

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Філософський факультет
Центр українознавства

Українознавчий альманах

Випуск 29

Київ 2021

Українознавчий альманах. Випуск 29. К.: «Міленіум», 2021. 210 с.

ISSN 2520-2626

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2021.29>

Випуск присвячено аналізу результатів та перспектив дослідження конфліктизації культурно-історичного простору українства в умовах сучасних викликів і загроз. На сторінках цього тематичного випуску розглядаються наступні проблеми: пошуки шляхів подолання викликів і загроз для українства; деструктивні впливи російської агресії проти України; причини і наслідки релігійних конфліктів в сучасній Україні; правові аспекти конфліктизаційних процесів в Україні; українська діаспора в умовах сучасних загроз тощо.

Для науковців, викладачів, студентів.

Головний редактор

С.В. Руденко, д-р філос. н., проф.

Упорядники

Ірина Грабовська, канд. філос. н., Катерина Кобченко, канд. іст. н.,
Людмила Сорочук, канд. філол. н.

Редакційна колегія

Т.І. Власова, д-р філос. н., проф.; І.М. Грабовська, канд. філос. н., ст. наук. співр.;
С.Р. Кагамлик, канд. іст. н., ст. наук. співр.; О.Р. Кісь, д-р іст. н., ст. наук. співр.;
Р.М. Конта, д-р іст. н., проф.; І.А.Махінько, канд. іст. н.; М.І. Обушний, д-р політ. н.,
проф.; С.В. Сторожук, д-р філос. н., проф.; А.М. Тормахова, канд. іст. н., доц.;
М.І. Хилько, д-р філос. н., проф.; К.С. Шевчук, д-р філос.н., проф.; Роман Сапенко,
д-р філософії (габілітований), проф. (м. Зелена Гура, Республіка Польща);
Кармен Шайде, д-р історії (габілітований), доцент (м. Берн, Швейцарія).

Затверджено Вченою радою філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Протокол № 4 від 25 жовтня 2021 року).

Зареєстровано Міністерством юстиції України

Свідоцтво про державну реєстрацію

КВ № 24897-14837Р від 17.06.2021

Видання індексується Google Scholar та Index Copernicus International.

Рішенням Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України «Українознавчий альманах» визнано фаховим виданням у категорії "Б":

з філософських наук

(наказ No 886 від 02 липня 2020 р.)

та історичних наук

(наказ No 1471 від 26 листопада 2020 р.)

© Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2021

© Центр українознавства, 2021

© Міленіум, 2021

Ukrainoznavchy Almanakh (Almanac of Ukrainian Studies). Issue 29.
Kyiv: "Milenium", 2021. 210 p.

ISSN 2520-2626

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2021.29>

The issue is devoted to the analysis of the results and prospects of the study of the conflict of the cultural and historical space of Ukrainianess in the conditions of modern challenges and threats. The pages of this thematic issue address the following challenges: finding ways to overcome the challenges and threats to Ukrainianess; the destructive effects of Russian aggression against Ukraine; causes and consequences of religious conflicts in modern Ukraine; legal aspects of conflict processes in Ukraine; Ukrainian diaspora in the face of modern threats, etc.

For scientists, lecturers and students.

Chef Editor

S.V. Rudenko, Full Professor, Dr. Habil.

Editors of the issue

Iryna Grabovska, PhD; Kateryna Kobchenko, PhD, Liudmyla Sorochuk, PhD

Editorial Board

T.I. Vlasova, Full Professor, Dr. Habil.; I.M. Grabovska, Senior Research Fellow, PhD; S.R. Kahamlyk, Senior Research Fellow, PhD; O.R. Kis, Senior Research Fellow, Dr. Habil.; R.M. Konta, Full Professor, Dr. Habil.; I.A. Makhinko, PhD; M.I. Obushnyi, Full Professor, Dr. Habil.; S.V. Storozhuk, Full Professor, Dr. Habil.; A.M. Tormakhova, Associate Professor, PhD.; M.I. Khylo, Full Professor, Dr. Habil.; K.S. Shevchuk, Full Professor, Dr. Habil.; Roman Sapenko, Full Professor, Dr. Habil. (Zeliona Góra, Poland); Carmen Scheide, Professor, Dr. Habil. (Bern, Switzerland).

Approved by the Academic Council of the Faculty of Philosophy, National Taras Shevchenko University of Kyiv (Protocol No4 from 25 October, 2021)
Certificate of state registration KV № 24897-14837P from 17.06.2021

The publication is indexed by Google Scholar and Index Copernicus.

By the decision of the Certification Board of the Ministry of Education and Science of Ukraine Almanac of Ukrainian Studies is included to the List of professional publications of Ukraine in category "B"
in philosophical sciences (order No 886 from July 2, 2020)
and historical sciences (order No 1471 from November 26, 2020).

© Taras Shevchenko National University of Kyiv, 2021

© Center of Ukrainian Studies, 2021

© Milenium, 2021

ЗМІСТ

КОНФЛІКТИЗАЦІЯ КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНСТВА В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ І ЗАГРОЗ: РЕЗУЛЬТАТИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕНЬ	
Авер'янова Ніна БАТАЛІСТИКА У ЗАРУБІЖНІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ МИСТЕЦТВ	8
Авер'янова Ніна, Воропаєва Тетяна СПЕЦИФІКА ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ ПОСТЫПОЛЯРНОГО СВІТУ В КОНТЕКСТІ NBICS-ТЕХНОЛОГІЙ: УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ	16
Безсмертна Наталія СТАНОВИЩЕ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ У РОСІЙСЬКІЙ ФЕДЕРАЦІЇ В УМОВАХ РЕВАНШИСТСЬКОЇ ПОЛІТИКИ КРЕМЛЯ ЩОДО УКРАЇНИ	25
Бойко Світлана ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ І ЗАГРОЗИ	32
Бродецька Юлія ЕКЗИСТЕНЦІЙНІ ВИТОКИ КОНФЛІКТИЗАЦІЇ КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНОГО ПРОСТОРУ	39
Воропаєва Тетяна КОНФЛІКТИЗАЦІЯ КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНСТВА В УМОВАХ СУЧАСНИХ ЗАГРОЗ: РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ	44
Газізова Олена ДЕРЖАВНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ: БЕЗПЕКОВИЙ ВИМІР	52
Грабовський Сергій, Грабовська Ірина КОНФЛІКТ НЕІНСТИТУЦІОНАЛЬНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ З ОФІЦІЙНОЮ ІДЕОЛОГІЄЮ СРСР (1960-80-ті)	58
Дворкін Ігор ЄВРЕЙСЬКІ ПОГРОМИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ. У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ	66
Денисюк Сергій МІСІЯ ПІСЛЯВОЄННОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ У ПРАЦЯХ ЮРІЯ ШЕВЕЛЬОВА	74
Кагамлик Світлана ЦЕРКВА В УКРАЇНІ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ЗАГРОЗ: РЕАКЦІЯ НА РОСІЙСЬКУ ВІЙСЬКОВУ АГРЕСІЮ	79
Кобченко Катерина ДІМ УКРАЇНСЬКОЇ НАУКИ В МЮНХЕНІ: СТОРІНКИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПОВОЄННОЇ ЕМІГРАЦІЇ	84
Ковтун Людмила КОЛОРИСТИКА ЯК ІНСТРУМЕНТ ТЕОРЕТИКО-ЕМПІРИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ КОНФЛІКТІВ	92
Кузьменко Савва, Тарасова Надія ПРАВА ГРОМАДЯН НА СВОБОДУ СВІТОГЛЯДУ ТА ВІРОСПОВІДАННЯ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА РИЗИКИ ВИНИКНЕННЯ КОНФЛІКТІВ	102
Мотенко Ярослав, Шишкіна Євгенія МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ІНСТРУМЕНТАЛІЗАЦІЇ ІСТОРІЇ (НА ПРИКЛАДІ КУРСУ «ІСТОРІЯ ВІТЧИЗНИ» У СЕРЕДНІХ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ ОРДО)	107

Обушний Микола ОСОБЛИВОСТІ КОНФЛІКТИЗАЦІЙНОСТІ СЕПАРАТИЗМУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ	112
Обушний Микола, Грабовська Ірина ЕТНОКУЛЬТУРНА ДІЯЛЬНІСТЬ РОСІЙСЬКОЇ ДІАСПОРИ ЯК «ПАРАСОЛЯ» ДЛЯ ПРОСУВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ ІНТЕРЕСІВ РФ ТА ВНУТРІШНЯ ЗАГРОЗА В УКРАЇНІ	123
Отрошко Любов БЕЗПЕКА СПІЛКУВАННЯ В ІНТЕРНЕТ-ПРОСТОРІ В УМОВАХ «ІНФОРМАЦІЙНОЇ АГРЕСІЇ» РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ (НА ПРИКЛАДІ СОЦІАЛЬНОЇ МЕРЕЖІ FACEBOOK)	134
Петутіна Олена, Міщенко Марина РЕЛІГІЙНА СКЛАДОВА КАРТИНИ СВІТУ ВИКЛАДАЧА ТЕХНІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ	143
Riy Grygoriy REASONS FOR THE CREATION OF THE ANTI-BOLSHEVIK BLOC OF NATIONS (ABN): EASTERN EUROPEAN AND UKRAINIAN DIMENSIONS	149
Солонська Наталія БОРИС ОЛЕКСАНДРІВ: МОРАЛЬНА ТРАВМА ЗА РАДЯНСЬКИХ ЧАСІВ ТА ЇЇ ПОДОЛАННЯ У КАНАДІ	158
Сорочук Людмила ФУНКЦІОНУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЕТНОКУЛЬТУРНОЇ ТРАДИЦІЇ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ І ЗАГРОЗ	164
Стребкова Юлія, Дранник Вікторія ВИКЛАДАННЯ ФІЛОСОФІЇ ЗА МЕТОДОМ «РІВНИЙ-РІВНОМУ» У КОНТЕКСТІ ДЕКОНФЛІКТИЗАЦІЇ ПЕДАГОГІЧНОГО ПРОЦЕСУ	171
Телуха Світлана ПРОБЛЕМИ ВНУТРІШНЬОГО ПЕРЕСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ (НА ОСНОВІ ІНТЕРВ'Ю МЕШКАНІВ/МЕШКАНОК СЕЛИЩА ВІЛЬЧА)	175
Усатенко Галина, Усатенко Тамара УКРАЇНСЬКО-АВСТРАЛІЙСЬКЕ ЛІТЕРАТУРНЕ ВИДНОКОЛО: ВИКЛИКИ СТАНОВЛЕННЯ	181
Фігурний Юрій ВПЛИВ РЕВАНШИСЬКОЇ ПОЛІТИКИ КРЕМЛЯ НА РЕЛІГІЙНІ КОНФЛІКТИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ	188
Цюрупа Михайло ГУМАНІТАРНА КРИЗА У ЗОНАХ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ: НА ЩО СПОДІВАТИСЬ ЛЮДИНІ, «ЯКА НАДМІРУ СТРАЖДАЄ»	193
Щербак Микола, Щербак Надія АРХІВНІ ДОКУМЕНТИ ПРО СОЦІАЛЬНИЙ АНТАГОНІЗМ У ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ ХІХ СТ.	199
РЕЦЕНЗІЇ	
Грабовська Ірина, Наливайко Лариса ЧОЛОВІКИ-ФЕМІНІСТИ ПРО КОРИСНІСТЬ ФЕМІНІЗМУ ДЛЯ РОЗВИТКУ ОСОБИ ТА СПІЛЬНОТ (Рецензія на книгу: <i>Кауфман М., Кімел М. Чоловіки про фемінізм. К: Книголав, 2019. 208 с.</i>)	205

CONTENT

CONFLICTIZATION OF THE CULTURAL AND HISTORICAL SPACE OF UKRAINIANNES IN THE CONTEXT OF MODERN CHALLENGES AND THREATS: RESEARCH RESULTS AND PROSPECTS	
Averianova Nina BATALISTICS IN FOREIGN AND UKRAINIAN ART HISTORY	8
Averianova Nina, Voropayeva Tetiana SPECIFICITY OF ARMED CONFLICTS OF THE POST-BIPOLAR WORLD IN THE CONTEXT OF NBICS-TECHNOLOGIES: UKRAINIAN REALITIES	16
Bezsmertna Natalia SITUATION OF THE UKRAINIAN DIASPORA IN RUSSIAN FEDERATION IN THE CONTEXT OF THE KREMLIN'S REVANCHIST POLICY TOWARDS UKRAINE	25
Boiko Svitlana. FORMATION OF NATIONAL AND CULTURAL IDENTITY OF UKRAINIAN SOCIETY: MODERN CHALLENGES AND THREATS	32
Brodetska Yulia EXISTENTIAL SOURCES OF CONFLICTIZATION IN SOCIOCULTURAL SPACE	39
Voropayeva Tetiana CONFLICTIZATIONAL OF SOCIOCULTURAL SPACE OF UKRAINIANNES IN THE CONDITIONS OF MODERN THREATS: RESEARCH RESULTS	41
Hazizova Olena STATE APPROACHES TO THE FORMATION OF NATIONAL VALUES OF UKRAINIAN YOUTH: SECURITY DIMENSION	52
Hrabovsky Serhiy, Grabovska Iryna THE CONFLICT OF NON-INSTITUTIONAL UKRAINIAN PHILOSOPHY WITH THE OFFICIAL IDEOLOGY OF THE USSR (1960-80s)	58
Dvorkin Ihor JEWISH POGROMS OF THE LATE 19th – EARLY 20th CENTURY IN CONTEMPORARY UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY	66
Denysiuk Serhiy THE MISSION OF POST-WAR UKRAINIAN EMIGRATION IN THE WORKS OF YURI SHEVELOV	74
Kahamlyk Svitlana THE CHURCH IN UKRAINE IN THE CONTEMPORARY THREATS: A REACTION TO RUSSIAN MILITARY AGGRESSION	79
Kobchenko Kateryna HOUSE OF UKRAINIAN SCIENCE IN MUNICH: PAGES OF THE INTELLECTUAL HISTORY OF THE UKRAINIAN POST-WAR EMIGRATION	84
Kovtun Liudmyla COLORISTICS AS AN INSTRUMENT OF THEORETICAL AND EMPIRICAL RESEARCH ON CONFLICTS	92
Kuzmenko Savva, Tarasova Nadiia THE RIGHTS OF CITIZENS FOR FREEDOM OF PERSONAL CONSCIOUS AND BELIEF IN UKRAINE: CURRENT SITUATION AND RISKS OF CONFLICTS	102
Motenko Yaroslav, Shyshkina Yevheniia METHODOLOGICAL FUNDAMENTALS OF INSTRUMENTALIZATION OF HISTORY (ON THE EXAMPLE OF THE COURSE «HISTORY OF THE FATHERLAND» IN SECONDARY SCHOOLS OF ORDO)	107

Obushnyi Mykola PECULIARITIES OF CONFLICT NATURE OF SEPARATISM IN MODERN UKRAINE	112
Obushnyi Mykola, Grabovska Iryna ETHNO-CULTURAL ACTIVITIES OF THE RUSSIAN DIASPORA AS AN "UMBRELLA" FOR PROMOTION OF POLITICAL INTERESTS OF RUSSIAN FEDERATION AND INTERNAL THREAT TO UKRAINE	123
Otroshko Liubov SECURITY OF INTERNET-COMMUNICATION IN THE CONDITIONS OF "MEDIA- AGGRESSION" OF THE RUSSIAN FEDERATION (ON THE EXAMPLE OF SOCIAL NETWORK FACEBOOK)	134
Petutina Olena, Mishchenko Maryna RELIGIOUS COMPONENT IN THE WORLD PICTURE OF A LECTURER OF TECHNICAL UNIVERSITY	143
Riy Grygoriy REASONS FOR THE CREATION OF THE ANTI-BOLSHEVIK BLOC OF NATIONS (ABN): EASTERN EUROPEAN AND UKRAINIAN DIMENSIONS	149
Solonska Natalia BORYS OLEKSANDRIV: MORAL TRAUMA IN THE SOVIET TIMES AND ITS OVERCOMING IN CANADA	158
Sorochuk Liudmyla FUNCTIONING OF UKRAINIAN ETHNOCULTURAL TRADITION IN THE CONDITIONS OF MODERN CHALLENGES AND THREATS	164
Strebkova Julia, Drannyk Viktoriya TEACHING PHILOSOPHY BY THE "PEER-TO-PEER" METHOD IN THE CONTEXT OF CONFLICT RESOLUTION IN PEDAGOGICAL PROCESS	171
Telukha Svitlana PROBLEMS OF INTERNAL RESETTLEMENT IN UKRAINE (BASED ON THE INTERVIEWS WITH RESIDENTS OF VILCHA)	175
Usatenko Galyna, Usatenko Tamara UKRAINIAN-AUSTRALIAN LITERARY HORIZON: CHALLENGES OF ESTABLISHMENT	181
Fihurnyi Yuriy THE INFLUENCE OF THE KREMLIN'S REVENGE POLICY ON RELIGIOUS CONFLICTS IN MODERN UKRAINE	188
Tsiorupa Mikhailo HUMANITARIAN CRISIS IN THE AREA OF ARMED CONFLICTS: HOPE OF A MAN, "WHO SUFFERS EXCESSIVELY"	193
Scherbak Mykola, Scherbak Nadiia ARCHIVAL DOCUMENTS ABOUT SOCIAL ANTAGONISM IN THE DNIEPER UKRAINE IN THE 19 th CENTURY	199
REVIEWS	
Grabovska Iryna, Nalyvaiko Larysa FEMINIST MEN ON THE USEFULNESS OF FEMINISM FOR THE DEVELOPMENT OF PERSONS AND COMMUNITIES (Book review: Kaufman M., Kimmel M. <i>Men about feminism</i> . K: Knigolav, 2019. 208 p.)	205

КОНФЛІКТИЗАЦІЯ КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНСТВА В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ І ЗАГРОЗ: РЕЗУЛЬТАТИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕНЬ

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2021.29.1>
УДК 7.044:7(94+477)

Ніна Авер'янова

кандидат філософських наук, науковий співробітник,
Центр українознавства філософського факультету,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ORCID: 0000-0002-1088-2372
Email: aver_n@ukr.net

БАТАЛІСТИКА У ЗАРУБІЖНІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ МИСТЕЦТВ

Анотація. Авторка статті показує, що в мистецтві завжди існують художні твори, що достовірно відображають конфлікти та конфліктизаційні процеси. Вони стають об'єктом вивчення для подальшого їхнього попередження та нівеляції. У свою чергу, художнє осмислення конфліктизаційних явищ доповнює, посилює та полегшує науковий аналіз проблем виникнення конфліктів і динаміки їхнього перебігу. В образотворчому мистецтві роботи майстрів, які зображають війну, збройні конфлікти та протистояння виділені в окремий – батальний жанр. Його витоки можна знайти в багатьох давніх культурах світу. Звертається увага на те, що кожний з етапів розвитку культури залишає наступним поколінням зразки мистецтва з фіксацією як зовнішніх ознак життєвого устрою, так і суспільної, національної, духовної, естетичної проблематики свого часу. Художники доби Відродження в батальних композиціях не лише прославили перемоги полководців і завойовників та фіксували важливі історичні моменти військових кампаній, а й наповнювали ці сюжети новим глибоким змістом. Митці XVII ст. відкрито зверталися до реалій сучасного їм життя, зокрема, до таких драматичних явищ, як війна, збройні конфлікти та конфліктизаційні процеси. У своїх творах вони возвеличували героїв, королів і полководців, водночас викривали розбої, мародерство та жорстокість солдат. У часи наполеонівської війни художники концентрувалися на відображенні перемог, героїзму та слави у війні. Також показували її непривабливі сторони: страх, голод, жорстокість, розстріли полонених, згвалтування та людську деградацію. У XX ст. значно змінилися способи та засоби ведення бойових дій, що чітко виявилось в ході Першої світової війни. Відповідно, мистецтво цього періоду – це мистецтво процесів конфліктизації соціуму, великих переворотів, революцій та світових воєн. У наші дні художники як зарубіжні, так і вітчизняні, переважно, працюють у реалістичному стилі, вони детально зображають військову техніку, елементи бою, солдатів у динаміці. Мова йде про те, що такі картини замінюють кольорову фотографію, адже сьогодні вони мають значний попит. Доводиться, що сюжети воєн, боїв і конфліктів залишаються затребуваними в сучасному мистецтві, вони продовжують активно впливати на емоції людей та на формування суспільної думки.

Ключові слова: мистецтво, батальний жанр, художники, українські художники, війна, конфлікти.

Nina Averianova

Ph.D. in Philosophy, Research Associate,
Centre of Ukrainian Studies, Faculty of Philosophy,
Taras Shevchenko National University of Kyiv

BATALISTICS IN FOREIGN AND UKRAINIAN ART HISTORY

Abstract. The author of the article shows that in art there have always been and are works of art that accurately reflect life conflict situations. They become an object of study for their further prevention and leveling. In turn, the artistic understanding of conflict phenomena complements, strengthens and facilitates the scientific analysis of the problems of the emergence of conflicts and the dynamics of their passage. In the visual arts, the works of the master depicting war, armed conflicts and confrontations are singled out in a separate - battle genre. Its origins can be

found in many ancient cultures around the world. Draws attention to the fact that each of the stages in the development of culture leaves the next generations with examples of art with the fixation of external signs of the way of life. As well as social, national, spiritual, aesthetic issues of their time. Renaissance artists in battle compositions not only glorified the victories of commanders and conquerors and recorded important historical moments of military campaigns, but also filled these plots with new deep content. Artists of the 17th century openly addressed the realities of contemporary life, in particular, such dramatic phenomena as war and armed conflicts. In their works, they praised heroes, kings and generals, at the same time exposed robberies, looting and cruelty of soldiers. During the Napoleonic War, artists concentrated on conveying victories, heroism and glory in the war. They also showed his ugly sides: fear of hunger, cruelty, executions of prisoners, rape and human degradation. In the twentieth century, the methods and means of warfare have changed significantly, this clearly manifested itself during the First World War. Accordingly, the art of this period is the art of great upheavals, revolutions and world wars. Nowadays, both foreign and domestic artists, mainly work in a realistic style, they depict in detail military equipment, elements of combat, soldiers in dynamics. The point is that such paintings are replacing color photography, because today they are in significant demand. Proves that the plots of wars, battles and conflicts remain in demand in art, they continue to actively influence people's emotions and the formation of public opinion.

Keywords: art, battle genre, artists, Ukrainian artists, war, conflicts.

Постановка проблеми. Теми конфліктів, як соціальних, так і збройних, є надзвичайно поширеними у різних видах мистецтва, адже процеси протистоянь, конфліктизації та війни супроводжували людство з початку його існування. Твори літератури, театру, музики, живопису, скульптури, кіно та інших видів мистецтва, художньо зображаючи явища конфліктів, конфліктизації соціуму та їхню суть, впливають на емоції людини та формують у неї певне ставлення до конфліктів і воєн. У наші дні це питання особливо актуальне, адже на території України триває міждержавний збройний конфлікт неокolonіального типу [2]. Оскільки з давніх часів до наших днів дійшло найбільше пам'яток образотворчого мистецтва та архітектури, то, найперше, мова йтиме саме про них.

Аналіз наукових публікацій. Історію зарубіжного образотворчого мистецтва, його періоди та життєпис відомих художників у різні часи вивчали: Ж. Базен, Дж. Вазарі, Г. Вельфлін, К. Верман, Й. Вінкельман, Б. Віппер, П. Волкова, Е. Гомбрех, К. Гров'єр, М. Дворжак, Й. Зачек, Л. Ліфшиць, В. Любке, Г. Лессінг, М. Матьє, Е. Панофський, Дж. Ревалд, С. Фартінг, Х. Фостер, С. Ходж, Е. Янсон, Х. Янсон та ін. Свої праці дослідженню українського образотворчого мистецтва, його становленню та місцю у світовому мистецтві присвячували такі науковці: О. Авраменко, В. Александрович, П. Білецький, Л. Владич, П. Говдя, Д. Горбачов, А. Жаборюк, П. Жолтовський, Р. Захарчук-Чугай, Т. Кара-Васильєва, Д. Кривавич, О. Лагутенко, Б. Лобановський, Г. Логвин, Л. Міляєва, В. Овсійчук, О. Пеленська, О. Петрова, О. Роготченко, Д. Степовик, В. і Д. Щербаківські, Р. Яців та ін. Проте питання, які стосувалися відображення збройних протистоянь, війн і конфліктних ситуацій висвітлені недостатньо, що і визначило **мету даної статті** – проаналізувати мистецьке відображення процесів конфліктизації соціуму в контексті збройних протистоянь різних колективних суб'єктів, представлених у зарубіжній і українській історії образотворчого мистецтва.

Виклад основного матеріалу. В образотворчому мистецтві роботи майстрів, які зображають війну, збройні конфлікти та протистояння

виділені в окремих – батальний жанр (від. фр. bataille – битва). Художники зазначеного жанру фіксують на полотні важливі історичні моменти битв, боїв, побут солдатів і офіцерів часів збройного конфлікту. Ці картини демонструють як криваві сцени, загибель людей, жахи війни, так і героїзм, самовідданість, сміливість бійців, вони формують почуття патріотизму та обов'язку перед Батьківщиною і суспільством. Водночас, полотна батального жанру сприяють осмисленню таких важливих і одвічних питань як війна і мир, конфліктизація і примирення, хаос і гармонія.

Вважається, що батальний жанр у мистецтві (у сучасному розумінні) почав формуватися в XVI ст., однак його витоки можна знайти в багатьох давніх культурах світу: Єгипті, Греції, Римі, Індії, Китаї, Японії та ін. Так, ще у Давньому Єгипті за часів правління Рамсеса II у храмі Бейт-ель-Валі (знаходиться в 50 км на південь від сучасного Асуана) знайдені рельєфні композиції із зображенням сцен боротьби та перемог фараона над іншими народами, процес нагородження військових і вручення подарунків. Фактично, у цих сценах митці художніми засобами передавали світогляд давніх єгиптян [16, с. 93]. Центральне місце в рельєфах, що прикрашали палац царя Ассирії Ашшурбанипала у Ніневії, займали батальні сцени, які демонстрували військову доблесть царя-переможця. У Стародавній Греції живописні сцени битв прикрашали амфори, стіни храмів і палаців. Епоха Римської імперії представлена численними сюжетами рельєфів із зображенням завоювань народів на чолі з римськими імператорами та відомими полководцями.

За часів Середньовіччя гобелени, килими та ілюстрації до книг оформлялися зображеннями сцен боїв і завоювань. «Килим із Байє» (створений у кінці XI ст.) презентує собою лляне полотно, вишите різнокольоровою вовною, довжиною близько 70 м, шириною – 0,5 м, зображає історію вторгнення герцога Нормандського – Вільгельма Завойовника – до Англії в 1066 р. Килим «вважається точкою відліку історії рицарства як бойової сили, а крім того, початком європейської “документальної бата-

лістики» [9, с. 47]. Оскільки героїчний середньовічний епос поставив у абсолют лицарську доблесть, яка поєднувала в собі благородство, моральність і боротьбу за християнську віру, то в сюжетах килиму чітко простежуються і нові тенденції суспільства, коли «кожний воїн, завдячуючи своїй силі та хитрощам, розглядається як потенційний герой» [18, с. 156]. І хоча християнське мистецтво намагалось уникати кривавих сцен, проте християнських войовничих святих зображали у військовому одязі, і вони були надзвичайно популярними, що підтверджують зображення Архангела Михаїла.

Подальшого розвитку тематика конфліктів, конфліктизаційних процесів і воєн у мистецтві знайшла своє відображення у добі Відродження. Оскільки в зазначену епоху формувалась новий світогляд людини з гуманістичним мисленням, утверджувалась людська цінність, її гідність та безмежні можливості, то, відповідно, змінювались і канони мистецтва та тематика творів. Саме в цей період з'явилися мистецькі твори батального жанру, презентовані багатьма шедеврами з реалістичною та динамічною передачею військових подій і збройних конфліктів: «Битва при Сан-Романо» Паоло Учелло, «Перемога імператора Костянтина над Максенцієм» П'єро делла Франческа, «Битва при Ангіарі» Леонардо да Вінчі, «Битва під Кашину» Мікеланджело Буонаротті, «Битва при Марчіано» Джорджо Вазарі, «Битва при Кадоре» Тиціан, «Битва Олександра Македонського з Дарієм» Альбрехт Альтдорфер.

Митці доби Відродження в батальних композиціях не лише прославляли перемоги полководців і завойовників та фіксували важливі історичні моменти військових кампаній, а й наповнювали ці сюжети новим глибоким змістом. В цілому, звернення до тематики воєн, конфліктів і процесів конфліктизації у добу Відродження не носило масовий характер, переважно, митці надихалися біблійними сюжетами, виконували замовлення окремих осіб і, передусім, католицької церкви.

Європейські національно-визвольні рухи дали новий поштовх для зображень збройних конфліктів, військових подій і баталій, така тематика в мистецтві стала затребуваною і популярною. До зображення батальних сцен звертався фламандський художник Пітер Пауль Рубенс: «Святий Георгій. Битва з драконом», «Битва з амазонками»; тема війни та збройних конфліктів стали головними у творчості іншого майстра – Пітера Снаєрса. Він, не будучи безпосереднім свідком воєнних подій і баталій, зображав кавалерійські сутички, напад ворогів на селян, військові маневри, перемоги. Його роботи відрізняються панорамними бойовими сценами та топографічною точністю: «Битва на Білій горі», «Ізабелла Клара Євгенія при облозі Бреди», «Пейзаж з мандрівниками, яких атакують

грабіжники» та ін. У доробку Снаєрса відносно велика кількість масштабних картин, що демонструють перемоги, хід військових подій та процеси конфліктизації соціуму в умовах Тридцятилітньої і Восьмидесятилітньої воєн. В окремих роботах Снаєрса, як і в полотнах Рубенса, в алегоричній формі виражено неприйняття ним війни як соціального феномена [7]. Адам Франс ван дер Мейлен, учень Пітера Снаєрса, у своїй творчості гармонійно зумів поєднати свій природний фламандський реалізм із придворними вимогами французького короля Людовика XIV. Майстер, як художник-баталіст короля, супроводжував його майже у всіх походах і з надзвичайною точністю відтворював шляхи до фортеці, особливості місцевості, розташування своїх і ворожих військ, види міст в облозі, а на першому плані, на вдало вибраній точці, – Людовика XIV зі своїм штабом [7, с. 57; 14].

Іспанський митець Дієго Веласкес також не оминув тему війни Іспанії з Голландією. Він відобразив у батальному полотні «Здача Бреди» історичну подію – взяття іспанцями голландської фортеці Бреди. Проте майстер порушив загальноприйнятну схему таких картин – обов'язкове прославлення монарха чи полководця, страх і пригнічення завойованих, наявність алегоричних елементів у творі. Веласкес із повагою зобразив як переможців, так і переможених, він у своїй картині продемонстрував, наскільки важливо, навіть у період війни, зберігати людську гідність, благородство і великодушність [15].

Таким чином, у XVII ст. митці образотворчого мистецтва почали зображати не лише сюжети міфів, легенд, біблійну тематику, а вони відкрито звернулися до реалій сучасного їм життя, зокрема, до таких драматичних явищ, як війна, збройні конфлікти та конфліктизаційні процеси. Їх та їхні наслідки для суспільства стали висвітлювати багато європейських майстрів: флорентієць Стефано делла Белла, голландські художники Філіпс Вауерман і Віллем ван де Велде Старший (писав кораблі та морські битви), французький офортист Жак Калло і живописець Шарль Лебрєн, фламандський художник Ламберт де Хондта, італійський живописець Сальватор Роза та ін. Художники створювали картини, в яких возвеличували героїв, королів і полководців, показували сцени солдатського життя під час війни, бойові сутички. Водночас, митці викривали розбої, мародерство та жорстокість солдат, осуджували пограбування трупів на полі бою, співчували каліцтвам солдат та ін.

Особливість топографічного відтворення батальних сцен перейшла і в наступні століття. Тема воєн, збройних конфліктів і конфліктизаційних процесів у мистецтві значно розширилась у зв'язку з наполеонівськими війнами. Під впливом таких подій митці полишали академічні теми і зверталися до сучасності, яка

видавалася їм яскравою та революційною. Досить часто майстри своє подальше життя та творчість пов'язували саме з війною, вони, то захоплювали її перебігом, то піддавали критиці події та наслідки військових кампаній, що відображали на полотнах. Початок возвеличенню та прославленню наполеонівської епохи поклав «живописець французької революції» Жак-Луї Давид, палкий прихильник Бонапарта та його придворний художник [13]. Духом героїки пронизані роботи учня Давида – Антуана-Жана Гро, офіційного живописця Наполеона, у якого митець знайшов і покровительство, і головну тему для творчості: «Наполеон на Аркольському мосту», «Баталія при Абукирі», «Баталія при Назареті» та багато інших. Художник писав емоційні й натхненні картини з батальними сюжетами, проте не міг уникнути подачі пафосу та улесливої ідеалізації у своїх живописних роботах. В образі Наполеона митець втілює характерний для тієї доби ідеал вольової, сильної, хороброї та харизматичної особистості [24, с. 526–527; 27]. Французького художника Карла Верне по праву вважають живописцем наполеонівських воєн: «Битва при Арколі», «Битва при Маренго», «Ранок Аустерліца», «Наполеон у битві під Москвою 1812 р.» та ін. Майстер пройшов з Наполеоном всю Італійську кампанію і писав військові бої та битви за новими художніми принципами, ставши новатором у батальному живописі. Карл Верне, передаючи військові події на картині, ніби поміщав глядача у центр баталії, він передавав не лише загальну схему розташування військ, а й відображав їхнє переміщення та драматичні епізоди. Його нові підходи сприйняли інші митці батального жанру, які продовжували творити наполеонівську легенду: Огюст Раффе, Іполит Беланже, Орас Верне, Жан-Луї-Ернест Месоньє, Жан-Батист Детай та ін. [11].

Тема боротьби Іспанії проти наполеонівської окупації та процеси конфліктизації іспанського суспільства склали цикл офортів «Лихоліття війни» іспанського художника Франсіско Гойї (82 гравюри, над якими художник працював упродовж 1810–1820 рр.). І якщо інші художники концентрувалися на відображенні перемог, героїзму та слави у війні, то Гойя показував її непривабливі сторони: страх, голод, жорстокість, розстріли в'язнів і полонених, зґвалтування та людську деградацію [23; 26].

Майстрами, які писали сцени битв, були і професійні військові, що присвятили себе мистецтву. Серед них учасник наполеонівських війн полковник Жан Шарль Ланглуа у Франції, який створював панорами «від битв Наполеона Бонапарта в Єгипті та Москві до військової історії його племінника Наполеона III у Криму та при Сольферіно» [10, с. 24]; генерал-майор Христіан Вільгельм Фабер дю Фор у Німеччині.

Російська кампанія Наполеона стала однією з головних сюжетів батального живопису в Росії.

Картини на цю тему писали В.І. Мошков, О.І. Дмитрієв-Мамонов, В.К. Шебуєв і його учні – кріпаки В.К. Сазонов і М.Т. Тихонов. Окрім цього, «карикурами “стріляли” в Наполеона понад 40 російських художників, професіоналів і аматорів» [6, с. 126].

У цілому, митці Європи не лише прославляли та героїзували Наполеона Бонапарта з його військовими походами, вони й висміювали його – з'явилося безліч дотепних карикатур в Англії, Іспанії, Пруссії, Росії (а після падіння імператора – і в самій Франції), чим піднімали бойовий дух бійців, які воювали проти наполеонівських армій. Найбільш яскравий сатиричний образ Наполеона створив британський художник Джеймс Гілрей. Він своїми роботами на довгий час визначив зображення Наполеона, презентуючи його «у вигляді кровожерного карлика у величезному капелюсі, у завеликих чоботях, з довгою шаблею і з перекошеним від жадої ротом» [17, с. 14–15].

Практика участі художників у бойових діях і як спостерігачів, і як безпосередніх учасників битв була поширена й пізніше [22, с. 89]. Проте у ХХ ст. значно змінилися способи та засоби ведення бойових дій, що чітко виявилось в ході Першої світової війни. Відповідно мистецтво цього періоду – це мистецтво великих переворотів, революцій та світових воєн. За часів Першої світової війни вільна художня творчість митців майже припинилася, адже офіційні мистецькі структури всі свої сили спрямували на підтримку національно-патріотичного піднесення та на збір коштів для армійських потреб. Молоді художники вступали до армії і брали участь у військових діях, багато з них співпрацювали з приватними та державними видавництвами, пов'язаними з пропагандистською діяльністю, митці створювали ескізи плакатів, листівок, афіш для різноманітних благодійних акцій. Багато художників було мобілізовано до армії, вони переорієнтували свої знання та навички на геодезичні роботи і картографію. «Мистецтво та війна для багатьох з них стали боротьбою між світом уяви і світом дій» [19, с. 3]. Залучені до лав армії офіційні художники входили до складу особливих бригад, вони направлялися на фронт для фіксації подій війни, процесів конфліктизації на фронті та солдатського побуту. На підтримку мистецтва, що відображало війну та її наслідки, влада воюючих держав виділяла значні кошти, а самі бригади художників знаходились під контролем міністерств інформації або спеціальних комітетів [19].

Так, американський живописець Джон Сінгер Сарджент у якості військового художника був відряджений на фронт до Франції. На основі ескізів і начерків, які він виконав під час поїздки, майстер створив масштабне полотно – «Отруєні іпритом» (1918–1919 рр.). Сарджент зобразив солдат, які осліпли після газової атаки та понуро бредуть стежкою, а також велику кількість поранених і

мертвих, що лежать на землі. Художник у своїй картині підкреслив, що війна практично стерла індивідуальні риси людей, це просто натовп нещасних калік, які йдуть у невідоме [21]. Прикомандирований до штабу британського корпусу у Франції англієць Вільям Орпен створив галерею портретів генералів, солдат і пілотів, композиційні картини: «Трупи німецьких вояків у траншеї», «Велика воронка», «Типвол», «Постріл гаубиці» та ін., вони стали своєрідним пам'ятником для тих, хто поліг у Першій світовій війні [25].

Оскільки Перша світова війна прямо чи опосередковано торкнулася багатьох держав, то, відповідно, митці багатьох країн світу створювали картини з відтворенням її подій: англійські художники – Персі Віндем Льюїс («Обстріл артилерійської батареї»); Вільям Робертс («Перша газова атака на Іпрі. 1915», «Склад боєприпасів. Франція»); пейзажист Пол Неш зображав переорані вибухівками поля, траншеї, окопи, кам'яні дзоти, залишки військових машин і зброї, заграву від вибухів і спалахів прожекторів – «Порожнеча», «Нічне бомбардування»; його брат, доброволець Джон Неш, створив картину «Понад усе», де зобразив реальні події, учасником яких був сам (битву під французьким містом Камбре в 1917 р., у якій 80 осіб, серед них і Джон Неш, кинулись в атаку, а через кілька хвилин їх залишилось тільки 12); Кристофер Ричард Вінні Невинсон («Повернення до окопів», «Кулемет», «Вибух»); Стенлі Спенсер («Віз з пораненими на станції в Сполі. Македонія, вересень 1916») [20]; французькі художники – Моріс Дені («Спокійний вечір на лінії фронту»), П'єр Боннар («Руїни села поблизу Хаїна»), Едуард Вюяр («Допит полоненого» та «Виробництво зброї»), Люк Альберт Моро («Жовтень 1917, атака Шемі-де-Дам»); швейцарський живописець і графік, який працював у Франції, Фелікс Валлотон створив серію гравюр «Це війна»; російський художник Кузьма Петров-Водкін («На лінії вогню»); бельгійський митець Франс Мазерель («Мертві, повстаньте!» і «Смерть говорить»).

Багато художників, які були учасниками Першої світової війни, залишили роботи з фронтними замальовками: Михайло Авілов, Митрофан Греков, Фернан Леже, Андре Марс, Леонід Сологуб, Осип Цадкін, Марк Шагал та ін.

У Російській імперії Перша світова війна переросла в затяжну громадянську війну. Її смертельні збройні конфлікти та криваві сутички митці відображали у численних живописних творах, які прославляли боротьбу Червоної армії: «Прорив польського фронту Першою Кінною армією в 1920 році» (М.І. Авілов); «Тачанка», «Кавалерійська атака 1-ї Кінної армії» (М.Б. Греков); «Після бою» (К.С. Петров-Водкін) та ін.

Отже, художники-баталисти, що побували на фронті та бачили лихоліття війни власними очима, намагалися у своїх полотнах передати жахи війни:

страх, біль, страждання, втрати. Водночас митці, прихильники реалізму і академізму, а це, переважно, художники старшого покоління, поставали як документалісти. Вони в деталях фіксували всі військові події, точно передавали конкретні битви – військовий ландшафт, портрети героїв, деталі зброї та мундирів. Наприкінці війни реалізм і точність батальних картин поступилися місцем темі пам'яті та слави, що стали головними у творах, і які зображали у наступні післявоєнні десятиліття.

У роки між двома світовими війнами була створена у стилі кубізму та сюрреалізму найбільш впізнавана картина світу на тему війни – «Герніка» (1937) Пабло Пікассо. Через кілька років у захопленому німцями Парижі під час обшуку в Пікассо німецький офіцер, вказуючи на репродукцію «Герніки», запитав: «Це Ви зробили?», на що митець відповів: «Ні, це зробили ви!» [8, с. 126]. Незважаючи на символічність полотна, здавалося б, незавершеності його окремих деталей, воно виглядає достовірно. «Герніка» – це не просто картина зруйнованого реального міста, а це гірке звучання насильства, болю, страждання та жаху війни.

Батальні картини Другої світової війни водночас були і високохудожніми творами, і служили державній пропаганді. У багатьох державах існували офіційні військові художники, яких відряджали на фронт для фіксації подій на полі бою, конфліктизаційних процесів війни або розповсюдження пропагандистської інформації мистецькими засобами. Такі спеціалізовані загоди художників існували в Австралії, Німеччині, Канаді, Новій Зеландії, США, Японії.

Тема війни, збройні конфлікти та конфліктизаційні явища займають особливе місце у творчості австралійських і новозеландських митців. Відомим і важливим музеєм Австралії є Військовий Меморіал у Канберрі (AWM), відкритий у 1941 р. Проектувався він як пам'ятник «анзакам» – солдатам Австралійсько-Новозеландського корпусу (ANZAC), які не повернулися з фронту I світової війни. У подальшому Військовий Меморіал у Канберрі став меморіалом і для воїнів, які загинули в боях II світової війни, та інших війнах XX ст. і XXI ст. Серед «анзаків» існував підрозділ – Australian War Records Section, який окрім документації вів і живописне відображення воєнних подій. Зал пам'яті Військового Меморіалу оформлений мозаїками та вітражами, створеними ветераном I світової війни Нейпіром Воллером, вони синтезують у собі релігійну символіку, честь, військову відвагу та скорботу за загиблими. У період 1941–1945 рр. близько 45 художників фіксували воєнні дії на фронтах [12].

У СРСР художники, як і весь апарат пропаганди, підпорядковувались партійним органам, тому картини, малюнки та зарисовки проходили жорстке рецензування. Твори з

батальними сюжетами в радянському мистецтві з'явилися з перших днів Другої світової війни. Більшість з них вражають своєю художньою майстерністю та емоційністю, їхній зміст зрозумілий навіть тим, хто не пережив війну сам. У них відображені радість перемоги, атаки бійців, загибель мирних жителів, страждання в'язнів концтаборів, але, зрозуміло, – картини несли пропагандистське навантаження: «Фашист пролетів» (А.О. Пластов); «Німецька окупація» (М.М. Аксельрод); «Мати партизана» (С.В. Герасимов); «Оборона Севастополя» (О.О. Дейнека); «Тріумф Батьківщини-переможниці», або «Парад Перемоги» (М.І. Хмелько) та ін.

Розвиток українського мистецтва проходив у відповідності з основними тенденціями еволюції європейського мистецтва [3]. На теренах України батальні сцени в образотворчому мистецтві зустрічаються ще з часів Київської Русі – це зображення на іконах і настінних розписах храмів подвигів Святих воїнів-мучеників Георгія Побідоносця та Дмитрія Солунського.

Полотном з панорамним розгортанням баталії стала картина «Битва під Клушином» (1620) львівського майстра Симона Богушовича. Оскільки він був учасником і свідком битви під Клушином, яка відбулася 1610 р. між російсько-шведською та польською армією, то художник достовірно відтворив місцевість, зброю, мундири московського і польського військ [4]. Військова тематика знайшла своє відображення в гравюрі «Облога Почаїва турками» (1704) Никодима Зубрицького; в символіко-алегоричних ілюстраціях Леонтія Тарасевича, в яких митець зобразив сцени взяття турецько-татарських фортець на річці Дніпро українськими козаками та російськими військами.

У другій половині XIX ст. на ґрунті загальнонаціонального піднесення посилилась увага до української тематики як втілення націєтворчих завдань у культурно-мистецькій сфері суспільства. В цьому контексті К.М. Устиянович написав «Козацьку битву», С.І. Васильківський присвятив свої роботи зображенню козацького побуту – «Козачий пікет», «Сторожа Запорізьких Вольностей» (або «Козаки в степу»), «Козача левада»; Ф.С. Красицький створив велике полотно «Гість із Запоріжжя». У картинах М.І. Івасюка, який створив значну кількість батальних композицій на сюжети козацьких визвольних змагань, відтворені епізоди козацького життя з елементами побуту, процесів конфліктизації суспільства, бойових дій: «Битва під Хотиним», «Іван Богун під Берестечком» [1].

Основною темою творчості М.С. Самокиша стала війна. Художник був на фронті російсько-японської війни, враження від якої відобразив у малюнках і акварелях альбому «Війна 1904–1905. Із щоденника художника» та в картинах. У доробку Самокиша значна кількість творів присвячена запорізьким козакам, як відважним захисникам української землі від польської шляхти та турецьких

нападів: «Абордаж турецької галери запорожцями», «Битва під Жовтими Водами в 1648 р.», «Похід запорожців на Крим», «Бій Максима Кривоноса з Ієремією Вишневецьким» [5]. Ці твори сприяли формуванню в людей почуттів мужності, стійкості, патріотизму та поваги до культурно-історичних надбань українців.

Після завершення Громадянської війни у контексті тенденцій розвитку радянського мистецтва українські живописці створили цілу низку видатних полотен з відтворенням драматизму і динаміки бою, уславленням перемог і мужності бійців: М.С. Самокиш («Переслідування врангелівців»), Ф.Г. Кричевський («Переможці Врангеля»), В.Г. Пузирков («Нескорені», «Чорноморці»). У період Другої світової війни українські художники-графіки досить часто свої твори об'єднували в цикли або серії, присвячені бойовим діям: «Україна в огні» М.Г. Деревгуса; «Україна бореться» та «Помститися!» В.І. Касіяна; «Окупанти», «Майданек», «Квіти Аушвіца» З.Ш. Толкачова; «Шляхами війни» О.М. Довгала. Одні митці у своїх роботах емоційно відтворювали військові події та бої, другі відрізнялися точною документальністю зображень, інші ж твори звучали як звинувачення війні, проте всі вони були спрямовані на перемогу Батьківщини.

На зламі XX–XXI ст. українські художники продовжували розвивати традиції батального жанру, вони відтворювали на полотні як славетні військові події з історії нашої держави, так і трагічні її сторінки: А.О. Орлюнов – «Данило Острозький у битві на Синіх Водах. 1362 р.», «Козаки гетьмана Петра Сагайдачного здобувають Кафу. 1616 р.», «Бій під Сидоровим» (зображено бойове зіткнення між українською та більшовицькою кіннотами); А.В. Серебряков – «Козацька навала», «Битва під Корсунем», «Крути»; С.М. Чайка – «Битва під Берестечком», «Зруйнування Січі», «Атака турецького редуту».

Нині художники як зарубіжні, так і українські, переважно, працюють в реалістичному стилі, вони детально зображають військову техніку, елементи бою, солдатів у динаміці. Мова йде про те, що ці картини замінюють кольорову фотографію, адже сьогодні вони мають значний попит. Досить часто такі картини використовуються для ілюстрування книг, їх застосовують у комп'ютерних іграх, хоча і виник новий вид мистецтва – цифровий живопис.

Висновки. Отже, конфлікти, процеси конфліктизації соціуму та війни, починаючи з давніх часів і до сьогодення, в різних художньо-образних формах відображають дійсність певної епохи та особливості історичного часу. Сюжети боїв, воєн і конфліктів залишаються затребуваними в сучасному мистецтві, вони продовжують активно впливати на емоції людини та на формування суспільної думки.

1. Авер'янова Н.М. Українська мистецька еліта: художники в контексті формування культурно-мистецького середовища (XIX – початок XX ст.).

Вісник університету «Україна». Серія «Сучасні інженерні технології». 2011. № 1. С. 21–25.

2. Авер'янова Н.М., Воропаєва Т.С. Росія – Україна: міждержавний збройний конфлікт неокolonіального типу. *Молодий вчений*. 2019. № 6(70). С. 264–267.

3. Авер'янова Н., Воропаєва Т. Цивілізаційний розвиток українського народу: культуротворчі аспекти. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2019. №4. С. 18–23.

4. Александрович В. Симон Богушевич. Історія і легенда в біографії львівського маляра першої половини XVII ст. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 1997. Випуск 32. С. 54–70.

5. Андреева Л. Академік М.С. Самокиш та українські музеї (1929–1941 рр.). *Краєзнавство. Науковий журнал*. К., 2012. № 4 (81). С. 126–132.

6. Березовая Л.Г. Наполеон в русской карикатуре 1812–1813 гг. *Наполеоновские войны на ментальных картах Европы: историческое сознание и литературные мифы*. М.: Ключ-С, 2011. 640 с. С. 115–137.

7. Бородин С. Панорама войны во фламандской батальной живописи XVII века. Художник-топограф Питер Снайерс. *Мир искусств. Вестник Международного института антиквариата*. 2018. № 3-4 (23-24). С. 50–57.

8. Геташвили Н. Европа. Живопись XX века (Статья первая). *Современная Европа*. 2006. №2. С. 117–131.

9. Гуцул В.М. Франко-норманська кавалерія XI – початку XII століття і виникнення рицарської тактики кінного бою на матеріалі візуальних джерел. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Історія»*. 2019. Випуск 2 (41). С. 46–63.

10. Добролюбська Ю.А. Історичні панорами Жана-Шарля Ланглуа як візуалізація історії. *Історіосфера: матеріали Шістнадцятої наук. конф. викладачів, здобувачів вищ. освіти та молодих учених Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського, 2-3 квіт. 2021 р.* Одеса: ПНПУ ім. К. Д. Ушинського, 2021. С. 24–28.

11. Иванов А. *Войны наполеоновской Франции. Коллекция гравюр с картин мастера исторической живописи художника Карла Верне: альбом / Вступительная статья А. Бринцевой*. М.: Из-во: «Кучково поле», 2013. 128 с.

12. Исаева О.А. Военная тематика в австралийском искусстве первой половины XX века. *Культура в годы Великой Отечественной войны. Всероссийская научно-практическая конференция*. Санкт-Петербург, 2020. С. 15–19.

13. Малышев Д.А., Щевелева Е.В. Зеркало эпохи: Великая французская революция в творчестве Жака Луи Давида. *Ученые записки Крымского федерального университета имени В.И.Вернадского. Серия «Исторические науки»*. 2019. Том 5(71). №3. С. 91–107.

14. Матвеева Е. *Шедевры мировой живописи. Фламандская живопись XVII века*. М.: Белый город, 2008. 128 с.

15. Муртазина С.А., Хамматова В.В. *История искусства XVII века*. Казань, 2013. 176 с.

16. Реунов Ю.С. Иконография батальных сцен в храме Бейт-эль-Вали. *Египет и сопредельные страны (Egypt and neighbouring countries). Электронный журнал*. 2020. Випуск 2. С. 77–94.

17. Філатова М.І. *Англійська та французька політична карикатура кінця XVIII – початку XIX ст.: сюжетні та художньо-стилістичні особливості (за матеріалами колекції Харківського художнього музею)*. Автореферат дис. ... канд. мистецтвознавства / спеціальність 17.00.05 – образотворче мистецтво. Львів, 2019. 20 с.

18. Янсон Х.В., Янсон Э.Ф. *Основы истории искусств*. Санкт-Петербург: Икар, 1996. 512 с.

19. Gough Paul. *A Terrible Beauty: British Artists in the First World War*. Bristol, 2010. 256 p.

20. Haycock David. *A Crisis of Brilliance: Five Young British Artists and the Great War*. English edition, 2009.

21. Kreiter Eshel, Zabludoff Marc. *John Singer Sargent: The Life of an Artist*. Berkeley Heights: Enslow Publishers, 2002. 48 p.

22. Parth S. Zwischen Bildbericht und Bildpropaganda. Krieg Konstruktionen in der deutschen Militärmalerei des 19. Jahrhunderts. Paderborn: Verlag Ferdinand Schöningh, 2010. 409 p.

23. Rie Arimura, Erandi Lisset Ávalos Aburto, Ileri Ortiz Silva. *Francisco de Goya: una mirada desde Mexico*. Mexico, Morelia, Michoacan: Universidad de Moreli, 2017. 158 p.

24. Rowe Michael. After the Revolution: Antoine-Jean Gros, Painting and Propaganda under Napoleon. *French Studies*. 2007. Volume 61. Issue 4. Pp. 526–527.

25. Upstone Robert. *William Orpen: Politics, Sex and Death*. Imperial War Museum, 2005. 160 p.

26. Wilson-Bareau Juliet. *Goya's Prints: The Tomas Harris Collection in the British Museum*. London: British Museum Publications, 1981. 112 p.

27. Young Marnin. Napoleon Disfigured: Nation, Identity, and War in Antoine-Jean Gros's Battle of Eylau. *Nineteenth Century Studies*. 2012. Volume 26. Pp. 1–25.

References

1. Averianova N.M. (2011). *Ukrayinska mysteczka elita: xudozhnyky v konteksti formuvannya kulturno-mysteczkogo seredovyshha (XIX – pochatok XX st.)* [Ukrainian artistic elite: artists in the context of the formation of cultural and artistic environment (XIX – early XX centuries)]. *Visnyk universytetu «Ukrayina». Seriya «Suchasni inzhenerni texnologiyi»*. № 1. Pp. 21–25. (in Ukrainian).

2. Averianova N.M., Voropayeva T.S. (2019). *Rosiya – Ukrayina: mizhderzhavnyj zbrojnyj konflikt neokolonialnogo typu* [Russia – Ukraine: interstate armed conflict of the neocolonial type]. *Molodyj vchenyj*. № 6(70). Pp. 264–267. (in Ukrainian).

3. Averianova N.M., Voropayeva T.S. (2019). *Cyvilizacijnyj rozvytok ukrayins' kogo narodu:*

kul'turotvorchi aspekty [Civilizational development of the Ukrainian people: cultural aspects]. *Visnyk Nacional'noyi akademiyi kerivnyx kadriv kultury i mystecztv.* № 4. Pp. 18–23. (in Ukrainian).

4. Alexandrovich V. (1997). *Symon Bogushevych. Istoriya i legenda v biografii l'viv'skogo malyara pershoi polovyny XVII st.* [Simon Bogushevich. History and legend in the biography of the Lviv painter of the first half of the XVII century]. *Visnyk L'viv'skogo universytetu. Seriya istorychna.* Issue 32. Pp. 54–70. (in Ukrainian).

5. Andreeva L. (2012). *Akademik M.S. Samokysh ta ukrayins'ki muzeyi (1929–1941 rr.).* [Academician M.S. Samokysh and Ukrainian museums (1929–1941)]. *Krayeznavstvo. Naukovyj zhurnal.* № 4 (81). Pp. 126–132. (in Ukrainian).

6. Berezovaya L.G. (2011). *Napoleon v ruskoj karikature 1812–1813 gg.* [Napoleon in Russian caricature, 1812–1813]. *Napoleonovskie vojny na mentalnyh kartah Evropy: istoricheskoe soznanie i literaturnye mify.* Moscow: Klyuch-S. 640 p. S. 115–137. (in Russian).

7. Borodina S. (2018). *Panorama vojny vo flamandskoj batal'noj zhivopisi XVII veka. Hudozhnik-topograf Piter Snajers. Mir iskusstv.* [Panorama of the war in the Flemish battle painting of the 17th century. Topographer Peter Snyers. The world of arts]. *Vestnik Mezhdunarodnogo instituta antikvariata.* № 3-4 (23-24). Pp. 50–57. (in Russian).

8. Getashvili N. (2006). *Evropa. Zhivopis XX veka (Statya pervaya)* [Europe. Painting of the twentieth century (Article one)]. *Sovremennaya Evropa.* № 2. Pp. 117–131. (in Russian).

9. Gutsul V.M. (2019). *Franko-normans'ka kavaleriya XI – pochatku XII stolittya i vynyknennya ryczars'koyi taktyky kynnogo boyu na materialy vizual'nyx dzherel.* [Franco-Norman cavalry of the XI - early XII century and the emergence of knightly tactics of horse fighting on the material of visual sources]. *Naukovyj visnyk Uzhgorods'kogo universytetu. Seriya «Istoriya».* Issue 2 (41). Pp. 46–63. (in Ukrainian).

10. Dobrolyubskaya Yu.A. (2021). *Istorychni panoramy Zhana-Sharlya Langlua yak vizualizaciya istoriyi.* [Historical panoramas of Jean-Charles Langlois as a visualization of history]. *Istiosfera: materialy Shistnadcyatoyi nauk. konf. vykladachiv, zdobuvachiv vyshh. osvity ta molodyx uchenykh Pivdenoukrayins'kogo nacional'nogo pedagogichnogo universytetu imeni K. D. Ushyns'kogo, 2-3 kvit. 2021 r.* Odessa: PNU im. K.D. Ushyns'kogo. Pp. 24–28. (in Ukrainian).

11. Ivanov A. (2013). *Vojny napoleonovskoj Francii. Kollekcija gravyur s kartin mastera istoricheskoy zhivopisi hudozhnika Karla Verne: al'bom / Vstupitel'naya statya A. Brincevoj* [Wars of Napoleonic France. Collection of engravings from paintings by the master of historical painting, artist Karl Verne: album / Introductory article by A. Brintseva]. Moscow: Iz-vo «Kuchkovo pole». 128 p. (in Russian).

12. Isaeva O.A. (2020). *Voennaya tematika v avstralijskom iskusstve pervoj poloviny XX veka.* [Military themes in Australian art of the first half of the twentieth century]. *Kul'tura v gody Velikoj Otechestvennoj vojny. Vserossijskaya nauchno-prakticheskaya konferenciya.* St.-Petersburg. Pp. 15–19. (in Russian).

13. Malyshev D.A., Scheveleva E.V. (2019). *Zerkalo epohi: Velikaya francuzskaya revolyuciya v tvorchestve Zhaka Lui Davida.* [The Mirror of the Era: The Great French Revolution in the Works of Jacques Louis David]. *Uchenye zapiski Krymskogo federal'nogo universiteta imeni V.I.Vernadskogo. Seriya «Istoricheskie nauki».* Vol. 5 (71). № 3. Pp. 91–107. (in Russian).

14. Matveeva E. (2008). *Shedevry mirovoj zhivopisi. Flamandskaya zhivopis' XVII veka* [Masterpieces of World Painting. Flemish painting of the 17th century]. Moscow: Bely Gorod. 128 p. (in Russian).

15. Murtazina S.A., Khammatova V.V. (2013). *Istoriya iskusstva XVII veka.* [History of Art of the 17th Century]. Kazan. 176 p. (in Russian).

16. Reunov Yu.S. (2020). *Ikonografiya batal'nyh scen v hrane Beit-el'-Vali.* [Iconography of battle scenes in the Beit el-Wali temple]. *Egipet i soprodel'nye strany (Egypt and neighbouring countries). Elektronnyj zhurnal.* Issue 2. Pp. 77–94. (in Russian).

17. Filatova M.I. (2019). *Anglijs'ka ta francuz'ka politychna karykatura kincy XVIII – pochatku XIX st.: syuzhetni ta xudozhno-stylistychni osoblyvosti (za materialamy kolekciji Xarkivs'kogo xudozhnogo muzeyu).* [English and French political caricature of the late XVIII – early XIX centuries: plot and artistic and stylistic features (based on the collection of the Kharkiv Art Museum)]. *Avtoreferat dys. ... kand. mystecztvoznnavstva / special'nist` 17.00.05 – obrazotvorche mystecztvo.* Lviv. 20 p. (in Ukrainian).

18. Yanson H.W., Yanson E.F. (1996). *Osnovy istorii iskusstv* [Fundamentals of Art History]. St.-Petersburg: Ikar. 512 p. (in Russian).

19. Gough Paul (2010). *A Terrible Beauty: British Artists in the First World War.* Bristol. 256 p.

20. Haycock David (2009). *A Crisis of Brilliance: Five Young British Artists and the Great War.* English edition.

21. Kreiter Eshel, Zabudoff Marc (2002). *John Singer Sargent: The Life of an Artist.* Berkeley Heights: Enslow Publishers. 48 p.

22. Parth S. (2010). *Zwischen Bildbericht und Bildpropaganda. Krieg Konstruktionen in der deutschen Militärmalerei des 19. Jahrhunderts.* Paderborn: Verlag Ferdinand Schöningh. 409 p.

23. Rie Arimura, Erandi Lisset Ávalos Aburto, Ileri Ortiz Silva (2017). *Francisco de Goya: una mirada desde Mexico.* Mexico, Morelia, Michoacan: Universidad de Moreli. 158 p.

24. Rowe Michael (2007). *After the Revolution: Antoine-Jean Gros, Painting and Propaganda under Napoleon.* *French Studies.* Volume 61. Issue 4. Pp. 526–527.

25. Upstone Robert (2005). *William Orpen: Politics, Sex and Death.* Imperial War Museum. 160 p.

Ніна Авер'янова

кандидат філософських наук, науковий співробітник,
Центр українознавства філософського факультету
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ORCID: 0000-0002-1088-2372

Email: aver_n@ukr.net

Тетяна Воропаєва

кандидат психологічних наук, доцент,
старший науковий співробітник,
Центр українознавства філософського факультету,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ORCID: 0000-0001-8388-7169

Email: voropayeva-tania@ukr.net

СПЕЦИФІКА ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ ПОСТБІПОЛЯРНОГО СВІТУ В КОНТЕКСТІ NBICS-ТЕХНОЛОГІЙ: УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ

Анотація. У статті розглянуто українські реалії та специфіку збройних конфліктів у постбіполярному світі в контексті NBICS-технологій. Для вирішення цієї проблеми використовувався інтегративний підхід, який передбачає розгляд об'єкта дослідження в його зв'язках і взаємозалежностях з іншими процесами та явищами, а також урахування взаємодії різноманітних факторів, що визначають формування та розвиток конфліктизаційних явищ.

Після краху біполярної моделі виникла глибока криза в забезпеченні всіх систем безпеки (міжнародної, макрорегіональної, мезорегіональної, національної та мікрорегіональної). Основною проблемою міжнародних відносин у постбіполярному світі є високий рівень їх конфліктності. У добу глобалізації одне з перших місць займають техніко-технологічні, науково-інноваційні та інформаційні фактори (пов'язані з розвитком нанотехнологій, генної інженерії, формуванням глобальних інформаційно-технологічних мереж виробництва та збуту, з інтеграцією науки, освіти і виробництва, тобто з усіма провідними галузями шостого технологічного укладу), нині ці фактори та NBICS-технології стають все більш взаємозалежними. У сучасному світі науками стратегічного рівня є ті, що входять до комплексу NBICS (це наукові дисципліни, що розробляють новітні нано-, біо-, інформаційні, когнітивні та соціальні технології). Оскільки і українознавство, і конфліктологія належать до сфери соціогуманітарних досліджень, вони можуть бути спрямовані на розвиток та використання деконфліктизаційного потенціалу українців, а також інформаційних, пізнавальних, соціальних і творчих ресурсів української людини та української спільноти. Інтегративні можливості сучасного українознавства дозволяють поєднати концептуальний інструментарій і дослідницькі принципи не тільки українознавства та конфліктології, але й соціальної філософії, історії, політології, когнітології, інформаціології, соціології, культурології, психології, антропології, військової науки у рамках вивчення процесів конфліктизації та деконфліктизації культурно-історичного простору українства в умовах сучасних викликів і загроз.

Ключові слова: конфлікт, збройний конфлікт, конфліктизація, деконфліктизація, інтегративний підхід, NBICS-технології, Україна, Російська Федерація.

Nina Averianova

Ph.D. in Philosophy, Research Associate,
Centre of Ukrainian Studies, Faculty of Philosophy,
Taras Shevchenko National University of Kyiv

Tetiana Voropayeva

Ph.D. in Psychology, Associate Professor, Senior Research Associate,
Centre of Ukrainian Studies, Faculty of Philosophy,
Taras Shevchenko National University of Kyiv

SPECIFICITY OF ARMED CONFLICTS OF THE POST-BIPOLAR WORLD IN THE CONTEXT OF NBICS-TECHNOLOGIES: UKRAINIAN REALITIES

Abstract. *The article considers Ukrainian realities and specifics of armed conflicts in the post-bipolar world in the context of NBICS-technologies. To solve this problem, an integrative approach was used, which involves considering the object of study in its connections and interdependencies with other processes and phenomena, as well as taking into account the interaction of various factors that determine the formation and development of conflictizational phenomena.*

After the collapse of the bipolar model, there was a deep crisis in the provision of all security systems (international, macro-regional, mesoregional, national and micro-regional). The fundamental problem of international relations in the post-bipolar world is the high level of their conflict. In the days of globalization, one of the first places is technical and technological, scientific, innovative and information factors (associated with the development of nanotechnology, genetic engineering, the formation of global information technology networks of production and marketing, with the integration of science, education and production, that is, with all the leading industries of the sixth technological mode), nowadays these factors and NBICS-technologies are becoming more interdependent. In today's world, the sciences of the strategic level are those that are part of the NBICS complex (these are the scientific disciplines that develop the latest nano-, bio-, information, cognitive and social technologies). Since both Ukrainian studies and conflictology belong to the field of socio-humanitarian studies, they can be aimed at developing and using the deconflictizational potential of Ukrainians, as well as information, cognitive, social and creative resources of the Ukrainian person and the Ukrainian community. Integrative capabilities of modern Ukrainian studies allow combining conceptual tools and research principles not only of Ukrainian studies and conflict studies, but also of social philosophy, history, political science, cognitology, information science, sociology, culturology, psychology, anthropology, military science in the study of conflictizational processes of the cultural and historical space of Ukrainians in the conditions of modern challenges and threats.

Keywords: *conflict, armed conflict, conflictizational, deconflictizational, integrative approach, NBICS technologies, Ukraine, Russian Federation.*

Постановка проблеми. Відомо, що в сучасному світі науками стратегічного рівня вважаються ті, які входять у комплекс NBICS (це ті наукові дисципліни, які розробляють новітні нано-, біо-, інформаційні, когнітивні та соціальні технології). Оскільки і *українознавство*, і *конфліктологія* належать до сфери соціогуманітаристики, то вони можуть бути націлені на розвиток і використання деконфліктизаційного потенціалу українства, а також інформаційних, когнітивних, соціальних і креативних ресурсів української людини й української спільноти. Це передбачає створення цілої системи «*концептуальних мостів*» між українознавством і конфліктологією. Інтегративні можливості сучасного українознавства дозволяють поєднати концептуальний інструментарій і дослідницькі принципи не тільки українознавства та конфлікто-логії, але й соціальної філософії, історії, політології, когнітології, інформаціології, соціології, культурології, психології, антропології, військової науки у рамках вивчення процесів **конфліктизації та деконфліктизації**

культурно-історичного простору українства в умовах сучасних викликів і загроз.

На рубежі ХХ – ХХІ століть людство вступило в новий період свого розвитку. Після розпаду СРСР **біполярна система**, яка домінувала після закінчення Другої світової війни, була зруйнована. Поняття «**біполярний світ**», яке активно використовується в соціальній філософії, історії, політології, конфліктології, цивіліології, правознавстві та культурології означає двополосну структуру світових політичних сил. Подібна двополосність утворилася після Другої світової війни (1939–1945 рр.) і зберігалася у період «Холодної війни» (1949–1991 рр.), коли лідером Західного світу стали США, а лідером системи світового соціалізму став СРСР. Оскільки обидві наддержави боролись за власний геополітичний і гео економічний вплив у світі, то у обох країн була ядерна зброя, безліч союзників (включаючи очолювані США і СРСР військово-політичні блоки – НАТО й Організацію Варшавського Договору), а також різноманітний інструментарій для досягнення власних стратегічних і тактичних цілей.

Біполярна система забезпечувала відносну стабільність міжнародних відносин, а конкуренція між СРСР і США за домінування, а також за вплив на інші країни світу досить часто приводила до збройних конфліктів у даних країнах.

«Пост-біполярний світ на нинішньому етапі можна було б назвати проміжним, перехідним від глобального домінування Заходу, яке сформувалося після завершення Холодної війни, до багатопольярного, який ще не склався (і невідомо, чи складеться остаточно)...» [16, с. 30]. Сучасні дослідники намагаються знайти відповіді на питання, чи буде пост-біполярний період новим етапом якісної трансформації світового порядку, чи загострення міжнародної напруженості після 2014 р. стане нездоланною кризою світопорядку [6].

Після краху біполярної моделі настала **глибока криза** у сфері забезпечення всіх систем безпеки (міжнародної, макрорегіональної, мезорегіональної, національної та мікрорегіональної). Фундаментальною проблемою міжнародних відносин у **пост-біполярному світі** є високий рівень їх конфліктності. В умовах глобалізації конфліктизаційні процеси можуть набувати транснаціонального й планетарного характеру [34, с. 4-5]. Глобальними загрозами стали міжнародний тероризм і екстремізм, а також можливість застосування зброї масового ураження. Крім цього, продовжує зберігатися й відтворюватися **конфліктогенність пострадянського простору**, що призводить до конфліктизації відносин між новими незалежними державами. Таким чином, проблема конфліктизації міжнародних відносин у пост-біполярному світі доволі актуальна і займає важливе місце в системі сучасної соціогуманітаристики. У коло даної проблематики входить і питання **російсько-українського збройного конфлікту** на території України [40, с. 411-456], конструктивне вирішення якого має величезне практичне значення для всієї планети.

Аналіз наукових публікацій. Проблеми, пов'язані з **розгортанням, поглибленням і врегулюванням кризових явищ постбіполярного світу** як на глобальному, так і на національному рівнях, а також з посиленням впливу конфліктних тенденцій на розвиток окремих держав і світу в цілому, були проаналізовані у працях Р. Арона, Е. Гідденса, Л. Даймонда, Р. Дарендорфа, А. Етціоні, В. Зігерта, Л. Козера, А. Пшеворського, Д. Растоу, Дж. Сарторі, Р. Фішера, С. Хантінгтона, М. Хеттіха, У. Юрі; В. Алтухова, В. Барінової, А. Батріменка, Т. Бельської, С. Бобровник, А. Большакова, В. Бусленко, О. Валецького, П. Гай-Нижника, А. Глухової, В. Горбатенка, В. Горбуліна, О. Григор'євої, А. Ішмуратової, А. Картунова, В. Котигоренка, І. Кресіної, Д. Лікарчук, А. Маруховської, А. Москаленко, Т. Павловської, Е. Перова, Б. Толчинського, А. Чижової та ін. Різнопланові проблеми збройних конфліктів, їхні причини та способи запобігання аналізували в своїх працях С. Бжезинський, Дж. Джоулвен, Г. Кіссінджер, Дж. Кеннан, Дж. Мак-

Конелл, Дж. Робертсон, С. Хантінгтон; М. Воротнюк, В. Горбулін, А. Конопляник, С. Пашков, С. Попов, В. Сліпченко, В. Толубко, В. Юрковський та ін. Питання розгортання збройних конфліктів та особливостей їх врегулювання шляхом проведення міжнародних миротворчих операцій досліджують С. Акулов, М. Капітоненко, Г. Перепелиця, Л. Троцько та ін. [4; 5; 8; 11; 22].

Відомо, що збройні конфлікти та війни – це величезна небезпека, оскільки вони не тільки затримують поступальний розвиток суспільства, але й можуть призвести до загибелі усього людства. В історії людської цивілізації війни виступали найістотнішим чинником дестабілізації людського соціуму, а кількість людських жертв постійно зростала. Так, наприклад, якщо у війнах у XVII ст. загинуло 3 млн осіб, у війнах у XVIII ст. – більше 5 млн осіб, у війнах XIX ст. – 6 млн осіб, то під час Першої світової війни кількість вбитих досягла 10 млн осіб, а у Другій світовій війні – більше 50 млн осіб [23, с. 106]. В Уппсальській програмі досліджень конфліктів у світі (UCDP) Університету Уппсали (Швеція) зафіксовано, що з 1946 р. по 2013 р. відбулось 254 збройних конфлікти (114 війн), а з 1989 р. по 2013 р. – 144 збройних конфлікти (47 війн) [39, с. 541]. У 2018 р. відзначалось, що рівень збройних конфліктів у світі залишається на високому рівні, при цьому ключовою проблемою є внутрішні конфлікти з участю зовнішніх сторін, а кількість загиблих людей складає 76 тисяч осіб [36, с. 589]. За 5,5 тис. років існування людської цивілізації на нашій планеті відбулось понад 15 тис. озброєних конфліктів, «у яких загинуло приблизно 3,5 мільярди людей» [15, с. 342].

На жаль, людство спрямовує більшу частину енергії власних інтелектуальних зусиль на **винаходи все нових і нових видів зброї та засобів ведення війн**. Відомі конфліктологи й соціологи А. Анцупов, С. Кандибович та С. Прошанов [3], аналізуючи наукові праці Ю. Плюсініна [12; 13; 14], звернули увагу на виокремлені ним **чотири інваріантні типи відносин**, у які вступають будь-які організми, що перебувають у певній групі: 1) з приводу життєвих ресурсів – територій, їжі і т.п.; 2) з приводу відтворення потомства; 3) спрямовані на підтримання порядку в групі, як вираження потреби у збереженні статусу кожного індивіда (або особини); 4) «дружні», спрямовані на збереження соціальної єдності даної групи [14]. А. Анцупов, С. Кандибович та С. Прошанов наголошують, що для розуміння основних тенденцій еволюції соціальної взаємодії **конфліктологу** необхідно хоча б у найзагальнішому вигляді уявляти **порівняльний характер еволюції знарядь знищення живих істот** (зброї і бойової техніки), **засобів праці і засобів розвитку самої людини**. «Найбільш високими темпами Homo sapiens (людина розумна!) удосконалює знаряддя знищення своїх співбратів. Сьогодні знаряддя знищення людей є настільки «досконаліми», що з їх допомогою можна гарантовано і багаторазово стерти

з лиця землі все людство, а заодно й значну частину інших ні в чому не винних 2 млн видів тварин на планеті. Ступінь досконалості бойового списа неандертальця і термоядерної бомби генерала, який має три вищі освіти для виконання своєї функції – вбити якомога більше людей, просто не співмірні. Дивно, але, створивши атомну бомбу, людство не тільки не поставило крапку в справі вдосконалення зброя, але навіть не пригальмувало цей процес. Нейтронна бомба, біологічна зброя, лазери, високоточна зброя і т.д. Перелік після-атомних видів зброї може зайняти цілу сторінку» [3, с. 122-123]. Набагато повільнішими темпами удосконалюються **засоби праці**. Ще повільніше **розвивається сама людина**. Поступ у сфері **соціальної взаємодії** людей ще менш помітний. А кількість загиблих, покалічених, інших видів шкоди від воєн, вбивств, насильства та експлуатації одних груп іншими стрімко збільшується від століття до століття [3, с. 123-124].

Метою даної статті є аналіз специфіки збройних конфліктів постбіполярного світу в контексті NBICS-технологій.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що ще К. Клаузевіц підкреслював, що «війна – це акт насильства, який має на меті змусити противника виконати нашу волю» [10]. Всі війни, які коли-небудь мали місце на нашій планеті, сучасні дослідники поділяють на **війни доядерного і ядерного періодів**. Поява у 1945 році ядерної зброї порушила еволюційний процес розвитку війн, адже **нове покоління війн** не приходить миттєво, для цього необхідний певний період, який залежить від економічного рівня розвитку певного суспільства [21]. Війну будь-якого покоління слід розглядати як складне суспільно-політичне явище, що включає сукупність різних видів боротьби: політичної, дипломатичної, ідеологічної, економічної, збройної, інформаційної, екологічної та інших, які ведуть між собою держави або суспільно-політичні та цивілізаційні системи [15]. Відомо, що у всі часи війна поєднувала в собі суперечливу єдність політики й збройного насильства та ґрунтувалася на тому, що для кожної воюючої сторони формулу збройної боротьби можна було уявити як суму двох взаємопов'язаних, але протилежних за напрямком векторів дій: 1) **вектор наступальний ударний** (удар по противнику своїми засобами ураження), 2) **вектор оборонний** (захист своїх військ та об'єктів від дії (ураження) засобами противника).

В. Сліпченко, М. Требін і Д. Райський та інші вчені виділяють **шість поколінь війн** [15; 17; 21]. У рамках **контактних війн доядерного періоду** виділяються чотири покоління війн [15, с. 343]. **Перше покоління війн:** використовуються холодна зброя, обладунки та контактне рукопашне протиборство, відбуваються війни піших і кінних підрозділів та частин. Головна мета: знищити противника, заволодіти його зброєю й цінностями. **Друге покоління війн:** використовуються порох,

гладкоствольна зброя, відбуваються контактні (на деякій дистанції) окопні війни підрозділів, частин і з'єднань піхоти, застосовуються бойові дії морських сил у прибережній частині морів. Головна мета: знищити противника, заволодіти його територією та цінностями. **Третє покоління війн:** використовуються різні багатозарядна зброя підвищеної скорострільності, точності й дальності стрільби, відбуваються контактні (на деякій дистанції) траншейні, окопні війни загальновійськових з'єднань і об'єднань, бойові дії на морях і океанах. Головна мета: розгром збройних сил противника, руйнування його економіки та повалення політичного устрою. **Четверте покоління війн:** використовуються автоматична й реактивна зброя, сухопутні війська, танки, авіація, флот, транспортні засоби та засоби зв'язку, відбуваються контактні (на деякій дистанції) траншейні війни на суші, повітряні удари по військах, війни на морях і океанах. Головна мета: розгром збройних сил противника, руйнування його економічного потенціалу й повалення політичного устрою. У рамках **безконтактних війн ядерного періоду** виділяються ще два покоління війн. **П'яте покоління війн:** може розпочатися безконтактна ядерна війна. подібний збройний конфлікт неодмінно набуде стратегічних масштабів, ніякі цілі у подібній війні не можуть бути досягнуті, оскільки країна, яка застосувала ядерну зброю першою, загине трохи пізніше за другу. **Шосте покоління війн** називають війнами XXI ст. Таку війну визначають як безконтактну без'ядерну війну стратегічного масштабу. Головною метою протиборчих сторін є розгром економічного потенціалу противника, а також зміна його політичного устрою. Якщо в основу концепції війн п'ятого покоління було закладено масове застосування ракетно-ядерної зброї, то концепція війн шостого покоління базується на принципі широкомасштабного використання високоточної зброї, основними бойовими характеристиками якої є вибірковість і точність ураження противника [15; 21]. Руйнування єдиного інформаційного поля противника, так само як і успішний захист свого власного інформаційного поля може мати **вирішальне значення** в війнах шостого покоління. У збройних конфліктах нового типу значно зростає роль **інформаційно-психологічної боротьби**. Будь-яка розвинена країна, що має достатній потенціал для ведення війн шостого покоління, може безкарно змінити політичний режим в іншій країні (яка ще не досягла успіхів у розбудові «мережевої армії»), поставити під власний контроль її природні ресурси, вивести з ладу промисловість тощо [15, с. 343-344].

Зарубіжні дослідники вважають, що «**війна нового покоління**» – це новий підхід до реалізації концепції нетрадиційних бойових дій, який пов'язаний із **сучасними російськими військово-теоретичними напрацюваннями** у сфері ведення війн XXI ст. [26; 31]. Як вітчизняні, так і зарубіжні науковці припускають, що ця концепція втілює в життя фундаментальні положення так званої «**доктрини**

В. Герасимова» [7; 28]. Дана доктрина була розроблена у 2013 р. на протигагу **ідеї гібридної війни**, яка була розроблена західними експертами кількома роками раніше. Доктрина В. Герасимова була використана в ході протистояння російських та українських військ **під час окупації Криму у 2014 р.** [32; 33]. Західні вчені переконані, що тема «війни нового покоління» є простою адаптацією традиційних російських військових уявлень про те чи інше оперативне оточення, яке має властивість швидко еволюціонувати під впливом політичних, технологічних, економічних та інформаційних чинників [37]. Експерти зазначають, що застосування російськими збройними силами деяких елементів нової стратегії можна було побачити у процесі війн у Чечні та Грузії, але в ході окупації Криму та російсько-українського збройного конфлікту вона була помітно вдосконалена [26; 33]. Отже, сутністю концепції «війни нового покоління» є формулювання, запропоноване російським генералом Валерієм Герасимовим: **«війни вже не оголошуються, а розпочавшись – йдуть не за звичним для нас шаблоном»** [7; 28].

Відомо, що ключові положення концепції «війни нового покоління» засновані на принципах, що були розроблені китайським мислителем Сунь Цзи, який стверджував, що «війна – це шлях обману» [19] (визначаючи військове ремесло як мистецтво уведення в оману), а також на радянській теорії рефлексивного управління [26; 37]. **Рефлексивне управління** – це вплив на прийняті противником рішення через підсовування (нав'язування) йому таких вихідних посилок, на підставі яких він діє бажаним для маніпулятора чином. Ці положення можна репрезентувати у вигляді кількох основних тез: а) **здійснення політичного тиску** через агентів впливу, пропаганду, інформаційні операції, компрометацію місцевої влади тощо; б) **залучення опосередкованого впливу** на противника шляхом організації кібератак, порушення роботи транспортної інфраструктури, підготовки й озброєння повстанців тощо; в) **використання військової інтервенції** шляхом демонстративного висування своїх військ до кордонів противника, організація добровольчих загальновійськових формувань, об'єднання зусиль повстанських угруповань із частинами російської армії тощо; г) **використання примусового стримування** шляхом агресивного патрулювання повітряних кордонів противника, перекидання систем тактичної ядерної зброї, військові маневри у масштабах театру військових дій (або в межах континенту) тощо; г) **застосування договірних маніпуляцій** шляхом «жонгливання» домовленостями, які стосуються припинення вогню, внесення розбрату в табір західних країн за допомогою економічних та інших важелів [9; 18; 20; 33].

За допомогою головних положень концепції «війни нового покоління» сучасні дослідники виокремлюють **кілька фаз розгортання конфлікту**: 1) використання невійськових методів асиметричного

впливу, які засновані на інформаційно-психологічних, дипломатичних, ідеологічних і економічних заходах, а також націлені на створення необхідного військово-політичного тла; 2) проведення спеціальних операцій щодо введення в оману військово-політичного керівництва противника за допомогою скоординованої роботи дипломатичних каналів, ЗМІ та шляхом імітації витоків у загальний доступ важливих документів і даних; 3) залякування, обман, підкуп і вербування урядових та військових чиновників противника з метою перешкоджання виконанню ними безпосередніх службових обов'язків належним чином; 4) спеціальна пропаганда, націлена на дестабілізацію ситуації в середовищі цивільного населення і трансляція інформації з воєнізованими підризними наративами; 5) встановлення безполітної зони і блокування атакованої країни, використання приватних військових компаній у тісній взаємодії з місцевими опозиційними силами; 6) розгортання військової активності, якій передують великомасштабна розвідувальна й диверсійно-підризна кампанія; 7) комбінування точкових інформаційних операцій із залякуванням населення шляхом демонстрації військово-повітряної переваги, разом з радіо електронною боротьбою та використанням систем високоточної зброї і зброї на нових фізичних принципах з різних платформ та носіїв; 8) придушення різноманітних вогнищ опору та знищення залишків угруповань противника, яким вдалося вижити, шляхом використання повітряних десантів, зачисток і комплексів далекобійних ударних озброєнь, які діють за наводкою розвідувальних підрозділів спецназу важелів [26].

Військові аналітики підкреслюють, що російська концепція «війни нового покоління» не ґрунтується низькорівневими засобами прихованого втручання, комбінуючи їх із впливом на високому рівні й нахабною демонстрацією можливості безпосереднього вступу в конфлікт з противником ядерної наддержави [33]. Отже, у **постбіполярну добу** прихований вплив став кращим за пряме руйнування, безконтактний бій став ефективнішим за безпосереднє зіткнення, підризн противника зсередини став кращим за його знищення, культурна й інформаційна війна стали ефективнішими за протистояння озброєнь і технологій, інформаційно-психологічний компонент війни переважив традиційне тривимірне поле бою і т.п. [26; 29; 31; 33; 37]. Під час операції в українському Криму російське військове командування змістило акцент у своїх діях на завоювання симпатій частини українського суспільства за допомогою нових організаційних напрацювань інформаційної війни, використовуючи їх для придушення морально-психологічного стану військового персоналу противника та цивільного населення країни. Основним пріоритетом подібних дій стала відмова від використання **жорсткої** військової сили на користь переконання особового складу супротивника і підштовхування його до активності, спрямованої проти свого керівництва і

своєї держави. Культивування негативних настроїв у суспільстві, поєднана з цілим спектром заходів із інструментарію «м'якої сили» (поширення пропаганди, підкуп місцевої влади, встановлення контактів з місцевими елітами і т.п.), дозволила необхідним чином трансформувати оперативну обстановку, ідея «впливу» стала наріжним каменем всього оперативного планування, а для її втілення було пущено в хід все: майстерна організація внутрішніх каналів зв'язку, оперативні заходи із введення противника в оману, психологічні операції та добре продумана система зовнішніх зв'язків [26; 29; 31; 37].

Очілюючись на **держав постбіполярного світу** необхідно усвідомити стратегічну значимість нової форми військових дій, яка не є військовою операцією в її класичному розумінні. Розгортання «війни нового покоління» розмиває очевидні кордони між військовою та невійськовою активністю, не даючи можливості чітко визначити або ідентифікувати наявність самого факту ворожого впливу [26]. «Війна нового покоління» надає можливість по-новому подивитись на те, що у недалекому майбутньому може стати ареною бойових зіткнень, а російсько-український збройний конфлікт на території України, очевидно, став для цієї концепції своєрідним випробувальним полігоном [33]. Отже, **постбіполярний період** характеризується ще більшою нестабільністю, конфліктогенністю та великою кількістю внутрішньодержавних і міждержавних збройних конфліктів, ніж попередні епохи. Адже в період рубежу ХХ і ХХІ століть **кількість збройних конфліктів постійно зростала**. Серйозну загрозу для всього світу сьогодні становить загострення різних проявів сепаратизму, екстремізму, релігійного фанатизму і тероризму, прояви яких постійно модифікуються, що підтверджується трагічними подіями у Парижі, Ніцці, Берліні та інших містах світу. Останні події на Близькому Сході та в Україні, як зазначають деякі політологи й футурологи, можуть служити своєрідною «прелюдією» до третьої світової війни.

Дослідження сучасних вчених показують, що **конфліктизація міждержавних відносин** стала однією з форм силового вирішення політичних, територіальних, етнонаціональних, релігійних, економічних та інших суперечностей, що формує цілу систему загроз як для національної, так і для міжнародної безпеки. Сучасні збройні конфлікти являють серйозну загрозу для людства, оскільки в умовах глобалізації вони можуть швидко поширюватися. В умовах постбіполярного світу необхідний пошук **розумного балансу** між різноспрямованими інтересами протиборчих сторін, а також механізмів задоволення життєво важливої потреби світового співтовариства у мирі та безпеці для нинішніх і майбутніх поколінь. В умовах **мілітаризації** будь-якої конфліктної взаємодії рівень конфліктогенності зростає. Ескалація напруженості й застосування насильства шляхом мілітаризації та

ескалації конфліктної взаємодії призводять до конфронтації і збройних конфліктів.

Особливості конфліктизації міждержавних відносин у постбіполярному світі можна розглянути на прикладі України. Українське суспільство з 1991 р перебуває у стані глибоких соціально-економічних, політико-правових та соціокультурних трансформацій, багато з яких мають **постколониальний (пострадянський, посттоталітарний, посткомуністичний, постгеноцидний і т.п.) характер**. Прагнення пострадянської еліти України до особистого збагачення і недостатня увага до зміцнення національної державності привели до залежності України від західного фінансування та російського політичного й економічного впливу. Пострадянська еліта України змушена була постійно балансувати, використовувати ідею багатовекторності, йти на не виправдані політичні компроміси, а спроби українського громадянського суспільства подолати постколониальну залежність від Росії та європеїзувати свою країну, відмовляючись від нав'язуваних неоколоніальних відносин, були припинені агресивними діями РФ, які привели до окупації Криму й окремих районів Донецької та Луганської областей.

Конфліктизація відносин між РФ та Україною розпочалась із 1991 р, ініціювалися торгіві, газіві, економічні конфлікти, всі ці конфлікти проходили на тлі практично постійної інформаційно-психологічної війни Росії проти України. І в 2014 р. відбулась мілітаризація цих конфліктних взаємовідносин, які переросли у гібридну війну, названу В. Горбуліним «ключовим інструментом російської геостратегії реваншу» [8]. Відмінною особливістю постбіполярного періоду розвитку України є триваюча вже більше семи років російська військова агресія, яка привела до окупації Криму та окремих районів Донецької та Луганської областей.

У цих умовах простір дестабілізації різних сфер суспільного життя помітно збільшується, значно посилюється соціальна напруженість, загострюються різнопланові суперечності, виникають численні конфліктні ситуації у багатьох сферах суспільного життя. Як свідчать факти, сьогодні помітно зростає кількість кризових явищ в українському суспільстві, спостерігається загострення соціально-економічних, політичних, релігійних конфліктів, з'явився цілий комплекс проблем, пов'язаних з **майже тотальною конфліктизацією** життєдіяльності громадян України (конфліктизація є одним з традиційних способів насильницького вирішення будь-яких питань колоніальними імперіями на території їх колишніх колоній).

Процеси конфліктизації соціуму можуть породжувати безліч проблем, які пов'язані як із загостренням старих, так і з появою нових суперечностей. У конфліктогенних ситуаціях переплітаються соціально-економічні, політико-правові, соціокультурні та інші чинники життя соціуму. Перераховані проблеми сприяють **загостренню конфліктів** від мікро- до макрорівня. **В умовах**

постбіполярного світу конфлікти створюють значну загрозу людству, адже шляхом швидкої ескалації вони можуть перетворюватися на широкомасштабні війни. Вивчення сучасних збройних конфліктів, причин їх виникнення та розвитку у зв'язку з глобальними політичними процесами є актуальним і займає важливе місце в системі сучасної соціогуманітаристики. Зокрема, знаючи історію виникнення збройних конфліктів, їх природу, фази й види можна спрогнозувати виникнення нових конфліктів [27; 30; 35; 38].

Висновки і пропозиції. Таким чином, в добу глобалізації на одне з перших місць виходять техніко-технологічні, науково-інноваційні та інформаційні чинники (що пов'язується з розвитком нанотехнологій, генної інженерії, з формуванням глобальних інформаційних технологічних мереж виробництва і збуту продукції, з інтеграцією науки, освіти й виробництва, тобто з усіма провідними галузями шостого технологічного укладу), у наш час ці чинники та NBICS-технології стають все більш взаємозумовленими і взаємозалежними. Інтегративний потенціал сучасного українознавства дозволяє поєднувати інформаційні, когнітивні та соціальні технології, які є важливими складовими комплексу НБІКС.

Історія показує, що розвиток і ескалація збройних конфліктів залежать від багатьох чинників: 1) від сепаратистських тенденцій, спрямованих на руйнування цілісності держави; 2) від територіальних, культурно-історичних, економічних, політичних, міжетнічних, міжнаціональних, міжцивілізаційних та інших суперечностей між сусідніми державами; 3) від опору громадян авторитарним, деспотичним правителям, а також колоніальним і антидемократичним режимам; 4) від мілітаризації суспільства й держави, вільного доступу до зброї; 5) від агресивної політики певних військово-політичних сил, які провокують збройні зіткнення для досягнення своїх цілей; 6) від активізації давніх конфліктів; 7) від порушення прав етнічних, національних та релігійних груп; 8) від нерівномірного й несправедливого розподілу фінансових ресурсів та кардинального зростання бідності населення; 9) від порушення або ігнорування прав людини і громадянських свобод; 10) від зростання нестабільності політичної системи держави [27, 30, 35, 38].

Знання природи конфліктів допомагає суб'єктам краще орієнтуватися у **складній соціальній дійсності постбіполярного світу**, знаходити правильні рішення у нестандартних ситуаціях і надзвичайних умовах. Нинішня кризова ситуація в Україні виникла не тільки внаслідок особливостей попереднього історичного розвитку та політичних рішень, які приймалися в Україні після здобуття нею державної незалежності, але й через неокolonіальну політику РФ.

Головним завданням влади та громадськості сучасної України є пошук можливостей і шляхів деконфліктизації соціуму, трансформації конфліктів з

їх вибухонебезпечних і деструктивних форм у конструктивні, коли вони можуть і повинні позитивно вплинути на розвиток суспільства. Необхідно також розробити комплекс заходів (гуманітарних, політико-правових, соціально-економічних і військових), спрямованих на відвернення викликів, небезпек і загроз національним інтересам України. Треба підтримувати баланс сил, ресурсів, цінностей, політико-правових та соціально-економічних проблем у суспільстві й державі. Необхідно розробити комплексну стратегію протидії руйнівним діям іноземних найманців на території України, активізувати використання політико-дипломатичних засобів для деескалації, врегулювання й припинення російсько-українського збройного конфлікту в Україні та посилити економічні санкції проти Російської Федерації [1; 2; 24; 25]. Основним завданням, яке стоїть перед світовою спільнотою, є створення стабільної, більш збалансованої й безпечної системи міжнародних відносин.

1. Авер'янова Н.М., Воропаєва Т.С. Міждержавний збройний конфлікт на теренах України: неокolonіальний вимір. *Гілея: науковий вісник*. 2019. Вип. 145(№ 6), Ч. 2. С. 7–11.

2. Авер'янова Н.М., Воропаєва Т.С. Стратегія «розумної сили» як основа для припинення збройного конфлікту в Україні та реінтеграції окупованих територій. *Гілея: науковий вісник*. 2019. Випуск 147 (№ 8). Ч. 2. Філософські науки. С. 7–13.

3. Анцупов А.Я., Кандыбович С.Л., Прошанов С.Л. *Актуальные проблемы социологии. Указатель 1088 докторских диссертаций (1990–2019 гг.)*. М.: Проспект, 2020. 296 с.

4. Батриченко О.В. *Особенности современных збройно-політичних конфліктів*. К., 2006. 18 с.

5. Воронюк М.О. Особенности міжнародних конфліктів пост-біполярного періоду. *Стратегічна панорама*. 2009. № 4. С. 41–44.

6. Гай-Нижник П. Агресія Росії проти України: історичні передумови та сучасні виклики. К.: МП Леся, 2016. 586 с.

7. Герасимов В.В. Ценность науки в предвидении. *Военно-промышленный курьер: еженедельная газета*. 2013. 27 февраля. Т. 476. № 8.

8. Горбулін В. П. «Гібридна війна» як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу. URL: <http://gazeta.dt.ua/internal/gibridna-viy-na-yak-klyuchoviy-instrumentrosiyskoyi-geostrategiyi-revanshu-.html>.

9. Денисов А.А., Денисова Е.В. Краткий очерк основ теории управляемой конфронтации. *Информационные войны: журнал*. 2014. Т. 29. № 1. С. 24–33.

10. Клаузевиц К. О войне. М., 1934 г. URL: <http://militera.lib.ru/science/clausewitz/index.html>

11. Перов Е.В., Перова М.Б. Концепция конфликтогенности общества. *Управление экономическими системами: электронный научный журнал*. 2014. №12. URL:

<http://uecs.ru/ekonomicheskaya-bezopasnost/item/3241-2014-12-19-06-58-57?pop=1&tmpl=component&print=1>

12. Плюснин Ю.М. Социобиология и проблема построения теории эволюции биосоциальности. *Известия СО АН СССР*. Новосибирск, 1987. Вып. 1. № 3. С. 48–53.

13. Плюснин Ю.М. *Проблема биосоциальной эволюции: теоретико-методологический анализ*. Новосибирск: Наука, 1990. 240 с.

14. Плюснин Ю.М. *Инвариантные структуры отношений в биологических и социальных системах*. Дисс. в форме научного доклада на соиск. уч. ст. доктора философских наук. Новосибирск, 1993. 42 с.

15. Райский Д.А. Концепция войн шестого поколения в контексте международной безопасности. *Вестник Санкт-Петербургского университета*. Серия 6. 2009. Вып. 3. С. 342–349.

16. Симония Н.А., Торкунов А.В. Новый мировой порядок: от биполярности к многополярности. *Полит (Political Studies)*. 2015. № 3. С. 27–37.

17. Слипченко В.И. Войны шестого поколения: оружие и военное искусство будущего. М., 2002. 384 с.

18. Смолян Г. Рефлексивное управление – технология принятия манипулятивных решений. *Труды Института системного анализа РАН: журнал*. 2013. Т. 63. № 2. С. 54–61.

19. Сунь-цзы. Трактат о военном искусстве. Перевод и исследование Н.И. Конрада. М.-Л.: Изд-во АН, 1950. 404 с.

20. Томас Т.Л. Рефлексивное управление в России: теория и военные приложения. *Рефлексивные процессы и управление: журнал*. 2002. Т. 2. № 1. С. 71–89.

21. Требин М.П. Войны XXI века. М., 2005. 608 с.

22. Шаклеина Т.А. Лидерство и современный мировой порядок. *Международные процессы*. 2015. Том 13. № 4. С. 6–19.

23. *Энгельс и военная история*. М.: Воениздат, 1972. 275 с.

24. Averianova N., Voropayeva T. Information security of Ukraine: social and humanitarian aspects. *2020 IEEE International Conference on Problems of Infocommunications. Science and Technology (PIC S&T)*. Kharkiv, 2020. P. 511–514.

25. Averianova N., Voropaieva T. Transformation of the Collective Identity of Ukrainian Citizens After the Revolution of Dignity (2014–2019). *Kyiv-Mohyla Humanities Journal*. 2020. № 7. P. 45–71.

26. Bērziņš J. *Russia's New Generation Warfare in Ukraine: Implications for Latvian Defense Policy*. Center for Security and Strategic Research: National Defence Academy of Latvia, 2014. 240 p.

27. Brian K. Annual. Research Review: The experience of youth with political conflict – challenging notions of resilience and encouraging research refinement. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*. 2013. № 54. Pp. 461–473.

28. Chambers J. *Countering Gray-Zone Hybrid Threats. An Analysis of Russia's 'New Generation*

Warfare' and implications for the US Army. Modern War Institute at West Point. 18 October, 2016.

29. Chekinov S.G., Bogdanov S. A. The Nature and Content of a New-Generation War. *Military Thought*. 2013. № 4. Pp. 12–22.

30. Esteban J. Polarization, fractionalization and conflict. *Journal of Peace Research*. 2008. Vol. 45. № 2. Pp. 163–182.

31. Fedyk N. Russian “New Generation” Warfare: Theory, Practice, and Lessons for U.S. Strategists. *Small Wars Journal*. 2016. 25.08.

32. Fisher M. *In D.N.C. Hack, Echoes of Russia's New Approach to Power*. New York Times. 25 July 2016.

33. Karber P., Thibeault J. Russia's New-Generation Warfare. *ARMY Magazine*. 2016. Т. 66. № 6.

34. Niblett Robin. *Globalization and World Order*. Conference Report. London: Royal Institute of International Affairs. 2014. С. 4–5.

35. Nye J. *Understanding International Conflicts. An Introduction to Theory and History*. Longman Classics in Political Science. Sixth edition. Cambridge: Harvard University Press; 2004. 240 p.

36. Pettersson Therese, Hogbladh Stina, Oberg Magnus. Organized violence, 1989–2018 and peace agreements. *Journal of Peace Research*. 2019. Vol. 56 (June). Issue 4. Pp. 589–603. P. 589.

37. Sinclair N. Old Generation Warfare: The Evolution – Not Revolution – of the Russian Way of Warfare. *Military Review*. 2016. №5-6. С. 8–15.

38. Strasheim Julia. Power-Sharing, Commitment Problems, and Armed Conflict in Ukraine. *Civil Wars*. 2016. 18(1). С. 25–44.

39. Themner Lotta, Wallensteen Peter. Armed conflicts, 1946–2013. *Journal of Peace Research*. 2014. Vol. 51 (July). Issue 4. Pp. 541–554.

40. Wallensteen P., Wieviorka M., Abraham I., Aggestam K., Bellamy A., Cederman L.E., Ferret J., Vilmer J.B., Heitmeyer W., Muvumba-Sellström A., Nathan L., Shinoda H., Stepanova E., Odgers Ortiz O. Violence, wars, peace, security. *Rethinking society for the 21st century. Report of the International Panel on Social Progress*. Edited by International Panel on Social Progress (IPSP). Cambridge: Cambridge University Press, 2018. P. 411–456.

References

1. Averianova N.M., Voropayeva T.S. (2019). *Mizhderzhavnyj zbrojnyj konflikt na terenax Ukrainy: neokolonial'nyj vymir* [Inter-state armed conflict on the territory of Ukraine: the neo-colonial dimension]. *Gileya: naukovyj visnyk*. Vyp. 145(№ 6), Ch. 2. Pp. 7–11 (in Ukrainian).

2. Averianova N.M., Voropayeva T.S. (2019). *Stratehiya «rozumnoji syly» yak osnova dlya pryypynennya zbrojnoho konfliktu v Ukrayini ta reintehratsiyi okupovanykh terytorij* [The “reasonable force” strategy as a basis for ending the armed conflict in Ukraine and reintegrating the occupied territories]. *Hileya: naukovyy visnyk*. Vyp. 147 (№8). Part 2. Filosofs'ki nauky. Pp. 7–13 (in Ukrainian).

3. Antsupov A.Ya., Kandybovich S.L., Proshanov S.L. (2020). *Aktual'nye problemy sociologii. Ukazatel' 1088 doktorskih dissertacij (1990–2019 gg.)* [Actual problems of sociology. Index of 1088 doctoral dissertations (1990–2019)]. Moscow: Prospect. 296 p. (in Russian).
4. Batorymenko O.V. (2006). *Osoblyvosti suchasnyx zbrojno-politychnyx konfliktiv* [Features of modern armed and political conflicts]. Kyiv. 18 p. (in Ukrainian).
5. Vorotnyuk M.O. (2009). *Osoblyvosti mizhnarodnyx konfliktiv post-bipolyarnogo periodu* [Features of international conflicts of the post-bipolar period]. *Strategichna panorama*. № 4. Pp. 41–44 (in Ukrainian).
6. Gai-Nyzhnyk P. (2016). *Agresiya Rosiyi proty Ukrayiny: istorychni peredumovy ta suchasni vyklyky* [Russia's aggression against Ukraine: historical preconditions and modern challenges]. Kyiv: MP Lesya. 586 p. (in Ukrainian).
7. Gerasimov V.V. (2013). *Cennost nauki v predvidenii* [The value of science is in foresight]. *Voennopromyshlennyj kurer: ezhenedel'naya gazeta*. T. 476. № 8. 27 February (in Russian).
8. Gopbulin V.P. «Gibrydna vijna» yak klyuchovyj inctpument posijskoyi geoctpategiyi pevanshu [«Hybrid warfare» as a key instrument of the Russian geo-strategy of the vanguard]. URL: <http://gazeta.dt.ua/internal/gibridna-viy-na-yak-klyuchovyj-instrumentrosiyskoyi-geostrategiyi-revanshu-.html> (in Ukrainian).
9. Denisov A.A., Denisova E.V. (2014). *Kratkij ocherk osnov teorii upravlyaemoj konfrontacii* [A brief outline of the foundations of the theory of controlled confrontation]. *Informacionnye vojny: zhurnal*. T. 29. № 1. Pp. 24–33 (in Russian).
10. Clausewitz K. (1934). *O vojne* [About the war]. Moscow (in Russian).
11. Perov E.V., Perova M.B. (2014). *Koncepciya konfliktogennosti obshchestva* [The concept of conflict potential of society]. *Upravlenie ekonomicheskimi sistemami: elektronnyj nauchnyj zhurnal*. № 12. URL: <http://uecs.ru/ekonomicheskaya-bezopasnost/item/3241-2014-12-19-06-58-57?pop=1&tmpl=component&print=1> (in Russian).
12. Plyusnin Yu.M. (1987). *Sociobiologiya i problema postroeniya teorii evolyucii biosocial'nosti* [Sociobiology and the problem of constructing a theory of the evolution of biosociality]. *Izvestiya SO AN SSSR*. Novosibirsk. Issue 1. № 3. Pp. 48–53 (in Russian).
13. Plyusnin Yu.M. (1990). *Problema biosocial'noj evolyucii: teoretiko-metodologicheskij analiz* [The problem of biosocial evolution: theoretical and methodological analysis]. Novosibirsk: Nauka. 240 p. (in Russian).
14. Plyusnin Yu.M. (1993). *Invariantnye struktury otnoshenij v biologicheskix i social'nyh sistemah* [Invariant structures of relationships in biological and social systems]. *Diss. v forme nauchnogo doklada na soisk. uch. st. doktora filosofskix nauk*. Novosibirsk. 42 p. (in Russian).
15. Raisky D.A. (2009). *Koncepciya vojn shestogo pokoleniya v kontekste mezhdunarodnoj bezopasnosti* [The concept of sixth generation wars in the context of international security]. *Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta*. Series 6. Issue. 3. Pp. 342–349 (in Russian).
16. Simonia N.A., Torkunov A.V. (2015). *Novyj mirovoj poryadok: ot bipolyarnosti k mnogopolyarnosti* [New world order: from bipolarity to multipolarity]. *Polis (Political Studies)*. № 3. Pp. 27–37 (in Russian).
17. Slipchenko V.I. (2002). *Vojny shestogo pokoleniya: oruzhie i voennoe iskusstvo budushchego* [Sixth Generation Wars: Weapons and the Art of War of the Future]. Moscow. 384 p. (in Russian).
18. Smolyan G. (2013). *Refleksivnoe upravlenie – tekhnologiya prinyatiya manipulyativnyh reshenij* [Reflexive control - a technology for making manipulative decisions]. *Trudy Instituta sistemnogo analiza RAN: zhurnal*. T. 63. № 2. Pp. 54–61 (in Russian).
19. Sun Tzu. (1950). *Traktat o voennom iskusstve. Perevod i issledovanie N.I. Konrada* [A treatise on the art of war. Translation and research by N.I. Conrad]. Moscow-Leningrad: Izd-vo AN. 404 p. (in Russian).
20. Tomas T.L.(2002). *Refleksivnoe upravlenie v Rossii: teoriya i voennye prilozheniya* [Reflexive control in Russia: theory and military applications]. *Refleksivnye processy i upravlenie: zhurnal*. T. 2. № 1. Pp. 71–89 (in Russian).
21. Trebin M.P. (2005). *Vojny XXI veka* [Wars of the XXI century]. Moscow. 608 p. (in Russian).
22. Shakleina T.A. (2015). *Liderstvo i sovremennyj mirovoj poryadok* [Leadership and the modern world order]. *Mezhdunarodnye processy*. Tom 13. № 4. Pp. 6–19 (in Russian).
23. *Engels i voennaya istoriya* [Engels and military history]. (1972). Moscow: Voenizdat. 275 p. (in Russian).
24. Averianova N., Voropayeva T. (2020). Information security of Ukraine: social and humanitarian aspects. *2020 IEEE International Conference on Problems of Infocommunications. Science and Technology (PIC S&T)*. Kharkiv. Pp. 511–514.
25. Averianova N., Voropaieva T. (2020). Transformation of the Collective Identity of Ukrainian Citizens After the Revolution of Dignity (2014–2019). *Kyiv-Mohyla Humanities Journal*. 2020. № 7. P. 45–71.
26. Bērziņš J. (2014). *Russia's New Generation Warfare in Ukraine: Implications for Latvian Defense Policy*. Center for Security and Strategic Research: National Defence Academy of Latvia. 240 p.
27. Brian K. (2013). Annual. Research Review: The experience of youth with political conflict – challenging notions of resilience and encouraging research refinement. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*. № 54. Pp. 461–473.
28. Chambers J. (2016). *Countering Gray-Zone Hybrid Threats. An Analysis of Russia's 'New Generation Warfare' and implications for the US Army*. Modern War Institute at West Point. 18 October.
29. Chekinov S.G., Bogdanov S. A. (2013). The Nature and Content of a New-Generation War. *Military Thought*. 2013. № 4. Pp. 12–22.

30. Esteban J. (2008). Polarization, fractionalization and conflict. *Journal of Peace Research*. Vol. 45. № 2. Pp. 163–182.
31. Fedyk N. (2016). Russian “New Generation” Warfare: Theory, Practice, and Lessons for U.S. Strategists. *Small Wars Journal*. 25.08.
32. Fisher M. (2016). In *D.N.C. Hack, Echoes of Russia’s New Approach to Power*. New York Times.
33. Karber P., Thibeault J. (2016). Russia’s New-Generation Warfare. *ARMY Magazine*. Т. 66. № 6.
34. Niblett Robin (2014). *Globalization and World Order*. Conference Report. London: Royal Institute of International Affairs.
35. Nye J. (2004). *Understanding International Conflicts. An Introduction to Theory and History*. Longman Classics in Political Science. Sixth edition. Cambridge: Harvard University Press. 240 p.
36. Pettersson Therese, Hogbladh Stina, Oberg Magnus (2019). Organized violence, 1989–2018 and peace agreements. *Journal of Peace Research*. Vol. 56 (June). Issue 4. Pp. 589–603.
37. Sinclair N. (2016). Old Generation Warfare: The Evolution – Not Revolution – of the Russian Way of Warfare. *Military Review*. №5-6. Pp. 8–15.
38. Strasheim Julia (2016). Power-Sharing, Commitment Problems, and Armed Conflict in Ukraine. *Civil Wars*. 18 (1). Pp. 25–44.
39. Themner Lotta, Wallensteen Peter (2014). Armed conflicts, 1946–2013. *Journal of Peace Research*. Vol. 51. Issue 4. Pp. 541–554.
40. Wallensteen P., Wiewiorka M., Abraham I., Aggestam K., Bellamy A., Cederman L.E., Ferret J., Vilmer J.B., Heitmeyer W., Muvumba-Sellström A., Nathan L., Shinoda H., Stepanova E., Odgers Ortiz O. (2018). Violence, wars, peace, security. *Rethinking society for the 21st century. Report of the International Panel on Social Progress*. Edited by International Panel on Social Progress (IPSP). Cambridge: Cambridge University Press. P. 411–456.

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2021.29.3>
УДК 94 (477)

Наталія Безсмертна

молодший науковий співробітник,
відділ української філології,
Науково-дослідний інститут українознавства
Міністерства освіти і науки України, м. Київ

ORCID:0000-0002-6463-0920
Email: Natalia_bs@ukr.net

СТАНОВИЩЕ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ У РОСІЙСЬКІЙ ФЕДЕРАЦІЇ В УМОВАХ РЕВАНШИСТСЬКОЇ ПОЛІТИКИ КРЕМЛЯ ЩОДО УКРАЇНИ

Анотація. Проаналізовано становище української діаспори у Російській Федерації (далі – РФ) в умовах політики реваншу Кремля щодо України й українців. Охарактеризовано політику РФ відносно поступового й цілеспрямованого поглинання неросійських народів РФ й остаточне перетворення їх у росіян («русских»). Осмислено місце української діаспори в сучасній РФ, ґрунтуючись на даних переписів населення (1989 р., 2002 р, 2010 р.). З’ясовано, що РФ проводить жорстку агресивну політику асиміляції щодо української діаспори, нав’язує свою неоімперську ідеологію, закриває діаспорні об’єднання, українські церкви, застосовує репресивні заходи проти місцевих українців, у зв’язку з чим, вони змушені приховувати свою національність. Виявлено, що внаслідок такої асиміляційної політики центральної влади українська діаспора у РФ втрачає свою самобутність та неповторність, забуває свою рідну українську мову, історію, традиції і звичаї, поступово асимілюючись і зливаючись з російським народом. Зазначено, що з боку Української держави потрібно запровадити нову дієву Програму взаємодії із зарубіжними українцями, оскільки Програма (2018 – 2020) втратила свою актуальність. Запропоновано включити у нову Програму інформацію про різні заходи (конгреси, конференції, круглі столи, семінари, фестивалі, кінопокази), відвідуючи які українська діаспора з РФ буде знайомитися з українською мовою, історією, наукою, літературою, звичаями та традиціями, піснями, фільмами (кінофільмами, документальними фільмами, мультфільмами). Наголошено, що зараз влада РФ, прикриваючись пандемією, не надає дозвіл на в’їзд українській діаспорі РФ в Україну, тому є потреба залучати її до онлайн-заходів (онлайн-конференції, вебінари тощо), які проводяться в Україні, а також створювати на Ютубі різноманітні канали з українським контентом (українські пісні, звичаї, традиції, легенди, заняття з української мови, історії і т.ін.) для популяризації всього українського у мережі Інтернет.

Ключові слова: Україна, українці, українська діаспора у Російській Федерації, асиміляційна політика РФ, зросійщення, українська мова, українські етнокультурні процеси, російсько-українська гібридна війна, політика реваншу РФ.

Natalia Bezsmertna

Junior Research Associate,
Department of Ukrainian Philology,
Research Institute of Ukrainian Studies,
Ministry of Education and Science of Ukraine, Kyiv

SITUATION OF THE UKRAINIAN DIASPORA IN RUSSIAN FEDERATION IN THE CONTEXT OF THE KREMLIN'S REVANCHIST POLICY TOWARDS UKRAINE

Abstract. *The situation of the Ukrainian diaspora in the Russian Federation (hereinafter – the Russian Federation) in the conditions of the Kremlin's revenge policy towards Ukraine and Ukrainians is analyzed. The policy of the Russian Federation concerning the gradual and purposeful absorption of the non-Russian peoples of the Russian Federation and their final transformation into Russians ("Russians") is described. The place of the Ukrainian diaspora in modern Russia is comprehended, based on the data of population censuses (1989, 2002, 2010). It was found that the Russian Federation pursues a strict aggressive policy of assimilation towards the Ukrainian diaspora, imposes its neo-imperial ideology, closes diaspora associations, Ukrainian churches, applies repressive measures against local Ukrainians, in connection with which they are forced to hide their nationality. . It was found that as a result of such an assimilation policy of the central government, the Ukrainian diaspora in Russia loses its identity and uniqueness, forgets its native Ukrainian language, history, traditions and customs, gradually assimilating and merging with the Russian people. It is noted that the Ukrainian state needs to introduce a new effective Program of interaction with foreign Ukrainians, as the Program (2018 – 2020) has lost its relevance. It is proposed to include in the new Program information about various events (congresses, conferences, round tables, seminars, festivals, film screenings), attending which the Ukrainian diaspora from Russia will get acquainted with the Ukrainian language, history, science, literature, customs and traditions, songs, movies (movies, documentaries, cartoons). It is emphasized that now the Russian authorities, under the guise of a pandemic, do not allow the Ukrainian diaspora to enter Ukraine, so there is a need to involve them in online events (online conferences, webinars, etc.) held in Ukraine, as well as to create YouTube has various channels with Ukrainian content (Ukrainian songs, customs, traditions, legends, lessons in the Ukrainian language, history, etc.) to promote all things Ukrainian on the Internet.*

Keywords: *Ukraine, Ukrainians, the Ukrainian diaspora in the Russian Federation, the assimilation policy of the RF, russification, the Ukrainian language, Ukrainian ethnocultural processes, the Russian-Ukrainian hybrid war, the policy of revenge of the RF.*

Постановка проблеми. Актуальність дослідження заявленої теми полягає в тому, що вивчаючи становище української діаспори у Російській Федерації в умовах політики реваншу Кремля щодо України й українців, маємо можливість наголосити на тому, що ця проблема потребує спеціальних заходів з боку української держави, спрямованих на підтримку національної ідентичності та самосвідомості українців зарубіжжя, оскільки, українська самобутність є одним з найважливіших чинників національно-культурної єдності українців, що мешкають за межами України.

Наукова новизна праці полягає у розробці актуальної проблематики, яка незважаючи на чимало публікацій з цієї теми, залишається ще недостатньо вивченою і тому потребує подальших фахових студій. Дослідження реалізується в межах виконання науково-дослідної роботи, що фінансується з державного бюджету «Етнокультурний розвиток сучасного українського суспільства в умовах політики реваншу Російської Федерації». Вона виконується в НДІУ МОН України відповідно до напрямку планової

роботи відділів української етнології та української філології.

Аналіз досліджень і публікацій. Здійснюючи аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми, ми можемо стверджувати, що проблема становища української діаспори РФ у контексті реваншистської політики Кремля щодо України й українців стає важливим об'єктом наукових досліджень. Окремі аспекти цієї важливої теми вивчали у своїх дослідженнях А. Бондаренко [1], Я. Гелетій [2], В. Гіршов [3], В. Гнатюк [4], А. Дробович [6], Ю. Земський [7], В. Ідзьо [10], І. Костюкова [11], І. Луб'янов [12], Л. Мазука [13], В. Семененко [16], В. Сінельнікова [17], І. Соловей [18] та ін.

Мета дослідження полягає в осмисленні становища української діаспори у Російській Федерації в умовах політики реваншу Кремля щодо України й українців. Для досягнення поставленої мети вважаємо за доцільне: 1) лаконічно охарактеризувати стан досліджуваної проблематики; 2) проаналізувати політику РФ щодо поглинання

народів РФ і перетворення їх у росіян; 3) охарактеризувати місце української діаспори в сучасній РФ, ґрунтуючись на даних переписів населення (1989 р., 2002 р., 2010 р.); 4) осмислити вплив системної політики реваншу РФ (зокрема інформаційної пропаганди) на мовну сферу української діаспори Росії; 5) показати загрозу існування української мови в середовищі української діаспори РФ та наголосити на важливості підтримки з боку України зарубіжних українців загалом і в РФ, зокрема; 6) підвести підсумки дослідження.

Виклад основного матеріалу. Російська Федерація – багатонаціональна країна. Згідно з даними перепису населення 2002 року, у РФ проживають представники понад 200 націй, народів і народностей [8]. Важливість цього факту відображена в преамбулі до Конституції РФ. Головні етноси країни: росіяни – 77,7 %, татари – 3,7 %, українці – 1,4 %, башкири – 1,1 %, чуваші – 1 %, чеченці – 1 %, інші – 14 % [14].

Разом з тим, російська влада намагається поступово і цілеспрямовано проводити політику зросійщення всіх інших етносів. Якщо проаналізувати всеросійські переписи населення, то можна прослідкувати як зменшується кількісний склад корінних народів РФ. Якщо Конституція РФ надає всім етнічним спільнотам де-юре гарантовані можливості для розвитку їхніх мов, культур, звичаїв та традицій, то де-факто метрополія всіляко намагається обмежити застосування неросійських мов тощо. На думку голови Українського інституту національної пам'яті А. Дробовича, на папері російське законодавство прогресивне і демократичне, оскільки Росія – федеративне державне утворення. Більшість національних республік РФ мають статус держав із власними конституціями, урядами, парламентами та широкими повноваженнями, але на практиці – це безправні губернії, які безжалюбно експлуатує метрополія [6].

Оскільки російський народ зазнає демографічних змін, у зв'язку з загальноєвропейською демографічною ситуацією, Кремль намагається збільшити кількість етнічних росіян за рахунок інших етносів РФ. Особливо важливе місце у цій імперській політиці відводиться російській мові, яка поступово має повністю поглинути всі інші мови. Так, А. Дробович зазначає: «У 2018 році Державна дума внесла зміни до федерального закону “Про освіту”, згідно з якими державні мови національних республік РФ перестали бути обов'язковими для вивчення у загальноосвітніх навчальних закладах» [6]. Також дослідник наголошує: «Не лише Володимир Путін, але й представники автохтонних народів РФ чудово розуміють, що зникнення мови – це прямий шлях до зникнення народу. Саме тому витіснення національних мов зі шкільної освіти та інших публічних сфер зустрічає відчайдушний спротив у республіках. Незважаючи на поліційний терор, люди виходять на масові мітинги, влаштовують ходи, одиночні пікети, кампанії зі збору

підписів. 10 вересня 2019 року заслужений удмуртський вчений Альберт Разін вчинив акт самоспалення перед парламентом Удмуртської Республіки. Перед тим, як підпалити себе, він тримав плакат з цитатою аварського поета Расула Гамзатова: «І якщо завтра моя мова зникне, то я готовий сьогодні померти» [6].

Отже, упродовж тридцяти років існування РФ як незалежної демократичної федеративної держави де-юре, а де-факто – це третя реінкарнація російської імперії, яка намагається відновити свою потугу і знову стати наддержавою. На цьому шляху наразі є багато перепон, однією з вагомих є незалежна українська держава, український народ та українська діаспора, у тому числі й українці в РФ. На превеликий жаль, українська діаспора у Росії швидкими темпами асимілюється, втрачаючи свою рідну українську мову, культуру, звичаї та традиції. Це можна підтвердити фактами з переписів населення.

Українці у Росії становлять найбільшу українську діаспору в світі. Якщо у 1989 р. за даними Всесоюзного перепису українців у РСФРР було 4,36 млн., то згідно загальноросійського Перепису 2002 р. українців нараховувалося 2,94 млн. У відсотковому відношенні 2002 р. до 1989 р. це становить 67,5 %. В абсолютному співвідношенні кількості українців до усіх громадян, які мешкали спочатку у РСФРР (1989 р.) – 3%, а потім у РФ (2002 р.) – 2 % [8].

Згідно з переписом 2010 р., у РФ проживає 1 927 988 українців, або 1,4 % загальної чисельності населення, що робить їх третьою за величиною етнічною групою після росіян і татар у Росії. У Росії українською мовою говорить 1,1 млн. осіб (за даними перепису 2010); а за переписом 2002 р. – 1,8 млн. осіб [9].

Аналізуючи ці статистичні дані, ми можемо зробити висновок, що кількість етнічних українців у РФ з кінця 80-х рр. ХХ ст. до початку 10-х рр. ХХІ ст. невблаганно зменшується. У свою чергу, чисельність україномовної української діаспори за 8 років (з 2002 по 2010 рр.) скоротилася на 0,7 млн. осіб. Всі ці цифри вказують, що відбувається активне поглинання й зросійщення української діаспори у РФ.

Етнічні українці у Росії завжди перебували під сильним асиміляційним пресом спочатку імперської, потім радянської, а тепер й сучасної влади. Оскільки їх українська самобутність викликала занепокоєння у владоможців. Враховуючи ці обставини найбільш пасіонарні особистості з української діаспори намагалися створити культурні організації, об'єднання тощо, з допомогою яких вони б не тільки зберігали українську мову, культуру, традиції, звичаї, але і передавали їх у спадок своїм дітям і внукам. Спочатку сучасна російська влада ставилася до цих українських організацій досить виважено, але з приходом до влади В. Путіна розпочалися певні утиски, які з часом перетворилися на гоніння українських культурницьких громад.

24 листопада 2010 р. Верховний суд РФ заборонив федеральну національно-культурну автономію українців у РФ («Українці Росії») через виступи її керівника на радіо та заходах, присвячених пам'яті жертв Голодомору. Аналогічна ситуація складається з Об'єднанням українців у Росії. Його планують закрити під приводом порушень статуту. Крім об'єднань під тиск підпадають заклади культури. 17 квітня 2008 р. зупинено діяльність Українського освітнього центру при середній школі № 124 (м. Москва) під приводом відсутності дозвільних документів на саме існування Українського освітнього центру. У 2006 – 2007 рр. чинилися тиск і перевірки працівників Бібліотеки української літератури в Москві. Працівники бібліотеки заявляли про гоніння на них з боку ФСБ. 21 грудня 2010 року було вчинено новий обшук бібліотеки співробітниками ФСБ Росії. Основна причина – пошук літератури екстремістського й антиросійського характеру. Вилучено низку книжок. 24 грудня 2010 року – знову обшук, у ході якого вилучено жорсткі диски з комп'ютерів бібліотеки, а також читацькі квитки. Бібліотеку було опечатано й закрито. Міністерство юстиції РФ вирішило ліквідувати Сибірський центр української культури «Сірий Клин» у м. Омську в 2020 році [19].

Ю. Земський зазначає: «Так, станом на 1989 р. на теренах РФ проживало 4362,8 тис. українців, а вже за переписом населення 2002 р. лише 2943,5 тис., тобто число українців скоротилося нібито на 32,5%. Насправді ж таке скорочення числа відбулося лише через величезну кількість тих, хто відмовився від свого українського походження й рідної мови. Згідно з неофіційною статистикою число українців в РФ сягає понад 10 млн. людей. Українці РФ не мають ні україномовних шкіл, ні своїх бібліотек, ні радіо рідною мовою, ні телебачення. Українські громади гуртуються та діють виключно за власною ініціативою, користаючись законодавством, яке формально не забороняє національно-культурної роботи. Проте в умовах антиукраїнської істерії останніх років навіть суто культурна робота опинилася під загрозою звинувачень в екстремізмі. Тож Українській державі слід нарешті рішуче навести лад щодо захисту українських національних інтересів, бодай для початку у власних національних кордонах й тим самим надати впевненості українцям діаспори, що зовсім незабаром й на теренах РФ назватися українцем буде за честь» [7].

За переписом 2010 р. кількість українців у РФ становило 1 927 988 осіб, у відсотковому відношенні до загальної кількості населення РФ це становило 1, 35 % [19].

Отже, майже за 10 років кількість українців РФ зменшилася на 1 мільйон. Це відбулося не лише шляхом депопуляції етнічної спільноти українців, а переважно через їхнє активне поглинання російсько-імперським етносом. Ряд авторів та організацій вважають офіційні оцінки чисельності українців у Росії заниженими. Альтернативні дані дають

приблизно 5 млн. українців. Триває швидка асиміляція українців.

З цього приводу В. Гнатюк зазначає: «Українці Росії є найбільшою діаспорою наших країн у світі, яка налічує, за офіційною статистикою, приблизно два мільйони осіб, фактично ж значно більше. Однак унаслідок агресивної імперської політики Російської держави ця велетенська маса наших співвітчизників, що дорівнює населенню деяких країн світу, немає в Російській Федерації елементарних умов для задоволення своїх національно-культурних потреб – україномовних ЗМІ, достатньої кількості освітніх закладів, культурних будівель і поступово занепадає, асимілюючись швидкими темпами» [4].

Проаналізувавши проблеми української діаспори у РФ В. Гірзов наголошує: «Українців у Росії (за переписом 2010 р.) нараховується 1 млн 930 тис., а було 2 млн. 940 тис. (за переписом 2002 р.). Тобто, це громадяни Російської Федерації, які свідомо ідентифікують себе як етнічні українці. Насправді, їх у рази більше. Вони – третя за чисельністю етнічна група (після росіян і татар), і другий за чисельністю етнос, що не має своєї власної території в РФ. Зменшення упродовж восьми років на мільйон кількісного складу українців свідчить про незворотний процес асиміляції, руйнацію української діаспори в Російській Федерації. Нинішню ситуацію в українському русі Росії можна сміливо назвати кризовою. Причин, що призвели до цього, кілька. Перша: традиційне ставлення російської влади до українського питання – все залишається як і сто, і двісті років тому. Друга: складні українсько-російські міждержавні відносини і як наслідок – військова агресія Росії проти України. Третя: ментальна неоднорідність українців Росії та існуючих тут організацій. Четверта: недостатня підтримка Українською державою громадських об'єднань українців РФ у відстоюванні ними інтересів, спрямованих на збереження національної ідентичності, чого вимагає Конституція держави» [3].

Також дослідник, осмислюючи імперсько-шовіністичну політику Кремля щодо українців у РФ, наголошує: «Як підсумок – ліквідація Верховним судом РФ обох загальноросійських організацій: Об'єднання українців Росії та Федеральної національно-культурної автономії українців Росії і створення замість останньої – псевдоукраїнської автономії, очільник якої, відвертий українофоб, представляє двомільйонну українську громаду РФ у Раді з міжнаціональних відносин при президентові Росії. Натомість, створеному в травні 2012 року замість Об'єднання українців Росії Українському Конгресу Росії (УКР), Мін'юст вже двічі відмовив у реєстрації. Також російська влада внесла до так званого «патріотичного стоп-листа небажаних організацій» (іноземних агентів!) обидві діаспорні надбудови: Світовий Конгрес Українців (СКУ) та Українську Всесвітню Координаційну Раду (УВКР)... Сьогодні в Росії немає жодної загальноросійської газети для українців, відсутні радіо- і телевізійні

передачі... Також не існує жодної повноформатної української школи чи дошкільного дитячого закладу... Бібліотеку української літератури, створену силами українців Москви, розформовують, а її фонди передають до Бібліотеки іноземної літератури...» [3].

Становище української мови у РФ є досить критичним і викликає занепокоєння. За переписом населення 2010 р. найбільш багаточисленних національностей за рідною мовою, українська мова посідає передостаннє місце і має 0,36 % Серед 1 925 001 осіб української діаспори у РФ 1 455 577 вказали, що їхньою рідною мовою є російська мова і лише 466 548 вказали, що їх рідною мовою є українська мова [15].

Проаналізувавши дані перепису, ми прийшли до висновку, що цілеспрямована асиміляційна політика призводить до депопуляції української діаспори у РФ, втратою місцевих українців своєї самобутності, рідної мови і культури.

На думку А. Дробовича, занепад мов народів РФ не є ані природним процесом, ані «спільною для нас трагедією». Це результат русифікації – цілеспрямованої політики Москви, яка має на меті знищення етнічного різноманіття і демонтаж федералізму в Росії [6].

У свою чергу, В. Гнатюк наголошує: «Через таке ставлення з боку титульної нації Російської Федерації деякі слабші духом українці зрікаються своєї національної належності, асимілюються... Це один прикрий наслідок імперської політики Росії щодо українців – це жажливий дисбаланс у задоволенні національно-культурних потреб росіян в Україні та українців у Росії. Якщо Українська держава щороку виділяє з бюджету мільярдні кошти на фінансування російських шкіл, театрів, ЗМІ, то відповідні витрати російського бюджету стосовно української діаспори фактично дорівнюють нулю» [4].

В. Гржов вважає, що потрібно досягти результативної співпраці за так званою формулою: «Україна допомагає діаспорі, діаспора підтримує Україну», а саме наповнити реально діючим змістом Програму співпраці Уряду України із закордонними українцями та впевнено і активно порушувати перед світовим співтовариством питання кричущого порушення у Росії прав етнічних українців [3].

10 травня 2018 р. затверджено постановою Кабінету Міністрів України Державна Програма співпраці із закордонними українцями на період до 2020 року. Метою Програми є забезпечення поглиблення співпраці із закордонними українцями шляхом підвищення ефективності роботи органів виконавчої влади із закордонними українцями та їх громадськими організаціями, спрямованої на збереження національної самобутності та сприяння задоволенню національно-культурних і мовних потреб закордонних українців, використання потенціалу української діаспори для формування позитивного іміджу України у світі, просування економічних інтересів нашої держави, утворення груп, що сприяють реалізації інтересів нашої держави за кордоном, популяризації української мови та

культури, забезпечення всебічної практичної підтримки органами влади країн проживання закордонних українців подальшої інтеграції України до європейської спільноти [5].

Оскільки український народ має одну з найбільших діаспор у світі, яка здатна сприяти реалізації інтересів України та формуванню її міжнародного іміджу, то Державна Програма співпраці із закордонними українцями мала стати дієвим інструментом реалізації державної політики у сфері розвитку та поглиблення співробітництва із закордонними українцями. Виконання Програми мало здійснюватися шляхом визначення пріоритетних завдань і заходів щодо співпраці з громадськими організаціями закордонних українців з урахуванням специфіки країн їх проживання та реалій сьогодення, реалізації проектів і здійснення заходів. Планувалося активізувати інформаційно-роз'яснювальну діяльність з посилення протидії антиукраїнській пропаганді, формувати позитивний імідж України, просувати інтереси української держави за кордоном шляхом надання фінансової підтримки громадським організаціям закордонних українців для забезпечення випуску періодичних видань засобів масової інформації; сприяти діяльності українських культурно-інформаційних центрів у країнах проживання закордонних українців; поглиблювати співпрацю з представниками української діаспори у сфері національно-патріотичного виховання, зокрема щодо збереження і популяризації українських традицій; залучати молодь з числа закордонних українців до розвитку української культури і традицій; надавати допомогу закладам освіти за кордоном, у яких навчання здійснюється українською мовою або вивчається українська мова, а також суботнім та недільним школам, які створені при громадських організаціях закордонних українців, шляхом забезпечення таких закладів підручниками, навчально-методичною та довідковою літературою для вивчення української мови [5].

На жаль, заплановані завдання і заходи Програми щодо її виконання внаслідок недофінансування та трансферу влади (перемога на президентських виборах 2019 р. В. Зеленського, формування нової команди та зміна акцентів у її роботі), не сприяли виконанню всіх поставлених амбітних завдань. Це стосується закордонних українців загалом, так і української діаспори, яка мешкає у РФ. В умовах неоголошеної російсько-української гібридної війни, очільники Кремля всіляко намагалися перешкоджати налагодженню стосунків української держави з українцями, які мешкають у РФ. Тому є нагальна потреба у прийнятті нової державної Програми співпраці із закордонними українцями, в якій треба обов'язково окремими пунктами виділити допомогу українській діаспорі у РФ задля збереження її самобутності та неповторності, сприяння задоволенню базових культурних, інформаційних і мовних потреб української діаспори, розвою українських тисячолітніх традицій, збереження та розвитку української мови.

Окремо треба наголосити на державній підтримці розвитку української блогосфери у Всесвітній мережі Інтернет. Наразі російська мова і поп-культура займають панівне місце в інтернет-середовищі України, оскільки серед блогерів побутує думка, що саме російська мова їм дасть можливість отримати швидку популярність і визнання. На протривагу цьому, найбільш патріотичні українські громадяни, які популяризують українську мову, культуру, світогляд сприяють збереженню і розвитку українського етнокультурного середовища. Зокрема, це такі тік-токери як Данило Гайдамака, Андрій Шимановський, відомий український кулінар Євген Клопотенко, який популяризує українські страви (проект «Борщ»), засновники гумористичного каналу «Чоткий паца» – одного з найбільш україномовних гумористичних каналів тощо. Всі ці проекти не лише допомагають розвитку української мови й культури в Україні, але й сприяють збереженню і поширенню української самобутності за її межами, а саме у середовищі закордонних українців, у тому числі й серед етнічних українців у РФ.

Висновки. РФ проводить жорстку агресивну політику асиміляції щодо української діаспори. Нав'язує свою російську ідеологію, закриває діаспорні об'єднання, українські національні церкви, застосовує репресивні заходи проти українців. У зв'язку з чим, українці змушені приховувати свою національність. Українська діаспора у РФ втрачає свою самобутність та неповторність, забуває свою рідну українську мову, історію, традиції і звичаї, асимілюючись і зливаючись з російським народом. Тому, на нашу думку, з боку Української держави потрібно запровадити дієву Програму взаємодії із зарубіжними українцями. Включити у Програму інформацію про різні заходи (конгреси, конференції, круглі столи, семінари, вебінари, фестивалі, кінопокази), відвідуючи які українська діаспора з РФ буде знайомитися з українською мовою, історією, наукою, літературою, звичаями та традиціями, піснями, фільмами (мультфільмами). У зв'язку з тим, що зараз влада РФ, прикриваючись пандемією, не надає дозвіл на в'їзд українській діаспорі РФ в Україну, то залучати її до онлайн-заходів, які проводяться в Україні, а також створювати на Ютубі канали з українським контентом (українські пісні, звичаї, традиції, легенди, заняття з української мови, історії і т.ін.) для популяризації всього українського у мережі Інтернет.

1. Бондаренко А. Розвиток, сучасний стан і проблеми українських церков в Росії. 17 червня 2008. URL: <http://kobza.com.ua/cerkva/2366-rozvytoksuchasnyj-stan-i-problemy-ukrajinskyh-cerkov-v-rosiji.html>

2. Гелетій Я. Проблеми збереження національної ідентичності української діаспори в Росії. *Українська діаспора у світовій цивілізації (у рамках Конгресу української діаспори, 18–20 червня 2008 р., м. Львів): Зб. доп.* Львів: МІОК, 2008.

3. Гіржов В. Проблеми українців Росії – найбільшої діаспори в світі. *Українська діаспора: проблеми дослідження. Тези доповідей Міжнародної наукової конференції.* Острог, 2016. С. 18–20. URL: https://idud.oa.edu.ua/wp-content/uploads/2019/10/Tezy_Conferencia_Diaspora_2016.pdf

4. Гнатюк В.Р. Українці Росії у XXI ст.: далі під імперським пресом. *Національний університет «Львівська політехніка».* 2013. С. 219–225. URL: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/21520/1/40-219-225.pdf>

5. Державна Програма співпраці із закордонними українцями на період до 2020 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344-2018-%D0%BF#Text>

6. Дробович А. Про історичну єдність в тюрмі народів. URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/statti/pro-istorychnu-yednist-v-tyumni-narodiv>

7. Земський Ю.С. Проблема збереження національної ідентичності української діаспори на теренах РФ в умовах інформаційного шовінізму початку XXI століття. *Українська діаспора: проблеми дослідження. Тези доповідей Міжнародної наукової конференції.* Острог, 2016. С. 47–49. URL: https://idud.oa.edu.ua/wp-content/uploads/2019/10/Tezy_Conferencia_Diaspora_2016.pdf

8. Итоги Всероссийской переписи населения 2002 года. URL: <https://rg.ru/2004/03/31/perepis-dok.html>

9. Итоги Всероссийской переписи населения 2010 года. URL: https://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/results.html

10. Ідзьо В. Українська діаспора в Росії. Львів, 2002. 303 с.

11. Костюкова И. Про права украинцев в России. URL: <http://www.vz.ru/politics/2012/3/19/565593.html>

12. Луб'янов І. Росія продовжує воювати з Україною в гуманітарній сфері. URL: <http://gazeta.ua/post/368408>

13. Мазука Л.І. Українська діаспора в Росії: актуальні проблеми збереження національної ідентичності. *Стратегічні пріоритети.* 2007. № 4 (5). С. 91–102.

14. Населення Росії. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D0%A0%D0%BE%D1%81%D1%96%D1%97

15. Перепись 2010. Население наиболее многочисленных национальностей по родному языку. URL: http://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/Documents/Vol4/pub-04-08.xlsx

16. Семененко В. Як українцям відчувати себе українцями в Росії. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2020/01/13/7237165/>

17. Сінельнікова В. Східна українська діаспора сьогодні: перспективи і реалії культурної співпраці з

Україною (Українці Нижнього Поволжя). *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку*. 2014. Випуск 20. (Т. 2). С. 257–260.

18. Соловей І. Об'єднання української громади Росії дозволить почати і її фінансування. URL: http://www.ukrinform.ua/ukr/news/obe_dnannya_ukraiinsk_oii_gromadi_rosiii_dozvolit_pochati_iiii_finansuvannya_posol_1731704

19. Українці Росії. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%86%D1%96_%D0%A0%D0%BE%D1%81%D1%96%D1%97

References

1. Bondarenko A. (2008). *Rozvytok, suchasnyj stan i problemy ukrains'kykh tserkov v Rosii* [Development, current state and problems of Ukrainian churches in Russia]. URL: <http://kobza.com.ua/cerkva/2366-rozvytoksuchasnyj-stan-i-problemy-ukrajinskykh-cerkov-v-rosiji.html> (in Ukrainian).

2. Geletii Ya. (2008). *Problemy zberezhennia natsional'noi identychnosti ukrains'koi diaspori v Rosii* [Problems of preserving the national identity of the Ukrainian diaspora in Russia]. *Ukrains'ka diaspora u svitovij tsyvilizatsii (u ramkakh Konhresu ukrains'koi diaspori June 18–20, Lviv)*. Lviv: MIOK (in Ukrainian).

3. Girzhov V. (2016). *Problemy ukrainsiv Rosii – najbil'shoi diaspori v sviti* [Problems of Ukrainians in Russia – the largest diaspora in the world]. *Ukrains'ka diaspora: problemy doslidzhennia. Tezy dopovidej Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii. Ostrog*. Pp. 18–20. URL: https://idud.oa.edu.ua/wp-content/uploads/2019/10/Tezy_Conferencia_Diaspora_2016.pdf (in Ukrainian).

4. Hnatiuk V.R. (2013). *Ukrainci Rosii u XXI st.: dali pid impers'kym presom*. [Ukrainians in Russia in the XXI century: further under imperial pressure]. *Natsional'nyj universytet «L'viv'ska politekhnika»*. Pp. 219–225. URL: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/21520/1/40-219-225.pdf> (in Ukrainian).

5. *Derzhavna Prohrama spivpratsi iz zakordonnyimi ukrainsiamy na period do 2020 roku* [State Program of Cooperation with Foreign Ukrainians for the period up to 2020]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344-2018-%D0%BF#Text> (in Ukrainian).

6. Drobnych A. *Pro istorychnu yednist' v tiurmi narodiv* [About historical unity in the prison of nations]. URL: <https://uin.gov.ua/informaciyni-materialy/statti/pro-istorychnu-yednist-v-tyurmi-narodiv> (in Ukrainian).

7. Zemskyi Yu. S. (2016). *Problema zberezhennia natsional'noi identychnosti ukrains'koi diaspori na terenakh RF v umovakh informatsijnoho shovinizmu pochatku XXI stolittia* [The problem of preserving the national identity of the Ukrainian diaspora in Russia in terms of information chauvinism of the early XXI century]. *Ukrains'ka diaspora: problemy doslidzhennia. Tezy dopovidej Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii. Ostrog*. Pp. 47–49. URL: https://idud.oa.edu.ua/wp-content/uploads/2019/10/Tezy_Conferencia_Diaspora_2016.pdf (in Ukrainian).

8. *Itogi Vserossijskoj perepisi naseleniya 2002 goda* [Results of the 2002 All-Russian Population Census]. URL: <https://rg.ru/2004/03/31/perepis-dok.html> (in Russian).

9. *Itogi Vserossijskoj perepisi naseleniya 2010 goda* [Results of the 2010 All-Russian Population Census]. URL: https://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/results.html (in Russian).

10. Idzo V. (2002). *Ukrains'ka diaspora v Rosii* [Ukrainian diaspora in Russia]. Lviv. 303 p. (in Ukrainian).

11. Kostiukova I. *Pro prava ukraincev v Rossii* [About the rights of Ukrainians in Russia]. URL: <http://www.vz.ru/politics/2012/3/19/565593.html> (in Russian).

12. Lubianov I. *Rosiiia prodovzhuie voiuvaty z Ukrainoiu v humanitarnij sferi* [Russia continues to fight Ukraine in the humanitarian sphere]. URL: <http://gazeta.ua/post/368408> (in Ukrainian).

13. Mazuka L.I. (2007). *Ukrains'ka diaspora v Rosii: aktual'ni problemy zberezhennia natsional'noi identychnosti* [Ukrainian diaspora in Russia: current issues of preserving national identity]. *Stratehichni priorityety*. № 4 (5). Pp. 91–102. (in Ukrainian).

14. *Naseleennia Rosii* [The population of Russia]. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D0%A0%D0%BE%D1%81%D1%96%D1%97 (in Ukrainian).

15. *Perepis' 2010. Naselenie naibolee mnogochislennykh nacional'nostej po rodnomu yazyku* [Census 2010. Population of the most numerous nationalities by native language]. URL: http://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/Documents/Vol4/pub-04-08.xlsx (in Russian).

16. Semenenko V. *Yak ukrainsiam vidchuvaty sebe ukrainsiamy v Rosii* [How Ukrainians feel like Ukrainians in Russia]. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2020/01/13/7237165/> (in Ukrainian).

17. Sinelnikova V. (2014). *Skhidna ukrains'ka diaspora s'ohodni: perspektyvy i realii kul'turnoi spivpratsi z Ukrainoiu (Ukrainci Nyzhn'oho Povolzhia)* [Eastern Ukrainian Diaspora Today: Prospects and Realities of Cultural Cooperation with Ukraine (Ukrainians of the Lower Volga Region)]. *Ukrains'ka kul'tura: mynule, suchasne, shliakhy rozvytku*. Vypusk 20. (Т. 2). Pp. 257–260. (in Ukrainian).

18. Solovei I. *Ob'iednannia ukrains'koi hromady Rosii dozvolit' pochaty i ii finansuvannia* [The unification of the Ukrainian community in Russia will allow its financing to begin]. URL: http://www.ukrinform.ua/ukr/news/obe_dnannya_ukraiinsk_oii_gromadi_rosiii_dozvolit_pochati_iiii_finansuvannya_posol_1731704 (in Ukrainian).

19. *Ukrainci Rosii* [Ukrainians of Russia]. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%86%D1%96_%D0%A0%D0%BE%D1%81%D1%96%D1%97 (in Ukrainian).

Світлана Бойко

кандидат філософських наук,
завідувач сектору авторського педагогічного новаторства,
відділ інноваційної діяльності та дослідно-експериментальної роботи,
Державна наукова установа «Інститут модернізації змісту освіти»;
старший науковий співробітник,
відділ освітніх технологій та популяризації українознавства,
Науково-дослідний інститут українознавства,
Міністерство науки і освіти України, м. Київ

ORCID: 0000-0002-4999-4603

Email: boyko-svitlana@ukr.net

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ І ЗАГРОЗИ

Анотація. У статті розкриваються концептуальні засади формування національно-культурної ідентичності українського суспільства в сучасних умовах конфлікту мов та ідентичностей. Особливу увагу приділено такому процесу, як розмивання національно-культурної ідентичності, який призвів до створення у певній частині населення України «подвійної ідентичності» (української та радянської) з пріоритетним впливом чинників соціально-економічного характеру.

Особливу увагу приділено ролі національної культурної спадщини у формуванні національно-культурної ідентичності, яка відіграє головну роль у становленні самобутності й суб'єктності українського суспільства та Української держави. Наведено результати всеукраїнського опитування «Як говорити про війну мовою культури», проведеного на замовлення Школою політичної аналітики НаУКМА за фінансової підтримки Українського культурного фонду.

Порушено проблеми подолання конфлікту ідентичностей у системі пріоритетів соціоуманітарного розвитку України. Звернено увагу на формування національно-культурної ідентичності українського суспільства з точки зору забезпечення національної безпеки України, що є особливо актуальним в умовах тих змін і викликів, які виникли в епоху глобалізації.

Розкрито загрозу деструктивного впливу російського чинника на гуманітарний простір України, яка виявляється у тому, що українське суспільство опинилося перед низкою гуманітарних викликів та небезпек, таких як загроза державному суверенітету та територіальній цілісності держави, поширення антиукраїнських та сепаратистських настроїв, культурна та політична дезорієнтація і, як наслідок, – криза національно-культурної ідентичності.

Ключові слова: національно-культурна ідентичність, українське суспільство, виклики, загрози, кордони, всеукраїнське опитування, культурна спадщина.

Svitlana Boiko,

Ph.D. in Philosophy,

Head of the Sector of the Original Pedagogic innovations,
Department of the Innovative Activity and Experimental Research Work,
State Scientific Institution "Institute of Education Content Modernization";

senior research fellow,

Department of Educational Technologies
and Popularization of Ukrainian Studies,
Research Institute of Ukrainian Studies by the
Ministry of Education and Science of Ukraine, Kyiv

FORMATION OF NATIONAL AND CULTURAL IDENTITY OF UKRAINIAN SOCIETY: MODERN CHALLENGES AND THREATS

Abstract. The article reveals the conceptual foundations of the formation of the national and cultural identity of Ukrainian society in modern conditions of conflict of languages and identities. Particular attention is paid to such a process as the erosion of national and cultural identity, which led to the creation of a certain part of the population of Ukraine's «dual identity» (Ukrainian and Soviet) with the priority of socio-economic factors.

Particular attention is paid to the role of national cultural heritage in the formation of national and cultural identity, which plays a major role in the formation of identity and subjectivity of Ukrainian society and the Ukrainian state. The results of the all-Ukrainian survey «How to talk about the war in the language of culture», commissioned by the School of Political Analysis NaUKMA with the financial support of the Ukrainian Cultural Foundation, are presented.

The problems of overcoming the conflict of identities in the system of priorities of socio-humanitarian development of Ukraine are raised. Attention is paid to the formation of the national and cultural identity of Ukrainian society from the point of view of the national security of Ukraine.

The threat of the destructive influence of the Russian factor on the humanitarian space of Ukraine is revealed, which is manifested in the fact that Ukrainian society is facing a number of humanitarian challenges and dangers, such as a threat to state sovereignty and territorial integrity, the spread of anti-Ukrainian and separatist sentiments, cultural and cultural the consequence is a crisis of national and cultural identity.

Keywords: national-cultural identity, Ukrainian society, challenges, threats, borders, all-Ukrainian poll, cultural heritage

Постановка проблеми. У сучасних умовах конфлікту мов та ідентичностей, полікультурних впливів і численних загроз на «кордонному ґрунті», вирішенні складних питань довготривалої збройної агресії Російської Федерації проти України та міграційних процесів, проблема формування національно-культурної ідентичності українського суспільства є особливо актуальною. Адже з одного боку, в умовах світової глобалізації відбувається стирання сформованих культурних кордонів, що полегшує членам українського суспільства в комунікуванні з представниками інших культур, визначенні свого місця у соціокультурному просторі. З іншого боку, на шляху міжкультурної взаємодії виникають зони напружень і конфліктів. Тому сьогодні криза національно-культурної ідентичності фіксується як на рівні окремої особистості/соціальних груп, так і в межах всього українського суспільства. Така обставина ускладнює розвиток ефективного міжкультурного діалогу в українському суспільстві, розмиває систему цінностей і норм в суспільній життєдіяльності в країні. Вагомим є і те, що пошук і збереження власної автентичності є актуальним не лише для України, а й для всіх націй і країн світу, особливо на території пограниччя.

Аналіз наукових публікацій. Сьогодні поняття ідентичності особистості функціонує в міждисциплінарному вжитку та плідно використовується для інтерпретації багатьох явищ соціокультурної дійсності. Вивченню різних аспектів цього поняття присвячено численні теоретичні та практичні дослідження зарубіжних науковців (В. Агеєв, А. Адлер, Г. Блумер, А. Ватерман, І. Гофман, Е. Еріксон, Дж. Мід, Х. Теджфел, Дж. Тернер, З. Фройд, Ч. Гордон та ін.). Вагомий внесок у дослідження ознак, типології та класифікації ідентичності здійснили П. Берк, Р. Водак, М. Кандулл, П. Кісс, А. Косік, Е. Сміт, А. Турен, А. Хіменез та ін.

Серед вітчизняних авторів проблеми формування ідентичності, зокрема української, досліджують О. Андреева, Т. Бевз, І. Бех, О. Власюк, Т. Воропаєва, О. Газізова, Н. Гайворонюк, Я. Грицак, О. Дзьобань, С. Єкельчик, К. Журба, М. Кармазіна, А. Колодій, В. Крисаченко, О. Майборода, Т. Молдавська, Л. Нагорна, М. Рябчук, М. Степико,

В. Сусак, В. Хомрач, Н. Черниш, К. Чорна, І. Шкільна та інші.

Поняття «ідентичність» походить від латинського слова «identicus», що означає тотожність. Відповідно, ідентифікація – це ототожнення, співвіднесення окремої людини або певної соціальної групи з тією чи іншою спільнотою: етнічною, національною, соціальною, культурною, політичною, расовою, релігійною, територіальною, географічною, демографічною, історичною, професійною, статусно-ролевою, родовою та ін.

Проблему формування національно-культурної ідентичності вчені найчастіше досліджують у площині таких феноменів: культурної ідентичності (Е. Еріксон, Л. Софронова та ін.); соціальної ідентичності (Дж. Мід, Т. Парсонс, Х. Теджфел та ін.); національної ідентичності (Д. Міллер, Л. Шнейдер та ін.); міжкультурної взаємодії (О. Демиденко, А. Солодка та ін.); радянської ідентичності (Ю. Беззуб, О. Семенова, М. Герасько та ін.); української ідентичності (Е. Вілсон, В. Трощинський, В. Скуратівський, Н. Ярош та ін.).

За твердженням британського політолога Е. Вільсона, «українську ідентичність іще треба «перебудувати», відокремивши її від інших національних історій, з якими пов'язувалось життя українців упродовж сторіч – російської, радянської, польської, угорської тощо» [4, с. 78].

Інтегруватися в нинішній глобалізований світ з усіма його загрозами та викликами, не втративши при цьому своєї ідентичності – основна ідея нових праць П. Костюка, Л. Масенко, Ф. Фукуями та інших. Зокрема, у книзі історика та публіциста, військового аналітика, учасника бойових дій, полковника запасу, голови Львівської обласної організації Спільки офіцерів України П. Костюка «Код ідентичности. Мілітарні сторінки історії України і не тільки...» (2019) зосереджено увагу на тому, що концепт «Україна» досліджується з точки зору збереження ідентичності та національної безпеки [9].

Л. Масенко у праці «Конфлікт мов та ідентичностей у пострадянській Україні» (2020) наводить серію есеїв (оприлюднених на сайті «Радіо Свобода» у 2016–2020 роках), які стосуються сфери

мовної політики і у своєму змісті відтворюють історію боротьби громадянського суспільства та патріотично налаштованої державницької частини депутатського корпусу VIII скликання у Верховній Раді з провідниками «руського мира» за утвердження державного статусу української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України. Особливу увагу Л. Масенко приділено висвітленню дезінформації, брехні й маніпулятивних пропагандистських технологій, які використовують Росія і «п'ята колона» у боротьбі за збереження в Україні російськомовних середовищ як потенційного плацдарму для подальшого загарбання українських територій [10].

Ф. Фукуяма у книзі «Ідентичність. Потреба в гідності й політика скривденості», перекладеної з англійської мови Тетяною Сахно (2020), звертає увагу на питання колективної ідентичності (релігійної, расової, етнічної та політичної). У своїй праці він зауважує, що ідентичність змінює світ, пояснює чому політика ідентичності підриває засади ліберальних демократій. Апелюючи до історії, філософії і здорового глузду, Ф. Фукуяма зазначає, що ідентичність розв'язує соціальні рухи, скидає й обирає президентів, перешкоджає Україні вибудувати ефективні інституції, диктує Британії шлях без Євросоюзу, а Росії – повернення до авторитарних традицій [19].

М. Гібернау звертає увагу на те, що на початку нового тисячоліття ідентичність націй зберігає свою силу й править за могутній чинник політичної мобілізації [8].

На основі аналізу наукової літератури стає очевидним те, що процеси конструювання та набуття ідентичності (української, національної, соціальної, радянської, національно-культурної та ін.) зазнають трансформацій, тож потребують постійного вивчення, осмислення та узагальнення, що й зумовило актуальність цього дослідження.

Метою статті є науковий аналіз теоретичних розвідок у сфері розкриття особливостей формування національно-культурної ідентичності українського суспільства, з'ясування впливу деструктивного російського фактора на його національну та культурну (мовну, релігійну) самоідентифікацію.

Виклад основного матеріалу. Поняття «національно-культурна ідентичність» є доволі складним та багатоаспектним. Воно стосується, перш за все, життєдіяльності індивідів у певній культурі тієї чи іншої держави та відображає глибинні духовні тенденції розвитку суспільства. Формування національно-культурної ідентичності ґрунтується на національному світогляді, національній культурі, мові, національній ідеї, історичній правді, історичній пам'яті, національних ідеалах, національній гідності, національній самосвідомості, національних цінностях та патріотизмі.

Науковці розглядають національно-культурну ідентичність як один із складників індивідуальної та

соціальної ідентичності, тобто як елемент «Я-схеми» (Н. Markus, 1977), «Я-концепції» (Н. Tajfel, 1981), «соціального Я» (J. Turner, P. Oakes, 1986), «системи» (S. Stryker, P. Burke, 2000), «карти» (L. Greenfeld, J. Eastwood, 2007), як сукупність суб'єктивних зв'язків індивіда з соціальними групами, інститутами тощо, що утворюють систему уявлень індивіда про свою приналежність до різних елементів суспільства (K. Deaux, 1993; S. Stryker, P. Burke, 2000).

У науковій літературі поширеною є думка про те, що національно-культурна ідентичність є набагато більш стійким особистісним утворенням, ніж національна ідентичність, заснована лише на громадянському обов'язку.

Видатний британський соціолог та етнополітолог Е.Сміт звертає увагу на критерії «національного інтересу», які відображають національну волю та національну ідентичність населення [15, с. 25].

Інший британський соціолог З. Бауман розкриває «ідентичність» як призму, через яку розглядаються, оцінюються й вивчаються багато важливих рис сучасного життя [1, с. 176]. Отже, ідентичність має багатоаспектний характер, який пов'язаний із множинністю соціальних зв'язків і відносин у сучасному суспільстві.

Потреба в ідентифікації пояснюється тим, що людина є суспільною істотою, а суспільне буття являє собою надзвичайно складну систему взаємодій та взаємозв'язків, які по-різному впливають на її життєдіяльність: одні забезпечують людині соціальний захист, комфорт, можливість самореалізації, інші – навпаки, справляють руйнівний вплив. А тому з'ясування, з якими елементами соціальної системи і в який спосіб суб'єкт включений у суспільне життя, необхідність усвідомити «хто є хто?» – є абсолютно необхідною умовою повноцінної життєдіяльності особистості.

Ідентифікація включає в себе усвідомлення індивідом чи соціальною групою тотожності чи відмінності (або й протилежності) своїх потреб та інтересів, а відтак і поглядів, життєсміслових орієнтирів, цінностей, нормативів поведінки, форм активності й інших складових людської життєдіяльності з аналогічними складовими тих чи інших суб'єктів соціальної системи.

Поняття «ідентичність» у статті розглядається з соціологічної та українознавчої точок зору. З соціологічної точки зору особлива увага приділяється соціальності ідентичності, яка розкривається через пов'язаність із групами і спільнотами, через взаємодію людей у групах і спільнотах, а також через взаємодію індивідів, які належать до різних групових об'єднань.

Розкриваючи соціальність ідентичності, звертаємо особливу увагу на те, що кожна група/спільнота або окремих індивід співіснують (живуть) на основі традицій певної культури [11]. (Ідеться, насамперед, про соціологічне розуміння культури як

скупності цінностей, значень і норм, якими керуються люди в процесі своєї взаємодії та свого співжиття). У зв'язку з цим, на думку провідних українських соціологів, «ідентичність є не просто соціальним феноменом чи соціальним продуктом, а більш складним соціокультурним утворенням, в якому наявні, взаємодіють і розрізняються його особистісні, культурні та соціальні компоненти» [16, с. 11]. Так, відомий британський соціолог Е. Гідденс в поняття «ідентичність» вкладає «особливі риси характеру особи або групи», звертаючи увагу на те, що «ідентичність як особи, так і групи значною мірою диктується соціальними знаками», одним із яких є їхнє власне ім'я [7, с. 663].

Важливими з цієї точки зору є дані соціологічних опитувань про національно-культурну ідентичність громадян України, що проводяться Школою політичної аналітики НАУКМА, Українським незалежним центром політичних досліджень, Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва, Центром Разумкова, Київським міжнародним інститутом соціології, Інститутом соціології НАН України та іншими структурами і науково-дослідними установами.

Так, 13 жовтня 2021 року у прес-центрі «Укрінформ» команда Школи політичної аналітики НАУКМА презентувала результати всеукраїнського опитування «Як говорити про війну мовою культури», проведеного за фінансової підтримки Українського культурного фонду. (Опитування мало на меті з'ясувати як загальні тенденції у споживанні українцями культурних продуктів (фільмів, серіалів, книжок), так і дослідити запит на такі продукти, присвячені подіям на Донбасі і в Криму) [12].

Ключовими результатами опитування є такі: більшість українців визнає потребу створення культурних продуктів на важливі суспільні теми. Зокрема, 77,6 % підтримали тезу, що держава має привертати увагу людей до важливих тем і проблем через фінансування певних фільмів, серіалів, книжок; значна частина українського суспільства переконана, що необхідно створювати культурні продукти про окупацію Криму (66,6 %) та військові дії на Донбасі (73,3 %). Також 73,1 % громадян поділяють ідею, що до навчальних програм закладів загальної середньої освіти варто включати книжки та фільми за цією тематикою. Втім, тут потрібно враховувати певні регіональні відмінності: на Сході та Півдні України рівень підтримки хоч і є істотним, проте дещо нижчим (54,5 % та 63,2 % відповідно) у порівнянні з рештою регіонів [12].

На думку опитуваних, з-поміж тем, на які потрібно створювати культурні продукти, пріоритетними є культурні продукти про українських військових і ветеранів та про дітей, яких торкнулись військові дії на Донечині та Луганщині. Опитані показали майже абсолютну однаковість – 84,4 % і 85,9 % відповідно.

У рамках висвітлення результатів опитування, наукова директорка ШПА А. Осипчук звернула увагу

на те, що в різних регіонах України відповіді респондентів в залежності від регіональної та мовної ідентичності досить суттєво відрізняються. Так, наприклад, на питання, чи цікаві самим респондентам фільми, серіали чи книжки про життя окремих людей в контексті подій 2014 року на Донбасі та в Криму, відсоток позитивних відповідей значущо менший – 61,4 %. Відповіді російськомовних громадян (це та категорія, де кількість тих, кому цікаві продукти на цю тематику – 42,2 %) дорівнювали кількості незацікавлених – 39,1%). Найменший рівень особистої зацікавленості культурними продуктами виявили респонденти на Сході [12].

(Опитування проведено за участі дослідницької агенції Info Sapiens на замовлення Школи політичної аналітики в межах проекту «Посилення ролі культури в процесах осмислення подій на Донбасі та в Криму і консолідації українського суспільства» за фінансової підтримки Українського культурного фонду. Польовий етап тривав з 1 по 21 вересня 2021 року. Дослідження проводилося методом телефонних інтерв'ю – САТІ (Computer Assisted Telephone Interviewing). Вибірка опитування склала 2000 респондентів – вся Україна за винятком АР Крим і непідконтрольних територій Донецької і Луганської областей та 820 інтерв'ю у Донецькій, Луганській, Херсонській областях. Максимальна теоретична похибка не перевищує 2,2%) [12].

З точки зору українознавства звертається увага на дослідження науковців Центру українознавства філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Науково-дослідного інституту українознавства та українознавчих кафедр в обласних інститутах післядипломної педагогічної освіти.

Важливими є праці Т. Воропаєвої «Українознавча компетентність як ключовий чинник подолання наслідків інформаційної війни», «Формування громадянсько-політичної ідентичності громадян України» [5], Т. Бойко «Політизація сучасних етнонаціональних процесів у Донецькому краї: ризики незворотності» [3], О. Семенової «Радянська ідентичність у соціо- та етнокультурному просторі сучасної України» [13], О. Семенової та М. Герасько «Національно-культурна ідентичність українського суспільства у контексті сучасних гуманітарних викликів» [14], Т. Бевз «Українська ідентичність і національна безпека у викликах сьогодення», «Концепт ідентичності українства в умовах соціокультурних трансформацій: загрози національній безпеці в гуманітарній сфері (історіографія проблеми)» [2], О. Газізової «Українознавчі пріоритети формування національно-культурної ідентичності учнівської молоді» [6] та інших.

Так, у статті «Українська ідентичність і національна безпека у викликах сьогодення» Т. Бевз наголошує на тому, що формування загальнонаціональної ідентичності є чинником національної безпеки України [2]. Нею аналізуються

найбільші виклики 2020 року: COVID-19, криза в системі української освіти та демографічна криза. Вона зауважує, що в Україні чинна система освіти не враховує викликів сьогодення, серед яких найвідчутніші – епідемія коронавірусної хвороби та збройна агресія Російської Федерації проти України. Т. Бевз переконана, що демографічні тенденції сучасної України можуть призвести до значного зменшення чисельності українців і значне заселення країни іншопольними іммігрантами, що внаслідок створить виклик державності та ідентичності.

У цій статті Т. Бевз зазначає, що в окупованому Криму ситуація з освітою і збереженням української національної ідентичності є досить складною. Зокрема, упродовж шести років де-факто окупаційна влада в Криму здійснювала ціле-спрямовану політику знищення національної ідентичності та мілітаризації молоді. З цією метою вона широко використовувала систему освіти в Криму, завдяки якій готувала дітей до служби в російській армії. У звіті одного з сімферопольських закладів загальної середньої освіти, у якому відкрито кадетські класи, зазначено, що 53% його випускника обрали військову службу (пішли у військові інститути або училища) [2]. Вагомим є і те, що з 2018 р. у Криму з'явилася гра «Зірничка», створена для дітей від 7 до 10 років, яка організовується з використанням зброї [2].

Основною метою окупаційної влади, на думку Т. Бевз, стало знищення української ідентичності, хоча ніде в документах це прямо не декларується [2]. У документах йдеться про формування російської ідентичності, про важливість роботи з дітьми, які пам'ятають Україну, і потребу показати їм іншу історію (про це вказано в одному зі звітів Громадської палати Криму) [2].

О. Семенова у праці «Радянська ідентичність у соціо- та етнокультурному просторі сучасної України» (2020) зауважує, що процес «переідентифікації» українського суспільства має повільний та подекуди гострий характер; особливо помітним це явище є у південно-східних регіонах України, де спостерігається сильний вплив російсько-радянських мовно-культурних та історичних наративів. Зокрема, результати її досліджень засвідчили, що радикальні антиукраїнські настрої властиві тим респондентам, які визначили свою ідентичність як «радянську» [13], відсутність критичної ревізії радянського минулого, а натомість його героїзація адептами Радянського Союзу затримує цивілізаційну реабілітацію України, перешкоджає її виходу з пострадянського простору.

У статті «Національно-культурна ідентичність українського суспільства у контексті сучасних гуманітарних викликів» О. Семенова О. та М. Герасько зауважують, що «викликана гуманітарною експансією Російською Федерацією криза національно-культурної ідентичності мешканців окремих районів Донецької та Луганської областей (ОРДЛО) виявляється у запереченні ними української

державної символіки та державних інституцій, проросійських геополітичних орієнтацій, сповідуванні радянських соціокультурних цінностей, культивуванні ідеологем про окрему ідентичність Донбасу, «новоросійську ідентичність» та ін.» [14]. Основою регіональної ідентичності в ОРДЛО є протистояння сучасній Україні, героїзація дій російських найманців проти України, запровадження регіональних символів та свят антиукраїнської спрямованості [14]. Ці території використовуються російськими пропагандистами для розмивання загальнонаціональної ідентичності, пропаганди ідей, спрямованих на загострення регіональних, культурно-історичних, світоглядних суперечностей українського суспільства [14].

Розкриваючи особливості політизації сучасних етнонаціональних процесів у Донецькій та Луганській областях, Т. Бойко висвітлює соціально-політичний ґрунт донецької ідентичності як основи відокремленого простору та наголошує, що політизація сучасних національних відносин у регіоні виявляється у пропагуванні фейкових ідентичностей та форсуванні асиміляційних процесів на окупованих територіях [3]. Загалом, актуальність формування національно-культурної ідентичності в Україні окрім наукових праць відображається й у стратегічних документах державного значення, таких як: закони України «Про освіту», «Про культуру», «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті», «Про основи національної безпеки України», Постанови Верховної Ради «Про вшанування героїв АТО та вдосконалення національно-патріотичного виховання дітей та молоді», Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 р., Концепція українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді в умовах сучасних модернізаційних змін; «Про бібліотеки та бібліотечну справу», «Про музеї та музейну справу», «Про кінематографію», «Про видавничу справу», «Про національний архівний фонд та архівні установи», «Про охорону культурної спадщини», «Про засади державної мовної політики», Стратегія національно-патріотичного виховання, затверджена Указом Президента України від 18 травня 2019 р. № 286/2019, Стратегія національної безпеки України, затверджена Указом Президента України від 14 вересня 2020 р. № 392/2020 та ін.

Зокрема, у новій Стратегії національної безпеки України (2020) звертається увага на протидію деструктивній пропаганді та йдеться про необхідність розвитку української культури як основи консолідації української нації та зміцнення її ідентичності.

Підсумовуючи аналіз наукової літератури й офіційних державних документів, варто звернути увагу на те, що ідентичність держави або нації як цілого зазвичай формується навколо таких цінностей, як: територія, мова, традиції, історія, міфологія, фольклор, архетипи, символіка, звичаєве право, панівні моральні норми й імперативи, домінуючі

інтереси і прагнення, бачення шляхів та засобів досягнення бажаного стану.

Базовим, вихідним елементом ідентифікації є визначення тих людей чи їхніх спільнот, які є «своїми», і тих, які усвідомлюються як «чужі». Основою такого поділу виступає визнання спільності чи відмінності життєвих інтересів або об'єктивний (природний, родовий, етнічний, історичний, соціальний, територіальний тощо) зв'язок із певною спільнотою.

Видатний американський психолог Е. Фромм виділив п'ять основних, на його думку, потреб, які зумовлюють віднесення людиною себе до певної ідентичності: 1) потреба в спілкуванні; 2) потреба в творчості; 3) прагнення віднайти глибокі корені свого буття; 4) прагнення до пізнання; 5) пошук об'єкта уподібнення, зразка наслідування, ідеалу.

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи, зазначимо, що у процесі спілкування суб'єкт з'ясовує, «хто є хто» і ким є він сам, з ким у нього є щось спільне, ідентичне. Зроблені висновки дають людям змогу орієнтуватися в системі суспільних зв'язків, знаходити в ній свою «нішу» і, відповідно, коригувати свою поведінку, формувати власну життєву позицію.

Агресивні дії Російської Федерації є хоч і головним, але не єдиним викликом, що позначаються на формуванні національно-культурної ідентичності та розвитку українських ідентифікаційних практик. Після Революції гідності з'явилися нові виклики, які пов'язані з потребою одночасного здійснення низки невідкладних суспільних реформ в умовах обмеження ресурсів на їх проведення.

Ця обставина нерідко негативним чином позначається, зокрема, на соціо-економічних ідентичностях в українському суспільстві, стримуючи модернізацію його соціальної структури.

Варто враховувати і складні завдання щодо утвердження українського характеру Української держави, формування в ній повноцінного українського національно-культурного середовища, у тому числі шляхом піднесення ролі й престижу української мови, яка є найголовнішим маркером як етнічної, так і національної ідентичності українського суспільства.

Джерелом загроз незалежності України, її суверенітету і демократії залишається недостатня ефективність державних органів, що ускладнює вироблення і реалізацію ефективної політики.

Принципово важливим є те, що національно-культурна ідентичність є духовною і водночас матеріалізованою в культурній спадщині у всьому культурному ландшафті Європи. Суспільство становить частину цього ландшафту, не усвідомлюючи його вартості й факту, що це наша спільна культурна спадщина [18, с. 79].

Культурна спадщина формує і локальну ідентичність – від села, містечка й міста, до цілого регіону, зберігає різноманіття як цінність і відрізняє нас від інших, викликаючи зацікавлення інших нами.

Збережена та належним чином репрезентована культурна спадщина – джерело зростання

і духовного розвитку українського народу, формування його спільної історичної пам'яті та української ідентичності. Відношення до культурної спадщини, яка збереглася до наших днів у вигляді різноманітних об'єктів, що мають універсальну історичну, наукову, культурну і мистецьку цінність, є одним із важливих показників культури та певним рівнем сформованості національно-культурної ідентичності [18].

Подальші дослідження в цьому напрямі вимагають розробки критеріїв і показників сформованості національно-культурної ідентичності українського суспільства.

1. Бауман З. Индивидуализированное общество / Зигмунт Бауман ; пер. с англ. В. Л. Иноземцева. М. : Логос, 2002. 324 с.

2. Бевз Т. Українська ідентичність і національна безпека у викликах сьогодення. *Українознавство*, 2020. № 4 (77). С. 143–159.

3. Бойко Т. Політизація сучасних етнонаціональних процесів у Донецькому краї: ризики незворотності. *Українознавство*, 2017. № 1–2 (62–63). С. 25–39.

4. Вілсон Е. Українці: несподівана нація. Київ: К.І.С., 2004.

5. Воропасва Т. С. Формування громадянсько-політичної ідентичності громадян України (1991–2018). *Научный взгляд в будущее*. Выпуск 9. Том 3. Одесса: КУПРИЕНКО СВ, 2018. С. 69–75.

6. Газізова О. Українознавчі пріоритети формування національно-культурної ідентичності учнівської молоді. *Українознавство*, 2020. № 4 (77). С. 170–182.

7. Гідденс Е. Соціологія / Е. Гідденс ; пер. з англ. В. Шовкун, А. Олійник; наук. ред. пер. О. Іващенко. Київ : Основи, 1999. С. 663.

8. Гібернау М. Ідентичність націй. Київ: Темпора, 2012. 303 с.

9. Коновал О. Книга Петра Костюка. 26.04.2019. URL: <http://svoboda-news.com/svwp/Книга-Петра-Костюка/>

10. Масенко Л. Конфлікт мов та ідентичностей у пострадянській Україні. 2020. Вид-во: Кліо. 176 с. <https://book-ye.com.ua/catalog/movoznavstvo/konflikt-mov-ta-identychnostej-u-postradjanskij-ukrayini/>

11. Павлюк Л. Українська ідентичність в умовах полікультурності. *Україна – проблема ідентичності: людина, економіка, суспільство. Конференція українських випускників програм наукового стажування у США*. Львів, 18–21 вересня 2003 р.

12. Підтримка державою культурних продуктів має бути. Та чи готові українці їх споживати? URL: <https://spa.ukma.edu.ua/news-and-events/pidtrymka-derzhavoiu-kulturnykh-produktiv-maie-buty-ta-chy-hotovi-ukraintsi-ikh-spozhyvaty/>

13. Семенова О. Радянська ідентичність у соціо-та етнокультурному просторі сучасної України. *Українознавство*, 2020. № 4 (77). С. 159–169.

14. Семенова О., Герасько М. Національно-культурна ідентичність українського суспільства у

контексті сучасних гуманітарних викликів. *Українознавство*, 2020. № 2 (75). С. 130–145.

15. Сміт Е. Д. Національна ідентичність / Е. Д. Сміт ; пер. з англ. П. Таращук. Київ : Основи, 1994.

16. Соціокультурні ідентичності та практики / за ред. А. Ручки. Київ : Ін-т соціології НАН України, 2002. С. 11.

17. Стратегія національної безпеки України, затверджена Указом Президента України від 14 вересня 2020 р. № 392/2020.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286/2019#Text>

18. Формування української ідентичності в умовах сучасних викликів: теоретичні і політичні аспекти : монографія / В. П. Трощинський, В. А. Скуратівський, Н. П. Ярош та ін. ; за заг. ред. В. П. Трощинського. Київ : НАДУ, 2018. 256 с.

19. Фукуяма Ф. Ідентичність. Потреба в гідності й політика скривдженості/ пер. з англ. Тетяна Сахно. Київ : Наш Формат, 2020. 192 с.

References

1. Bauman Z. (2002). *Individualizirovannoe obshchestvo* [Individualized society] / Zigmunt Bauman; per. s angl. V. L. Inozemceva. M. : Logos. 324 p. (in Russian).

2. Bezv T. (2020). *Ukrains'ka identychnist' i natsional'na bezpeka u vykl p.ykakh s'ohodennia*. [Ukrainian Identity and National Security in the Challenges of Today]. *Ukrainoznavstvo*. # 4 (77). P. 143–159. (in Ukrainian).

3. Boiko T. (2017). *Politicization of Contemporary Ethnonational Processes in Donetsk Region* [Politicization of contemporary ethnonational processes in donetsk area: risks of irreversibility]. *Ukrainoznavstvo*. Vol. 1–2 (62–63). Pp. 25–39. (in Ukrainian).

4. Vilson E. (2004). *Ukrainci: nespodivana natsiia* [Ukrainians: an unexpected nation]. Kyiv: K.I.S. (in Ukrainian).

5. Voropaieva T. S. (2018). *Formuvannia hromadians'ko-politychnoi identychnosti hromadian Ukrainy (1991–2018)*. [Formation of the civic and political identity of citizens of Ukraine (1991–2018)]. *Nauchnyj vzglyad v budushhee*. Vol. 9. Tom 3. Odessa: KUPRIENKO SV. P. 69–75. (in Ukrainian).

6. Hazizova O. (2020). *Formation of national and cultural identity in students and youth: ukrainian studies priorities* [Ukrainian studies priorities for the formation of the national and cultural identity of student youth]. *Ukrainoznavstvo*. # 4 (77). P. 170–182. (in Ukrainian).

7. Hiddens E. (1999). *Sotsiologhiia* [Sociology] / E. Hiddens ; per. z anhl. V. Shovkun, A. Olijnyk; nauk. red. per. O. Ivaschenko Kyiv : Osnovy, 1999. (in Ukrainian).

8. Gibernau M. (2012). *Identychnist' natsij* [Identity of nations]. Kyiv: Tempora, 303 p. (in Ukrainian).

9. Konoval O. (2019). *Knyha Petra Kostiuca*. 26.04.2019. [The book by Peter Kostyuk. 26.04.2019]. URL: <http://svoboda-news.com/svwp/Книга-Петра-Костюка/> (in Ukrainian).

10. Masenko L. (2020). *Konflikt mov ta identychnostej u postradians'kij Ukraini*. [Conflict of languages and identities in post-Soviet Ukraine]. Vyd-vo: Klio. 176 p. <https://book-ye.com.ua/catalog/movoznavstvo/konflikt-mov-ta-identychnostej-u-postradyanskij-ukrayini/> (in Ukrainian).

11. Pavliuk L. (2003). *Ukrains'ka identychnist' v umovakh polikul'turnosti* [Ukrainian identity in a multicultural environment]. *Ukraina – problema identychnosti: liudyna, ekonomika, suspil'stvo. Konferentsiia ukrains'kykh vypusknikov prohram naukovocho stazhuvannia u SSHa L'viv, 18–21 veresnia 2003 r.*

12. *Pidtry'mka derzhavoyu kul'turny'x produktiv maye buty'. Ta chy` gotovi ukrayinci yix spozhy`vaty`?* [Support for state cultural products should be. But are Ukrainians ready to consume them?]. URL: <https://spa.ukma.edu.ua/news-and-events/pidtrymka-derzhavoiu-kulturnykh-produktiv-maie-buty-ta-chy-hotovi-ukrainci-ikh-spozhyvaty/> (in Ukrainian).

13. Semenova O. (2020). *Radians'ka identychnist' u sotsio- ta etnokul'turnomu prostori suchasnoi Ukrainy* [Soviet Identity in Socioand Ethnocultural Space of Modern Ukraine]. *Ukrainoznavstvo*. # 4 (77). P. 159–169. (in Ukrainian).

14. Semenova O., Heras'ko M. (2020). *Natsional'no-kul'turna identychnist' ukrains'koho suspil'stva u konteksti suchasnykh humanitarnykh vyklykiv*. [National and Cultural Identity of the Ukrainian Society in the Context of Modern Humanitarian Challenges]. *Ukrainoznavstvo*. # 2(75). P. 130–145. (in Ukrainian).

15. Smit E. D. (1994). *Natsional'na identychnist'* [National identity] / E. D. Smit ; per. z anhl. P. Taraschuk. Kyiv : Osnovy, 1994. (in Ukrainian).

16. *Sotsiokul'turni identychnosti ta praktyky* [Socio-cultural identities and practices]. (2002). za red. A. Ruchky. Kyiv : Ін-т соціології НАН України. (in Ukrainian).

17. *Stratehiia natsional'noi bezpeky Ukrainy, zatverdzhena Uказом Prezydenta Ukrainy vid 14 veresnia 2020 r. # 392/2020* [National Security Strategy of Ukraine, approved by the Decree of the President of Ukraine of September 14, 2020 # 392/2020]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286/2019#Text> (in Ukrainian).

18. *Formuvannia ukrains'koi identychnosti v umovakh suchasnykh vyklykiv: teoretychni i politychni aspekty : monohrafiia* [Formation of Ukrainian identity in terms of modern challenges: theoretical and political aspects: monograph] (2018). / V. P. Troshyn's'kyj, V. A. Skurativ's'kyj, N. P. Yarosh ta in. ; za zah. red. V. P. Troshyn's'koho. Kyiv : NADU. 256 p. (in Ukrainian).

19. Fukuiama F. (2020). *Identychnist'. Potreba v hidnosti j polityka skryvdzhenosti*. [Identity. The need for dignity and the politics of resentment] / per. z anhl. Tetiana Sakhno. Kyiv : Nash Format. 192 p. (in Ukrainian).

Юлія Бродецька
доктор філософських наук,
професор кафедри філософії
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

ORCID 0000-0001-9186-0767
E-mail: yuliaybrod@gmail.com

ЕКЗИСТЕНЦІЙНІ ВИТОКИ КОНФЛІКТИЗАЦІЇ КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНОГО ПРОСТОРУ

Анотація. Аналіз статті зосереджено на розгляді екзистенційних витоків деформації людської оптики (картини світу), наслідком якої безпосередньо стає конфліктизація культурно-історичного простору. З'ясовується, що філософська традиція присвячує даній проблематиці досить вагому аналітику, що зароджується в концепції фотодосії (дія світла реального) античних філософів. Мова йде безпосередньо про роль та значення філософського знання в житті людини та соціуму, яке безпосередньо відповідає за формування внутрішньої культури особистості. У цій дослідницькій проекції духовне знання закладає той фундаментальний зв'язок, що відповідає за іманентність людини витокам буття, їх нерозривність. Отож можливість бачення, розуміння навколишнього світу, знання про нього конструює об'єктивність позиції особистості. Натомість, деформація людської оптики (що актуалізується в проблемі невігластва, незнання) спричиняє формування ілюзорної реальності, міражів, що є реальною загрозою гармонійному розвитку особистості. У зв'язку з цим виявлено, що ілюзія, міраж є деформованою оптикою реальності, що формується у свідомості особистості внаслідок відсутності знань про реальну ситуацію. Тому метою будь-якого міражу (тобто необ'єктивного, хибного знання) є створення оптичної ілюзії – хибного образу, який є віддзеркаленням реальності, що відволікає людину від справжнього джерела світла – знання духовного. Загроза деформованої оптики, таким чином, полягає у втраті людиною зв'язку з реальністю, спотворенні перспектив розвитку внутрішніх потенцій особистості. Отже, дослідження значення й впливу духовного знання на життя людини дає можливість зазначити, що жодне технічно-наукове знання, спрямоване на розвиток технологічного, економічного прогресу, матеріальний комфорт особистості, не здатне вирішити її екзистенційних проблеми. Відновити стан гармонії, здоров'я душі й тіла здатні лише ті знання, що задовольняють есенціальні потреби особистості, прагнення її душі, що несуть у собі цінності, розуміння самої суті людського життя.

Ключові слова: культура душі, духовні знання, незнання, міраж, пізнання, оптика картини світу.

Yulia Brodetska
D.Sc. in Philosophy, Professor,
Department of Philosophy
Oles Honchar Dnipro National University

EXISTENTIAL SOURCES OF CONFLICTIZATION IN SOCIOCULTURAL SPACE

Abstract. The analysis of the article focuses on the consideration of the existential origins of human optics (pictures of the world) deformation. The consequence of such a violation is the conflict of cultural and historical space. It turns out that the philosophical tradition devotes a fairly important analyst to the issue of knowledge. The latter originates in the concept of ancient philosophers photodosia (the action of real light). It is directly about the role and importance of philosophical knowledge in human life and society, which is directly responsible for the formation of the individual inner culture. In this research projection, spiritual knowledge lays down the fundamental connection that is responsible for human immanence in the existence origins, their inseparability. So the ability to see, understand the world around us, knowledge about it, constructs the objectivity of the individual position. Instead, the deformation of human optics (which is actualized in the problem of ignorance) leads to the formation of illusory reality, mirages, which is a real threat to the personality harmonious development.

In this regard, it was found that the illusion, the mirage is a distorted optics of reality, which is formed in the consciousness of the individual, due to lack of knowledge about the real situation. Therefore, the purpose of any mirage (ie, biased, erroneous knowledge) is to create an optical illusion – a false image, which is a reflection of reality, which distracts a person from the real source of light – spiritual knowledge. The threat of deformed optics, therefore, is the loss of human connection with reality, distorted prospects for the development of the individual inner potential.

Thus, the study of the meaning and impact of spiritual knowledge on human life makes it possible to note that no technical and scientific knowledge aimed at the development of technological, economic progress, material comfort of the individual, can't solve its existential problems. Only the knowledge that satisfies the essential needs of the individual, the aspirations of the soul, which carry values, and the understanding of the very essence of human life can restore the state of harmony, health of soul and body.

Keywords: the soul culture, spiritual knowledge, ignorance, mirage, cognition, optics of the world picture.

Постановка проблеми. Сприйняття, розуміння оточуючого світу, по суті є результатом його пізнання. Тобто, чим більше ми пізнаємо навколишнє середовище, заглиблюємося у нюанси, тим відкритішим й цікавішим стає воно для нас, і тим багатшою стає для нас картина світу. Отже, мова йде про те, що власне *незнання* (стосовно будь-кого (чого)), *небажання пізнавати*, є *джерелом спотвореного* (обмеженого, суб'єктивованого) *бачення, що деформує потенційні оптичні здібності людини*. А це означає лише одне: *наша картина бачення світу, її об'єктивність, реалістичність є проекцією «внутрішнього світла»*, тобто *реального знання про навколишній світ*. І, навпаки, чим менше ми пізнаємо останній, чим формальніше ставимося, тим більш деформована оптика нашого бачення, і, у свою чергу, тим більш деструктивною, пасивною, конфліктною є наша позиція у соціокультурному просторі. Отже, **метою дослідження** виступає аналітика феномена знання (перш за все духовного), а саме, виявлення його природи, впливу на людину, а також феноменів, пов'язаних із його спотворенням.

Першим, хто ототожнює процес пізнання людиною навколишнього світу з просвітленням в рамках античної філософії, був Парменід, який уособлює світло з особливою, усюди сутньою, внутрішньо-зовнішньою стихією – «п'ятим елементом». Продовжуючи цю дослідницьку лінію, Геракліт постулює цю трансцендентно-імманентну усюдисутність, розрізняючи *видиме* та *невидиме світло* – зовнішнє натурне світло. Зі світлом як вищим благом ототожнює Платон знання, що формує людські чесноти. Саме тому головним для людини є її духовний стан, її чесноти, які є суть умови її щастя [8]. Концепція Платона про духовну природу світла, була продовжена Плотіном¹. Єдиним, за Плотіном, є «світло поверх світла», тобто щось безумовно незриме. У своїх проявах воно набуває якості всезагальної проникненості, дар світловідображення та світлопреломлення, що в процесі свого сходження у душу, прикрашає її, передаючи їй світло «від краси первинної». Таким чином, незриме відкривається, але відкривається не

чуттєво, у вигляді матеріальних відблисків, але ідейно, наділяючи людину здатністю розпізнавати прекрасне, до того ж розпізнавати в процесі теоретичних, а не ритуальних зусиль [6, с. 334]².

Відповідно, *незнання, невігластво* і є та темрява, тобто відсутність світла, єдино здатного сповнювати людину суттю, формувати міцні зв'язки з оточуючим світом (собою, близькими, середовищем). Саме незнання, що виступає причиною фізичної та духовної сліпоти людини, є джерелом формування спотвореного (суб'єктивованого, фрагментованого) сприйняття реальності. Цікаво, у зв'язку з цим, що грецьке слово *ἀγνοια* – «незнання, нерозуміння, невігластво» має також значення «*гріх*» (давн.-грец. *ἀμαρτία, ἀμαρτία* та в івр. *חט* – «промах»), що тлумачиться як «*збитися з правильного шляху*», «*кривий шлях*», «*вина*», «*зрада*», «*повстання проти Бога*».

Проте, не йдеться про знання природниче, технічно-наукове, яке є скоріше допоміжним у формуванні світосприйняття особистості, але все ж не визначальним, але знання філософське, що безпосередньо формує культуру людської душі, її внутрішній світ, закладає продуктивні зв'язки з навколишнім світом. Саме брак останнього, нерозуміння, незнання людиною своєї духовної природи призводить до деформації її світобачення, відводить її від онтологічних основ людського буття, створює «оманливе саяво» – *міраж*, що не дає можливості формувати реальні відносини з оточенням.

Конфліктизація, втрата зв'язків зі світом як результат деформованої оптики

Цікаво, але за своїми фізичними характеристиками міраж, ілюзія являє собою оптичний ефект, що утворюється внаслідок гри повітря зі світлом, коли виникають так звані «атмосферні дзеркала». Це відбувається, коли один з верхніх повітряних шарів починає відбивати світлові промені. Світло відбивається між нерівномірно нагрітими, а тому різними за щільністю шарами повітря (або у випадку, коли повітряні маси з яких-небудь причин незвично розподілилися по вертикалі). У результаті такої гри і виникають

¹ Платон слідом за Сократом, ототожнює благо зі знанням і розглядає останнє як чесноту. Філософ вважає, що «головним для людини є її духовний стан, її чесноти, і останні є суть умови її щастя ... Благо не можна визначати як задоволення, тому що доводиться визнати, що бувають погані задоволення. Благом не можна назвати те, що тільки приносить нам користь, тому що це ж саме може завдати шкоди іншій людині [4, с. 15].

² У лінгвістичній античній традиції принцип «дії світла реального» відображається у понятті «фотодосія» (від давньогрецьк. *φωτοδοσία* – «світлодіяння»), тобто «світлова інформація, яка випромінюється від Бога в процесі творення», «божественне світлодавання, світловиходження, світловозводження, що може бути сприйнятим лише підготовленим духовним зором» [2, с. 75].

спотворені ілюзорні зображення – *фантоми, міражі*. Логіка чуттєвого споглядання³ вибудовується за схожим принципом. А саме, інтелектуальна компонента пізнання, що спирається на роботу фізіологічних рецепторів – зір, нюх, смак, дотик, слух, – здатна сприймати (пізнавати) лише предмети фізичного (матеріального) плану. Пізнати внутрішній, духовний світ особистості суто раціоналістично неможливо. Раціо розкриває свій потенціал лише у синтезі з пізнанням інтуїтивним. Отже, «відірване» від останнього, чуттєве споглядання трансформується в установку «мати» знання, яка й переорієнтовує особистість на «уявне» бачення ситуації, «те, що лише здається, вважається» – *міраж (ілюзію, марево, морок)*.

Як зазначає Е. Фромм, різниця між «володінням» і «буттям» знання проявляється у принципах: «Я маю знання» і «Я знаю». «*Володіти знанням*» означає придбання, накоплення і збереження наявних знань (інформації); знання ж є функціональним. Це означає, що воно є, живим, тим, що постійно змінюється, бере участь у процесі творчого мислення. Тому принцип «*я знаю*» починається з усвідомлення оманливості нашого чуттєвого сприйняття в тому сенсі, що наше уявлення про фізичну реальність не відповідає «істинній реальності» у розумінні, що більшість людей живуть немов би в напівсні, перебуваючи в невіданні щодо того, що велика частина всього, що вони вважають за істину або вважають самоочевидним, всього лише ілюзія, породжена впливом соціального середовища. Таким чином, справжнє знання починається з руйнування ілюзій, з *розчарування*. *Знати* – означає проникнути за поверхню явища до самих його коренів, а отже, і причин; *знати* – означає «бачити» дійсність такою, яка вона є, без жодних прикрас. *Знати* не означає «*володіти*» істиною; це означає ... прагнути активно наблизитися до істини. Ця здатність творчого проникнення в глиб речей відображена в давньоєврейському слові *יָדַע*, що означає «*пізнати і любити повно і глибоко*»... *Оптимальне знання за принципом буття – це знати глибше, а за принципом володіння – мати більше знань* [7].

1. Одним із найбільш яскравих проявів міражів може слугувати приклад феномену Фата-Моргани⁴,

³ Це Аристотель свого часу виділив п'ять основних відчуттів, за допомогою яких людина сприймає навколишній світ: слух, зір, нюх, дотик і смак. За допомогою цих психологічних інструментів людина отримує первинні образи навколишнього світу, які потім аналізуються головним мозком і дають уявлення про місцезнаходження, а також про подальші дії організму.

1. ⁴ Фата-морганна (італ. *Fata Morgana* – фея Морганна, за переказами, живе на морському дні та обманює мандрівників примарними видіннями) – це рідкісне складне оптичне явище в атмосфері, що складається з декількох форм міражів, при якому віддалені об'єкти видно багаторазово і з різноманітними спотвореннями.

тобто міража-перевертня, який виникає, коли оригінальні предмети змінюються настільки, що їх не впізнати. Наприклад, як зазначають сучасні дослідники, відомий випадок, коли французькі солдати, які йшли через пустелю, помітили зграю фламінго, що йшли один за одним. Після того як птахи виявилися в зоні міражу, вони розшарувалися – у кожного з них раптом виявилось чотири ноги, і вони стали схожими на вершників в білому одязі. Природно, капітан послав солдата прояснити ситуацію, і коли той опинився в зоні міражу, він теж видозмінився – ноги його коня значно подовжилися і склалося враження, ніби він осідлав якесь міфічне чудовисько [10].

Це одну ілюстрацію фантомів в повісті «Чорний чернець» описує А. Чехов: «Тисячу років тому якийсь монах, одягнений в чорне, йшов по пустелі, десь в Сирії або Аравії ... За кілька миль від того місця, де він йшов, рибалки бачили іншого чорного монаха, який повільно рухався по поверхні озера. Цей другий монах був міраж. Тепер забудьте всі закони оптики, яких легенда, здається, не визнає, і слухайте далі. Від міражу вийшов інший міраж, потім від іншого третій, так що образ чорного ченця став без кінця передаватися з одного шару атмосфери в інший. Його бачили то в Африці, то в Іспанії, то в Індії, то на Крайній Півночі ... » [9].

Таким чином, *міраж це деформована оптика реальності, що формується у свідомості особистості, внаслідок відсутності знань про реальну ситуацію*. Згідно до законів фізики, міраж виникає в результаті різкої зміни оптичної щільності повітря, тобто порушення природного стану речей. Згідно до філософського бачення, міраж це перевернуте уявне зображення, перевертень, що спотворює образ реального об'єкта. Інакше, як зазначає сучасний дослідник Н. Соколов, «ілюзія світла у розумі», що перебиває людині шлях до істинного пізнання «невідображеного чим-небудь за допомогою уяви» [6, с. 346]. Так, наприклад, Лібаній (IV ст.), змальовуючи святилище Аполлона поблизу Антіохії, зазначає, що краса його настільки дивовижна, що «очі заливає блиск», тобто сяяння суто перцептивного, естетичного характеру, що немає нічого спільного зі «світлом справжнім, істинним».

Як зазначає Сократ, *зло походить від незнання того, що є благом*. Тому лише долаючи у собі незнання, людина знаходить перспективу яснобачення, стає здатною залучитися до «*дії світла реального*». «*Світло уявне, поверхнєве*» оманює, проявляє неміч й невігластво людини. Так, наприклад, згідно досліджень сучасних науковців, дуже шкідливі для зору виразні світлові відблиски, що інтенсивно застосовуються у сучасному дизайні інтер'єрів, телебаченні, шоу, промисловості. Саме тому фахівці з висвітлення часто критикують інтер'єрну моду на глянцевої поверхні, скло та дзеркала, що й створюють відблиски. Відблиски відволікають увагу, напружують зір, заважають фокусуватися на вибраному об'єкті.

У духовно-культурному плані цей ефект «віддзеркалення, блиску» супроводжується погіршенням зорових і пізнавальних здібностей людини. Оскільки віддзеркалення, відблиск, тобто міраж не несе у собі нічого окрім відчуття пустоти, незадоволеності, роздратування. Так, наприклад, коли людина за мету свого існування ставить володіння матеріальними благами, тобто споживацький тип життя, орієнтується на «світло штучне, оманливе», відбувається підміна понять. Рано чи пізно це призводить до розчарувань та депресій, оскільки обрані хибні життєві орієнтири особистості. Іншими словами, речі не є носіями почуттів, глибинних переживань, на кшталт вищих духовних цінностей – радості, любові, підтримки, тобто не є джерелом світла, тому здатні нести лише ефект короточасного задоволення. Отож, штучне сяяння, міраж, що не є носієм реального світла, а лише його віддзеркаленням, фікцією переслідує зовсім іншу мету. Тоді виникає питання – яку?

Будь-який міраж це суто візуальна гра, примара, за якою стоїть лише пустота та небуття, а отже – розчарування. Ми прагнемо тепла, турботи, взаєморозуміння, тому відкриваючи світ цінностей вищих, духовних, у якості знання-досвіду, ми торкаємося есенції людського буття. Міраж, що за своєю природою є віддзеркаленням (лат. *mirari* – «дивитися, дивуватися», має той самий корінь, що і слова «дзеркало» і «милуватися»), тобто уявною картинкою, фейком, а не реальним об'єктом, не має у собі змісту, суті. Тому як форма, позбавлена внутрішнього сповнення, спокушає наш розум (через органи чуттєвого споглядання – зір, нюх, дотик тощо)! Проте сама по собі форма цінності не несе, а це означає, що лише її блискавична, феєрична подача може затьмарити розуміння, звабити подорожнього на невірний шляху. А, отже, *метою будь-якого міражу (марева, блиску) є створення оптичної ілюзії, тобто хибного образу, спокуси (блиску, сяяння форми, суто зовнішнього фактору, який і бачить людина у привабливому для неї ракурсі), на якій фіксується людська увага.* Таким чином, та чи інша оптична ілюзія як віддзеркалення, відблиск, відволікає людину від справжнього джерела світла, що веде до втрати зв'язку з реальністю, підміни спотворення перспектив розвитку внутрішніх потенцій особистості. Іншими словами, *мета міражу – збити зі шляху, згубити подорожнього, що так хибно спокусився його штучним блиском.*

За М. Хайдеггером, сутність людини полягає у запитуванні. Лише людина, що запитується, тобто задається питаннями, шукає на них відповіді, відповідає самим онтологічним засадам буття. Тому цінність знання-істини розкривається в процесі пізнання людиною свого буття та є основою розвитку особистості, шляхом її життя. Торкаючись живого знання, розкриваючи його таїнство, людина розбудовує свою причетність спів-буттю, стає затребуваною. Отже, дуже важливо не зійти з цього

шляху, не зупинитися, але розкрити всі ті потенції, що закладені в нас.

У цьому сенсі сяяння «оманливого світла» за своєю природою є тією спокусою, хибним міражем, що спрямовує корабель людського життя на рифи. У стані ілюзії, людина ніби осліплена, втрачає реальний зв'язок з дійсністю – відмовляється її пізнавати, шукати справжні орієнтири, цінності, а отже, стає заручницею маніпуляції. Пригадайте хоча б історичні події, пов'язані з колонізацією Південної та Центральної Америки європейцями, які обмінювали на усілякі дрібнички золото та дорогоцінне каміння. Індіанці, що на думку європейських колонізаторів були надзвичайно наївні, з щедрістю ділилися всім, що їм належить. «Якщо у них попросити якусь річ, вони ніколи не відмовлять. Навпаки, вони самі пропонують ділитися з ким завгодно» [3]. Міраж, таким чином, є приманкою, на яку ловиться несвідома людина у своїх непізнаних прагненнях. І така легковажність, необізнаність, коштує їй життя.

Філософська рефлексія проблеми езнання

Химерна та загрозна природа міражів підкреслюється сучасними вченими досить активно. Маревні видіння згубили чимало людей, що спокусившись, звернули до примарного сяяння, замість того, щоб рухатися належним шляхом. Саме тому, фахівці складають карти, на яких вказують, де саме найчастіше зустрічаються міражі, і що вони з себе представляють: оазиси, міста, колодязі або гори. Але є місця, наприклад, острови, примарні гірські вершини, які наносилися на карту, але згодом не були виявлені. Лише після фізичних досліджень стало зрозуміло, що ці «примари» є міражами. Так, однією з найросповсюдженіших історій загрозливої природи міражів є легенда про «Летючий Голландець». В основу легенди покладена історія, яка сталася зі звичайним голландським вітрильним судном. Корабель ходив і до далекої Яви, і до берегів Індії, і до Антильських островів. Його знали у всіх портах обох півкуль. Капітаном був Ван Страатен (за іншою версією, Філіп Ван дер Деккен). Там, де розбивалися і гинули інші судна, його корабель залишався цілий і неушкоджений. Капітана супроводжувала незвичайна удача. Але був він пихатий, любив золото й славу.

За переказами у 1641 році за розпорядженням голландської Ост-Індської компанії (Dutch East India Company) капітан отримав наказ доставити вантаж в Східну Індію. Коли завершували вантажити корабель, до капітана підійшов юнак-іспанець і попросив доставити його з нареченою на один з островів, де жила її родина, за велику винагороду. Капітан погодився, корабель вийшов в море. Дізнавшись, що юнак везе з собою багато золота, капітан наказав матросам схопити його і кинути в море, а за ним слідом всіх слуг. За це, наречена вигукнула до капітана, щоб він ніколи більше не побачив берега, і кинулася в безодню. Капітан тільки засміявся. І ніби у

відповідь почувся рев і свист урагану. Корабель якраз підпливав до мису Доброї Надії. Не встиг корабель порівнятися з мисом, як розігрався сильний шторм. Команда без зволікання почала вмовляти свого капітана причалити до берега і перечекаати бурю. Однак благання своїх підопічних він проігнорував, кидаючи виклик самому шторму. Капітан зголосився продати душу дияволу задля того, щоб обійти мис, навіть якщо йому доведеться плавати до Страшного суду.

І тоді згори пролунав голос: «Так судилося тобі вічно плавати по океану з командою мерців, несучи смерть кожному, хто побачить твій примарний корабель, і ніколи не пристанеш ти ні до якого порту, і не будеш знати ні секунди спокою. Жовч буде твоїм вином і розпечене залізо твоїм м'ясом!» Почувши цей вирок, капітан, не моргнувши оком, вигукнув: «Хай буде так!»⁵.

В ту ж ніч корабель загинув у страшній бурі, коли сп'янілі матроси не змогли впоратися з судном і в підсумку пішли на дно. А вже на наступну ніч на просторах морів і океанів розсікав хвилі примарним носом величний корабель-привид, що знайшов тут свій останній притулок і несе всю тяжкість гіркого прокляття.

Корабель-привид може з'явитися і в шторм, і в штиль, під ранок з туману або далеко на горизонті, а може вискочити поруч прямо з глибини. Зустріч з «Летючим голландцем» віщує біду. У 90% випадків зустрічі з ним, «Летючий голландець», як правило, приносить смерть для очевидців. Крім одного випадку, коли через корабель передавали пошту. Якщо пошту брали, корабель потрапляв в порт призначення без будь-яких наслідків⁶. Налічується чимало свідчень, коли моряки «Летючого голландця» намагалися передати листи рідним. Більше того, відомо кілька випадків, коли ці листи приходили нащадкам екіпажу «Летючого голландця» через півтора, два і навіть два з половиною століття!

З Летючим Голландцем зіткнувся принц Уельський Джордж (майбутній король Георг V) і його брат принц Альберт Віктор, пливли недалеко від

берегів Австралії. Пізніше принц Джордж написав у своєму щоденнику: «11 Липня. В 4 ранку ми зустріли Летючого Голландця. Дивне червоне світло оточувало примарний корабель з його щоглами, рангоутом і вітрилами. Шхуна перебувала в двісті ярдів позаду і зліва по борту, де її бачив вахтовий офіцер. Кормовий мічман був негайно направлений на бак, але прибувши туди, він не побачив жодного сліду якого-небудь корабля, лише чисте спокійне море до самого горизонту. У загальному складі шхуну бачили тринадцять чоловік, і в 10:45 ранку матрос, який першим повідомив про появу Летючого Голландця, впав з грот-щогли на палубу і розбився насмерть». А в березні 1939 року його присутність на власні очі спостерігала безліч південно-африканських купальщиків. Ця подія задокументовано й була опублікована у місцевих газетах [5].

Ця історично-художня ілюстрація є чудовим індикатором відповідності можливостей людини щодо знання-розуміння нею об'єктивних (онтологічних) законів розвитку буття («істинного світла») та «фейкових знань» нового «споживчого раю», що заводять людину у глухий кут [1]. Як зазначають ще античні мислителі, просвітлення людини, тобто здатність розрізняти реальність та міраж, справжнє та хибне, передбачає копітку внутрішню роботу над собою – пізнання тих факторів, що блокують моє яснобачення, спотворюють реальну картину світу. В цілому, механізм нашої оптики щодо бачення навколишнього світу сьогодні вимагає реальної корекції.

Висновки. Не складно бачити, наскільки спотвореними в сучасному суспільстві є універсалії культури – духовні цінності, маніпульованим – питання мови, національної ідеї, а звідси, що найголовніше, – розмитими перспективи майбутнього: людини, спільноти, країни. Отож, альтернативою цьому фатальному футуристичному пейзажу може бути лише усвідомлення значення філософського (у сенсі онтологічного) знання про навколишній світ, що не може бути компенсоване знанням технічно-науковим, раціоналізованим, що вимагає більшої затребуваності у людини.

⁵ Є ще один варіант, більш реальний: наприкінці 1770 року на острів Мальта причалив корабель, вся команда, включаючи капітана, були заражені на жовту лихоманку. Великий магістр Мальтійського ордена віддав наказ відбуксирувати корабель з порту, разом з його командою, що налічувала 23 людини. Судно взяло курс на Туніс, але там вже були попереджені і не пустили корабель в порт. У Неаполі, куди команда відчалала пізніше, вітрильник теж не пустили. Те ж трапилося і у Франції, і в Англії. Команда повільно помирала, і в підсумку перетворилася в групу скелетів на борту.

⁶ Доставка пошти була законом морської честі. Бували випадки, що навіть пірати передавали пошту, і, навпаки – звичайний корабель підходив до піратського корабля, щоб передати через них листи. В цьому випадку і пірати, і прості моряки вважали своїм святим обов'язком скинути пошту в найближчому порту.

1. Бродецька Ю. Етика спів-буття: екзистенційно-онтологічні основи людського життя. Дніпро: «Акцент ПП», 2021. 272 с.

2. Бычков В. Символическая эстетика Дионисия Ареопагита. Москва: ИФРАН, 2015. 143 с.

3. Зинн Г. Настоящий Христофор Колумб. URL: <https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cac he:cTTzLHkH0k8J:https://inosmi.ru/world/20151013/230794552.html+&cd=3&hl=ru&ct=clnk&gl=ua&client=opera>

4. Крюков В. Сумма аксиологий: монографія. Новосибирск: изд-во НГТУ, 2018. 207 с.

5. Летючий голландець – міф чи реальність. URL: <https://seayachttrip.wixsite.com/seawalker/post/2019/05/21/летючий-голландець-міф-чи-реальність>

6. Соколов М. Принцип рая: Главы об иконологии сада, парка и прекрасного вида. Москва, Прогресс-Традиция, 2011. 704 с.

7. Фромм Э. Иметь или Быть? Киев: Ника-Центр, 1998. 400 с.

8. Целлер Э. Очерк истории греческой философии. Санкт-Петербург: «Алетейя», 1996. 296с.

9. Чехов А. Черный монах. Полное собрание сочинений и писем: в 30 т. Т. 8. Москва: Наука, 1986. URL: <https://ilibrary.ru/text/985/p.1/index.html>

10. Что такое мираж? URL: <https://awesomeworld.ru/prirodnye-yavleniya/chto-takoe-mirazh.html>

References

1. Brodetska Yu. (2021). *Ety`ka spiv-buttya: ekzy`stencijna-ontologichni osnovy` lyuds`kogo zhy`t'tya* [Ethics of co-being: existential-ontological bases of human life], Dnipro: «Accent of PP». 272 p. (in Ukrainian)

2. Bychkov V. (2015). *Simvolicheskaya estetika Dionisiya Areopagita* [Symbolic aesthetics of Dionysius the Areopagite]. M.: IFRAN. 143 p. (in Russian)

3. Zinn H. (2015). *Nastoyashchij Hristofor Kolumb* [The real Christopher Columbus]. URL <https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cac he:cTTzLHkH0k8J:https://inosmi.ru/world/20151013/230794552.html+&cd=3&hl=ru&ct=clnk&gl=ua&client=opera> (in Russian)

4. Kryukov V. *Summa aksiologii: monografiya*. [Sum of axiologies: monograph.] Novosibirsk: NSTU publishing house, 2018. 207 p. (in Russian)

5. *Letyuchy`j gollandecz` – mif chy` real`nist`* [The Flying Dutchman – Myth or Reality]. (2019). <https://seayachttrip.wixsite.com/seawalker/post/2019/05/21> (in Ukrainian)

6. Sokolov M. (2011). *Princip raya: Glavy ob ikonologii sada, parka i prekrasnogo vida* [The principle of paradise: Chapters on the iconology of the garden, park and beautiful view]. M.: Progress-Tradition. 704 p. (in Russian)

7. Fromm E. (1998). *Imet' ili Byt'?* [To have or to be?]. K.: Nika-Center, 400 p. (in Russian)

8. Celler E. (1996). *Oчерк istorii grecheskoj filosofii* [An Essay on the History of Greek Philosophy]. St. Petersburg: Aleteya. 296 p. (in Russian)

9. Chekhov A. (1986). *Chernij monah. Polnoe sobranie sochinenij i pisem: v 30 t.* [Black monk. Complete works and letters: in 30 vol.]. Vol. 8. M.: Science. URL: <https://ilibrary.ru/text/985/p.1/index.html> (in Russian)

10. *Что такое мираж?* [What is a mirage?] URL: <https://awesomeworld.ru/prirodnye-yavleniya/chto-takoe-mirazh.html> (in Russian)

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2021.29.6>
УДК 623.4:316.48

Тетяна Воропая

кандидат психологічних наук, доцент,
старший науковий співробітник,

Центр українознавства філософського факультету,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ORCID: 0000-0001-8388-7169
Email: voropayeva-tania@ukr.net

КОНФЛІКТИЗАЦІЯ КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНСТВА В УМОВАХ СУЧАСНИХ ЗАГРОЗ: РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Анотація. У статті розглядаються питання конфліктизації та деконфліктизації культурно-історичного простору українства та українського суспільства в контексті сучасних загроз. Для вирішення цієї проблеми використовувався інтегративний підхід, який передбачає розгляд об'єкта дослідження в його зв'язках і взаємозалежностях з іншими процесами та явищами, а також урахування взаємодії різноманітних факторів, що визначають формування та розвиток конфліктизаційних явищ. На першому етапі дослідження було проаналізовано: а) процес формування та розвитку перших протоконфліктологічних концепцій, б) особливості інституціоналізації сучасної конфліктології, яка вивчає конфлікти на мікро-, мезо-, макро- та мега- рівнях, в) різноманітні конфліктологічні теорії сучасних соціогуманітарних наук, а також окреслено теоретико-методологічні основи дослідження процесів конфліктизації культурно-історичного простору українства в умовах сучасних загроз. На другому етапі дослідження було вивчено: а) процес формування та розвитку конфліктологічних ідей в історії філософської думки, б) особливості сучасних геоконфліктологічних досліджень, в) специфіку заморожених та сецесіоністських конфліктів, г) процес об'єднання та деконфліктизації Німеччини, р) особливості міждержавних конфліктних відносин у

постбіполярному світі, д) питання викликів, загроз і небезпек, які постають перед Україною та українцями з 1991 р. На третьому етапі дослідження було проаналізовано специфіку зростання загроз національній безпеці України в інформаційній сфері, особливості конфліктизаційних та деконфліктизаційних процесів у сучасній Україні, а також було запропоновано розглядати російсько-український збройний конфлікт як конфлікт неоколоніального типу.

Громадяни України мають знайти адекватні відповіді на сучасні виклики та механізми мінімізації загроз та небезпек; створити потужну систему національної безпеки, армії та оборонно-промислового комплексу; знайти шляхи забезпечення національних інтересів в умовах нинішньої кризи; розробити оптимальні моделі врегулювання російсько-українського збройного конфлікту, реінтеграції населення окупованих територій та відновлення територіальної цілісності України.

Ключові слова: конфлікт, збройний конфлікт, конфліктизація, деконфліктизація, інтегративний підхід, неоколоніалізм, Україна, Російська Федерація.

Tetiana Voropayeva

Ph.D. in Psychology, Associate Professor, Senior Research Associate,
Centre of Ukrainian Studies, Faculty of Philosophy,
Taras Shevchenko National University of Kyiv

CONFLICTIZATIONAL OF SOCIOCULTURAL SPACE OF UKRAINIANNES IN THE CONDITIONS OF MODERN THREATS: RESEARCH RESULTS

Abstract. *The article deals with the issues of conflictizational and deconflictizational of the cultural and historical space of Ukrainianness and Ukrainian society in the context of modern threats. To solve this problem, an integrative approach was used, which involves considering the object of study in its connections and interdependencies with other processes and phenomena, as well as taking into account the interaction of various factors that determine the formation and development of conflictizational phenomena. At the first stage of the study we analyzed: a) the process of formation and development of the first proto-conflictological concepts, b) features of institutionalization of modern conflictology, which studies conflicts at micro-, meso-, macro- and mega-levels, c) various conflictological theories of modern socio-humanities, and also outlined theoretical and methodological bases of research of processes of conflictizational of cultural and historical space of Ukrainianness in the conditions of modern threats. In the second stage of the study we studied: a) the process of formation and development of conflictological ideas in the history of philosophical thought, b) features of modern geoconflictological research, c) the specifics of frozen and secessionist conflicts, d) the process of unification and deconflictizational of Germany, e) features of interstate conflict relations in the post-bipolar world, f) issues of challenges, threats and dangers facing Ukraine and Ukrainians since 1991. At the third stage of the study we studied the specifics of growing threats to national security of Ukraine in the information sphere, features of conflictizational and deconflictizational processes in modern Ukraine, and also proposed to consider the Russian-Ukrainian armed conflict as a neo-colonial conflict.*

Citizens of Ukraine must find adequate answers to modern challenges and mechanisms to minimize threats and dangers; create a powerful system of national security, army and defense-industrial complex; find ways to ensure national interests in the current crisis; develop optimal models for resolving the Russian-Ukrainian armed conflict, reintegrating the population of the occupied territories and restoring the territorial integrity of Ukraine.

Keywords: *conflict, armed conflict, conflictizational, deconflictizational, integrative approach, neocolonialism, Ukraine, Russian Federation.*

Постановка проблеми. Наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття у світі спостерігається значна кількість криз, пов'язаних із загостренням широкого спектру геополітичних, політико-правових, соціально-економічних та культурно-історичних суперечностей [14; 18]. Після агресії Російської Федерації проти України у 2014 році виникла глибока криза у сфері міжнародного права та забезпечення всіх систем безпеки (міжнародної, макрорегіональної, мезорегіональної, національної та мікрорегіональної). У 2019–2021 роках ситуація значно погіршилася, оскільки пандемія COVID-19, затяжні збройні конфлікти, економічна криза, активізація радикальних, екстремістських і терористичних організацій, забруднення навколишнього середовища й різка зміна клімату створили цілий спектр актуальних викликів, загроз та небезпек для всіх країн світу. Загострення

різноманітних проявів сепаратизму, релігійного фанатизму та безпрецедентного насильства, реалізація яких постійно модифікується, становить серйозну загрозу для людства, про що свідчать трагічні події та терористичні атаки в Європі (Париж, Ніцца, Брюссель, Берлін, Лондон, Стокгольм, Страсбург тощо). Сучасні дослідники намагаються знайти відповіді на питання, чи призведе цей комплекс викликів, загроз і небезпек до непереборної кризи та тотальної дестабілізації світового порядку.

Подальший цивілізаційний поступ України потребує не лише захисту національної незалежності, державного суверенітету й територіальної цілісності держави, а й реалізації національних інтересів, досягнення стабільності на глобальному й регіональному рівнях та загальнонаціональної єдності. У зв'язку з цим

надзвичайно важливо нівелювати й мінімізувати виклики, загрози та небезпеки, які стоять перед Україною й українцями. Ця проблема сьогодні є невідкладною для України. Саме тому проблема конфліктизації та деконфліктизації культурно-історичного простору українства й українського суспільства в контексті сучасних викликів і загроз є досить актуальною та займає важливе місце в проблемному полі сучасної соціогуманітаристики.

Історичний досвід свідчить, що збройні конфлікти тягнуть за собою величезні збитки, як моральні, так і матеріальні, і зазіхають на найцінніше – на людське життя. Розуміння глобального світу з його складними конфліктогенними нелінійними процесами зіткнулося з різноманітними проблем теоретико-методологічного характеру, які вимагають пошуку нового понятійного апарату і методологічного інструментарію. Сьогодні конфлікти привертають до себе увагу представників різноманітних галузей знання (філософії, соціології, конфліктології, психології, історії, політології, правознавства, військової науки, культурології, етнології, педагогіки тощо), зокрема, з метою розробки оптимальних способів їх вирішення на тих чи інших рівнях розгортання конфліктного протистояння різних сторін. Все більшої актуальності конфліктологічні дослідження набувають у зв'язку з інтенсифікацією глобалізаційних процесів у сучасному світі та стрімким зростанням неокolonіальних прагнень деяких колишніх імперій (зокрема, Росії).

Особливістю сучасного періоду розвитку України є те, що в умовах кардинальних політико-правових, геополітичних, соціально-економічних та соціокультурних трансформацій простір дестабілізації різних сфер суспільного життя помітно збільшується. Одним з найпотужніших дестабілізаторів є російсько-український збройний конфлікт неокolonіального типу, а також процеси конфліктизації життєдіяльності громадян України, які особливо активізуються в періоди виборів Президента України та депутатів Верховної Ради України. Процеси конфліктизації (як природні, так і штучні; як зовнішні, так і внутрішні) приводять не тільки до загострення вже наявних викликів і загроз національній безпеці України, але й до виникнення нових [10], що передбачає необхідність коригування державної політики в усіх сферах суспільного життя на основі аналізу сутності й змісту сучасних процесів конфліктизації та деконфліктизації, тенденцій їх розгортання, а також визначення пріоритетних напрямків діяльності органів державної влади щодо протидії цим вкрай негативним чинникам політико-правового, соціально-економічного та соціокультурного розвитку країни.

Проблему деконфліктизації суспільного життя громадян України необхідно розглядати і вирішувати через призму інтегративного підходу. Інтегративний підхід (що передбачає створення **взаємоузгодженої дослідницької мережі** з активно функціонуючою системою **«концептуальних мостів»** між

українознавством, соціальною філософією, конфліктологією, історією, політологією, соціологією, соціальною психологією, військовою наукою, культурологією, когнітологією, інформаціологією, антропологією тощо) до вивчення поставленої проблеми є методологічною основою даного дослідження.

У рамках вивчення процесів **конфліктизації та деконфліктизації культурно-історичного простору українства в умовах сучасних викликів і загроз** такий підхід забезпечує методологічний синтез перерахованих наукових дисциплін, поєднуючи їх концептуальний потенціал, і дозволяє вибудувати нову пізнавальну стратегію щодо поставленої проблеми. В сучасній соціогуманітаристичній інтегративній підхід (що передбачає розгляд об'єкта дослідження у його діалектичних зв'язках та взаємозалежностях з іншими процесами і явищами, а також врахування взаємодії різнопланових чинників, які зумовлюють його становлення і розвиток) набуває все більшої актуальності у зв'язку з інтенсифікацією глобалізаційних процесів в сучасному світі і стрімким зростанням як глобальних, так і локальних викликів і загроз.

Інтегративний підхід має великий дослідницько-методологічний потенціал для узагальнення теоретичних побудов на основі трансдисциплінарного аналізу сучасних криз і конфліктів у контексті глобальних процесів та постколоніального періоду розвитку України, а також специфіки міжнародної, регіональної та національної безпеки в умовах постбіполярного світу. Інтегративне розуміння сутності конфліктизації культурно-історичного простору українства в минулому та сьогоденні дозволяє більш оптимально вирішувати проблеми припинення міждержавного збройного конфлікту на території України та реінтеграції населення окупованих територій [11; 12; 13].

Аналіз наукових публікацій. З Античних часів і до сьогодення відомі мислителі та вчені досліджували різнопланові прояви, причини та функції конфліктів (Геракліт, Геродот, Емпедокл, Епікур, Аристотель, Платон, Цицерон, Н. Мак'явеллі, Ф. Бекон, Г. Гроцій, Д. Дідро, І. Кант, Дж. Локк, Ш. Монтеск'є, Т. Мор, А. Рабле, Е. Роттердамський, Ж.-Ж. Руссо, Г. Спенсер та ін.). Античні мислителі тлумачили конфлікти через поєднання міфологічних та філософських поглядів, які базувались на уявленнях про необхідність гармонії у відносинах людини з природою і справедливості при проведенні соціальної політики в державі. Синкретичне сприйняття дійсності людиною і суспільством включало сукупність міфологічних, релігійних і філософських уявлень про суспільство, а в гомерівську добу з'являється одне з найважливіших для тодішньої конфліктологічної думки понять – агон, суперництво. У добу Середньовіччя конфлікти інтерпретувалися у контексті християнської етики, при цьому робився акцент на звільненні людини від обмежень фізичної природи, а також на розвитку її духовних сил. У Новий і Новітній час цікаві

конфліктологічні концепції запропонували Г. Гегель, К. Маркс, Г. Зіммель, Л. Козер, Р. Дарендорф [1]. Аналіз досліджень Г. Зіммеля, Л. Козера, Р. Дарендорфа та інших вчених показує, що конфлікт розглядається і як руйнівна сила, і як спосіб вирішення накопичених суперечностей у процесах взаємодії різних суб'єктів (як індивідуальних, так і колективних) [6; 7; 9], саме тому для розробки оптимальних стратегій і способів конструктивного розв'язання конфліктів на тих чи інших рівнях конфронтаційного протистояння різних сторін необхідний інтегративний підхід.

Метою статті є осмислення сутності конфліктизації культурно-історичного простору українства в умовах сучасних загроз на основі інтегративного підходу та розробка основних стратегій деконфліктизації українського суспільства.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що конфлікт (від латинського слова *conflictus* – зіткнення), як невід'ємна складова існування людства, виявляє себе в суперечливій єдності природи й соціуму, природи й культури, соціуму й культури, соціуму й людини, людини й людини тощо [3; 5]. Ці суперечності завжди мали місце в історії людської цивілізації, простежуючись в «координатах» людської взаємодії, а з плином часу вони почали все більш гостро проявляти себе, зокрема в умовах кардинальних трансформацій, які відбувались і відбуваються у межах різних держав, посилюючи конфліктність у всіх сферах суспільного життя. Питання про перспективи вирішення різнопланових конфліктів у сучасному світі є дуже актуальними. Глобальний світовий простір існує на основі розгалужених соціокультурних мереж, з урахуванням економічної, екологічної, політичної взаємозалежності держав, континентів і цивілізацій. В подібних умовах збереження нейтральної, байдужої позиції «невтручання», яка б гарантувала безконфліктне співіснування держав, є практично неможливим [14; 15]. Відомо, що причини й підстави конфліктів можуть бути різноманітними. Зокрема, міжнародні конфлікти часто обумовлюються обмеженістю ресурсів, які існують у світі. Розподіл цих ресурсів часто набуває форми збройних конфліктів. Спроби побудови (або відновлення) імперій також пов'язуються із завоюваннями, збройними конфліктами, окупацією. І хоча десятиліття воєн за незалежність колоній від метрополій залишилися позаду, але міждержавні збройні конфлікти неокolonіального типу існують і сьогодні, зокрема, на теренах України вже більше семи років триває російсько-український збройний конфлікт неокolonіального типу [1].

Відомо, що людська агресія, як правило, знаходить вихід в **актуалізації** й **загостренні** об'єктивних суперечностей спільної життєдіяльності до форми конфлікту. Ця закономірність відома і античним мислителям, і сучасним дослідникам. Але, наприклад, причини війни, як крайньої форми конфліктної взаємодії, не зводяться тільки до

людської агресії. Адже війна – це складний і багатовимірний феномен. Війна є неминучим результатом способу життя й життєвого укладу мешканців країни-агресора, а також «продовженням політики іншими засобами» [8]. Нинішня військово-стратегічна ситуація у світі є такою, що використання певною державою військової сили для досягнення неокolonіальних цілей викликає відповідну реакцію міжнародної спільноти, яка намагається нейтралізувати зусилля таких держав [14; 15]. Антиокolonіальним суб'єктом у такій війні виступає політично організована спільність людей – національна держава [1].

Отже, конфлікт необхідно розглядати як один з видів **дестабілізуючої** соціальної взаємодії, учасниками якої можуть бути окремі індивіди, людські угруповання, організації, установи, суспільства, країни, держави тощо [1]. При цьому, чим більш диференційованим є соціум, тим більше існує несхожих і взаємовиключних інтересів, потреб, цілей, цінностей і, отже, й більше джерел для потенційних конфліктів. Один з постулатів класичної конфліктології свідчить: конфлікти – це відкрита форма суперечностей. Вони виникають тоді, коли суперечності дозріли і вже усвідомлені людиною, групою людей, масами як неприйнятні (ворожі) для них обставини. На нашу думку, конфлікт переважно виникає на основі **актуалізованої** суперечності. У зв'язку з цим конфлікт необхідно розуміти як зіткнення **актуалізованих** суперечностей, протилежно спрямованих інтересів, потреб, цілей, думок, мотивів, соціальних установок, цінностей, поглядів, планів, намірів, позицій суб'єктів взаємодії (які можуть бути опонентами, ворогами тощо). Тривале напруження та граничне загострення актуалізованих суперечностей призводить до безкомпромісної боротьби, деструктивних дій, непростиж колізій і трагічних наслідків для суб'єктів конфліктної взаємодії. Конфліктні ситуації також виникають тоді, коли суб'єкт конфліктної взаємодії намагається просувати власні інтереси, які не відповідають інтересам іншого суб'єкта [1; 2; 4].

Оскільки критеріальною ознакою при дослідженні конфліктів і конфліктних ситуацій є **конфліктність**, то **конфліктизація** – це процес підвищення (посилення) рівня конфліктності у будь-якому соціумі (як на індивідуальному, так і на колективному рівні) [4]. Процеси конфліктизації можуть бути природними і штучними, реальними і потенційними, зовнішньо- та внутрішньо-інспірованими тощо. Сутність процесів конфліктизації особливо гостро розкривається в періоди воєн та кризового стану суспільства. Досить часто внутрішньодержавні конфлікти послаблюють можливості країни захищати свої національні інтереси на міжнародній арені. Внутрішні конфлікти в країні можуть використовуватись і зовнішніми, і внутрішніми гравцями як інструмент тиску на керівництво держави та прийняття ним невідповідних для даної країни умов. Пошук оптимальних засобів і способів деконфліктизації різноманітних відносин у

державі й суспільстві варто розпочати з інтегративного аналізу конкретного конфлікту, визначення його суті та виявлення основних умов врегулювання [4].

У постколоніальну добу помітно збільшується простір хаосу та дестабілізації різних сфер українського суспільного життя. Одним із найпотужніших хаотизаторів та дестабілізаторів є процес конфліктизації життя громадян України (конфліктизація є одним із традиційних способів примусового, насильницького вирішення будь-яких питань колоніальними імперіями на теренах своїх колишніх колоній). Конфліктність різних сфер суспільного життя українців призводить до загострення існуючих викликів і загроз національній безпеці України, а також до появи нових, що передбачає необхідність коригування державної політики в усіх сферах суспільного життя на основі аналізу сутності й змісту сучасних конфліктизаційних і деконфліктизаційних процесів, специфіки їхнього розгортання, а також визначення пріоритетних напрямів діяльності органів державної влади для боротьби з цими вкрай негативними чинниками політико-правового, соціально-економічного та соціокультурного розвитку країни [11; 12; 13].

Емпіричним матеріалом для теоретичних узагальнень щодо розгортання конфліктизаційних процесів в Україні служили проведені упродовж ряду років дослідження Центру українознавства філософського факультету КНУ імені Тараса Шевченка в рамках кількох науково-дослідних тем («Українство у світовому цивілізаційному процесі: історичний досвід та перспективи», «Консолідація українства в постколоніальну добу», «Конфліктизація культурно-історичного простору українства в умовах сучасних загроз»). Науковці Центру українознавства КНУ імені Тараса Шевченка здійснюють конфліктологічні дослідження упродовж 1999–2021 рр. Кожного року дослідники опитували від 800 до 1080 респондентів (віком від 18 до 78 років) та 17–25 експертів (соціологів, конфліктологів, політологів, практичних психологів, у відповідності до інтегративного підходу). *Теоретична похибка вибірки не перевищувала 2,3%*. Одним із завдань нашої дослідницької групи (в роботі якої також брали участь аспіранти і студенти університету, що працювали у якості інтерв'юєрів) було **виявлення рівнів конфліктності** у різних колективах м. Києва у зв'язку з важливими подіями, що відбувались як у місті, так і в Україні.

Відомо, що рівень конфліктності залежить від соціально-економічних, культурно-історичних, політико-ідеологічних, цивілізаційних, етнічних, конфесійних, побутових та інших чинників, що в умовах гібридної війни можуть суттєво активізувати процеси конфліктизації. У проведеному дослідженні були використані: метод експертного опитування, Методика оцінки рівня конфліктності В. Рогова і тест «Експрес-діагностика виявлення рівня конфліктності» О. Гончарової. Усі методи передбачали оцінку рівня конфліктності суб'єктів за 12-бальною шкалою (0–4 балів – низький рівень конфліктності, 5–8 балів –

середній рівень конфліктності, 9–12 балів – високий рівень конфліктності).

Проведене дослідження показало, що найбільш конфліктною була взаємодія мешканців м. Києва у різних сферах життя у наступні роки: у 1999 р., напередодні президентських виборів (рівень конфліктності – **7 балів**, опитано 800 респондентів і 17 експертів); у 2004 р., перед виборами Президента України (рівень конфліктності – **8 балів**, опитано 880 респондентів і 19 експертів); у 2011 р., після арештів представників «помаранчевої» влади та радикалізації соціальних протестів (рівень конфліктності – **9 балів**, опитано 930 респондентів і 17 експертів); у 2012 р., після протестів проти ухвалення нового закону про мови та перед парламентськими виборами (рівень конфліктності – **7 балів**, опитано 910 респондентів і 19 експертів); у 2013 р., після подій навколо невідання угоди України з ЄС (рівень конфліктності – **9 балів**, опитано 1020 респондентів і 19 експертів); у 2014 р., після репресій щодо учасників Революції Гідності та ескалації бойових дій на Сході України влітку (рівень конфліктності – **9 балів**, опитано 1040 респондентів і 25 експертів); у 2015 р., після ескалації бойових дій взимку та смертельних сутичок біля Верховної Ради України 31 серпня (рівень конфліктності – **8 балів**, опитано 1030 респондентів і 25 експертів); у 2016 р., після окремих дій по декомунізації (рівень конфліктності – **8 балів**, опитано 1060 респондентів і 25 експертів). У 2017 р., можливо, через впровадження безвізового режиму з ЄС, вдаль проведення у Києві «Євробачення – 2017» та звільнення незаконно засуджених у Криму членів Меджлісу кримськотатарського народу А. Чийгоза та І. Умерова рівень конфліктності знизився до **7 балів** (опитано 1030 респондентів і 25 експертів), хоча експерти очікували підвищення рівня конфліктності у зв'язку з подіями, пов'язаними з М. Саакашвілі (позбавлення громадянства України, «прорив» кордону тощо). У 2018 р., після протестів «євробляхерів», зростання антиукраїнських настроїв у Польщі та Угорщині, захоплення Росією українських військових кораблів у Керченській протоці та початком створення Православної Церкви України рівень конфліктності залишився на тому ж рівні – **7 балів** (опитано 1070 респондентів і 25 експертів). Але результати, які були отримані у березні та квітні 2019 р. (опитано 1080 респондентів і 25 експертів), вражають, оскільки рівень конфліктності у різних сферах життя киян сягнув **10 балів**. Такий високий рівень конфліктності пояснюється продовженням збройної агресії Росії в Україні, погіршенням соціально-економічної ситуації та президентськими виборами, які супроводжувались зростанням популізму, активізацією політичної конфронтації, зростанням суспільно-політичної напруженості, використанням гасел на кшталт **«Зробимо їх разом!», «Зробимо їх ще раз!», що провокують розкол у суспільстві по лінії «ми – вони»**. 16 експертів із 25-ти опитаних застерігали, що такий

високий рівень конфліктності може спричинити накопичення доволі потужного протестного потенціалу. 9 експертів були переконані, що українське суспільство дуже втомилося від різноманітної конфронтації, від війни, від агресивної політичної реклами, від олігархічної зверхності, від постійного підвищення тарифів, що у найближчі місяці в соціумі будуть переважати апатія і зневіра. У 2020 р., в умовах поширення пандемії Covid-19 та загострення конфліктів між представниками влади і простими громадянами в умовах локдауну, рівень конфліктності становив **8 балів** (було опитано 1050 респондентів і 25 експертів); у 2021 р., в умовах збільшення смертності від Covid-19 і тотального підвищення цін на продукти та комунальні послуги, рівень конфліктності досягнув **10 балів** (було опитано 1060 респондентів і 25 експертів).

Використовуючи Опитувальник Томаса-Кілмана (Kenneth Thomas-Ralph Kilmann), ми дослідили типи поведінки респондентів у конфліктних ситуаціях (упродовж 1999–2021 рр. було опитано 7700 осіб віком від 17 до 72 років). Було виявлено 5 способів урегулювання конфліктів: **конкуренція** (прагнення домогтися своїх інтересів на шкоду інтересам інших), **приспосовання** (принесення в жертву власних інтересів заради інтересів інших), **компроміс** (своєрідна угода на основі взаємних поступок, висування пропозицій, які знімають основні суперечності), **унікання** (відсутність прагнення до кооперації і відсутність тенденції до досягнення власних цілей), **співпраця** (учасники конфліктної ситуації знаходять вихід, який повністю задовольняє інтереси обох сторін). Проведене дослідження показало, що основними тенденціями є: 1) **приспосовання** тих осіб, які живуть уздовж лінії розмежування через певне звикання жити в умовах російської агресії; 2) рух від **унікання** до **конкуренції**, особливо це характерно для молоді та учасників АТО і ООС; 3) відмова від **компромісів** у зв'язку із збільшенням числа загиблих громадян України у збройному конфлікті.

Для успішного управління різноплановими конфліктами необхідна **конфліктологічна компетентність** керівників різних груп, спільнот і організацій, які готові до діалогу (і полілогу), знають принципи й засоби деконфліктизації соціуму, а також здатні послідовно проходити етапи подолання конфліктів. Оскільки наші попередні дослідження показали, що для громадян України одними з найбільш важливих є концепти «Гідності», «Гідного життя», «Утвердження України в колі цивілізованих держав», а також горизонтальний колективізм, інтернальність, толерантність і традиції ненасильницького спротиву, то у процесах деконфліктизації соціуму вирішальна роль належить стратегіям дискурсивного консенсусу, асертивній поведінці суб'єктів та асертивним практикам. (Асертивність – це здатність людини впевнено і з гідністю відстоювати свої права, не порушуючи при цьому прав інших людей. Асертивність є

найоптимальнішим і найконструктивнішим способом деконфліктизації міжсуб'єктної взаємодії в умовах будь-якої конфронтації). Асертивні практики, які необхідно популяризувати в українських ЗМІ та поширювати у повсякденному житті громадян України, спроможні актуалізувати деконфліктизаційний потенціал українського народу в умовах міжнародного збройного конфлікту.

Таким чином, **основними результатами проведеного дослідження** є: 1) аналіз процесу формування й розвитку перших протоконфліктологічних концепцій та особливостей інституціоналізації сучасної конфліктології, яка вивчає конфлікти на мікро-, мезо-, макро- та мега- рівнях; 2) визначення понять «конфліктизація», «деконфліктизація», «культурно-історичний простір українства»; 3) виявлення особливостей різноманітних конфліктологічних теорій в рамках сучасної соціогуманітаристики, а також окреслення теоретико-методологічних основ дослідження процесів конфліктизації культурно-історичного простору українства в умовах сучасних загроз; 4) аналіз процесу формування та розвитку конфліктологічних ідей в історії філософської думки; 5) уточнення специфіки сучасних геоконфліктологічних досліджень, а також заморожених і сецесіоністських конфліктів; 6) виявлення особливостей міждержавних конфліктних відносин у постбіполярному світі та специфіки процесу об'єднання й деконфліктизації Німеччини; 7) виявлення видів і типів конфліктів та їхніх обов'язкових ознак; 8) з'ясування характеру перебігу різнопланових конфліктів, їхніх джерел і причин, що їх детермінують; 9) аналіз специфіки конфліктизаційних і деконфліктизаційних процесів у сучасній Україні; 10) з'ясування неокolonіального характеру російсько-українського збройного конфлікту, а також мовних конфліктів в Україні; 11) виявлення викликів, загроз та небезпек, які постали перед Україною та українством; 12) характеристика хвиль конфліктизації російсько-українських відносин, починаючи від періоду взаємин праукраїнців та праросіян; 13) аналіз специфіки трансформацій колективної ідентичності громадян України в умовах російсько-українського збройного конфлікту; 14) виявлення специфіки зростання загроз національній безпеці України в інформаційній сфері, а також соціогуманітарних аспектів інформаційної безпеки України в контексті подолання наслідків інформаційної війни; 15) обґрунтування української версії стратегії «розумної сили» [16; 17] як основи для деконфліктизації українського соціуму, реінтеграції населення окупованих територій та припинення збройного конфлікту в Україні [1; 2; 4; 11; 12; 13].

Висновки і пропозиції. Отже, в умовах російської агресії суттєво активізуються процеси конфліктизації різних сфер суспільного життя громадян України. Російсько-український збройний конфлікт є своєрідним «спусковим гачком», каталізатором дестабілізації, поляризації та радикалізації всього українського соціуму, хоча зона ООС (колишнього АТО) охоплює тільки 5% території України. Суспільно-політичне напруження значно

збільшується після кожної ескалації бойових дій на Сході України, провокуючи не тільки протистояння «яструбів» та «паціфістів», але й можливий суспільний розкол і тотальне зростання кризових явищ в Україні. На жаль, певна частина українських політиків, які мусять закликати до консолідації українського соціуму у питанні припинення російської агресії, дуже часто (зокрема, й з метою збільшення кількості своїх виборців) здійснюють політику російського неоімперського реваншизму, що активізує різнопланові конфлікти в Україні. Небажання цих політиків керуватися, насамперед, національними інтересами та піднятися над власними владними амбіціями є важливою перешкодою для нівеляції найсуттєвіших викликів, небезпек і загроз, що стоять перед Україною та українством. Відомо, що саме політики ухвалюють найважливіші рішення, які стосуються формування стратегії розвитку України, тому саме політики мусять не допускати будь-яких розколів в українському соціумі, розпалювання будь-яких конфліктів у країні, вони мають нівелювати появу будь-яких сепаратистських рухів, спрямовуючи свою діяльність на об'єднання українського соціуму заради подолання ідеологічно-пропагандистських впливів РФ, припинення російсько-українського збройного конфлікту, деокупації та реінтеграції населення окупованих українських територій.

Таким чином, сьогоdnішні виклики, загрози та небезпеки, багато з яких перейшли з латентного стану до відкритого тиску на Україну одночасно на всіх фронтах: політичному, правовому, економічному, військовому та безпековому, тому українцям необхідно докласти значних зусиль, спрямованих на знаходження гідних відповідей на виклики часу. Виклики, загрози та небезпеки, з якими стикаються українці, проявляються на глобальному, континентальному та національному рівнях. У постбіполярному світі необхідно знайти конфліктно-кризовий баланс, а також механізми задоволення життєво важливих потреб світової спільноти у мирі та безпеці нинішнього й майбутніх поколінь. Найважливішими завданнями є посилення контролю за діями влади з боку громадянського суспільства, посилення міжнародної коаліції для протидії російській агресії, необхідність формування комплексу заходів (гуманітарних, соціально-економічних, військових, політико-правових), запобігання викликам, небезпекам та загрозам національним інтересам України. Необхідно також підтримувати баланс сил, ресурсів, цінностей, політико-правових, соціально-економічних та соціокультурних проблем у суспільстві та державі.

Припинення російсько-українського збройного конфлікту в Україні й подолання його наслідків є надзвичайно важливими завданнями для всієї європейської та світової спільноти, оскільки збереження незалежності України та відновлення її територіальної цілісності є одним із визначальних чинників збереження стабільності й безпеки в Європі

та світі. Громадяни України мають знайти адекватні відповіді на сучасні виклики та механізми мінімізації загроз і небезпек; забезпечити стабільне економічне зростання; створити потужну систему національної безпеки, армії та оборонно-промислового комплексу; знайти шляхи забезпечення національних інтересів в умовах нинішньої кризи; розробити оптимальні моделі врегулювання російсько-українського збройного конфлікту, реінтеграції населення окупованих територій та відновлення територіальної цілісності України.

1. Авер'янова Н.М., Воропаєва Т.С. Міждержавний збройний конфлікт на теренах України: неокolonіальний вимір. *Гілея: науковий вісник*. 2019. Вип. 145(№ 6). Ч. 2. С. 7–11.

2. Авер'янова Н.М., Воропаєва Т.С. Стратегія «розумної сили» як основа для припинення збройного конфлікту в Україні та реінтеграції окупованих територій. *Гілея: науковий вісник*. 2019. Випуск 147 (№ 8). Ч. 2. Філософські науки. С. 7–13.

3. Алейников А.В., Стребков А.И. Конфликты и социальная стабильность в современной России. *Вопросы философии*. 2015. № 12. С. 27–40.

4. Воропаєва Т.С. Конфліктизаційні та деконфліктизаційні процеси в Україні: соціально-філософські аспекти. *Научний взгляд в будуще*. 2018. Вып. 10. Т. 2. С. 49–56.

5. Глухова А.В., 2016. Современный глобальный конфликт и его национальные проекции (конфликтологический дискурс). *Человек. Сообщество. Управление*. Т. 16. № 4. С. 60–76.

6. Дарендорф Р. *Современный социальный конфликт. Очерк политики свободы*. М.: РОССПЭН, 2002. 288 с.

7. Зиммель Г. Человек как враг. *Психология конфликта*. СПб.: Питер, 2008. С. 18–25.

8. Клаузевиц К. *О войне*. М.: Эксмо; СПб.: Мидгард, 2007. 862 с.

9. Козер Л. *Функции социального конфликта*. М.: Идея–Пресс, 2000. 208 с.

10. Україна напередодні року виборів: запити суспільства, позиції політичних акторів, контури нової влади. Аналітична доповідь Центру Разумкова. *Національна безпека і оборона*. 2018. №3–4(175–176).

11. Averianova N.M., Voropayeva T.S. Features of settlement of modern armed conflicts: integrative approach. *Organization of scientific research in modern conditions '2020*. Washington, Seattle: KindleD, 2020. Pp. 477–481.

12. Averianova N., Voropayeva T. Information security of Ukraine: social and humanitarian aspects. *2020 IEEE International Conference on Problems of Infocommunications. Science and Technology (PIC S&T)*. Kharkiv, 2020. Pp. 511–514.

13. Averianova N., Voropaieva T. Transformation of the Collective Identity of Ukrainian Citizens After the Revolution of Dignity (2014–2019). *Kyiv-Mohyla Humanities Journal*. 2020. No. 7. Pp. 45–71.

14. Averre Derek. The Ukraine Conflict: Russia's Challenge to European Security Governance. *Europe-Asia Studies*, 2016. № 68(4). Pp. 699–725.

15. Bebler Anton. Crimea and the Russian-Ukrainian Conflict. *Romanian Journal of European Affairs*. 2015. Vol. 15(1). Pp. 35–54.

16. Nye Joseph S., Jr. Get Smart: Combining Hard and Soft Power. *Foreign Affairs*. 2009. Vol. 88. No. 4. Pp. 160–163.

17. Nye Joseph S., Jr. *The Future of Power*. New York: Public Affairs, 2011. 320 p.

18. Strasheim Julia. Power-Sharing, Commitment Problems, and Armed Conflict in Ukraine. *Civil Wars*. 2016. 18 (1). Pp. 25–44.

References

1. Averianova N.M., Voropayeva T.S. (2019). *Mizhderzhavnyj zbrojnyj konflikt na terenax Ukrainy: neokolonial'nyj vymir* [Inter-state armed conflict on the territory of Ukraine: the neo-colonial dimension]. *Gileya: naukovyj visnyk*. Vyp. 145(№ 6), Ch. 2. Pp. 7–11 (in Ukrainian).

2. Averianova N.M., Voropayeva T.S. (2019). *Stratehiya «rozumnoji syly» yak osnova dlya prypynennya zbrojnoho konfliktu v Ukraini ta reintehratsiiji okupovanykh terytorij* [The “reasonable force” strategy as a basis for ending the armed conflict in Ukraine and reintegrating the occupied territories]. *Hileya: naukovyy visnyk*. Vyp. 147 (№8). Part 2. *Filosofs'ki nauky*. Pp. 7–13 (in Ukrainian).

3. Alejnikov A.V., Strebkov A.I. (2015). *Konflikty i socialnaya stabilnost v sovremennoj Rossii* [Conflicts and social stability in modern Russia]. *Voprosy filosofii*. № 12. Pp. 27–40 (in Russian).

4. Voropayeva T.S. (2018). *Konfliktyzacijni ta dekonfliktyzacijni procesy v Ukraini: social'no-filosofs'ki aspekty* [Conflictization and deconflictization processes in Ukraine: social-philosophical aspects]. *Nauchnyi vzgliad v budushchee*. Vyp. 10. T. 2. Pp. 49–56. (in Ukrainian).

5. Gluhova A.V. (2016). *Sovremennyj globalnyj konflikt i ego nacionalnye proekcii (konfliktologicheskij diskurs)* [Modern global conflict and its national projections (conflictological discourse)]. *Chelovek. Soobshestvo. Upravlenie*. Vol. 16, № 4. Pp. 60–76 (in Russian).

6. Dahrendorf R. (2002). *Sovremennyi sotsial'nyi konflikt. Ocherk politiki svobody* [Modern social conflict.

Freedom Policy Essay]. Moscow: ROSSPEN, 288 p. (in Russian).

7. Zimmel G. (2008). *Chelovek kak vrag* [Man as an Enemy]. *Psikhologija konfliktu*. St. Peterburg: Piter Publ. Pp. 18–25 (in Russian).

8. Clausewitz K. (2007). *On the war* [About war]. Moscow: Eksmo; SPb.: Midgard. 862 p. (in Russian).

9. Coser L. (2000). *Funktsii sotsial'nogo konfliktu* [Functions of Social Conflict]. Moscow: Ideia-Press, 208 p. (in Russian).

10. *Ukrayina naperedodni roku vyboriv: zapyty suspil'stva, pozyciiji politychnyx aktoriv, kontury novoyi vlady. Analychna dopovid' Centru Razumkova* [Ukraine in the run-up to the election year: the queries of society, the positions of political actors, the contours of the new government. Analytical report of the Razumkov Center]. (2018). *Nacional'na bezpeka i oborona*. №3–4(175–176) (in Ukrainian).

11. Averianova N.M., Voropayeva T.S. (2020). Features of settlement of modern armed conflicts: integrative approach. *Organization of scientific research in modern conditions '2020*. Washington, Seattle: KindleD. Pp. 477–481.

12. Averianova N., Voropayeva T. (2020). Information security of Ukraine: social and humanitarian aspects. *2020 IEEE International Conference on Problems of Infocommunications. Science and Technology (PIC S&T)*. Kharkiv. Pp. 511–514.

13. Averianova N., Voropayeva T. (2020). Transformation of the Collective Identity of Ukrainian Citizens After the Revolution of Dignity (2014–2019). *Kyiv-Mohyla Humanities Journal*. No. 7. Pp. 45–71.

14. Averre Derek. (2016). The Ukraine Conflict: Russia's Challenge to European Security Governance. *Europe-Asia Studies*. No. 68(4). Pp. 699–725.

15. Bebler Anton. (2015). Crimea and the Russian-Ukrainian Conflict. *Romanian Journal of European Affairs*. Vol. 15(1). Pp. 35–54.

16. Nye Joseph S., Jr. (2009). Get Smart: Combining Hard and Soft Power. *Foreign Affairs*. Vol. 88. No. 4. Pp. 160–163.

17. Nye Joseph S., Jr. (2011). *The Future of Power*. New York: Public Affairs. 320 p.

18. Strasheim Julia. (2016). Power-Sharing, Commitment Problems, and Armed Conflict in Ukraine. *Civil Wars*. 18 (1). Pp. 25–44.

Олена Газізова
кандидат історичних наук,
завідувач відділу освітніх технологій
та популяризації українознавства
Науково-дослідний інститут українознавства
Міністерства освіти і науки України, м. Київ

ORCID: 0000-0002-5353-5637
Email: olena.gazizova@ukr.net

ДЕРЖАВНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ: БЕЗПЕКОВИЙ ВИМІР

Анотація. Дослідження зорієнтоване на визначення пріоритетів державної політики у сфері національно-патріотичного виховання учнівської молоді шляхом формування української ідентичності на основі національних цінностей українського народу.

В Україні в умовах воєнної агресії РФ та інформаційно-психологічного впливу, нав'язуванні чужої ідентичності відбуваються активні зміни у суспільній свідомості, у системі цінностей, ідеалів та поширенні патріотичних настроїв. Важливу роль в цьому процесі відіграють законодавчі ініціативи, спрямовані на посилення національних ціннісно-сміслових ідентитетів українського суспільства. Формування національно-патріотичних цінностей учнівської молоді повинно стати пріоритетним напрямком державної політики, оскільки саме молодь найбільш активна частина населення України. Молода особа, перебуваючи в постійному динамічному розвитку ціннісно-емоційної сфери, виступає рушійною силою, від поглядів якої залежить розвиток української державності.

В основу «Стратегії національно-патріотичного виховання», затверджену Указом Президента України від 18 травня 2019 року № 286/2019 покладено ідеї зміцнення української державності як консолідуючого чинника розвитку суспільства, формування патріотизму та утвердження національних цінностей. Проте у статті актуалізується увага на недостатньому відображенні гуманітарної проблематики, зокрема ролі національних цінностей у формуванні національних інтересів і цілей в стратегічних безпекових документах України. Серед проблем, що потребують розв'язання, в Концепції Державної цільової соціальної програми національно-патріотичного виховання на період до 2025 року зазначено несистемний характер формування активної громадянської позиції для утвердження національної ідентичності громадян на основі духовних цінностей Українського народу, національної самобутності та низький розвиток громадсько-патріотичного, військово-патріотичного та духовно-морального виховання. Таким чином, посилення національних ціннісно-сміслових домінант при розробленні та впровадженні цілісної загальнодержавної політики національно-патріотичного виховання учнівської молоді сприятиме єдності та консолідації українського суспільства в умовах сучасних викликів та загроз.

Ключові слова: національні цінності, національна безпека, освіта, учнівська молодь, ідентичність, українознавство, інформаційна агресія.

Olena Hazizova
Ph.D. in History
Head of the Department of Educational Technologies
and Popularization of Ukrainian Studies,
Research Institute of Ukrainian Studies by the
Ministry of Education and Science of Ukraine, Kyiv

STATE APPROACHES TO THE FORMATION OF NATIONAL VALUES OF UKRAINIAN YOUTH: SECURITY DIMENSION

Abstract. The study is focused on determining the priorities of state policy in the field of national-patriotic education of students by forming a Ukrainian identity based on the national values of the Ukrainian people.

Today, under the conditions of military aggression of the Russian Federation and information and psychological influence, the imposition of alien identity, Ukraine observes active changes in the public consciousness, in the system of values, ideals, and the spread of patriotic sentiments. Legislative initiatives aimed at strengthening the Ukrainian society's national value and semantic identities play an important role in this process. The formation of national-patriotic values of student youth should become a priority of state policy, as young people are the most active

part of the Ukrainian population. Young people, being in the constant dynamic development of the value-emotional sphere, act as a driving force, impacting by their views the development of the Ukrainian statehood.

The Strategy of National-Patriotic Education, approved by the Decree of the President of Ukraine dated May 18, 2019, No 286/2019, is based on the idea of strengthening Ukrainian statehood as a consolidating factor in the development of the society, formation of patriotism, and establishment of national values. However, the article draws attention to the insufficient reflection of humanitarian issues, in particular the role of national values in the formation of national interests and goals in the strategic security documents of Ukraine. Among the problems to be addressed, the Concept of the State Targeted Social Program of National-Patriotic Education for the period till 2025 indicates the unsystematic nature of forming an active civic position for the establishment of the citizens' national identity based on the spiritual values of the Ukrainian people, national identity, as well as low development of patriotic, military-patriotic, and spiritual-moral education. Thus, the strengthening of national value and semantic dominants in developing and implementing a holistic national policy of national and patriotic education of students will contribute to the unity and consolidation of the Ukrainian society under today's challenges and threats.

Keywords: national values, national security, education, student youth, identity, Ukrainian studies, information aggression.

Постановка проблеми. Загрози національній безпеці в гуманітарній сфері України викликають потребу зміцнення національного підходу до формування цінностей та пріоритетів підростаючого покоління. Важливу роль у цьому процесі відіграють законодавчі ініціативи, спрямовані на посилення національних ціннісно-сміслових ідентитетів українського суспільства. Формування національно-патріотичних цінностей учнівської молоді як однієї з найбільш активних та перспективних частин населення України повинно стати пріоритетним напрямком державної політики, оскільки саме від її світоглядних життєвих позицій та практичних дій залежить майбутнє країни. Система ціннісних орієнтацій визначає життєву перспективу, «вектор» розвитку особистості, будучи найважливішим внутрішнім її джерелом і механізмом [13, с. 131]. Становлення громадянської позиції та національно-патріотичного виховання дітей та молоді полягає у формуванні в особистості ціннісного ставлення до суспільства, держави та самої себе; відчуття власної гідності, належності до України як її громадянина і патріота.

Аналіз наукових публікацій. Аксиологічні засади вироблення державної політики у сфері національної безпеки стали об'єктом уваги вітчизняних учених І. Беха, К. Черної, П. Гай-Нижника, Г. Ситника, О. Власюка, Ж. Петрочко, В. Горбуліна, В. Горлинського, С. Здіорука, А. Качинського, В. Кожінова, В. Ліпкана, О. Литвиненка, В. Чалого, Л. Чупрія, І. Кіраха та ін.

Ж. Петрочко актуалізує значення національних цінностей України (соборність, воля, гідність, самобутність) як сучасного суспільно-державницького пріоритету. Вчена наголошує, що у системі координат країн світу національні цінності України – це своєрідний націєберігаючий імунітет, що дає змогу бути суб'єктами в системі світової політики, досягти успіху у цивілізаційному розвої; це підґрунтя націєтворення [6, с. 149].

На думку П. Гай-Нижника, Л. Чупрія, саме національні цінності, національні інтереси є головними структуроформуючими чинниками системи забезпечення національної безпеки [1, с. 465]. За висновком Г. Ситника, «національні

цінності вирішальною мірою визначають сутність, цілісність і стійкість; інтереси – структуру й характер; цілі – конфігурацію і спрямованість формування та функціонування системи забезпечення національної безпеки» [9, с. 12–13].

Мета статті. дослідження спрямоване на визначення пріоритетів державної політики у формуванні в молодого покоління національних цінностей як світоглядних засад української ідентичності.

Виклад основного матеріалу. Події Революції Гідності, військова агресія РФ актуалізували проблему формування національних ціннісних ідентитетів учнівської молоді як одного із пріоритетних завдань державної політики, метою якої є виховання національно свідомих громадян, здатних забезпечити країні гідне місце в цивілізованому світі. Із поняття, для декого навіть абсолютно абстрактного, почуття патріотизму перетворилося чи не на єдиний шанс у боротьбі з ворогом, ядро, довкола якого мала формуватися вся державна безпека країни [13, с. 131].

Структуру і складові патріотизму найбільш повно охарактеризувала українська дослідниця О. Коркішко. Вона формує поняття патріотизму особистості через відношення до себе (національна самосвідомість, честь, гідність, щирість, доброта, терплячість, чесність, порядність), людей (толерантність, національний такт, справедливість, усвідомлення своєї належності до українського народу як його представника; відповідальність перед своєю нацією), Батьківщини (віра, надія, любов, громадянська відповідальність, вірність, готовність стати на захист, бажання працювати для розвитку країни, підносити її міжнародний авторитет, повага до Конституції та законів держави; гордість за успіхи держави, біль за невдачі, суспільна активність та ініціативність), національних цінностей (володіння українською мовою, бажання й потреба в накопиченні, збереженні та передачі родинних і національних звичаїв, традицій, обрядів; дбайливе ставлення до національних багатств, до рідної природи; сприяння розвитку духовного життя українського народу; шанобливе ставлення до

національних та державних символів; почуття дбайливого господаря своєї землі) [5, с. 23].

Згідно з опитуванням 2015 р., головними ознаками, за якими молодь визначає для себе поняття патріотизму, є: національна самосвідомість, гордість за приналежність до своєї нації, народу – 62%, любов до рідного дому, місця, в якому живеш – 52%, повага до української історії, культури, традицій, вірувань – 46% [13, с. 131]. Переважна частина респондентів не сприймає формальні прояви національної свідомості. Це при тому, що кожен другий у віці 14–35 років має особисті речі з українською символікою, а 46% носять жовто-блакитні стрічки. Дослідження виявило прагнення молоді до дієвого патріотизму. Молоді люди переважно відзначають, що не потрібно ходити з портретами видатних українських діячів як з іконами. Потрібно знати та розуміти їх ідеї. Значно важливіше за формальні прояви ідентичності є вчинки, намагання щось змінити на краще. Молодь пов'язує свою національну свідомість, у першу чергу, з відчуттям «свого», а саме: своєї землі, своєї природи, своїх цінностей, своєї релігії, свого соціального середовища, своєї історії, своїх традицій тощо [13, с. 132].

Формування національних ціннісно-сміслових ідентитетів підрастаючого покоління неможливе без ідеології, яку сповідує, відстоює та поширює держава. Проте в стратегічних документах із національної безпеки України цим питанням не приділено достатньої уваги. Зокрема, в Стратегії національної безпеки України, затвердженій Указом Президента України від 26 травня 2015 р. № 287/2015 серед основних напрямів державної політики національної безпеки України забезпечення гуманітарної безпеки відсутнє. Є лише забезпечення інформаційної безпеки, серед пріоритетів якої захист національних цінностей, зміцнення єдності українського суспільства та впровадження загальнонаціональних освітніх програм з медіакультури. У Законі України «Про національну безпеку України», ухваленому 21 червня 2018 р., № 2469-VIII відсутня будь-яка згадка про гуманітарну площину. Це стосується і Стратегії національної безпеки України, затвердженій Указом Президента України від 14 вересня 2020 р., № 392/2020 [10]. У ній визначені пріоритети національних інтересів України: відстоювання незалежності і державного суверенітету; відновлення територіальної цілісності... суспільний розвиток; захист прав, свобод і законних інтересів громадян України; європейська і євроатлантична інтеграція [10].

В умовах російсько-української інформаційної війни та вкиданням фейкової інформації в медійний простір України важливим кроком стало прийняття постанови Верховної Ради України від 12.05.2015 № 373-VIII «Про вшанування героїв АТО та вдосконалення національно-патріотичного виховання дітей та молоді» [7]. Метою цієї постанови є вшанування українських воїнів – учасників

антитерористичної операції на Сході України, волонтерів та громадян, які зробили значний внесок у зміцнення обороноздатності України, виховання дітей та молоді в дусі поваги до Українського Війська та правоохоронних органів, відповідального ставлення громадян до обов'язку захисника Вітчизни, а також всебічного висвітлення фактів російської агресії проти України, що проявилися в окупації Криму, збройній інтервенції на Донбасі та підтримці терористів в інших регіонах України [7]. На відновлення та збереження історичної пам'яті Українського народу, подолання стереотипів та пропагандистських міфів, спрямованих на руйнування його єдності спрямований Указ Президента України № 534 від 1 грудня 2016 р. «Про пріоритетні заходи щодо сприяння зміцненню національної єдності та консолідації українського суспільства, підтримки ініціатив громадськості в цій сфері» [12].

Після подій Революції Гідності відбулися позитивні зміни на шляху до проведення подальшої системної мовної політики, спрямованої на подолання загроз мовній ідентичності. Під натиском громадськості було скасовано Закон України «Про засади державної мовної політики» (відомий під назвою «закону Ківалова-Колесніченка»). На зміцнення позицій української мови в засобах масової інформації спрямований Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо мови аудіовізуальних (електронних) засобів масової інформації» від 23.05.2017 № 2054-VIII, який встановлює на телебаченні обов'язкові щотижневі квоти передач і фільмів українською мовою [2].

Стратегічним ресурсом культурного, духовного та ідеологічного розвитку суспільства виступає кінематографія. Починаючи з 2014 р. відбувається суттєве збільшення витрат на створення та популяризацію вітчизняних фільмів, серед яких значна частка патріотичних кінострічок. Голова Державного агентства України з питань кіно П. Ілленко у звіті за 5 років відзначив, що у 2014–2019 рр. було знято 173 фільми за державної підтримки Уряду та Міністерства культури України, в рамках виконання бюджетної програми «Виробництво (створення фільмів патріотичного спрямування», Серед них: **«Заборонений»** (Романа Бровка), **«Ціна правди» (Аґнешки Холланд)**, **«Чорний ворон»** – екранізація українського бестселера Василя Шкляра, **«Додому»** (Нарімана Алієва) **«Хайтарма»**, **«Чужа молитва»**, **«Кіборги»**, **«Захар Беркут»**. Попри очевидні здобутки вітчизняної кінематографії, в телевізійному просторі мало демонструється українських стрічок, які репрезентують національну ідентичність, натомість переважає показ радянських фільмів. Також варто було б впровадити безкоштовні перегляди українських патріотичних стрічок учнівською молоддю в кінотеатрах України.

Пріоритети виховного процесу в освітньому просторі України визначено в «Стратегії національно-патріотичного виховання», затвердженій Указом

Президента України від 18 травня 2019 року № 286/2019 [11], в основу якої покладено ідеї зміцнення української державності як консолідуючого чинника розвитку суспільства, формування патріотизму та утвердження національних цінностей.

Серед проблем, що потребують розв'язання, в Концепції Державної цільової соціальної програми національно-патріотичного виховання на період до 2025 року, схваленій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 9 жовтня 2020 р. № 1233-р, визначено несистемний характер формування активної громадянської позиції для утвердження національної ідентичності громадян на основі духовних цінностей Українського народу, національної самобутності та низький розвиток громадсько-патріотичного, військово-патріотичного та духовно-морального виховання [4].

Оптимальним варіантом удосконалення та розвитку цілісної загальнодержавної політики національно-патріотичного виховання розробники вважають забезпечення формування цілісної загальнодержавної політики національно-патріотичного виховання, в основі якої є поєднання управлінської вертикалі з інститутами громадянського суспільства, у тому числі через роботу дорадчого органу, який координує розвиток сфери національно-патріотичного виховання на міжвідомчому рівні, координаційних рад з питань національно-патріотичного виховання при місцевих держадміністраціях, центрів національно-патріотичного виховання з метою формування української громадянської ідентичності [4].

Таким чином, одним із головних завдань сучасної освітньої політики має стати формування в молоді національних суспільно-державних цінностей (самобутність, воля, соборність, гідність) як ідейного підґрунтя української ідентичності.

У Законі України від 16.01.2020 № 463-IX «Про повну загальну середню освіту» звертається увага, що виховний процес є невід'ємною складовою освітнього процесу в закладах освіти і має ґрунтуватися на загальнолюдських цінностях, культурних цінностях Українського народу, цінностях громадянського (вільного демократичного) суспільства, принципах верховенства права, дотримання прав і свобод людини і громадянина...» [12].

У Концепції державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року визначено головну мету Нової української школи – виховання інноватора та громадянина, здатного на основі самостійного аналізу найрізноманітнішої інформації ухвалювати відповідальні рішення, дотримуючись прав людини та захищаючи інтереси особистості, громади, суспільства й держави [22].

З метою формування в учнів цілісної картини світу під час опанування соціального досвіду в межах НУШ з'явився новий інтегрований курс «Я досліджую світ». Він об'єднує такі галузі: природничу, громадянську та історичну, соціальну та здоров'язбережувальну. На нашу думку, задля

забезпечення компетентнісного підходу в освіті та формування патріотичних якостей підростаючого покоління доцільно було б до інваріантної складової навчального плану ввести курс «Українознавство», що теоретично інтерпретує ідею українськості в різних сферах наукових знань й у різних навчальних дисциплінах – в історії, літературі, етнопсихології, мові, географії тощо.

Одним із чинників, які сприяють, формуванню національно свідомої особистості з активною життєвою позицією, стали конкурси з українознавства. За 14 років в освітньому проєкті, започаткованому Науково-дослідним інститутом українознавства у 2002 році, було представлено більше п'яти тисяч науково-пошукових учнівських досліджень. За 14 років існування суттєво змінилася як тематика, так і рівень наукових проєктів школярів. Якщо серед конкурсних робіт до 2014 р. переважала народознавча і краєзнавча проблематика, то останніми роками в умовах нових суспільно-політичних викликів збільшується кількість науково-пошукових робіт, в яких досліджуються проблеми етнічного походження українського народу, етнокультурного розвитку, відображення подій Революції Гідності та АТО/ООС, національної героїки. Формування національно-культурних ідентитетів підростаючого покоління потребує міждисциплінарного українознавчого підходу, в умовах якого громадянство особи має неодмінно співдіяти з її культуротворчими засадами. Погоджуємося з твердженням Ж.Яновської та Л. Сорочук, що роль окремих визначальних постатей у розвитку національної культури є досить помітною. Це простежується як на локальному рівні, так і на загальнонаціональному, коли варто говорити про особистостей, які у певний період розвитку суспільства й культури були провідними й стали своєрідним втіленням універсального досвіду, накопиченого в індивідуумі з певною ідентичністю, який являє «особистість», потрібну саме «там» і «тоді» [14, с. 100].

Особливе занепокоєння викликає постійне скорочення викладання дисциплін суспільно-гуманітарного циклу (зокрема, української мови та літератури, національної та світової історії, правознавства, суспільствознавства тощо) в галузі вищої освіти. Враховуючи фундаментальний ціннісно-світоглядний та національно-консолідаційний потенціал цих дисциплін, вважаємо неприпустимість таких кроків, особливо в умовах сучасних військово-політичних загроз.

Також сьогодні одним із важливих завдань постає підготовка педагогів, зокрема створення системи навчання на місцях з питань національно-патріотичного виховання й тлумачення під час інтерактивних занять сутності і значення національних цінностей – правильний і стратегічний, а також тактичний крок. У відповідь на виклики часу потрібно розгорнути різнорівневу систему навчання педагогів, молодіжних лідерів, а також тих, хто

працює з молоддю, аби розібратися у національних цінностях, складових патріотизму і громадянськості; звірити курс, щоб проговорити свої тривоги й побоювання, разом знайти відповіді на гострі запитання, аби зустріти однодумців, знати координаторів і партнерів, а також, і це найголовніше – наснажитися [6, с. 155].

Висновки і пропозиції. Посилення національних ціннісно-смыслових доміант при розробленні та впровадженні цілісної загальнодержавної політики національно-патріотичного виховання учнівської молоді сприятиме єдності та консолідації українського суспільства в умовах сучасних викликів та загроз. В законодавчих документах, прийнятих після 2014 р., особливий акцент зроблено на культурний, духовний та ідеологічний розвиток українського суспільства, зміцнення національної єдності, національно-патріотичне виховання учнівської молоді тощо. Попри значні здобутки української влади, виявлено проблемні зони аксіологічних вимірів державної безпеки, зокрема в ідеологічному протистоянні в умовах гібридної війни, державницьких підходах до формування патріотичного контенту в інформаційній сфері, викладових українознавчих практиках сучасної освіти тощо. Також визначено недостатню присутність гуманітарної складової у стратегічних документах із національної безпеки України. Зважаючи на це, необхідним бачиться ухвалення Стратегії української гуманітарної політики, метою якої буде формування єдиного підходу органів державної влади до проблем національного ціннісно-смыслового наповнення гуманітарного простору України як важливого консолідуючого чинника розвитку українства, подолання стереотипів та пропагандистських міфів, інформаційної агресії РФ.

Таким чином, сьогодні важливим є розроблення та впровадження цілісної загальнодержавної політики в сфері національно-патріотичного виховання учнівської молоді, системний характер формування української ідентичності на основі національних цінностей українського народу, у тому числі завдяки роботі координаційних рад з питань національно-патріотичного виховання при місцевих держадміністраціях, центрів національно-патріотичного виховання, підсилення українознавчої складової освітнього процесу, впровадження різнорівневої системи навчання педагогів та молодіжних лідерів.

1. Гай-Нижник П., Чупрій Л. Національні інтереси, національні цінності та національні цілі як структуроформуючі чинники політики національної безпеки. *Гілея*. 2014. Вип. 84 (№ 5). С. 465–471.

2. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо мови аудіовізуальних (електронних) засобів масової інформації» від 23.05.2017 р. № 2054-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2054-19#Text>.

3. Закон України «Про повну загальну середню освіту» від 16.01.2020 № 463-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>.

4. Концепція Державної цільової соціальної програми національно-патріотичного виховання на період до 2025 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 9 жовтня 2020 р. № 1233-р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1233-2020-%D1%80>

5. Коркішко О.Г. Виховання патріотизму молодших школярів у позаурочній виховній роботі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання». Луганськ, 2004. 23 с.

6. Петрович Ж. В. Національні цінності як сучасний державницько-суспільний пріоритет. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. праць* / Інститут проблем виховання НАПН України. Вип. 21. Кн. 2. Київ, 2017. С. 146–157.

7. Постанова Верховної Ради України від 12.05.2015 № 373-VIII «Про вшанування героїв АТО та вдосконалення національно-патріотичного виховання дітей та молоді» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/373-19#Text>

8. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 грудня 2016 р. № 988-р. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/988-2016-%D1%80>.

9. Ситник Г. П. Державне управління у сфері забезпечення національної безпеки України: теорія і практика: автореф. дис. ... д-ра наук з держ. упр.: 25.00.01. Київ, 2004. 36 с.

10. Стратегія національної безпеки України, затверджена Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>

11. Стратегія національно-патріотичного виховання, затверджена Указом Президента України від 18 травня 2019 р. № 286/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286/2019#n11>

12. Указ Президента України № 534 від 1 грудня 2016 р. «Про пріоритетні заходи щодо сприяння зміцненню національної єдності та консолідації українського суспільства, підтримки ініціатив громадськості в цій сфері» URL: <https://www.president.gov.ua/documents/5342016-20814>

13. Ціннісні орієнтації сучасної української молоді. Щорічна доповідь Президенту України, Верховній Раді України про становище молоді в Україні (за підсумками 2015 року) / *Держ. ін-т сімейної та молодіжної політики*; [редкол.: Жданов І. О., гол. ред. колег., Ярема О. Й., Беляєва І. І. та ін.]. К., 2016. 200 с.

14. Янковська Ж. О., Сорочук Л. В. Антропологічні виміри української культури (в контексті архетипу Мудрого Старого). *Антропологічні виміри філософських досліджень*, 2020, Вип. 18. С. 87–101. (indexed in Web of Science CC). URL: <http://ampr.diit.edu.ua/issue/archive>

References

1. Hai-Nyzhnyk P., Chuprii L. (2014). *Natsionalni interesy, natsionalni tsinnosti ta natsionalni tsili yak strukturoformuiuchi chynnyky polityky natsionalnoi bezpeky*. [National Interests, National Values, and National Goals as Structural Factors in the National Security Policy]. *Hileia*. Vol. 84 (5). Pp. 465–471. (in Ukrainian).
2. *Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakyykh zakoniv Ukrainy schodo movy audiovizual'nykh (elektronnykh) zasobiv masovoi informatsii»* [Law of Ukraine “On Amendments to Certain Laws of Ukraine Concerning the Language of Audiovisual (Electronic) Mass Media” of 23.05.2017 No. 2054-VIII]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/lavs/show/2054-19#Tekht> (in Ukrainian).
3. *Zakon Ukrainy «Pro povnu zahal'nu seredniu osvitu» vid 16.01.2020 № 463-IX*. [Law of Ukraine “On Complete General Secondary Education” of 16.01.2020 No. 463-IX]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/lavs/show/463-20#Tekht> (in Ukrainian).
4. *Kontsepsiia Derzhavnoi tsilovoi sotsialnoi prohramy natsionalno-patriotichnoho vykhovannia na period do 2025 roku, skhvalena rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 9 zhovtnia 2020 r. № 1233-r* [The Concept of the State Target Social Program of National-Patriotic Education for the Period till 2025, Approved by the Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine as of October 9, 2020 No 1233-r]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1233-2020-%D1%80> (in Ukrainian).
5. Korkishko O. (2004). *Vykhovannia patriotyzmu molodshykh shkolariv u pozaurochnii vykhovnii roboti : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ped. nauk : spets. 13.00.07 «Teoriia i metodyka vykhovannia»*. [Teaching Junior Schoolchildren Patriotism in Extracurricular Educational Work] Abstract of Thesis for Candidate of Pedagogical Sciences degree. Specialty 13.00.07 “Theory and Methods of Education”. Luhansk, 23 p. (in Ukrainian).
6. Petrochko Zh. (2017). *National Values as a Modern State and Social Priority*. In: *Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi: zbirnyk naukovykh prats* [Theoretical and Methodological Problems of Educating Children and Youth: Collected Scientific Works], Vol. 21., Book. 2. Kyiv: Institute of Problems of Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, pp. 146–157. (in Ukrainian).
7. *Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 12.05.2015 № 373-VIII «Pro vshanuvannia heroiv ATO ta vdoskonalennia natsionalno-patriotichnoho vykhovannia ditei ta molodi»* [Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine as of 12.05.2015 № 373-VIII “On Honoring the Heroes of the ATO and Improving the National-Patriotic Education of Children and Youth”]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/373-19#Text> (in Ukrainian).
8. *Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 14 hrudnia 2016 r. № 988-r Pro skhvalennia Kontsepsiï realizatsii derzhavnoi polityky u sferi reformuvannia zahal'noi serednoi osvity «Nova ukrains'ka shkola» na period do 2029 roku* [Order of Cabinet of Ministers as of December 14, 2016 No 988-r On the Approval of Concept of Realization of State Policy in the Sphere of “New Ukrainian School” General Secondary Education Reforms for the Period till 2029] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/lavs/show/988-2016-%D1%80>. (in Ukrainian).
9. Sytnik G.P. (2004). *Derzhavne upravlinnia u sferi zabezpechennia natsionalnoi bezpeky Ukrainy: teoriia i praktyka*. [Public administration in the field of national security of Ukraine: Theory and Practice], Dr. Sc. Thesis, Theory and History of Public Administration, National Academy for Public Administration under the President of Ukraine, Kyiv, 36 p. (in Ukrainian).
10. *Stratehiia natsionalnoi bezpeky Ukrainy, zatverdzhena Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 14 veresnia 2020 roku № 392/2020*. [Strategy of National Security of Ukraine Policy, Approved by the President of Ukraine Decree as of September 14, 2020, No 392/2020]. URL: <https://vvv.president.gov.ua/dotsuments/3922020-35037> (in Ukrainian).
11. *Stratehiia natsionalno-patriotichnoho vykhovannia, zatverdzhena Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 18 travnia 2019 r. № 286/2019*. [Strategy of National-Patriotic Education, Approved by the President of Ukraine Decree as of May 18, 2019, No 286/2019]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/lavs/show/286/2019#n11> (in Ukrainian).
12. *Ukaz Prezydenta Ukrainy № 534 vid 1 hrudnia 2016 r. «Pro prioritetni zakhody shchodo spriannia zmitsnenniu natsionalnoi yednosti ta konsolidatsii ukrainskoho suspilstva, pidtrymky initsiatyv hromadskosti v tsij sferi»* [Decree of the President of Ukraine No 534 as of December 1, 2016, “On Priority Measures regarding the Support of National Unity and Consolidation of the Ukrainian Society, Support of Public Initiative in This Sphere”]. URL: <https://vvv.president.gov.ua/dotsuments/5342016-20814> (in Ukrainian).
13. Zhdanov I., ed., et al. (2016). *Tsinnisniï orientatsii suchasnoi ukrainskoi molodi. Shchorichna dopovid Prezydentu Ukrainy, Verkhovnii Radi Ukrainy pro stanovyshe molodi v Ukraini (za pidsumkamy 2015 roku)*. [Value Orientations of Modern Ukrainian Youth. Annual Report to the President of Ukraine, the Verkhovna Rada of Ukraine on the Situation of Youth in Ukraine (following the results of 2015)]. Kyiv: State Institute of Family and Youth Policy, 200 p. (in Ukrainian).
14. Yankovska Z. O., Sorochuk L. V. (2020). *Antropologichni vymiry ukraïns'koyi kul'tury (v konteksti arkhetypu Mudroho Staroho)*. [Anthropocentric dimensions of Ukrainian culture (in the context of the archetype of the Wise Old Man)]. *Anthropological Measurements of Philosophical Research..* Vol. 18. pp. 87–101. (indexed in Web of Science CC). URL: <http://ampr.dit.edu.ua/issue/archive> (in Ukrainian).

Сергій Грабовський

кандидат філософських наук, старший науковий співробітник,
відділ філософських проблем етносу та нації,
Інститут філософії імені Г. Сковороди НАНУ, м. Київ

Email: HrabovskyS@gmail.com
ORCID: 0000-0003-3041-8945

Ірина Грабовська

кандидат філософських наук, старший науковий співробітник
Центр українознавства філософського факультету,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ORCID: 0000-0002-7416-9541
Email: grabovskai@ukr.net

**КОНФЛІКТ НЕІНСТИТУЦІОНАЛЬНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ З
ОФІЦІЙНОЮ ІДЕОЛОГІЄЮ СРСР (1960-1980-ті)**

Анотація. У статті досліджується феномен неінституціональної української філософії доби 60-80-х рр. ХХ століття та існування конфлікту між нею та офіційною советською ідеологією.

В Україні початку ХХІ століття з'явилась тенденція розпочинати українську філософію приблизно з 90-х рр. минулого століття, що є невірним з багатьох причин, зокрема: 1) вже у 20-х рр. ХХ ст. українська професійна філософія існувала як цілком самостійне й достатньо оригінальне явище; 2) інституціональна філософія в Україні після середини 50-х рр. активно відроджується і виходить на серйозний рівень, нерідко співмірний європейській та світовій філософській думці того часу загалом; 3) у країні після «Хрущовської відлиги» з'являється цікавий феномен – позаінституційна філософія, яка оприявнює конфлікт як з інституціалізованою професійною філософією, так і з офіційною советською ідеологією, що виводить її представників на нові рубежі мислення, до яких не спромоглися піднятися представники професійної філософії внаслідок обережності чи нездатності піднятися до такої планки філософування. Позаінституційна філософія в Україні часто виходила на рівень дисидентства, оприявнюючись через самвидав та закордонні видання. Головний же конфлікт позаінституційної філософії в УРСР тієї доби був із державною советською ідеологією і пропагандою.

Зроблено висновки, що українська філософія періоду 1960-80-х рр. розвивалась у двох напрямках: як інституційна та як позаінституційна філософія. Позаінституційна неакадемічна філософія відрізняється багатством та різноманітністю індивідуальних пошуків цілого ряду визначних представників української культури і є оригінальною та невід'ємною складовою сучасної української філософії, заслуговуючи на увагу та спеціальні дослідження.

Ключові слова: українська філософія, позаінституційна філософія, доба УРСР, офіційна советська ідеологія, конфлікт.

Serhiy Hrabovsky

Ph.D. in Philosophy, Senior Research Associate,
Department of Philosophical Problems of Ethnicity and Nation,
H. Skovoroda Institute of Philosophy,
National Academy of Sciences of Ukraine

Iryna Grabovska

Ph.D. in Philosophy, Senior Research Associate,
Center of Ukrainian Studies, Faculty of Philosophy,
Taras Shevchenko National University of Kyiv

**THE CONFLICT OF NON-INSTITUTIONAL UKRAINIAN PHILOSOPHY WITH
THE OFFICIAL IDEOLOGY OF THE USSR (1960-80s)**

Abstract. The article examines the phenomenon of non-institutional Ukrainian philosophy of the 60-80s of the twentieth century and the existence of a conflict between it and the official Soviet ideology.

In Ukraine at the beginning of the XXI century, there is a tendency to attribute the beginning of Ukrainian philosophy to about the 90s of the last century. This is incorrect for many reasons, in particular: 1) already in the 20s of the twentieth century. Ukrainian professional philosophy existed as a completely independent and quite original phenomenon; 2) institutional philosophy in Ukraine after the mid-50's is actively revived and reaches a serious level, often commensurate with European and world philosophical thought of the time in general; 3) in the country after the "Khrushchev thaw" there is an interesting phenomenon - non-institutional philosophy, which presents a conflict with both institutionalized professional philosophy and the official Soviet ideology, which brings its representatives to new frontiers of thought, which failed to rise to official representatives philosophy due to caution or inability to rise to such a level of philosophizing. Non-institutional philosophy in Ukraine often reached the level of dissent, manifesting itself through samizdat and foreign publications. The main conflict of non-institutional philosophy in the USSR at that time was with the state Soviet ideology and propaganda.

It is concluded that the Ukrainian philosophy of the period 1960-80s developed in two directions: as an institutional and as a non-institutional philosophy. Non-institutional non-academic philosophy is characterized by the richness and diversity of individual pursuits of a number of prominent representatives of Ukrainian culture and is an original and integral part of modern Ukrainian philosophy, deserving of attention and special research.

Keywords: *Ukrainian philosophy, non-institutional philosophy, the era of the UkrSSR, official Soviet ideology, conflict.*

Постановка проблеми. В Україні початку XXI століття з'явилась тенденція розпочинати українську філософію як таку приблизно з 90-х рр. минулого століття, що, на нашу думку, є невірним з багатьох причин, зокрема: 1) вже у 20-х рр. XX ст. українська професійна філософія існувала як цілком самостійне й достатньо оригінальне явище, знищена у 30-х в УРСР, вона продовжила існування за її межами; 2) інституціональна філософія в Україні після середини 50-х рр. активно відроджується і виходить на серйозний рівень, нерідко сумірний європейській та світовій філософській думці того часу загалом; 3) у країні після «Хрущовської відлиги» з'являється цікавий феномен – позаінституційна філософія, яка оприявнює конфлікт як з інституціалізованою професійною філософією, так і з офіційною советською ідеологією, що виводить її представників на нові рубежі мислення, до яких не спромоглися піднятися представники професійної філософії внаслідок зрозумілої за умов навіть «м'якого» тоталітаризму обережності чи нездатності піднятися до такої планки філософування. Позаінституційна філософія в Україні часто виходила на рівень дисидентства, оприявнюючись через самвидав та закордонні видання. Головний же конфлікт позаінституційної філософії в УРСР тієї доби був із державною советською ідеологією і пропагандою.

Отже, актуальність даної розвідки витікає із потреби з'ясування істини щодо існування такого оригінального явища в культурі України, як позаінституційна філософія 1960-80-х рр..

Метою даного дослідження є аналіз конфлікту неінституціональної української філософії з офіційною ідеологією СРСР тієї доби.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Спеціальних наукових розвідок, присвячених такій постановці питання, авторам не вдалось виявити в сучасному філософському дискурсі. Проте, сьогодні маємо чималу кількість досліджень філософії в Україні/української філософії доби УРСР, дотичних до даної роботи. Серед них варто звернути увагу на роботи В. Білодіда, І. Бичка та А. Бичко, Г. Горак,

С. Горського, П. Кралюка, В. Лісового, М. Поповича, В. Роменця, М. Русина, В. Табачковського, Я. Юринець та багатьох інших [3; 5; 11; 13; 14; 20]. Серед авторського доробку теж є розвідки, присвячені розвиткові філософських пошуків в Україні 1960-80-х років. [7; 8; 9].

Виклад основного матеріалу. Філософія, якщо йдеться про філософію як таку, це явище, образно кажучи, космополітичне. Звичайно, у вимірах своєї епохи та «культурного материка». Три центри формування філософії – європейсько-середземноморський, індійський і китайський (про які писав Володимир Вернадський) – це три такі «материки», які почали зливатися воедино тільки в XIX столітті. В цих процесах українська філософія (як і вся культура) від своїх початків, за образною формулою російського письменника Івана Єфремова, перебувала десь «на краю Ойкумени», тобто європейсько-середземноморського соціокультурного «материка», не поза ним. А запозичення ідей у межах будь-якого такого «материка» – це здавна була норма, своєрідне «пересадження» не-чужого, «сусідського» на свій ґрунт і «приживлення» його на цьому ґрунті в разі належного догляду. Власне, термін «запозичення» тут не дуже коректний, бо запозичити можна будь-що, можливо, потрібен інший, більш точний термін. А водночас справжня філософія – це явище, глибоко вкорінене у певну «геокультуру» (Є. Маланюк), а згодом, із Нового часу, – і в національну культуру.

Без вільної циркуляції ідей і концепцій національна культура неможлива як така, бо ж нація – це явище, яке виникає та усталюється в європейській культурі загалом (в якій у той час від середземноморської складової залишаються Біблія та постренесансні Франція й Італія), і вже по тому поширюється на світ (спершу – європейські колонії, потім – Японія доби «революції Мейцзі», далі – інші країни).

У другій половині XIX століття українська модерна філософія формується у вигляді двох потоків: релігійна метафізика, викладена російською

мовою (це передусім «філософія серця» Памфіла Юркевича), і здебільшого україномовна, а також іншими європейськими мовами соціально-політична філософія (Драгоманов, Франко, Бачинський). Дещо осібно тут стоїть Сергій Подолинський, який не встиг привести свої ідеї в доконану цілісність, але зумів справити вплив навіть на Карла Маркса (третій том «Капіталу»).

У 1920-ті в радянській Україні за наявності у тебе Літературно-наукового вісника зі статтями Донцова чи Маланюка ще не розстрілювали, навіть не саджали, а повне зібрання творів Винниченка (включно з його концептуально-утопічною «Соняшною машиною») виходило друком у столиці УСРР Харкові. М. Волобуєв-Артемов у статті «До проблеми української економіки» (1928) порушував концептуальні питання суспільно-історичного буття; скажімо, її другий розділ зветься «Про типи колоніальної залежності» і присвячений неадекватності розуміння колоній лише як «заморських територій» десь в Азії чи Африці та окресленню феномена «колонії європейського типу», яка може бути за рівнем розвитку не нижча, а то й вища за метрополію; ці висновки і сьогодні є актуальними [6].

Ю. Смолич через рік після появи у світовій науці терміну «біоетика» написав роман «Господарство доктора Гальванеску» (1928), де герої ведуть філософські діалоги в царині біоетики й філософії техніки; головна героїня заперечує ідеї свого опонента, який прагне поставити досягнення науки виключно на службу еліті, перетворивши масу «плебеїв» на таких собі біороботів, не комуністичною догматикою, а посиланням на гуманістичні цінності: «Яке маєте ви право забирати в людини життя в ім'я вашої ідеї без її згоди на те? ...Ненормальний, неправдивий і непотрібний розвиток техніки, коли він не йде на користь людині. Людина перш за все! Життя – над усе! Культура для людства. А не людство для якогось фетиша» [17, с. 94].

Наприкінці 1920-х – на початку 1930-х філософія в Україні занепадає. Якщо до цього, скажімо, критичні статті та книги, присвячені «буржуазній філософії», ще містили достатньо об'єктивну інформацію про представників тих чи тих філософських напрямів, то тепер усе радикально змінилось. Навіть філософи-матеріалісти, вчитися у яких закликав Ленін, виявилися облудними класовими ворогами. «Навіть окремі «позитивні» (з позиції діалектичного матеріалізму) моменти у творчості західних філософів, які до того не ставили під сумнів, пояснювалися хитрими маневрами буржуазних теоретиків: «Щоб побороти, підкопати фундаменти ідеології ворожого класу, ідеолог противного класу підфарбовується під його ідеологію, формально переходить на його вихідні точки, намагається викрити непридатність останніх і виказати незрушність своїх. Це робить Гоббс своїм матеріалізмом (щоб зруйнувати ідеалізм). А сучасна буржуазна філософія задля цього переходить на бік

діалектики» (В. Юринець, 1930 – *всм.*)... Тож основним завданням марксистів тепер визначено не дослідження чи переосмислення західноєвропейської філософської спадщини, а лише гостру критику й ідеологічне таврування. З початку 1930-х рр. майже всі публікації, монографії та наукові розвідки у царині філософії стають настільки заідеологізованими, що ознак науковості шукати в них марно», - справедливо зазначає українська дослідниця Я. Юринець [21, с. 49–54]. А тим часом Володимир Юринець, який навчався у Віденському університеті, далі продовжив студії у Берліні та Парижі, вільно володів десятима мовами, намагався поєднати марксизм з ученнями Фройда та Гуссерля, міг вважатися – поки він писав відносно вільно – одним із найкращих українських філософів.

Значно вільнішим був розвиток української професійної філософії за межами радянської України, в тому числі на теренах окупованої другою Річчю Посполитою Галичини. Слід назвати передусім таких мислителів, як-от доктора права Дмитра Донцова, докторів філософії Дмитра Чижевського, Миколу Шлемкевича та Івана Мірчука [8, с. 4–5].

До них можна додати Євгена Маланюка, поета і культурфілософа та письменника й геополітика Юрія Липу, які не мали спеціальної соціогуманітарної освіти, проте писали ґрунтовні твори, які не втратили значення до сьогодні. Загалом ішлося про достатньо оригінальних високоерудованих авторів, які поєднували класичні та модерні загальноєвропейські філософські здобутки з рефлексією над українськими соціокультурними, історичними та політичними реаліями.

У повоєнний час українська філософія розвивалася в еміграції; її осердям став Український вільний університет, який змушений був навесні 1945 року тікати з зайнятої Червоною армією Праги до Мюнхена (Іван Мірчук, Олександр Кульчицький, Дмитро Чижевський, Володимир Янів, Августин Волошин). У США і Канаді продовжили працю Микола Шлемкевич, Євген Маланюк, Дмитро Донцов. Значний науковий авторитет здобув представник молодшого покоління еміграції – політичний філософ й історик Іван Лисяк-Рудницький; слід назвати також Кирила Митровича, Євгена Калужного, Євгена Лащика. Всі вони представляли різні течії філософської думки, часом виступаючи як непримиренні антагоністи, проте саме цим не в останню чергу були цікаві. Що ж стосується філософії в УРСР, то, як справедливо зауважив дослідник сталінського періоду В. Білодід, «академічну філософію в Україні було буквально розстріляно. Тому, коли в 1936 р. ВУАМЛІН ліквідували і всі інститути передавалися Академії наук УРСР, Інститут філософії припинив існування не тільки фактично, а й юридично» [3, с. 39]. Натомість формувалися кадри пропагандистів сталінського діамату й істмату: у 1944 році було відкрито філософський факультет у Київському університеті імені Т. Шевченка, а в 1946 році створено Інститут філософії АН УРСР. Попри це,

філософія як така в радянській Україні була фактично відсутня. До небагатьох винятків належать праці професора, згодом академіка Михайла Омеляновського, присвячені філософським проблемам природознавства. На думку В. Білодіда, «він був, висловлюючись дещо парадоксально, філософом з розвиненим природничо-науковим мисленням і завжди намагався у своїх книгах якомога швидше розрахуватися з філософією, щоб віддатися важливішому для нього – аналізу теоретичних проблем фізики. Тут можна було стати на ґрунт науки. Тут можна було бути самим собою, можна було самостійно міркувати, менше оглядаючись на павутину панівних ідеологічних догм» [3, с. 116]. Але з кінця 1940-х й аж до середини 1950-х років «утеча» у цю проблематику стала неможливою, оскільки одна за одною проходили ідеологічні кампанії проти «ідеалізму» та «буржуазного впливу» у природничих науках. Історія ж української філософії істотно викривлялася і фальсифікувалася, щоб усе українське подавати як частку того, що нині зветься «руським миром», включно з творчістю Тараса Шевченка. У Росії ситуація була, попри терор і репресії, принципово іншою: не всі оригінальні мислителі були знищені, не всі їхні книги заборонили та спалили. «Автентичні марксистки» Іван Виноградов, Ігор Ільїн, Михайло Ліфшиц (останній дожив до 1980-х), неомарксист європейського штибу, філософ і психолог Сергій Рубінштейн (який починав в УСРР, а потім утік до Москви й, очевидно, саме тому вцілів), історик філософії та релігійний філософ Олексій Лосєв, адепт «філософії діалогу» Михайло Бахтін та деякі інші автори мали змогу творити значно вільніше, ніж українські філософи; вони могли, виживши у часи Великого Терору, війни та добу повоєнних гонінь, писати хоча б у шухляду рідною мовою (а потім усе це було крок за кроком опубліковане). В УСРР, а потім УРСР зачистки були страшнішими – саме мислення (ос-мислення) було загнане у підпілля (як-от у «Щоденники» Довженка та Гончара), але навіть це у поодиноких, найстійкіших, а в більшості освіченого люду осмислення дійсності взагалі зводилося на пси, в найкращому разі – до Double Thinking, коли публічно говорилося одне, а тільки пошепки, чи навіть подумки – інше, і ці два дискурси існували як паралельні, однаково істинні.

До початку 1970-х кандидатські (але не докторські) дисертації ще можна було писати та захищати українською мовою; далі навіть дисертації з історії української філософської думки та більшість відповідних монографій друкувалися російською. Тоді ж процеси інтеграції у світову філософську спільноту в Україні були істотно ускладнені, а частково й перервані, тоді як у Москві та Ленінграді, а потім й у Тбілісі ці процеси не так ускладнювалися та взагалі не переривалися. Ці сюжети детально описані в брошурі Грабовського Сергія «Відродження української філософії в УРСР (1960–1980 рр.). Нотатки «включеного спостерігача» (2014), тому ми відсилаємо читачів до неї [8].

Справжнє відродження української філософії пов'язане із «Хрущовською відлигою» і відбулося в 60-х роках ХХ ст. Багато з того, що не могло побачити світ в УСРС тієї доби отримувало право на життя завдяки Самвидаву. Скажімо, машинописні копії повних текстів І. Франка чи книг М. Шлемкевича й Є. Маланюка, а потім і новітні тексти, наприклад, «Собор у риштованні» Євгена Сверстюка.

Переклади західних авторів доходили до радянського зацікавленого читача складно, інколи це відбувалося через спецхрани. Ось як оцінював такі книги й реферати один із знаних перекладачів 1960-80 років Володимир Бібіхін: «Проходимость западной современной классики на темы, сколько-нибудь приближенные к науке, была всегда сносной, как и вообще философия науки оказывалась одной из самых свободных областей гуманитарного исследования и прибежищем свободных умов. Доказать начальству необходимость именно перевода, а не только обзора, книги, в названии которой фигурировало слово «наука», было несравненно проще, чем когда речь шла о чистой философии... Может быть, самым знаменитым стал не раз переиздававшийся потом в открытой печати... сборник переводов и рефератов в трех выпусках с амбициозной претензией на анализ судьбы европейских искусства и культуры. С каким скрипом материалы сборника, в основном давно подготовленные для возможного издания их авторами – известными всем, как например Аверинцев, знатоками и профессионалами (еще более известными сейчас, но отчасти разъехавшимися по свету), – достигали конечно не одобрения, а кривого согласия начальственных идеологов, видно из расстояния в четыре года между первой и третьей книжками общим объемом около 45 авторских листов» [4].

Одним із яскравих прикладів позаінституційної філософії доби УРСР стала робота Євгена Сверстюка «Собор у риштованні». У книзі Сверстюк порушує не тільки власне українські проблеми, а й проблему глобальної кризи людства і кризи людини, відтак – проблему зусиль, які має докладати людина у протистоянні цим кризам. На думку Євгена Сверстюка, людина «мусить відродитися» за допомогою «найвищих зусиль розуму й духа», виходячи з того, що на ній особисто «все лежить – і спадщина предків, і доля землі – вітчизни людей». Сверстюк вдається до метафор – кожен «мусить почувати себе органічною часткою великого собору цивілізації», бути «пружним каменем у цьому соборі», бо інакше впаде вся цивілізаційна будова. А водночас це можливо тільки за вироблення «власної індивідуальності як частки власного народу» [15, с. 19–20]. Одна з головних усезагальних проблем сучасного світу – відчуження як посутня характеристика індивідуального та соціального буття людини, а особливо людини в умовах різних видів тоталітаризму: «Людина нашого часу пройшла цілу революцію відчужень, селянство ще й досі не

отямилось від ланцюгового розпаду старих форм життя і майже біблійних випробувань, з яких кожне саме по собі – історичне. Відчуження землі. Відчуження продуктів праці. Відчуження релігії, звичаїв і вірувань. Відчуження мови... Відчуження совісті, за яку теж відповідає власть... Нарешті – самовідчуження; колишній «універсальний» господар – тільки функція у теперішньому великому господарському механізмі... Зараз ці функції, буває, заступають саме ім'я особи. Людина ніби роздвоюється і краща її половина губиться в щоденних клопотах» [15, с.73–74]. Сверстюк критикує технократизм науково-технічної інтелігенції, зазначаючи, що «в основі її логіки лежить звичайнісінький «наївний реалізм», який приймає видиме і звичне за дійсне» [15, с. 50], бо ж насправді «людина створила подиву гідною працею, сповненою вищого, неперехідного смислу, «вічну» реальність – культуру, релігійні вірування, мистецтва, філософські, етичні, правові побудови» [15, с. 72]. На думку Василя Лісового, зрозуміти творчість Євгена Сверстюка можна шляхом «зіставлення його філософських інтенцій із західним філософським неоконсерватизмом. Ідеться не про запозичення, а про перегуки: західний суспільно-політичний та культурний контекст суттєво відмінний від українського. Фактично, Сверстюк розробив версію українського ліберального консерватизму, в якому цінність особистості (особистого самовизначення) перебуває у драматичній взаємодії із суспільним середовищем, яке великою мірою втратило духовну засаду свого життя» [15, с. 212]. А загалом «...його (Сверстюка – *авт.*) філософія тільки підтверджує належність української культурної ідентичності до сімейства культур, об'єднаних у широкому руслі західної цивілізації» [15, с. 211].

Філософію Василя Стуса теж із повним правом можна назвати поза інституційною. Його ґрунтовна самоосвіта та загострене до краю відчуття несправедливості національного й соціального буття дозволили поетові вийти на такий рівень, який був неприступний для більшості тодішніх професійних філософів – і в силу цензурних вимог, і в силу світоглядних чинників. Як згадував його співтабірник літератор-дисидент Михайл Хейфец, вони вели численні бесіди на філософські теми, в яких Стус демонстрував ерудицію і вміння аргументувати свою позицію; «у нього за роки табору зібралася закуплена “книга-поштою” пристойна бібліотечка філософської літератури» [20, с. 26]. Стоїцизм як життєва філософія В. Стуса, визначив весь його подальший шлях, нескореність і здатність йти до кінця у відстоюванні своїх переконань. Постать цього унікального поета і мислителя стоїть окремо в усій українській культурі. Його оригінальні ідеї залишаються актуальними і сьогодні. Останнім часом у журналістиці побутує таке означення українців: «нація без еліти». Стус ставить питання радикальніше: «еліта без нації». Тож навряд чи можна погодитися з Юрієм Бедриком, який одним із

перших «записав» Василя Стуса до екзистенціалістів [2, с. 25]. Проте для українського інтелектуала, який усвідомлює себе представником «еліти без нації» (або ж «нації сержантів») і який осмислює глобальні колізії людського буття, світ є значно трагічнішим, ніж для інтелектуала німецького чи французького, тож екзистенціалістські сюжети у Стуса змищуються в бік стоїцизму, забарвленого в трагічні кольори.

Для Стуса мистецтво – це не вихователь суспільства, як для просвітників, не «гра в бісер» для обраних інтелектуалів, не суспільно значущий спосіб духовно-практичного освоєння світу, як для неомарксистів. «Навіювана мистецтвом добра соціальна етика виводиться з позиції нашої повної безсилості перед життям, нашої, вже успокоєної, капітуляції перед труднощами існування. В мистецтві ми здобуємо собі шанець самоприхищеності од світу. Для кожного поокремо – свій індивідуальний шанець, бліндаж (мистецтво вабить нас перспективою чисто індивідуального рятунку; так Господь Бог відпускає нам гріхи тільки в усамітненій молитві, проказаній пошепки). Тому всякі соціальні побудування мистецтва – щонайменше безглузді. Фігура оскарження – ось його правдива іпостась. Відшукування душевної рівноваги в стражданні, задоволення в горі і задоволення горем – ось його підступна мета. Гркоту од життєвих невдач заступають радощі віри, осягнутої тільки духом» [18, с. 347]. І далі уточнення: «Творчість – то тільки гримаса індивідуального болю, а наша естетика – то естетика страждання, трохи потамованої муки. В культурі страждання вся філософія мистецтва і вся його велич з таємничими феноменами катарсису (коли перед смертю люди вбирають чистий одяг, то в цьому народному звичаї маємо типовий випадок катарсису). Відчучуючи нас жити, мистецтво навчає смерті. Оскільки світ нам усе дужче болить, мистецтво набуває доброти Платона Каратаєва, воно заспокоює страждених. Оце і вся його соціальна місія. Решта – то тільки способи заспокоєння» [18, с. 347].

Для Стуса антропологічна катастрофа, про яку синхронно з ним і незалежно від нього говорив Мераб Мамардашвілі, є фактом другої половини ХХ століття, «...коли крах гуманістичних конструкцій розуму вже не раз значили факти історії, ті факти, коли доведена до свого логічного кінця та чи інша гуманістична теза доходить своєї протилежності, обертаючись на бездушну, людиновбивчу, катастрофічну для світу силу. Розум перетворився на ракову пухлину нашої духовної конституції. Це найдовершеніший орган нашого духовного атрофування і нівеляції, універсальне знаряддя нашого самозасліплення, він наш самополон і наше самознищення» [18, с. 352]. І далі: «Свідомо зрадивши власну природу, ми несвідомо зробили найбільшим своїм ворогом самих себе (але самих себе, вже втрачених для себе). Тепер, зражені собою, ми отруємо себе продуктами власного розпаду. Як коні із вогненними гривами, що відчули в

собі наглу смерть, ми пробуємо врятуватися од цієї межової ситуації під крилом облудливої віри в один з найбільших самогіпнозів – рух. Ця облудлива віра в рух як панацею од смертельної недуги, зветься прогресом. А прогрес фактично є тільки нашим самопроминанням, самоспустошенням... Утративши всі прерогативи об'єкта, ми не доросли до суб'єктивності. Навпаки – з посиленням темпу руху ми все дужче самоприменшуємось... Інерційний рух, безмежно більший за нас, хоч і витворений нами, поймав нас своїми плесами, мов непотрібну тріску. Так ми стаємо жертвами своєї історії, своїх діянь, жертвами самих себе... А розпад духовності, призбираної для нас природою, процес згасання людини в людині ми боягузливо зємо історією людського суспільства» [18, с. 353–354].

Свої сподівання щодо просвітлення в суцільному мороку людського існування Василь Стус, сформований в атеїстичному середовищі («не люблю християнства») покладає на природу, Натуру, на її вплив на людину: «Природа гідно протистоїть наступові потворства. Вона занадто могутня, щоб серйозно ставитись до революційних перетворень маленького гномика, який, ховаючись за торосами власного жаху, уявив себе – гримаса почуття неповноцінності – вінцем природи. Не менш вона і довірлива: їй ніяк не збагнути, як то може її син, хай навіть і дуже непуцячий, загрожувати матері, що держить його на світі. Вона й гадки не має, що її можуть ошукати. Може, вона й помиляється... Але є помилки, кращі за іншу непомильність – вічні помилки добра і краси» [18, с. 360–361].

У написаному невдовзі після арешту (1972) листі до першого секретаря ЦК КПУ Петра Шелеста Стус звертається до соціально-філософської та культурно-антропологічної проблематики, пов'язаної із сучасним йому українським буттям. Оцінки наявного стану справ точні та безжальні, а стилістика цього листа часом стає памфлетною. Поет пише: «Умови сталінської політики продукували слуг, а не синів, рабів, а не господарів своєї країни. Це продовжується і зараз. Людській свободі наступили на горло, возводячи це в вічну необхідність» [19, с. 413–414]. Й уточнює: «Лицемірство не припинилося. Воно продовжується далі... Це або травмує віру, або призводить до тієї полегшеної віри, яка вже не є ніякою вірою, їй ім'я – безпринципність і невіра. Нігілізм – це те, до чого призвели ви, міняючи "Евангеліє", як рукавички. Нігілізм молоді – це ваше законне дітище. Ви прагнули спростити цю молодь – вона вам відповіла повною байдужістю й нігілізмом. Усі ці травми віри, яких так багато завдано, значно важчі за окремі господарські недоліки. Травми віри ведуть до маразму, до підлості, вони розкладають найчесніших людей, розкладають із середини, виховуючи хитрість, точний розрахунок і неперевершену безпринципність... Людина одурманена. Вона нібито втратила здатність розуміти такі прості слова, як любов, ненависть, добра воля, свобода, демократія, справедливість,

гуманізм і т. ін. Вона вже не знає, що означають ці слова» [19, с. 414–415].

Цікавим прикладом української позаінституційної філософії можна вважати і роздуми Валентина Мороза, що мали досить широкий розголос серед української діаспорної громади та належали до самвидавних документів вже доби українського постшістдесятництва. Його есеї «Мойсей і Датан», виданий Українським видавництвом «Смолоскип» ім. В. Симоненка 1978 р. у Канаді є утвердженням філософії й ідеології українського націоналізму як національного патріотизму. Вступивши в полеміку з білоруською поетесою, яка взялася «...розгромити націоналістів з Мюнхена» [10, с. 21], В. Мороз доводить, що так званий радянський інтернаціоналізм в СРСР є нічим іншим, як російським імперським шовінізмом. Звертаючись до цієї поетеси на ім'я Євдокія Лось, він пише: «...Для Вас Білорусія – «вторая Москва»... для Вас...характерна відсутність власного хребта. Такі, як Ви, Ваші духовні батьки породили ... «отщепенцев». ...Відсутність власних, білоруських цінностей зробила цих людей запроданцями. «На его руках кровь загубленных белоруссов», - пишите Ви про якогось там «радиовраля с Мюнхена». Не Вам про це писати. Бо кров і на Ваших руках. Такі, як Ви дали в руки карателям найстрашнішу зброю – національну безхребетність. Такі, як Ви, методично, покоління за поколінням, сторіччя за сторіччям вбивали в душі білоруса національну гідність і виховали, нарешті, духовних недоносків, здатних на все. Карателі вбивали кустарно, поодиноці. Ви вбиваєте цілу націю. Нема бруднішої роботи, ніж Ваша, бо немає більших на землі підлот, /ніж вбить народ – маленький чи великий» [10, с. 23].

Того ж 1978 року у журналі «Всесвіт» була опублікована стаття Вадима Скуратівського «Шевченко в контексті світової літератури». Хоча йшлося про підцензурне видання, ця стаття містила вельми радикальні ідеї та висновки – не у політичному, а в культурологічному та світоглядно-філософському сенсі. Предметом міркувань Вадима Скуратівського стає абсолютне соціальне зло й абсолютне людське страждання, що, на його думку, вперше у світовій літературі знайшли адекватний відбиток саме у творчості Шевченка. «З Шевченка заговорили цілі соціальні материки, ледь намічені на елітарних культурологічних картах, велетенські, доти не знані масиви людського горя, вперше залунав на повну силу той трагічний супровід світової історії, що його так довго не чула чи не хотіла чути культура, усамітнена на своїх «чарівних горах» [16, с. 14]. Провівши читача лабіринтами змальованого Шевченком пекла, Скуратівський робить такий світоглядно-філософський висновок: «В «Кобзарі» послішало «означуватися» те, що впродовж століть внаслідок зрозумілих соціальних причин при всій своїй патетичності не могло художньо та ідеологічно оформитися, віднайти свій світоглядний та естетичний реєстр... Шевченківський «болезапис»,

абсолютна і трагічна «синхронізація» страждання і його художнього закріплення з необхідністю великого поета за ту рису, що на ній, острахнувшись, зупинилися, наприклад, навіть Гойя або Лакло, зупинилися перед тими найглибшими таїнами людського буття, що їх зважилися передати лише найсміливіші з письменників ХХ століття» [16, с.10–11]. І додає: «По суті, саме з Шевченка (зрозуміло, у світоглядному, а не вузько історико-генетичному плані) розпочинається довгий і драматичний процес планетарної демократизації світової літератури, повсюдне оновлення її етосу, її героїчні намагання щонайбільш переконливо розповісти про всі «мертві дома», всі гекатомби нової і новітньої історії, про весь її трагічний «баланс» [16, с.13–14]. Загалом же у тексті містяться вільні від автоцензури роздуми про посутні проблеми творчості Шевченка, і не тільки про них. Не випадково партійні структури й «компетентні органи» відреагували на публікацію: Вадим Скуратівський втратив роботу у «Всесвіті», а Дмитра Павличка на посаді головного редактора журналу замінив суперпояльний у ті часи Віталій Коротич.

Небуденним явищем вимушено «шухлядної» творчості стала і книга Юрія Бадзя «Право жити». Перший варіант книги – 1400 сторінок рукописного тексту, на написання якого пішло п'ять років, де досліджувалися проблеми існування України в СРСР і людини в системі тоталітарного соціалізму, – у 1977 році був викрадений КГБ. Автор почав працю над другим варіантом книги, який було вилучено 1979 року; цей текст прийшов до українського читача тільки через 17 років. Юрій Бадзьо у душі постмарксизму, який містив полеміку з певними Марксовими візіями чи їхнє неприйняття, піддав критиці методологічні засади, з яких російська і радянська історіографія підходили до більшості питань української історії, не визнаючи за Україною самодостатнього історичного процесу, власне, влаштував розгром сталінського істмату [1].

На спеціальну увагу в контексті заявленої проблематики заслуговує і постать Миколи Руденка, поета, прозаїка, філософа. Людини, яку з повним правом можна назвати совістю покоління. Ще наприкінці 1950-х він почав писати листи до ЦК КПСС з критикою певних положень доктрини Маркса, зокрема, щодо диктатури пролетаріату. Залишив ретельне вивчення «Капіталу» переконало М. Руденка у тому, що вчення Маркса помилкове в самій своїй основі – у розумінні сутності додаткової вартості. На думку Руденка, вона створюється не надексплуатацією робітника, а сонячною енергією (фотосинтез), поєднаною з працею селянина на землі. Своє бачення цієї проблеми Руденко з позиції фізіократичної теорії виклав у працях «Економічні монолози» (середина 1970-х, оприлюднена у Самвидаві), «Енергія прогресу» та «Шлях до хаосу». Офіцер часів Другої світової війни, Руденко став активним учасником правозахисного руху, в'язнем брежнєвських таборів, політемігрантом; він створив власну філософію життя. «Я в житті шукав нової віри,

/а без віри хто ж ми?.../Тільки звірі/З мозком нерозвиненим, драглистим» (М. Руденко «Хрест») [Цит. за: 12, с. 189]. Діаспорна дослідниця У. Пелех стверджує: «Микола Руденко, взявши Хрест, іде на темряву, на зло...» [12, с. 189]. Видається, це дещо спрощене розуміння його практичних і теоретичних настанов, адже Руденко виступав за синтез сучасної науки й очищеної від примітивних вірувань релігії.

Висновки. Отже, українська філософія періоду 1960-80-х рр. розвивалась у двох напрямках: як інституційна та як позаінституційна філософія. Позаінституційна неакадемічна філософія відрізняється багатством та різноманітністю індивідуальних пошуків цілого ряду визначних представників української культури і є оригінальною та невід'ємною складовою сучасної української філософії, заслуговуючи на увагу та спеціальні дослідження.

1. Бадзьо Ю. Право жити. Україна в складі СРСР, людина в системі тоталітарного соціалізму. К.: Таксон, 1996. 400 с.
2. Бедрик Ю. Василь Стус: Проблема сприймання. К.: ПБП «Фотовідеосервіс», 1993. 80 с.
3. Білодід В.Д. Сталін і академічна філософія в Україні. К.: Стило, 2011. 208 с.
4. Бибухин Владимир. Для служебного пользования. URL: <https://fil.wikireading.ru/41977>
5. Бичко І.В. Від сталінізму до гуманізму. К.: Т-во "Знання" УРСР, 1989. 48 с.
6. Волобуєв Михайло. До проблеми української економіки. URL: <https://vpered.wordpress.com/2013/02/04/volobuev-ukrainian-economy/>
7. Грабовська І., Грабовський С. Феномен критики в автентичному марксизмі та його реінкарнація в українській філософії другої половини 1950-х – кінця 1980-х років. *Українознавство*. 1(78). 2021. С.188–198.
8. Грабовський Сергій. Відродження української філософії в УРСР (1960–1980 рр.). Нотатки «включеного спостерігача». К.: НаУКМА, 2014. 80 с.
9. Див.: Грабовська І. Інтелектуальне шістдесятництво та його реперція у працях вітчизняних та зарубіжних авторів. *Українознавчий альманах*. Вип. 14. 2014. С. 73–75; Грабовська І. Українська філософія/філософія в Україні доби УРСР як проблема сучасного гуманітарного дискурсу. *Українознавчий альманах*. Випуск 27, 2020. С. 69–77; Грабовська І. Деякі методологічні проблеми філософії в сучасному українському гуманітарному дискурсі. *Monografia pokonferencyjna «SCIENCE, RESEARCH, DEVELOPMENT» #34 PHILOLOGY, SOCIOLOGY AND CULTUROLOGY*. Paris. 2020, P. 5–8; Грабовська І.М., Талько Т.М. Подолання наслідків радянського шевченкознавства у сучасній українській гуманітаристиці. *Science, research, development*. #39. Warszawa. 2021. P. 19–20.
10. Мороз Валентин. Мойсей і Данан. Есей. Канада. Торонто-Балтімор. Передрук самвидавного есею з України. Українське Видавництво «Смолоскип» ім. В. Симоненка, 1978. 51с.
11. Лісовий Василь. Спогади. Поезії. К., Смолоскип, 2014. 664с.

12. Пелех У. Від розстріляного до замученого відродження. 1920 – 1960 – 1980 роки в українській літературі. Огляд життя і творчості вибраних авторів. Торонто, Вінніпег, 1988. 266 с.

13. Роменець В.А. Історія психології ХХ століття. Навч. посібник/ В.А.Роменець, І.П.Маноха. К, Либідь, 1998. 989с.

14. Роменець В.А. Історичне становлення психологічних знань. Основи психології: Підручник / За заг. ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. 4-те вид. К.: Либідь, 1999. С. 94–110.

15. Сверстюк Є. Собор у риштованні. Перша Українська Друкарня у Франції, Українське Видавництво «Смолоскип» ім. В. Симоненка, 1970. 174с.

16. Скуратівський В. Шевченко в контексті світової літератури. *Скуратівський В. Історія і культура*. Київ: Українсько-американське бюро захисту прав людини, 1996. 297 с. С. 4–14.

17. Смолич Ю. Господарство доктора Гальванеску. *Прекрасні катастрофи. Науково-фантастичні романи*. К., Радянський письменник, 1965. С. 5–106.

18. Стус В. Зникоме розцвітання. *Твори*. Львів. Видавнича спілка «Просвіта», 1994. Т.4. С. 346–361.

19. Стус В. До П.Ю. Шелеста. *Твори*. Львів. Видавнича спілка «Просвіта», 1994. Т. 4. С. 411–432.

20. Хейфец М. Украинские силуэты. *Михаил Хейфец. Вид. 1-е. Библиотека газеты «День»*. К.: Українська прес-група, 2013. 111 с.

21. Юринець Я. Біла джерел «критики сучасної буржуазної філософії» (до історії української філософії радянської доби). URL: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/16083>

References

- Badzo Yu. (1996). *Pravo zhyty. Ukraina v skladi SRSR, liudyna v systemi totalitarnoho sotsializmu* [The right to live. Ukraine is part of the USSR, a man in the system of totalitarian socialism]. K.: Takson. 400 p. (in Ukrainian).
2. Bedryk Yu. (1993). *Vasyl Stus: Problema sprymannia* [Vasyl Stus: The problem of perception]. K.: PBP «Fotovideoservis». 80 p. (in Ukrainian).
3. Bilodid V.D. (2011). *Stalin i akademichna filosofiiia v Ukraini* [Stalin and academic philosophy in Ukraine]. K: Stylos. 208 p. (in Ukrainian).
4. Bibihin Vladimir. *Dlja sluzhebnogo pol'zovanija* [For administrative use]. URL: <https://fil.wikireading.ru/41977> (in Russian).
5. Bychko I.V. (1989). *Vid stalinizmu do humanizmu* [From Stalinism to Humanism]. K.: T-vo "Znannia" URSR. 48 p. (in Ukrainian).
6. Volobuyev Mykhaylo. *Do problemy ukrajins'koyi ekonomiky* [To the problem of the Ukrainian economy]. URL: <https://vpered.wordpress.com/2013/02/04/volobuev-ukrainian-economy/> (in Ukrainian).
7. Hrabovska I., Hrabovskyi S. (2021). *Fenomen krytyky v avtentychnomu marksyzmi ta yoho reinkarnatsiia v ukrajinskii filosofii druhoi polovyny 1950-kh – kintsia*

1980-kh rokiv [The phenomenon of criticism in authentic Marxism and its reincarnation in Ukrainian philosophy of the second half of the 1950s – late 1980s]. *Ukrainoznavstvo*. 1(78). P.188–198. (in Ukrainian).

8. Hrabovskyi Serhii (2014). *Vidrodzhennia ukrajins'koi filosofii v URSR (1960–1980 rr.). Notatky «vkliuchenooho sposterihacha»* [Revival of Ukrainian philosophy in the USSR (1960–1980). Notes of the "included observer"]. K.: NaUKMA. 80 p. (in Ukrainian).

9. Dy`v.: Grabovs`ka I. (2014). *Intelektual`ne shistdesyatny`czstvo ta jogo recepciya u pracyax vitchy`znyany`x ta zarubizhny`x avtoriv* [Intellectual sixties and its reception in the works of domestic and foreign authors]. *Ukrainoznavchy`j al`manax*. Vy`p. 14. P. 73–75 (in Ukrainian); Grabovs`ka I. (2020). *Ukrayins`ka filosofiya/filosofiya v Ukrayini doby` URSR yak problema suchasnogo gumanitarnogo dy`skursu* [Ukrainian philosophy / philosophy in Ukraine of the USSR era as a problem of modern humanitarian discourse]. *Ukrainoznavchy`j al`manax*. Vy`pusk 27. P. 69-77 (in Ukrainian); Grabovs`ka I. (2020). *Deyaki metodologichni problemy` filosofiyi v suchasnomu ukrajins`komu gumanitarnomu dy`skursi* [Some methodological problems of philosophy in the modern

Ukrainian humanitarian discourse]. *Monografia pokonferencyjna «SCIENCE, RESEARCH, DEVELOPMENT» #34 PHILOLOGY, SOCIOLOGY AND CULTUROLOGY*. Paris. P. 5–8 (in Ukrainian); Grabovs`ka I.M., Tal`ko T.M. (2021). *Podolannya naslidkiv sovyets`kogo shevchenkoznavstva u suchasnij ukrajins`kij gumanitary`sty`ci* [Overcoming the

Consequences of Soviet Shevchenko Studies in Modern Ukrainian Humanities]. *Science, research, development*. #39. Warszawa. P. 19–20 (in Ukrainian).

10. Moroz Valenty`n (1978). *Mojsej i Datan. Esej* [Moses and Dathan. Essays]. Kanada. Toronto-Baltimor. Peredruk samvy`davny`czstvo «Smolosky`p» im. V. Sy`monenka. 51 p. (in Ukrainian).

11. Lisovyi Vasyl. (2014). *Spojadi. Poezii* [Memoirs. Poetry]. K, Smoloskyp. 664 p. (in Ukrainian).

12. Pelex U. (1988). *Vid rozstrilyanogo do zamuchenogo vidrodzhennya. 1920 – 1960 – 1980 roky` v ukrajins`kij literaturi. Oglyad zhy`ttya i tvorchosty` vy`brany`x avtoriv*. Toronto, Vinnipeg. 266 p. (in Ukrainian).

13. Romenets V.A. (1998). *Istoriia psykholohii KhKh stolittia* [History of psychology of the twentieth century]. *Navch.posibnyki* V.A.Romanets, I.P.Manokha. K, Lybid. 989 p. (in Ukrainian).

14. Romenets V.A. (1999). *Istorychne stanovlennia psykholohichnykh znan* [Historical formation of psychological knowledge]. *Osnovy psykholohii: Pidruchnyk* / Za zah. red. O. V. Kyrychuka, V. A. Romentsia. 4-te vyd., stereotyp. K.: Lybid. P. 94–110. (in Ukrainian).

15. Sverstiuk Ye. (1970). *Sobor u ryshtovanni* [Cathedral in scaffolding]. Persha Ukrainska Drukarnia u Frantsii, Ukrainske Vydavnytstvo «Smoloskyp» im. V. Symonenka. 174 p. (in Ukrainian).

Ігор Деоркін

кандидат історичних наук, доцент,
кафедра українознавства, культурології та історії науки,
Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

ORCID: 0000-0001-9190-8265

Email: igor_dvorkin@ukr.net

ЄВРЕЙСЬКІ ПОГРОМИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ. У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРИОГРАФІЇ

Анотація: Стаття аналізує сучасні тенденції в українській історіографії єврейських погромів кінця ХІХ – початку ХХ ст. Розглядаються узагальнюючі праці з історії України, спеціальні роботи, присвячені антиєврейському насильству, та дослідження більш широких дотичних проблем, що побачили світ в останні два десятиліття. Проаналізовано загальний контекст робіт, їхні джерела, вплив попередніх досліджень, висновки до яких приходять автори тощо. Проаналізувавши дослідження, можна побачити, що погроми були в основному результатом модернізації, внутрішньої міграції, переселення в Україну робітників із російських провінцій імперії Романових тощо. Погроми також розглядаються в контексті соціальних та революційних рухів. Зокрема, насильство, на думку дослідників, призвело до появи сіонізму. Також євреї брали активну участь у лівому русі, ставши жертвою радикальних російських націоналістів та шовіністів-чорносотенців.

У сучасній українській історіографії наявні спеціальні праці, присвячені погромам першої та другої хвиль, яких, проте, не так вже й багато. Їх автори з'ясовують причини та наслідки погромів, значення насильства для єврейської громади та українсько-єврейських відносин, ставлення влади та суспільства до цих актів насильства тощо. Сучасні українські історики досліджують проблему погромів у різних контекстах: історії різних регіонів України, громад окремих міст, України в цілому; історії українського селянства, монархічного та чорносотенного руху в Україні, революційних подій 1905-1907 рр., міграційних процесів на українських землях, формуванні модерних націй, життя та діяльності видатних діячів тощо. Автори проводять повноцінні дослідження з використанням широкої джерельної бази, включаючи архівні матеріали, які, однак, часто мають фактографічний характер. У нас також є концептуальні дослідження, які посилаються на широку історіографію проблеми, включаючи зарубіжну. Ці твори часто звертають увагу читача на більш широкий - імперський, модернізаційний або міграційний контекст. Важливо, що дослідники вбачають в єврейському населенні акторів саме української історії. Через це їх набагато менше цікавить майбутнє євреїв, які залишили українські землі, ніж дослідників єврейської історії.

Ключові слова: українська історіографія, багатоетнічний підхід, єврейські погроми, етнічне насильство.

Ihor Dvorkin

Ph.D., Associate professor,
Department of Ukrainian Studies, Cultural Studies and the History of Science,
National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute»

JEWISH POGROMS OF THE LATE 19th – EARLY 20th CENTURY IN CONTEMPORARY UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY

Abstract. The article analyzes modern tendencies in Ukrainian historiography of XIX – and early XX century Jewish pogroms. General works on the history of Ukraine, special works devoted to anti-Jewish violence, and the study of the similar problems, that has been published in the last two decades, are considered. The general context of works, their sources, previous researches influence, conclusions of which the authors came, etc. are analyzed. Reading the intelligence on the pogroms, we can see, that the pogroms were largely the result of modernization, internal migration, the relocation to Ukraine of workers from the Russian provinces of the Romanov Empire and so on. Pogroms are also viewed in the context of social and revolutionary movements. That is, the violence, according to researchers, led to the emergence of Zionism. Also, Jews were actively involved to the left movement, while falling victim to extreme Russian nationalists and chauvinists - the Black Hundreds.

We have special works dedicated to the pogroms of the first and second waves, which, however, are not so many. Their authors find out the causes and consequences of the pogroms, the significance of violence for the Jewish

community and Ukrainian-Jewish relations, the attitude of the authorities and society to these acts of violence, and so on. Some Ukrainian historians research the problem of pogroms on various issues. Among them are works on the history of Jews from different regions of Ukraine, communities of individual cities, Ukraine as a whole; the history of the Ukrainian peasantry, the monarchical and Black Hundred movement in Ukraine, the revolutionary events of 1905-1907, migration processes in Ukrainian lands, the formation of modern nations, the life and work of prominent figures and more. The authors conduct full-fledged research using a wide source base, including archival materials, which, however, are often factual in nature. This is a disadvantage, because historians are "captured" by the sources on which they rely. We also have conceptual research that refers to a broad historiography of the problem, including foreign. These works often draw the reader's attention to a broader - the imperial, modernization or migration context. It is important, that researchers see actors of Ukrainian history in the Jewish population. Because of this, they are much less interested in the future of the Jews who left the Ukrainian lands than in the researchers of Jewish history.

Keywords: Ukrainian historiography, multiethnic paradigm, Jewish pogroms, ethnic violence.

Постановка проблеми. Сучасна українська історіографія, що постала після 1991 р., зважаючи на відсутність доступу до західних концепцій, архівних джерел, ідеологічних обмежень попереднього, радянського, періоду мала, певною мірою, наздоганяти своїх іноземних колег у вивченні подій, що відбувались на території власне України. Єврейські студії не стали виключенням. Історіографія в незалежній Україні, після позбавлення ідеологічного контролю, а також під впливом концепцій, що сформувалися ще у XIX – на початку XX ст., закономірно стала розвиватись саме як націоцентрична. Традиційно українські історики ставили і ставлять в центр своїх досліджень саме українців та їх прагнення боротись за власну незалежність. Сусіди, у цій парадигмі, розглядались дуже опосередковано, радше як такі, що або суттєво не вплинули на українську історію, або негативно впливали на вільний розвиток українців на власній землі.

Дещо пізніше, у 2010-х рр., активізується дискусія щодо доцільності перезавантаження традиційного національного наративу, із використанням багатоетнічного підходу, включенням в українську історію інших народів, що жили на теренах сучасної України. Закордонні українці, а згодом й українські історики поступово включають до своїх студій не-українців, адже дійсно, повноцінно вивчати українську історію без поляків, росіян чи євреїв, що жили та живуть в Україні вкрай важко. Причому меншини поступово перестають сприйматись виключно як гнобителі чи їхні посіпаки, а стають частиною колективного «ми», важливим елементом української історії, що вирізняє її серед інших [21, с. 27].

Звернення українських істориків до єврейської проблематики та українсько-єврейських взаємовідносин, як зазначає Й. Петровський-Штерн, дає можливість показати багатокультурний та багатоетнічний характер України, вони сприяють створенню більш складної динамічної та інтерактивної моделі України, що не обмежується вузькими етнічними рамками [19, с. 37–38]. Дійсно, єврейські студії поступово займають значне місце серед досліджень українських істориків, зокрема багато розвідок присвячується «довгому» XIX століттю. Дослідники звертаються до історії

єврейського населення окремих регіонів та міст, участі євреїв у політичному житті та місцевому самоврядуванні; імперської політики щодо євреїв, державного антисемітизму; освіти і просвітництва; міграцій та примусових переселень тощо.

В історіографії східноєвропейського єврейства погроми 1881-1882 рр. та початку XX ст. традиційно викликали велику зацікавленість, зважаючи на їхній великий вплив на історію євреїв Росії та єврейського народу в цілому. Звичайно, за більш ніж вікову історію дослідження підходи до визначення причин та наслідків антиєврейського насильства змінювались, переосмислення проблеми триває й у XXI столітті [29, с. 4]. Сучасні дослідники обговорюють ступінь впливу травматичного досвіду погромів на подальші трансформації єврейської спільноти. Сіоністська історіографія вважає ці погроми точкою відліку нової ери єврейської історії, під їх впливом відбувається «революція єврейського політичного життя» [2, с.10]. Також вважається, що погроми викликали кризу, що спричинила певну відмову від ідеї асиміляції та емансипації, перехід до ідеї окремого національного розвитку, що згодом став масовим рухом [18, с. 18].

У будь-якому разі, як пише Ізраель Бартаць, погроми стали надважливою віхою історії для євреїв Російської імперії, вони спричинили масове бажання євреїв вийти з того стану, у якому вони перебували століттями, єврейський націоналізм перейшов до організованої політичної стадії, до того ж антисемітизм став офіційною політикою в Росії [2, с. 12]. Друга хвиля погромів у 1903-1906 рр. мала значно більшу кількість жертв та також відбулася в значній мірі на сучасних українських землях. Важливу роль у початку та масштабності погромів зіграло ототожнення з боку промонархічних груп євреїв з революцією та пасивність влади у припиненні погромів [30].

Метою даної статті є аналіз української історіографії антиєврейського насилля кінця XIX – початку XX ст. в українських землях Російської імперії. Зокрема досліджуються синтетичні праці та спеціальні розвідки власне українських істориків та переклади західних україністів та дослідників українського єврейства, адже вони великою мірою впливають на розвиток власне українського історіописання.

Виклад основного матеріалу. Синтетичні дослідження з історії України, написані у етноцентричній національній парадигмі, традиційно відносно мало або зовсім не приділяли уваги історії українських євреїв чи українсько-єврейським відносинам. Натомість, автори робіт, що позиціонують свої синтези української історії як багатонаціональні часто звертаються до епізодів з українсько-єврейської відносин.

Достатньо глибоко аналізуючи українсько-єврейські відносини кінця XIX – початку XX ст. Ярослав Грицак, серед наслідків погромів називає зародження єврейського національного руху, який ставив собі за мету розвиток модерної єврейської ідентичності. Єврейські погроми стали наслідком модернізаційних та міграційних процесів, адже їхніми виконавцями були здебільше промислові робітники-мігранти з Росії, а ключову роль в розповсюдженні насильства відіграли залізничники. Поява сіоністського руху після погромів, відзначає автор, означала появу потенційного союзника для українського руху у боротьбі з владою [6, с. 64–65].

Вагомий вплив на вітчизняну історіографію мають перекладені українською роботи представників західної академії. Так, канадський історик П.-Р. Маґочія у своїй синтетичній праці «Україна. Історія її земель і народів» аналізує причини та наслідки антиєврейського насильства, окреслює основні суперечливі історіографічні питання, що стосуються погромів: масштаби завданих збитків, міська чи сільська локалізація більшості погромів, стихійність чи чітка спланованість з боку влади різних рівнів, політичних груп чи окремих сторонніх осіб. Говорячи про погроми початку XX ст., відзначається зв'язок погромів та боротьби царського уряду з революційними рухами, ігноруванням владою антиєврейської агітації з боку чорносотенної преси тощо. Великий вплив погромів на життя єврейської громади, що спричинили еміграцію також відображений у роботі, крім того звертається увага на те, що більшість євреїв все ж таки залишились в Російській імперії та відігравали значну роль в усіх сферах життя [13, с. 328–330].

Канадський історик Сергій Єкельчик серед призвідників погромів періоду революції 1905-1907 рр. називає зокрема правих російських націоналістів, що вплинуло на перехід євреїв на бік російських соціал-демократів та розвиток сіоністського руху [7, с. 93]. Американський дослідник Сергій Плохій чимало уваги приділяє подіям революції на українських землях, одним з ключових аспектів яких стали єврейські погроми. Приводячи за приклад погром у Києві 1905 р., автор зазначає, що злочинцями зазвичай виявлялися нещодавні робітники-переселенці зі збіднілих російських та інколи українських сіл, що відчували себе дискримінованими буржуазією та місцевою адміністрацією. Євреї в цьому випадку вбачались погромниками «законними» мішенями для демонстрації своєї вірності принципам самодержавства, православ'я та

народності. Українські селяни брали участь у насильстві у містечках та на околицях великих міст. Саме після погрому найвідоміший єврейський письменник Шолом-Алейхем емігрував до Америки, а очікування погрому стало провідною темою його творчості [20, с. 251–252].

Далі звернемося до узагальнюючих робіт з історії українських євреїв та українсько-єврейських відносин. Частиною українського історичного дискурсу стали розвідки з історії українських євреїв та українсько-єврейських відносин, авторами яких є західні дослідники. Спільна праця Й. Петровського-Штерна та П.-Р. Маґочія «Євреї та українці. Тисячоліття співіснування» не містить опису погромів із розлогими кількісними показниками, а причини насильства не зводяться до цілеспрямованої державної антисемітської політики. Натомість, вказується на вплив індустріалізації, міграцій та урбанізації на погіршення соціально-економічного становища в містах. Спричинена вбивством Олександра II політична нестабільність, призвела до антиєврейського насильства, започаткованого селянами та робітниками у першому поколінні. Відзначається, що післяпогромні розслідування, що звинуватили у погромах самих євреїв, створили новий антиєврейський дискурс. Аналіз наслідків погромів у роботі не має чіткої прив'язки до України чи українсько-єврейських стосунків, охоплюючи більш широкі терени на контексти. Показано, що традиційне сприйняття погромів, що породили масову еміграцію євреїв, в меншій мірі стосується українських земель, натомість євреї Білорусі та Литви, що не зазнали насильства знаходились у значно гіршому економічному становищі, що змушувало їх покидати Російську імперію. Українські євреї долучились до цього процесу пізніше. Серед причин погромів періоду революції 1905-1907 рр. називається підступна роль царського уряду у підбурюванні до насильства, що знайшла відображення у тогочасній європейській та американській пресі, яка співчувала постраждалим євреям [14, с. 41–43].

У «Нарисах з історії та культури євреїв України» у відповідному розділі Володимир Любченко надається достатньо повний фактографічний опис антиєврейського насильства на українських землях, починаючи з першої половини XIX ст., що містить відомості про місця та кількість погромів та жертв насильства к. XIX – поч. XX ст. Причини погромів окреслені як наслідок політики державного антисемітизму, що реалізовувався на теренах України за допомогою чорносотенних організацій. Підкреслюється, що євреї та українці, що були бездержавними народами та зазнавали утисків та національного гноблення, не були у стані відкритої конфронтації, але частина українського населення піддавалася шовіністичній та антисемітській пропаганді. Відзначається схожий сценарій багатьох актів насильства, що розпочалися з чуток про

погроми, які часто розносили приїжджі-вихідці з російських губерній, при цьому місцева влада не намагалася зупинити їх. Окремо висвітлюється єврейський опір погромникам. Відзначається участь у самообороні українців та росіян, активна позиція засудження антисемітизму та насильства з боку української інтелігенції, активістів українського національного руху через публікації в українській демократичній пресі [17, с. 88–95].

Окрім загальних робіт з українсько-єврейської історії звичайно погроми не можуть опинитись поза увагою авторів досліджень історії локальних єврейських спільнот. Так, монографія Анни Морозової, присвячена єврейському населенню Лівобережної України, містить відповідний параграф, де ми знаходимо опис декількох погромів, у яких показана реакція поліції та влади на них. Вказуючи на причини погромів часів першої російської революції, авторка відзначає цілеспрямовану антисемітську агітацію царського уряду, пасивність більшості місцевих чиновників. Цікавим є погляд авторки на погроми 1905 р. як вияв страху з боку християнського населення. Зазначається, що його представники сприймали революційні демонстрації за участі у тому числі євреїв як кінець соціального порядку, а погроми як спосіб зберегти своє більш-менш привілейоване становище в суспільстві і помститися через євреїв політичним силам, що активно виступали проти особи царя. Робота також містить зведену таблицю з інформацією про погроми на Чернігівщині та Полтавщині, в якій зазначено населені пункти, кількість постраждалих і жертв з обох боків та інформацію про збитки антиєврейського насильства [16, с. 58–65, 221–233].

Ми також маємо декілька робіт безпосередньо з історії погромів, зокрема першої хвилі. Так, узагальнююча стаття Сергія Кальяна вписує слід за І. Барталем та іншими дослідниками погроми початку 1880-х рр. в узагальнену схему модернізації єврейської громади. «Пробудження оновленої єврейської ідентичності», один з етапів модернізації, зазначає автор, має безпосереднє відношення до погромів, воно стало віддзеркаленням посилення юдофобства в Російській імперії. Розглядаючи різні аспекти історії антиєврейського насильства, зокрема причини та наслідки погромів, еміграцію євреїв, тощо, зроблено висновок про сприяння погромів політизації єврейського руху, формуванню нових форм самоорганізації громади, відмову від саморусифікації та асиміляції [8].

Розвідка російського дослідника Андрія Тихонова, опублікована в «Українському історичному журналі», побудована на широкому колі архівних джерел Російського державного історичного архіву, присвячена єврейським погромам 1881 р. в українських губерніях Російської імперії. Автор приходять до висновку про роль кривавого наклепу у початку погромів, причиною яких було несприйняття єврейських методів та форм добування засобів для

прожиття, а не ненависть до євреїв як народу. Вища російська бюрократія, яка не стояла на антисемітських позиціях, намагалася використовувати досвід Західної Європи з великим відставанням, поділяючи євреїв на натуралізованих та ненатуралізованих. Політика асиміляції євреїв у підсумку зазнала невдачі, що стало очевидним на початку ХХ ст. [23].

Історія окремих погромів в цілому, а також деяких аспектів їхнього перебігу також стали предметом дослідження українських дослідників. Так, стаття Олексія Лейберова, про ніжинський погром 1905 р., присвячена аналізу погрому на мікрорівні. Водночас, дослідник вписує його до більш широкого контексту владного антисемітизму та передісторії антиєврейського насильства. Погром вбачається реакцією консервативної та монархічно налаштованої частини бідних міщан та селян на революційні події. Серед безпосередніх причин – поява на вулицях значної маси людей з протилежними політичними поглядами, етнічно-релігійне протистояння, побутовий антисемітизм, підігрітий алкоголем та бездіяльністю влади. Дослідник піддає критиці точку зору про організацію ніжинського погрому чорносотенцями чи місцевою владою [12].

Погроми, зокрема жовтневі 1905 року у Ніжині, висвітлюються й через призму біографічних розвідок. Так, робота Олени Труш присвячується позиції відомого історика, в той час професора Ніжинського історико-філологічного інституту Володимира Піскорського, який став учасником тих подій та був вимушений покинути місто. Історик, який з початком погромів, використовуючи свій статус, був одним з тих, хто намагався вплинути на події, звертаючись до начальника гарнізону, за кілька днів ледь сам не став жертвою промонархічно налаштованого натовпу [25]. Зокрема впливу погромів початку ХХ ст. на позицію провідного діяча єврейського національного руху Володимира Жаботинського присвятив свою роботу Анатолій Подольський. Погроми початку ХХ ст., акцентується у статті, максимально вплинули на позицію В. Жаботинського, який став після них сіоністом і залишився їм до кінця життя [22]. Також Вадим Яшин дослідив роль влади всіх рівнів та суспільства в боротьбі з погромами 1880-тих рр. на Півдні України та прийшов до висновків про хибну уяву щодо «злочинної ролі» влади у погромах. Дослідник пише, що губернська та місцева влада застосувала всі можливі правові та протиправні заходи для припинення та недопущення насильства, зокрема це застосування військ, масові фізичні покарання селян, кримінальне переслідування учасників погромів, роз'яснювальна робота тощо. Помітну роль у попередженні погромів зіграло також духівництво, зазначає автор [28]. Олексій Шляхов досліджує єврейські погроми на Катеринославщині у ширшому контексті етнополітичних протиріч кінця

XIX – початку XX ст. Антиєврейське насилля, та інші міжетнічні протиріччя відбувалися в умовах промислової модернізації, що мала, як зазначає автор, об'єктивно змушувати представників різних етнічних спільнот шукати злагоди. Втім, перехід від традиційного до індустріального суспільства супроводжувався розривом соціальних зв'язків та зубожінням населення, що й приводило до ксенофобії та погромів [27].

Єврейські погроми опосередковано згадуються та аналізуються у низці робіт з різних питань історії Наддніпрянщини імперського періоду. Так, робота Юлії Хитровської присвячена впливу позиції православного духовенства щодо «єврейського питання» на ставлення до євреїв. Авторка пише, що частина духовенства негативно ставилась до підбурювачів насильства, показовою тезою яких було наступне: «...До євреїв треба ставитись по-людські, по-християнські, навіть якщо вони погані...», даються приклади відкритого заклику до насильства в деяких відозвах духівництва, що мали значний вплив на зростання проявів антисемітизму і погроми. Водночас, авторка пише, що погроми стали певною відповіддю на поведінку самих євреїв, а саме їхня торгова діяльність, експлуатація православних, непропорційно висока участь євреїв в наростанні революційного руху [26].

Микола Андрійчук, досліджуючи висвітлення українсько-єврейських взаємин у друкованих виданнях Наддніпрянщини, проаналізував реакцію українського руху та преси на антиєврейські погроми. Серед проаналізованих дослідником проблем – реакція М. Драгоманова на погроми 1881-1882 рр.; публікації, присвячені погромам 1905-1907 рр. в українських виданнях - «Громадській думці», «Раді», «Рідному краї», – «Праці» [1, с. 94–95, 104–106, 129, 139]. Темою окремого дослідження став аналіз висвітлення реакції на погроми доби Першої російської революції на шпальтах харківської кадетської періодики, яка сприймала погроми як такі, що використовувалися владою для боротьби з революцією [15].

Окремі дослідники звертаються до різноманітних аспектів, пов'язаних з антиєврейським насильством, наприклад до проблеми єврейських погромів у виступах депутатів першої Державної думи [3]. Дослідники міграційних процесів з українських земель к. XIX – початку XX ст., також звертаються до еміграції євреїв, пов'язуючи її й з першими двома хвилями погромів [11]. Частина робіт присвячена аналізу історіографії різних аспектів історії євреїв України, зокрема участі єврейської громади в політичних процесах, що не могли оминути увагою антиєврейське насильство [9]. Зокрема, Дмитро Кудінов звертається у своїх розвідках до висвітлення в історіографії участі селян у єврейських погромах періоду революції 1905-1907 рр., а саме причинам цього явища. Місце

і роль селянства у погромах автор досліджує й через призму мемуарів [10].

Досліджуючи національні проекти, що були представлені на Правобережжі, Михайло Гаухман, звертається до впливу погромів на єврейський модерний проект. Автор зазначає, що погроми першої хвилі дали поштовх до появи національного руху серед російського єврейства, яке усвідомило проблематичність акультурації. Погроми періоду революції, як пише автор, за визначенням влади були спричинені революційністю єврейства, адже представники влади ототожнювали єврейську молодь і революціонерів [4].

Роботи, що розглядають діяльність монархічних організацій в Україні, містять чимало інформації про їхню участь у антиєврейському насильстві, зокрема про заперечення монархістами власної участі у погромах та нібито намагання разом з адміністрацією зупинити їх, що знайшло відображення у роботах сучасних дослідників [5]. Погроми також досліджуються й у контексті ставлення суспільства до проявів революційного терору на початку XX ст. Саме масовість єврейських погромів революційного періоду, які у суспільній думці виглядали як відповідь монархістів на терор революціонерів, призвела до формування негативного образу революціонерів-терористів і фактичному завершенню доби революційного тероризму [24].

Висновки. Підводячи підсумки, зазначимо, що історія єврейських погромів достатньо повно висвітлена в узагальнюючих працях, що позиціонуються авторами як розвідки під кутом зору багатоетнічного підходу, зокрема тих, що є перекладами праць західних українців. Автори робіт, що з самого початку були призначені для англomовного читача, звертають увагу на наслідки погромів, еміграцію євреїв до США та Палестини, долі всесвітньо відомих особистостей тощо. Читаючи ці розвідки, а також праці українських дослідників можна прийти до висновку, що погроми багато в чому стали наслідком модернізації, внутрішніх міграцій, а саме переселення до українських міст робітників з російських губерній імперії Романових. Також погроми розглядаються у контексті суспільних та революційних рухів. Тобто наслідком насильства, як відзначають дослідники, стала поява сіонізму, євреї активно залучаються до лівих сил, в той же час стаючи жертвами крайніх російських націоналістів та шовіністів-чорносотенців.

Також ми маємо чимало праць, присвячених погромам першої та другої хвилі. Їхні автори з'ясовують причини та наслідки погромів, значення насильства для єврейської громади та українсько-єврейських відносин, відношення влади та суспільства до цих актів насильства тощо. Частина українських дослідників опосередковано звертається до проблеми погромів у своїх розвідках з різних проблем. Серед них роботи, присвячені історії євреїв різних регіонів України,

громад окремих міст, України в цілому. Також це розвідки дослідників, що вивчають історію українського селянства, монархічний та чорносотенний рух в Україні, революційні події 1905-1907 рр., міграційні процеси на українських землях, формування модерних націй, життя та діяльність видатних діячів тощо. Ці теми, хоч на пряму не завжди пов'язані з погромами не можуть розглядатися без дослідження різних аспектів антиєврейського насильства. Автори проводять повноцінні дослідження із використанням широкої джерельної бази, у тому числі архівних матеріалів, які, проте, часто носять фактографічний характер. Це є певним недоліком, адже історики «потрапляють у полон» джерел, на які спираються. Маємо також і концептуальні дослідження, що посилаються на широку історіографію проблеми, у тому числі закордонну (найчастіше це російськомовні переклади основних робіт з східноєвропейської єврейської історії). Ці роботи часто звертають увагу читача на більш широкий - імперській, модернізаційний чи міграційний контекст. Велика кількість робіт відсилає нас до попередників, дослідників саме єврейської історії та власне погромів як явища. Важливо, що дослідники зазвичай бачать в єврейському населенні акторів саме української історії. Через це подальша доля євреїв, що покинули українські землі, значно менше їх цікавить, ніж дослідників саме єврейської історії. На нашу думку, дослідження проблеми єврейських погромів в українській історіографії мають перспективу, особливо це стосується ще більш контроверсійної в оцінках третьої хвилі, що відбулася в період Української революції 1917-1921 років.

1. Андрійчук М. Українсько-єврейський дискурс: висвітлення міжнаціональних взаємин у друкованих виданнях Наддніпрянщини (60-ті рр. XIX ст. – початок XX ст.). Київ, 2013. 242 с.

2. Барталь Й. От общины к нации: евреи Восточной Европы в 1772–1881 гг. Москва: Мосты культуры, 2007. 264 с.

3. Бурда І. Проблема єврейських погромів у виступах депутатів першої державної думи. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 6: Історичні науки*. 2010. Вип. 6. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/17550>

4. Гаухман М. В. Російська національна політика щодо єврейського питання в Правобережній Україні (1905–1914 рр.). *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2010. №19. С. 166–177.

5. Головіна О. В. Виникнення, цілі та структура монархічних організацій в Україні: загальний огляд історіографії проблеми. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія Історія та археологія*. 2013. Вип.21. С. 169–175.

6. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX–XX століття. Київ, 2000. 360 с.

7. Екельчик С. История Украины. Становление современной нации. Киев, 2010. 400 с.

8. Кальян С. Антиєврейські погроми у 80-х роках XIX століття: причини й наслідки. *Віче*. 2009. №8. URL: <http://veche.kiev.ua/journal/1419/>

9. Кальян С. Єврейська громада України в політичному процесі другої половини XIX – початку XX ст. *Політичний менеджмент*. 2008. №5. С. 184–191.

10. Кудінов Д. Історичний дискурс причин єврейських погромів в Україні у жовтні 1905 року: селянський вимір. *Етнічна історія народів Європи*. 2014. Вип. 42. С. 85–94.

11. Ласінська М. Еміграція єврейського населення з українських земель наприкінці XIX – на початку XX ст. *Емінак*. 2015. № 1–2. С. 50–59. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/emina_k_2015_1-2_8

12. Лейберов О. «Огради жизнь, имущество и честь русских людей, и всю исстрадавшуюся Россию...» – жовтневі події 1905 року в Ніжині. *Ніжинська старовина*. 2009. Вип. 8. С. 110–116.

13. Маґочій П.-Р. Україна. Історія її земель і народів. Ужгород, 2012. 794 с.

14. Маґочій П.-Р., Петровський-Штерн Й. Євреї та українці. Тисячоліття співіснування. Ужгород. 2018. 340 с.

15. Малютина О. К. Харьковская кадетская периодика о еврейских погромах в Первой русской революции 1905–1907 гг. *Грані*. 2018. № 2. С. 107–112.

16. Морозова А. В. Єврейське населення Лівобережної України в другій половині XIX – на початку XX. Київ, 2009. 300 с.

17. Нариси з історії та культури євреїв України. Київ: Дух і літера, 2005. 440 с.

18. Натанс Б. За чертой: Евреи встречаются с позднеимперской Россией. Москва: РОССПЭН, 2007. 436 с.

19. Петровський-Штерн Й. Українці і євреї: простір взаємодії. Інавгураційна лекція з нагоди присвоєння звання почесного доктора Національного університету «Києво-Могилянська академія», прочитана 20 січня 2014 року. Київ, 2014. 71 с.

20. Плохій С. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності. Харків, 2016. 496 с.

21. Плохій С. Між історією та нацією: Павло-Роберт Маґочій і переосмислення української історії. *Критика*. 2011. Вересень–жовтень. С. 27–30.

22. Подольський А. Володимир Жаботинський та українські національні змагання першої чверті XX століття: дискусія щодо цінностей міжетнічних взаємин. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2010. №5 (49). С. 185–192.

23. Тихонов А. К. Єврейські погроми 1881 р. в українських губерніях Російської імперії. *Український історичний журнал*. 2007. № 5. С.65–74.

24. Ткаченко-Плахтій О. П. Ставлення українського та російського суспільства до проявів революційного терору на початку ХХ ст. *Проблеми політичної історії України*. 2013. Вип. 8. С. 21–28.

25. Труш О. М. Жовтневі погроми 1905 р. в Ніжині: позиція Володимира Пискорського. *Література та культура Полісся*. 2012. Вип. 69. С. 69–77. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ltkp_2012_69_9

26. Хитровська Ю. В. Позиція православного духовенства щодо «єврейського питання» та її вплив на становлення до євреїв Правобережної України наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. *Сторінки історії: збірник наукових праць*. 2016. Вип. 41. С. 44–52.

27. Шляхов О. Б. Етнополітичні протиріччя на Катеринославщині в умовах системної кризи російського самодержавства кінця ХІХ – початку ХХ ст. *Проблеми політичної історії України*. 2020. Вип. 15. С. 49–61. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ppiu_2020_15_10

28. Яшин В. О. Влада і суспільство у боротьбі з антиєврейськими погромами початку 1880-х рр. у південноукраїнських землях. *Збірник наукових праць. Харк. нац. пед ун – т. імені Г. С. Сковороди. Серія історія та географія*. 2011. Вип. 41. С. 6–10.

29. Anti-Jewish Violence. Rethinking the Pogrom in East European History. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 2010. 220 p.

30. Pogroms. *The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe*. URL: <https://yivoencyclopedia.org/article.aspx/Pogroms>

References

1. Andriychuk M. (2013). *Ukrayins'ko-yevrejs'kyj dy'skurs: vy'svitleniya mizhnacional'ny'x vzayemy'n u drukovany'x vy'dannyax Naddniprianshhy'ny` (60-ti rr. XIX st. – pochatok XX st.)*. [Ukrainian-Jewish discourse: coverage of interethnic relations in the printed editions of Naddniprianchina (60s of the XIX century - beginning of the XX century)]. Ky'yiv. 242 p. (in Ukrainian).

2. Bartal I. (2007). *Ot obschiny k natsii: evrei Vostochnoy Evropy v 1772-1881 gg.* [From community to nation: Jews of Eastern Europe in 1772-1881] Moskva: Mosty kulturyi. 264 p. (in Russian).

3. Burda I. (2010). *Problema yevrejs'ky'x pogromiv u vy'stupax deputativ pershoi derzhavnoi dumi* [The problem of Jewish pogroms in the speeches of deputies of the First State Duma]. *Naukovy'j chasopy's Nacional'nogo pedagogichnogo universy'tetu imeni M. P. Dragomanova. Seriya 6: Istory'chni nauky`*. Vy'p. 6 URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/17550> (in Ukrainian).

4. Haukman M.V. (2010). *Rosiys'ka natsional'na polityka shchodo yevreys'koho pytannya v Pravoberezhnyi Ukrayini (1905 – 1914 rr.)* [Russian national policy on the Jewish question in the Right Bank Ukraine (1905–1914)]. *Visnyk LNU imeni Tarasa Shevchenka*. №19. Pp. 166–177. (in Ukrainian).

5. Holovina O.V. (2013). *Vynyknennya, tsili ta struktura monarkhichnykh orhanizatsiy v Ukrayini: zahal'nyy ohlyad istoriohrafiiy problemy* [The emergence, goals and structure of monarchical

organizations in Ukraine: a general overview of the historiography of the problem.]. *Visnyk Dnipropetrovs'koho universytetu. Seriya Istoryia ta arkhelohiya*. Vyp.21. Pp. 169–175. (in Ukrainian).

6. Hrytsak Ya. (2010). *Narys istoriyi Ukrayiny. Formuvannya modernoyi ukrayins'koyi natsiyi* [Essay on the history of Ukraine. Formation of the modern Ukrainian nation of the XIX–XX centuries]. XIX–XX stolittya. Kyiv. 360 p. (in Ukrainian).

7. Ekelchik S. (2010). *Istoryia Ukrainyi. Stanovlenie sovremennoy natsii* [History of Ukraine. Formation of a modern nation.] Kiev. 400 p. (in Russian).

8. Kal'yan S. (2009). *Antyevreys'ki pohromy u 80-kh rokakh XIX stolittya: prychny y naslidky* [Anti-Jewish pogroms in the 80s of the 19th century: reasons for the first legacy]. *Viche*. № 8. URL: <http://veche.kiev.ua/journal/1419/> (in Ukrainian).

9. Kal'yan S. (2008). *Yevreys'ka hromada Ukrayiny v politychnomu protsesi druhoyi polovyny XIX – pochatku XX st.* [The Jewish community of Ukraine in the political process of the second half of the 19th - the early 20th century]. *Politychnyy menedzhment*. N5. Pp. 184–191. (in Ukrainian).

10. Kudinov D. (2014). *Istorychnyy dyskurs prychny yevreys'kykh pohromiv v Ukrayini u zhovtni 1905 roku: selyans'kyi vymir* [Historical Discourse of the Causes of the Jewish Pogroms in Ukraine in October 1905: The Peasant Dimension]. *Etnichna istoriya narodiv Yevropy*. Vyp. 42. Pp. 85–94. (in Ukrainian).

11. Lasins'ka M. (2015). *Emihratsiya yevreys'koho naselennya z ukrayins'kykh zemel' XIX – pochatku XX st.* [Emigration of the Jewish population from the Ukrainian lands in the late nineteenth - early twentieth century]. *Eminak*. № 1–2. Pp. 50–59. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/emina_k_2015_1-2_8 (in Ukrainian).

12. Lejberov O. (2009). «Ogrady` zhy`zn`, y`mushhestvo y` chest` rusky'x lyudej, y` vsyu y`sstradavshuyusya Rossy'yu... » – zhovtnevi podiyi 1905 roku v Nizhy'ni [“Protect the life, property and honor of the Russian people, and all the suffering Russia ...”- October events of 1905 in Nizhyn] *Nizhy'ns'ka staroy'na..* Vy'p. 8. Pp. 110–116. (in Ukrainian).

13. Mag`ochij P.-R. (2012). *Ukrayina. Istoryia yiyi zemel` i narodiv* [A History of Ukraine: The Land and Its People]. Uzhgorod. 794 p. (in Ukrainian).

14. Mag`ochij P.-R., Petrovs'ky'j-Shtern J. (2018). *Yevreyi ta ukrayinci. Ty'syacholittya spivisnuvannya* [Jews and Ukrainians. Millennium of coexistence]. Uzhgorod. 340 p. (in Ukrainian).

15. Malyuty`na O. K. (2018). *Xar'kovskaya kadetskaya pery`ody`ka o evrejsky'x pogromax v Pervoj russoj revolyucy'y` 1905 – 1907 gg.* [Kharkiv cadet periodicals about the Jewish pogroms in the First Russian Revolution of 1905-1907]. *Grani*. №2. Pp. 107–112. (in Ukrainian).

16. Morozova A. V. (2009). *Yevrejs'ke naselennya Livoberezhnoyi Ukrayiny` v drugij polovyni XIX – na pochatku XX* [The Jewish population of the Left Bank

Ukraine in the second half of the XIX– early XX]. Ky' yiv. 300 p. (in Ukrainian).

17. Nary'sy' z istoriyi ta kul'tury' yevreyiv Ukrayiny' (2005). [Essays on the history and culture of the Jews of Ukraine]. Ky' yiv: Dux i litera, 440 p. (in Ukrainian).

18. Natans B. (2007). *Za chertoj: Evrey' vstrechayutsya s pozdney'mperskoj Rossy'ej* [Beyond the Pale: The Jewish Encounter with Late Imperial Russia]. Moskva: ROSSPEN.436 p. (in Russian).

19. Petrovs'ky'j-Shtern J. (2014). *Ukrayinci i yevreyi: prostir vzayemodiyi. Inavguracijna lekciya z nagody' pry'svoyennya zvannya pochesnogo doktora Nacional'nogo universy'tetu «Ky'yevo-Mogy'lyans'ka akademiya», prochy'tana 20 sichnya 2014 roku* [Ukrainians and Jews: a space of interaction. Inaugural lecture on the occasion of awarding the title of Honorary Doctor of the National University "Kyiv-Mohyla Academy", given on January 20, 2014]. Ky' yiv. 71 p. (in Ukrainian).

20. Ploxij S. (2016). *Brama Yevropy'. Istoriya Ukrayiny' vid skifs'ky'x voyen do nezalezhnosti* [History of Ukraine from the Scythian wars to independence]. Xarkiv. 496 p. (in Ukrainian).

21. Ploxij S. (2011). *Mizh istoriyeyu ta nacyeyu: Pavlo-Robert Mag'ochij i pereosmy'slennya ukrayins'koyi istoriyi* [Between history and nation: Paul Robert Magocsi and rethinking Ukrainian history.] *Kry'ty'ka.. Veresen'-zhovten'*. Pp. 27–30. (in Ukrainian).

22. Podol's'ky'j A. (2010). *Volody'my'r Zhaboty'ns'ky'j ta ukrayins'ki nacional'ni zmagannya pershoyi chverti XX stolittya: dy'skusiya shhodo cinnostej mizhetnichny'x vzayemy'n.m* [Volodymyr Zhabotytsky and Ukrainian national competitions of the first quarter of the XX century: a discussion on the values of interethnic relations]. *Naukovi zapy'sky' Insty'tutu polity'chny'x i etnonacional'ny'x doslidzhen'im. I.F.Kurasa NAN Ukrayiny'*. №5 (49). Pp. 185–192. (in Ukrainian).

23. Tykhonov A. K. (2007). *Yevreys'ki pohromy 1881 r. v ukrayins'kykh huberniyakh Rosiys'koyi imperiyi* [Jewish pogroms of 1881 in the Ukrainian provinces of the Russian Empire]. *Ukrayins'kyy istorychnyy zhurnal*. № 5. Pp. 65–74. (in Ukrainian).

24. Tkachenko-Plakhtiy O. P. (2013). *Stavlennya ukrayins'koho ta rosiys'koho suspil'stva do proyaviv*

revolyutsiynoho teroru na pochatku XX st. [The attitude of Ukrainian and Russian society to the manifestations of revolutionary terror in the early twentieth century.]. *Problemy politychnoyi istoriyi Ukrayiny*. Vyp. 8. Pp. 21–28. (in Ukrainian).

25. Trush O. M. (2012). *Zhovtnevi pohromy 1905 r. v Nizhyni: pozytsiya Volodymyra Piskors'koho* [The October pogroms of 1905 in Nizhyn: the position of Volodymyr Piskorsky]. *Literatura ta kul'tura Polissya*. Vyp. 69. Pp. 69–77. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ltkp_2012_69_9 (in Ukrainian).

26. Khytrovs'ka Yu.V. (2016). *Pozytsiya pravoslavnoho dukhovenstva shhodo «yevreys'koho pytannya» ta yiyi vplyv na stanovlennya do yevreyiv Pravoberezhnoyi Ukrayiny naprykintsi XIX –na pochatku XX st.* [The position of the Orthodox clergy on the "Jewish question" and its influence on the formation of the Jews of the Right Bank Ukraine in the late nineteenth and early twentieth centuries]. *Storinky istoriyi: zbirnyk naukovykh prats'*. Vyp 41. Pp.44–52. (in Ukrainian).

27. Shlyakhov O. B. (2020). *Etnopolitychni protyrichchya na Katerynoslavshchyni v umovakh systemnoyi kryzy rosiys'koho samodержавства kintsya XIX – pochatku XX st.* [Ethnopolitical contradictions in the Ekaterinoslav region in the systemic crisis of the Russian autocracy of the late XIX - early XX centuries]. *Problemy politychnoyi istoriyi Ukrayiny*. Vyp. 15. Pp. 49–61. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ppiu_2020_15_10 (in Ukrainian).

28. Yashyn V. O. (2011). *Vlada i suspil'stvo u borot'bi z antyyevreys'kymy pohromamy pochatku 1880-kh rr. u pivdennoukrayins'kykh zemlyakh* [Yashin VO Authorities and society in the fight against anti-Jewish pogroms of the early 1880s in the southern Ukrainian lands]. *Zbirnyk naukovykh prats'. Khark. nats. ped un – t. imeni H .S. Skovorody. Seriya istoriya ta heohrafiya*. Vyp. 41. Pp. 6–10. (in Ukrainian).

29. Anti-Jewish Violence. Rethinking the Pogrom in East European History. (2010). Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press 220 p.

30. Pogroms. The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe. URL: <https://yivoencyclopedia.org/article.aspx/Pogroms>

Сергій Денисюк

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови, літератури та культури,
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

ORCID: 0000-0002-2134-254X

Email: sdenchik@gmail.com

МІСІЯ ПІСЛЯВОЄННОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ У ПРАЦЯХ ЮРІЯ ШЕВЕЛОВА

Анотація. У статті досліджено роль відомого українського вченого Ю. Шевельова у осмисленні місії української еміграції, яка після завершення Другої світової війни опинилась у таборах для переміщених осіб. Акцентується увага на програмових виступах Ю. Шевельова упродовж 1945-1949 рр., на які припадає діяльність Мистецького українського руху – об'єднання українських письменників на еміграції. У цьому середовищі вільно обговорювались важливі і актуальні для національного життя питання, спалахували дискусії щодо проблеми збереження ідентичності українства за межами Батьківщини.

Стверджується, що у своїх роботах Ю. Шевельов здійснив глибокий аналіз стану, у якому опинилась українська еміграція, охарактеризував цей час як етап великої перевтоми, розчарувань і випробувань. Породжені цими обставинами психологічні особливості викликали різні реакції на сьогодення, що виявились у творах письменників-емігрантів. Критик висловлював занепокоєння з приводу зростання консервативних і реставраційних настроїв серед вигнанців з України, а найбільшою загрозою для еміграції вважав втрату зв'язку з часом і провінціалізм. Місією повоєнної еміграції учений проголосив створення сучасної літератури, яка б поєднувала загальнолюдську проблематику і мала виразний національний характер. Провідною тенденцією сучасного літературного життя Ю. Шевельов вважав розбудову глибоко своєрідного, справді українського національного стилю як консолідуючого фактора літературно-мистецького життя в умовах еміграції.

Наголошується, що в особі Ю. Шевельова маємо справу не лише з особистістю, яка проголошувала програмові засади діяльності організації вигнанців з України та сприяла її результативності, а й з дослідником, чії роздуми допомагають краще збагнути феномен третьої хвилі української еміграції.

Ключові слова: місія, українознавчі дослідження, українська література, еміграція, національно-органічний стиль.

Serhiy Denysiuk

Ph.D. in philology, Associate Professor,
Department of Ukrainian language, literature and culture,
National Technical University of Ukraine
"Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"

THE MISSION OF POST-WAR UKRAINIAN EMIGRATION IN THE WORKS OF YURI SHEVELOV

Abstract. The article examines the role of the famous Ukrainian scientist Yuri Shevelov in coming to an understanding of the mission of Ukrainian emigration, which after the end of the Second World War found itself in displaced person camps. Emphasis is placed on the program performances of Yuri Shevelov during 1945-1949, which account for the activities of the Ukrainian Art Movement - the association of Ukrainian writers in exile. In this environment, important and relevant issues for national life were freely discussed, discussions were held on the problem of preserving the identity of Ukrainians outside the homeland.

It is claimed that in his works Yuri Shevelov made an in-depth analysis of the situation in which the Ukrainian emigration found itself, described this time as a stage of exhaustion, disappointments and trials. The psychological features caused by these circumstances brought on different reactions in the present time, which turned out to be: in the works of emigrant writers. The critic was concerned about the rise of conservative and restorationist sentiment among Ukrainian emigrants, and considered the loss of time and provincialism to be the greatest threat to emigration. The scientist considered the mission of post-war emigration to be the creation of modern literature that would combine common to mankind issues and have a distinct national character. Yuri Shevelov considered the creation of a deeply

original, truly Ukrainian national style as a consolidating factor of literary and artistic life in the conditions of emigration to be the leading tendency of modern literary life.

It is emphasized that in the person of Yuri Shevelov are dealing not only with a person who proclaimed the program principles of the organization of exiles from Ukraine and contributed to its effectiveness, but also with a researcher whose reflections help to better understand the phenomenon of the third wave of Ukrainian emigration.

Keywords: mission, Ukrainian studies, Ukrainian literature, emigration, national organic style.

Постановка проблеми. Діяльність діаспорних осередків та окремих учених - українознавців вже тривалий час є об'єктом дослідження науковців. Привертає особливу увагу історія третьої – найбільш масової хвилі української еміграції, яка почалася після завершення Другої світової війни. Саме тоді у невідконтрольних СРСР країнах Європи, насамперед у Німеччині, опинилась велика кількість українців, зокрема представники інтелігенції, студентської молоді, учасники націоналістичного збройного опору, які не могли співіснувати з радянським режимом. Відбувалися спроби консолідації української інтелігенції у еміграції, деякі з них стали вдалими і результативними. У післявоєнний час неоднозначні процеси проходили і в інтелектуальному житті вигнанців з України. «Дедалі помітнішою ставала інтеграція галузевих знань, зростала кількість праць синтезованого характеру, комплексних українознавчих досліджень. За умов, коли в УРСР національна наука була по суті «антиукраїнською», українознавчі осередки української діаспори поповнювалися свіжими силами за рахунок емігрантів третьої хвилі. Інтелектуали української діаспори розвивали міфи... про тотожність України й Росії, українців з росіянами й утверджували в суспільній свідомості Заходу розуміння окремішності українців, їхнього природного права на самовизначення» [5, с. 115–116]. Однією з найвідоміших постатей тогочасної української еміграції був Юрій Шевельов (Шерех), який особисто перебував у горнилі складних консолідаційних процесів і залишив велику спадщину, яка допомагає збагнути сутність і специфіку української еміграції.

Аналіз наукових публікацій. Окремі аспекти порушеної у статті проблеми розглядалися у різножанрових публікаціях сучасних дослідників [1; 2; 3; 6; 7]. Незважаючи на всю суб'єктивність, притаманну мемуарному жанрові, велику цінність зберігають для нас спогади самого Ю. Шевельова [12] і його близького соратника Г. Костюка [4]. Водночас слід вказати на відсутність окремої роботи, присвяченої комплексному осмисленню праць Ю. Шевельова, у яких би розглядався феномен післявоєнної української еміграції.

Метою статті є розкриття поглядів Ю. Шевельова на місію третьої хвилі української еміграції у контексті національного історичного розвитку.

Виклад основного матеріалу. Важливу роль у консолідації української інтелігенції у вигнанні відіграла організація, яка увійшла в історію під назвою Мистецький український рух (МУР), що проіснував у надзвичайно складних умовах

таборового життя для переміщених осіб чотири роки (1945-1949). МУРу вдалось розгорнути активну літературну, видавничу, наукову та журналістську роботу. Одним із фундаторів організації був Ю. Шевельов, який на усіх трьох з'їздах МУРу постійно обирався заступником голови, що фактично керував об'єднанням. «Близько сорока членів МУРу – письменники, критики, літературознавці, опинившись на невеликому табірному просторі у самому центрі Європи, у незвичній атмосфері свободи слова, намагалися по-своєму відповісти на питання про призначення літератури народу і для народу, понівеченого двома світовими війнами й попередніми століттями національної неволі, які завершилися трагедією, завданому йому тоталітаризмом. У цій історичній ситуації унікальна місія форпосту національної самоідентифікації, що її завжди виконувало в Україні художнє слово, вочевидь посилювалась» [9, с. 541]. У мурівському середовищі вільно обговорювались важливі та визначальні для національного життя питання, неодноразово спалахували дискусії щодо проблеми пошуку подальших шляхів існування і розвитку українства за межами рідної землі. Широкий спектр питань подальшого історичного поступу розглядався здебільшого через призму проблем національно-культурного і літературного існування. У цьому зв'язку особливе значення має програмовий виступ Ю. Шевельова на Першому з'їзді МУРу, що відбувся у грудні 1945 р. у німецькому місті Ашафенбурзі. У ньому він охарактеризував сучасний період історичного розвитку, у якому опинились вигнанці з України, як «етап великої переваги, етап великих розчарувань і випробувань, етап, коли розум може втратити віру в себе і на рятунок мусять прийти не раз іраціоналізм, віра, містика, демонізм. Це етап розколотої свідомості, розхитаної душі» [10, с. 601]. Цей психічний стан ускладнювався суто еміграційними настроями «лютої злоби й розпеченої туги й жаги помсти». Аналізуючи можливі реакції на сучасність, які проявились у творах еміграційних письменників, Ю. Шевельов називав такі: втрата душевної рівноваги; втеча у «світле царство мрій і ідилії» і, зрештою, традиційна для українського митця стоїчна боротьба з життєвими обставинами. Критик висловлює переконання, що українська література найближчим часом у своїх кращих проявах буде «несиметрична, кутаста, бриласта, зовні не впорядкована, не згармонізована, зовні хаотична, дещо іраціональна. Інакше не зможе вона виконати свою роль в діалектиці літературного процесу – зламати, розтрощити раціоналізм нокласицизму, ані виконати свою роль – відбити сучасність і психіку сучасної української людини. Тому не треба боятися

цієї хаотичності. Не в напонадженій благопристойності, а тільки в ній визріє творчий фермент майбутньої української літератури і майбутньої української духовності» [10, с. 602–603].

У своїй доповіді Ю. Шевельов проголосив ідеал сучасної національної літератури – національної не у вузькому етнографічному значенні, а в розумінні суверенної європейської нації, «яка тому претендує на місце в Європі, що має що свого Європі сказати» [10, с. 607]. Один з керівників МУРУ проголосив місією новоствореної організації відновлення на принципово нових засадах обірваного у 30-х роках сталінськими репресіями літературного процесу та створення загальнонаціонального, понад- регіонального та понад партійного письменства. «Від старту початку тридцятих років – вперед. Не повторювати нічого, – але продовжити по-новому. В цьому рація існування його. Об'єднання справжніх майстрів, що знають, куди йти, знають, чого хочуть, і спроможні не тільки писати й видавати літературні твори, а і рухати вперед літературний процес. Нічого не повторювати, – бо вже здобуте й завойоване в наших серцях і в наших головах – а йти від нього вперед» [10, с. 600].

Ю. Шевельов доводив, що єдиною можливістю домогтися світового визнання українського письменства стала розбудова органічної своєрідності національної літератури. Провідною тенденцією сучасного літературного процесу він вважав витворення «глибоко своєрідного, глибоко українського літературного стилю» [10, с. 601]. Критик підкреслював, що поява нового стилю обумовлена як закономірностями літературного розвитку, так і змінами, що виявились у національному характері. «Процес кристалізації органічно-національного стилю в літературі невід'ємно зв'язаний із процесом кристалізації нації і національної психіки – і залежить від цього останнього. І він зв'язаний з окремими поворотами історично-психологічного розвитку нації [10, с. 601]. Сама концепція національного-органічного стилю стала відповіддю тієї частини української інтелігенції, яка поза своїм бажанням опинилась за межами батьківщини, на тривале нищення української культури, денационалізацію духовності свого народу. З іншого боку, постала гостра необхідність збереження своєї ідентичності від потужних асиміляційних впливів.

Запропонована ідея національно-органічного стилю спричинила полярні думки у середовищі української еміграції, що надало нового імпульсу дискусії з цього питання. Критик був змушений уточнити і конкретизувати свою позицію у ще одному своєму програмовому виступі під назвою «В обороні великих» (1947). Згадуючи відомий заклик одного з провідних митців доби Розстріляного Відродження, неформального лідера київських неокласиків Миколи Зерова, який скеровував українську культуру на шлях освоєння джерел світової культури, Ю. Шевельов доповнив і поглибив цю тезу. «Кличем і сьогоднішнього дня повинно стати: до джерел

української національної культури... Це гасло вимагатиме не менше праці й зусиль, ніж гасло Зерова. В нього входить і учнівство, і творчість, самозаглиблення і експансія назовні. Лежачи під вишнею голічерев'я в вишиваній сорочці, до національних джерел не дійдеш. Стилізацією національного стилю не створиш. Етнографії він не дорівнює [9, с. 646]. На переконання критика, лише створивши велику українську літературу, можна завоювати «собі голос і авторитет» у світовому мистецтві. Це не означає культивування самоізоляції від інших культур, зосередження у вузькому полі обмежено-егоїстичних інтересів. «Національний стиль не етнографічно-стилізаційного типу не можна творити, не опрацювавши і не ввібравши в себе досягнення світової літератури» [9, с. 647]. Ю. Шерех відкинув закиди з боку опонентів, які звинувачували його у пропагуванні та нав'язуванні єдиного стилю, що нагадувало добре всім відому радянську практику з його обов'язковим для усіх митців соціалістичним реалізмом. «Що ж до прокламування єдиного стилю й «відтинання галузок» інших стилів, то це чисте непорозуміння або небажання розуміти. В кожну епоху існує багато стилів, і навіть якби хто хотів їх відтяти, то це б йому не вдалося. Але в кожну конкретну епоху чи період з-поміж багатьох стилів панує, задає тон один, іноді два, які і визначають цю епоху. Так, у двадцятих роках, а на еміграції і в тридцятих, панував неокласицизм і, скажемо так, «хвильовізм», хоч поруч існували інші численні стилі» [9, с. 648]. Виразною тенденцією сучасного духовно-культурного життя в еміграції, на переконання автора, став пошук такого стилю, який би був зорієнтований на українські національні джерела. Цей стиль, названий Ю. Шерехом органічно-національним, відкритий для зовнішніх впливів, але виключає сліпе копіювання чужих зразків, що лише породжує і закріплює почуття меншовартості. «Органічно-національний стиль означає український голос у загальноєвропейському концерті, означає, що українська література мусить усвідомити не тільки свій європейський характер – це вона вже зробила – мусить усвідомити, що вона має що сказати і має як сказати, саме будучи однією з європейських літератур» [9, с. 650]. На думку критика, дійсно вартісним може бути лише той твір українського митця, у якому загальнолюдська проблематика поєднується з українським підходом до неї. Цей підхід може проявлятися на усіх рівнях письменства – від особливостей світосприймання і світорозуміння до використання певних художніх засобів. «У сполученні філософської, людської глибини з українським підходом, інакше кажучи, в становленні того, що ми назвали органічно-національним стилем, лежить засновок переборення стагнації й провінційності, які вже багато років тяжать над українською літературою, коли не говорити про її верховинні поодинокі осяги» [9, с. 654].

Принциповий противник втручання партійних чинників у духовно-культурне життя та перетворення

літератури на засіб пропаганди, Ю. Шевельов намагався відгородити письменство від шкідливих впливів вузьких гурткових інтересів, які почали яскраво виявлятися у еміграційному середовищі. «Протестуємо проти декретування оптимізму, виступаємо за творчу свободу поета, протестуємо проти перетворення літератури на постачальника бойових гасел для органів пропаганди при кожній черговій компанії, виступаємо за літературу, творену цілою людиною і спрямовану на вияв і виховання цілої людини. Бо віримо і в нашу літературу, і в нашу націю. Бо наставлені оптимістично. Бо знаємо, що за розмовами про обов'язковий оптимізм ховається якраз невір'я в нашу літературу, невір'я в нашу людину, боязнь правди і широти життя, занепадництво й чорний песимізм» [9, с. 656]. Також дослідник застерігав від розповсюдженої у еміграції спокуси замінити радянську ідеологію національною. «Така механічна заміна теж несе нашій літературі смерть і розклад, теж означає внутрішню перемогу наших ворогів над нами» [9, с. 657]. Підсумовуючи, Ю. Шерех наголосив на тих засадах, на яких мусить базуватися об'єднання представників української інтелігенції за кордоном: «Рація існування МУРу саме в тому, щоб різні течії могли не тільки співіснувати, а і в атмосфері товариської взаємопошани і товариського обговорення, без директив, без приниження один одного, без висловлювання якоїсь «ідеологічної контрабанди», без оглядань на якісь позалітературні фактори – могли б вільно висловлювати погляди на літературу і боронити їх теоретично – в статтях і виступах, і практично – в художніх творах» [9, с. 658].

Найцікавішою працею Ю. Шевельова цього періоду, яка певною мірою підсумувала пошуки української еміграції упродовж чотирьох післявоєнних років, став триптих «Над озером. Баварія», написаний у серпні 1947 – березні 1948 рр. У цій роботі у шерехівській есеїстичній манері порушено низку фундаментальних для українства проблем, які і досі видаються надзвичайно актуальними.

Розглядаючи сутність еміграції, Ю. Шерех виділяє два її різновиди. У першому випадку йдеться про відхід на чужину з метою переформатування відповідно до вимог часу. Це необхідно для того, щоб «відвоювати втрачений простір» і ствердити себе в своїй добі. «Така еміграція – є благо; вона виконає місію свого народу або стане на чолі народу в виконанні ним своєї місії» [11, с. 90]. Але є також інша еміграція, яку теоретик МУРу атестує як спробу «обдурити час пересуванням у просторі», як спроба втечі. «Такі спроби виростають з нерозуміння свого часу і небажання його розуміння, з відчуття страху і розгубленості – і вони завжди кінчаються триумфом часу над дезорганізованою й розчавленою людиною» [11, с. 90–91]. Автор зупиняється на трагедії сучасної української еміграції, аналізує її причини і наслідки. «Трагедія нашої еміграції зовсім не в тому, що люди відірвані від рідного ґрунту; що їхнє завтра не певне; що їхнє таборове сьогодні злиденне й мілке. Це все

сумно, але це ще не трагедія. Трагедія починається з того, що велика, може переважна частина української еміграції не розуміє свого часу і свого місця в часі. Вона мислить категоріями минулого сторіччя, категоріями безслідно проминулого часу. Практично це означає, що вона не мислить. Віра – велика річ, але ніяка віра в еліту, в провід, в партію, в дух нації, в класову партію, в чорта чи янголів не допоможе, якщо люди не будуть розуміти, з чим вони мають справу» [11, с. 91]. На думку Ю. Шевельова, будь-яка еміграція завжди стає осередком реставраційних тенденцій і спрямувань, які практично завжди приречені на поразку. Трагедію української еміграції учений вбачав у відсутності достатньої кількості людей з аналітичним підходом до вирішення актуальних завдань, яких він називає «людьми розуму». Через це еміграція не розуміє природи свого часу і не намагається цього зробити. Але це трагедія не лише української еміграції, а й усього українства XIX – XX ст. Водночас не можна погодитись із закидами критика на адресу української літератури, яка «зберегла нам чисте сяйво найсвітліших морально-етичних традицій, але вона нічого не зрозуміла в проблемах свого часу і ніяк не ствердила українства на терезах світової історії» [11, с. 94]. Гадаємо, у цьому випадку промовляв не історик літератури, а публіцист, який навмисне загострював окремі моменти, привертаючи до них увагу сучасників.

Саме у цій роботі Ю. Шевельов піддав гострій критиці провінційність, яку він розглядав як одну з найбільших загроз національному життю. «Трагедія української еміграції, трагедія всього – за малими винятками – українства XIX – XX сторіч в їхньому безконечному провінціалізмі. Українство весь час – прекраснодушне і замріяне, воно весь час стоїть поза своєю добою» [11, с. 96]. Лейтмотивом через всю працю проходить відома фраза Ю. Шевельова «Картагена нашої провінційності мусить бути зруйнована». Він розглядає провінційність як психологічний комплекс, який виявляється у поведінці людини, виборі нею свого шляху у житті. «Провінція – все те, що не думає, що воно столиця світу. Провінція – все те, що не стверджує себе столицею світу. Провінція – не географія, а психологія. Не теорія, а душа» [11, с. 116]. Принципова боротьба з провінціалізмом залишилась пріоритетом діяльності Ю. Шевельова упродовж усього його творчого життя. У 1991 році, згадуючи про діяльність післявоєнної еміграції у Європі, він наголосив на унікальній можливості творити «другу Україну», якою частково встигли скористатись його однодумці з МУРу, котрі прагнули створити «концепцію України в нашій добі».

Висновки. Отже, можемо стверджувати, що Ю. Шевельов як один із творців і теоретиків організації українських письменників у вигнанні під назвою Мистецький український рух, у своїх роботах вказував на неоднозначні процеси, які відбувались у середовищі післявоєнної еміграції. Критик був

занепокоєний зростанням консервативних і реставраційних настроїв серед вигнанців з України, а найбільшою загрозою для еміграції вважав втрату зв'язку з часом і провінціалізм. Ю. Шевельов запропонував власний модернізаційний проєкт, сутність якого полягала у творенні сучасної самобутньої української літератури, яка посіла б вагомим місце у світовому культурному просторі.

1. Басілія Х. До історії Мистецького Українського Руху. *Національний університет «Києво-Могилянська академія». Наукові записки: Філологічні науки.* 2001. Т. 19. С. 51–55.

2. Грабович Г. У пошуках великої літератури. *До історії української літератури (Дослідження, есеї, полеміка).* К.: Критика, 2003. С. 535–574.

3. Дзюба І. Юрій Шерех – літературознавець і культуролог. *Вибрані праці: у 2 кн.* К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. Кн. 2. С. 5–32.

4. Костюк Г. Зустрічі і прощання. *Спогади у двох книгах.* К.: Смолоскип, 2008. Кн. 2. 512 с.

5. Краснодемська І. Українознавчі студії діаспори (XX ст.). К.: ННДІУ, 2011. 368 с.

6. Лисенко-Ковальова Н. Юрій Шевельов (Шерех) в МУРі (Мистецький Український Рух). *Вісник Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка: Філологічні науки.* 2004. №3. С. 193–201.

7. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі. К.: Либідь, 1997. 360 с.

8. Пискун В., Ціпко А., Шептицька Т. Юрій Шевельов: виклик часу і відповідь науковця: Монографія. К.: «МП Леся», 2010. 174 с.

9. Українська літературна критика XX ст.: Антологія у двох томах. К.: Наукова думка, 2015. Т. 1. 720 с.

10. Шевельов Ю. Вибрані праці: у 2 кн. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. Кн. 2. 1151 с.

11. Шевельов Ю. З історії незакінченої війни. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. 471с.

12. Шевельов Ю. Я – мене – мені... (і довкруги). *Спогади.* Харків–Нью-Йорк: Видання часопису «Березіль». Видавництво М. П. Коць, 2001. Т. 2. 304 с.

References

1. Basiliya X. (2001). *Do istoriyi Mysteczkogo Ukrainського Ruhu* [On the history of the Ukrainian Art Movement]. *Nacionalnyj universytet «Kyievo-Mohylyanska akademiya». Naukovi zapysky: Filologichni nauky*, vol.19, pp. 51–55. (in Ukrainian).

2. Grabovych G. (2003). *V poshukah velykoyi literatury* [In search of great literature]. *Do istoriyi ukrainskoyi literatury (Doslidzhennya, eseyi, polemika)* [Before history of Ukrainian literature (research, esei, polemic)]. Kyiv: Krytyka, pp. 535–574. (in Ukrainian).

3. Dzjuba I. (2008). *Yuriy Scherekh – literaturoznavets i kulturoloh* [Yuri Sherekh – literary scholar and culturologist] *Shevelov Y. Vybrani pratsi* [Chosen works]. Kyiv: Vyd. dim «Kyievo-Mohylyanska akademiya». Book 2, pp. 5–32. (in Ukrainian).

4. Kostyuk G. (2008). *Zustrichi i proshhannya. Spogady u dvoh knyгах* [Meeting and farewell. Memories in the two books]. Kyiv: Smoloskyp. 512 p. (in Ukrainian).

5. Krasnodemska I. (2011). *Ukrainoznavchi studii diaspory (XX st.)* [Ukrainian studies of diaspora (20th century)]. Kyiv: NNDIU. 368 p. (in Ukrainian).

6. Lysenko-Rovaljova N. (2004). *Yuriy Shevelov(Sherekh) v MURi (Mysteczkij Ukrainskij Ruh)* [Yuri Shevelov (Sherekh) in the UAM (Ukrainian artistic movement)]. *Visnyk Luganskogo nacionalnogo pedagogichnogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka: Filologichni nauky*, no. 3, pp.193–201. (in Ukrainian).

7. Pavlychko S. (1997). *Dyskurs modernizmu v ukrainskij literatury* [The discourse of modernism in the Ukrainian literature]. Kyiv: Lybid. 360 p. (in Ukrainian).

8. Piskun V., Tsipko A., Sheptytska T. (2010). *Yuriy Shevelov: vyklyk chasu i vidpovid naukovtsya* [Yuri Shevelov – challenge of time and response of scientist]. Kyiv: Lesya ltd. 174 p. (in Ukrainian).

9. *Ukrainska literaturna krytyka XX stolittya:Antologiya v dvoh tomah* [Ukrainian literature critics of the twenties century:anthology in the two books]. Kyiv: Naukova dumka. Book 2. 720 p. (in Ukrainian).

10. Shevelov Y. (2008). *Vybrani praci u 2 knyгах* [Chosen works in 2 books]. Kyiv:Vyd. dim«Kyievo-Mohylyanska akademiya». Book 2. 1151 pp. (in Ukrainian).

11. Shevelov Y. (2009). *Z istorii nezakinchenoi vijny* [From the history of the unfinished war]. Kyiv: Vyd.Dim «Kyievo-Mohylyanska akademiya». 471p. (in Ukrainian).

12. Shevelov Y. (2001). *Ya – mene – meni... (i dovkruihy) Spohady* [I – me...(around) Memories]. Kharkiv-New York: Vydannya chasopysu «Berezil». Vydavnyctvo M.P.Kocz. Book 2. 304p. (in Ukrainian).

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2021.29.11>
УДК 2:322(477) "312"

Світлана Кагамлик

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ

ORCID: 0000-0003-4732-1410

Email: kagam@i.ua

ЦЕРКВА В УКРАЇНІ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ЗАГРОЗ: РЕАКЦІЯ НА РОСІЙСЬКУ ВІЙСЬКОВУ АГРЕСІЮ

Анотація. Метою статті є спроба з'ясувати ставлення християнських конфесій в Україні до російсько-української війни на сході України як вияву їхньої релігійної і національної ідентичності.

Зовнішні ризики для сучасного українського суспільства вимагають глибокого наукового аналізу цієї проблематики, у тому числі й у сфері релігійних відносин. Військова та ідеологічна агресія Росії стала маркером соціальної ідентичності й цивілізаційного вибору християнських конфесій. Вона яскраво виявила позицію Української Православної Церкви Московського Патріархату як структурної частини Російської Православної Церкви і потужного інструменту реалізації політики й ідеології «русского мира» на теренах України. Фактично, УПЦ (МП) представляє інтереси РПЦ, позаяк дотримується її установок на те, щоб Україна перебувала в сфері російських геоконфесійних інтересів. Про це свідчить панування російської мови в богослужіннях, проповідях, навчальних закладах, видавничій сфері. УПЦ (МП) навіть формально до цього часу не засудила російську інтервенцію, не визнала Росію агресором. Навпаки, окремі священники відкрито пропагують російську агресію і закликають до порушення територіальної цілісності України. Храми УПЦ (МП) на Донбасі служать складами зброї для російських військ, а російські терористи відкрито прислужують Московському патріархату.

Ставлення УПЦ (КП) / ПЦУ, УГКЦ, та інших українських Церков до російської агресії визначає їх патріотичну проукраїнську позицію. Найбільш промовисто це характеризує інститут капеланства, який УПЦ (КП) / ПЦУ та УГКЦ, активно постачають своїми кадрами.

Ключові слова: російська агресія, Українська Православна Церква Київського Патріархату, Українська Православна Церква Московського Патріархату, Православна Церква України, Українська Греко-Католицька Церква.

Svitlana Kahamlyk

Candidate of Historical Sciences (PhD in History), Senior Researcher,
Taras Shevchenko National University of Kyiv

THE CHURCH IN UKRAINE IN THE CONTEMPORARY THREATS: A REACTION TO RUSSIAN MILITARY AGGRESSION

Abstract. The aim of the article is to try to find out the attitude of Christian denominations in Ukraine to the Russian-Ukrainian war in eastern Ukraine as a manifestation of their religious and national identity.

External risks for modern Ukrainian society require in-depth scientific analysis of this issue, in particular in sphere of religious relations. Russia's military and ideological aggression has become a marker of the social identity and civilizational choice of Christian denominations. It clearly revealed the position of the Ukrainian Orthodox Church of the Moscow Patriarchate as a structural part of the Russian Orthodox Church and a powerful tool for implementing the policy and ideology of the "Russian world" in Ukraine. Factually, the Ukrainian Orthodox Church of the Moscow Patriarchate represents the interests of the Russian Orthodox Church as it adheres to its guidelines for Ukraine to be in the sphere of Russian geo-confessional interests. This is evidenced by the dominance of the Russian language in worship, sermons, educational institutions, publishing.

The Ukrainian Orthodox Church of the Moscow Patriarchate has not even formally condemned the Russian intervention so far, nor has it recognized Russia as an aggressor. On the contrary, some priests of the Church openly promote Russian aggression and call for the violation of Ukraine's territorial integrity. The temples of the Ukrainian Orthodox Church of the Moscow Patriarchate in Donbas serve as weapons depots for Russian troops, and Russian terrorists openly serve the Moscow Patriarchate.

The attitude of the Ukrainian Orthodox Church of the Kyiv Patriarchate / Orthodox Church of Ukraine, Ukrainian Greek-Catholic Church and other Ukrainian Churches to Russian aggression determines their patriotic pro-Ukrainian position. This is most eloquently characterized by the institute of chaplaincy, which this Churches actively supply with their staff.

Keywords: Russian aggression, Ukrainian Orthodox Church of the Kyiv Patriarchate, Ukrainian Orthodox Church of the Moscow Patriarchate, Orthodox Church of Ukraine, Ukrainian Greek-Catholic Church.

Постановка проблеми. Військова та ідеологічна агресія Росії стала маркером соціальної ідентичності й цивілізаційного вибору християнських конфесій в Україні. Як відзначають сучасні дослідники, «те, що відбувається нині в Україні, – це цивілізаційний розворот», коли відбувається «остаточний крах православної цивілізації як цілісності» [4, с. 170]. В цих умовах конфесійна належність стає «складовою соціально-політичних і ціннісних орієнтацій, конкуренції великих соціальних груп і виразником їхніх інтересів, формування національної або збереження імперської ідентичності... Особливої актуальності це питання набуло після російської агресії в Криму й на Донбасі та в умовах продовження цієї загрози» [16, с. 49]. Відповідно, зовнішні ризики для сучасного українського суспільства вимагають глибокого наукового аналізу цієї проблематики, у тому числі й у сфері релігійних відносин.

Аналіз наукових публікацій. Релігійна складова українського сьогодення є предметом міждисциплінарних досліджень. До її розробки залучаються представники різних наукових галузей – історики, філософи, релігієзнавці, соціологи, політологи. Традиційно провід у цих питаннях належить науковцям Інституту релігієзнавства НАН України, серед яких А.Арістова, М. Бабій, В. Климов, А. Колодний, Л. Філіпович, В. Шевченко [1; 2; 10; 11; 23; 25]. У їхньому доробку як персональні, так і колективні дослідження, у тому числі присвячені питанням державно-церковних відносин, релігійним конфліктам, толерантності та міжконфесійному діалогу. Особливої уваги заслуговують спецвипуски наукових щорічників «Релігійна свобода» (за результатами науково-практичної конференції 2010 р. – «Міжконфесійні відносини у їх сутності і виявах в Україні» та «Українське релігієзнавство» (у 2011 р. на його сторінках опубліковано монографію із циклу «Релігія – Світ – Україна», друга частина якої була безпосередньо присвячена міжконфесійним відносинам). У них аналізуються трансформації конфесійної ситуації як у всеукраїнському масштабі, так і в окремих регіонах країни.

Важливі питання міжконфесійних суперечностей і взаємодії етносу й релігії в умовах сучасних суспільно-політичних реалій України порушують також науковці й інших установ. Так, природа міжцерковних конфліктів у православ'ї України становить пріоритетний інтерес для С. Здіюрука [6]. Динаміку конфесійних процесів у сучасній Україні, їх інституційні та ідентифікаційні аспекти відслідковує В. Войналович [4]. Політичну складову конфліктизації міжконфесійних відносин в українському суспільстві аналізує М. Обушний [14], а їх сутність в історичному досвіді української спільноти – С. Кагамлик [9].

Мета статті. Попри значні теоретичні напрацювання сучасних дослідників існує потреба з'ясувати ставлення християнських конфесій в Україні до російсько-української війни на сході України як вияву їхньої релігійної і національної ідентичності.

Виклад основного матеріалу. Поведінка релігійної організації Українська Православна Церква у складі Московського патріархату (УПЦ (МП)), яка позиціонує себе як Українська Православна Церква (формально, лише фактом за розміщення її на території України), характеризується такими чинниками:

Фактично, УПЦ (МП) представляє інтереси Російської Православної Церкви (РПЦ), позаяк дотримується її установок на те, щоб Україна перебувала в сфері російських геоконфесійних інтересів. Про це свідчить панування російської мови в богослужіннях, проповідях, навчальних закладах, видавничій сфері УПЦ (МП). Діяльність Церкви не відповідає інтересам Української держави, а навпаки. В український релігійний та інформаційний простір активно насаджується теорія «руського мира», ідея необхідності відродження «святої Русі» під прикриттям єдності православної віри. Тому УПЦ (МП) доцільніше назвати, як вважає А. Колодний, «Православною Церквою України Московського Патріархату, а може й так, як її назвав нещодавно Президент РФ В. Путін – «Російською Православною Церквою в Україні», фінансуючи з державної казни побудову храмів цієї Церкви в ряді міст України» [11, с. 82]. Саме тому УПЦ (МП) протриває реальній автокефалії українського православ'я і не визнає новостворену структуру – Православну Церкву України (ПЦУ) – канонічною, перешкоджаючи її розвитку різними способами. З цих самих мотивів організовано в УПЦ (МП) бойкот візиту патріарха Варфоломія [21]. Водночас вона не сприймає ні Українську Греко-Католицьку Церкву (УГКЦ), ні Українську Католицьку Церкву (УКЦ), першу звинувачуючи у захопленні в Галичині храмів УПЦ (МП), а другу вважає «польським витвором» на українських землях [11, с. 86–87].

Як стверджують сучасні українські вчені, «проект «руського мира» суперечить національним інтересам України, орієнтований на підризу гуманітарної безпеки Української держави, поляризує українське суспільство, перешкоджає формуванню загальноукраїнської ідентичності, гальмує процеси європейської інтеграції» а тому, «природно, постає питання про спроможність на найвищому державному рівні здійснювати заходи, що покликані нейтралізувати експансію неоімперських світоглядних конструктів в українському суспільстві» [8].

Сучасні релігієзнавці звертають увагу на те, що УПЦ (МП) навіть формально «до цього часу не засудила російську інтервенцію, не визнала Росію агресором. Натомість, повторюючи слова Москов-

ського Патріарха, її духовенство продовжує повчати про якусь "братоубийственную", якусь "междоусобную брань на Украине", на ділі цим само тільки підтримуючи дії російських загарбників, діючи на користь ворогу, виступаючи проти України» [15, с. 137]. Як влучно зазначає В. Портников, «в той час, коли наш народ активно бореться із збожеволілою імперією за свою свободу», «перебування УПЦ у лоні Московського патріархату тепер може викликати тільки здивування» [18].

Варто зазначити, що позиція УПЦ (МП) щодо російської військової агресії певним чином еволюціонувала. Якщо на початку військового протистояння на Сході України її зверхники здебільшого зберігали мовчання, намагаючись уникнути публічних заяв, то з часом УПЦ (МП) виробила офіційну позицію. У загальних рисах вона зводиться до закликів про припинення вогню і підтримки своїх віруючих, що перебувають по обидва боки конфлікту. Водночас існують свідчення, що окремі священники УПЦ (МП) відкрито пропагують російську агресію і закликають до порушення територіальної цілісності України. Храми УПЦ (МП) на Донбасі служать складами зброї для російських військ [24], а російські терористи відкрито прислужують Московському патріархату [20]. Окремі релігійні громади із юрисдикції УПЦ (МП) не лише підтримали сепаратизм, але й надавали притулок російським військовим, «благословляли» їх на війну з Україною, розповсюджували сепаратистську літературу тощо [3, с. 111–112].

Чимало промовистих свідчень щодо позиції УПЦ (МП) стосовно російської військової агресії містить звернення (петиція) ПЦУ щодо передачі у її відання Києво-Печерської лаври, мотивуючи це тим, що «цілком справедливо, щоб духовну святиню використовувала православна конфесія яка визнана православним світом автокефальною православна церквою на території України» [19]. Аргументами на користь цього була ціла низка вчинених УПЦ (МП) дискредитаційних дій:

Апофеозом одіозності позиції УПЦ (МП) як Церкви проросійської орієнтації стало закріплення її офіційної позиції у «Конституції ДНР» 14 травня 2014 р., заява її предстоятеля, митрополита Київського і всієї України Онуфрія (Березовського) про недопустимість богослужінь українською мовою [12], а також показове сидіння керівників конфесії на момент вшанування імені Героїв України [13, с. 139–140]. Вищенаведене обґрунтовано засвідчує позицію УПЦ (МП) в умовах російської агресії як структурної частини РПЦ і потужного інструменту реалізації політики й ідеології «руського мира» на теренах України.

Ставлення УПЦ (КП) / ПЦУ та інших національних українських Церков до російської агресії промовисто характеризує інститут капеланства, який вони активно постачають своїми кадрами. Д. Вовк характеризує запровадження військового капеланства як появу у частинах, що проводять

антитерористичну операцію на Сході країни, штатних капеланів – представників різних церков і деномінацій [3, с. 109]. «Якщо церкви мають підготовлених священників і сприймають місію капеланства як соціальне служіння, а не спосіб посилення власного впливу, останнє може бути дуже корисним і, очевидно, є таким в умовах військового конфлікту, коли солдати і офіцери, які мають релігійні переконання, відчувають особливу потребу долучитися до власної релігії, таїнств та спілкування зі священником та одновірцями» [3, с. 109].

Характеризуючи особливості духовного служіння військових капеланів України в умовах російської агресії, С. Здіорук зазначав, що такий досвід напрацьовано, зокрема, з УПЦ (КП), УГКЦ, УАПЦ. Але розв'язати поточні проблеми співпраці Воєнної організації України з українськими церквами можна лише з прийняттям Закону України «Про службу військових капеланів» та відповідних змін до Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» [7, с. 144].

Водночас національно налаштовані українські Православні Церкви активно розвінчують теорію «руського мира» як агресивну та антиукраїнську. У відповідь на те, що УПЦ (МП) не дистанціювалася від РПЦ, яка підтримала політику російського уряду щодо України, УПЦ (КП)/ПЦУ та наближені до них структури, політичні і громадські організації патріотичного і націоналістичного спрямування, закликають до обмеження діяльності чи навіть ліквідації УПЦ (МП), відібрання її храмів і майна. Священик ПЦУ Сидор у цьому сенсі закликає єднатися навколо єдиного Київського престолу [21].

Позицію УГКЦ щодо «руського мира» промовисто ілюструють слова її предстоятеля Святослава Шевчука. Альтернативний шлях поширенню цієї ідеології, на його думку, – «будувати свій український світ, тобто розбудовувати суспільство, де панують українські цінності, українські візії, конструктивно змінювати пострадянські стереотипи і форми взаємодії між людьми і суспільними структурами» [23].

Конструктивно, проукраїнською можна також характеризувати позицію УКЦ в Україні щодо російської агресії. Це видно, зокрема, з Послання Конференції єпископів УКЦ з нагоди 30 річниці Незалежності України, де зазначено: «Відзначаючи 30 річницю Незалежності нашої Держави, не можемо не згадати про багатьох синів і доньок, які ціною свого життя далі стоять на її захисті. Не можемо не згадати про війну на Сході України. Схилиємо наші голови в пошані і молитві по відношенню до наших Захисників, просимо про життя вічне для усіх загиблих, про потіху для їхніх родин, та смиренно благаємо Бога про дар миру [22].

Прикметно, що в умовах російської агресії підтримку національній позиції більшості українських Церков задля їх консолідації надають лідери вселенського православ'я, закликаючи до цього й УПЦ (МП). Так, у промові з нагоди 30-ліття

незалежності України Вселенський Патріарх Варфоломій 24 серпня 2021 р. заявив, що готовий вислухати УПЦ (МП) та закликав її духовенство переглянути свою позицію [17].

Висновки. Отже, військова та ідеологічна агресія Росії стала маркером соціальної ідентичності й цивілізаційного вибору християнських конфесій. Вона яскраво виявила позицію УПЦ (МП) як структурної частини РПЦ і потужного інструменту реалізації політики й ідеології «русского мира» на теренах України. Фактично, УПЦ (МП) представляє інтереси РПЦ, позаяк дотримується її установок на те, щоб Україна перебувала в сфері російських геоконфесійних інтересів. УПЦ (МП) навіть формально до цього часу не засудила російську інтервенцію, не визнала Росію агресором. Навпаки, окремі священики УПЦ (МП) відкрито пропагують російську агресію і закликають до порушення територіальної цілісності України.

Водночас ставлення УПЦ (КП) / ПЦУ, УГКЦ та інших українських Церков до російської агресії визначає їх патріотичну проукраїнську позицію. Найбільш промовисто це характеризує інститут капеланства, який УПЦ (КП) / ПЦУ та УГКЦ активно постачають своїми кадрами.

1. Арістова А. Релігійні конфлікти: природа, вияви, шляхи врегулювання. К., 2007. 336 с.

2. Бабій М. Діалог у контексті міжконфесійних відносин: сутність і проблеми. *Екуменізм і проблеми міжконфесійних відносин в Україні*. К., 2001. С. 43–49.

3. Вовк Д. Релігійна свобода на тлі українсько-російської війни: деякі юридичні аспекти. *Релігійна свобода на перехресті епох, свобод і культур*. Науковий щорічник. 2016. №19. С. 106–113.

4. Войналович В. Динаміка конфесійних процесів у сучасній Україні: інституційні та ідентифікаційні аспекти. *Етнополітичний контекст соціокультурних трансформацій*. К., 2017. С. 169–228.

5. Войналович, В. Етноконфесійні детермінанти суспільної консолідації. *Етнополітичні чинники консолідації сучасного українського суспільства*. К., 2020. С. 149–225.

6. Здіорук С. Природа міжцерковних конфліктів у православ'ї України. *Релігійна свобода*. 2005. № 9. С. 106–112.

7. Здіорук С. Служба військових капеланів України в умовах Вітчизняної війни 2014–2016 років з Російською імперією. *Релігійна свобода на перехресті епох, свобод і культур*. Науковий щорічник. 2016. №19. С. 142–147.

8. Здіорук С., Яблонський В. Проект «русского мира» як механізм імперської агресії Росії проти України. *Наукові записки Інституту політичних та етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2014. Випуск 6 (74). С. 258–267.

9. Кагамлик С.Р. Міжконфесійне протистояння в сучасній Україні: форми вияву та шляхи протидії. *Українознавчий альманах*. 2020. Випуск 27. С. 94–99.

10. Климов В. Міжконфесійний діалог як складова культурно-цивілізаційних відносин. *Українське релігієзнавство*. 2009. №50. С. 269–279.

11. Колодний А. Міжконфесійні та міжцерковні протистояння в незалежній Україні. *Релігійна свобода на перехресті епох, свобод і культур*. 2005. № 9. С. 81–99.

12. Митрополит Онуфрій категорично виступив проти української мови в богослужінні (12 травня 2020). URL: <https://volynua.com/posts/mitropolit-mp-onufriy-vistupiv-kategorichno-proti-ukrainskoi-movi-v-bogosluzhinni>

13. Мороз В. Убити дракона: постколоніальні виклики для Православної Церкви в Україні. *Релігійна свобода на перехресті епох, свобод і культур*. Науковий щорічник. 2016. №19. С. 139–142.

14. Обушний М. Політична складова конфліктизації міжконфесійних відносин України. *Українознавчий альманах*. 2019. Випуск 25. С. 84–90.

15. Павленко П. Гібридна війна на церковному фронті (або «Єдина Помісна Православна Церква» як ферк УПЦ МП). *Релігійна свобода на перехресті епох, свобод і культур*. Науковий щорічник. 2016. №19. С. 134–139.

16. Паращевін, М. Релігійні складові основних ризиків функціонування та збереження українського суспільства. *Український соціум*. 2020. №3 (74). С. 44–61.

17. Патріарх Варфоломій закликав УПЦ МП переглянути свою позицію (24.08.2021). URL: https://risu.ua/patriarh-varfolomij-zaklikav-upc-mp-pereglyanuti-svoyu-poziciyu_n121227

18. Портников В. Обреченность митрополита Онуфрия. *NEWSru.ua: Новости Украины* (14 августа 2014 г.). URL: http://www.religion.in.ua/zmi/ukrainian_zmi/26683-obrechennost-mitropolita-onufriya.html

19. Припинити використання Києво-Печерської лаври Українською православною церквою Московського патріархату шляхом розірвання договору оренди та передати Києво-Печерську лавру у використання Православної Церкви України (ПЦУ). Електронна петиція №22/092966-еп. URL: <https://petition.president.gov.ua/petition/92966>

20. Російські терористи на службі в Московського патріархату (11 липня 2016). URL: <https://informnapalm.org/ua/rosijski-terorysty-na-sluzhbi-v-moskovskogo-patriarhatu/>

21. Сидор Іван, о. (2021). "Іде війна між українським православ'ям і російським мракобіссом" – ПЦУ про бойкот візиту Варфоломія (18 серпня 2021). URL: https://risu.ua/ide-vijna-mizh-ukrayinskim-pravoslavyam-i-rosijskim-mrakobissom---v-rucprkomentuvalibojkot-vizitu-varfolomiya_n121044

22. Схилиємо голову перед нашими Захисниками, – єпископи РКЦ до 30-річчя Незалежності України (23 серпня 2021). URL: https://risu.ua/shilyayemo-golovu-pered-nashimi-zahisnikami---yepiskopi-rkc-do-30-richchya-nezalezhnosti-ukrayini_n121194

23. Філіпович Л. Релігійна безпека в Україні та шляхи її подолання (11 квітня 2019). URL: https://risu.ua/religiyna-bezpeka-v-ukrajini-zagrozi-i-shlyahi-jih-podolannya_n97436

24. Храми УПЦ МП на Донбасі служили складами зброї для російських військ (4 липня 2016). URL: <https://apostrophe.ua/ua/article/society/2016-07-04/hramy-upts-mp-na-donbasse-slujili-skladami-orujija-dlya-rossijskih-voysk/5939>

25. Шевченко В. Актуалізація української релігійної духовності і міжконфесійні реалії сьогодення. *Релігійна свобода на перехресті епох, свобод і культур. Науковий щорічник*. 2007. №12. С. 42-45.

References

1. Aristova A. (2007). *Relihiini konflikty: pryroda, vyjavy, shliakhy vrehuliuvannia* [Religious conflicts: nature, manifestations, ways of settlement]. Kyiv. 336 p. (in Ukrainian).

2. Babii M. (2001). *Dialoh u konteksti mizhkonfesiinykh vidnosyn: sutnist i problemy* [Dialogue in the context of interfaith relations: essence and problems]. *Ekumenizm i problemy mizhkonfesiinykh vidnosyn v Ukraini*. Kyiv. P. 43–49. (in Ukrainian).

3. Vovk D. (2016). *Relihiina svoboda na tli ukrainsko-rosiiskoi viiny: deiakі yurydychni aspekty* [Religious freedom against the background of the Ukrainian-Russian war: some legal aspects]. *Relihiina svoboda na perekhrestі epokh, svobod i kultur. Naukovyi shchorichnyk*. №19. P. 106–113. (in Ukrainian).

4. Voinalovych V. (2017). *Dynamika konfesiinykh protsesiv u suchasniі Ukraini: instytutsiini ta identyfikatsiini aspekty* [Dynamics of confessional processes in modern Ukraine: institutional and identification aspects] *Etnopolitychnyi kontekst sotsiokulturnykh transformatsii*. Kyiv. P. 169–228. (in Ukrainian).

5. Voinalovych V. (2020). *Etnokonfesiini determinanty suspilnoi konsolidatsii* [Ethno-confessional determinants of social consolidation]. *Etnopolitychni chynnyky konsolidatsii suchasnoho ukrainskoho suspilstva*. Kyiv. P. 149–225.

6. Zdioruk S. (2005). *Pryroda mizhtserkovnykh konfliktiv u pravoslavii Ukrainy* [The nature of inter-church conflicts in the Orthodoxy of Ukraine]. *Relihiina svoboda na perekhrestі epokh, svobod i kultur. Naukovyi shchorichnyk*. № 9. P. 106–112. (in Ukrainian).

7. Zdioruk S. (2016). *Sluzhba viiskovykh kapelaniv Ukrainy v umovakh Vitchyznianoі viiny 2014–2016 rokiv z Rosiiskoiu imperieiu* [Service of military chaplains of Ukraine in the conditions of the Patriotic War of 2014–2016 with the Russian Empire]. *Relihiina svoboda na perekhrestі epokh, svobod i kultur. Naukovyi shchorichnyk*. №19. P. 142–147. (in Ukrainian).

8. Zdioruk S., Yablonskyi V. (2014). *Proekt «ruskoho myra» yak mekhanizm imperskoi ahresii Rosii proty Ukrainy* [Project "Russian world" as a mechanism of imperial aggression of Russia against Ukraine] *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh ta etnonatsionalnykh doslidzhen im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy*. Kyiv. Issue 6 (74). P. 258–267. (in Ukrainian).

9. Kahamlyk S. (2020). *Mizhkonfesiine protystoiannia v suchasniі Ukraini: formy vyjavu ta shliakhy protydii* [Interfaith confrontation in modern Ukraine: forms of manifestation and ways of counteraction]. *Ukrainoznavchyi almanakh*. Vypusk 27. P. 94–99. (in Ukrainian).

10. Klymov V. (2009). *Mizhkonfesiinyi dialoh yak skladova kulturno-tsyvilizatsiinykh vidnosyn* [Interfaith

dialogue as a component of cultural and civilizational relations]. *Ukrainske relihieznavstvo*. №50. P. 269–279. (in Ukrainian).

11. Kolodnyi A. (2005). *Mizhkonfesiini ta mizhtserkovni protystoiannia v nezalezhnii Ukraini* [Interfaith and inter-church confrontations in independent Ukraine. Religious freedom] *Relihiina svoboda na perekhrestі epokh, svobod i kultur. Naukovyi shchorichnyk*. № 9. P. 81–99. (in Ukrainian).

12. Mytropolyt Onufrii katehorychno vystupyv proty ukrainskoi movy v bohosluzhinni [Metropolitan Onufriy categorically opposed the Ukrainian language in worshi]. URL: <https://volynua.com/posts/mitropolit-mp-onufriy-vistupiv-kategorichno-proti-ukrainskoi-movi-v-bogosluzhinni> (in Ukrainian).

13. Moroz V. (2016). *Ubyty drakona: postkolonialni vykyky dlia Pravoslavnoi Tserkvy v Ukraini* [To kill a dragon: postcolonial challenges for the Orthodox Church in Ukraine]. *Relihiina svoboda na perekhrestі epokh, svobod i kultur. Naukovyi shchorichnyk*. №19. P. 139–142. (in Ukrainian).

14. Obushnyi, M. (2019). *Politychna skladova u konfliktizatsii mizhkonfesiinykh vidnosyn v Ukraini* [Political component in the conflict of interfaith relations in Ukraine]. *Ukrainoznavchyi almanakh*. Vypusk 25. P. 84–90. (in Ukrainian).

15. Pavlenko P. (2016). *Hibrydna viina na tserkovnomu fronti (abo "Yedyna Pomisna Pravoslavna Tsepka» yak ferk UPTS MP* [Hybrid war on the church front (or "United Local Orthodox Chain" as a ferk of the UOC-MP] *Relihiina svoboda na perekhrestі epokh, svobod i kultur. Naukovyi shchorichnyk*. №19. Kyiv. P. 134–139. (in Ukrainian).

16. Parashchevin M.A. (2020). *Relihiuni skladovi osnovnykh ryzykiv funktsionuvannia ta zberezhenia ukrainskoho suspilstva* [Religious components of the main risks to the functioning and preservation of Ukrainian society]. *Ukrayinskyi sotsium*. №3 (74). P. 44–61. (in Ukrainian).

17. Patriarkh Varfolomii zaklykav UPTS MP perehliantuy svoiu pozytsiiu Patriarkh Bartholomew called on the UOC-MP to reconsider its position (24.08.2021). URL: https://risu.ua/patriarkh-varfolomij-zaklykav-upc-mp-pereglyanuti-svoyu-pozyciyu_n121227 (in Ukrainian).

18. Portnikov V. (2014). *Obrechennost mitropolita Onufriya* [Doom of Metropolitan Onufriy]. *NEWSru.ua: Novosti Ukrainy*. 14 avgusta 2014 g. URL: http://www.religion.in.ua/zmi/ukrainian_zmi/26683-obrechennost-mitropolita-onufriya.html (in Russian).

19. Prypynyty vykorystannia Kyievo-Pecherskoi lavry Ukrainskoiu pravoslavnoiu tserkvoiu Moskovskoho patriarkhatu shliakhom rozirvannia dohovoru orendy ta peredaty Kyievo-Pechersku lavru u vykorystannia Pravoslavniі Tserkvi Ukrainy (PTSU). *Elektronna petytsiia* [Stop the use of the Kiev-Pechersk Lavra by the Ukrainian Orthodox Church of the Moscow Patriarchate by terminating the lease agreement and transfer the Kiev-Pechersk Lavra to the Orthodox Church of Ukraine (PCU). Electronic petition]. URL:

<https://petition.president.gov.ua/petition/92966> (in Ukrainian).

20. *Rosijski terorysty na sluzhbi v Moskovskoho patriarkhatu* [Russian terrorists in the service of the Moscow Patriarchate] (11.07.2016). URL: <https://informnapalm.org/ua/rosijski-terorysty-na-sluzhbi-v-moskovskogo-patriarkhatu/> (in Ukrainian).

21. Sydor Ivan, o. (2021). *"Ide viina mizh ukrainskym pravoslaviam i rosiiskym mrakobissiam"*, – PTSU pro boikot vizytu Varfolomiia ["There is a war between Ukrainian Orthodoxy and Russian obscurantism", – PCU about boycott of Bartholomew's visit] (18.08.2021). URL: https://risu.ua/ide-vijna-mizh-ukrayinskim-pravoslaviam-i-rosiiskim-mrakobissiam---v-pcuprkomentuvalibojkot-vizitu-varfolomiya_n121044 (in Ukrainian).

22. Skhyliaiemo holovu pered nashymy Zakhysnykamy, – yepyskopy RKTS do 30-richchia Nezalezhnosti Ukrainy [We bow our heads before our Defenders, – bishops of the RCC to the 30th anniversary of Independence of Ukraine]. (23.08.2021). URL: <https://risu.ua/shilyayemo-golovu-pered-nashimi->

zahisnikami---yepiskopi-rkc-do-30-richchya-nezalezhnosti-ukrayini_n121194 (in Ukrainian).

23. Filipovych L. (2019). *Relihiina bezpeka v Ukraini ta shliakhy yii podolannia* [Religious security in Ukraine and ways to overcome it]. URL: https://risu.ua/religiyna-bezpeka-v-ukrajini-zagrozi-i-shlyahi-jih-podolannya_n97436 (in Ukrainian).

24. Khramy UPTS MP na Donbasi sluzhyly skladamy zbroi dlia rosiiskyykh viisk [The temples of the Ukrainian Orthodox Church in the Donbas served as weapons depots for Russian troops] (4.07.2016). URL: <https://apostrophe.ua/ua/article/society/2016-07-04/hramy-upts-mp-na-donbasse-slujili-skladami-orujija-dlya-rossiiskih-voysk/5939> (in Ukrainian).

25. Shevchenko V. (2007). Aktualizatsiia ukrainskoi relihiinoi dukhovnosti i mizhkonfesiini realii sohodennia [Actualization of Ukrainian religious spirituality and interfaith realities of today]. *Relihiina svoboda na perekhrestii epokh, svobod i kultur*. Naukovyi shchorichnyk. № 12. P. 42–45. (in Ukrainian)

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2021.29.12>

УДК: 94(430=161.2):(3+378)“195/199”

Катерина Кобченко

кандидат історичних наук, науковий співробітник,
Центр українознавства філософського факультету,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ORCID: 0000-0003-2767-7620

Email: katrusiak@ukr.net

ДІМ УКРАЇНСЬКОЇ НАУКИ В МЮНХЕНІ: СТОРІНКИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПОВОЄННОЇ ЕМІГРАЦІЇ

Анотація. У статті розглянуто історію створення Дому української науки в Мюнхені – рамкового об'єднання трьох українських наукових інституцій: Українського Вільного Університету, Українського технічно-господарського інституту та європейського представництва Наукового товариства імені Шевченка, починаючи від ідеї виникнення такого об'єднання на поч. 1960-х років до 1991 р., включно з коротким оглядом його діяльності. Це об'єднання, на чолі якого стояло Товариство сприяння українській науці, стало формою українсько-німецької співпраці в справі організації роботи українських наукових установ й надало останнім можливість продовжити діяльність: УВУ наукову та викладацьку, а УТГІ та НТШ – дослідницьку. Таке формальне об'єднання дозволило створити систему взаємодії та підтримки українських еміграційних осередків, а також – розподілу коштів, значна частина яких надавалася українським установам німецькою стороною, й відповідної звітності щодо їх використання. З іншого боку, Дім української науки, який постав у 1963 р., дозволив більш ефективну внутрішню та зовнішню взаємодію українських наукових осередків при збереженні автономії кожного з них, що своєю чергою уможливило продовження діяльності українських інституцій у Німеччині та забезпечило збереження наукової традиції української еміграції загалом. Дім української науки в Мюнхені став важливим культурно-інтелектуальним осередком зарубіжного українства та посередником у його контактах з німецькою та ширше – європейською культурою.

Ключові слова: Дім української науки, Товариство сприяння українській науці, освітньо-наукові установи, Український Вільний університет (УВУ), Український технічно-господарський інститут (УТГІ), Наукове товариство імені Шевченка (НТШ), еміграція, Холодна війна, Німеччина, Баварія, Мюнхен.

Kateryna Kobchenko

Ph.D. in History, Research Associate,
Center of Ukrainian Studies, Faculty of Philosophy,
Taras Shevchenko national university of Kyiv

HOUSE OF UKRAINIAN SCIENCE IN MUNICH: PAGES OF INTELLECTUAL HISTORY OF UKRAINIAN POST-WAR EMIGRATION

Abstract. *The article investigates the history of creation of the House of Ukrainian Sciences as an umbrella-association of three Ukrainian scientific institutions: Ukrainian Free University (UFU), Ukrainian technical-husbandry Institute (UTHI) and European section of the Shevchenko Scientific society (NTSh) beginning from the idea of its creation in the early 1960es till 1991 and including short overview of its activity. This structure had an executive body – Working and Promoting Association of Ukrainian Sciences as a form of Ukrainian-German collaboration in organization of three over mentioned Ukrainian research institutions' activity. Thanks to it the Ukrainian Institutions could proceed their work: in the case of the Ukrainian Free University in both teaching and research aspects and by UTHI and NTSh in their scientific work. Such formal association allowed to provide organizational support and research planning of the Ukrainian scientific institutions, assure their financial assignment, which to the big part was given by German authorities, and organize controlling of the use of money. From the other side, the House of the Ukrainian Sciences founded 1963 allowed more affective internal and external cooperation of the Ukrainian scientific institutions by prevention of the autonomy status of each them. That in its turn allowed proceeding of activity of these Ukrainian scientific institutions in Germany as well as the further development of the of Ukrainian emigration's intellectual tradition in the whole. House of Ukrainian sciences became an important cultural and intellectual center of Ukrainians abroad and a mediator between them and German, further – European culture.*

Keywords: *House of Ukrainian Sciences, Working and Promoting Association of Ukrainian Sciences, research-and-educational institutions, Ukrainian Free University (UFU), Ukrainian technical-husbandry Institute (UTHI), Shevchenko scientific society (HTSh), Emigration, Cold War, Germany, Bavaria, Munich.*

Вступ. Після Другої світової війни чисельність української еміграції помітно збільшилася за рахунок біженців або непервернеців до СРСР, які в статусі переміщених осіб – ДіПі (від англ. DP – Displaced Persons) опинилися під орудою Західних союзників у їхніх окупаційних зонах Німеччини та Австрії. Серед нових українських емігрантів т. зв. «третьої хвилі» значним було представництво інтелектуалів як з теренів УРСР, так і з Західної України, що до 1939 р. була в складі Польщі, – науковців, вчителів, письменників та журналістів, яких об'єднувало критичне ставлення до радянського політичного режиму. Їхні попередники, міжвоєнна еміграція 1920–1930-х років, розбудувала ряд українських наукових і навчальних центрів за кордоном, серед яких у Німеччині – Український науковий інститут у Берліні, а на теренах Чехії – Український Вільний Університет (УВУ) в Празі й Українська господарська академія (УГА) в м. Подебради. Однак наступ Червоної армії наприкінці Другої світової війни призвів до згорання цих інституцій, майже цілковитої втрати ними навчальної бази, насамперед бібліотек, а у випадку УВУ – також до арешту й подальшої загибелі тих професорів, які залишилися в Празі на чолі з ректором Августином Волошиним.

Проте частина викладачів українських вищих шкіл, яка дісталася Німеччини і поповнила лави ДіПі, розпочала відродження освітньо-наукових інституцій, таких як УВУ та Український технічно-господарський інститут – УТГІ, який став наступником УГА [1, с. 26]. Таким чином було, з одного боку, продовжено традицію попередніх інституцій, а з іншого – їм було

надано нового імпульсу завдяки співпраці з українськими науковцями з нової хвилі еміграції. Історик Наталія Полонська-Василенко, нова емігрантка з теренів УРСР, так означила цей процес: «На початку мюнхенського періоду УВУ, під гаслом 'свобода науці', зібралися представники науки західних і східних земель України, католицького і православного віровизнання, і творили во ім'я науки Соборну Україну» [2, 525].

Окрім УВУ та УТГІ в Мюнхені продовжили роботу інші українські наукові установи, що представляли академічні традиції східної та західної України – Наукове товариство імені Шевченка (НТШ) та Українська вільна академія наук (УВАН). Їхні члени були водночас викладачами названих вище навчальних закладів, таким чином утворюючи спільну когорту науковців-емігрантів. Пошук можливостей подальшого існування українських наукових установ спонукав їх до координації зусиль. На теренах Німеччини центром української – і не лише – еміграції стала столиця Баварії місто Мюнхен, який вже в часи ДіПі відігравав важливу роль одного з головних осередків діяльності емігрантів-українців в Німеччині під орудою американської адміністрації. Після утворення Західнонімецької держави еміграційні установи перейшли під формально-юридичну опіку німецької влади, без участі та допомоги якої їхнє подальше існування було б неможливим.

Після активної відбудови та діяльності кількох українських наукових і освітніх установ упродовж так званого «таборового періоду» з 1945 до початку

1950-х років українські науково-освітні інституції зустрілися з новими викликами їхньої діяльності й існуванню. Головним з них був виїзд переважної більшості українських студентів та науковців до інших країн, головно – Американського континенту. Таким чином питання форм та засобів існування відроджених в екзилі українських інтелектуальних осередків, освітніх – УВУ та УТГІ, а також наукових – НТШ та УВАН знову актуалізувалося. Решта українських начальних закладів різного рівня, створених у таборах ДіПі, на початку 1950-х рр., фактично припинили існування, як і самі табори. Діяльність УВУ вдалося продовжити за незначної кількості студентів до 1956 р., після чого викладацька робота звелася до наукового керівництва працями докторантів, а для самого УВУ настала «тяжка доба занепаду» [3, 16]. Не менш невизначеним було й становище УТГІ, лекції в якому припинилися після від'їзду за океан студентів та значної частини викладачів, а сам заклад, який початково успішно працював у Регенсбургу – одному потужних осередків української ДіПі-грумади – у 1952 р. був перенесений до Мюнхена [1, 28] і його викладачі зосередились на дослідній праці. Однак українські науковці, що залишилися в Західній Німеччині, прагнули зберегти освітні інституції та інтелектуальну традицію української еміграції в Європі, шукаючи можливості продовжити роботу названих навчальних та наукових закладів. Розглядалися ними й варіанти їх перенесення до інших європейських країн (у випадку УТГІ – до Франції чи Британії), а особливо – до США, де українська громада була чисельною та потужною. Однак у випадку переїзду до Америки й Український технічно-господарський інститут, і Український вільний університет не могли б існувати як автономні заклади, натомість мали б увійти до складу тамтешніх навчальних установ. Тоді як їхні очільники понад усе прагнули зберегти автономний характер цих еміграційних «азильних» (тобто установ біженців, які отримали прихисток, нім. *Asyl*) установ, але таку можливість вони мали лише в Німеччині, завдяки її законодавчій базі та повоєнній політичній ситуації в ній [1, 29]. Цей факт врешті уможливив створення Дому української науки – інституційного та правового феномена та прикладу німецько-української співпраці в інтелектуальній сфері.

Дім української науки в Мюнхені – об'єднання українських науково-освітніх установ. Ситуація з українськими інтелектуальними осередками особливо загострилася на початку 1960-х рр., коли до нестачі кадрів та матеріальних проблем додався брак приміщень. Так, УВУ, який від початку 1945 р. працював у будинку Народної школи на Версал'єр-штрассе 4, пізніше перейменованій на вул. Ернста Ройтера 4, в якій він займав чотири кімнати – під ректорат, канцелярію та бібліотеку, – мусив звільнити їх до 1 липня 1962 р. через потреби в цих приміщеннях самої школи [23]. Бібліотека УВУ в цей час тимчасово знаходилася у підвалі іншої, невідповідної для неї установи, будучи недоступною

для публічного користування. Решта українських інституцій, таких як УТГІ та УВАН, теж перебували в приватних приміщеннях, зокрема підвальних і непристосованих для їхньої роботи.

Ці українські заклади знаходилися у віданні німецьких урядових установ, які опікувалися еміграційними громадами. На федеральному рівні це було Міністерство в справах вигнанців, біженців та жертв війни (нім. *Bundesministerium für Vertriebene, Flüchtlinge und Kriegsgeschädigte*), яке існувало з 1949 по 1969 р., а на земельному рівні – уряд Баварії в особі двох міністерств: освіти і культури, з одного боку, та праці й соціальної опіки – з іншого. Для німецьких урядовців підтримка «вільною науки» політичних емігрантів була водночас формою компенсації за злочини нацизму та внеском у антирадянське протистояння в рамках Холодної війни. Міністр-президент (прем'єр-міністр) Баварії Альфонс Гоппель зазначив на поч. 1960-х рр.: «Підтримка наукових установ української еміграції є також для мене особливою справою. Я вважаю, що тут після втрати території Східної Німеччини, підкорення Центральної Німеччини та загрози Берліну – завданням Баварії та Мюнхена є не дати розірватися інтелектуальним контактам зі Сходом Європи, більше того, знову зміцнити цей зв'язок» [10]. Зрозуміло, що під втратою Східної Німеччини після Другої світової війни він мав на увазі перехід цих територій до складу Польщі, а «підкоренням Східної Німеччини» означив утворення під радянським контролем Німецької Демократичної республіки. Таким чином, завданням Західної Німеччини в рамках захисту демократичних цінностей ставала зокрема підтримка антирадянських біженців та вигнанців з СРСР.

На початку 1960-х років послідовно виникли декілька проєктів підтримки українських еміграційних установ у Німеччині на основі об'єднання останніх. Один з них запропонувало Німецько-Українське Товариство (нім. *Deutsch-Ukrainische Gesellschaft*). Це товариство початково було засноване у 1918 р. двома науковцями, що походили з балтійських німців – Паулем Рорбахом та Алексом Шмідтом, воно підтримувало ідею української самостійності та політичні кола Української народної республіки [13, 377-383]; у 1948 р. діяльність Товариства була відновлена на чолі з президентом – німецьким адвокатом д-ром Фрідріхом Рьодером і секретарем – д-ром Григорієм (Грегором) Прокопчуком, істориком мистецтв. Засновник Товариства Пауль Рорбах до своєї смерті в 1956 р. залишався почесним президентом цього відновленого об'єднання. У листопаді 1960 р., Німецько-українське товариство об'єдналося з Німецько-українським товариством ім. Гердера (*Deutsch-Ukrainische Herder-Gesellschaft*), заснованим у 1954 р. зі схожою метою, створивши спільну президію з представників обох організацій. А член «гердерівського» товариства проф. д-р Іван Мірчук, який упродовж 1947–1961 рр. був ректором

або проректором УВУ, був обраний почесним президентом об'єднаного товариства [22, 70].

Ідея представників Німецько-українського товариства полягала в об'єднанні всіх – наукових, освітніх, культурних, молодіжних та релігійних інституцій української еміграції, що перебували в Мюнхені, під спільним дахом Дому Шевченка [11] – як формально, так і фігурально. Цю ідею підтримали федеральний Міністр у справах вигнанців, біженців та жертв війни Вольфганг Мішнік, а також тодішній ректор УВУ проф. Олександр Кульчицький. Пропозицію спорудження Дому Шевченка схвалили також майже всі українські організації: наукові – УВУ, УТГІ, УВАН, Українська автокефальна православна церква, Центральне представництво української еміграції в Німеччині (ЦПУЕН), Об'єднання українських жінок в Німеччині та молодіжні організації, насамперед Пласт. Згідно з цим проєктом, також українські редакції та видавництва мали бути зібрані під егідою спільного Дому Шевченка.

Однак у ході перемовин з вищезазначеними баварськими міністерствами ця ідея була визнана недоцільною та малореалістичною, насамперед через значну різницю в характері й завданнях цих організацій та значні кошти, необхідні для втілення цього задуму. До інших застережень належало й політичне спрямування деяких українських установ, діяльність яких під дахом Дому Шевченка була б недостатньо прозорою для німецької сторони; окрім того, подібний прецедент міг бути привабливим для інших еміграційних громад [7]. Відтак від цієї ідеї довелося відмовитись, натомість незабаром виникла альтернативна пропозиція більш оптимального об'єднання лише наукових та освітніх установ.

Організаційна зустріч німецьких та українських науковців для вироблення засад такого об'єднання відбулася 22 червня 1962 р. з ініціативи проф. Георга Штадтмюллера, очільника Інституту Східної Європи в Мюнхені. Під час зустрічі було обговорено та сформульовано принципи створення Дому української науки [6], у складі якого наукові інституції мали отримати більш чіткі гарантії та засади роботи. Юридично очолити таке об'єднання мала колегіальна установа у формі офіційно зареєстрованого статутного Товариства сприяння українській науці, німецькою мовою – Arbeits- und Förderungsgemeinschaft der Ukrainischen Wissenschaften e.V.

Перше, установче засідання Товариства відбулося 12 вересня 1962 р. Його членами-засновниками з українського боку виступили: представники НТШ д-р Атанас Фіголь та проф. Володимир Янів, викладачі УВУ – професори Ю. Бойко, О. Кульчицький, В. Орелецький, П. Зайцев, П. Студинський, від УТГІ – професори Є. Гловінський, Р. Єндик, Б. Кордюк та П. Савицький. Німецьку сторону представляли професори Ервін Кошмідер та Ганс Райнфельдер – з мюнхенського університету Людвіга-Максиміліана (ЛМУ) та Георг Штадтмюллер з Інституту Східної Європи. Увійти до складу Дому

української науки і відповідно делегувати своїх представників до Товариства сприяння українській науці зголосилися три установи: Український Вільний Університет, Український технічно-господарський інститут, а також відділення НТШ в Європі [14]; не приєдналося до новоствореної установи представництво УВАН на чолі з проф. О. Кульчицьким.

Статут Товариства сприяння українській науці було офіційно зареєстровано 13 листопада 1962 р. [14]. Згідно з ним, керівними органами Товариства стали Правління, Кураторія та Наукова рада, а його завданнями – створення економічних умов для наукової діяльності установ-членів, насамперед шляхом державного фінансування з боку німецьких державних установ. При цьому зазначалося, що «Баварія постійною матеріальною та нематеріальною допомогою виявляє свій особливий інтерес щодо прогресу в роботі українських наукових інституцій у своїй столиці Мюнхені» [21, 8]. Перший склад Правління, обраний у вересні 1962 р. і з незначними змінами переобраний після затвердження статуту, отримав керівництво у складі Голови проф. Ростислава Єндика – багаторічного ректора УТГІ, а також першого заступника – д-ра Атанаса Фіголя і другого заступника – проф. Павла Зайцева [18, 9]. Після смерті проф. Ростислава Єндика в лютому 1974 р. 1-м головою Товариства було обрано д-ра Григорія Васьковича [25, 101], на той час доцента, а пізніше – професора УВУ й декана його Філософічного факультету.

Наукова рада мала включати від шести до дванадцяти осіб, причому дві третини її складу становили українські науковці [24]. Її очільником став проф. О. Кульчицький. З німецького боку членами Наукової ради, яких пропонував ректор ЛМУ та Міністерство освіти і культури Баварії, стали проф. д-р Г. Райнфельдер – куратор УВУ в баварському уряді, проф. д-р Райнгард Маурах та вже згадувані фахівці зі східноєвропейських студій – професори Е. Кошмідер, та Г. Штадтмюллер. Завдання Наукової ради полягало у визначенні напрямів дослідної роботи наукових установ – як у складі товариства загалом, так і окремо [20, 13]. Кураторія (опікунська рада) складалася насамперед з представників німецьких відомств федерального та баварського рівня та від м. Мюнхена. До кураторії входив також голова наукової ради, а її очільником з моменту заснування тривалий час був референт баварського міністерства праці й соціальної опіки Йоганнес Мауер. Кураторія виконує контрольні та фінансово-економічні функції [14; 24].

При цьому три українські інституції, об'єднані в структурі Дому української науки, зберігали самостійність, адже передбачалося, що спільна установа «становить sui generis зовнішню рамку» їхньої діяльності [18, 9]. Заснування Товариства надало новий імпульс та можливість стабільного розвитку українським науковим установам [21, 8]. Провідна й найбільш активна роль у цьому об'єднанні належала Українському Вільному

Університету, особливо після того, як було відновлено його навчальну роботу.

Було також започатковано видання німецькомовного друкованого органу Товариства сприяння українській науці – «Mitteilungen» («Повідомлення»); упродовж 1965–1981 рр. вийшло друком його 18 чисел – річників або дворічників; потому видання змінило назву на «Jahrbuch der Ukrainekunde» («Щорічник українознавства») й продовжувало публікуватися упродовж 1982–1991 рр. Поряд із науковим публікаціями українських і зарубіжних авторів ці збірники вміщували офіційні щорічні звіти про діяльність Дому української науки в цілому й окремо – кожної з його установ-членів, і ці звіти становлять важливе джерело їхньої історії.

Безпосереднім наслідком створення Товариства стала оренда приміщення для Дому української науки, яка стала можливою завдяки його фінансуванню німецькою стороною. З цією метою було найнято приватний будинок на Лаплас-штрассе 24 в Мюнхені, а на час проведення ремонтних робіт упродовж 1962 р. Дім української науки розмістився у тимчасово орендованому приватному приміщенні на Кувіл'є-штрассе, в будинку під 9-м номером [5]. Обрахунки станом на вересень 1962 р. свідчать, що на ремонт і перебудову будинку на Лаплас-штрассе було витрачено 130 тис. марок, левову частку з яких – 70 тис. надало федеральне Міністерство у справах вигнанців, біженців та жертв війни, ще 40 тис. – баварський уряд, 12 тис. – місто Мюнхен, а невелику решту додали самі українські установи [8].

Дім Української Науки було офіційно відкрито в Мюнхені 24 травня 1963 року. Урочисту церемонію було розпочато в самому будинку в присутності німецьких чиновників, а також священиків українських церков: єпископа Платона Корниляка від Греко-Католицької церкви та протоієрея Палладія Дубицького від православної [18, 10]. Урочиста церемонія продовжилася в інавгураційній залі Баварської Академії Наук, де з вітальними словами виступили німецькі та українські офіційні особи та урядовці. Ректор УВУ проф. О. Кульчицький виголосив доповідь «Місце науки у духовному розвитку України». Завершилося святкування прийняттям, організованим баварським урядом у Мюнхенській резиденції, де, поряд з німецькими урядовцями виступив Микола Лівичський – представник уряду УНР в екзилі [18, 11].

Таким чином, зі створенням Дому української науки, а надто з переїздом установ, що увійшли до його складу, до окремого приміщення почався новий етап їхньої діяльності. Український Вільний Університет, зокрема, отримав у будинку на Лаплас-штрассе, «дві кімнати (кабінет ректора та канцелярію) та право користуватися для викладів великою залюю на 100 осіб, а крім того приміщення для бібліотеки, спільно з іншими установами» [4, 25]. Це було одним з факторів, які дозволили УВУ з 1965 р. відносити викладацьку діяльність, яка з плином часу структурувалася у постійний двомісячний літній

семестр для магістрантів та докторантів, а також літню та зимову школи українознавства для ширших кіл слухачів.

Український Вільний Університет став фактично центральною установою у складі об'єднання, адже він діяв як навчальна, так і наукова установа. Тоді як науковці УТГІ та НТШ зосередилися виключно на дослідній праці. Однак, як зазначалося вище, українські науковці часто були членами кількох установ, а УВУ до того запрошував до викладів представників своїх партнерських організацій. Тому взаємодія усіх трьох інституцій відбувалася переважно «гармонійно та по-діловому» [17, 77]. Товариство сприяння українській науці розгорнуло широку діяльність з популяризації української науки та освіти, яка відбувалася у формі «лекцій, наукових чи громадських конференцій або окремих доповідей, або науково-видавничої діяльності» [17, 77], й обсяги цієї роботи постійно збільшувалися.

Крім фінансування з німецького боку, значним джерелом коштів Товариства були пожертви, насамперед від Української Греко-Католицької церкви. Після двох років існування Товариства, коли ним було акумульовано певні кошти, стало можливим надавати стипендії співробітникам установ, об'єднаних у його складі, для підтримки їхньої наукової роботи. Основні зусилля НТШ було зосереджено на підготовці та публікації «Енциклопедії українознавства», яка виходила друком окремими зошитами за алфавітним принципом. Станом на 1973 р. було видано 31 зошит, при цьому із 30-м зошитом було завершено друк 6-го тому «Енциклопедії» [12, 95]. Кожна з названих інституцій видавала також власні наукові записки. Установи Товариства сприяння українській науці зберігали певний баланс у публікаціях українською та німецькою мовами, а також іншими мовами Європи. Приміром, у 1967 р. обсяг опублікованих українськими науковцями видань склав 80 сторінок «Енциклопедії», 434 сторінки наукових записок і повідомлень та понад 1300 сторінок монографічних видань [9, 77]. У цьому ж році в Домі української науки та за участі його установ було прочитано 43 публічні лекції [9, 77].

Перше десятиліття роботи Товариства стало свого роду важливим підсумком його діяльності й майже співпало в часі з ювілеями окремих інституцій: у 1971 р. своє 50-річчя відзначив УВУ, в 1972 р. півстолітній ювілей святкував УТГІ, а на 1973 р. припало століття НТШ [17, 96]. Це дало підстави не лише пишати зробленим за цей час, але й будувати плани на майбутнє та нарощувати обсяги роботи. До подальших важливих кроків належала купівля власного будинку УВУ на Пінценауер-штрассе 15 в Мюнхені, придбаного завдяки пожертві председателя Української греко-католицької церкви архієпископа і кардинала Йосипа Сліпого [17, 78]. Колишній радянській політ'язень, він близько сприймав потреби української науки і освіти, вільної від радянського впливу, і став меценатом у справі

придбання власного будинку [15, 202], який він після остаточного упорядкування освятив у 1976 р. і до якого УВУ та його партнерські установи переїхали в 1976 р. [15, 197]. Наявність власного приміщення була передумовою повторного офіційного визнання УВУ з боку баварського уряду недержавним навчальним закладом з правом промоції та габілітації, і це визнання офіційно відбулося у 1978 р. [16, 248-249]. Тому будинок був придбаний для УВУ, проте користувалися ним, як і раніше, всі установи-учасники Дому української науки.

З переїздом до власного приміщення Дім української науки закріпив свій статус центру українського інтелектуального життя у Мюнхені, продовживши здійснювати ряд заходів позанавчального й публічного характеру, таких як цикли публічних лекцій з українознавчої тематики, а також мистецькі виставки. Приміщенням Дому української науки користувалися для проведення власних заходів й інші українські організації, насамперед молодіжні.

Важливою стороною діяльності Товариства сприяння українській науці була співпраця з німецькими установами. Українські науковці використовували різноманітні можливості для контактів у вигляді спільних наукових заходів, видання Товариства вміщували розвідки зарубіжних науковців. Українські екзильні дослідники бачили своє завдання не лише в поширенні знань про Україну в Європі, але й у ролі посередника між українською та німецькою, ширше – європейською культурою. Постійною турботою Товариства сприяння українській науці було поповнення бібліотеки, яка складалася з автономних зібрань кожної з установ, проте мала спільний каталог і знаходилося в одному приміщенні.

Така структурна та організаційна діяльність Товариства сприяння українській науці зберігалася до моменту проголошення Україною незалежності в 1991 р. І хоча саме товариство не було ліквідоване, після встановлення контактів з Україною закінчився еміграційний період діяльності Дому української науки, а разом з ним – і фінансування з німецького боку. Так, з 1989 р. відділення НТШ почали створюватися в Україні, а УТГІ остаточно припинив існування в 2009 р. [1, 29]. Лише Український Вільний Університет працює донині, але основний контингент його нинішніх студентів становлять вже не представники заокеанської діаспори, а вихідці з України.

Висновки. Дім української науки на чолі з його керівним органом – Товариством сприяння українській науці, поза сумнівом, вписав одну з важливих та яскравих сторінок до інтелектуальної історії української діаспори. Завдяки особливостям німецької політики щодо еміграційних установ українським науковим інституціям вдалося зберегти автономний статус та водночас отримати підтримку й сприяння в країні їхнього перебування. Важливу роль у розбудові такої співпраці відіграли й німецькі науковці – фахівці зі Східноєвропейських студій, які стали адвокатами української екзильної науки перед

німецькими урядовими колами, а також взяла активну участь у діяльності Товариства сприяння українській науці. Не останнім аргументом стала й політика Холодної війни, у рамках якої країни Заходу здійснювали підтримку антирадянських установ і структур. Таким чином, вдалося зберегти і продовжити традиції українських наукових установ, насамперед такого феномена української еміграції як Український вільний університет, та забезпечити прийнятні форми роботи для європейського представництва НТШ та УТГІ, надавши можливість наукової праці його науковим співробітникам. Результатами цієї роботи стали важливі наукові видання, здійснені українськими науковцями, значна частина з яких не лише не втратила актуальності донині, але й стала вагомим внеском до національної інтелектуальної спадщини.

1. Кобченко К. Український технічно-господарський інститут у Регенсбурзі-Мюнхені: до історії творення національної політехніки в еміграції. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Українознавство*. 2016, Вип. 18, С. 26-29.

2. Полонська-Василенко Н. Сторінки спогадів. Український вільний університет. *Наталія Полонська-Василенко. Спогади*. К., 2011, 591 с.

3. Полонська-Василенко Н. Український Вільний Університет (50 літ змагань за нові інтелігентські кадри). *Чикаго відзначає П'ятдесятиріччя Українського вільного Університету, 1-2 травня 1971 року. Пропамятна книга*. Б.м., 1971, С. 13-18.

4. Полонська-Василенко Н. Український вільний Університет (1921–1971). *Український історик*. НЙ-Мюнхен, 1971, 1-2 (29-30), С. 17-27.

5. Bayerisches Ministerium für Unterricht und Kultus, Referat 4, 27. Juli 1962. Betr.: Haushaltsverhandlungen 1963; hier: U.F.U. *Bayerisches Hauptstaatsarchiv (BayHStA)*, MK_68759.

6. Bayerisches Staatsministerium für Arbeit und Soziale Fürsorge – an Bayerischen Staatsminister f. Unterricht und Kultus Prof. Dr. Theodor Maunz, vom 18. 9.1962. *BayHStA*, MK_68759.

7. Bayerisches Staatsministerium für Arbeit und Soziale Fürsorge – an Bayerischen Staatsminister f. Unterricht und Kultus Prof. Dr. Theodor Maunz, vom 7. 1.1963. *BayHStA*, MK_68759.

8. Bayer. Staatsminister für Unterricht und Kultus Prof. Dr. Theodor Maunz – an Bayer. Staatsminister für Arbeit und Soz. Fürsorge. Kosteneinschätzung zur Instandsetzung des Anwesens Laplacestr. 24. *BayHStA*, MK_68759.

9. Bericht des Vorsitzenden des Vorstandes, Prof. Dr. R. Jendyk [für das Jahr 1967]. *Mitteilungen. Arbeits- und Förderungsgemeinschaft der Ukrainischen Wissenschaften*. 1968 № 5, S. 76-79.

10. Der Bayerische Ministerpräsident an – an den Bundesminister für Vertriebene, Flüchtlinge und Kriegsgeschädigte Dr. Wolfgang Mischnik, vom 14.

März 1963. Betr.: Errichtung eines Hauses der ukrainischen Wissenschaften. *BayHStA*, MK_68759.

11. Deutsch-Ukrainischer Gesellschaft e.V. – an das Bayerische Staatsministerium für Unterricht und Kultus vom 17. Juli 1962. Betr.: Schewtschenko-Haus in München. *BayHStA*, MK_68759.

12. Figol, Atanas. Tätigkeitsbericht der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften für die Jahre 1972 und 1973. *Mitteilungen. Arbeits- und Förderungsgemeinschaft der Ukrainischen Wissenschaften*. 1974 Nr. 10-11, S. 95.

13. Golczewski, Frank. *Deutsche und Ukrainer 1914-1939*. Paderborn; München [u.a.] 2010.

14. Jahresbericht des Vorsitzenden des Hauses der Ukrainischen Wissenschaften Prof. Rostyslaw Jendyk, 31.1.1964. *BayHStA*, MK_68759.

15. Janiw W. Bericht des Rektors der Ukrainischen Freien Universität (UFU) für das Jahr 1977. *Mitteilungen. Arbeits- und Förderungsgemeinschaft der Ukrainischen Wissenschaften*. 1978 Nr. 15, S. 186-202.

16. Janiw W. Bericht des Rektors der Ukrainischen Freien Universität (UFU) für das Jahr 1978. *Mitteilungen. Arbeits- und Förderungsgemeinschaft der Ukrainischen Wissenschaften*. 1979 Nr. 16, S. 225-249.

17. Jendyk R. Bericht des Vorsitzenden der Arbeits- und Förderungsgemeinschaft der ukrainischen Wissenschaften e.V., für die Jahre 1972 und 1973. *Mitteilungen. Arbeits- und Förderungsgemeinschaft der Ukrainischen Wissenschaften*. 1974 Nr. 10-11, 77-78.

18. Jendyk R. Entstehung, Eröffnung und Tätigkeit des Hauses der Ukrainischen Wissenschaften. *Mitteilungen. Arbeits- und Förderungsgemeinschaft der Ukrainischen Wissenschaften*, 1965 Nr. 1, S. 9-12.

19. Jendyk R. Tätigkeit des Rektors des Ukrainischen Technisch-Wirtschaftlichen Instituts für die Jahre 1972 und 1973. *Mitteilungen. Arbeits- und Förderungsgemeinschaft der Ukrainischen Wissenschaften*. 1974 Nr. 10-11, S. 96-97.

20. Kultschytzkij, A. v. Der Wissenschaftliche Beirat. *Mitteilungen. Arbeits- und Förderungsgemeinschaft der Ukrainischen Wissenschaften*. 1965 Nr. 1, S. 13-14.

21. Maurer J. Förderung ukrainischer Wissenschaften im Exil. *Mitteilungen. Arbeits- und Förderungsgemeinschaft der Ukrainischen Wissenschaften*. 1965, Nr. 1, S. 7-8.

22. Prokoptschuk G. *Deutsch-Ukrainische Gesellschaft 1918-1963*. München 1963.

23. Rektor der UFU Prof. Dr. G. Panejko – an das Bayerische Ministerium für Unterricht und Kultus, vom 5.05.1962. Betr.: Unterbringung der Ukrainischen Freien Universität, *BayHStA*, MK_68759.

24. Satzung der Arbeits- und Förderungsgemeinschaft der ukrainischen Wissenschaften. *BayHStA*, MK_68759.

25. Waskowycz, Hryhorij. Bericht des Vorsitzenden der Arbeits- und Förderungsgemeinschaft der ukrainischen Wissenschaften e.V. für das Jahr 1974. *Mitteilungen. Arbeits- und Förderungsgemeinschaft der Ukrainischen Wissenschaften*. 1975 Nr. 12, S. 101-102.

References

26. Kobchenko K. (2016). *Ukrajinskyj tekhnichno-hospodarskyj instytut u Regenzburzi-Muncheni: do istoriji tvorennia natsionalnoji poilitekhniki v emihratsiji* [Ukrainian technical-husbandry Institute in Regensburg-Munich: To the history of creation of the national University of applied sciences in emigration]. *Visnyk Kyjivskoho natsionalnogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Ukrajinovnavstvo*. Issue. 18, P. 26-29 (in Ukrainian).

27. Polonska-Wasylenko N. (2011). *Storinky spohadiw. Ukrajinskyj Wilnyj Universytet* [Pages of Memoirs. Ukrainian Free University]. *Natalija Polonska-Wasylenko. Spohady*. Kyiv: Vydavnychij dim "Kyjevo-Mohylianska Akademiya", 591 p. (in Ukrainian).

28. Polonska-Wasylenko N. (1971). *Ukrajinskyj Wilnyj Universytet (50 lit zmahan za novi intelihentsky kadry)* [Ukrainian Free University. (50 years of competition for the new intellectual workers)]. *Chicago widznatschaje piatydetsiatyllittia Ukrajinskoho Wilnoho Universytetu, 1-2 trawnia 1971 roku. Propamjatna knyha* [50th Anniversary of Ukrainian Free University. Selebration – Mai 1-2, 1971 at Chicago, Illinois, USA]. Without location, P. 13-18. (in Ukrainian).

29. Polonska-Wasylenko N. (1971). *Ukrajinskyj Wilnyj Universytet (1921–1971)*. [Ukrainian Free University (1921–1971)]. *Ukrajinskyj istoryk*. NY-Munich, 1-2 (29-30), P. 17-27. (in Ukrainian).

30. Bayerisches Ministerium für Unterricht und Kultus, Referat 4, 27. Juli 1962. Betr.: *Haushaltsverhandlungen 1963; hier: U.F.U.* [Letter of Bavarian Ministry of Education and Culture, Dep. 4, Letter from Juli 27, 1963 about UFU]. *Bayerisches Hauptstaatsarchiv (BayHStA)*, MK_68759. (in German).

31. Bayerisches Staatsministerium für Arbeit und Soziale Fürsorge – an Bayerischen Staatsminister f. Unterricht und Kultus Prof. Dr. Theodor Maunz, vom 18. 9.1962. [Letter of Bavarian State Ministry of Work and Social Care for Bavarian Minister of Education and Culture Prof. Dr. Theodor Maunz, from 18.09.1962]. *BayHStA*, MK_68759. (in German).

32. Bayerisches Staatsministerium für Arbeit und Soziale Fürsorge – an Bayerischen Staatsminister f. Unterricht und Kultus Prof. Dr. Theodor Maunz, vom 7. 1.1963. [Letter of Bavarian State Ministry of Work and Social Care to Bavarian Minister for Education and Culture Prof. Dr. Theodor Maunz, from 1.07.1963]. *BayHStA*, MK_68759. (in German).

33. Bayer. Staatsminister für Unterricht und Kultus Prof. Dr. Theodor Maunz – an Bayer. Staatsminister für Arbeit und Soz. Fürsorge. *Kosteneinschätzung zur Instandsetzung des Anwesens Laplacestr.* 24. [Letter of Bavarian Minister of Education and Culture Prof. Dr. Theodor Maunz to Bavarian Minister of Work and Social Care. Costs for repair of the building on Laplacestr. 24]. *BayHStA*, MK_68759. (in German).

34. Bericht des Vorsitzenden des Vorstandes, Prof. Dr. R. Jendyk (für das Jahr 1967). [Report of the Head of Board member, Prof. Dr. R. Jendyk]. *Mitteilungen. Arbeits- und Förderungsgemeinschaft der Ukrainischen Wissenschaften*. 1968 № 5, S. 76-79. (in German).

35. *Der Bayerische Ministerpräsident an – an den Bundesminister für Vertriebene, Flüchtlinge und Kriegsgeschädigte Dr. Wolfgang Mischnik, vom 14. März 1963. Betr.: Errichtung eines Hauses der ukrainischen Wissenschaften.* [Letter of the Prime Minister of Bavaria to the Federal Minister of Displaced Persons, Refugees and War Victims Dr. Wolfgang Mischnik from March 14, 1963, about foundation of the House of Ukrainian sciences]. *BayHStA, MK_68759.* (in German).

36. *Deutsch-Ukrainischer Gesellschaft e.V. – an das Bayerische Staatsministerium für Unterricht und Kultus vom 17. Juli 1962. Betr.: Schewtschenko-Haus in München.* [Letter of German-Ukrainian Society to the Bavarian State Ministry of Education and Culture from July 17, 1962 about Shevchenko-House in Munich]. *BayHStA, MK_68759.* (in German).

37. Figol, Atanas. (1974). *Tätigkeitsbericht der Ševčenko-Gsellschaft der Wissenschaften für die Jahre 1972 und 1973.* [Report about activity of the Shevchenko Scientific Society for the years 1972 and 1973]. *Mitteilungen. Arbeits- und Förderungsgemeinschaft der Ukrainischen Wissenschaften.* Nr. 10-11, S. 95. (in German).

38. Golczewski, Frank. (2010). *Deutsche und Ukrainer 1914-1939.* [Germans and Ukrainians]. Paderborn; München [u.a.]: Schöningh, 1085 s. (in German).

39. *Jahresbericht des Vorsitzenden des Hauses der Ukrainischen Wissenschaften Prof. Rostyslaw Jendyk, 31.1.1964.* [Annual Report of the Chairman of the Houses of Ukrainian Sciences Prof. Rostyslaw Jendyk]. *BayHStA, MK_68759.* (in German).

40. Janiw W. (1978). *Bericht des Rektors der Ukrainischen Freien Universität (UFU) für das Jahr 1977.* [Report of Rector of the Ukrainian Free University for the Year 1977]. *Mitteilungen. Arbeits- und Förderungsgemeinschaft der Ukrainischen Wissenschaften.* Nr. 15, S. 186-202. (in German).

41. Janiw W. (1979). *Bericht des Rektors der Ukrainischen Freien Universität (UFU) für das Jahr 1978.* [Report of Rector of the Ukrainian Free University (UFU) for the Year 1978]. *Mitteilungen. Arbeits- und Förderungsgemeinschaft der Ukrainischen Wissenschaften.* Nr. 16, S. 225-249. (in German).

42. Jendyk R. (1974). *Bericht des Vorsitzenden der Arbeits- und Förderungsgemeinschaft der ukrainischen Wissenschaften e.V., für die Jahre 1972 und 1973.* [Report of the Chairman of the Working and Promoting Association of Ukrainian Sciences for the Years 1972

and 1973]. *Mitteilungen. Arbeits- und Förderungsgemeinschaft der Ukrainischen Wissenschaften.* Nr. 10-11, 77-78. (in German).

43. Jendyk R. (1965). *Entstehung, Eröffnung und Tätigkeit des Hauses der Ukrainischen Wissenschaften.* [Founding, Opening and Activity of the Houses of Ukrainian Sciences]. *Mitteilungen. Arbeits- und Förderungsgemeinschaft der Ukrainischen Wissenschaften,* Nr. 1, S. 9-12. (in German).

44. Jendyk R. (1974). *Tätigkeit des Rektors des Ukrainischen Technisch-Wirtschaftlichen Instituts für die Jahre 1972 und 1973.* [Activity of Rector of the Ukrainian Technical-Husbandry Institute for the Year 1972 and 1973]. *Mitteilungen. Arbeits- und Förderungsgemeinschaft der Ukrainischen Wissenschaften.* Nr. 10-11, S. 96-97. (in German).

45. Kul'schytzkyj, A. v. (1965). *Der Wissenschaftliche Beirat.* [The Scientific Council]. *Mitteilungen. Arbeits- und Förderungsgemeinschaft der Ukrainischen Wissenschaften.* Nr. 1, S. 13-14. (in German).

46. Maurer J. (1965). *Förderung ukrainischer Wissenschaften im Exil.* [Promotion of Ukrainian Sciences in Exile]. *Mitteilungen. Arbeits- und Förderungsgemeinschaft der Ukrainischen Wissenschaften.* Nr. 1, S. 7-8. (in German).

47. Prokoptschuk, Gregor. (1963). *Deutsch-Ukrainische Gesellschaft 1918-1963.* [German-Ukrainian Society]. München. (in German).

48. *Rektor der UFU Prof. Dr. G. Panejko – an das Bayerische Ministerium für Unterricht und Kultus, vom 5.05.1962. Betr.: Unterbringung der Ukrainischen Freien Universität.* [Letter of Rector of the UFU Panejko to Bavarian Ministry of Education and Science, from 5.05.1962 about accommodation of the Ukrainian Free University]. *BayHStA, MK_68759.* (in German).

49. *Satzung der Arbeits- und Förderungsgemeinschaft der ukrainischen Wissenschaften.* [Statutes of the Working and Promoting Association of Ukrainian Sciences]. *BayHStA, MK_68759.* (in German).

50. Waskowycz H. (1975). *Bericht des Vorsitzenden der Arbeits- und Förderungsgemeinschaft der ukrainischen Wissenschaften e.V. für das Jahr 1974.* [Report of a Chairman of the Working and Promoting Association of Ukrainian Sciences for the Year 1974]. *Mitteilungen. Arbeits- und Förderungsgemeinschaft der Ukrainischen Wissenschaften.* Nr. 12, S. 101-102. (in German).

Людмила Ковтун
здобувач ступеня д-ра філософії,
Центр українознавства філософського факультету,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ORCID: 0000-0001-7050-4907
Email: vintagelk@ukr.net

КОЛОРИСТИКА ЯК ІНСТРУМЕНТ ТЕОРЕТИКО-ЕМПІРИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ КОНФЛІКТІВ

Анотація. Нинішня ситуація в Україні є доволі непростою: восьмий рік триває російсько-український збройний конфлікт, у суспільстві відбуваються системні зрушення й зміни, кардинальна переоцінка цінностей і продукування якісно нових соціокультурних парадигм. В цих умовах активізуються різнопланові конфлікти: міжособистісні, міжгрупові, міжпартійні тощо. Українські військові, які брали участь в Антитерористичній операції (АТО) та Операції об'єднаних сил (ООС), потребують якісного лікування, відновлення втрачених функцій, соціальної, фізичної і психологічної реабілітації та повернення до повноцінного життя.

Стаття присвячена вивченню особливостей колористики як інструмента теоретико-емпіричних досліджень конфліктів будь-якого рівня. Доведено, що сприймання людиною різних кольорів залежить від її емоційного стану, а також від її прихильності до одних кольорів, байдужості до других та неприйняття третіх. Проведене дослідження дозволяє зробити висновок про те, що колір є базовим компонентом і атрибутом культури будь-якої спільноти. Кольори пов'язуються із надзвичайно різноманітною системою асоціацій, образів, значень, смислів, символів, які є носіями інформації про традиції, ментальність, етнічну картину світу, національний характер, національний образ світу різних народів. Проведене дослідження дозволило визначити важливу роль колористики при вивченні конфліктності як індивідуальних, так і колективних суб'єктів.

Проаналізовано дослідження з використанням колірної тесту М. Люшера, в якому були виявлені індивідуальні й колективні закономірності конфліктизації різних сфер життя в умовах російсько-українського міждержавного збройного конфлікту. Колірний тест М. Люшера є унікальною «системою раннього попередження» конфліктності й стресових станів на початковій стадії їх розгортання. Ця методика надає також додаткову інформацію для психотерапевтичної роботи з пацієнтами, дозволяючи виявити компенсаторні можливості суб'єктів. Конфліктизаційний вимір тесту М. Люшера є надзвичайно важливим для психологічної реабілітації ветеранів АТО й ООС, оскільки може виявляти передконфліктні, конфліктні та постконфліктні стани суб'єктів.

Ключові слова: конфлікт, конфліктність, збройний конфлікт, ветерани, колір, формування діагностичної функції кольорів, 8-кольорова версія тесту Люшера.

Liudmyla Kovtun
Ph.D.-candidate,
Center for Ukrainian Studies, Faculty of Philosophy,
Taras Shevchenko National University of Kyiv

COLORISTICS AS AN INSTRUMENT OF THEORETICAL AND EMPIRICAL RESEARCH ON CONFLICTS

Abstract. The current situation in Ukraine is quite difficult: the Russian-Ukrainian armed conflict has been going on for eight years, systemic shifts and changes are taking place in society, cardinal reassessment of values and production of qualitatively new socio-cultural paradigms are taking place. In these conditions, various conflicts intensify: interpersonal, intergroup, interparty, and so on. The Ukrainian military, which took part in the Anti-Terrorist Operation (ATO) and the Joint Forces Operation (JFO), needs quality treatment, restoration of lost functions, social, physical and psychological rehabilitation and return to full life.

The article is devoted to the study of the peculiarities of coloristics as a tool of theoretical and empirical research of conflicts of any level. It is proved that a person's perception of different colors depends on the emotional state, as well as attachment to one some colors, indifference to the second colors and the rejection of the third colors. The study allows us to conclude that color is a basic component and attribute of the culture of any community. Colors

are associated with an extremely diverse system of associations, images, meanings, meanings, symbols, which are carriers of information about traditions, mentality, ethnic picture of the world, national character, national image of the world of different peoples. The study identified the important role of color in the study of conflict of both individual and collective actors.

The research with the use of M. Luscher's color test in which individual and collective laws of conflict of various spheres of life in the conditions of the Russian-Ukrainian interstate armed conflict were revealed is analyzed. M. Luscher's color test is a unique "early warning system" for conflicts and stressful situations at an early stage of their deployment. This test also provides additional information for psychotherapeutic work with patients, allowing to identify the compensatory capabilities of the subjects. The conflictizational dimension of the M. Luscher test is extremely important for the psychological rehabilitation of ATO and OOS veterans, as it can detect pre-conflict, conflict and post-conflict states of subjects.

Keywords: conflict, conflictity, armed conflict, veterans, color, formation of the diagnostic function of colors, 8-color version of the Luscher Test.

Постановка проблеми. Нинішня ситуація в Україні є доволі непростюю: восьмий рік триває російсько-український збройний конфлікт, у суспільстві відбуваються системні зрушення й зміни, кардинальна переоцінка цінностей і продукування якісно нових соціокультурних парадигм. В цих умовах активізуються різні конфлікти: міжособистісні, міжгрупові, міжпартійні тощо. Українські військові, які брали участь в Антитерористичній операції (АТО) та Операції об'єднаних сил (ООС), потребують якісного лікування, відновлення втрачених функцій, соціальної, фізичної і психологічної реабілітації та повернення до повноцінного життя. Відомо, що метою фізичної та психологічної реабілітації є не тільки збереження, але й відновлення фізичного та психічного здоров'я учасників бойових дій, профілактика агресивної, конфліктної та саморуйнівної поведінки. Формами психологічної реабілітації є психологічна діагностика, психологічне консультування, психологічна просвіта й інформування, психологічна підтримка і супровід, різні види психотерапії [1] тощо. У зв'язку з цим доволі актуальним є визначення ролі колористики та колористичних уявлень у дослідженнях конфліктності як індивідуальних, так і колективних суб'єктів. Адже колористика може бути важливим інструментом теоретико-емпіричних досліджень конфліктів будь-якого рівня.

Аналіз наукових публікацій. Науковці вважають, що колористика (від лат. «color») – це розділ кольорознавства, що вивчає закономірності застосування кольорів у різних сферах людської життєдіяльності, де колір використовується як один з виразних засобів. Кольорознавство – це наука про колір та колористичні уявлення людей, яка концентрує знання про природу кольорів, про їхні основні характеристики та функції, про колірну гармонію та колористичну культуру. Відомо, що колір є однією з фундаментальних ознак буття. Колір обумовлює візуальне сприймання, має значний вплив на свідому та підсвідому сфери людини, може змінювати ставлення людини до будь-яких об'єктів, може детермінувати реакції та дії людей. Сучасні дослідники інтерпретують колір насамперед як: а) світлове явище, яке стосується візуального сприймання, дозволяючи людям розрізняти різні явища й об'єкти, котрі за відсутності кольорів здавалися б однаковими, б) ознаку об'єктів і явищ,

що виникає завдяки світлу, яке випромінюється або відбивається цими об'єктами і явищами. Основними властивостями кольору є тон, яскравість, хроматичність і насиченість. Представники багатьох професій (художники, архітектори, дизайнери, психологи та ін.) можуть використовувати колір як потужний інструмент впливу на людей та діагностики багатьох їхніх характеристик.

Колір як давня реальність людського буття і особливий соціокультурний феномен має тривалу традицію вивчення і входить в проблемне поле багатьох наук, таких як філософія (Аристотель, Платон, І. В. Гете, О. Лосев та ін.), фізика (І. Ньютон, Р. Івенс, Ч. Ізмайлов, Ч. Педхем, Дж. Сондерс, Є. Соколов та ін.), психологія (Л. Виготський, В. Оствальд; Р. Арнхейм, М. Серов, П. Яньшин та ін.), мистецтвознавство і естетика (І. В. Гете, Г. В. Гегель, В. Кандинський, Б. Манаків, В. Нестеренко та ін.), культурологія (В. Тернер, Л. Миронова, Е. Бенц, М. Серов та ін.) [4; 5; 6; 7; 11; 12; 14; 16; 22; 23; 24; 26; 27; 28; 32; 34; 36]. Кольори вивчаються з точки зору словотворення (Є. Коміна, Л. Полубиченко, А. Васинович, І. Дегтяр та ін.); їх семантичного розвитку (Р. Алімпієва, П. Антоненко, Р. Булигіна, В. Гак, Н. Пелевіна та ін.); в порівняльному і порівняльно-історичному аспектах (Є. Іссерлін, Л. Грановська, А. Брагіна, В. Гак, Н. Бахліна, Р. Алімпієва, О. Огурцова, А. Івахницька, В. Кульпіна, Ю. Норманська та ін.); з позицій психолінгвістики (Р. Фрумкіна, Дж. Лакофф, Є. Рахіліна, К. Роу та ін.) та лінгвокультурології (С. Григорук, І. Макеенко, В. Маслова та ін.) [5; 15; 17; 18; 20].

Колір, з одного боку, розглядається як явище, що визначає візуальне сприйняття навколишньої дійсності, з іншого – як функціонально навантажена інформаційна система, наповнена значеннями, а також емоційним та смисловим змістом. Колір і світло – це дві сторони одного явища, оскільки освітлення завжди поєднується із забарвленням. Кольори дають можливість різним формам життя орієнтуватися, спілкуватися і взаємодіяти з урахуванням специфіки біологічного виду кожної особини. Біологічні функції кольору можуть впливати на естетику культурного простору, визначаючи можливі форми візуальної комунікації між людьми. Комунікативний, експресивний та смисловий потенціал кольору змінюється по мірі культурного розвитку як окремих індивідів, так

і соціумів у цілому. Колір може відобразитися у всіх сферах людського життя: у словах, образах, зображеннях, об'єктах, структурах простору та діях. Колір є не тільки найбільш важливим інструментом естетичного оформлення середовища, він здатний формувати й підтримувати колективну й індивідуальну ідентичність, впливати на становлення у людини системи уявлень та світогляду.

Колористичні уявлення українців є особливою соціокультурною реальністю, що має світоглядне значення і виступає засобом репрезентації соціальних, економічних та владних відносин, а також природних, соціальних, часово-просторових і духовних (морально-етичних, художньо-естетичних, ціннісно-сміслових) та інших явищ в індивідуальній свідомості етнофорів. Ми розглядаємо колористичні уявлення як своєрідний засіб «полегшення» функціонування когнітивних процесів. Адже колористичні уявлення допомагають суб'єкту (як індивідуальному, так і колективному) певним чином упорядкувати і зрозуміти оточуючий світ, категоризувати його прояви і побудувати власний образ світу. Вони формуються на основі повсякденного досвіду, виступаючи потенційним підґрунтям для смислоутворюючих процесів. Поза колористичними уявленнями неможливе повноцінне існування й відтворення значної кількості соціокультурних феноменів.

Аналіз публікацій останніх років свідчить, що, в основному, науковці вивчають проблеми сприймання кольорів (див. наукові дослідження Ф. Біррена, З. Богуславської, А. Боярського, Л. Венгера, І. Венсєва, О. Запорожця, Ч. Ізмайлова, Й. Іттена, А. Мелік-Пашасєва, О. Обозова, Ч. Педхема, Є. Соколова, Ж. Сондерса, Ю. Фоміної, А. Черноризова та ін.), а також психологічні особливості впливу кольорів на людину (Р. Арнхейм, Б. Базима, М. Серов, Л. Шалімова, П. Яньшин та ін.). Р. Барт, Ж. Бодрійяр, Ж. Дерріда, С. Жижек, Ж. Лакан, Д. Макдугал, М. Мід, Дж.Т. Мітчелл, Дж. Рубі, М. Фуко, П. Хенлі, К. Янг та інші науковці досліджували різні феномени візуальної культури.

Цивілізаційний поступ давніх суспільств, розвиток нових форм господарської діяльності (скотарства, землеробства), соціальної організації спільнот та духовної сфери людей зумовили розширення базової тріади кольорів, до якої долучилися синій (копір неба і води), жовтий (копір піску й землі (у деяких регіонах)) і зелений (копір рослинності) [23, с. 10-11]. Семантика природних кольорів почала поширюватись на кольори жител, одягу, знарядь праці, зброї і татувань. Проте колористична культура давніх народів ще не була багатокольоровою [21, с. 7; 9].

У працях В. Тернера, В. Медведєва, Л. Миронової та багатьох інших вчених [21, с. 6-9; 24, с. 27-28; 31, с. 14-21] показано, що з давніх-давен люди намагалися зрозуміти специфіку впливу кольорів на людську поведінку і психічні стани, вони прагнули за допомогою кольорів впливати на різних

суб'єктів, а також використовували кольори з метою створення зручного середовища для проживання власного роду, для штучного відтворення об'єктивної реальності в наскельних та інших зображеннях. Найбільш ранні спроби використання кольору пов'язані з його застосуванням у ритуальній практиці. Давні люди помітили, що окремі речовини можуть залишати кольоровий слід на камінні. Первісні «художники» використовували для цього переважно рослинні органічні барвники, вохру, кров, деревне вугілля та попіл. Багато малюнків цих давніх «художників» збереглися до нинішнього часу (подібні зразки, зокрема, були знайдені у печерах Ласко та Кастільо (Франція), в печері Альтаміра (Іспанія), на скелях Скандинавії, плато Тассилі (Африка), а також на території Кам'яної Могили (Україна); на сьогодні відомо більше сорока печер з палеолітичним живописом на території Австралії, Південної Африки, Іспанії, Франції та Росії). Багато зображень були кольоровими, найчастіше використовувались білий, чорний і червоний кольори [31, с. 80-82, 125-147] (наприклад, зображення людей на перших наскельних «малюнках» мали верхню частину тіла червоного кольору і ноги – чорного кольору), у більшості з них були збережені пропорції [22, с. 172-187; 23; 24, с. 27-28; 35]. Одним з найвищих досягнень людства в оволодінні кольором є образотворче мистецтво (яке «використовує» як зображально-виразні й експресивні, так і знаково-символічні функції кольорів) [2; 3].

Первісні люди не тільки сприймали природне середовище, але й трансформували його у своїх уявленнях. В. Тернер, Б. Шашлов, Л. Миронова, В. Медведєв довели, що вже первісні люди співвідносили певні кольори з вогнем, водою, землею, кров'ю, молоком [21, с. 6-7; 24, с. 25-28; 31, с. 125-147] тощо. І цим життєво важливим об'єктам відповідали червоний (вогнь, кров), білий (молоко, сперма) і чорний (земля, вода) кольори. В. Тернер, Л. Миронова, В. Маслова і К. Роу вважають, що спочатку первісні люди виокремили червоний колір (як колір крові, вогню, богів, царів, жерців і магів), який символізував сонце, тепло, життя, силу, пізніше виокремили білий (який свідчив про причетність до Бога) і чорний (який уособлював родючу землю) [20; 26, с. 7-46; 31, с. 80-82, 99]. Відомо, що ця базова тріада кольорів (що використовувалась упродовж багатьох тисячоліть) не тільки була засобом семантизації певних форм людської життєдіяльності та уявлень людей про навколишній світ, але й стала фундаментальним підґрунтям для постання нових колористичних класифікацій [17, с. 292-295].

В. Тернер, Х. Керлот, Л. Миронова, В. Рабинович зазначають, що поступово відбувається перехід до формування етноспецифічних варіантів класифікацій, тому в культурах Стародавнього Єгипту, Індії, Китаю, Греції та Риму сформувались доволі відмінні системи колористичних класифікацій [23, с. 10-14]. Зокрема, колористика Давнього Китаю базується на міфічних

уявленнях, практиці ворожіння та господарській діяльності. Основними космоутворюючими числами тут стають «2» (інь-ян; жіноче і чоловіче; земне і небесне; темне і світле), «3» (тянь, жень, ді; небо, людина, земля) і «5» (у сін; п'ять першоелементів світобудови; п'ять звуків (пентатоніка); п'ять основних кольорів; п'ять основних координат простору). При цьому кольори співвідносяться з іншими явищами і об'єктами [13, с. 62-71; 15, с. 225-233, 432-439; 23, с. 11; 20]. Отже, основні кольори відповідали п'ятьом фундаментальним природним першоелементам Світобудови, китайці вважали, що енергію Вогню репрезентує червоний колір, енергію Землі – жовтий, енергію Води – чорний, енергію Металу – білий, а енергію Дерева – зелений (синій) [23, с. 11; 21, с. 145; 29].

У давнину в багатьох країнах Сходу кольором трауру був білий колір, оскільки це пов'язувалося з фундаментальними засадами східної філософії, що співвідносила смерть людини з її духовним очищенням та переходом в інший світ. У Давньому Єгипті зелений колір ототожнювався із зеленими берегами Нілу, жовтий – з кольором піску пустель, голубий – із кольором неба. Відомо, що самі єгиптяни називали свою країну «kmt» (Кемет) або Та-кемет, що в перекладі означає «чорний» або «чорна земля», а точніше – «чорнозем», на честь родючої чорної землі, якою славився Єгипет з давніх часів [23, с. 13; 25, с. 44; 33, с. 32].

Л. Миронова, М. Серов, А. Вежбицька та Л. Самаріна наголошують, що «гендерний вимір» колористичних уявлень виокремився доволі рано, наприклад, у Давньому Єгипті колір розписів мав відповідати усталеним канонам: чоловічі фігури писали брунатним і червоно-коричневим кольором, а жіночі – жовтим (фарбуючи при цьому волосся переважно чорним кольором). В Тибеті білим кольором символізували Небо і чоловіче начало, а чорним – Землю і жіноче начало. Земля (як репрезентант «жіночого») у Китаї символізується жовтим кольором, у Греції – оранжевим, у Північній Америці – червоним, в Україні – чорним [6, с. 238]. Індійський бог Пуруша (Прабатько земного і небесного) сяє як золото, він має золоту бороду і золоте волосся. У Давній Греції типowo «чоловічим» кольором вважався синій, оскільки синім кольором фарбували бороди статуй [23, с. 13, 132]. Отже, гендерні відмінності простежуються і в специфіці татування давніх народів, і в гендерно-диференційованій колористичній репрезентації давніх божеств, і в особливостях кольорів одягу наших сучасників.

Н. Кривда звертає увагу на можливості пізнання уявлень давніх слов'ян, їх духовно-психологічних станів, культивування яких робить можливим філософську рефлексію; визначення образів-матриць, які стануть основою формування філософських категорій у процесі духовного досвіду [18, с. 42-43]. В. Табачковський стосовно міркування щодо «філософії миттєвості» мистецтва, або

«філософії бачення» як сфери здатності «бачити явища першим світлом» виділяє світоглядну функцію унаочнення сутнісної плюральності й водночас цілісності Буття [30, с. 97]. С. Кримський вказує на наслідування в українському бароко ідеї світла, закладеної ще ареопагітиками як принципу світобудови. Вчений підкреслює культ візуалізації духовних цінностей українського народу в художньому розписі храмів як «Біблії для неграмотних», де «... нестримний потяг до наочного розкриття духовного світу, що спостерігається в Україні в епоху бароко, може бути розцінений як справжній вибух ейдетичних образів. Духовні явища, що споконвічно розглядалися як прерогатива царини абстракції, формоутворення чистого духу, набувають у цей час предметно-образного статусу» [19, с. 86]. Мистецтво барокової культури було конкретно наближеним до візуального розкриття духовного образу, а також осмислення гравюр як тез до філософування [19, с. 87].

Д.І. Войтович досліджував особливості розвитку традиційної колористики сільського житлового будівництва у Львівській, Івано-Франківській, Тернопільській областях України у другій половині XIX – на початку XXI ст. Він проаналізував колористичні утворення предметно-просторового середовища етнографічних районів названої території, розглянув етапи розвитку сільського житло будівництва на даній території, які були пов'язані із змінами в політичному, соціально-економічному та культурному житті [7].

Світоглядне значення колористичних уявлень підкреслює у своїх дослідженнях Н. Авер'янова. Авторка, аналізуючи виховний потенціал образотворчого мистецтва, враховує його специфіку – зображальність, візуальність, статичність, просторовість та наявність багатого наочного мистецького матеріалу, що важливо і необхідно для виховного процесу. Н. Авер'янова підкреслює, що особлива місія українського образотворчого мистецтва – поєднувати національне та мистецьке, давати синтез сутнісних параметрів українського буття в усьому обсязі, розвивати смислові зв'язки особистості з національною спільнотою [2; 3].

Існує досить багато досліджень в галузі філософії та психології кольору. Це праці присвячені загальним питанням колористики [4; 5; 14], психосемантиці кольорів [12; 36], особистісним чинникам колірних переваг [11; 34], психодіагностичним можливостям тесту Люшера [32]. У цих працях переконливо доведено, що індивідуальний смисл кольорів для конкретної людини виражається передусім у «функціях» кольорів, у характері ставлення людини до них. Завдяки функціональному значенню кольорів людині може відкритися ціла сфера відчуттів і переживань, що визначається станами й властивостями даної людини, яка здатна сприймати й відображати певні кольори. У монографії О. Ісаєва і Д. Теплих здійснюється філософський аналіз феномена

кольору в теоретичному мисленні та творчості художника-живописця. Виявляються й аналізуються три парадигми пізнання кольору – метафізична, природнича й гуманітарна, які об'єднуються під спільним знаменником когнітивістської традиції (метадігми) [16]. Враховуючи дослідження попередників, ми пропонуємо досліджувати колористичні уявлення українського народу на базі концепції соціальних уявлень, що розроблена такими вченими, як С. Московічі, Ж. Абрик, Х. Херзліш, Д. Жоделе та ін. [37].

Метою статті є визначення ролі колористики у дослідженнях конфліктності як індивідуальних, так і колективних суб'єктів.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукової літератури показує, що кольори **супроводжують людину** все її життя. Вже в утробі матері дитина сприймає червоно-рожеве сяяння, яке «супроводжує» її комфортне буття до моменту народження. Після народження дитину оточують кольори, що помітно **впливають** на її організм, нервову систему та психіку. Кольори можуть **активізувати** певні емоції та почуття, фізіологічні й поведінкові реакції. Конкретне **ставлення** особи до певного кольору зумовлюється культурними традиціями спільноти, світоглядними орієнтаціями, індивідуальними вподобаннями і смаками.

Колористичні уявлення давніх народів були представлені у стародавніх магічних, алхімічних, астрологічних та релігійних текстах, в ритуальній практиці, а також в кольорових елементах прикладного мистецтва. З давніх-давен людям було відомо, що червоний колір **збуджує**, зелений – **заспокоює**, чорний – **пригнічує**, а жовтий сприяє **позитивному** настрою. В Єгипті, Індії, Китаї вже у давні часи використовувались **лікувальні властивості** різних кольорів. Хоча ці магічні знання передавалися тільки посвяченим, але використовувалися вони досить часто (для повернення удачі й благополуччя, для відновлення здоров'я, для знесилення супротивників та знищення ворогів). Вже в давні часи у багатьох країнах (Єгипет, Китай, Давня Греція і Рим) відбувалось не тільки **ототожнення** кольорів з важливими в житті людини об'єктами, речовинами та стихіями, але і їх **міфологізація**, не тільки **співвіднесення** кольорів зі світом богів та світом людей, але і їх використання для **лікування** та **діагностики хвороб**. З давніх часів колір був тісно пов'язаний з багатьма ремеслами. Безумовним є зв'язок кольору з живописом та з іншими видами мистецтва взагалі. Ідейно-образні, знаково-символічні й ціннісно-сміслові функції кольорів найкраще зберігаються в образотворчому мистецтві, в народних казках, загадках, приказках, а також у крилатих висловах.

Таким чином, колір є однією з найважливіших, найочевидніших і найяскравіших характеристик оточуючого світу та людського буття. Дуже важко знайти хоча б один об'єкт чи предмет, який би не мав кольорових елементів, важко також назвати сферу

людської діяльності, в якій не були б присутні колористичні характеристики. Здорова людина сприймає весь навколишній світ у кольорі, адже **люди почали сприймати кольори набагато раніше, ніж форму предметів та мову**. Відомо, що приміщення, пофарбовані в теплі відтінки, потребують менше опалення (ніж ті, що пофарбовані в холодні кольори). Окремі кольори мають **лікувальні властивості**, наприклад, білий знімають відтінки блакитного, помаранчевий колір надає сил, зелений – заспокоює.

Сприймання кольорів формувалось у людей в результаті певного способу життя та взаємодії з навколишнім середовищем упродовж тривалого часу. Особливості **ставлення** до кольорів визначалися характером життєдіяльності та культурою певного народу. В будь-якій етнічній та національній культурі колір завжди відігравав провідну роль, з огляду на його тісний зв'язок з філософським та культурологічним осмисленням світу. Тому окремі питання колористики входять у проблематику багатьох наук: філософії, культурології, психології, етнології, естетики, мовознавства, етнолінгвістики, психосемантики та ін. І в цих науках існує дуже широкий спектр **розуміння і трактування** кольору. Зокрема, в рамках кожної з цих наук колір розуміється і вивчається по-своєму, відповідно до завдань і постулатів конкретної галузі знання.

Сьогодні колір визначається як суб'єктивна характеристика світла, що відображає здатність людського зору розрізнити частоту електромагнітних коливань у області видимого світла. Сприятий колір (випромінювання або об'єкта) залежить від його спектру та психофізіологічного стану людини. Колір є одним з найбільш цікавих і неординарних явищ природи, оскільки він не тільки **передає** суттєву інформацію про об'єкти й предмети оточуючого світу, але й може **впливати** на поведінку і психіку живих істот, на думки, ставлення й почуття людей. Колір та всі процеси і явища, пов'язані з ним, можуть розглядатися і як суто **природне** явище, і як **культурно-мистецький** (або художній) феномен. Містком між «природним» та «культурно-мистецьким» тлумаченням Світла й Кольору є **психологічне** та **світоглядне** розуміння колористичних уявлень людини, адже будь-який акт сприймання Світла й Кольору людиною завжди супроводжується цілою низкою образів, асоціацій і уявлень, пов'язаних з цими мега-феноменами. Використовуючи **онтологічний підхід**, ми розглядаємо **колір як соціокультурний концепт**, що фіксує унікальну **сміслову інформацію** про колорит автохтонного природного середовища певної спільноти, про своєрідний **«колірний супровід»** звичаїв і традицій цієї спільноти, про особливості **«колористичного виміру»** її географічного розташування, історичного шляху, ментальності, світогляду та художнього бачення світу.

Самореалізація людини в рамках соціального й природного буття передбачає усвідомлення

смыслових засад власного буття, адже люди мають потребу пов'язувати свою життєдіяльність з чимось вищим, важливим, сакральним, що могло б надати життю певного сенсу і було б своєрідним опертям в індивідуальному житті. Потреба в **онтологічному оперті** глибоко вкорінена і в умовах людського існування, і в самій внутрішній природі людини. У цьому контексті духовність є способом самоконструювання особистості, репрезентуючи її сходження до найвищих ціннісних інстанцій власного буття. Світоглядні системи при цьому збагачують внутрішній світ людини сукупністю орієнтирів (як у навколишньому світі, так і у власному бутті), необхідними екзистенційними істинами, що формують її духовність. Отже, колір, як атрибутивна властивість буття людини, якраз і виражається в тому, що стає однією з форм певного **онтологічного опертя**, в якому можуть інтегруватися і профанні, і сакральні виміри людського буття. Різні форми подібного онтологічного опертя знаходяться у глибинних структурах світогляду. Необхідно також враховувати, що «і етнічна картина світу, і національний образ світу, і світоглядні системи (міфологічні, релігійні, науково-філософські) українського народу репрезентують не тільки різні смислові нашарування в українській духовності, але й смисловий зміст українського буття» [9; 10].

Таким чином, різноманітними є як сфери застосування кольору, так і наукові дослідження цього феномена. Колористичні уявлення виконують у системі світогляду (як індивідуального, так і колективного) важливі **функції**: відображальні, пізнавальні, емоційно-почуттєві, розвивальні, інформаційні, ідейно-образні, трансляційні, експресивні, художньо-естетичні, комунікативні, зберігальні, креативні, ціннісно-смыслові, ідентифікаційні, діагностичні тощо. Світоглядна функція колористичних уявлень полягає в тому, що вони допомагають формувати певний погляд на світ та ставлення до нього, систематизувати, розширювати знання людей про світ, людство, суспільство; можуть виконувати роль активного регулятора діяльності; допомагають зрозуміти світ як єдине ціле і визначити у навколишньому світі місце людини; сприяють формуванню загальної системи розуміння природи, людини, суспільства в їх сутнісних характеристиках; допомагають осмислити, обґрунтувати світоглядні ідеали; колористично маркують принципи самого життя, які визначають характер діяльності людей. Отже, колористичні уявлення служать **когнітивно-емоційним підґрунтям** (або «обрамленням») світогляду, розширюють знання людей про світ, людство, суспільство, допомагають зрозуміти світ як єдине ціле і визначити у навколишньому світі місце людини (див., наприклад, «**багровіти від гніву**», «**чорніти від горя**», «**біліти від страху**», «**червоніти від сорому**», «**жовтіти від зради**», «**зеленіти від туги**» та ін.). Таким чином, колористичні уявлення допомагають як індивідуальному, так і колективному

суб'єкту певним чином **упорядкувати й зрозуміти** оточуючий світ, **категоризувати** його прояви і **побудувати** власний образ світу й світогляд.

Ми зосередимося на діагностичних функціях кольорів, які формувались упродовж тривалого часу, проходячи такі етапи: **відображення – стани – категоризація – уявлення – знання – ставлення – використання** (спочатку кольори відображаються у психіці людини, потім вони обумовлюють виникнення у людини певних станів, після цього кольори категоризуються людиною, впливаючи на формування у неї колористичних уявлень і знань, які детермінують систему певних ставлень до оточуючого середовища, до соціуму й до себе, після чого людина може використовувати на практиці власні оцінки, ставлення і знання про кольори). Саме такою, на нашу думку, є **схема формування діагностичної функції кольорів**. Ця схема уможливіє **визначення ролі колористики у дослідженнях конфліктності як індивідуальних, так і колективних суб'єктів**. Т. Воропаєва підкреслює, що «критеріальною ознакою при дослідженні конфліктів, конфліктних ситуацій та процесів конфліктизації та деконфліктизації є конфліктність», а «конфліктизація – це процес підвищення (посилення) рівня конфліктності у будь-якому соціумі (як на індивідуальному, так і на колективному рівні)» [8].

Відомо, що сприймання кольорів людиною в залежності від її емоційних станів, а також **прихильність** до одних кольорів, **байдужість** до других і **відкидання** третіх досліджувались американським консультантом з питань кольору та автором теорії кольорів Фабером Бірреном (1900–1988), а також швейцарським психологом і розробником відомого колірного тесту Максом Люшером (1923–2017). У професійній діяльності М. Люшера відобразилась запропонована нами схема формування діагностичної функції кольорів, адже у 1947 р. М. Люшер, якому було лише 23 роки, вперше репрезентував основні положення запропонованої ним колірної діагностики на Першому Всесвітньому конгресі психологів. У 1949 р. М. Люшер захистив дисертацію «Колір як інструмент психодіагностики», після чого тест Макса Люшера поширився по всьому світу і отримав міжнародне визнання [28]. Все життя М. Люшера було пов'язане з проведенням наукових конференцій і навчальних семінарів для психологів та психотерапевтів, а також з підтримкою і впровадженням наукових розробок у сфері колірної діагностики, читанням лекцій в університетах і наукових установах США, Європі та Австралії [28].

Основною ідеєю тесту М. Люшера є взаємозв'язок між активним вибором кольору і психотипом суб'єкта, який робить цей вибір. У своїх працях М. Люшер радив визначити емоційні стани людини за запропонованою кольоровою гамою: чорний колір – песимістичність, конфлікт, стрес; коричневий – консервативність, нестійкість, ірраціональність; зелений – потреба у самостверд-

женні, потяг до знань; синій – спокій, впевненість і взаєморозуміння; сірий – нейтральність, врівноваженість [28]. Кінцевим результатом тесту М. Люшера є великий обсяг інформації, яка стосується свідомої та несвідомої сфер суб'єкта, а також конкретних стресових зон. Завдяки цьому тест М. Люшера є унікальною «системою раннього попередження», в першу чергу, це стосується стресових станів на ранній стадії їх розвитку. На думку М. Люшера, сприйняття кольору людиною є об'єктивним і універсальним, але колірні переваги є суб'єктивними, і саме ця різниця дозволяє виміряти суб'єктивні стани людей за допомогою колірної тесту. Серед інших тестів М. Люшера найпопулярнішою у світі є восьмикольорова версія тесту Люшера [28]. При його застосуванні використовується набір з восьми кольорів: сірого (умовний номер – 0), темно-синього (1), синьо-зеленого (2), червоно-жовтого (3), жовто-червоного (4), фіолетового (5), коричневого (6) і чорного (7). Процедура тестування полягає в упорядкуванні кольорів досліджуваним за ступенем їх суб'єктивної привабливості [28]. Тестування проводиться при природному освітленні, але не допускається вплив на кольори тесту прямого сонячного світла. Інструкція передбачає прохання відволіктися від асоціацій, пов'язаних з модою, традиціями, загальноприйнятими смаками і постаратися вибрати кольору, орієнтуючись на своє особисте ставлення до них. Цей тест дозволяє провести швидкий і глибокий аналіз особистості на основі інформації, отриманої при простому ранжируванні кольорів [28]. Результати такої колірної діагностики дозволяють виявити цілу низку характеристик особистості і надати рекомендації щодо того, як уникнути стресів. Тест М. Люшера надає також додаткову інформацію для психотерапевтичної роботи з пацієнтами. І.І. Черьомушнікова показала, що тест Люшера дозволяє виявити компенсаторні можливості людини, оцінити ступінь вираженості хворобливо загострених рис характеру й клінічних проявів [32].

Відомо, що М. Люшер досліджував так звані «кольори конфлікту», а у 1995 р. вийшла його книга «Кохання без конфліктів». Конфліктизаційний вимір його тесту є надзвичайно важливим для психологічної реабілітації військовослужбовців. Українські дослідниці Т. Воропаєва та І. Кареліна використали восьмикольорову версію тесту М. Люшера для обстеження 160 ветеранів АТО та ООС з метою виявлення у них **передконфліктних, конфліктних та постконфліктних** станів. Це стало підтвердженням вагомості ролі колористики у дослідженнях конфліктності як індивідуальних, так і колективних суб'єктів, оскільки були виявлені індивідуальні й колективні закономірності конфліктизації різних сфер життя в умовах тривалого міждержавного збройного конфлікту. Дослідниці врахували, що особливості сприймання суб'єктом різних кольорів і колірний вибір суб'єкта пов'язаний з його: а) психоемоційними станами, б) транзитивними

психічними станами (емоційний фон настрою, працездатність, активність і т.п.), в) емоційно-особистісним благополуччям, г) рівнем особистісної зрілості, ґ) більш стійкими особистісними характеристиками. Тест М. Люшера може виявляти безпосередні, невідкладні свідомості прояви індивідуально-особистісних властивостей суб'єкта, а також допомагає оцінити рівень реактивної та особистісної тривожності, рівень депресії тощо. Отже, у названому дослідженні були виявлені як індивідуальні особливості суб'єктів, так і колективні (групові). Зокрема, у ветеранів АТО та ООС було виявлено: прагнення до самореалізації (88%); підвищену тривожність і уразливість (85%); емоційну напруженість (82%); передстресові стани, пов'язані з неможливістю впоратися із ситуацією, що склалася (80%); потреби у розумінні й підтримці, у емоційному комфорті й глибокій прихильності як інструменті досягнення зовнішнього захисту (76%); намагання протидіяти обставинам, що перешкоджають вільній самореалізації особистості (72%); риси стеничності (активності) і мужності (68%); перебування у стані стресу і почуття переваги (67%); високий рівень конфліктності (63%); протест щодо заборон і небажаних обмежень (62%); схильність до ризику (61%); потреба у самоповазі та збереженні особистісного реноме в очах значущих людей (60%); потреба розпоряджатися своєю долею (58%); прагнення подолати упередженість і недоброчинність оточуючих людей (57%); комплекс психологічно несприятливих чинників, що перешкоджають встановленню нормальних між особистісних відносин (55%); сензитивність до критичних зауважень (54%); недовірливість (54%); переживання почуття образи (53%); стримування емоційних реакцій (51%); обмеження сфери спілкування і вибірковості у контактах (47%); настороженість у міжособистісних взаєминах (45%); потребу в досягненнях (43%); труднощі у сфері соціальної адаптації, зокрема через вразливість та сензитивність (38%); високу мотивацію досягнень (31%); низьку самооцінку (28%); стан фрустрації (26%); прагнення не виявити свою сентиментальність і образливість (24%); відчуття нездоланності перешкод (18%); заперечення потреби в розслабленні (15%); зневажливе ставлення до себе (8%).

Проведене дослідження дозволило виявити особливості прояву емоційної напруженості, яка призводить до зниження стійкості психічних процесів і працездатності й може виникнути у будь-якої людини в умовах новизни, неясності, а також у конфліктних ситуаціях. Емоційна напруженість часто обумовлюється передбаченням несприятливого для даної особи розвитку подій (передусім у сфері значущих для неї відносин). Для емоційно напруженої особи характерним є стійке прагнення до соціальної замкнутості, що супроводжується почуттям неповноцінності, надзвичайною чутливістю до негативних оцінок оточуючих людей і униканням соціальної взаємодії. Причиною емоційної

напруженості є перевтома, прагнення уникнути порушень і нових зусиль, втеча у світ ілюзій, який більше відповідає власним уявленням і вимогам суб'єкта.

Заперечення потреби у розслабленні пов'язане з придушенням фізіологічних потреб, з прагненням здобути перемогу в будь-якій ситуації, з активним пошуком ситуацій суперництва і роботи з переважаннями. Ця потреба пов'язана з агресивним включенням суб'єкта у безперервну боротьбу за те, щоб досягати все більшого і більшого за все менший і менший час, а якщо буде потрібно, то йти наперекір зусиллям інших людей.

Потреби у розумінні й підтримці, у глибокій прихильності, емоційному комфорті й захисті від зовнішніх впливів часто стають мішенню для психологічної травматизації суб'єктів. Фрустрація цих потреб пов'язана із замкнутістю, вибірковістю в контактах, інертністю у прийнятті рішень, впертістю у відстоюванні своєї позиції, а також із сплесками активності, які швидко змінюються фазою пасивності. Отже, ветерани АТО й ООС, а також інші українські військовослужбовці вкрай потребують розвитку власної конфлікто- і стресостійкості.

Висновки і пропозиції. Проведене дослідження дозволяє зробити висновок про те, що колір є базовим компонентом і атрибутом культури будь-якої спільноти, що кольори пов'язуються із надзвичайно різноманітною системою асоціацій, образів, значень, смислів, символів, які є носіями інформації про традиції, ментальність, етнічну картину світу, національний характер, національний образ світу різних народів. Проведене дослідження дозволило визначити важливу роль колористики при вивченні конфліктності як індивідуальних, так і колективних суб'єктів. Колірний тест М. Люшера є унікальною «системою раннього попередження» конфліктності й стресових станів на ранній стадії їх розгортання. Цей тест надає також додаткову інформацію для психотерапевтичної роботи з пацієнтами, дозволяючи виявити компенсаторні можливості суб'єктів. Конфліктизаційний вимір тесту М. Люшера є надзвичайно важливим для психологічної реабілітації ветеранів АТО й ООС, оскільки може виявляти передконфліктні, конфліктні та постконфліктні стани суб'єктів. Отже, проведене дослідження підтверджує широкі психодіагностичні можливості колористики.

1. Авер'янова Н. М. Арт-терапія як засіб реабілітації учасників бойових дій в умовах російсько-українського збройного конфлікту. *Українознавчий альманах*. 2020. Вип. 26. С. 8–12.

2. Авер'янова Н. М. Система художніх образів українського мистецтва як чинник формування національного образу світу. *Українознавчий альманах*. 2009. Вип. 1. С. 6–8.

3. Авер'янова Н. М. *Образотворче мистецтво як чинник національного виховання особистості (українознавчий аналіз)*: автореф. дис. ... канд.

філос. наук: 09.00.12 «Українознавство». К.: КНУ імені Тараса Шевченка, 2007. 24 с.

4. Бази́ма Б. А. *Психологія цвета: Теорія і практика*. СПб.: Речь, 2005. 112 с.

5. Бреслав Г. Э. *Цветопсихология и цветолечение*. СПб.: Питер, 2000. 286 с.

6. Вежицкая А. *Язык. Культура. Познание*. М.: Русские словари, 1997. 411 с.

7. Войтович Д. І. Особливості колористичних впроваджень в сучасній народній житловій архітектурі на прикладі західних областей України. *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв*. Харків: ХАМД. 2009. № 14. С. 23–29.

8. Воропаєва Т. С. Конфліктизаційні та деконфліктизаційні процеси в Україні: соціально-філософські аспекти. *Научный взгляд в будущее*. 2018. Вып. 10. Т. 2. 49–56.

9. Воропаєва Т. С. Образ світу, картина світу, світогляд, ідентичність в предметному полі українознавства: теоретико-методологічні засади. *Українознавчий альманах*. Вип. 1. 2009. С. 21–26.

10. Воропаєва Т. С. Формування ідентифікаційної матриці та культуротворча діяльність українців. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Українознавство»*. 2009. Вип. 13. С. 15–18.

11. Гавриленко О. Н. Параметр тривожности и цветопредпочтение. *Проблемы цвета в психологии*. М.: Наука, 1993. С. 144–149.

12. Геринг Э. *Цвет как семантический объект*. М.: Речь, 1987. 157 с.

13. Гране М. *Китайская мысль*. М.: Республика, 2004. 526 с.

14. Драгунский В. В. *Живая энергия цвета*. Минск: Харвест, 2001. 256 с.

15. *Древнекитайская философия. Эпоха Хань*. М.: Наука, 1990. 523 с.

16. Исаев А. А., Теплых Д. А. *Философия цвета: феномен цвета в мышлении и творчестве: монография*. 3-е изд., стер. М.: ФЛИНТА, 2016. 180 с.

17. Кабо В. Р. *Синкретизм первобытного искусства: Ранние формы искусства*. М.: Наука, 1972. 320 с.

18. Кривда Н. Ю. Міфологічні уявлення мисливців пізнього палеоліту. *Історія української філософії: підручник*. К.: «Академкнига», 2008. С. 42–43.

19. Кримський С. Феномен українського бароко. *Історія української культури: в 5 тт. Т.3: Українська культура II пол. XVII–XVIII ст.* К.: Наукова думка, 2003. 1245 с.

20. Маслова В. А. *Лингвокультурология: учебное пособие*. М.: Издательский центр «Академия», 2001. 208 с.

21. Медведев В. Ю. *Цветоведение и колористика*. СПб.: ИПЦ СПГУТД, 2005. 116 с.

22. Миронова Л. Н. Семантика цвета в эволюции психики человека. *Проблема цвета в психологии*. М.: Наука, 1993. 207 с.

23. Миронова Л. Н. *Цвет в изобразительном искусстве*. Минск: Беларусь, 2003. 151 с.
24. Миронова Л. Н. *Цветоведение*. Минск: Вышэйшая школа, 1984. 286 с.
25. Перепелкин Ю. Я. *Древний Египет*. СПб., 2000. 560 с.
26. Роу К. Концепция цвета и цветовой символизм в древнем мире. *Психология цвета*. М.: Рефл-бук, Ваклер, 1996. С. 7–46.
27. Серов Н. В. *Цвет культуры*. СПб.: Речь, 2004. 672 с.
28. Собчик Л. Н. *МЦВ – Метод цветowych выборов. Модифицированный восьмицветовой тест Люшера*. СПб.: Речь, 2001. 112 с.
29. Сычев Л. П., Сычев В. Л. *Китайский костюм*. М.: Наука, 1975. 172 с.
30. Табачковский В. Феноменология в Дрогобичі: «Пробуджувані візії» Бруно Шульца. *Філософська думка*. 2004. №2. С. 90–98.
31. Тэрнер В. У. *Символ и ритуал*. М.: Наука, 1983. 480 с.
32. Черёмушников И. И. *Возможности теста Люшера (8-цветовой вариант) в диагностике характерологических и поведенческих особенностей студентов с различным уровнем физической подготовки*: автореф. дис. ... канд. психол. наук. Оренбург, 2010. 25 с.
33. Шоу Я. *Древний Египет*. М.: Наука, 2006. 206 с.
34. Элькин В. М. *Театр цвета и мелодии Ваших страстей. Цветовая психология и психотерапия шедеврами искусства*. СПб.: Петрополис, 2005. 292 с.
35. *Эстетика: Словарь*. М.: Политиздат, 1989. 447 с.
36. Яньшин П. В. *Эмоциональный цвет*. Самара: СамГПУ, 1996. 218 с.
37. Moscovici S. The phenomenon of social representations. *Social representations* / Eds. M. Fair & S. Moscovici. Cambridge-Paris, 1984. P. 3–69.

References

1. Averianova N. M. (2020). *Art-terapiya yak zasib rehabilitatsiyi uchasnykiv boyovykh diy v umovakh rosiys'ko-ukrayins'koho zbroynoho konfliktu* [Art therapy as a means of rehabilitation of combatants in the Russian-Ukrainian armed conflict]. *Ukrayinoznavchyy al'manakh*. Issue 26. Pp. 8–12. (in Ukrainian).
2. Averianova N. M. (2009). *Systema khudozhnikh obraziv ukrayins'koho mystetstva yak chynnyk formuvannya natsional'noho obrazu svitu* [The system of artistic images of Ukrainian art as a factor in the formation of the national image of the world]. *Ukrayinoznavchyy al'manakh*. Issue 1. Pp. 6–8. (in Ukrainian).
3. Averianova N. M. (2007). *Obrazotvorche mystetstvo yak chynnyk natsional'noho vykhovannya osobystosti (ukrayinoznavchyy analiz)* [Fine arts as a factor of national education of personality (Ukrainian studies analysis)]: author. dis. ... Cand. philos. sciences:

- 09.00.12 «Ukrayinoznavstvo». Kyiv: KNU imeni Tarasa Shevchenka. 24 p. (in Ukrainian).
4. Bazyma B. A. (2005). *Psikhologiya tsveta: Teoriya i praktika* [Psychology of color: Theory and practice]. St. Petersburg: Rech'. 112 p. (in Russian).
5. Breslav G. E. (2000). *Tsvetopsikhologiya i tsvetolecheniye* [Cvetopsychology and color therapy]. St. Petersburg: Piter. 286 p. (in Russian).
6. Vezhbitskaya A. (1997). *Yazyk. Kul'tura. Poznaniye* [Language. Culture. Cognition]. Moscow: Russkiye slovari. 411 p. (in Russian).
7. Voytovych D. I. (2009). *Osoblyvosti kolorystychnykh vprovadzhen' v suchasniy narodniy zhytloviy arkhitekturi na prykladi zakhidnykh oblastey Ukrayiny* [Features of color implementations in modern folk residential architecture on the example of the western regions of Ukraine]. *Visnyk Kharkivs'koyi derzhavnoyi akademiyi dyzaynu i mystetstv*. Kharkiv: KHAMD. No.14. Pp. 23–29. (in Ukrainian).
8. Voropayeva T.S. (2018). *Konfliktyzaciyni ta dekonfliktyzaciyni procesy v Ukrayini: social'no-filosof's'ki aspekty* [Conflictization and deconflictization processes in Ukraine: social-philosophical aspects]. *Nauchnyi vzgliad v budushchee*. Issue 10. Vol. 2. Pp. 49–56. (in Ukrainian).
9. Voropayeva T.S. (2009). *Obraz svitu, kartyna svitu, svitohlyad, identychnist' v predmetnomu poli ukrayinoznavstva: teoretyko-metodolohichni zasady* [The image of the world, the picture of the world, the worldview, identity in the subject field of Ukrainian studies: theoretical and methodological principles]. *Ukrayinoznavchyy al'manakh*. Issue 1. Pp. 21–26. (in Ukrainian).
10. Voropayeva T.S. (2009). *Formuvannya identyfikatsiyanoi matrytsi ta kul'turotvorcha diyal'nist' ukrayintsiv*. *Visnyk Kyiv's'koho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Seriya «Ukrayinoznavstvo»*. Issue 13. Pp. 15–18. (in Ukrainian).
11. Gavrilenko O. N. (1993). *Parametr trevozhnosti i tsvetopredpochteniy* [Parameter of anxiety and color preference. Color problems in psychology]. *Problemy tsveta v psikhologii*. Moscow: Nauka. Pp. 144–149. (in Russian).
12. Gering E. (1987). *Tsvet kak semanticheskyy ob'yekt* [Color as a semantic object]. Moscow: Rech'. 157 p. (in Russian).
13. Grane M. (2004). *Kitayskaya mysl'* [Chinese Thought]. Moscow: Respublika. 526 p. (in Russian).
14. Dragunskiy V. V. (2001). *Zhivaya energiya tsveta* [Living energy of color]. Minsk: Kharvest. 256 p. (in Russian).
15. *Drevnekitayskaya filosofiya. Epokha Khan'* [Ancient Chinese philosophy. The era of Han]. (1990). Moscow: Nauka. 523 p. (in Russian).
16. Isayev A. A., Teplykh D. A. (2016). *Filosofiya tsveta: fenomen tsveta v myshlenii i tvorchestve: monografiya. 3-ye izd., ster.* [Philosophy of color: the phenomenon of color in thinking and creativity:

monograph. 3rd ed., erased.]. Moscow: FLINTA. 180 p. (in Russian).

17. Kabo V. R. (1972). *Sinkretizm pervobytnogo iskusstva: Ranniye formy iskusstva* [Syncretism of Primitive Art: Early Art Forms]. Moscow: Nauka. 320 p. (in Russian).

18. Kryvda N. YU. (2008). *Mifolohichni uyavleniya myslyvtsiv pizn'oho paleolitu* [Mythological ideas of hunters of the late Paleolithic]. *Istoriya ukrayins'koyi filosofiyi: pidruchnyk*. Kyiv: «Akademknyha». Pp. 42–43. (in Ukrainian).

19. Kryms'kyy S. (2003). *Fenomen ukrayins'koho baroko* [The phenomenon of the Ukrainian Baroque]. *Istoriya ukrayins'koyi kul'tury: v 5 tt. Ukrayins'ka kul'tura II pol. XVII–XVIII st.* Vol. 3. Kyiv: Naukova dumka. 1245 p. (in Ukrainian).

20. Maslova V. A. (2001). *Lingvokul'turologiya: uchebnoye posobiye* [Lingvoculturology: a tutorial]. Moscow: Izdatel'skiy tsentr «Akademiya». 208 p. (in Russian).

21. Medvedev V. YU. (2005). *Tsvetovedeniye i koloristika* [Color science and coloristics]. St. Petersburg. 116 p. (in Russian).

22. Mironova L. N. (1993). *Semantika tsveta v evolyutsii psikhiki cheloveka* [Semantics of color in the evolution of the human psyche]. *Problema tsveta v psikhologii*. Moscow: Nauka. 207 p. (in Russian).

23. Mironova L. N. (2003). *Tsvet v izobrazitel'nom iskusstve* [Color in the visual arts]. Minsk: Belarus'. 151 p. (in Russian).

24. Mironova L. N. (1984). *Tsvetovedeniye* [Color science]. Minsk: Vysheyshaya shkola. 286 p. (in Russian).

25. Perepelkin YU. YA. (2000). *Drevniy Yegipet* [Ancient Egypt]. St. Petersburg. 560 p. (in Russian).

26. Rou K. (1996). *Kontseptsiya tsveta i tsvetovoy simvolizm v drevnem mire* [The concept of color and color symbolism in the ancient world]. *Psikhologiya tsveta*. Moscow: Refl-buk, Vakler. Pp. 7–46. (in Russian).

27. Serov N. V. (2004). *Tsvet kul'tury* [The Color of Culture]. St. Petersburg: Rech'. 672 p. (in Russian).

28. Sobchik L. N. (2001). *MTSV – Metod tsvetovyykh vyborov. Modifitsirovanny vos'mitsvetovoy test Lyushera* [MTsV – Method of color choices. Modified eight-color Luscher test]. St. Petersburg: Rech'. 112 p. (in Russian).

29. Sychev L. P., Sychev V. L. (1975). *Kitayskiy kostyum* [Chinese costume]. Moscow: Nauka. 172 p. (in Russian).

30. Tabachkovs'kyy V. (2004). *Fenomenolohiya v Drohobychi: «Probudzhvani viziyi» Bruno Shul'tsa* [Phenomenology in Drohobych: «Awakening Visions» by Bruno Schulz]. *Filosofs'ka dumka*. No. 2. Pp. 90–98. (in Ukrainian).

31. Terner V. U. (1983). *Simvol i ritual* [Symbol and ritual]. Moscow: Nauka. 480 p. (in Russian).

32. Cheromushnikova I. I. (2010). *Vozmozhnosti testa Lyushera (8-tsvetovoy variant) v diagnostike kharakterologicheskikh i povedencheskikh osobennostey studentov s razlichnym urovnem fizicheskoy podgotovki* [Possibilities of the Luscher test (8-color version) in the diagnosis of characterological and behavioral characteristics of students with different levels of physical fitness]: author. dis. ... Cand. psychol. sciences. Orenburg. 25 p. (in Russian).

33. Shou YA. (2006). *Drevniy Yegipet* [Ancient Egypt]. Moscow: Nauka. 206 p. (in Russian).

34. El'kin V. M. (2005). *Teatr tsveta i melodii Vashikh strastey. Tsvetovaya psikhologiya i psikhoterapiya shedevrami iskusstva* [Theater of color and melody of your passions. Color psychology and psychotherapy with masterpieces of art]. St. Petersburg: Petropolis. 292 p. (in Russian).

35. *Estetika: Slovar'* [Aesthetics: Dictionary]. (1989). Moscow: Politizdat. 447 p. (in Russian).

36. Yan'shin P. V. (1996). *Emotsional'nyy tsvet* [Emotional color]. Samara: SamGPU. 218 p. (in Russian).

37. Moscovici S. (1984). The phenomenon of social representations. *Social representations* / Eds. M. Fair & S. Moscovici. Cambridge-Paris. Pp. 3–69.

Савва Кузьменко

директор Вищої школи адвокатури НААУ, м. Київ

ORCID: 0000-0002-8167-5741
Email: s.kuzmenko@unba.org.ua

Надія Тарасова,

адвокат, викладач
Вища школа адвокатури НААУ, м. Київ

ORCID: 0000-0002-4481-4466
Email: nadiia.v.tarasova@gmail.com

ПРАВА ГРОМАДЯН НА СВОБОДУ СВІТОГЛЯДУ ТА ВІРОСПОВІДАННЯ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА РИЗИКИ ВИНИКНЕННЯ КОНФЛІКТІВ

Анотація. У статті здійснюється аналіз поточної ситуації з реалізацією права громадян України на свободу світогляду і віросповідання, які гарантовані статтею 35 Конституції України. На підставі аналізу норм чинного законодавства України та судової практики, досліджується тенденція необхідності звернення громадян України до судових органів за захистом свого права на свободу світогляду і віросповідання. Зазначені звернення також тісно пов'язані з реалізацією прав громадян на захист конфіденційної інформації про громадян, гарантований статтею 32 Конституції України.

Переважає більшість позовів громадян до судових органів викликана неможливістю отримати або внести зміни до паспорта громадянина України у формі книжечки зразка 1994 року, оскільки у нормативних актах з даного питання є неузгодженості. Фактично, держава примушує своїх громадян позиватись до суду, виклавши в нормативно-правовому акті право Державної міграційної служби здійснювати оформлення та видачу паспортів у формі книжечки лише тим громадянам, стосовно яких є рішення, що набрало законної сили, про зобов'язання оформити та видати паспорт громадянина України зразка 1994 року. Відстоюючи своє, гарантоване Конституцією, право на свободу совісті, віросповідання та на захист персональних даних, громадяни України відмовляються від отримання паспорта у формі пластикової картки. Порушення прав громадян, гарантованих статтями 32 і 35 Конституції України, має поширений характер та потребує негайного вирішення. Авторами запропоновані зміни до чинного законодавства України стосовно врегулювання питання оформлення вірянам паспортів зразка 1994 року.

Авторами статті приділяється увага ситуації в суспільстві, яка безпосередньо пов'язана з відокремленням церкви від держави, а школи від церкви на прикладі пропозиції Міністерства освіти і науки України зробити етику та курси морального спрямування обов'язковими для 5-х та 6-х класів усіх українських шкіл з програмами «Основи християнської етики», «Християнська етика в українській культурі», «Біблійні історії та християнська етика», «Школа подружнього життя» та «Православна культура Слобожанщини». Авторами надається пропозиція щодо вдосконалення норм статті 35 Конституції України шляхом посилання в тексті статті на Україну як на світську державу.

Ключові слова: Конституція, право, світогляд, віросповідання, паспорт.

Savva Kuzmenko

director of Higher school of advocacy, Kyiv

Nadiia Tarasova

advocate, lecturer,
Higher school of advocacy, Kyiv

THE RIGHTS OF CITIZENS FOR FREEDOM OF PERSONAL CONSCIOUS AND BELIEF IN UKRAINE: CURRENT SITUATION AND RISKS OF CONFLICTS

Abstract. The article analyzes the current situation with enforcement of the right to freedom of personal philosophy and religion of the Ukrainian citizens, which are guaranteed by Article 35 of the Constitution of Ukraine. Based on the analysis of the current legislation of Ukraine and judicial practice, the tendency of the necessity for citizens of Ukraine to appeal to the judiciary to protect their right to freedom philosophy and religion is investigated.

These appeals are also closely related to the exercise of citizens' rights to the protection of confidential information about citizens, guaranteed by Article 32 of Constitution.

The vast majority of citizens' claims are caused by impossibility to obtain or make changes to the passport of the Ukrainian citizen in the form of a booklet, as there are inconsistencies in regulations on this issue. In fact, the state forces its citizens to sue, established in a legal act the right of the State Migration Service to legalize and issue passports in the form of a booklet only to those citizens for whom there is entered into force decision that has the obligation to legalize and issue a passport Ukraine of the 1994 model. Defending their constitutionally guaranteed right to freedom of personal philosophy, religion and protection of personal data, citizens of Ukraine refuse to obtain a passport in the form of a plastic card. The citizens right violation guaranteed by Articles 32 and 35 of the Constitution of Ukraine is widespread and needs to be addressed immediately. The authors propose amendments to the current legislation of Ukraine regarding the settlement for believers the issue of passports registration of 1994.

The authors of the article pay attention to the situation in society, which is directly related to separation of church and state, and schools from the church on the example of the Ministry of Education and Science of Ukraine proposal to make ethics and moral courses compulsory for 5th and 6th grades Ukrainian schools with the programs "Fundamentals of Christian Ethics", "Christian Ethics in Ukrainian Culture", "Biblical Stories and Christian Ethics", "School of Marital Life" and "Orthodox Culture of Slobozhanshchyna". The authors propose to improve the provisions of Article 35 of the Constitution of Ukraine by referring in the text of the article to Ukraine as a secular state.

Keywords: Constitution, law, personal philosophy, religion, passport.

Постановка проблеми. Дотримання прав громадян, гарантованих Конституцією України, завжди є актуальною та чутливою проблемою для суспільства. Україна досягла значних успіхів у формуванні нормативно-правових актів з питань свободи совісті та віросповідання, захисту персональних даних громадян, забезпечення дотримання положень Конституції щодо відокремлення церкви від держави. При цьому значною проблемою залишається недосконалість, а, часом і неузгодженість цих нормативно-правових актів між собою, їх невідповідність Конституції України [12, с. 39]. Особливо гостро це відчувається в умовах російської агресії та пандемії, коли громадяни можуть бути обмежені у доступі до державних та судових органів з різних причин. Неприпустимою є ситуація, коли держава своїми нормативно-правовими актами змушує вірян звертатись до судових органів за захистом своїх прав, бо, в іншому випадку, реалізувати ці права громадянин не зможе. Так, Постановою Кабінету Міністрів України від 25 березня 2015 року № 302 від громадян, які за своїми релігійними переконаннями, користуючись своїм правом на захист персональних даних, не бажають отримувати нові паспорти у формі пластикової картки типу ID-1, вимагається рішення суду, що набрало законної сили, про зобов'язання Державної міграційної служби оформити та видати паспорт громадянина України зразка 1994 року у формі книжечки.

Некоректною по відношенню до громадян України, які визнають себе віруючими, є ситуація, коли один з центральних органів державної влади виходить із пропозицією ввести в загальноосвітніх школах предмет на кшталт основ християнської етики. Вочевидь, при формуванні проекту наказу про затвердження типової освітньої програми не було враховано, що в Україні проживає значна кількість громадян – прихильників не тільки православ'я, але й римо-католицизму, іудаїзму, протестантизму, ісламу тощо. Так, за даними інформаційних матеріалів Центру Разумкова, у 2020 році з православ'ям себе

ідентифікують 62% опитаних, греко-католиками себе визнали 10%, а «просто «християнами» назвалися 9% опитаних. Не відносять себе до жодної конфесії 15% опитаних [13, с. 4]. Саме тому удосконалення науково-правової бази свободи совісті і практики її застосування є гарантією гармонійного розвитку українського суспільства [10, с. 27].

Аналіз наукових публікацій. Слід зазначити, що питанню захисту прав громадян в українському суспільстві і завжди приділялась значна увага. До цього питання докладались у своїх працях такі вчені: Ю. Шемшученко, Н. Онищенко, П. Рабинович, О. Соколенко, Н. Пархоменко, М. Марченко. Дослідженню проблеми забезпечення захисту прав громадян на свободу совісті та віросповідання присвятили О. Брянцева, С. Гараджи, М. Лубська, Б. Кістяківський, Р. Подопрігора, Б. Теремко, Л. Ярмол та інші.

Мета статті – дослідження законодавчих та нормативно-правових актів України, судової практики з питань дотримання гарантованих прав громадян на свободу совісті і віросповідання, відокремлення церкви від держави та захисту персональних даних вірян, а також надання пропозицій стосовно внесення змін до нормативно-правових актів України, які гарантуватимуть вірянам отримання паспортів громадян України у формі книжечки зразка 1994 року та формулювання пропозицій щодо запобігання імплементації в учбовий процес предметів, що висвітлюють історію та етику лише на прикладі однієї конфесії.

Виклад основного матеріалу. Стаття 35 Конституції України гарантує кожному право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культури і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність. Здійснення цього права може бути обмежене законом лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей.

Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа – від церкви. Жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова [2].

Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23 квітня 1991 року № 987-XI, зокрема, стаття 4 зазначає, що громадяни України є рівними перед законом і мають рівні права в усіх галузях економічного, політичного, соціального і культурного життя незалежно від їх ставлення до релігії. В офіційних документах ставлення громадянина до релігії не вказується [6].

Частина перша статті 9 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 № ETS № 005 гарантує кожному право на свободу думки, совісті та релігії; це право включає свободу змінювати свою релігію або переконання, а також свободу сповідувати свою релігію або переконання під час богослужіння, навчання, виконання та дотримання релігійної практики і ритуальних обрядів як одноособово, так і спільно з іншими, як прилюдно, так і приватно [1].

Частина друга статті 32 Конституції України не допускає збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини [2].

Конституційний Суд України, даючи офіційне тлумачення частин першої та другої зазначеної статті, вважає, що інформація про особисте та сімейне життя особи (персональні дані про неї) – це будь-які відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована, а саме: національність, освіта, сімейний стан, релігійні переконання, стан здоров'я, матеріальний стан, адреса, дата і місце народження, місце проживання та перебування тощо, дані про особисті майнові та немайнові відносини цієї особи з іншими особами, зокрема, членами сім'ї, а також відомості про події та явища, що відбувалися або відбуваються у побутовій, інтимній, товариській, професійній, діловій та інших сферах життя особи, за винятком даних стосовно виконання повноважень особою, яка займає посаду, пов'язану зі здійсненням функцій держави або органів місцевого самоврядування. Така інформація про фізичну особу та членів її сім'ї є конфіденційною і може бути поширена тільки за їх згодою, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини [3].

Чи дійсно наведені вище норми працюють? Чи не доводиться громадянам України відстоювати свої права на свободу віросповідання і чи не має таке «відстоювання прав» масовий характер? Розглянемо ситуацію з дотриманням в Україні норм щодо прав на свободу світогляду та віросповідання, аналізуючи судову практику в Україні з прав людини.

Певна частина громадян України, через свої релігійні переконання, не вважає для себе

прийнятним отримання паспортів громадянина України лише у формі пластикової картки типу ID-1, що містить безконтактний електронний носій, як того вимагає Закон України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус». Обґрунтовуючи свою позицію, вони пояснюють, що примушування до обробки їх персональних і конфіденційних даних з метою оформлення паспорта громадянина України у формі картки є неправомірним втручанням в їхнє особисте життя з боку держави та порушенням вимог ст. 8 Закону України від 01 червня 2010 року № 2297-VI «Про захист персональних даних» [4].

Розглянемо на прикладі судової практики, сформованої останнім часом в Україні на підставі позовів громадян, яким відмовлено у видачі або обміні паспортів громадянина України у формі книжечки, відповідно до Положення про паспорт громадянина України, затвердженого Постановою Верховної Ради України від 26 липня 1992 року № 2503-II та Порядку оформлення і видачі паспорта громадянина України, затвердженого наказом Міністра внутрішніх справ України від 13 квітня 2012 року № 320, якими передбачено дві форми паспорта громадянина України: книжечка і картка. Водночас, постановою Кабінету Міністрів України від 25 березня 2015 року № 302 «Про затвердження зразка бланка, технічного опису та Порядку оформлення, видачі, обміну, пересилання, вилучення, повернення державі, визнання недійсним та знищення паспорта громадянина України» на виконання Закону України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» передбачено з 01 листопада 2016 року виготовлення паспорта громадянина України лише у формі пластикової картки типу ID-1, що містить безконтактний електронний носій.

Громадяни України, яким необхідно було отримати паспорт чи внести до нього зміни, зберігаючи вид паспорта у формі книжечки, отримали відмови від Управлінь Державної міграційної служби України з посиланням на Положення № 302, яке допускає оформлення паспорта громадянина України лише у формі пластикової картки.

Відмови Управлінь Державної міграційної служби України громадяни почали масово оскаржувати у судах, переважно посилаючись на власні релігійні переконання та відмову від присвоєння їм цифрового ідентифікатора особистості у вигляді унікального номера запису в реєстрі, від зняття біометричної інформації та її подальшого зберігання, використання, обробки в Єдиному державному демографічному реєстрі. Всі позивачі посилались на положення ст. 35 Конституції України, яка гарантує право на свободу світогляду і віросповідання та просили оформити їм паспорти громадянина України у вигляді паспортної книжечки

за зразком 1994 року, відповідно до Положення про паспорт № 2503-XII [8].

9 вересня 2018 року Велика Палата Верховного Суду розглянула зразкову справу № 806/3265/17, Пз/9901/2/18, 11-460зai18 [9] та прийняла Постанову, якою задовольнила позовні вимоги позивача щодо видачі паспорта громадянина України у формі книжечки, у зв'язку з ненаданням особою згоди на обробку персональних даних, відповідно до Положення про паспорт громадянина України, затвердженого Постановою Верховної Ради України від 26 червня 1992 року № 2503-XII [8]. Відповідно, Висновки Великої Палати Верховного Суду у цій зразковій справі належить застосовувати в адміністративних справах щодо звернення осіб до суду з позовом до територіальних органів ДМС України з вимогами видати паспорт громадянина України у формі книжечки, у зв'язку з ненаданням особою згоди на обробку персональних даних.

Кабінет Міністрів України 3 квітня 2019 року прийняв Постанову № 398 «Про внесення змін до пункту 3 Постанови Кабінету Міністрів України від 25 березня 2015 року № 302» шляхом доповнення пункту 3 абзацом наступного змісту: «Державна міграційна служба до законодавчого врегулювання питання завершення оформлення та видачі паспорта громадянина України зразка 1994 року здійснює оформлення та видачу таких паспортів у порядку, встановленому Міністерством внутрішніх справ, громадянам України, щодо яких прийнято рішення суду, що набрало законної сили, про зобов'язання Державної міграційної служби оформити та видати паспорт громадянина України зразка 1994 року» [7]. Тобто, громадянин України, який через свої переконання не бажає отримувати паспорт – пластикову картку у зв'язку зі зміною прізвища, досягнення певного віку, тощо, має обов'язково звертатись до суду. Наразі суди стають на захист прав громадян, які відмовляються отримувати паспорти у формі пластикових карток (Рішення від 29.09.2021 № 600/4215/21-а, Рішення від 29.09.2021 № 600/4215/21-а, Рішення від 11.10.2021 № 160/15270/21). Однак, постає питання – чи вистачить ресурсів у пересічних громадян позиватись до суду кожного разу, коли їхні права на свободу совісті і віросповідання порушують, чи не оберуть вони інші, не правові способи захисту ще до того, як буде законодавчо врегульовано питання завершення оформлення та видачі паспорта громадянина України зразка 1994 року.

І знову повертаючись до статті 35 Конституції України про відокремлення від держави церкви та релігійних організацій, а школи – від церкви, не можна не згадати ситуацію з пропозицією Міністерство освіти і науки України про викладання Етики та інших курсів морального спрямування для 5-х та 6-х класів усіх українських шкіл, для чого пропонувалось декілька програм, серед яких – «Основи християнської етики», «Християнська етика в українській культурі», «Біблійні історії та

християнська етика», «Школа подружнього життя» та «Православна культура Слобожанщини». Така ініціатива була оприлюднена на сайті МОН 13 січня 2021 року у вигляді проекту «Типової освітньої програми для 5 – 9-х класів». При цьому, у Звіті про громадське обговорення проекту наказу Міністерства освіти і науки України «Про затвердження типової освітньої програми для 5–9 класів закладів загальної середньої освіти» прямо зазначено, що певні громадські організації і окремі батьки у своїх зауваженнях висловлювали категоричне непогодження щодо запровадження курсів «Етика», «Основи християнської етики», «Християнська етика в українській культурі», «Біблійна історія та християнська етика» тощо як обов'язкових.

На пояснення стурбованості батьків можна навести цитату пана Хосе Казанова – іспанського та американського соціолога релігії, керівника Берклійського центру релігії, миру та світових справ, заслуженого професора соціології та теології і релігієзнавства університету Джорджтауна: «Україна – унікальна держава в Європі, яка не відповідає моделі, де домінує одна релігія (рідко дві конфесії – католицька і протестантська), а інші менші деномінації толеруються. В Україні ситуація є ближчою до американської – існує багато різних деномінацій, і жодна з них не є панівною» [11]. Так, за даними соціологічного дослідження Центру Разумкова «Релігія і церква в Українському суспільстві: 2000–2020 рр.» не погоджувалися з викладанням релігії у загальноосвітніх школах у 2010 році – 31% опитаних, а у 2020 році – вже 45% опитаних [13, с. 4]. З цим можна або погоджуватись, або ні. Проте, тенденція впровадити в країні, де Конституцією гарантовано право на свободу світогляду і віросповідання саме християнську етику шкільним предметом, не є абсолютно толерантною та, навіть, абсолютно прийнятною для учнів. Зразу ж виникає велика кількість питань до підручників (хто напише, хто надасть рецензію), до вчителів (хто викладатиме, чи зможе вчитель бути толерантним та незаангажованим, яка спеціальна освіта має бути у вчителя тощо). Як сприйматимуть викладання саме християнської етики учні – представники нехристиянських конфесій?

Висновки. Таким чином, треба відновити гарантовані статтями 32 та 35 Конституції України права громадян щодо надання їм права обирати, на якому носії (паперовому у вигляді книжечки чи у вигляді пластикової картки типу ID-1) отримувати паспорти, необхідно на законодавчому рівні закріпити цей вибір. Рішення означеної проблеми вже є, воно зазначено в пункті 3 Постанови Кабінету Міністрів України від 25 березня 2015 року № 302 [7] саме щодо законодавчого врегулювання зазначеного питання на рівні внесення змін до Закону України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» від 20 листопада 2012 року № 5492-VI [5].

Внесення змін може відбутись шляхом розширення норм статті 21 «Паспорт громадянина України» у згаданому вище Законі.

Унеможливити порушення гарантій статті 35 Конституції щодо відокремлення церкви від держави та вдосконалити редакцію згаданої статті можливо шляхом внесення до згаданої статті формулювання: «Україна є світською державою», а норму про відокремлення школи від церкви викласти наступним чином: «державні та комунальні заклади освіти відокремлені від церкви (релігійних організацій) та мають світський характер» [12, с. 41].

Забезпечуючи права громадян на свободу світогляду та віросповідання, формуючи програму викладання у навчальних закладах, ми маємо бути дуже обережними у викладанні історії релігій, теології тощо саме тому, що найстрашніші війни в історії людства відбувались на релігійному ґрунті. Ми зобов'язані про це пам'ятати як історики, філософи, правники та взагалі не допускати порушення прав людини, гарантованих Конституцією.

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 04 листопада 1950 № ETS № 005. Стаття 9. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

2. Конституція України. Статті 32, 35. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

3. Рішення Конституційного Суду України від 20 січня 2012 року № 2-рп/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-12#Text>.

4. Закон України від 01 червня 2010 року № 2297-VI «Про захист персональних даних». Стаття 8. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text>.

5. Закон України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» від 20 листопада 2012 року № 5492-VI. Стаття 21. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5492-17#Text>.

6. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23 квітня 1991 року № 987-XI. Стаття 4. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text>.

7. Постанова Кабінету Міністрів України від 3 квітня 2019 року № 398 «Про внесення змін до пункту 3 Постанови Кабінету Міністрів України від 25 березня 2015 року № 302». Пункт 3. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1132-2015-%D0%BF#Text>.

8. Постанова Верховної Ради України від 26 червня 1992 року № 2503-XII. Пункт 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2503-12#Text>.

9. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 19 вересня 2018 року № 806/3265/17 (Пз/9901/2/18). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76822787>

10. Новіков В., Боровікова В. Гарантованість

свободи совісті та віросповідання в Україні. *Науковий Вісник внутрішніх справ державного університету*. Львів, 2016. № 4. С. 26–36. URL: https://www.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/visnyky/nvsvy/04_2016/16nvvvvu.pdf.

11. Хосе Казанова: Погляд збоку: релігійна система України нагадує американську. *ВВС Україна*, 26 червня 2013. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/science/2013/06/130626_jose_casanova_int_ko.

12. Ярмол Л. Свобода віросповідання: позитивні тенденції та проблеми у сфері її юридичного забезпечення в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. Запоріжжя, 2020. № 6. С. 39–42. URL: http://lsej.org.ua/6_2020/9.pdf.

13. *Особливості релігійного і церковно-релігійного самовизначення громадян України: тенденції 2000–2020 рр. (Інформаційні матеріали)*. Київ: Центр Разумкова, 2020. С. 4–10. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_religiya.pdf

References

1. *Konventsia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod 04 lystopada 1950 № ETS № 005* [Convention on the protection of human rights and fundamental freedoms № ETS N 005 (1950, November 4)]. Article 9. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (in Ukrainian).

2. *Konstytutsiia Ukrainy* [Constitution of Ukraine]. Articles 32, 35. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (in Ukrainian).

3. *Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 20 sichnia 2012 roku № 2-rp/2012* [Decision of the Constitutional Court of Ukraine of January 20, 2012 № 2-rp / 2012]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-12#Text> (in Ukrainian).

4. *Zakon Ukrainy vid 01 chervnia 2010 roku № 2297-VI «Pro zakhyst personalnykh danykh»* [Law of Ukraine on Personal Data Protection № 2297-VI of June 1, 2010]. Article 8. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text> (in Ukrainian).

5. *Zakon Ukrainy «Pro Yedynyi derzhavnyi demohrafichniy reiestr ta dokumenty, shcho pidtverdzhuiut hromadianstvo Ukrainy, posvidchuiut osobu chy yii spetsialnyi status» vid 20 lystopada 2012 roku № 5492-VI* [Law of Ukraine on the Unified State Demographic Register and documents confirming the citizenship of Ukraine, identity or special status № 5492-VI of November 20, 2012]. Article 21. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5492-17#Text> (in Ukrainian).

6. *Zakon Ukrainy «Pro svobodu sovisti ta relihiini orhanizatsii» vid 23 kvitnia 1991 roku № 987-XI* [Law of Ukraine on freedom of conscience and religious organization № 987-XI. 1991, April 23]. Article 4. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text> (in Ukrainian).

7. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 3 kvitnia 2019 roku № 398 «Pro vnesennia zmin do punktu 3 Postanovy Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 25*

bereznia 2015 roku № 302» [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine on amendments to paragraph 3 of the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine № 302 of March 25, 2015. № 398 (2019, April 3)]. Paragraph 3. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1132-2015-%D0%BF#Text> (in Ukrainian).

8. *Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 26 chervnia 1992 roku № 2503-XII* [Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine N 2503-XII. of June 26, 1992]. Item 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2503-12#Text> (in Ukrainian).

9. *Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 19 veresnia 2018 roku № 806/3265/17 (Pz/9901/2/18)* [Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court № 806/3265/17 (Pz / 9901/2/18) of September 19, 2018]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76822787/> (in Ukrainian).

10. Novikov V., Borovikova V. (2016). *Harantovanist svobody sovisti ta virospovidannia v Ukraini* [Warranty of freedom of conscience and religion in Ukraine]. *Naukovyi Visnyk vnutrishnikh sprav derzhavnogo universytetu*. Lviv. № 4. P. 26–36. URL:

https://www.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/visnyky/nvtsy/04_2016/16nvvvvu.pdf (in Ukrainian).

11. *Khose Kazanova: Pohliad zboku: relihiina systema Ukrainy nahadiue amerykansku* [Side view: Ukrainian religious system resembles the American one]. *BBC Ukraina*, 26 chervnia 2013. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/science/2013/06/130626_jose_casanova_int_ko (in Ukrainian).

12. Yarmol L. (2020). *Svoboda virospovidannia: pozytyvni tendentsii ta problemy u sferi yii yurydychnoho zabezpechennia v Ukraini* [Freedom of religion: positive trends and problems in the field of its legal support in Ukraine]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal. Zaporizhzhia*. № 6. P. 39–42. URL: http://lsej.org.ua/6_2020/9.pdf (in Ukrainian).

13. *Osoblyvosti relihiinoho i tserkovno-relihiinoho samovyznachennia hromadian Ukrainy: tendentsii 2000–2020 rr. (Informatsiini materialy)(2020)* [Special aspects of religious and church-religious self-determination of citizens of Ukraine: tendencies of 2000–2020 (Information materials)]. Kyiv: Tsentrazumkova. P. 4–10. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_religiya.pdf (in Ukrainian).

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2021.29.15>
УДК 930.1:372.893: 323.173

Ярослав Мотенко

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри українознавства, культурології та історії науки
Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»

ORCID: 0000-0001-5983-2432
Email: motenkoyaroslav@gmail.com

Євгенія Шишкіна

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри українознавства, культурології та історії науки
Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»

ORCID: 0000-0001-8599-5518
Email: zhshk@ukr.net

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ІНСТРУМЕНТАЛІЗАЦІЇ ІСТОРІЇ (НА ПРИКЛАДІ КУРСУ «ІСТОРІЯ ВІТЧИЗНИ» У СЕРЕДНІХ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ ОРДО)

Анотація. Стаття розкриває методологічні особливості інструменталізації курсу «Історія Вітчизни» у середніх загальноосвітніх навчальних закладах ОРДО протягом 2016–2020 рр. Актуальність проблеми зумовлена об'єктивними обставинами розгортання «гібридної» війни на території України та необхідністю захисту національних інтересів у сфері інформаційної безпеки. Автори розглядають систему освіти ОРДО як засіб політичної пропаганди Російської Федерації на тимчасово окупованих територіях України. У статті наголошується на особливому значенні вивчення методики викладання історичних дисциплін на території ОРДО, оскільки саме гуманітарні науки моделюють поведінку людини і значною мірою формують ціннісні орієнтації особистості. Таким чином, існує невідкладна потреба у розробці методів визначення потенційних ризиків, що містить курс «Історія Вітчизни» як засіб репрезентації

минулого. На думку авторів статті, навчально-методичний комплекс із курсу «Історія Вітчизни» успішно поєднує якості навчальної літератури та інструменту інформаційно-психологічного впливу. Методами викладання курсу «Історія Вітчизни» є гіперболізація регіональних інтересів (які априорі вважаються нерозривно пов'язаними з державними інтересами Російської Федерації) та «мнемонічна війна» (коли сам факт існування української нації та української державності стає об'єктом замовчування). У статті доведено, що, маніпулюючи навчальним матеріалом та використовуючи політичні міфи російської імперської та радянської історіографії, автори курсу «Історія Вітчизни» формують регіонально-центричний, українофобський світогляд в учнів шкіл ОРДО. Курс генерує уявлення про Україну як виключно географічне поняття. Національні інтереси українців трактуються авторами курсу як несумісні з інтересами регіональних спільнот українсько-російського прикордоння. У статті стверджується, що рівень інструменталізації курсу «Історія Вітчизни» дозволяє говорити про нього, як про засіб інформаційної війни. На думку авторів, запропоновані висновки мають допомогти усвідомити українському суспільству і владі серйозність проблеми та спонукати їх до співпраці з науковцями з метою захисту національної політики пам'яті, адже нехтування цим питанням у перспективі може призвести до співіснування в Україні молодіжних спільнот, що будуть носіями антагоністичних політичних і культурних цінностей.

Ключові слова: інструменталізація історії, ОРДО, «гібридна» війна, інформаційно-психологічний вплив, інформаційна війна.

Yaroslav Motenko

Ph. D. in History, Associate Professor,
Department of Ukrainian Studies, Cultural Studies and the History of Science,
National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute»

Yevheniia Shyshkina

Ph. D. in History, Associate Professor,
Department of Ukrainian Studies, Cultural Studies and the History of Science,
National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute»

METHODOLOGICAL BASICS OF INSTRUMENTALIZATION OF HISTORY (ON EXAMPLE OF THE COURSE «HISTORY OF THE FATHERLAND» IN SECONDARY SCHOOLS OF ORDO)

Abstract. The article shows the phenomenon of instrumentalization of history in educational process of the «Donetsk People's Republic». The authors emphasize that the problem is an urgent question. From one side, investigation is caused by the social necessity connected with the Ukrainian-Russian conflict. From another side, it is the result of the scientific importance related to the current trends of the development of history. The paper is focused on the methodology which is used for instrumentalization of history in educational institutions. Its purpose is to study learning process in the secondary schools of the «Donetsk People's Republic» and identify the methodological peculiarities of teaching the course «History of the Fatherland». The authors conclude that the studied textbooks successfully combine the qualities of educational literature and tools of informational and psychological influence. The most important features of the course «History of the Fatherland» are exaggeration of the regional interests (which are inextricably linked with the state interests of the Russian Federation) and «mnemonic war» (when the very fact of the existence of the Ukrainian ethnic group and Ukrainian statehood becomes the object of concealing). The authors conclude that by means of historical material manipulation and using the political myths of Russian imperial and Soviet historiography course «History of the Fatherland» form a regionally centric Ukrainophobic worldview of the students of ORDO. In the paper it is claimed that the level of instrumentalization of the course «History of the Fatherland» allows talking about it as a mean of information warfare. According to the authors, the presented conclusions should help the Ukrainian society to realize the seriousness of the problem. The paper should encourage cooperation of authorities with scientists to protect national memory policy, because neglecting this issue in the future may lead to coexistence of youth communities in Ukraine with conflicting cultural values.

Keywords: instrumentalization of history, ORDO, hybrid war, information and psychological influence, information warfare.

Постановка проблеми. Обговорення перспективи реінтеграції ТОТ (Тимчасово окупованих територій) України посідає важливе місце у вітчизняному суспільно-політичному дискурсі. У 2021 р. Міністерство з реінтеграції тимчасово окупованих

територій України запропонувало Проект Закону «Про засади державної політики перехідного періоду», який передбачає запровадження процедури конвалідації результатів та періодів навчання у випускників з ТОТ за умови наявності

компетенцій відповідних українським освітнім стандартам. Державний стандарт середньої базової освіти, затверджений постановою Кабінету Міністрів України 30 вересня 2020 р., зазначає, що одним з ціннісних орієнтирів базової середньої освіти є формування в учнів активної громадянської позиції, патріотизму, поваги до культурних цінностей українського народу, його історико-культурного надбання і традицій, державної мови. Серед ключових компетенцій стандарт зазначає громадянські та соціальні компетентності, які передбачають критичне осмислення основних подій національної, європейської та світової історії, усвідомлення їх впливу на світогляд громадянина та його самоідентифікацію. Метою громадянської та історичної освітньої галузі стандарт визначає формування ідентичності громадянина України.

Важливим практичним кроком у справі реінтеграції ТОТ стало ухвалення Верховною Радою законопроекту № 6116 «Про внесення змін до Закону України «Про вищу освіту» щодо забезпечення права на здобуття вищої освіти осіб, місцем проживання яких є тимчасово окупована територія України». Однак, прийняття Закону України № 744-IX від 3 липня 2020 р., який надав право випускникам шкіл з окупованих окремих районів Донецької, Луганської областей (ОРДЛО) нарівні з випускниками Криму та Севастополя вступати до закладів вищої освіти України без складання зовнішнього незалежного оцінювання, викликав неоднозначну реакцію в українському суспільстві. Серед аргументів, які використовували критики розширення пільгового контингенту абітурієнтів за рахунок випускників з ОРДЛО, були і застереження, щодо негативного впливу російської пропаганди на світогляд потенційних здобувачів.

Таким чином, постає нагальна необхідність у розробці методів визначення потенційних ризиків, що містить система освіти ОРДЛО як засіб інформаційно-психологічного впливу на молодь. Зокрема, набуває особливого значення вивчення методики викладання історичних дисциплін на території, що є непідконтрольною Україні, оскільки саме гуманітарні науки моделюють поведінку людини і значною мірою формують ціннісні орієнтації особистості.

Аналіз наукових публікацій. Вивчення особливостей використання освітнього процесу і навчально-методичної літератури для вирішення пропагандистських завдань знайшло певне зацікавлення у середовищі українських науковців. Так, наприклад, у роботах В. С. Лозового розглянуто особливості русифікації культурно-освітнього простору Донбасу в добу СРСР як важливу передумову запровадження на тимчасово окупованих територіях України курсу «Історія Вітчизни» [2, с. 223–224]. На думку дослідника, сформована системою пропаганди СРСР ідентичність «радянської людини» у переважній більшості дорослого населення так званих ДНР і ЛНР

створила сприятливе соціокультурне середовище для поширення ідеології курсу «Історія Вітчизни» серед місцевої молоді [3, с. 148–149]. У дослідженні Демчука Р. В. розкрито процес виникнення і розвитку регіонально-сепаратистської концепції «самодостатнього етносу» Донбасу як політичного міфу, що транслюється в маси системою освіти в ОРДЛО [1, с. 23–24]. Полянський П. Б. у своїй науковій розвідці пропонує вважати спробу створення спільного російсько-українського підручника з історії протягом 2010–2013 рр. інформаційною диверсією з боку Російської Федерації в освітньому просторі України, що знайшла своє логічне продовження у розробці курсів з історії окупаційною владою ОРДЛО [4]. Однак характерними рисами вищевказаних досліджень є оглядовість і брак детального аналізу методики викладання історичних дисциплін у навчальних закладах на тимчасово окупованих територіях України.

Мета статті. Метою пропонованої наукової розвідки є вивчення особливостей методики викладання курсу «Історія Вітчизни» у середніх загальноосвітніх навчальних закладах в окремих районах Донецької області (ОРДО), що є тимчасово непідконтрольними уряду України.

Виклад основного матеріалу. Протягом 2016–2018 рр. згідно освітнього стандарту, запровадженого так званим «Міністерством освіти і науки ДНР» окупаційної адміністрації Російської Федерації в ОРДО предмети «Історія Вітчизни», «Всесвітня історія», «Суспільствознавство», «Уроки громадянськості Донбасу», «Право» та «Економіка» було об'єднано в освітню галузь «Суспільствознавство». Курс «Історія Вітчизни» користувався особливою увагою місцевих освітян, оскільки мав поєднати історію Донеччини, як складової частини «Русского мира», з історією Російської Федерації. В межах навчального предмету «Історія Вітчизни» в ОРДО учні повинні були вивчати матеріал двох історичних блоків: «Історія Росії» та «Історія Донбасу». Вивчення «Історії Вітчизни» в школах ОРДО розпочиналося з опанування пропедевтичного курсу «Вступ до історії Донецького краю» (п'ятий клас). У сьомому класі учні складали усний перевідний екзамен з курсу. З восьмого по десятий клас «Історія Вітчизни» вивчалася паралельно з курсом «Загальна історія». Особливістю викладання курсу «Історія Вітчизни» стала вимога до освітян обов'язково залучати учнів до вивчення історії рідного регіону, населеного пункту, району, вулиці. Педагогам пропонувалося під час вивчення курсу використовувати рекомендовані Міністерством освіти і науки Російської Федерації лінійні ряди підручників з історії Росії для 6–9 класів М. М. Арсент'єва і для 10–11 класів під редакцією А. В. Торкунова, видані у 2016 р. Проте, передбачене програмою з вивчення історії використання російських підручників не компенсувало браку навчальної літератури краєзнавчого спрямування. Тому у 2016–2020 рр. Донецький республіканський

інститут додаткової педагогічної освіти видав лінійний ряд навчальних посібників «Історичне краєзнавство. Донецький край» для 5–11 класів. Випуск цієї серії дозволив стверджувати, що освітня концепція «Історія Вітчизни» зрештою набула свого логічного завершення.

Потрібно визнати, що досліджувані видання вдало поєднують у собі якості навчальної літератури та інструменту інформаційно-психологічного впливу. У п'ятому класі учні отримують початкові знання про історію, як наукову і навчальну дисципліну, дізнаються про писемні, речові й візуальні джерела, опановують знання з історичної хронології і термінології. Пізнавальну діяльність учнів орієнтують на ознайомлення з чинниками, що формують історичне середовище – пам'ятками культури, фондами музеїв, бібліотеками тощо. Слід відзначити якісне поліграфічне оформлення видання, наявність значної кількості ілюстративного матеріалу, карт і схем, які полегшують опанування навчального матеріалу. Водночас, необхідно звернути увагу на низку дидактичних особливостей цієї пропедевтичної частини курсу «Історія Вітчизни», які свідчать про наявність у ньому прихованого інформаційно-інвазійного впливу. Зокрема, у виданні обсягом 338 сторінок лише кілька разів побіжно згадано слово «Україна» без будь-яких пояснень його походження. У посібнику розповідається про внесок у розвиток регіону росіян, німців, британців, французів, але український народ, як суб'єкт історичного процесу у пропонованій авторами версії історії Донбасу до 1991 р. відсутній. Проголошення незалежності України, Помаранчева революція і Революція Гідності трактуються, як виключно негативні події, які призвели до зубожіння Донбасу і протистояння «україномовного Заходу і російськомовного Сходу», що зумовило проголошення так званих Донецької і Луганської народних республік [5].

Замовчування «українського питання» стало наскрізною змістовною лінією концепції «Історії Вітчизни». Так, автори навчального посібника «Сторінки історії Донбасу: епоха Нового часу (XIV ст. – кінець XVIII ст.)» для 8 класу, уникаючи вживання етноніму «українці», натомість, пропонують читачам етнонім «черкаси» або «населення подніпровських воєводств Речі Посполитої». Поряд з цим автори посібника зосереджують свої зусилля на демонстрації невдач процесу українського державотворення. Акцентується увага на поразках Війська Запорозького у війні 1648–1657 рр. з Польщею. Українська революція середини XVII ст. для авторів посібника – це лише козацьке повстання, кульмінацією якого став перехід гетьмана Б. Хмельницького у «підданство російському царю» [6, с. 54–55]. Антіросійське повстання під проводом гетьмана І. Мазепи трактується, як зрада. Руйнування Підпільненської Січі у 1775 р. подається як прогресивний наслідок російської колонізації степів «Новоросії» [6, с. 110–112].

Таким чином, важливою ознакою курсу «Історія Вітчизни» є ретроградство, використання найодіозніших стереотипів у висвітленні українсько-російських відносин, властивих імперській історіографії зразка XIX ст. Втім, авторський колектив курсу також активно використав і пропагандистські кліше, характерні для радянської історіографії. Так, наприклад, у навчальному посібнику, що висвітлює історію Донбасу в добу Української революції 1917–1921 рр. безапеляційно зазначено, що саме Українська Центральна Рада виступила як агресор по відношенню до трудящих мас Донецького басейну [9]. Збройне протистояння військово-політичних режимів в Україні протягом 1918–1920 рр. автори курсу іменують громадянською війною. Особливого значення надається історії проголошення Донецько-Криворізької республіки, яка, на думку творців курсу, була «першим досвідом побудови власної державності на донецькій землі, який знайшов своє гідне продовження у квітні 2014 р.» [9, с. 46]. Після вивчення відповідного параграфу учні мають порівняти кордони ДКР і ДНР та написати твір-мініатюру «ДКР і ДНР: історичні паралелі».

Висвітлення 1920-х – 1930-х рр., певно, виявилось найскладнішим для творців курсу, оскільки доба становлення і зміцнення тоталітарного режиму в СРСР стала часом індустріального розквіту регіону. У даному випадку слід підкреслити, що автори навчального посібника не замовчують факт масових репресій і Голоду 1932–1933 рр. Проте, першопричинами розгортання Великого терору пропонується вважати негативні риси особистості Й. Сталіна, на нього, зрештою, покладено і відповідальність за прояви кризи радянської політико-економічної моделі суспільства. Автори посібника досить детально розповіли про наслідки репресій у національних районах Донбасу, однак «не помітили» антиукраїнської спрямованості Голодомору [9, с. 137–138]. Найбільш парадоксальним є висновок, яким історики підбили підсумки вивчення масових репресій, фальсифікованих судових процесів, обмеження свободи совісті громадян СРСР: «Таким чином, 1920-ті – 1930-ті роки стали ключовими для Донбасу (...) Формувалася така собі донбаська спільнота людей, заснована на принципах поліетнічності, віротерпимості і мирного співіснування» [9, с. 167].

Найбільшою за обсягом темою курсу «Історія Вітчизни» є «Донбас в роки Великої Вітчизняної війни». Однак, детально розглядаючи перебіг бойових дій на території області, особливості розвитку партизанського руху, автори курсу залишають поза увагою причини Другої світової війни і факти німецько-радянського співробітництва. Натомість, центральним питанням теми є «колабораціонізм українських націоналістів». Автори курсу ототожнюють окупаційний режим і діяльність осередків ОУН(б) та «Просвіти», зазначаючи, що «нова українізація, яка повернулася на Донбас разом з гітлерівцями (...) мала перетворити їх (мешканців

регіону) на добровільних союзників і рабів Рейху». Ілюструючи цю тезу, автори посібника пропонують учням фотографії агітаційних плакатів і місцевих газет, що були надруковані в роки окупації українською мовою [9, с. 201, 211].

Післявоєнна доба на Донбасі, на думку авторів курсу, стала періодом інтенсивного формування «специфічної самобутньої спільноти», що спілкується російською мовою і має світобачення «радянської людини». Не знайшовши спільної мови з «київськими націоналістами», саме ця спільнота у 2014 р. і проголосить так звані ДНР і ЛНР [7].

Висновки і пропозиції. Таким чином, вивчення навчальної літератури для курсу «Історія Вітчизни» свідчить про цілеспрямований інформаційно-інвазійний вплив на дітей і підлітків ОРДО, що здійснюється місцевою колабораціоністською адміністрацією із залученням професійних істориків. Курс формально пропонує учням лінійну парадигму осмислення історичного процесу, згідно якої історія Донеччини – це шлях до проголошення так званої ДНР, а перебування Донецької області у складі України було тимчасовим явищем. Слід відзначити значний обсяг методичного інструментарію, використаного творцями курсу для посилення інформаційно-ідеологічного впливу на учнівську молоддь. Автори курсу пропонують слухачам навчальні посібники з багатим ілюстративним матеріалом, картами, схемами, таблицями, які мають візуально зацікавити учнів. Поступово ускладнюючи рівень викладу матеріалу, творці курсу, водночас, вдаються до так званої «мнемонічної війни», коли об'єктом замовчування стає сам факт існування української нації і української державності. Реалізація принципу мультикультуралізму, про що говорять творці курсу, під час вивчення «Історії Вітчизни» перетворюється на усунення усього, що пов'язано з Україною, із історичної колективної пам'яті учнівської молоді ОРДО. Натомість, гіперболізується роль регіональних інтересів, які виявляються нерозривно пов'язаними з державними інтересами Російської Федерації. Маніпулюючи навчальним матеріалом, автори курсу, використавши політичні міфи російської імперської та радянської історіографії, формують в учнівської молоді ОРДО регіоноцентричне українофобське світобачення. Рівень інструменталізації курсу «Історія Вітчизни» дозволяє говорити про нього як про засіб інформаційної війни, що спонукає українське суспільство до адекватного реагування. Насамперед, це означає усвідомлення українським соціумом серйозності проблеми. Культурна асиміляція покоління, що виросло, вивчаючи курс «Історія Вітчизни», є серйозним викликом для українських істориків, соціологів, педагогів і психологів. Однак реалізувати свій потенціал ці фахівці зможуть лише за умов відповідної державної підтримки. Незацікавленість влади і суспільства у захисті національної політики пам'яті у перспективі може призвести до співіснування в Україні молодіжних спільнот, що

будуть носіями антагоністичних політичних і культурних цінностей.

1. Демчук Р. Гуманітарні стратегії «донбасизації» України. *Наукові записки НаУКМА, Серія 191. Теорія та історія культури*. Київ: Видання НаУКМА, 2017. С. 18–25. URL : <https://bit.ly/3lWaOR4>

2. Лозовий В. С. Гуманітарна політика квазідержавних утворень «ДНР» та «ЛНР». *Освіта, наука і культура на Поділлі*. 2017. Т. 24. С. 223–231. URL : <https://bit.ly/2ZhnnO6>

3. Лозовий В. С. Маніпуляції історією як інструмент політики розколу України: стратегії та практики конструювання антиукраїнської ідентичності на Донбасі. *Strategic priorities. Серія: Філософія*. 2018. №3–4 (48). С. 147–153. URL : <https://niss-priority.com/index.php/journal/article/view/230/220>

4. Полянський П. Освіта як об'єкт інформаційної війни Росії проти України і як ресурс протидії такій війні. URL: <https://bit.ly/3lWkNwV>

5. Историческое краеведение: Введение в историю Донецкого края. 2-е издание, дополненное и переработанное / Сост. Морозов П. Л., Пестрецов В. В., Кожемяка О. Л. Донецк, 2016. 338 с. URL: <https://ebin.pub/qdownload/5-j-2619824.html>

6. Историческое краеведение: Страницы истории Донбасса: эпоха Нового времени (XVI в. – конец XVIII в.). 8 класс: учебное пособие / Авт.-сост. Г. Г. Чепига. Донецк: ГОУ ДПО «ДонРИДПО», 2019. 196 с. URL: <https://bit.ly/3lZBxMp>

7. Историческое краеведение: Страницы истории Донбасса новейшая и современная история (с 1939 года до современности). 11 класс: учебное пособие / сост. Морозов П. Л., Пестрецов В. В. В 2 ч. Ч. 1. Донецк: ГОУ ДПО «ДонРИДПО», 2019. 200 с. URL: <https://bit.ly/3E0LAqU>

8. Историческое краеведение. Страницы истории Донбасса: новейшая и современная история (с 1939 года до современности). 11 класс: учебное пособие / сост. Морозов П. Л., Пестрецов В. В. В 2 ч. Ч. 2. Донецк: ГОУ ДПО «Донецкий РИДПО», 2019. 172 с. URL : <https://bit.ly/30EwLM5>

9. Историческое краеведение: Страницы истории Донбасса XX века. (1914–1945 гг.). 10 класс: учебное пособие / сост. Морозов П. Л., Хаталах О. В., Сиверская Е. В. 2-е издание, дополн. и перераб. ГОУ ДПО «ДонРИДПО». Донецк: Истоки, 2020. 288 с. URL: <https://bit.ly/3vxuVZ6>

References

1. Demchuk R. (2017). *Humanitarni stratehii «donbasizatsii» Ukrainy* [Humanitarian strategies of «Donbassization» of Ukraine]. *Naukovi zapysky NaUKMA, Seriiia 191. Teoriia ta istoriia kul'tury*. Kyiv: Vydannia NaUKMA, Pp. 18–25. URL: <https://bit.ly/3lWaOR4> (in Ukrainian).

2. Lozovyy V. S. (2017). *Humanitarna polityka kvaziderzhavnykh utvoren' «DNR» ta «LNR»* [Humanitarian policy of quasi-state formations «DPR»

and «LPR»). *Osvita, nauka i kul'tura na Podilli*. Vol. 24. Pp. 223–231. URL: <https://bit.ly/2ZhnO6> (in Ukrainian).

3. Lozovyy V. S. (2018). *Manipuliatsii istoriieiu iak instrument polityky rozkolu Ukrainy: stratehii ta praktyky konstruiuvannia antyukrains'koi identychnosti na Donbasi* [Manipulations of history as an instrument of the policy of splitting Ukraine: strategies and practices of constructing anti-Ukrainian identity in Donbass]. *Strategic priorities. Seriya: Filosofiia*. №3–4 (48). Pp. 147–153. URL: <https://niss-priority.com/index.php/journal/article/view/230/220> (in Ukrainian).

4. Polians'kyj P. (2021). *Osvita iak ob'iekt informatsijnoi vijny Rosii proty Ukrainy i iak resurs protydii takij vijni* [Education as an object of Russia's information war against Ukraine and as a resource for counteracting such a war]. URL: <https://bit.ly/3IWkNWv> (in Ukrainian).

5. Morozov P. L., Pestrecov V. V., Kozhemyaka O. L. (2016). *Istoricheskoe kraevedenie: Vvedenie v istoriyu Doneckogo kraja*. [Historical local history: Introduction to the history of the Donetsk region]. 2-e izdanie, dopolnennoe i pererabotanno. Doneck. 338 p. URL: <https://ebin.pub/qdownload/5-j-2619824.html> (in Russian).

6. Chepiga G. G. (2019). *Istoricheskoe kraevedenie: Stranicy istorii Donbassa: ehpokha Novogo vremeni (XVI v. – konec XVIII v.)*. [Historical local history: Pages of the history of Donbass: the era of the

New Age (XVI century – the end of the XVIII century)]. 8 klass: *uchebnoe posobie*. Doneck: GOU DPO «DoNRIDPO». 196 p. URL: <https://bit.ly/3IZBxMp> (in Russian).

7. Morozov P. L., Pestrecov V. V. (2019). *Istoricheskoe kraevedenie: Stranicy istorii Donbassa novejschaya i sovremennaya istoriya (s 1939 goda do sovremennosti)*. [Historical local history: Pages of the history of Donbass modern and modern history (from 1939 to the present)]. 11 klass: *uchebnoe posobie*. V 2 ch. CH. 1. Doneck: GOU DPO «DoNRIDPO». 200 p. URL: <https://bit.ly/3E0LAqU> (in Russian).

8. Morozov P. L., Pestrecov V. V. (2019). *Istoricheskoe kraevedenie. Stranicy istorii Donbassa: novejschaya i sovremennaya istoriya (s 1939 goda do sovremennosti)*. [Historical local history: Pages of the history of Donbass modern and modern history (from 1939 to the present)]. 11 klass: *uchebnoe posobie*. V 2 ch. CH. 2 Doneck: GOU DPO «Doneckij RIDPO». 172 p. URL: <https://bit.ly/30EwLM5> (in Russian).

9. Morozov P. L., Khatalakh O. V., Siverskaya E. V. (2020). *Istoricheskoe kraevedenie: Stranicy istorii Donbassa KHKH veka. (1914–1945 gg.)* [Historical local history: Pages of the history of Donbass of the XX century. (1914–1945)]. 10 klass: *uchebnoe posobie / sost. 2-e izdanie, dopoln. i pererab.* GOU DPO «DoNRIDPO». Doneck: Istoki. 288 p. URL: <https://bit.ly/3vxuVZ6> (in Russian).

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2021.29.16>
УДК 327

Микола Обушний

доктор політичних наук, професор,
професор кафедри політології, провідний науковий співробітник,
Центр українознавства філософського факультету, Київський
національний університет імені Тараса Шевченка

ORCID : 0000-0002-9121-5095
E-mail: mobushnyy@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ КОНФЛІКТИЗАЦІЙНОСТІ СЕПАРАТИЗМУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Анотація. Стаття присвячена ретроспективному аналізу особливостей конфліктизаційності сепаратизму в Україні. Автор пов'язує появу кожної особливості конфліктизаційності сепаратизму з тим рівнем соціально-економічного, політичного та духовного розвитку, на якому знаходилися українці у той чи інший період своєї історії. Оскільки майже 200-літнє перебування руських (українських) земель у складі Великого князівства Литовського автором (як і переважно більшістю вітчизняних дослідників) розглядається не як нашестя чужинської орди, а як «збирання земель Русі» з-під татарського іаа Золотої Орди, що збігалось з інтересами українців, тому вони не проявляли стосовно литовських князів сепаратистських настроїв.

Проте, суспільно-політичні зміни, що відбулися згодом і пов'язуються з втратою залишків державної автономії на українських землях за правління Речі Посполитої і особливо після «возз'єднання» України і Росії, призвели до появи не тільки сепаратистських тенденцій, але і сепаратизму. Оскільки після підписання умовно об'єднаної низки документів під назвою «Переяславська угода» 1654 р., багато магнатів вищого духовенства української церкви, низка представників української шляхти та козацької старшини і навіть

частина полків Гетьманщини проявили сепаратизм та відмовилася присягати московському царю. Такий їхній крок був підтриманий і переважною більшістю українського населення – селянами, які взагалі до присяги царю не приводилися.

Непоодинокі сепаратистські настрої проявляли українці і у період існування радянської влади. Найнаочнішим прикладом у цьому контексті стали українські дисиденти, які закладали перші цеглини у фундамент української державної незалежності.

Після здобуття незалежності України особливості конфліктизаційності сепаратизму, хоч зумовлюються децю видозміненими причинами, пов'язаними з поліетнічним та поліконфесійним складом населення країни та тотальною підтримкою сепаратистських настроїв у певній частині російськомовних громадян з боку Росії, проте їхня сутність залишається незмінною – відокремлення від цілого, тобто від України, застосовуючи для цього той чи інший різновид (сецесію, іредентизм, енозис чи деволуцію) сепаратизму. Особливість застосування кожного різновиду сепаратизму в Україні полягає в тому, що усі вони використовуються з російським «начинням». Йдеться про окупацію Росією Криму та ОРДЛО з використанням у першому випадку «зелених чоловічків», а у другому російсько-української війни та сепаратистськи налаштованих російськомовних українських громадян, котрі покликані приховати справжні наміри Росії на шляху її експансії в Україну.

Ключові слова: конфліктизація, сепаратистські настрої, сепаратизм, поліетнічність, поліконфесійність, сецесія, іредентизм, енозис, деволуція, російське начиння, «зелені чоловічки».

Mykola Obushnyj

Doctor of Sciences, Professor of Political Sciences,
Chef Research Associate, Center for Ukrainian Studies,
Faculty of Philosophy, Taras Shevchenko national university of Kyiv

PECULIARITIES OF CONFLICT NATURE OF SEPARATISM IN MODERN UKRAINE

Abstract. *The article is devoted to a retrospective analysis of the peculiarities of separatist conflict in Ukraine. The author connects the appearance of each feature of the separatism conflict with the level of socio-economic, political and spiritual development at which Ukrainians were at one or another time in their history. Since the almost 200-year stay of Russian (Ukrainian) lands in the Grand Duchy of Lithuania by the author (as well as mostly domestic researchers) is not seen as an invasion of a foreign horde, but as a "gathering of Russian lands" from the Tatar yoke of the Golden Horde, coinciding with interests of Ukrainians, so they did not show separatist sentiments towards Lithuanian princes.*

However, the subsequent socio-political changes associated with the loss of remnants of state autonomy in the Ukrainian lands during the rule of the Polish-Lithuanian Commonwealth and especially after the "reunification" of Ukraine and Russia led to not only separatist tendencies but also separatism as it is. Because after the signing of a conditionally combined series of documents called the Pereyaslav Agreement in 1654, many magnates of the Ukrainian clergy, a number of representatives of the Ukrainian nobility and Cossack officers and even part of the regiments of the Hetmanate showed separatism and refused to swear allegiance to the Moscow tsar. This step was supported by the vast majority of the Ukrainian population - the peasants, who were not sworn in at all.

Ukrainians also showed frequent separatist sentiments during the Soviet era. The most obvious in this context were Ukrainian dissidents, who laid the first bricks in the foundation of Ukrainian state independence.

After Ukraine's independence, the peculiarities of separatist conflict, although due to somewhat modified reasons related to the polyethnic and multi-religious composition of the country's population and total support for separatist sentiments among some Russian-speaking citizens on the part of Russia, remain unchanged. Ukraine, using for this or that kind of (secession, irredentism, enosis or devolution) separatism. The peculiarity of the use of each type of separatism in Ukraine is that they are all used with Russian utensils. It is about Russia's occupation of Crimea and ORDLO with the use of "green men" in the first case, and Russian-Ukrainian war in the second, and separatist-minded Russian-speaking Ukrainian citizens, who are called to hide Russia's true intentions on the way to its expansion into Ukraine.

Keywords: *conflict, separatist sentiments, separatism, polyethnicity, polyconfessionalism, secession, irredentism, enosis, devolution, Russian utensils, "green men".*

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Серед важливих завдань держави є розробка науково-обґрунтованої політики, яка б включала превентивні заходи протидії сепаратизму у будь-якій поліетнічній чи поліконфесійній країні. Україна не є виключенням з цього правила. Більше того, у

трансформаційних суспільствах, до яких до цього часу відноситься й Україна, реалізація цього правила на практиці ускладнюється через спротив, у нашому контексті, проросійськи налаштованих сил, які нерідко у Росії називаються «професійні росіяни». Саме останні, як свідчить окупація Росією Криму та території ОРДЛО, складають соціальну базу

сепаратистських рухів. Все це вказує на те, що проблема конфліктизації сепаратизму в Україні, як і саме явище сепаратизму є важливим науковим та практичним завданням дослідження вітчизняної соціогуманітаристики.

Аналіз останніх досліджень та публікацій показує, що вітчизняні автори проблемі сепаратизму, особливо після окупації Росією Криму та розв'язанні нею ж російсько-української війни на Сході України, приділяють багато уваги. Можливо, навіть доцільно говорити про дослідницьку ренесансність цього суспільно-політичного явища у вітчизняному інтелектуальному середовищі. Наразі, аналіз публікацій з проблеми сепаратизму показує, що так було не завжди, хоч на українських землях сепаратистські прояви прослідковуються, починаючи з XIII ст. – початку завоювання території України іншими державами. Такі його прояви зумовлювалися імперською політикою, переважно етнонаціональною дискримінацією українців з боку Російської імперії РРФСР, а нині Російської Федерації. Після ж здобуття незалежності сепаратистські настрої і навіть саме явище сепаратизму набули нових доволі часто непривабливих форм тероризму, збройних сутичок та інших проявів насильства. Найнаочніший приклад цьому є сепаратизм проросійськи налаштованих бойовиків на Сході України. За таких умов осмислення того, що являє собою «український сепаратизм», як відбувається його наростання його конфліктизації та як він набуває войовничих форм у ряді регіонів сучасної України є важливим теоретичним та практичним завданням вітчизняних дослідників. Внесок у вивчення сепаратизму як соціального явища, причин його появи та основних проявів зробили такі вітчизняні дослідники: М. Бесараб, М. Вівчарик, К. Вітман, К. Войтковський, В. Горенкін, В. Горбулін, О. Дзьобань, В. Дівак, О. Картунов, К. Литвиненко, Л. Нагорна, О. Майборода, О. Мишанич, Ю. Римаренко, М. Степико, О. Субтельний, О. Цебенко та ін.

Серед останніх досліджень українських авторів варто відзначити дисертаційне дослідження на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук К. Литвиненко на тему «Гуманітарні чинники генерування сепаратистських рухів в Україні» [9], у якому проведений аналіз сепаратизму як суспільно-політичного явища та роль гуманітарних чинників у виникненні та активізації сепаратистських рухів в Україні, також розкриваються особливості сепаратизму, його основні види та форми. Проаналізовані наявні нормативно-правові та інтелектуальні механізми протидії та запобігання сепаратистським рухам в Україні. Визначені рекомендації щодо удосконалення державної політики у гуманітарній сфері як інструменту протидії сепаратизму в Україні.

У контексті даної статті автор звертає увагу на цікаву публікацію О. Цебенка «Феномен сепаратизму у сучасних міжнародних відносинах», у якій дослідник аналізує вплив сепаратизму на міжнародно-політичне становище держав світу та визначає механізми запобігання використанню сепаратизму для дестабілізації ситуації як всередині держави, так і у світі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, у яких розкриваються різні аспекти, пов'язані з проявами сепаратизму в Україні, можна продовжити. Наразі, автор констатує, що допоки у вітчизняній соціогуманітаристиці спеціальні дослідження з особливостей конфліктизації сепаратизму в сучасній Україні відсутні. Пропонована стаття покликана звернути увагу вітчизняних авторів на необхідність дослідження конфліктизаційних причин та особливостей прояву сепаратизму в сучасній Україні, оскільки автор вважає, що дослідження цієї надскладної проблеми не вичерпується запропонованою статтею.

Тим більше, що російські дослідники, звісно ж, що з пропутінських великодержавницьких позицій, намагаються «допомогти» українським вченим у вивченні українського сепаратизму. Так, у 2015 р. російський історик М. Ульянов опублікував книгу «Походження українського сепаратизму», у якій з позицій сучасної російської історичної науки виділяє особливості українського сепаратизму, який, на його думку, «...не підходить під жодне визначення із відомих науці про національні рухи і ніякими «залізними» законами його не можна пояснити» [24]. На основі цієї тези М. Ульянов зробив такий висновок, що український сепаратизм «...тримається виключно завдяки утопічній політиці ... тих країн (читай. – західних країн – М. О.), які бачать у ньому (у сепаратизмі. – М. О.) засіб для розчленування Росії» [24].

Основна мета статті. На основі аналізу нормативно-правових документів, розроблених українською державою з проблем запобігання та протидії сепаратизму, різного роду заяв правлячої верхівки Кремля та ватажків угруповань ДНР та ЛНР, публікацій вітчизняних дослідників, які вивчали різні аспекти сепаратизму, визначити особливості сепаратизму в сучасній Україні.

Виклад основного матеріалу. Прояви сепаратизму на українських землях спостерігаються від самого початку завоювання (підкорення) території України іншими державами. Після захоплення татаро-монголами у XIII ст. Київської держави, українські землі неодноразово перерозподілялися між Золотою Ордою, Кримським ханством, Туреччиною, Угорщиною, Молдавським князівством, Польщею та Литвою. Увесь цей період особливо помітно сепаратистські настрої проявлялися в українського православного духовенства проти ісламізації українців.

На початку 60-х років XIV ст., майже всі українські землі, за винятком західних територій, що

були підпорядковані польському та угорському королям, належали Литовському князівству. На цих землях «Державні акти в Литві писались по-руські. Литовські князі та їхні родичі одружувалися на дочках наших обездолених князів, потомків Рюрика. Мовою литовського двору, мовою вищих сановників була наша південноруська мова. Все це разом призвело до того, що саме ідопоклонство литовське відійшло на другий план перед руським християнством. В грекослов'янську віру хрестились не тільки знатні литвини, але й члени великокняжеського дому» [8]. За формою політико-державних зв'язків Литву можна віднести до федерації земель-князівств. Останнім управляв удільний князь, який лише номінально визнавав зверхність великого князя Литовського, але користувався надзвичайно широкими повноваженнями та можливостями самостійної політичної діяльності. Статусне положення литовських удільних князів на українських землях не сприяло появі у них сепаратистських настроїв.

Так, син литовського князя Ольгерда Володимир Ольгердович за свого князювання у Києві (1363-1394 рр.), титулувався як «з Божої ласки князь Київський», карбував власну монету. Більше того, литовські удільні князі на українських землях проголосили правило: «Старого ми не змінюємо, а нового не впроваджуємо». Тому українці мало, а то і зовсім не проявляли сепаратистських настроїв стосовно литовського управління, тим більше, що зовнішня політика Великого князівства Литовського збігалася (саме у боротьбі з татарами) з інтересами українців. Литовські князі намагалися пристосуватися до українських умов життя, приймали православну віру, місцеву культуру, мову, тобто ставали власне українськими князями і «... називали себе князями литовців і руських, а свою державу – Великим князівством Литовським і Руським» [7, с. 24].

Отже, низка українських дослідників майже 200-річне завоювання Великим князівством Литовським руських (українських земель) розглядає не як нашествя чужинської орди, а як місію «збирання земель Русі» з-під татарського іґа Золотої Орди. Для підтвердження цієї тези вони наводять чимало прикладів. Автор у цілому солідаризується з такою позицією дослідників, оскільки у період перебування руських земель під владою князівства Литовського сепаратистські настрої у різних верствах тогочасного суспільства, звісно ж, що були, але проявлялися вони рідко, тобто їх прояви були більше виключенням, ніж правилом.

Суттєві суспільно-політичні зміни на руських (українських) землях відбулися після підписання Люблінської унії (1569 р.) та створення нового державного утворення – єдиної Речі Посполитої. Згідно цієї унії вища влада і управління на українських землях належала королю Речі Посполитої та Великому сеймові. Місцеве управління було зосереджено у руках місцевих панів і будувалося відповідно адміністративно-

територіального поділу. На чолі воєводства стояв, призначений королем, воєвода. Воєводства були поділені на уїзди і землі, на чолі яких стояли старости і коменданти. Такого роду негативні за своєю суттю суспільно-політичні зміни об'єктивно призвели до появи сепаратистських тенденцій, оскільки наочно свідчили про втрату решток державної автономії земель, що зберігалися у складі Великої князівства Литовського і Руського з часів Київської Русі і Галицько-Волинської державності.

Розроблені та прийняті цією ж унією інші правила життєдіяльності на українських землях у переважній своїй більшості правлячого польського верхівкою не дотримувалися. На початку XVI ст. в руках польських та українських магнатів сконцентрувалися величезні земельні володіння, відбулося остаточне закріпачення селян, посилюлося ополчення та окатоличення населення.

Православне населення було обмежене в правах, воно повинно було селитися у спеціальних православних кварталах. Права і свободи, що надавалися місцевим Магдебурзьким правом, повсюдно порушувались, значно погіршилося становище козаків. Все це призвело до загострення соціально-політичної ситуації та включення широких народних мас у національно-визвольну боротьбу під керівництвом Богдана Хмельницького, однією з особливостей якої стала не тільки боротьба проти ополчення та окатоличення українців, але й пошуки протидії експансіоністським зазіханням Московського князівства на українські землі та претензійності самопроголошеного у 1589 р. Московського патріархату на створення у Москві центру православного світу (Москва – Третій Рим). Тим більше, що «об'єктивні» підстави створення такого центру були віднайдені ще у 1448 році, коли Київська метрополія була поділена на дві – Литовську та Київську.

При цьому зауважу, що у період національно-визвольної боротьби українського народу під проводом Богдана Хмельницького, у якій, як відомо, були і перемоги, і поразки, Московська держава не поспішала надавати будь-яку допомогу козацькій державі та не підтримувала «православних віруючих» на українських землях.

Натомість московські правителі весь цей період не забували насаджувати росіянам експансіоністську думку, що козацька держава знаходиться на південних рубежах Росії. Зрештою, їхня думка виявилася продуктивною, так як Земський собор, що відбувся у жовтні 1653 р. в Москві видав рекомендацію московському царю «прийняти під свою руку ... гетьмана Богдана Хмельницького і усе Військо Запорізьке з містами та землями». За таких умов царська влада активно включилася до реалізації рішення Земського собору. Результатом цього стало підписання умовно об'єднаної низки документів під назвою «Переяславський договір» 1654 року. Згідно цього договору козацька держава (як згодом виявилось на

папері) зберігала усі свої раніше встановлені порядки, своє законодавство, судоустрій і т.ін. Гетьман мав право приймати послів та встановлювати стосунки з іноземними державами, за винятком Польщі та Туреччини. Всі українські міста зберігали свої старі права тощо.

Проте, багато магнатів вищого духовенства української православної церкви, зокрема митрополит Сильвестор Косов, низка представників української шляхти та козацької старшини, зокрема, радикально налаштовані полковники: Іван Богун, Іван Сірко та деякі інші відмовилися присягати московському царю, боячись втратити завойовану раніше свободу, їх сепаратистські настрої широко були підтримані козаками частини полків Гетьманщини. При цьому слід враховувати і те, що переважна більшість українського населення – селяни, взагалі до присяги московському царю не приводилися. Сам же Богдан Хмельницький розглядав Переяславський договір як тимчасову воєнно-політичну угоду в умовах нерівної боротьби України та Польщі.

Отже стверджувати, що Переяславський договір був однозначно позитивно прийнятий в українському суспільстві не можна, оскільки він призвів із самого початку до розколу в козацтві, а потім і до міжкозацького конфлікту, результатом якого скористалася московська держава, повністю підкоривши Гетьманщину та українську православну церкву приєднавши до Московського патріархату, що відкрило нові можливості для ліквідації автономії України.

У цьому контексті прохання гетьмана Кирила Розумовського до Катерини II щодо надання спадковості гетьманства в Україні зіграло з ним злий жарт. К. Розумовський був звинувачений у сепаратизмі, і йому цариця поставила вимогу подати рапорт на звільнення. 10 листопада 1764 р. вийшов царський указ про ліквідацію гетьманщини в Україні, а у квітні 1775 р. Катерина II прийняла рішення про ліквідацію Запорізької Січі.

Від цього часу Російська, а потім і радянська імперії по суті забезпечили собі необмежені можливості для тотальної експансії українських земель, повернення яких розпочалося лише після проголошення у 1991 р. незалежності України. У боротьбі, у якій брало участь не одне покоління українців, сепаратистські настрої останніх надали могутній імпульс появи багато чисельних громадсько-політичних об'єднань, які взяли на себе і, що важливо, виконали визначальну функцію політичної армії революції – здобуття політичної незалежності.

Одним із найнаочніших свідчень накопиченості сепаратистських настроїв у народів Радянського Союзу напередодні його розпаду є, зокрема, хронологія народних суверенітетів у колишніх радянських республіках, які відбувалися за прямої участі громадських об'єднань. Першою ще у 1988 р. проголосила свій суверенітет Естонія, а за нею у 1989 р. Литва та Латвія. Киргизька РСР свій

суверенітет проголосила останньою у грудні 1990 р., а визнання державної незалежності колишніх республік з боку Радянського Союзу завершилося в грудні 1991 р.

Про свій суверенітет Україна проголосила 16 липня 1990 року, а про вихід із СРСР – 24 серпня 1991 р., причому свій вихід Україна закріпила на Всеукраїнському референдумі 1 грудня 1991 р., на якому більше 90 % населення проголосувало за «Акт проголошення незалежності України», підтвердивши тим самим ліквідацію владних структур СРСР. 7-8 грудня 1991 р. на зустрічі у Біловезькій Пущі Президент України Л. Кравчук, Голова Верховної Ради Республіки Білорусь С. Шушкевич та Президент Росії Б. Єльцин констатували факт розпаду Радянського Союзу. Загалом сам факт його розпаду нами розглядається позитивно, зокрема у контексті розкриття потенційних можливостей народів, що були штучно об'єднані у радянську федерацію, особливо у плані розвитку національних мов, відродження своїх традицій, звичаїв тощо.

З іншого боку, світовий досвід розпаду колоніальних імперій свідчить, що для ново створених держав такий процес не був і не є безпроблемним, оскільки імперії залишають у своїх колишніх колоніях багато різного роду соціально-економічних, політичних і духовних проблем, у тому числі і тих, які становлять загрозу національній державності. До таких слід віднести і сепаратизм, який сьогодні як явище, присутнє практично в усіх багатонаціональних за складом населення країнах. Наразі, потенційно особливу загрозу національній державності сепаратизм містить у трансформаційних суспільствах, до яких все ще належить і Україна.

До основних причин конфліктизаційності сепаратизму в сучасній Україні можна віднести наступне:

- поліетнічний та поліконфесійний склад населення;
- історичні та економіко-географічні відмінності регіонів;
- не виважена етнонаціональна та конфесійна політика центральної влади у потенційно сепаратистських регіонах;
- тотальна підтримка Російською Федерацією сепаратистських настроїв українців у російськомовних регіонах тощо.

Кожна із визначених вище причин потребує свого окремого аналізу. Наразі, рамки статті не дозволяють зробити це у повному об'ємі, тому обмежимося проведенням аналізу на одній із найзагрозливіших для розвитку сучасної України причині – тотальній підтримці РФ сепаратистських настроїв українців у російськомовних регіонах, оскільки саме з цих регіонів надходить найбільше викликів та загроз державності України.

Посилюються ці сепаратистські настрої й тим, що Росія на державному рівні не тільки їх підтримує, але навіть синхронізує час і місце

проведення різного роду провокацій на окупованих територіях.

Підтвердженням державної підтримки є, зокрема, постанова Ради Федерації Росії, яка прийнята 1 березня 2014 р. на підтримку звернення президента В. Путіна, «... на використання сил військових на території України до моменту нормалізації суспільно-політичної ситуації в цій країні» [26].

У цьому зв'язку і сьогодні для України виникає питання: Хто визначає «момент нормалізації суспільно-політичної ситуації» у нашій державі? Відповідь очевидна – Росія. Звідси можна дійти висновку, що і сьогодні Україна не убезпечена від нового введення російських військ на її територію.

Тим більше, що Росія після окупації українського Криму та розв'язаної на Сході України російсько-української війни, створила для себе додаткові за своєю суттю «гібридні» можливості для посилення військової, політичної та інформаційної підтримки сепаратизму у цих регіонах України. Для цього на окупованих територіях як у Криму, так і в ОРДЛО, звісно ж, що за безпосередньої участі Росії, тією чи іншою мірою були використані або ж будуть використані у майбутній експансії (згідно політичних заяв) усі відомі нині основні різновиди сепаратизму: сецесія, іредентизм, енозіс та деволуція.

Так, після встановлення повного контролю над усіма регіональними політичними інститутами Криму за активної участі «зелених чоловічків з автоматами Калашнікова для того, щоб створити видимість правового відокремлення» Автономної республіки Крим (АРК) від України, Росія, звісно ж, що формально, але використала такий різновид сепаратизму як сецесія. Оскільки саме цей різновид сепаратизму, якщо буде підтриманий на народному референдумі, дає такому народу право самовизначення та створення суверенної держави.

Для реалізації сецесійного механізму традиційно використовується народний референдум. Саме такий сецесійний механізм 6 березня 2014 р. «обрала» ВР АРК, діяльність якої уже повністю була підконтрольна закликом у Крим емісарам Росії. Звісно ж, що як останні, так і їхні кримські сателіти добре знали, що відповідно до Конституції України, будь-які територіальні зміни державних кордонів можливі лише за результатами всеукраїнського референдуму. З тим, щоб надати правову видимість місцевому референдуму в Криму 11 березня 2014 р. ВР АРК та Севастопольська міська рада приймають «Декларацію про незалежність», у якій задекларовано не тільки власне незалежність Криму та м. Севастополь, але і визначено, що у разі рішення народів Криму на референдумі увійти до складу Російської Федерації Крим буде оголошений суверенною республікою, і саме у такому статусі звернеться до Російської Федерації з пропозицією про прийняття на основі відповідного міждержавного договору до складу Російської Федерації як нового суб'єкта Російської Федерації [14].

Прийняття «Декларації» покликане було сформулювати «правову підставу» для сецесії, тобто вільного виходу Криму зі складу України. Результати місцевого референдуму 16 березня 2014 р. повинні були забезпечити «право» від'єднання від України. Цей же «референдум» одночасно розв'язував ще одне завдання, застосувавши для цього такий різновид сепаратизму як іредентизм, тобто приєднання Криму до складу РФ. 18 березня 2014 р. у Москві було легалізовано захоплення Росією українського Криму підписанням Угоди про прийняття Республіки Крим до складу Росії, а 21 березня Рада Федерації Росії, брутально порушивши усі принципи міжнародного права, «узаконила» договір про входження Криму до складу Росії.

Особливість сецесії та іредентизму в Криму полягає в тому, що у їхньому розгортанні, поряд з наявними сепаратистськими тенденціями переважно етнічних росіян – мешканців Криму, активну участь брала держава РФ, до якої у перспективі мав намір приєднатися регіон.

Цілком передбачувано було, що Конституційний суд України визнає проведений референдум у Криму неконституційним, оскільки він був проведений всупереч українському законодавству. Нині згідно з Законом України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території» (2014 р.) територія Кримського півострова внаслідок окупації вважається тимчасово окупованою територією.

Такий же статус у березні 2015 року був наданий Верховною Радою України і тимчасово окупованим територіям Донецької та Луганської області України (ОРДЛО)*.

На цих територіях маріонеткові режими, над якими тотальний контроль та підтримку здійснює кремлівська влада, проводять злочинну політику, яка «... має ознаки сепаратизму, оскільки вона спрямована на зміну меж території або державного кордону України, на порушення порядку, встановленого Конституцією України, а також передбачає фінансування таких дій, публічні заклики, або розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій» [2].

При цьому сепаратизм на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областей, який є частиною російсько-української війни, за своєю суттю є гібридним сепаратизмом, у якому задіяні усі найвідоміші нині різновиди сепаратизму: *сецесія* (відокремлення частини території держави з метою створення власної держави); *іредентизм* (відокремлення частини території задля приєднання до іншої держави); *енозіс* (відокремлення частини території з метою

* Дослівно: окремі регіони Донецької та Луганської області – державна назва територій Донбасу, що перебувають нині під контролем сепаратистів.

возз'єднання з державою, де проживає основна частина однойменного етносу); *деволюція* (одержання статусу широкої автономії від центральної влади). Гібридне використання цих різновидів автором пов'язується, з одного боку, з тією експансіоністською політикою, яку проводить Росія стосовно цих окупованих українських територій, а, з іншого боку, пошуками фейкових аргументів для доведення того, що Росія – країна не агресор і не окупант, а найпошлюбніша «прихильниця додержання принципів міжнародного права» в сучасному світі. Одним із заявлених фейкових аргументів Кремля, щодо «пошлюбності додержання Росією міжнародного права» є теза про те, що на територію ОРДЛО Росія не претендує, тому українській владі необхідно лише розпочати переговори з ватажками влади т.зв. «ДНР» та «ЛНР». Із цього приводу політичний експерт Тарас Жовтенко заявив: «Ми постійно відчуваємо політичний тиск з боку Російської Федерації, який проявляється і в позиції політичних осіб в Кремлі щодо приналежності чи неприналежності території ОРДЛО до України, чи до РФ. Це ми чули в досить неоднозначних заявах Бородай з приводу того, що ці території прагнуть увійти до складу Російської Федерації» [5]. При цьому за роки окупації Росією цих територій риторика проросійських лідерів ОРДЛО, звісно ж, за рекомендацією кремлівських кураторів щодо використання того чи іншого різновиду сепаратизму, постійно змінюється. Наразі їхні заяви свідчать, що найприйнятнішим для них був би кремлівський сценарій, у якому сецесія, тобто проголошення незалежності Криму, була необхідною для реалізації іредентизму, тобто приєднання до складу Росії.

З цього приводу голова т.зв. «ДНР» Денис Пушилін прямо заявив: «Звісно, кримський сценарій був для нас бажаним. Але у них (у Криму. – М. О.) була автономія, нам же потрібно було з самого початку зробити перший крок – відгородитися від України... Питання про возз'єднання з Росією ми не мали можливості поставити саме тому, що потрібно легітимно, на основі народного волевиявлення, з самого початку одержати статус незалежної держави, і тільки після цього виносити питання на референдум про подальшу долю» [16].

Оскільки головний «режисер» «російської весни» у 2014 р. знаходився у Кремлі, тому усі події на Сході України, починаючи з «проголошення незалежності «ДНР» і «ЛНР»», в основному розгорталися синхронно. Так, 7 квітня на зборах «Народної ради» у Донецьку було проголошено «державний суверенітет Донецької народної республіки». На зборах було зачитано текст: «декларації про суверенітет», «акт про державну самостійність»... Після чого звернулися до Путіна із закликом ...ввести миротворчі війська і призначили на 11 травня референдум з приводу входження до складу РФ» [25; 6].

Луганські сепаратисти по суті скопіювали Донецький сценарій та 27 квітня 2014 р. проголосили «Луганську народну республіку» з наступним проведенням референдуму, на якому вирішувалися б питання щодо входження Луганської області до складу РФ чи можливість залишатися частиною України».

При цьому зауважимо, що оголошуючи «референдуми» не усі лідери сепаратистів до кінця уявляли, який його буде кінцевий результат: «Ми хочемо всього лише заявити, – говорив один із лідерів сепаратистів Роман Лягін, який відповідав за підрахунок голосів у Донецькій області, – про наше право на самовизначення... яке нам гарантовано 5-ю статтею Конституції України, Європейською хартією про місцеве самоврядування, Конституцією ООН і незліченною кількістю міжнародних документів... Тобто, – продовжував він, – в статусі Донецької області після оголошення підсумків референдуму не зміниться абсолютно нічого: ми не перестанемо бути частиною України, ми не станемо частиною Росії, а всього лише заявимо світу, що ми хочемо змін» [21].

Для переважаючої більшості мешканців окупованих територій не була відома і кінцева мета «референдумів». Із цього приводу мешканець Донецьчини, а нині політичний експерт Діхтеренко Андрій, пише: «Ми тоді (у травні 2014 р.) сприймали, що насправді ніякого приєднання не буде, швидше за все, український контроль буде забезпечений з плином часу над моїм рідним містом, і просто бойовики хотіли зрозуміти, скільки ж у них прихильників» [3].

Наразі ейфорія референдуму, на якому передбачалося проголошення т.зв. «ДНР» та «ЛНР», продовжувала емоційну, політико-психологічну невизначеність мешканців окупованих Росією територій Сходу України. «Спостерігався такий загальний підйом, – пафосно заявляв один із лідерів сепаратистів Д. Пушилін, – що відступати (від проведення референдуму. – М. О.) було неможливо... хто намагався навіть говорити на цю тему, відразу піддавалися осуду» [16].

За таких умов винесення питання на «референдум» стосовно невід'ємності частин Луганської та Донецької областей у складі України слід розглядати як риторичне.

У такому психоемоційному стані мешканців ОРДЛО маріонеткова влада «ДНР» та «ЛНР» 11 травня 2014 р. провели «референдуми», на яких було винесене питання про підтримку державної самостійності проголошеної у квітні «суверенних «ДНР» і «ЛНР»». Фіктивність як самих референдумів, так і їхніх результатів не важко було передбачити, оскільки ці «референдуми» були проведені всупереч Конституції України, з системними порушеннями основних міжнародних принципів та процедур їх проведення, їх результати не були визнані українською владою, а також не були визнані Євросоюзом і США [17].

Проте, В. Пушилін уже 12 травня 2014 р. не тільки оголосив результати «референдуму» про суверенітет, але і звернувся до РФ з проханням «розглянути питання про входження Донецької народної республіки до складу Російської Федерації» [4].

Результати «референдуму», що були представлені громадськості, не витримують критики, оскільки за даними «соціологічного опитування», проведеного Pew Research Centre, 70 % жителів східної України, не зважаючи на їхнє незадоволення київською владою, хочуть, щоб країна залишилася цілісною [1].

Навіть за роки окупації, як свідчать результати опитування, проведеного у 2019 р., на замовлення берлінського Центру східноєвропейських та міжнародних досліджень (ZOIS), більшість, а це «54 % мешканців «ДНР» і «ЛНР», вважають ці території частиною України. Третина із них хотіли б одержати статус автономії всередині країни, а 23 % бути частиною Донецької і Луганської областей без особливого статусу» [12].

Натомість, кількість мешканців, що виступають за приєднання «ДНР» та «ЛНР» до Росії в останні три роки зростає. Якщо у 2016 р. таких було трохи менше 11 % мешканців на підконтрольних сепаратистам територіях, то у 2019 р. їх було майже 18,5 % [12].

У 2021 р. кількість прихильників іредентистів, тобто тих, хто виступає за приєднання до складу Росії, постійно зростає. Це пов'язано насамперед з тією політикою, яку проводить Росія на окупованих нею територіях ОРДЛО, надаючи всіляку підтримку маріонетковим режимам у «державотворенні», впровадженні та використанні мешканцями цих територій російської валюти, запровадженні російських стандартів у різних сферах тощо.

Останнім часом активізувалася видача російських паспортів мешканцям ОРДЛО. Їхня кількість на серпень 2021 р. досягла понад 600 тисяч. Найближчим часом Росія планує роздати мешканцям ОРДЛО мінімум 750 тисяч російських паспортів. «Ми розглядаємо кілька причин, – заявила член української делегації Тресторонньої контактної групи Тетяна Іванова, – чому відбувається видача паспортів. По-перше, в Росії наближаються вибори і будуть потрібні додаткові голоси. По-друге, все ж дуже важко їм зараз утримувати людей на непідконтрольній території. Люди починають масово виїжджати з непідконтрольних територій не тільки в Україну, але і в інші країни, не тільки в Росію, оскільки гуманітарна ситуація в ОРДЛО стає все гірше» [27].

Наразі деякі політичні експерти, ймовірно, не безпідставно розглядають видачу російських паспортів у ОРДЛО як другий етап «...повзучої анексії, оскільки паспортизація в будь-який момент може призвести до якогось псевдо референдуму щодо приєднання Донбасу до складу РФ» [19].

Нині Росія, звісно ж, не через коронавірусну пандемію, а з політичних мотивів обмежує

переміщення громадян України через лінію розмежування, намагаючись інтегрувати мешканців окупованих територій у загальноросійський інформативний та культурний простір.

Проте, на міжнародному рівні офіційний Кремль неодноразово заявляє, що ОРДЛО є частиною України, а Москва нібито лише посередник у «внутрішньому конфлікті». Донецьк і Луганськ при цьому мають повернутися у склад України після прямих перемовин з Києвом та з особливим статусом, який повинен бути прописаний у Конституції України. Насаджуючи такий сценарій, Москва ставить за мету: 1) послабити, а можливо і навіть відмінити введенні США та країнами Європейського Союзу санкції проти Росії після розв'язаної війни на Сході України; 2) заблокувати шлях України до здобуття повноправного членства у Європейському Союзі та НАТО, оскільки начебто мешканці Донбасу такого вступу не бажають.

Кінцева мета, і саме на це спрямовані основні зусилля, «...країни-окупанта... повне знищення національної ідентичності українського населення на тимчасово окупованих територіях. Це викорінення української мови та культури в усіх сферах життєдіяльності місцевого населення, впровадження російських стандартів освіти у місцевих навчальних закладах, насадження викривлених історичних фактів щодо історії регіону, подальше ментальне зближення мешканців ОРДЛО з населенням РФ» [18].

Наразі, щоб досягнути бажаного на Сході України у Росії нині не вистачає насамперед достатніх економічних можливостей та належної підтримки населення. Проведене у 2019 р. опитування «Левада-Центр» показує, що анексію Донбасу підтримує 27 % росіян, 29 % за те, щоб він став незалежною державою, а 31 % хоче бачити його на тих чи інших умовах у складі України» [22].

Бажане ж майбутнє ОРДЛО у складі України на тих самих умовах, що і раніше («без особливого статусу») бачать 55 % українців, що були опитані у 2021 р. соціологами Центру Розумкова та Фронту «Демократичні ініціативи». Лише 3 % готові визнати незалежність «ДНР» і «ЛНР», ще 3 % готові погодитися, щоб вони увійшли до складу РФ [10].

При цьому слід відзначити, що останнім часом серед українців зростає кількість тих, хто виступає за «замороження» воєнного конфлікту на Сході України. Правда, поняття «замороження» українцями розуміється переважно як припинення бойових дій і без змін нинішнього політичного статусу ОРДЛО, тобто, що українська влада не відмовиться від цих територій і не буде офіційно визнавати сепаратистські республіки» [10].

Проте, навіть «замороження» воєнного конфлікту на Сході України, як свідчать останні висловлювання керманічів Кремля, їх не влаштовує, для них потрібне постійне воєнне протистояння сепаратистів та ЗСУ. При цьому для підтримки войовничого духу сепаратистів постійно долучаються депутати Російської Думи, кремлівські

пропагандисти. І навіть В. Путін не тільки у своїх виступах, але і в опублікованій у липні 2021 р. статті «Про історичну єдність росіян і українців», у якій він, зокрема, пише: «Києву Донбас просто не потрібен. Чому? Тому, що, по-перше, мешканці цих регіонів ніколи не приймуть ті порядки, які їм намагалися і намагаються нав'язати силою, блокадою, погрозами. І по-друге, підсумки і Мінська – 1, і Мінська – 2, які дають реальний шанс мирно відновити територіальну цілісність України, безпосередньо домовившись з ДНР і ЛНР за посередництвом Росії, Німеччини і Франції, суперечить всій логіці проекту «анти-Росія»» [15].

Наведені ж вище опитування свідчать, що російська влада поки що у питанні анексії Донбасу не може спиратися на абсолютну підтримку росіян, оскільки вона її не має. Звісно ж, що це не може завадити їй проводити ту політику, у тому числі і на Донбасі, яку вона хоче. Та все ж вона повинна розуміти, що розраховувати на приєднання ОРДЛО до складу Росії за тим самим сценарієм, як при окупації Криму через сецесію до іредентизму, не доводиться. Звісно ж, що це уже розуміють і маріонеткові влади «ДНР» і «ЛНР». Безпосереднє підтвердження такого розуміння міститься у зверненні ватажка угруповання «ДНР» Д. Пушиліна до В. Путіна напередодні (у квітні 2021 р.) послання останнього до Федеративних зборів РФ, у якому містилися пропозиції про три за своєю суттю сепаратистські варіанти, які є прийнятими для маріонеткової влади на даному етапі: ...в одному він (Пушилін. – М. О.) просить «надати військову допомогу, спрямовану на припинення широкомасштабних воєнних дій і агресії України», в другому – приєднати непідконтрольну частину Донбаської області до Росії; в третьому – «визнати «ДНР» як незалежну демократичну правову соціальну державу» та укласти договір про дружбу і співробітництво» [23].

Відтак, у цьому зверненні, звісно ж, між рядків можна прочитати і те, що маріонеткова влада готова до використання будь-якого різновиду сепаратизму, який прийнятний для російської влади й який надасть можливість: стати незалежною державою (сецесія); приєднатися до складу Росії (іредентизм); набути статусу широкої автономії у складі Росії (деволюція), або ж одержати військову допомогу для ведення широкомасштабних дій та ескалації агресії щодо України. На даному етапі, як свідчать останні події на території ОРДЛО, для Росії найприйнятнішою пропозицією є саме надання сепаратистам військової допомоги. Проте, слід враховувати, що «Російська правляча верхівка дуже гнучка в своїх планах і рішеннях, – зауважує політичний експерт Снігир Олена. – Вона буде вибирати те, що на той момент Росія буде готова зробити... Якщо прохання про військову допомогу «ДНР» пролунає – Росія це може використати для легалізації своєї військової присутності як «миротворчий контингент» на запит «ДНР». А може

не використати ніяк, може зробити це елементом відволікання уваги від того, що вони збираються насправді зробити» [23].

Отже, з самого початку агресії проти України сепаратисти «ДНР» і «ЛНР», звісно ж, відповідно рекомендацій кремлівських ідеологів, закликали переважно до виходу зі складу України (сецесія), а в окремі періоди декларували їхню невід'ємність від України у статусі широкої автономії (еносис).

Починаючи з 2019 р. орієнтаційні підходи сепаратистів достатньо рельєфно еволюціонували у російському напрямі з використанням усього комплексу різновидів сучасного сепаратизму, що суттєво ускладнює деокупацію території ОРДЛО з-під сфери російського впливу. Головне призначення донбаського сепаратизму з російським начинням було і нині залишається «... дестабілізація суспільно-політичної ситуації, підірив основ громадянського миру в Україні, забезпечення можливості постійного впливу на внутрішню і зовнішню політику України через маріонеткові режими на Донбасі, контрольовані з Москви, – є частиною геополітичної стратегії РФ щодо України» [11].

Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Ретроспективний аналіз особливостей конфліктизаційності сепаратизму в Україні показує, що їхня зумовленість пов'язується з тим становищем, у якому перебували українські землі та їхні мешканці у складі інших держав, починаючи з XIII ст.

При цьому визначальним критерієм конфліктизаційності тієї чи іншої особливості сепаратизму чи сепаратистських тенденцій на кожному етапі суспільного розвитку був рівень та ступінь колоніальної залежності українців від іноземних поневолювачів.

Після проголошення незалежності України (1991 р.) політичний статус українців об'єктивно змінився, проте поліетнічний склад населення на території України традиційно залишається незмінним, і його не має права хтось змінити, рівно як і регіональні, релігійні та інші відмінності. Саме ці відмінності, за певних умов, можуть викликати не тільки сепаратистські настрої, але і, за відсутності науково-обґрунтованої превентивної державної політики у різних сферах життя, контролювати таке явище як сепаратизм. Розв'язання завдання ускладнюється у рази через матеріально-економічні, воєнні, фінансові, інформаційні та інші впливи та підтримку сепаратистських настроїв у окремих регіонах України з боку РФ.

Підтвердженням цьому є окупація Росією українського Криму (2014 р.) та восьмилітня російсько-українська війна на Сході України. В обох окупаціях українських територій Росія використовує сепаратистські настрої переважно етнічних росіян для досягнення своїх експансіоністських цілей – повернення України у своє неокolonіальне лоно. Отже, однією із визначальних особливостей конфліктизаційності

сепаратизму в Україні є вплив зовнішнього чинника – Росії, яка надає усіляку підтримку сепаратистським угрупованням у Криму, «ДНР» та «ЛНР». Ще однією особливістю конфлікту-заційності сепаратизму в Україні є його гібридність, яка поряд з традиційним набором сепаратистських методів, засобів та прийомів, включаючи і застосування військової сили, використовує весь комплекс різновидів сепаратизму – сецесію, іредентизм, енозис чи деволуцію. Проте, якими би підлими та хитромудрими не були ці великодержавницькі засоби Росії, все одно вони приречені, якщо не будуть підтримані в інших регіонах України. Наразі, така небезпека існує, зокрема на Закарпатті, де, як виявляється, між поведінкою Росії та Угорщини помічено немало спільних рис у плані підтримки та розвитку угорської меншини, роздавання угорських паспортів тощо. «...Угорщина створює культурні центри, підгодовує угорські партії. Все це, на погляд публіцистки Катерини Семчук, – як дві краплі води, схоже на російську стратегію впровадження дестабілізації політичної ситуації у регіоні з використанням національної меншини для поширення сепаратистських настроїв. Безсумнівно, Угорщина намагається чогось досягнути на Закарпатті, але що саме – автономію Закарпаття у складі України, сепарацію та приєднання у статусі автономної республіки до Угорщини, чи відокремлення території Закарпаття від України і приєднання її до своєї державної території?» [20, с. 6].

Вище проведений аналіз свідчить, що саме ці різновиди сепаратизму використовує Росія, намагаючись офіційно приєднати Крим та ОРДЛО. Безсумнівно, що подібного роду претензійність з боку Угорщини потребує особливої уваги з боку української влади.

Загалом же, прояви сепаратизму у будь-якій унітарній державі, у тому числі і в Україні, негативно позначається на її розвої та добробуті громадян.

1. Голосування на «референдумі» на Донбасі завершилося. *BBC New Україна*. 11 травня 2014 р. URL: bbc.com.

2. Дівак В. В. Сепаратизм як соціально-політичне явище: сутність і причини виникнення. *Держава і право*: зб. наук. пр. 2008. Вип. 39. С. 690-695.

3. Діхтеренко Андрій. На Донбасі 7 років тому відбувся так званий «референдум». Що змінилося та за цей час? 11 травня 2021. URL: radio Svoboda.org.

4. ДНР звернулася до РФ прийняти її до складу Росії. URL: radio Svoboda.org.

5. Жовтенко Тарас. Вибори в ОРДЛО: як Росія буде тиснути на Україну. *Слово і Діло*. 10 липня 2020 р. URL: www.Slovoidilo.ua.

6. Захоплення Донецька сепаратистами. URL: <https://uk.m.wikipedia.org/wiki/>

7. Історія української політичної думки : навч. посіб. / М. І. Обушний, Т. С. Воропаєва, І. М.

Грабовська та ін.; за ред. М. І. Обушного. К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет». 2013. 479 с.

8. Кулиш П. Отпадение Малороссии от Польши (1340-1654). Том первый. URL: <https://www.litmir.me/br/?b=277588&p=1>.

9. Литвиненко К. О. «Гуманітарні чинники генерування сепаратистських рухів в Україні». Дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук. URL: http://old2.niss.gov.ua/public/File/20219_01_02/dis_Lyvtynenko.pdf.

10. Ліскович Мирослав. Якщо завершення війни на Донбасі в осяжній перспективі не видно... 26 серпня 2021 р. URL: Ukrinform.ua

11. Міжнародний досвід боротьби з сепаратизмом : висновки для України. Аполітична доповідь / О. О. Резнікова, А. О. Місюра, С. В. Дромов, К. Е. Войтковський. К.: НІСД, 2016. 52 с.

12. Опрос : 54 % жителів «ДНР» и «ЛНР» считают Донбас частью Украины. 28 августа 2019 г. URL: Svoboda.org.

14. Парламент Криму ухвалив Декларацію про незалежність. *BBC Україна* 11 березня 2014. Процитовано 12 березня 2014 р.

15. Путін В. Про історичну єдність росіян і українців. 12 липня 2021 р. URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/66182>.

16. Пушилин Д. Период неопределенности для жителей ДНР закончился, теперь каждый стремится как можно быстрее стать гражданином России. 05.06.2019. URL: denis - pushilin.ru.

17. Референдуми на Донеччині та Луганщині 2014. *Вікіпедія*. URL: uk.m.wikipedia.

18. Розвідка розповіла як Росія впливає на мешканців ОРДЛО. Опубліковано 15 серпня 2021 р. URL: Ukrinform.ua 11.07.2021 р.

19. Росія роздає паспорти в ОРДЛО, щоб утримати людей на Донбасі. *Слово і Діло*. 28 червня 2021 р. URL: Svoboda.ua.

20. Семчук Катерина. Закарпатський сепаратизм: чого очікувати від Угорщини. *Наше слово: Український тижневик*. Варшава. № 34 (3185). 26 серпня 2018 р.

21. *Сепаратисти*: Після референдуму в статусі Донецької області не зміниться нічого. *Українська правда*. 11 травня 2021 р. URL: Pravda.com.ua

22. Середа Євген. Ескалація бикивання: До чого готується Кремль. 11 квітня 2021 р. URL: Pravda.com.ua.

23. Тимошенко Денис. Ескалація на Донбасі може бути відволіканням від головного російського удару. 14 квітня 2021 р. URL: radiosvoboda.org.

24. Ульянов Н. И. Происхождение украинского сепаратизма. URL: https://lib.misto.kiev.ua/POLITOLOG/ulianow_ukraina.dhtml.

25. Хронологія проросійських заворушень 2014 р. в Україні. *Вікіпедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Timeline_of_the_2014_pro-Russian_unrest_in_Ukraine.

26. Це війна. Путіну ввести війська в Україну ... портал нових. 1 березня 2014 р. URL: LB.ua ib ua.

27. Якщо замороження війни на Донбасі в осяжній перспективі не видно. URL: ukrinform.ua.

References

1. *Golosuvannya na «referendumi» na Donbas zavershy'losya* [Voting in the "referendum" on Donbass is over]. *VVS New Ukrayina*. 11 travnya 2014. URL: vvc.com (in Ukraine).

2. Divak V. V. (2008). *Separaty'zm yak social'no-polity'chne yavy'shhe : sutnist' i pry'chy'ny' vy'ny'knennya* [Separatism as a socio-political phenomenon: the essence and causes]. *Derzhava i pravo : zb. nauk. pr.* Vy'p. 39. P. 690-695 (in Ukraine).

3. Dixterenko Andriy (2021). *Na Donbasi 7 rokiv tomu vidbuvsya tak zvany'j «referendum»*. *Shho zminy'losya ta za cej chas?* [The so-called "referendum" took place in Donbass 7 years ago. What has changed during this time?]. URL: radio Svoboda.org. 11 travnya. (in Ukraine).

4. *DNR zvernulasya do RF pry'jnyaty' yiyi do skladu Rosiyi* [DNR zvernulasya to RF pry'jnyaty' yiyi to fund Rosiyi]. (in Ukraine).

5. Zhovtenko Taras (2020). *Vy'bory' v ORDLO : yak Rosiya bude ty'snuty' na Ukrayinu* [Elections to ORDLO: how Russia will put pressure on Ukraine]. *Slovo i Dilo*. 10 ly'pnya. URL: www.Slovoidilo.ya. (in Ukraine).

6. *Zaxoplennya Donecz'ka separaty'stamy* [Capture of Donetsk by separatists]. URL: <https://uk.m.wikipedia.org/wiki/>. (in Ukraine).

7. *Istoriya ukrayins'koyi polity'chnoyi dumky' : navch. posib.* [History of Ukrainian political thought: textbook. way] / M. I. Obushny'j, T. S. Voropayeva, I. M. Grabov's'ka ta in.; za red. M. I. Obushnogo. K. : Vy'davny'cho-poligrafichny'j centr «Ky'yivs'ky'j universy'tet». 2013. 479 s. (in Ukraine).

8. Kuly'sh P. *Otpadeny'e Malorossy'y` ot Pol'shhy` (1340-1654)* [The fall of Little Russia from Poland (1340-1654)]. Tom perevyj. URL: <https://www.litmir.me/br/?b=277588&p=1>. (in Ukraine).

9. Ly'tvy'nenko K. O. *Dy's. na zdobuttya nauk. stupenya kand. filos. nauk. «Gumanitarni chy'nnny'ky' generuvannya separaty'st's'ky'x ruxiv v Ukrayini»* [Dis. for science. degree of Cand. philosophy .. sciences. "Humanitarian factors in the generation of separatist movements in Ukraine"]. URL: http://old2.niss.gov.ua/public/File/20219_01_02/dis_Ly'tvy'nenko.pdf. (in Ukraine).

10. Liskovy'ch My'roslav. (2021). *Yakshho zavershennya vijny' na Donbasi v osyazhnij perspekty'vi ne vy'dno...* [If the end of the war in the Donbass in the foreseeable future is not visible...]. 26 serpnnya. URL: Ukrinform.ua. (in Ukraine).

11. *Mizhnarodny'j dosvid borot'by' z separaty'zmozom : vy'snovky' dlya Ukrayiny'. Apolity'chna dopovid'*. (2016). [International experience in combating separatism: conclusions for Ukraine. Apolitical report] /

O. O. Reznikova, A. O. Misyura, S. V. Dromov, K. E. Vojtkovs'ky'j. K. : NISD. 52 s. (in Ukraine).

12. *Opros : 54 % zhy'teliv «DNR» y' «LNR» sty'tayut Donbas chast'yu Ukray'ny* [Poll : 54% of residents of "DPR" and "LPR" cover Donbass as part of Ukraine]. 28 avgusta 2019. URL: Svoboda.org. (in Ukraine).

14. *Parlament Kry'mu uxvaly'v Deklaraciyu pro nezalezhnist'* [The Crimean Parliament adopted the Declaration of Independence]. *VVS Ukrayina*. 11 bereznya. Procy'tovano 12 bereznya 2014. (in Ukraine).

15. Putin V. (2021). *Pro istory'chnu yednist' rosiyan i ukrayinciv* [On the historical unity of Russians and Ukrainians]. 12 ly'pnya 2021. URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/66182>. (in Russia).

16. Pushy'ly'n D. (2019). *Pery'od neopredelennosty' dlya zhy'teliv DNR zakonchy'lsya, tepер kazhdyj stremy'tsya kak mozjno bystree stat' grazhdany'nom Rossy'y* [The period of uncertainty for the people of the DNR is over, now everyone is trying to become a citizen of Russia as soon as possible]. 05.06.2019. URL: denis - pushilin.ru. (in Russia).

17. *Referendумы` na Donechchy'ni ta Luganshhy'ni 2014* [Referendums in Donetsk and Luhansk regions in 2014]. *Vikipediya*. URL: uk.m.wikipedia. (in Ukraine).

18. *Rozvidka rozpovila yak Rosiya vply'vaye na meshkanciv ORDLO* [Intelligence told how Russia affects the inhabitants of ORDLO]. Opublikovano 15 serpnnya 2021. URL: Ukrinform.ua. (in Ukraine).

19. *Rosiya rozdaye pasporty' v ORDLO, shhob utry'maty' lyudej na Donbasi* [Russia distributes passports to ORDLO to keep people in Donbass]. *Slovo i Dilo*. 28 chervnya 2021. URL: Svoboda.ua. (in Ukraine).

20. Semchuk Katery'na. (2018). *Zakarpats'ky'j separaty'zm : chogo ochikuvaty' vid Ugorshhy'ny'* [Transcarpathian separatism: what to expect from Hungary]. *Nashe slovo : Ukrayins'ky'j ty'zhnev'y'k*. Varshava. № 34 (3185). 26 serpnnya. (in Poland).

21. *Separaty'sty' : Pislya referendumu v statusi Donecz'koyi oblasti ne zminy't'sya nichogo* [After the referendum, nothing will change in the status of Donetsk region]. *Ukrayins'ka pravda*. 11 travnya 2021. URL: Pravda.com.ua. (in Ukraine).

22. Sereda Yevgen (2021). *Ekskalaciya by'kuvannya : Do chogo gotuyet'sya Krem'* [Bull escalation : What the Kremlin is preparing for]. 11 kvitnya. URL: Pravda.com.ua. (in Ukraine).

23. Ty'moshenko Deny's. (2021). *Ekskalaciya na Donbasi mozhe buty' vidvolikannyam vid golovного rosij's'kogo udaru* [The escalation in Donbass could be a distraction from the main Russian strike]. 14 kvitnya. URL: radiosvoboda.org. (in Ukraine).

24. Ul'yanov N.Y'. *Proy'sxozhdeny'e ukray'nskogo separaty'zma* [The origin of Ukrainian separatism]. URL: https://lib.misto.kiev.ua/POLITOLOG/ulianow_ukraina.dhtml. (in Russia).

25. *Xronologiya prorosijs`ky`x zavorushen` 2014 r. v Ukrayini* [Chronology of pro-Russian riots in 2014 in Ukraine]. *Vikipediya. (in Russia)*.

26. *Ce vijna. Putinu vvesty` vijs`ka v Ukrayinu ... portal novy`x* [This is a war. Putin to send troops to Ukraine... portal of new ones]. 1 bereznya 2014. URL: [LB.ua ib ua. \(in Ukraine\)](http://lb.ua/ib.ua).

27. *Yakshho zamorozhennya vijny` na Donbasi v osyazhnij perspekty`vi ne vy`dno* [If the freezing of the war in the Donbass in the foreseeable future is not visible]. URL: [ukrinform.ua. \(in Ukraine\)](http://ukrinform.ua).

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2021.29.17>
УДК 3.43:321(477)

Микола Обушний

доктор політичних наук, професор,
професор кафедри політології, провідний науковий співробітник,
Центр українознавства філософського факультету,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ORCID : 0000-0002-9121-5095

Email: mobushnyy@gmail.com

Ірина Грабовська

кандидат філософських наук, старший науковий співробітник
Центр українознавства філософського факультету,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ORCID: 0000-0002-7416-9541

Email: grabovskai@ukr.net

**ЕТНОКУЛЬТУРНА ДІЯЛЬНІСТЬ РОСІЙСЬКОЇ ДІАСПОРИ
ЯК «ПАРАСОЛЯ» ДЛЯ ПРОСУВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ ІНТЕРЕСІВ РФ
ТА ВНУТРІШНЯ ЗАГРОЗА В УКРАЇНІ**

Анотація. Аналізується етнокультурна діяльність російської діаспори в Україні. Проведений аналіз показує, що політична складова є визначальною в діяльності більшості проросійських громадських організацій та окремих представників російської діаспори в Україні. Виявлено, що задекларована у нормативно-правових документах російською владою етнокультурна діяльність створених в Україні багаточисельних російських діаспорних організацій слугує свого роду «парасолею» для прикриття їхньої політичної роботи серед широкого загалу українців. При цьому їхня «етнокультурність» наповнена ідеологією російського шовінізму, великодержавності й антиукраїнськості.

За умов, коли кризові явища охопили всі сфери суспільного життя Росії та втрачено тотальний вплив на Україну, а, відтак, і можливість відновлення неоімперії, правляча верхівка Кремля покладає великі надії на т.зв. м'яку силу – багаточисельну російську діаспору в Україні. Діяльність «професійних росіян» слугує офіційним прикриттям не тільки для їхнього власного фінансування, але і для багатьох інших російськомовних культурно-освітніх закладів у всіх регіонах України. Одним із «вагомих результатів» т.зв. етнокультурної діяльності російських діаспорних організацій в Україні була і допоки залишається їхня активна підтримка окупації Криму у 2014 р. та воєнної агресії в ОРДЛО, обробка масової свідомості населення, особливо півдня та сходу України щодо начебто розгортання в країні громадянського конфлікту, початком якого стала громадянська війна на Сході України. Також активно насаджується думка про Крим як «исконно русскую територію». Ці піррові перемоги є наочним свідченням імперських зазіхань Росії на території сусідніх держав. Проте, вони приречені на неминучу поразку при проведенні рішучої і розумної політики з боку української держави та громадянського суспільства країни, як і заполітизована етнокультурна діяльність російської діаспори в Україні.

Ключові слова: Україна, Росія, конфлікт, російська діаспора в Україні, війна, «професійні росіяни», «м'яка сила».

Mykola Obushnyj

Doctor of Sciences, Professor of Political Sciences,
Chef Research Associate, Center for Ukrainian Studies,
Faculty of Philosophy, Taras Shevchenko national university of Kyiv

Iryna Grabovska

Ph.D. in Philosophy, Senior Research Associate,
Center of Ukrainian Studies, Faculty of Philosophy,
Taras Shevchenko National University of Kyiv

ETHNO-CULTURAL ACTIVITIES OF THE RUSSIAN DIASPORA AS AN "UMBRELLA" FOR PROMOTION OF POLITICAL INTERESTS OF RUSSIAN FEDERATION AND INTERNAL THREAT TO UKRAINE

Abstract. *The ethnocultural activity of the Russian diaspora in Ukraine is analyzed in this article. The analysis shows that the political component is decisive in the activities of most pro-Russian NGOs and some members of the Russian diaspora in Ukraine. It was found that the ethnocultural activity of the numerous Russian diaspora organizations created in Ukraine by the Russian authorities, declared in normative legal documents, actually serves as a kind of "umbrella" to cover their political work among the general Ukrainian community. At the same time, their "ethnoculturalism" is filled with the ideology of Russian chauvinism, great power and anti-Ukrainianism. Given the crisis, which covered all spheres of Russian public life and lost its total influence on Ukraine, and, consequently, the possibility of restoring the neo-empire, the ruling elite of the Kremlin has high hopes for the so-called soft power - the large Russian diaspora in Ukraine. The activities of "professional Russians" serve as an official cover not only for their own funding, but also for many other Russian-language cultural and educational institutions in all regions of Ukraine. One of the "significant results" of the so-called ethnocultural activities of Russian diaspora organizations in Ukraine have been and continue to be their active support for the occupation of Crimea in 2014 and military aggression in ORDLO, processing the mass consciousness of the population, especially south and east of Ukraine on the alleged deployment of civil conflict in the country on Eastern Ukraine. The idea of Crimea as "originally Russian territory" is also being actively planted. These Pyrrhic victories are a clear indication of Russia's imperial encroachments on the territory of neighboring states. However, they are doomed to inevitable defeat in pursuing a decisive and sensible policy on the part of the Ukrainian state and the country's civil society, as well as the politicized ethnocultural activities of the Russian diaspora in Ukraine.*

Keywords: *Ukraine, Russia, conflict, Russian diaspora in Ukraine, war, "professional Russians", "soft power".*

Постановка проблеми. Серед внутрішніх загроз, які існують у сучасній Україні та посилюють виникнення потенційних конфліктних ситуацій в соціумі, на жаль, значну роль відіграє діяльність як певних представників російської діаспори в українській державі, так і низки російських діаспорних громадських організацій.

Традиційно вважається, що сучасні держави за складом свого населення є переважно поліетнічними. До таких відносять і сучасну Україну, хоча існує і протилежна думка. Так, відома дослідниця, академік Національної академії наук України, директорка Інституту демографії та соціальних досліджень Елла Лібанова стверджує, що Україна – моноетнічна держава. В одному з інтерв'ю вона заявила: «Україна – моноетнічна держава. Що б мені не розповідали прихильники різних теорій, в Україні, може бути, 2,5 області поліетнічні. Це, звичайно ж, Закарпаття, це частина Одеської області і Буковина трошки. А так ми моноетнічна держава. Я б сказала – слов'янська. Ось так. Тому ми не звикли до того, що поряд живуть люди зовсім інші» [1].

До моноетнічних держав відносяться такі, які існують на етнічній території одного етносу за незначної частки етнічних меншин і малих корінних

народів. За визначенням експертів міжнародної організації Freedom House, кількість представників одного етносу в такій державі має становити не менше 67 % [20].

У 2012 році тодішній прем'єр М. Азаров вніс на розгляд Верховної Ради законопроект, який мав зафіксувати поліетнічний характер Української держави. До проекту закону додавався проект Концепції державної етнонаціональної політики України, в якому стверджувалося: «Україна – держава з поліетнічним та поліконфесійним складом населення. На сьогодні поліетнічність стає важливим чинником соціально-економічних і суспільно-політичних процесів, які відбуваються в державі... Сутність української моделі державної етнонаціональної політики полягає в тому, що всі компоненти, які складають поліетнічне українське суспільство, забезпечуються необхідними умовами для збереження їх етнокультурної самобутності» [5]. Мета цього була зрозуміла: конституювати неоколоніальний стан України, закріпити фактичний статус російської мови, навчання нею, ведення документації тощо та її державну підтримку («здійснення державної підтримки засобів масової

інформації, які поширюють інформацію мовами корінних народів і національних меншин України).

В політичних текстах, документах, наукових розвідках використовується також термін «переважно моноетнічні держави».

Проте, навряд чи в умовах російської агресії проти України варто вести мову про слов'янську єдність в середині нашої країни. До того ж, слов'янського етносу не існує з погляду науки. Це синонім «російського народу» з часів імперії, який, мовляв, ділиться на великоросів, малоросів, білоросів і карпаторосів. А нині – це понятійна «парасолька» концепції «русского мира».

Беручи до уваги всі вище наведені думки, за реальних умов, що склалися в сучасній Україні через агресію неоімперії Кремля проти неї, проблема функціонування іноетнічних меншин є однією із важливих для забезпечення внутрішньої стабільності держави. Головна вимога до іноетнічних меншин з боку держави – додержання законодавства країни, у якій вони постійно проживають чи тимчасово перебувають. Зазвичай, в усіх державах іноетнічним меншинам надається право на проведення етнокультурної діяльності з тим, щоб вони мали можливість зберігати свою етнічну ідентичність. Ця вимога, по суті, є аксіоматичною і вона законодавчо закріплюється у політико-правових документах усіма державами світу.

Проте, нерідко Російська Федерація цю міжнародно-правову аксіому тлумачить по-своєму, наприклад, аргументуючи «законність» кремлівського референдуму у 2014 р. щодо приєднання Криму до РФ, при цьому, посилаючись на право народів на самовизначення, яке, як відомо, стосується корінних народів. Росіяни ж, які проживають в Україні, є діаспорою, а не корінним народом України, який має право на самовизначення [15]. Під поняття «корінного народу» звичайно ж не підпадає ні вигаданий російськими ідеологами «народ Криму», на міфічний «народ Донбасу».

Звісно ж, що це добре знають і сучасні пропутінські політики. Проте, виявилось, що неоімперські зазіхання переважають у них над здоровим глуздом. А сподівання міжнародного співтовариства на те, що Росія відмовиться від великодержавної політики, виявилися марними. Такі сподівання виникли після розпаду Радянського Союзу, коли в Росії було розроблено та прийнято комплекс нормативно-правових документів, котрі покликані унормувати діяльність діаспорних організацій на її території. Але В. Путін приголомшив усіх, хто повірив у демократизацію Росії, назвавши розпад імперії «найбільшою політичною катастрофою ХХ ст.». Заява В. Путіна, з одного боку, пере креслила надії тих, хто сподівався, що Росія відмовилася від претензії на неоімперський статус, а, з іншого, стала свого роду закликком в усіх колишніх республіках Радянського Союзу для проросійських громадських організацій до їхнього включення у діяльність по розбудові російської неоімперії.

Нормативно-правова база, що була розроблена і прийнята законодавчими органами незалежних держав, у тому числі і України, стосовно унормування етнокультурної діяльності діаспор, як виявилось згодом, сприяла включеності «професійних росіян» в антиукраїнську політику, яка ґрунтувалася на основі ідеології російського шовінізму та великодержавництва. Нині РФ активно проводить таку політику, використовуючи т.зв. м'яку силу – багаточисельну російську діаспору на території України. Актуалізується використання російською владою м'якої сили саме ще і тому, що останнім часом у Росії, після окупації Криму та розв'язаної війни на Сході України в ОРДЛО (2014 р.), залишилося небагато «мирних» аргументів повернення України у сферу свого впливу. У свою чергу Україна повинна мати адекватні аргументи та відповіді на виклики й загрози з боку Росії, і зокрема стосовно т.зв. етнокультурної діяльності російської діаспори в Україні, яка розглядається путінським режимом як «парасолька» для проведення власне політичної діяльності, що за своєю суттю була і залишається антиукраїнською. За таких умов аналіз реальної ситуації, що склалась довкола російської діаспори в Україні, є вкрай важливим як з теоретичної, так і з практичної точки зору.

При цьому варто наголосити, що «революційні» події 2013-2014рр. стають переломним моментом в історії відносин України з її ключовими закордонними партнерами. Росія, яка раніше застосовувала до офіційного Києва переважно м'які інструменти примусу до лояльності, цього разу вдається до крайнього способу – воєнної агресії, яка супроводжувалась анексією частини території, задіянням широкого набору засобів з підірвної діяльності в Україні» [17].

Аналіз досліджень та публікацій. Теоретичні підвалини дослідження вище окреслених проблем, на які посилалися автори стали праці українських вчених, у тому числі і діаспорних дослідників – Ю. Бачинського, О. Бочковського, Л. Винара, С. Дністрянського, В. Кубійовича, В. Маркуся, В. Марунчака, І. Огієнка, Н. Полонської-Василенко, В. Старосольського, П. Цимбальського, Д. Чижевського, Ю. Шереха, В. Яніва. У працях цих учених були закладені методологічні основи дослідження української діаспори, вивчення якої розпочалося ще у 20-30-х роках минулого століття. Починаючи з 60-х років ХХ ст. з'являються праці, у яких діаспора вже розглядається як етнокультурний феномен.

Теоретичні висновки, що були зроблені вченими української діаспори до проголошення державної незалежності України у 1991 р., стали методологічним підґрунтям вивчення феномену діаспори дослідниками материкової України, котрі поряд з вивченням української діаспори досліджували і особливості етнокультурної діяльності діаспор інших країн, у тому числі і представників російської діаспори в Україні. Серед публікацій із даної тематики, актуальних сьогодні, варто назвати роботи

А. Атаманенко, О. Власюка, В. Горбуліна, В. Євтуха, Р. Кириченка, Б. Лановика, Е. Лібанової, В. Матоша, В. Мартинюка, А. Попка, В. Трощинського, О. Швачка, С. Шулімова та ін. Теоретико-методологічні проблеми вивчення феномена російської діаспори в Україні та у світі, її взаємодії з етнічною батьківщиною – Росією – ґрунтовно проаналізовані у колективній праці «Українська діаспора. Соціологічні та історичні студії» [3]. Автори: В. Євтух, В. Трощинський, А. Попок, О. Швачка.

Питання сучасного становища росіян в Україні висвітлюється зокрема у статті Н. Терес «Русские в современной Украине» [18]. Значна увага у статті відведена аналізу політичної боротьби за надання російській мові статусу державної та впливу російського чинника на ескалацію сепаратистського руху на Сході України. Розвиток цих організацій у порівняно «вегетаріанську» допутінську добу досліджений [7].

До аналізу також буде залучено матеріали конференцій та Круглих столів, що відбувалися в останні роки і на яких дослідники торкалися особливостей етнокультурної діяльності російської діаспори в Україні, а також матеріали українських та зарубіжних ЗМІ. Серед таких слід відзначити публікацію В. Мартинюка «Громадські організації як ще один фронт гібридної війни Росії» [8], що була опублікована 11.01.2021 р. на Мультимедійній платформі іномовлення України «Укрінформ» і у якій проаналізована діяльність низки проросійських неурядових організацій та українських представників російських структур в Україні.

На основі аналізу політико-правових документів, прийнятих у Російській Федерації, що з'явилися після 2014 р., можливо розкрити справжню сутність етнокультурної діяльності переважаючої більшості російських та проросійськи налаштованих діаспорних організацій в Україні. Вочевидь, така діяльність за своєю суттю є антиукраїнською і слугує свого роду «парасолею» для проведення ними власне політичної роботи не тільки серед етнічних росіян, але й усіх мешканців України. В основу цієї активності покладена ідеологія російського шовінізму та великодержавництва.

Виклад основного матеріалу. У контексті висвітлення вище зазначеної теми не зайвим буде нагадати, що у ХХІ ст. колишні держави-метрополії залишаються переважно економічно та фінансово забезпеченішими, соціально та політично стабільнішими, ніж новостворені постколоніальні незалежні країни. Виняток із цього правила демонструє лише Російська Федерація як спадкоємниця колишньої держави-імперії Радянського Союзу. Вона, хоч і продовжує перебувати у статусі держави-імперії, але зі значно меншими соціально-економічними та політичними можливостями, ніж мав Радянський Союз. Проте сьогодні Росія заявляє аж надто великі претензії на повернення втрачених у недалекому минулому територій. Її експансіоністські зазіхання на території

сусідніх держав, зокрема, окупація Криму та розв'язання війни на Сході України, є ще одним наочним тому підтвердженням.

Досвід, накопичений нині незалежними державами, показує справжнє обличчя «добросусідських відносин» Росії, яка докладає неймовірних зусиль для дестабілізації соціально-економічного, політичного та культурного становища у низці пострадянських держав, зокрема, в Україні. А перед Україною «доброту» «старшого брата» повною мірою відчула на собі Грузія. Для дестабілізації Росія широко використовує усі наявні у неї засоби, включно з воєнними, інформаційними, терористичними тощо. Серед цих засобів чільне місце у дестабілізації внутрішньополітичного становища в Україні РФ відводить т.зв. м'якій силі – російській діаспорі, яка нині активно долучена до участі у проведенні російської державної політики в Україні.

Нижче проведений аналіз етнокультурної діяльності російської діаспори в Україні наочно засвідчує, що вона насправді не є власне «етнокультурною», оскільки виходить далеко за ці межі та «вплетена» у великодержавну політику Кремля. Головне завдання неоімперських прагнень путінської Росії – повернення України та її народу у сферу свого впливу. Не випадково ж такого роду етнокультурна діяльність російської діаспори в Україні слугує свого роду «парасолею», яка прикриває етнокультурну, а насправді за своєю суттю політичну діяльність. За таку діяльність представники російської діаспори в Україні отримують щедрі державні фінансові, інформаційні, та й іншу підтримку з боку РФ. Така підтримка, звісно, що офіційно спрямовується нібито на задоволення етнокультурних потреб російської діаспори, а, насправді ж лівова її частина використовується на фінансування різного роду російськомовних освітніх закладів та громадських установ, котрі зазвичай використовують «...термін «громадськість». Офіційно Росія створює свій сектор і продовжує просувати свої наративи». Громадські організації виконують функції «п'ятої колони» [8], та активно проводять проросійську політику в Україні.

При цьому, як не парадоксально, але «професійні росіяни» (так не лише в Україні, але і в самій РФ називають представників «п'ятої колони» на нашій території), по суті, мають подвійну легітимацію в Україні, оскільки, з одного боку, офіційно вони зареєстровані відповідно до українського законодавства, а, з іншого, діють на нашій території відповідно з укладеними міжнародними двосторонніми угодами між Україною і Росією.

Загалом же для легітимації розгалуженої мережі російських та по-проросійському налаштованих громадських організацій в Україні Російська Федерація має значну нормативно-правову базу, з якою може зрівнятися небагато держав. Ця база включає наступні документи та механізми: Конституція, Референдум, Указ Президента Росії

«Про основні напрями державної політики РФ щодо співвітчизників, які проживають за кордоном» (серпень 1994 р.); «Федеральна програма з підтримки співвітчизників за кордоном» (травень 1996 р.). Ця Програма задекларувала значну фінансову та економічну підтримку співвітчизників не тільки з боку російської держави, але і підтримку фінансових та виробничих структур РФ усіх форм власності. З метою реалізації цієї програми Президент РФ видав Указ про створення державно-громадського фонду «Россияне». У червні 1999 р. набув чинності Федеральний закон «Про державну політику Російської Федерації стосовно співвітчизників за кордоном», а у 2001 р. була прийнята «Програма заходів з підтримки Російською Федерацією співвітчизників за кордоном на сучасному етапі» (2002-2007 рр.).

Нині у вирішенні проблеми взаємодії зі співвітчизниками за кордоном офіційно беруть участь МЗС, МВС та Мінекономрозвитку і торгівлі РФ. Однак, головна роль у роботі з російською діаспорою за кордоном відведена МЗС РФ, яка «...бере участь у розробці основних напрямів державної політики стосовно співвітчизників, які проживають за кордоном і здійсненні заходів з її реалізації. Крім того, на МЗС покладено функції підготовки і подання в установленому порядку пропозиції щодо удосконалення законодавства у сфері відносин із співвітчизниками, які проживають за кордоном, зовнішньополітичного і міжнародно-правового забезпечення діяльності Російської Федерації з метою їх захисту і підтримки, а також координації відповідної міжнародної діяльності Федеральних органів виконавчої влади і органів виконавчої влади суб'єктів Федерації та забезпечення роботи урядової комісії у справах співвітчизників за кордоном. Для реалізації цих завдань в структурі МЗС створено Департамент з прав людини та по роботі зі співвітчизниками за кордоном» [3, с. 172].

Відомо, що «Москва використовує дуже широкий набір важелів впливу не лише в Україні, але й за її межами. У Росії є чимало симпатиків у країнах Європейського Союзу, які поширюють месиджі Москви задля протидії як діалогу України з ЄС, так і будь-якому прогресу у відносинах між двома сторонами. Список інструментів, які Росія використовує в європейських країнах, є досить великим – від жорстких, як приховані військові загрози або економічний та енергетичний шантаж, до м'яких, як мережа російських і проросійських агентів, а також гібридних, як вплив через поширення дезінформації через мас-медіа» [17].

Аналізуючи досвід, пережитий українцями від початку путінської агресії, можна стверджувати, що свого часу ФСБ, СЗР і ГРУ активно використовувала частину російської діаспори в Україні для просування на її територію «руського мира». Так, наприклад, щороку на півдні України ВКСОРС («Всеукраинский Координационный совет российских соотечественников») збирав міжнародні молодіжні

табори. Один із них, про який збереглися згадки в Інтернеті, – «Донузлав-2011» (Автономна Республіка Крим) [11].

У цьому таборі 126 молодих людей, переважно з Криму й Донбасу, під гаслом «Молодь України і Росії: разом – у XXI століття» два тижні займалися ідеологічною і військово-спортивною підготовкою. Як зазначалось у коментарі організаторів до цієї події, «важливу роль у долі табору відіграв Міжнародний фестиваль «Великое русское слово», на якому в ході проведення круглого столу «Молодежь в Русском Мире – фактор будущего» й було прийнято рішення про участь у роботі табору представників молоді з різних регіонів обох держав» [11].

Керівник «Донузлаву-2011», голова ВКСОРС, депутат тодішньої Верховної Ради України, заступник голови фракції Партії регіонів Вадим Колесніченко підбив підсумки роботи табору так: «Юнь спільно вивчала нашу спільну історію і буде поширювати інформацію й отримані знання серед юнацтва, яке не було охоплене роботою табору. Бо тут перебувають найкращі з найкращих. Коли вони повернуться на свою територію, вони нестинуть той заряд бадьорості, знань, енергії, який отримали в цьому таборі» [11].

Зауважимо, що молоді громадяни України отримали воістину феноменальні «знання». До прикладу, про те, що сучасна Польща – це (цитуються мовою оригіналу) «гиена Европы» на службі «вашингтонского обкома» і що «украинство является наиболее вредоносной идеологической инъекцией американославизма в тело Русского мира». У цьому ж ряді йшла інформація про те, що «последние события в Крыму говорят о дальнейшем развитии политического дефолта на Украине», що «Украина обречена на развал», що «это не вопрос дискуссии, это практически состоявшийся факт». До того ж постійно наголошувалось на таких «істинах», як заперечення існування окремого українського народу та підстав незалежності Української держави. Вся ця маячня видавалась за доконані факти, про які зайвий раз можна багато не говорити, і так усе зрозуміло [11].

Наступного після «Донузлаву-2011» 2012 р., ще до усіх подій 2014 р., в Луганську був знятий восьмивилинний «художній» фільм про «народне повстання» Донбасу проти київської «хунти», що «незаконно захопила владу», і про наступ лугансько-донецьких «цивільних добровольців» на Київ. Мовляв, плутократи кількох держав нещадно експлуатують інші європейські народи, передусім слов'янські. Але є на світі Росія, яка несе порятунок, тож Донбасу доведеться братися за зброю та рятувати нерозумну Україну [2].

Таким чином, майбутніх польових командирів «русской весны» спецслужби РФ готували заздалегідь, без перешкод з боку тодішньої центральної влади України й Служби Безпеки України. А далі брехлива російська пропагандистська команда перед «наївними» українцями та усім світом

розіграла виставу, начебто всі події в Криму та на Сході України почалися стихійно, на знак протесту проти мовної політики київських і галицьких націоналістів. І що саме політика Києва призвела до вибуху «громадянського конфлікту» на Сході країни.

«Довголітнє плекання як Москвою, так і місцевими кримінально-політичними силами «особливого, богообраного народу Донбасу» дало свої результати. У 2013 році відмінність між більшістю населення регіону й іншими українцями досягла значущих параметрів» [2], - зазначає С. Грабовський.

Ці параметри ще 2013 року окреслили опитування авторитетної Соціологічної групи «Рейтинг». Так, тоді за приєднання України в перспективі до Євросоюзу виступило 50% опитаних українських громадян, проти – 41% [12]. Донбас дав зовсім інші цифри: «за» – 18%, «проти» – 59%. Тоді 59% опитаних вважало, що державі скоріше не вистачає «сильної руки», ніж «демократії» (26%). Водночас 42% респондентів вважало, що Україні скоріше не вистачало «більшої свободи слова», ніж «більшої цензури» (26%). Половина опитаних вважала, що Україні «потрібно розвивати ринкові відносини», тоді як 31% – «повертатися до планової економіки» [13]. На Донбасі ж відповідь «Україні не вистачає сильної руки» дали 68% опитаних, «не вистачає демократії» - лише 14%. Відповідь, що «Україні не вистачає більшої цензури» там дали 43% респондентів, тоді як «не вистачає свободи слова» відповіли тільки 24%. 50% опитаних в регіоні були за повернення до планової економіки, і тільки 31% - за розвиток ринкових відносин. За тим же опитуванням 44% опитаних громадян України не шкодували про розпад Советського Союзу, а 41% шкодував. Натомість на Донбасі жалкували за розпадом СРСР 57% опитаних (найвищий показник), не жалкували – 21% (найменший показник по країні) [13].

На побутовому рівні це не забарилися відобразитися у мові місцевого населення. Його виїзди за межі Донбасу в інші регіони України, особливо у західні і центральні, називалися «поехать на Украину» жителями Донецька, Луганська та прилеглих територій. Мовляв, ми – окремо, Україна – окремо, і при цьому «Донбас годує Україну».

Такі умонастрої ретельно і довго готували ззовні, апелюючи до цінностей «русского мира», а найбільше число їхніх носіїв концентрували на Донбасі та готували до війни проти свободи й незалежності України. А для широкої публіки, в тому числі української, російські пропагандисти пояснювали, що все впирається в мовне питання, в утиски російської мови.

«...У певному сенсі все на Донбасі почалося з мовного питання. Проте не у 2014-му, а у 1932-му. Коли Сталін дав директиву згорнути українізацію, знищити «петлюрівські» кадри та вилучити у селян хліб (все в одному документі!). А потім у середині 1930-х років, коли ЦК ВКП(б) знову почав випуск

газет на Донеччині російською, а не українською мовою.

Потім у другій половині 1940-х, коли сталінський улюбленець письменник Фадєєв у романі «Молода гвардія» сфальшував історію підпілля на Донеччині та перетворив Уляну Громову на Улю Громову. І так далі, і таке інше – аж до XXI століття.

А у XXI столітті Кремль і Луб'янка перейшли від політики русифікації Донбасу з метою відколу від України (таку операцію планували ще на 1990-й, але тоді це ще не вийшло) до перетворення його на плацдарм наступу на незалежну Україну й упокорення її» [2].

Сьогодні в організації співпраці з російською діаспорою в Україні активну участь беруть не тільки державні структури Росії, її фінансові та виробничі структури усіх форм власності, але і ті, що у минулому були всесоюзними громадськими об'єднаннями Радянського Союзу, зокрема «Союз товариств дружби з народами зарубіжних країн» (нині переіменований у Росзарубіжцентр), який повністю фінансується державою РФ, а також новостворені «Інститут СНД», Фонд «Русский мир» та багато ін.

Прикро про це писати, але сьогодні у нашому «Українському домі» в Україні залишилося ще чимало таких українців, котрі навіть в умовах війни, яку розв'язала Росія проти української незалежної держави, продовжують співробітництво з різними державними та громадськими структурами Росії, що територіально розміщені в Україні й чия діяльність фактично спрямована проти української незалежності. Такого роду «співвітчизникам» слід було б порадити глибше познайомитися з історією україно-російських відносин та їхніми переважно трагічними наслідками не для одного покоління українців, які вже давно сплатили своїм потом і кров'ю за цю російську «музику», правдиве ім'я якої – колоніалізм, як у класичних, так і новітніх формах «мультикультуралізму», коли прирівнюють культури колонізатора та його жертви, об'єкту експансії.

Навіть окупація Росією українського Криму, розв'язана нею війна на Сході України та інші нещастя, що були привнесені останнім часом північно-східною сусідкою в життя українців, все ще суттєво не вплинули на тих по-проросійському налаштованих земляків, котрі продовжують вважати себе представниками створеної ще в радянські часи єдиної історичної спільності, означення якої увійшло у політичний обіг під назвою «радянський народ». Саме через окремих представників цієї спільноти, офіційне представництво якого репрезентує російська діаспора в Україні, Російській Федерації вдається, іноді навіть ефективно, проводити не тільки й не стільки власне етнокультурну, скільки переважно політичну за своєю суттю антиукраїнську діяльність. При тому, як зазначала перша заступниця Міністра закордонних справ України Еліне Джапарова, «...РФ – країна, яка коїть злочини, її цинізм полягає в тому, що вона намагається перекласти відповідальність за всі свої злочини на

Україну. ...Особливо, коли я чую виступи російських чиновників, виникає питання сюрреалізму, і що ми живемо у світі якихось викривлених дзеркал, коли на біле кажуть чорне, і при цьому відчувають себе достатньо комфортно» [16].

Актуалізується проблема щодо «російських земляків» в Україні ще і тому, що останні роки через нестабільність у світі ціна на нафту і газ дещо знизилася, а, відтак, економічне зростання Росії впало. Проте, вже навесні 2021 р. ціни на енергоносії почали знову зростати, та це не вплинуло принципово в кращий бік на економіку Росії. Але, не дивлячись на стагнаційні процеси в економіці РФ, неоімперські амбіції правлячого класу Росії стосовно України не тільки не зменшилися, але і посилились. За таких умов РФ основну ставку робить на використання саме внутрішньо українського ресурсу – російські діаспори. Це завдання сьогодні залишається одним із пріоритетів у великодержавній політиці Росії в Україні.

Для переконливішої аргументації цього висновку нагадаємо принципи організації держави та влади в Росії. Останні безпосередньо пов'язані з появою російської імперськості та великодержавництва, основу яких традиційно складає абсолютизм, соціально-політичними особливостями якого було обмежене самодержавство, станова нерівність та політичне безправ'я.

Путінська РФ ніколи не відмовиться від своєї імперськості. Сьогодні «Росія старається задушити Україну невоєнними способами, використовуючи її внутрішні слабину, але розширення агресії до використання воєнного важеля неодмінно відбудеться, якщо всі інші методи не спрацюють, - вважає В. Горбулін. – Тим більше, що РФ давно готується до війни зі США й НАТО, а Україну може використати як полігон для відпрацювання нових способів ведення війни» [1, с. 35].

Підтвердженням існування абсолютизму в сучасній Росії є саме її неоімперськість, що була найнаочніше продемонстрована переважною більшістю росіян, коли у березні 2014 р. був окупований Росією український Крим, а потім і підтримана військова агресія на Сході України. Ці, за своєю суттю, піррові перемоги є свідченням того, що значна кількість росіян, як і їхній правлячий клас, не позбулися імперських зазіхань на території сусідніх держав і після розпаду Радянського Союзу. Ці експансіоністські зазіхання продовжують залишатися альфою і омегою російського державотворення. Власне територіальна експансія при В. Путіні, як і при минулих правителях Росії, продовжує визначати російський спосіб життя. З цього приводу оригінальну думку стосовно захисту завойованих та приєднаних до Росії територій висловила російська імператриця Катерина Велика, яка не бачила «...іншого способу захистити свій кордон (Росії. – Авт.), як розширювати його» [19, с. 56].

У цьому контексті В. Путін виявився одним із найпоспідовніших послідовників російської

імператриці. За роки його правління суттєво посилилася територіально-окупаційна ейфорія у значній кількості росіян не тільки у самій Росії, але і в інших державах, де росіяни перебувають як діаспора.

Посилюють таку ейфорію останніх і прокремлівські засоби масової інформації, що постійно «підкидають» для росіян нові шовіністичні ідеї, котрі покликані не тільки утримувати, але і посилювати їхні шовіністичні настрої. Зазвичай такого роду настрої кремлівські ідеологи поширюють через багаточисельну російську діаспору, намагаючись захистити статусну винятковість російської мови, яка насаджувалася протягом багатьох століть в Україні. Пропагандисти Кремля через ЗМІ та російську діаспору намагаються довести, що російська мова в Україні нині зазнає дискримінації з боку української держави. Такого роду необґрунтовані звинувачення української держави російська влада зазвичай використовує для того, щоб виправдати різного роду дискримінаційні заходи, які вона застосовує стосовно української мови та української діаспори у Росії. Це особливо помітно в останні роки, коли організована у громаду діяльність української діаспори Росії не тільки законодавчо обмежувалася, але під надуманими приводами нині заборонена. На сьогодні в РФ немає жодної Всеросійської української громадської організації, а окремі регіональні осередки представництва української діаспори в Росії зазнають постійної дискримінації.

Натомість багаточисельна російська діаспора в Україні без будь-яких заборон продовжує свою етнокультурну діяльність, тісно «вплітаючи» її у політичну. Як приклад, загальноновизнаним є той факт, що в Україні проблеми російської мови не існує. Це підтверджено усіма нормативно-правовими документами України, у яких йдеться про мови. Однак апологети русофільства, більшість яких організована у громадські осередки російської діаспори, намагаються заперечувати цей очевидний факт та вимагають надати російській мові статус офіційної чи навіть другої державної мови в Україні, а його ненадання розглядається ними як утиск та переслідування за мовною ознакою.

Мережа російських та по-проросійському налаштованих громадських організацій в Україні - «професійних росіян» [8], залишається все ще значною. Українські аналітики відмічають той факт, що більшість громадських російських організацій на території України було створено і зареєстровано у 2009-2010 рр. перед президентськими виборами, де переміг Віктор Янукович та став четвертим президентом України. «Тобто тоді вони мали сприяти реваншу проросійських сил після «Помаранчевої революції». Після 2014 року велика кількість припинила або призупинила свою роботу (хтось вважав свою мету досягнутою), а щодо деяких було вжито відповідні заходи протидії з боку державних органів України та української громадськості. Частина ж продовжує існувати й до сьогодні, сприяючи

захисту інтересів Росії в Україні. Спектр їхньої діяльності досить широкий – від поширення російських пропагандистських наративів до сприяння пацифікації та бойкоту заходів, спрямованих на захист України, зокрема - військової мобілізації», - зазначає аналітик Центру глобалістики «Стратегія XXI» Віталій Мартинюк [8].

Після 2014 р., коли проти керівників та ряду членів російських громадських організацій були проведені розслідування з приводу їхньої діяльності, спрямованої проти держави Україна, вони дезактивувались, ніби очікуючи більш сприятливого моменту для відновлення власної активності, «...і в необхідний час можуть бути задіяні для розхитування внутрішньої ситуації в Україні» [8]. Тим більше, що їхня реєстрація, зазвичай, не скасовувалась.

Рано чи пізно більшість російських діаспорних громадських організацій опинялись у центрі гучних скандалів через оприявлення фактів їхньої антидержавної діяльності на території України. Так, добре відома історія із закриттям Російського культурного центру у Львові (Русский культурный центр во Львове), активність якого поширювалась не лише на Львів, але й на всю Західну Україну. Діяльність цього Центру розпочалась у 1996 р. Ця громадська організація була заснована російським Пушкінським товариством. Проте, заходи РКЦ не обмежувались вивченням культурної спадщини Росії. Організація проводила антиукраїнську пропаганду. Так, під час огляду приміщення Російського Культурного Центру у Львові було виявлено декілька примірників газети «Русский вестник», матеріали якої возвеличували Сталіна, називаючи його «Богом даним нам правителем», іменували героїв ОУН-УПА «нацистськими прихвоснями», засуджуючи загалом процеси українізації, що відбувались в українській державі після розпаду СРСР та отримання Україною незалежності. «Редактор «Погляду» Роман Онишкевич на своїй сторінці у Facebook навів ще кілька цитат з матеріалів «Русского вестника», які викликають особливе обурення: «Теперь настало время реабилитировать Сталина... Да, Сталин нам дан Богом, он создал такую державу, которую сколько не разваливают, а не могут до конца развалить...», «...С вероятностью 99 % Россия опять не явится на войну. Воевать придется с армиями ДНР/ЛНР, которые могут получить усиление за счет населения освобождаемых регионов. То есть война останется гражданской» [14]. На РКЦ було подано позов до суду за статтею про розпалювання міжнародної ворожнечі та СБУ відкрило кримінальне впровадження щодо діяльності названої організації.

Аналітик В. Мартинюк відзначає, що «у деяких організацій засновниками або співзасновниками є одні й ті ж люди. Наприклад, голова громадського об'єднання «Культурно-мовне рівноправ'я» (м. Харків) Геннадій Макаров є одночасно і головою «Русского Вече», органу з координації діяльності російських організацій в Україні. Макаров був

активним організатором проросійських заходів у Харкові, спрямованих на підриг української державності під час так званої «русской весны». Після цих подій активність даної організації не відмічається, але її сайт підтримується і має відверто проросійське спрямування, що свідчить про готовність її бенефіціарів розгорнути активну діяльність у будь-який момент» [8].

Серед тих російських громадських організацій, що активно діяли на території України до початку війни 2014 р., особливо одіозними було дві: «Нічні Вовки» та «Оплот». Обидві організації є фактично напівкримінальними структурами, які займались рекетом, кримінальними «розборками» на користь певних бізнес-структур, курували наркотрафік, зокрема, в Україні, як то робили «Нічні Вовки». Взагалі ж «Нічні Вовки» («Ночные Волки»), громадська організація, що офіційно називається «Громадська організація – клуб байкерів «Русские мотоциклисты»» є улюбленою іграшкою персонально В.В. Путіна і напряду підтримується та курується ФСБ. Функціонувати «Нічні Вовки» розпочали у 1989 р. ще за часів СРСР, хоча зареєстровані були у 1995 р. Саме вони згодом брали найактивнішу участь у пропаганді великодержавницьких ідей на користь Росії, гаряче агітували за обрання В. Путіна президентом РФ, виступали за приєднання Криму до Росії, безпосередньо «тусуючись» в Криму, особливо ж в м. Севастополі за підтримки голови держадміністрації. Очільником цієї організації є Олександр Залдостанов («Хірург»). Аналітики вказують, що «Нічні Вовки» це типова для сучасної РФ ГОНГО-організація («Государством организованная негосударственная организация»). Чимало судових позовів проти «Нічних Вовків», у тому числі і з боку інших не про путінських байкарських клубів РФ свідчать про злочинний, навіть терористичний характер цієї організації, яка скоріше є «кришованою» персонально В. Путіним бандою на службі у нинішньої влади Кремля та ФСБ.

Починаючи з 2009 р. «Нічні Вовки» проводили в Криму поблизу м. Севастополя кожнорічний байкерський фестиваль, де відверто пропагували повернення до часів СРСР, ідеї «русского мира», повернення Криму до Росії як «возвращение на Родину» тощо. А у 2014 р. «Нічні Вовки» були організаторами, вочевидь по завданню ФСБ, місцевих «загонів самооборони». Ця організація брала найактивнішу участь у анексії Криму РФ. Вони скрізь роз'їжджали з російськими прапорами, залякували проукраїнськи налаштовану частину кримського населення, чинили насильство на півострові, викрадали людей, які активно виступали за Крим у складі України, брали участь у штурмі адміністративних будівель та охороняли й патрулювали дороги й приміщення, де знаходились «вежливые» «зелені чоловічки». Сьогодні ГО «Нічні Вовки» знаходиться під санкціями США, Канади. З 2016 р. персонально президент цього байк-клубу О. Залдостанов знаходиться під санкціями Євросоюзу.

Не менш злочинною є і так звана громадська організація «Оплот» із Харкова, організована початково як спортивний бійцівський клуб у 2011 р. Євгеном Жиліним. Під час української Революції Гідності ГО «Оплот» активно виступав на боці В. Януковича, розправляючись фізично з учасниками проукраїнського Євромайдану у Харкові. Існує чимало свідчень про побиття «оплотовцями» опозиційних журналістів у ті часи. Сам очільник «Оплоту» Є. Жилін та члени його клубу були активними антимайданівцями. Саме вони разом із комуністами спочатку охороняли пам'ятник Леніну від знесення, а потім фактично у повному складі з'явилися на анти майдані у Києві. Голова ГО «Оплот» не раз звертався до тодішнього президента В. Януковича з вимогою застосування більш жорстких методів придушення Революції Гідності та розгону Євромайданів по всій Україні.

В подальшому, з початком збройної агресії путінської неоімперії Кремля проти України з ГО «Оплот» було сформовано 5-ту окрему мотострілецьку бригаду – збройне формування ДНР.

В Україні «Оплот» визнано злочинною організацією, його реєстрація скасована як незаконного утворення. Ця так звана громадська організація за усіма мірками є бандитським, терористичним, злочинним угрупованням. Сьогодні вона є у розширеному санаційному списку Євросоюзу, США і Канади.

Боротьбу із подібними до вище названих російськими та проросійськими організаціями в Україні сьогодні можна з повним правом розглядати як внутрішній український фронт у протистоянні «русскому миру». Для теперішньої України вкрай важливо не забувати пережитий досвід у цьому плані та не втрачати пильність, не кажучи вже про наявність політичної волі у захисті від такого ворога власної Батьківщини. Від цього теж напругу залежатиме майбутнє української державності і свободи [4]. Сьогодні ж проросійські організації продовжують існувати в низці великих міст України, таких, як Вінниця, Миколаїв, Одеса, Херсон, Запоріжжя, Харків, Дніпро, Мукачеве, Київ тощо.

Прикро констатувати, що українське законодавство має аж надто багато лазівок, щоб уникнути покарання тим проросійським громадським організаціям, рівно як і їх очільникам, котрі проводять антиукраїнську політику. У свою чергу українські законодавчі та правоохоронні органи демонструють абсолютне невміння чи небажання виконувати свої функціональні обов'язки, пов'язані з захистом суверенітету та територіальної цілісності держави.

Варто визнати, що в останні роки у цьому напрямкові все ж є помітні зрушення. Йдеться про те, що частина російськомовних громадян і навіть етнічних росіян в Україні після окупації Криму та розв'язання війни на Сході України засуджує російську агресію і все послідовніше підтримує стратегічну лінію, записану в Конституції України, – вступ в НАТО та Європейський Союз (ЄС), що є

найнаочнішим свідченням їхньої проукраїнськості. І не тільки про це має йтися. Чимало громадян України російського етнічного походження воювали і воюють проти російських агресорів і їхніх маріонеток. Першим українським військовослужбовцем, який загинув 18 березня 2014 року, захищаючи у Криму військовий об'єкт від роти спецназу РФ під командуванням сумнозвісного Стрелкова-Гірка, став прапорщик Сергій Кокурін [9]. А блогер Геннадій Логвиненко, який тривалий час жив і працював у Петербурзі, проте з політичних мотивів повернувся на Батьківщину, так оцінив у 2016 році ситуацію з етнічними росіянами в Україні: «З питання "з ким ти?", тобто, підтримуєш ти незалежність України чи ні, люди самовизначились. Одна група отримала умовну назву "судетські росіяни", тобто – аналог судетських німців кінця 30-х років. А друга – громадяни України російського походження. І серед героїв "Небесної сотні", і серед активних учасників АТО зовсім немало етнічних росіян. Хоча ні для кого не є секретом, що серед тих, хто чекає російського вторгнення в Україну – є так звані "судетські росіяни" і що приєдналися до них "манкурти"». Тобто друга категорія росіян України не включає себе в російську громаду, їхня самоідентифікація – це громадяни України [10].

Звісно ж, що як ФСБ Росії, так і сам В. Путін присіплюють спостерігають за динамікою змін російського впливу в Україні. Тому будь-які коливання, особливо у плані зменшення росіян в Україні, вони намагаються виправити, але знову таки за рахунок українських громадян, які в результаті окупації Криму та ОРДЛО змушені добровільно чи примусово одержувати як російське громадянство, так і російські паспорти. Результатом стало те, що уже сьогодні майже всі українські громадяни Криму та понад 400 тис. громадян Сходу України стали росіянами за спрощеною процедурою. За путінським указом також мають право одержати російське громадянство та паспорт усі громадяни колишнього Радянського Союзу, що нині проживають за межами Російської Федерації. Одіозним російським політиком К. Затуліним взагалі висунута абсурдна пропозиція про надання права отримання російського громадянства кожному, хто розмовляє російською мовою, де б він не проживав. Така політика є не лише порушенням суверенітету певної країни, але і грубим порушенням міжнародного права. Російські політичні еліти вкотре демонструють, що закони писані не для них. Підставою для надання російського громадянства і сьогодні залишається територіальний принцип та російська мова. Відтак, чим більше Росія приєднає територій сусідніх (а, можливо, й не тільки сусідніх) держав згідно ідеології «русского мира», тим більше буде росіян, котрі за визначенням В. Путіна, є «... державотворчим народом». У цьому контексті слід зауважити, що В. Путін імовірно абсолютизує державотворчий потенціал російського народу, пропонуючи йому виконати аж надто важку місію –

одержавити усі народи, «где слышна русская речь». Прикладом краху місії є т.зв. радянізація народів СРСР. Нинішня експансіоністська діяльність РФ наочно демонструє нехтування її правлячим класом історії краху Радянського Союзу та не зроблених на її основі належних висновків щодо причин поразки побудови комуно-більшовицької держави. Тому як і у минулому, так і сьогодні російська влада продовжує приділяти занадто багато уваги територіальній експансії, захисту та поширенню російської мови не тільки у пострадянських республіках, зокрема в Україні, але і поза їхніми межами. При цьому нині російська мова, вважають кремлівські ідеологи, є основним ідентифікатором визначення росіян не тільки у багатонаціональній Росії, але й загалом у світі. Без врахування цього ідентифікатора кількість власне етнічних росіян, зменшилася б майже наполовину. Мета ж РФ за будь-яку ціну, у тому числі і за рахунок видачі паспортів громадянам інших держав, збільшити загальну кількість росіян, а, відтак, і набути повноправний статус неоімперії.

Проведений аналіз особливостей діяльності російської діаспори в Україні показує, що найсуттєвішою для них є не етнокультурна, а переважно політична діяльність. Наразі ж офіційно, у нормативно-правових документах, розроблених та прийнятих як у РФ, так і в Україні, політична діяльність російських діаспорних організацій в Україні не передбачена. Така «вседозволеність» є ще одним свідченням того, що будь-які документи, у тому числі і міждержавні та й міжнародні, що приймаються в Росії, є всього лише «парасолею» для неправдивих дій і не «вартують того паперу, на якому вони написані», як зазначав О. Бісмарк. Такий стан потребує втілення у практику діяльності російських діаспорних об'єднань в Україні рішучої та безкомпромісної вимоги стосовно деполітизації та приведення їхньої діяльності у відповідність до українського законодавства та двосторонніх міждержавних україно-російських угод.

Висновки. Отже, варто ще раз наголосити, що етнокультурна діяльність російської діаспори в Україні, як показує проведений аналіз, насправді не є такою, оскільки політична складова в ній є визначальною. Виявлено, що задекларована у нормативно-правових документах російською владою етнокультурна діяльність створених в Україні багаточисельних російських діаспорних організацій слугує свого роду «парасолею» для прикриття їхньої політичної роботи серед широкого загалу українців. При цьому їхня «етнокультурність» наповнена ідеологією російського шовінізму, великодержавності й антиукраїнськості.

За умов, коли кризові явища охопили всі сфери суспільного життя Росії та втрачено тотальний вплив на Україну, а, відтак, і можливість відновлення неоімперії, правляча верхівка Кремля покладає великі надії на т.зв. м'яку силу – багаточисельну російську діаспору в Україні.

Нині тільки активна її частина складає десь близько 4 мл осіб як етнічних росіян, так і особливо багато у ній співчуваючих інших етнічностей, зокрема тих, хто хоче залишитися у статусі «радянської людини». Ці «небайдужі», використовуючи наявні в українському законодавстві «лазівки», створили в Україні десятки різного роду російських та проросійських громадських організацій і навіть політичних партій «професійних росіян». Саме діяльність останніх слугує офіційним прикриттям не тільки для їхнього власного фінансування, але і для багатьох інших російськомовних культурно-освітніх закладів у всіх регіонах України. Одним із «вагомих результатів» т.зв. етнокультурної діяльності російських діаспорних організацій в Україні була і допоки залишається їхня активна підтримка окупації Криму у 2014 р. та воєнної агресії в ОРДЛО, обробка масової свідомості населення, особливо півдня та сходу України щодо начебто розгортання в країні громадянського конфлікту, початком якого стала громадянська війна на Сході України. Також активно насаджується думка про Крим як «исконно русскую територію». Ці піррові перемоги є наочним свідченням імперських зазіхань Росії на території сусідніх держав. Проте, вони приречені на неминучу поразку при проведенні рішучої і розумної політики з боку української держави та громадянського суспільства країни, як і заполітизована етнокультурна діяльність російської діаспори в Україні.

1. Горбулин В. Как победить Россию в войне будущего. К.: Брайт-Букс, 2020. 256 с.

2. Грабовський С. Зеленський і Донбас. Треба називати речі своїми іменами. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30251597.html>.

3. Євтух В. Б., Трощинський В. П. та ін. Українська діаспора. Соціологічні та історичні студії. К.: Вид-во УА ННП «Фенікс», 2003. 228 с.

4. Казарін Павло. Уроки злопам'ятності. Про що свідчать санкції України щодо проросійських сил? *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/prorosiyiski-partii-ukraina/31086415.html>.

5. Концепція державної етнонаціональної політики України. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JF7U001A?an=14>.

6. Лібанова Елла. Україна – моноетнічна держава, і їй потрібно готуватися до прийому трудових мігрантів. *Інтерв'ю*. URL: <https://prn.ua/ella-libanova-ukrayina-monoetnichna-derzhava-yiy-potribno-gotuvatisya-priyomu-trudovih-migrantiv/>

7. Майборода Олександр. Російський націоналізм в Україні (1991—1998 рр.). Київ: НаУКМА, 1999. 27 с.

8. Мартинюк В. Громадські організації як ще один фронт гібридної війни Росії. *Центр глобалістики «Стратегія XXI»*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2803059-gromadski-organizacii-ak-se-odin-front-gibridnoi-vijni-rosii.html>.

9. Перша смерть під час анексії Криму: прапорщик Сергій Кокурін загинув у бою з російськими військовими. *Крим. Реалії*. URL: <https://ua.krymr.com/a/29204232.html>.

10. Підсумки Євромайдану очима колишніх мешканців Росії. *Голос Америки*. URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/russians-on-maidan/3204901.html>.

11. Политологи и богословы прочитали лекции в молодежном патриотическом лагере Русского мира в Крыму. URL: https://www.religion.in.ua/news/ukrainian_news/11383-v-krymu-organizovali-molodezhnyj-patrioticheskij-lager-russkogo-mira-foto.html

12. Портрети регіонів. URL: <http://ratinggroup.com.ua/products/politic/data/entry/14059/>.

13. «Портрети регіонів». Донецька область. URL: <http://ratinggroup.com.ua/products/politic/data/entry/14062/>.

14. Російський культурний центр у Львові. *Вікіпедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D1%83%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D1%86%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%80_%D1%83_%D0%9B%D1%8C%D0%B2%D0%BE%D0%B2%D1%96.

15. Росіяни в Україні є діаспорою, а не корінним народом – МЗС. *Кореспондент.net/17 березня, 2014 р.*

16. Санкції проти РФ будуть нарощуватися, і не тільки в контексті російських злочинів в Україні – заступниця голови МЗС Джапарова. *Інтеграх – Україна. Інтерв'ю*. 29.04.2021 р. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/interview/741042.html>

17. Солодкий С. Інтеграція України до ЄС: російський чинник. URL: <http://neweurope.org.ua/media-post/integratsiya-ukrayiny-do-yes-rosijskyj-chynnyk/>

18. Терес Н. Русские в современной Украине. URL: <https://journals.umcs.pl/we/article/view/2430>.

19. Хернен М. Х. Війни Путіна. Чечня, Грузія, Україна : незасвоєні уроки минулого. Х.: Віват. 306 с.

20. Nicholas Rescher. Freedom in the World 1998—1999: The Annual Survey of Political Rights and Civil Liberties. *Transaction Publishers*, 1999. p. 9. URL: https://web.archive.org/web/20180531125407/https://freedomhouse.org/sites/default/files/Freedom_in_the_World_1998-1999_complete_book.pdf.

References

1. Gorbunin V. (2020). *Kak pobedit' Rossiju v vojne budushhego* [How to defeat Russia in the war of the future]. K.: Brajt-Buks. 256 p. (in Russian).

2. Grabovs'kyj S. *Zelens'kyj i Donbas. Treba nazyvaty rechi svoymy imenamy* [Zelensky and Donbass. You need to call a spade a spade]. URL:

<https://www.radiosvoboda.org/a/30251597.html> (in Ukrainian).

3. Yevtux V. B, Troshhy`ns`ky`j V. P. ta in. (2003). *Ukrayins`ka diaspora. Sociologichni ta istory`chni studiyi* [Ukrainian diaspora. Sociological and historical studies]. K. : Vy`d-vo UA NNP «Feniks». 228 p. (in Ukrainian).

4. Kazarin Pavlo. *Uroky` zlopam'yatnosti. Pro shho svidchat` sankciyi Ukrayiny` shhodo prorosijs`ky`x sy`l?* [Lessons of malice. What do Ukraine's sanctions against pro-Russian forces show?]. *Radio Svoboda*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/prorosiyiski-partii-ukraina/31086415.html> (in Ukrainian).

5. *Koncepciya derzhavnoyi etnonacional`noyi polity`ky` Ukrayiny`* [The concept of state ethno-national policy of Ukraine]. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JF7U001A?an=14> (in Ukrainian).

6. Libanova Ella. *Ukrayina – monoetnichna derzhava, i yij potribno gotuvaty`sya do pry`jomu trudovy`x migrantiv*. [Ukraine is a monoethnic state and needs to prepare for the reception of migrant workers]. *Interv'yu*. URL: <https://prm.ua/ella-libanova-ukrayina-monoetnichna-derzhava-yiy-potribno-gotuvatisya-priyomu-trudovih-migrantiv/> (in Ukrainian).

7. Majboroda Oleksandr. (1999). *Rosijs`ky`j nacionalizm v Ukrayini (1991—1998 rr.)* [Russian nationalism in Ukraine (1991-1998)]. Ky`yiv: NaUKMA. 27 p. (in Ukrainian).

8. Marty`nyuk V. *Gromads`ki organizaciyi yak shhe ody`n front gibry`dnoyi vijny` Rosiyi* [NGOs as another front of Russia's hybrid war]. *Centr globalisty`ky` «Strategiya XXI»*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2803059-gromadski-organizacii-ak-se-odin-front-gibridnoi-vijni-rosii.html> (in Ukrainian).

9. *Persha smert` pid chas aneksiyi Kry`mu: praporshhy`k Sergij Kokurin zagy`nuv u boyu z rosijs`ky`my` vijs`kovy`my`* [The first death during the annexation of Crimea: Ensign Sergei Kokurin died in battle with the Russian military]. *Kry`m. Realiyi*. URL: <https://ua.krymr.com/a/29204232.html> (in Ukrainian).

10. *Pidsumky` Yevromajdanu ochy`ma koly`shnix meshkanciv Rosiyi* [The results of the Euromaidan through the eyes of former residents of Russia]. *Golos Amery`ky`*. URL:

<https://ukrainian.voanews.com/a/russians-on-maidan/3204901.html> (in Ukrainian).

11. *Polytology y bogoslovy prochytyaly lekcyi v molodezhnom patryoty cheskom lagere Russkogo myra v Krimu*. [Political scientists and theologians gave lectures at the youth patriotic camp of the Russian world in Crimea]. URL: https://www.religion.in.ua/news/ukrainian_news/11383-v-krymu-organizovali-molodezhnyj-patrioticheskij-lager-russkogo-mira-foto.html (in Russian).

12. *Portrety` regioniv* [Portraits of regions]. URL: <http://ratinggroup.com.ua/products/politic/data/entry/14059/> (in Ukrainian).

13. *Portrety` regioniv. Donecz`ka oblast`* [Portraits of regions. Donetsk region].

URL:

<http://ratinggroup.com.ua/products/politic/data/entry/14062/> (in Ukrainian).

14. Rosijs'kyj kul'túrnyj céntr u L'vóvi [Russian Cultural Center in Lviv]. Vikipediya. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D1%83%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D1%86%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%80_%D1%83_%D0%9B%D1%8C%D0%B2%D0%BE%D0%B2%D1%96 (in Ukrainian).

15. Rosiyany` v Ukrayini ye diasporoyu, a ne korinny`m narodom – MZS [Russians in Ukraine are a diaspora, not an indigenous people – the Foreign Ministry]. (2014). Korespondent.net/17 bereznya. (in Ukrainian).

16. Sankciyi proty` RF budut` naroshhuvat`sya, i ne til'ky` v konteksti rosijs'ky`x zlochy`niv v Ukrayini – zastupny`cya golovy` MZS Dzhaparova [Sanctions against the Russian Federation will increase, and not only in the context of the Russian crimes in Ukraine – the deputy foreign minister Japarova]. *Intezpax – Ukrayina. Interv'yu.* 29.04.2021 r. URL:

<https://ua.interfax.com.ua/news/interview/741042.html> (in Ukrainian).

17. Solodky`j S. *Integraciya Ukrayiny` do YeS: rosijs'ky`j chy`nny`k* [Ukraine's integration into the EU: the Russian factor]. URL: <http://neweurope.org.ua/media-post/integratsiya-ukrayiny-do-yes-rosijskyj-chynnyk/> (in Ukrainian).

18. Teres N. *Russkye v sovremennoj Ukrayne* [Russians in modern Ukraine]. URL: <https://journals.umcs.pl/we/article/view/2430> (in Russian).

19. Xernen M. X. *Vijni Putina. Chechnya, Gruzija, Ukrayina: nezasvoyeni uroky` my`nulogo* [Putin's war. Chechnya, Georgia, Ukraine: Unlearned Lessons from the Past]. X.: Vivat. 306 p. (in Ukrainian).

20. Nicholas Rescher (1999). *Freedom in the World 1998—1999: The Annual Survey of Political Rights and Civil Liberties*. Transaction Publishers. URL: https://web.archive.org/web/20180531125407/https://freedomhouse.org/sites/default/files/Freedom_in_the_World_1998-1999_complete_book.pdf.

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2021.29.18>
УДК 93/94(477)

Любов Отрошко

науковий співробітник,
відділ української етнології
Науково-дослідний інститут українознавства
Міністерства освіти і науки України, м. Київ

ORCID: 0000-0002-1204-7493
Email: otroshkoliubov@gmail.com

БЕЗПЕКА СПІЛКУВАННЯ В ІНТЕРНЕТ-ПРОСТОРИ В УМОВАХ «ІНФОРМАЦІЙНОЇ АГРЕСІЇ» РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ (НА ПРИКЛАДІ СОЦІАЛЬНОЇ МЕРЕЖІ FACEBOOK)

Анотація. У статті розглянуто особливості безпеки спілкування в Інтернет-просторі в умовах «інформаційної агресії» Російської Федерації (далі – РФ) на прикладі найпопулярнішої на сьогодні в Україні соціальної мережі (далі – соцмережі) Facebook. Оскільки інформаційна безпека – це важлива складова національної безпеки України, а інформаційний чинник останнім часом став ще більш впливовим в умовах політики реваншу Кремля, то актуалізація пасіонарних можливостей українського громадянського суспільства та необхідність боротьби з засиллям інформаційних загроз, таких як: розпізнавання троль-публікацій, потенційно небезпечної неправдивої інформації, дезінформації та прихованої і не прихованої російської пропаганди в Інтернет-просторі – є надзвичайно важливим завданням як для науковців, так і для пересічних користувачів соцмереж.

Особливу увагу присвячено аналізу особливостей спілкування в Інтернет-просторі, досліджено шляхи, способи та механізми запобігання інформаційним загрозам безпеки спілкування, відстежено український та міжнародний досвід протидії гібридним загрозам в інформаційній сфері в умовах «інформаційної агресії» та реваншистської політики РФ. Виявлено, що безпековий вимір спілкування в соцмережах Facebook дуже не стабільний, а контент сповнений провокаційними загрозами, присутня російська пропаганда та дезінформація, що спрямовані на розхитування державницьких позицій України, сприяння розвитку сепаратистських рухів та розпалювання міжнаціональної ворожнечі і поширення дезінформаційних загроз національній безпеці та територіальній цілісності Української держави.

Разом з тим наголошено, що в умовах історико-культурного реваншу РФ в українського суспільства загалом є всі підстави, можливості та інструменти, щоб давати відсіч інформаційній агресії Кремля та захищати український національний простір.

Ключові слова: Україна, українці, Російська Федерація, інформаційна агресія, гібридна війна, національна безпека, інформаційна безпека, інформаційна війна, інформаційний полон, фейк, дезінформація, пропаганда, Інтернет-простір, соціальна мережа Facebook, тролінг, бот, троль, тролфейс, флейм, політика реваншу.

Liubov Otroshko

Research Associate,
Department of Ukrainian Ethnology,
Research Institute of Ukrainian Studies by the
Ministry of Education and Science of Ukraine, Kyiv

SECURITY OF INTERNET-COMMUNICATION IN THE CONDITIONS OF "MEDIA-AGGRESSION" OF THE RUSSIAN FEDERATION (ON THE EXAMPLE OF SOCIAL NETWORK FACEBOOK)

Abstract. The article considers the peculiarities of communication security in the Internet space in the conditions of "information aggression" of the Russian Federation for example of the Facebook, the most popular social network in Ukraine today. Information security is an important component of Ukraine's national security and the information factor has recently become even more influential in the Kremlin's revenge policy. Since the actualization of Ukrainian civil society's passion and the need to combat information threats, such as recognizing troll publications dangerous false information, disinformation and hidden and not hidden Russian propaganda on the Internet is an extremely important task for both scientists and ordinary users of social networks.

Special attention is paid to the analysis of communication features in the Internet space, the ways, methods and mechanisms of preventing information threats to communication security are studied, the Ukrainian and international experience of counteracting hybrid threats in the information sphere in the conditions of "information aggression" and revanchist policy of the Russian Federation is traced. It was found that the security dimension of communication on Facebook is not very stable, and the content is full of provocative threats, there is Russian propaganda and misinformation aimed at shaking the state positions of Ukraine, promoting separatist movements and inciting ethnic hatred and spreading national security and disinformation. integrity of the Ukrainian state.

At the same time, it was stressed that in the conditions of historical and cultural revenge of the Russian Federation, Ukrainian society as a whole has all the grounds, opportunities and tools to repel the Kremlin's information aggression and protect the Ukrainian national space.

Keywords: Ukraine, Ukrainians, Russian Federation, information aggression, hybrid war, national security, information security, information war, information captivity, fake, disinformation, propaganda, Internet space, social network Facebook, trolling, bot, troll, trollface, flame, revenge politics.

Постановка проблеми. Інформаційне протистояння між Росією та Україною розпочалося з відновлення незалежності України. З 1991 р. і до цього часу продовжується політика реваншу РФ, що полягає у поверненні України до складу «неоімперії» [29], а з боку України – національно-визвольна антинеоімперська боротьба за збереження незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України.

«Інформаційна війна» між Росією та Україною – це протистояння пропаганди, дезінформації, фейків та їх спростування. Соціальні мережі стали віртуальним майданчиком для інформаційного протистояння ідеології «руського мира», зокрема, у Facebook – найбільшій у світі та найвідомішій мережі.

Російсько-українська «інформаційна війна» розпочалася ще задовго до початку збройного конфлікту. Вона загострилася після 2014 р. та перетворилася у гібридну відкриту агресію проти України та народу України. Ця агресія не має зворотної дії, адже РФ, як правонаступниця Московії

(1547–1721), а згодом Російської імперії (1721–1917) та СРСР (1921–1991) прагне реваншу, бо не може відмовитися від України після понад 400-літнього панування та поневолення українського народу. Адже історично склалося так, що географічне розташування на перетині геополітичних інтересів кількох імперій та історичні уроки визначили історичну місію України, а також прагнення народу до збереження та захисту своїх національних прагнень до волі, свободи, самостійності та державної незалежності [1; 4; 5; 11].

У 2021 р. на восьмому році неоголошеної гібридної війни кремлівські політики таки визнають, що у вигадки про нібито громадянську війну ніхто не вірить, ані в Україні, ані в РФ. Російський пропагандистський тиск на ЗМІ та соцмережі зростає. Інформаційна пропаганда, що ведеться в соціальних мережах, є як явно відкритою ворожою та ненависницькою щодо громадян України, так і прихованою та небезпечною, виявити яку надзвичайно важко. Обидва ці види пропаганди є

небезпечними, бо формують спотворений «образ України та українців» серед світової громадськості та пересічних громадян РФ, а також задля виправдання агресії Кремля. На окупованих територіях спостерігається засилля кремлівської пропаганди і в цьому плані поки що Україна значно програє в інформаційній битві.

Аналіз наукових публікацій. На гібридному характері російсько-українського збройного та інформаційного протистояння та неоімперському геополітичному векторі гібридної агресії Кремля проти України наголошують В. Горбулін, П. Гай-Нижник, Л. Залізник, І. Краснодарська, В. С. Крисаченко, Ю. Фігурний, О. Чирков, Л. Чупрій та ін. Культурно-історичні та геополітичні чинники, що передували появі неоімперської ідеології, досліджують Т. Воропаєва та В. Шатров. У дослідженнях Н. Вовк, Ю. Кокарчі, С. Могилка, О. Фірста йдеться про те, що в сучасному суспільстві прискореного розвитку інформаційних технологій, в умовах реваншистської політики російського Кремля, явище тролінгу Інтернет-просторі постало як загроза світовому інформаційному суспільству, як засіб політичних і психологічних маніпуляцій в Інтернеті та інструмент інформаційної війни за посилення російського впливу в світі. Г. Назаренко присвятила свої дослідження ролі тролінг-коментаторів у медійному просторі України. Аналітичні матеріали щодо напрацювання стратегічних пріоритетів в українському та міжнародному досвіді протидії гібридним загрозам розробили А. Баровська, Ю. Горбань, В. Горбулін, А. Паршикова та ін.

Мета статті. Розглянути особливості спілкування в Інтернет-просторі, а також шляхи, способи та механізми запобігання інформаційним загрозам безпеки спілкування, український та міжнародний досвід протидії гібридним загрозам в інформаційній сфері в умовах «інформаційної агресії» та реваншистської політики РФ.

Виклад основного матеріалу. На фоні внутрішніх проблем у Росії та ведення путінським кремлівським режимом агресивної політики щодо зовнішніх міжнародних відносин, інформаційна війна стала частиною ідеологічної боротьби, в якій РФ виступає «інформаційним агресором». Зазвичай, відкрита кремлівська пропаганда в соціальних мережах ведеться завербованими т. зв. «агентами впливу», які покликані цілеспрямовано й ідеологічно продумано розповсюджувати відверто брехливу спотворену, ненависницько-образливу інформацію про Україну та українців з метою їхнього зросійщення або про інші країни з метою підриву державної інформаційної безпеки. Вона полягає передусім у розповсюдженні у Facebook сумнівних культурно-історичних фактів, нав'язливого й нібито аналітичного осмислення подій та явищ про збройну агресію та окупацію, запозичену з пропагандистських ресурсів, брехливі інтерв'ю проросійських агентів впливу та статей «рускомирських» політтехнологів та політиків і т.п.

На думку Ю. Горбаня, можна виокремити такі основні методи інформаційної агресії РФ проти України: «дезінформування та маніпулювання; пропаганда; диверсифікація громадської думки; психологічний та психотропний тиск; поширення чуток» [5, с. 138].

12 липня 2021 р. була оприлюднена стаття В. Путіна «Об историческом единстве русских и украинцев» [19]. В ній викладено основи неоімперської ідеології, що росіяни, українці та білоруси – це «один народ», що їм нібито «нечего делить», а отже реваншистська політика РФ проти України немовби виправдана історичною єдністю народів.

Нещодавня стаття замісника Голови Ради Безпеки та експрезидента РФ Д. Медведева «Почему бессмысленны контакты с нынешним украинским руководством», опублікована в російській газеті «Коммерсант» від 11.10.2021 свідчить, що вкотре «інформаційна війна» ведеться на ідеологічному рівні з метою дезінформації, де українців в агресивній формі називають т.зв. «нациками», а діючи українську владу – «васалами», що нібито знаходяться під «внешним управлением» з боку США та ЄС [15]. На нашу думку, ця стаття – слабка, принизлива та агресивна відчайдушна спроба деморалізувати український політиком і дискредитувати його роль на міжнародній арені, підірвати стійку позицію української влади супроти агресії РФ, знецінити значення Міжнародного самміту «Кримської платформи» та ролі України як повноправного партнера у міждержавних відносинах. Тому що критикувати українську владу та оцінювати її досягнення вправі лише народ України. Також виключно народ України може виявити політичну волю та змінити владу. Але ніякого права та жодних підстав не має керівництво сусідньої країни-агресора дозволяти собі в образливій формі критикувати українську владу та її дії. Можливо автор цієї статті ніколи не чув українського народного прислів'я: «В чужому глазу бачить заразу, а в своїм – ні разу».

Вище названі дві статті – це яскравий приклад агресивної дезінформації на найвищому політичному рівні. Путінський авторитарний неоімперський політичний режим так само потенційно небезпечний, як і сталінський або нацистський. Адже в нібито мирних умовах чомусь гинуть люди, як військові, так і цивільні, причому з обох боків конфлікту, а частина східних кордонів України вже восьмий рік є зоною військового протистояння. Мабуть тому, що політика створення конфліктів і зовнішніх інтервенцій вигідна для неоімперського режиму та призводить до виникнення т. зв. «зон неспокою» у світі й залякування могутністю. Сценарій довгострокових конфліктів біля своїх кордонів РФ постійно використовує в цілях інформаційної війни [11, с. 15–16].

Ґрунтуючись на політичній волі Кремля, у соціальних мережах серед користувачів агентами Кремля ведеться справжня агресивна пропаганда, що спрямована на розхитування державницьких позицій України, сприяння розвитку сепаратистських

рухів і колаборативних настроїв, розвиток проросійських політичних рухів, розпалювання міжнародної ворожнечі та поширення дезінформаційних загроз національній безпеці та територіальній цілісності Української держави.

Завдання Інтернет-користувачів, що спілкуються в соціальних мережах – не потрапити в «інформаційний полон». Для цього надзвичайно важливо проукраїнськи налаштованим користувачам слідкувати за своєю «інформаційною та політичною грамотністю», стежити за «медіа гігієною» та набувати «імунітету» від гібридних інформаційних загроз Кремля.

Інформаційну загрозу безпечному спілкуванню в соціальних мережах створюють передусім скоріш за все найняті т.зв. «тролі», «ботоводи» та керовані ними «ферми ботів» або «армії ботів». Вони викликають «флейм» і розповсюджують фейкову (неправдиву) або спотворену інформацію серед українських інтернет-користувачів.

Під «флеймом» (з англ. flame – вогонь, полум'я) слід розуміти обмін повідомленнями на форумах і в чатах у формі «словесної війни», яка нерідко втрачає відношення до первинної причини дискусії. Відповідно людину, яка розміщує грубі та провокаційні за змістом повідомлення в Інтернеті, називають тролем» [13, с. 57].

«Бот» (або «Інтернет-бот») – спеціальна програма, яка автоматично або згідно заданого розкладу виконує будь-які дії через інтерфейси, призначені для людей [25, с. 118].

«Кремлеботи» – така назва закріпилася за несправжніми акаунтами у соцмережах, що здійснюють російську пропаганду в Інтернет-просторі. Працюючи у кілька змін, як «фабрика тролів», вони є інформаційною зброєю у гібридній війні та покликані «дискредитувати Україну і просто негативно висловлюватись про українців, просто тому, що вони українці – справа рук тролів» [27].

Одним із найяскравіших проявів ведення інформаційної війни та маніпуляцій в Інтернеті є тролінг (від англ. trolling – укр. «ловити на блешню»), що заснований на психологічному впливові з метою викликати флейм, спровокувати конфлікти між учасниками, образи, словесний «обстріл», марнослів'я, «словоблудие», ввести співрозмовника у стан роздратування, зіграти на його почуттях чи емоціях та інших «тонких струнах» психіки людини. Як поняття «тролінг» зародився в Інтернет-мережі на початку 90-х років ХХ століття. Тролінг як зброя масового враження, що застосовується у інформаційній війні в соціальних мережах, головною ціллю ставить перед собою внесення в суспільство розладу, хаосу, неоднозначності думок та переконань, сумнівів у правильності тих чи інших інформаційних повідомлень. Штучно створений хаос може бути використаний умілим тролем для подальших прихованих маніпуляцій. Тролінг може бути груповим. Це коли спільно діють двоє чи більше нібито незнайомих між собою коментаторів, ведуть

дискусію. Їх діяльність спрямована один проти одного або один проти всіх. Це створює значний «шум» в Інтернет-середовищі, який серйозно сприймається сторонніми спостерігачами, особливо, якщо розглядаються суспільно значимі теми, що зачіпають їхні інтереси.

«Явище тролінгу досить поширене в мережі Інтернет і його може застосовувати будь-яка особа як зброю в інформаційній війні. Проте необхідно чітко усвідомлювати психологічний вплив троля на людське суспільство та ту шкоду, яку завдають тролі інформаційному суспільству» – підкреслює Н. Вовк [3].

«Тролів можна умовно поділити на дві групи: тролі-провокатори та тролі-егоцентристи, – вважає С. Могилко, проте дуже важко відстежити чіткі межі між свідомою, навмисною маніпуляцією та випадковою і не свідомою» [13, с. 58–59].

«Під терміном «Інтернет-троль», як правило, мають на увазі онлайн-коментатора або учасника дискусії, мета якого спровокувати конфлікт між іншими співрозмовниками шляхом розміщення спірних і обурливих коментарів. [...] Онлайн тролі бувають різних видів – від людей, які публікують навмисно дратівливі або суперечливі коментарі, щоб розпалити спір для власної розваги, зловмисні цілі в Інтернеті», – повідомляють в компанії ESET, що з 1992 р. працює над розробкою рішень в області комп'ютерної безпеки та експерт у сфері ІТ-безпеки. В ESET зазначають, що Інтернет-тролінг часто застосовуються кіберзлочинцями для зараження електронних пристроїв своїх жертв. Так, вони розміщують контент спірного характеру і супроводжують коментарі з певними посиланнями, замаскованими під джерело інформації, зі шкідливим програмним забезпеченням. Головна мета троля – привернути увагу та викликати злісну або тривожну реакцію коментатора [30].

Таким чином, беручи участь у спілкуванні як із фейковими, так і зі справжніми тролінговими акаунтами, користувачі мережі Facebook стають більшою чи меншою мірою втягнутими у розповсюдження фейкової інформації та поширювачами її також. Такі дописи з самого початку свого створення носять провокативний та небезпечний характер. Адже у процесі дискусії будь-який емоційний та не готовий до такої агресії та психологічного тиску користувач мимоволі своїми коментарями «сприяє» приверненню уваги інших користувачів мережі до таких небезпечних «інфовливів» антиукраїнських і антидержавних провокацій та стає не свідомою «жертвою» пропагандистського впливу.

Мережа постійно розвивається та винаходить нові дієві механізми для боротьби з такого типу небезпечними явищами у соціальних мережах. Здавалось би, це їй не вигідно, проте для боротьби з «фейками», «ботами» та «тролями» вводяться нові правила поведінки у соціальних мережах. Приміром,

якщо під конкретним дописом ведеться жвава дискусія, коментарі розповсюджуються занадто швидко, або їх занадто багато, або містять шкідливий контент, то системою безпеки Facebook вводяться тимчасові або й постійні обмеження до акаунтів, з яких ведуться підозрілі дії. Система розпізнає їх як небезпечні та визнаючи загрозливими, блокує можливість подальшого поширення інформації. Це, звичайно, дієвий спосіб, проте він не рятує від інших прихованих загроз, що виникають під час спілкування в соцмережах.

«Мережева тролінг-діяльність, що стала справжнім бізнесом, організовується у більшості випадків наступним чином: великі групи тролів-фрілансерів отримують гонорари в залежності від кількості коментарів (один троль продукує до 50–70 коментарів на добу). Це, як правило, авторські коментарі, але текст звіряється з темником, у якому присутній набір обов'язкових тез, висловів, термінів, а також список сайтів і навіть посилань на конкретні новини, під якими треба створити видимість «народної підтримки» або «народного обурення». Роботою груп тролів-фрілансерів керує координатор, який через день-два висилає свіжий темник і щодня отримує від кожного члена групи звіт із текстами коментарів і прямими гіперпосиланнями. Виконують замовлення на подібну діяльність піар-агенції, вони ж залучають і групи тролів-коментаторів. На чолі всього процесу знаходиться політтехнолог, який розробляє т.зв. стратегію тролінгу» [13].

Досліджуючи тролінг як засіб політичної маніпуляції в інтернет-просторі Ю. Кокарча наголошує, що «значного поширення набули мейнстрімні тролфейси та Інтернет-меми (безглузді словосполучення чи інформація, які користуються популярністю в мережі), що використовують у своїх образах найчастіше політиків» [10, с. 80]. Улюблені теми та меми, якими послуговуються пропагандисти, завжди носять провокативний характер та викликають «словесні перепалки» та значний інтерес у мережі. Небезпечним явищем у сучасній «інформаційній війні» у ЗМІ та соцмережах є ситуації, коли інформаційний тролінг переростає в «ідеологічний терор».

«Антиросійським терором» або «антиросійським тараном», що спрямований проти ідеології «руського мира», керуючись розкрученим т.зв. міфом «О внешнем управлении», називають проросійські агітатори у мережах боротьбу українців за відстоювання українських традиційних національних цінностей, відновлення державності, захист мови, культури, традицій, території тощо. При чому виникає когнітивний дисонанс, адже якщо т.зв. «тараном» проти Росії нібито виступає Україна, то вона чомусь втрачає Крим і Донбас, якщо Грузія, то – Абхазію та Південну Осетію, а от РФ стає все більш «білою та пухнастою», а Президент РФ заявляє про «спроби зовнішнього тиску» [20].

Поширена в мережі Facebook також дискримінація та дискредитація україномовного контенту від проросійськи налаштованих

адміністраторів. Це також одна із проблем, що виникають під час спілкування. Адже в україномовному сегменті теж працюють україномовні «агенти впливу», зокрема, політтехнологи, що працюють на конкретні проросійські політичні сили в Україні. Це значно більша прихована загроза, адже такі дії не відразу викликають підозру та ще більше шкодять національній безпеці, бо насправді невідомо на кого та за чий гроші працюють такі пропагандисти.

У Facebook поширений вид тролінгу, коли пропагандисти, відкидаючи основоположні принципи побудови національних держав, ведуть антиукраїнську пропаганду, послаблюючи цим державницькі позиції України, розкитуючи демократичні засади українського парламентаризму, нівелюючи державні та традиційні народні (національні) цінності, знецінюючи українські державні традиційні та культурні символи, національні вартості та громадянські права та свободи, применшуючи значення мови, стану та ролі Збройних Сил України, Служби Безпеки України (далі – СБУ), заперечуючи територіальну цілісність і роль державних та релігійних інституцій у розбудові української державності. Сюди також відносяться сприяння поширенню у суспільстві та Інтернет-просторі свідомістних стереотипів «Какая разница» та «Я вне политики». Саме до них апелюють пропагандисти, ними ж користуються для своїх підстав і провокацій в інформаційній війні. Саме така громадянська позиція є антиукраїнською та антидержавною й загрозливою для національної безпеки України. Бо в умовах «інформаційної війни», тимчасової окупації територій та збройного конфлікту не може у громадян бути невизначеної позиції, не може бути все одно. Бо позиція громадянина, коли немає ніякої різниці якою мовою говорити, зокрема, на державному рівні, армії якої країни служити та в чий церкві молитися – Київській чи Московській митрополії, ставить його одразу на бік ворога і по той бік кордону. Тому варто завжди розуміти, з якого боку збройного протистояння ти, як громадянин України, себе бачиш, – і відповідно формувати свою позицію, не зважати на пропаганду, що точиться із соцмереж. Адже, приміром, користування мовою окупантів не може бути причиною для утисків державної мови титульної нації, що захищається від агресії або виправданням для обстрілів українських мирних територій. Тому ухвалення та набуття чинності у 2021 році «Закону про забезпечення функціонування української мови як державної» є важливим кроком як для внутрішньої, так і для зовнішньої державної політики України.

Які є дієві на сьогодні шляхи, способи та механізми запобігання інформаційним загрозам безпеки спілкування в Інтернет-просторі, а також боротьби з вище переліченими конфліктними процесами в інформаційній сфері в умовах «інформаційної агресії» та реваншистської політики РФ?

Відповідно до функцій та компетенцій, що визначені Конституцією України, здійснювати

«координацію та контроль за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони в умовах воєнного або надзвичайного стану та при виникненні кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці України» повинна Рада національної безпеки і оборони України (далі – РНБО). У цьому РНБО мають сприяти Міністерство культури та інформаційної політики й інші та різні громадські організації, що займаються спростуванням інформаційної агресії РФ проти України. Про інформаційну безпеку в Україні належить дбати кіберфахівцям СБУ. У сфері інформаційної безпеки України з 2012 р. працює окремий підрозділ СБУ – Департамент контрозвідувального захисту інтересів держави у сфері інформаційної безпеки (ДКІБ СБУ) [2, с. 123]. 25 січня 2018 р. на базі ДКІБ СБУ було створено Ситуаційний центр забезпечення кібербезпеки. З того часу почала функціонувати «система управління подіями інформаційної безпеки SIEM (Security information and event management), що моніторить події та потенційні загрози в режимі реального часу та дозволяє аналізувати стан інформаційної безпеки та блокувати вебресурси, які використовуються у злочинних цілях [8]. 7 травня 2021 р. в Україні було створено Центр протидії дезінформації (ЦПД), що покликаний співпрацювати з міжнародними партнерами та допомагати у протидії іноземному втручанням у внутрішньодержавні справи України та боротьбі з дезінформацією. ЦПД «забезпечуватиме РНБО інформаційно-аналітичними матеріалами щодо інформаційної безпеки України». Крім того, «братиме участь у розробці та реалізації Стратегії інформаційної безпеки, здійсненні аналізу стану її реалізації, зокрема, з питань протидії дезінформації» [17]. Рішенням РНБО від 14 травня 2021 року «Про Стратегію кібербезпеки України» визначено, що гібридна агресія Російської Федерації проти України є загрозою кібербезпеці України [18].

15 вересня 2021 р. важливим кроком у протидії російській інформаційній агресії стало затвердження Урядом та ухвалення РНБО положень «Стратегії інформаційної безпеки України», тобто злагодженого плану дій кризових, стратегічних, нарративних та урядових комунікацій на 2021–2025 рр. Згідно положень документу було визначено поняття «інформаційна безпека України» – стан захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, при якому встановлюється ефективна система захисту і протидії нанесенню шкоди через поширення негативних інформаційних впливів, зокрема, через координоване поширення недостовірної інформації, негативні наслідки застосування інформаційних технологій, несанкціоноване розповсюдження, використання й порушення цілісності, конфіденційності та доступності інформації» [24; 26].

Для підвищення рівня медіаграмотності, інформування про небезпеки пропаганди та поширення неправдивої інформації (фейків) у ЗМІ,

викриття неправдивої інформації про Україну та інші держави світу, волонтери Громадської організації «Центр Медіареформи» створили Інтернет-проект StopFake (укр. СтопФейк), що діє з 2014 р. і приносить видимі результати. У 2020 р. журналісти StopFake стали партнерами Facebook і розпочали співпрацю з дезінформацією в мережі (разом з VoxCheck). На платформі СтопФейку можна знайти перевірені факти, що поширюються в мережі Facebook (ФВчек). Цього ж 2020 року СтопФейк приєднався до Міжнародної фактчекінгової мережі The International Fact-Checking Network (IFCN) [23].

Саме після досить успішної роботи СтопФейку «РФ змінила підхід у веденні інформаційної кампанії проти України, – вважає експерт AMES С. Данилов, – і замість фейків тепер поширює таку інтерпретацію виступів реальних спікерів із посиленням певних месиджів, яка направлена на те, щоб призвести до хаосу та некерованості серед людей» [6]. Оскільки С. Данилов є керівником проекту «Попередження конфліктів у Південній Україні», що здійснюється Центром близькосхідних досліджень, то під час онлайн круглого столу «Російська пропаганда та плани Кремля на Півдні України», який транслював Укрінформ, він підкреслив, що наразі РФ перейшла на новий рівень маніпуляції в інформаційному просторі і тепер намагається більше не використовувати пряму брехню.

Також з 2019 р активно протидіє інформаційній агресії Громадська організація «Міжнародний центр протидії російській пропаганді» (ГО «МЦПРП»), що оприлюднила «Огляд основних операцій російського інформаційного впливу в Україні за перше півріччя 2021 року» [15, с. 4].

Оскільки російська пропаганда дестабілізує весь Інтернет-контент, то протиставляти їй потрібно контрпропаганду або щось інше, наприклад, як пропонує євроатлантичний досвід – стратегічні комунікації. «Стратегічні комунікації по суті означають обмін (тобто під час спілкування) смислами / ідеями на підтримку національних цілей (тобто стратегічно)» [9, с. 69, 72].

Міжнародний досвід протидії гібридним загрозам з питань стратегічних комунікацій, зокрема, країн членів ЄС та США проаналізувала А. Паршикова. У підготовленій нею аналітичній довідці зазначено, що у листопаді 2016 Європейський парламент прийняв Резолюцію «Стратегічні комунікації Європейського Союзу як протидія пропаганді третіх сторін» (EU strategic communication to counteract propaganda against it by third parties) [7; 16, с. 2, 30; 21;]. У березні 2016 р. Сенат США розглянув Законопроект «Про протидію інформаційній війні», яким передбачалося створення комплексної стратегії боротьби з дезінформацією і пропагандою у світі, яку поширюють Росія та Китай [16, с. 5]. При Державному департаменті США було створено підрозділ Глобальний центр взаємодії (Global Engagement Center), що у своїй доповіді від 6 серпня 2020 р. заявив про те, що Кремль

використовує інформацію в якості зброї та несе пряму відповідальність за це [16, с. 5].

У всьому світі загалом почастишали випадки хакерських атак на державні органи управління, державні або приватні компанії та бізнеси, освітні та наукові установи, охорони здоров'я та ін. Під час гібридної війни з РФ «інформаційна агресія» так само є загрозою для національної безпеки України.

Показовим у цьому аспекті є численні витoki персональних даних, які хакери «витагають» із соцмереж та продають зловмисникам під час т.зв. «збоїв» або «вилягання» мереж. Останній такий глобальний збій, приміром, стався у Facebook 04.10.2021 та тривав понад 6 годин. Портал DOWNDetector, що відстежує роботу популярних Інтернет-ресурсів, назвав цей збій найбільшим в історії цієї мережі. Є припущення, що під час нього в Інтернет-мережу було «злито» персональні дані понад 1,5 млрд. користувачів Facebook. Адже, як виявляється, поки в результаті збою користувач не має до них доступу – дані досить легко викрасти. Тому перш, ніж реєструватися в соцмережах та надавати їм право доступу до своїх персональних даних, слід добре подумати про їх захист [28].

Висновки і пропозиції. Отже, в умовах світової гібридної війни на українському інформаційному фронті на рівні державних структур і громадських організацій в Україні проводиться державно-управлінське, оперативно-службове, соціально-правове, оперативно-розвідувальне та контрозвідувальне забезпечення інформаційної безпеки України як аналог міжнародних законотворчих та політико-правових засобів, методів і механізмів протидії пропаганді, дезінформації та спосіб спростування фейків. Суспільство потребує популяризації знань про інформаційну безпеку України як засіб протидії політиці реваншу РФ. Адже інформаційна безпека – це важлива складова національної безпеки України. Останнім часом інформаційний чинник став ще більш впливовим у боротьбі проти країни-агресора. Безпековий вимір спілкування в соцмережах дуже не стабільний. Проте все ж, в українського громадянського суспільства загалом і в українських Інтернет-користувачів, зокрема Facebook, є всі підстави, можливості та інструменти, щоб на всіх рівнях давати відсіч інформаційній агресії Кремля та захищати український національний етнокультурний простір.

1. Агресія Росії проти України: Історичні передумови та сучасні виклики. Кер. проекту, упоряд., наук. ред. П. П. Гай-Нижник. Київ: «МП Лєся», 2016. 586 с.

2. Білоус І.А. Соціально-правове забезпечення інформаційної безпеки України. *Інформаційна агресія Російської Федерації проти України: Науковий семінар ХНУ ПС ім. І. Кожедуба* 12.12.2019. URL: <http://www.hups.mil.gov.ua/assets/doc//science/stud-conf/informacijna-agresiya-rf-proti-ukraini-2/31.pdf>.

3. Вовк Н. Явище тролінгу в Інтернеті як загроза інформаційному суспільству. *Інформація, комунікація, суспільство 2013: Матеріали 2-ої Міжнародної наукової конференції ІКС-2013, 16–19 травня 2013 року (Львів, Славське)*. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2013. С. 104–105.

4. Воропаєва Т. Конфліктизація культурно-історичного простору українства в умовах сучасних загроз: теорія і практика. *Українознавчий альманах*. Київ: Міленіум, 2019. Випуск 25. С. 34–43.

5. Горбань Ю. О. Інформаційна війна проти України та засоби її ведення. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2015. № 1. С. 136–141.

6. Данилов С. РФ змінила підхід у веденні інформаційної війни проти України. *Укрінформ*. 31.07.2020. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3073912-rf-zminila-pidhid-u-vedenni-informacijnoi-vijni-proti-ukraini-ekspert.html>.

7. Європейський парламент ухвалив резолюцію щодо протидії російській пропаганді. *Главком*. 23.11.2016 р. URL: <https://glavcom.ua/news/jevropejskiy-parlament-uhvaliv-rezolyuciyu-shchodo-protidiji-rosijskiy-propagandi-384228.html>.

8. Захист інформаційного та кіберпростору. Служба безпеки України. URL: <https://ssu.gov.ua/zabezpechennia-informatsiinoi-bezpeky>.

9. Інформаційні виклики гібридної війни: контент, канали, механізми протидії: аналітична доповідь. За заг. ред. А. Баровської. Київ: НІСД, 2016. 109 с.

10. Кокарча Ю.А. Тролінг як засіб політичної маніпуляції в інтернет-просторі. *Науковий часопис НПУ імені Михайла Драгоманова*. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. Київ, 2016. Вип. 20. С. 77–82.

11. Крисаченко В. Онтологія національних інтересів України: системні пріоритети. *Українознавство*. 2021. № 2 (79). С. 8–29.

12. Медведєв В. Почему безсмысленны контакты с нынешним украинским руководством. *Коммерсантъ*. № 184/П від 11.10.2021. С. 3. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/5028300>.

13. Могилко С.В. Тролінг як спосіб психологічної маніпуляції в Інтернеті. *Вісник Черкаського університету. Серія Філологічні науки*. Черкаси: Видавництво ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2008. – С. 57–60.

14. Назаренко Г.І. Тролінг-коментарі в інструментарії інформаційних війн у медійному просторі України: *Матеріали XXI Міжнародної науково-технічної конференції «Авіа 2015»: Тези*, Київ: НАУ, 2015.

15. Огляд основних операцій російського інформаційного впливу в Україні за перше півріччя 2021 року. Київ, липень 2021 року. URL: https://drive.google.com/file/d/1iGc0ltCf-Yp23vN_8WukS7pZp5dSRAYv/view.

16. Паршикова А. Міжнародний досвід протидії гібридним загрозам: законодавче регулювання та

організації з питань стратегічних комунікацій. Інформаційна довідка, підготовлена Європейським інформаційно-дослідницьким центром на запит народного депутата України. 2018. URL: <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29377.pdf>.

17. Питання Центру протидії дезінформації: Указ Президента України №187/2021 від 07.05.2021. Президент України: Офіційне інтернет-представництво. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1872021-38841>.

18. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про Стратегію кібербезпеки України»: Указ Президента України № 447/2021 від 14.05.2021. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/447/2021#Text>

19. Путин В. Об историческом единстве русских и украинцев. 12.07.2021. URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/66181>.

20. Путін розказав, як «біла і пухнаста» Росія страждає від замовних інформкомпаній. *Главлком*. 01.12.2016. URL: <https://glavcom.ua/news/putin-rozkazav-yak-bila-i-puhnasta-rosiya-strazhdaje-vid-zamovnih-informkampaniy-385651.html>.

21. Резолюція Європейського парламенту «Стратегічні комунікації Європейського Союзу як протидія пропаганді третіх сторін» (EU strategic communication to counteract propaganda against it by third parties). European Parliament resolution of 23.10.2016 on EU strategic communication to counteract propaganda against it by third parties. URL: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P8-TA-2016-0441+0+DOC+XML+V0//EN>.

22. Світова гібридна війна: український фронт. За ред. В. П. Горбуліна. Харків: Folio. 2017. 496 с.

23. СтопФейк. Про нас. STOPFAKE.ORG URL: <https://www.stopfake.org/uk/pro-nas/>

24. Стратегія інформаційної безпеки України [Проект]. 2021. С. 3–4. URL: <https://mkip.gov.ua/files/pdf/45698712365.pdf>.

25. Термінологічний словник з питань запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму, фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення та корупції. Чубенко А.Г., Лошицький М.В. та ін. Київ: Ваіте, 2018. 826 с.

26. Уряд схвалив Стратегію інформаційної безпеки до 2025 року. Урядовий портал. 15.09.2021. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-shvaliv-strategiyu-informacijnoyi-bezpeki-do-2025-roku>.

27. Фірт О. «Кремлеботи» як інструмент російського впливу в світі. ШПА (Школа політичної аналітики). 05.10.2018. URL: <https://spa.ukma.edu.ua/news-and-events/kremleboty-iaik-instrument-rosiyskogo-vplivu-v-sviti/>.

28. Через масштабний збій у Facebook в Мережу злизи дані 1,5 мільярда людей: робота компанії паралізована. *Уніан*. 04.10.2021. URL:

<https://www.ukrinform.ua/rubric-technology/3327122-zbij-u-facebook-spriciniv-zliv-danih-15-milarda-koristuvaciv.html>

29. Шатров В. Недофедерация. Региональные реформы Путина перетворили Росію в неоімперію. *Український тиждень*. 2013. № 8 (276). 21–27 лютого.

30. Як розпізнати Інтернет-тролів та чому з ними краще не сперечатися. *ESET*. 31.05.2021. URL: <https://eset.ua/ua/blog/view/115/kak-raspoznat-internet-trolley-i-pochemu-s-nimi-luchshe-ne-sporit>.

References

1. Haj-Nyzhnyk P. (ed.). (2016). *Ahresia Rosii proty Ukrainy: Istorychni peredumovy ta suchasni vykyky* [Russia's aggression against Ukraine: Historical preconditions and modern challenges]. Kyiv: «MP Lesia». 586 p. (in Ukrainian).

2. Bilous I.A. (2019). *Sotsial'no-pravove zabezpechennia informatsijnoi bezpeky Ukrainy* [Social and legal support of information security of Ukraine]. *Informatsijna ahresia Rosijs'koi Federatsii proty Ukrainy: Naukovyj seminar KhNU PS im. I. Kozheduba*. 12.12.2019. URL: <http://www.hups.mil.gov.ua/assets/doc/science/stud-conf/informacijna-agresiya-rf-proti-ukraini-2/31.pdf> (in Ukrainian).

3. Vovk N. (2013). *Yavysche trolinhu v Interneti iak zahroza informatsijnomu suspil'stvu* [The phenomenon of trolling on the Internet as a threat to the information society]. *Informatsiia, komunikatsiia, suspil'stvo 2013: materialy 2-oi Mizhnarodnoi naukovoi konferentsii IKS-2013. 16–19 travnia 2013 roku (L'viv, Slavs'ke)*. Lviv: Vydavnytstvo L'vivs'koi politekhniki. Pp. 104–105 (in Ukrainian).

4. Voropaieva T. (2019). *Konfliktizatsiia kul'turno-istorychnoho prostoru ukrainstva v umovakh suchasnykh zahroz: teoriia i praktyka* [Konfliktization of the cultural and historical space of Ukrainians in the conditions of modern threats: theory and practice]. *Ukrainoznavchij al'manakh*. Kyiv: Millennium. № 25. Pp. 34–43 (in Ukrainian).

5. Horban Yu. O. (2015). *Informatsijna vijna proty Ukrainy ta zasoby ii vedennia* [Information war against Ukraine and means of its conduct.]. *Visnyk Natsional'noi akademii derzhavnogo upravlinnia pry Prezydenyovi Ukrainy*. № 1. Pp. 136–141 (in Ukrainian).

6. Danylov S. (2020). *RF zminyla pidkhid u vedenni informatsijnoi vijny proty Ukrainy* [The Russian Federation changed its approach to waging an information war against Ukraine]. *Ukrinform*. 31.07.2020. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3073912-rf-zminila-pidhid-u-vedenni-informacijnoi-vijni-proti-ukraini-ekspert.html> (in Ukrainian).

7. *Jevropejs'kyj parlament ukhvalyv rezoliutsiiu schodo protydii rosijs'kij propahandi* [The European Parliament adopted a resolution to counter Russian propaganda]. (2016). *Glavkom*. 23.11.2016. URL: <https://glavcom.ua/news/jevropejskiy-parlament-uhvaliv-rezolyuciyu-shchodo-protidijji-rosiyskiy-propagandi-384228.html> (in Ukrainian).

8. *Zakhyst informatsijnoho ta kiberprostoru* [Protection of information and cyberspace]. Sluzhba bezpeky Ukrainy. URL: <https://ssu.gov.ua/zabezpechennia-informatsiinoi-bezpeky> (in Ukrainian).
9. Barovska A. (ed.) (2016). *Informatsijni vyklyky hibrydnoi vijny: kontent, kanaly, mekhanizmy protydii: analitychna dopovid* [Information challenges of hybrid warfare: content, channels, counteraction mechanisms: analytical report]. Kyiv: NISD. 109 p. (in Ukrainian).
10. Kokarcha Yu.A. (2016). *Trolinh iak zasib politychnoi manipuliatsii v internet-prostori* [Trolling as a means of political manipulation in the Internet space]. *Naukovyj chasopys NPU imeni Mykhajla Dragomanova. Serii 22. Politychni nauky ta metodyky vykladannia sotsial'no-politychnykh dystsyplin*. Kyiv. № 20. Pp. 77–82 (in Ukrainian).
11. Krysachenko V. (2021). *Ontolohiia natsional'nykh interesiv Ukrainy: systemni priorytety* [Ontology of national interests of Ukraine: System Priorities]. *Ukrainoznavstvo*. № 2 (79). Pp. 8–29 (in Ukrainian).
12. Medvedev V. (2021). *Pochemu bezsmyslenny kontakty s nyneshnim ukrainskim rukovodstvom* [Why meaningless contacts with the current Ukrainian leadership]. *Kommersant*. № 184/P. 11.10.2021. P. 3. URL: <https://shhshhshh.kommersant.ru/doc/5028300> (in Russian).
13. Mohylko S.V. (2008). *Trolinh iak sposib psykholohichnoi manipuliatsii v Interneti* [Trolling as a way of psychological manipulation on the Internet]. *Visnyk Cherkas'koho universytetu. Serii Filolohichni nauky*. Cherkasy: Vydavnytstvo ChNU imeni Bohdana Khmel'nyts'koho. Pp. 57–60 (in Ukrainian).
14. Nazarenko H.I. (2015). *Trolinh-komentari v instrumentarii informatsijnykh vijn u medijnomu prostori Ukrainy* [Trolling-comments in the tools of information wars in the media space of Ukraine]. "Avia 2015": *Materialy XXI Mizhnarodnoi naukovoï konferensii [Tezy]*. Kyiv: NAU (in Ukrainian).
15. *Ohliad osnovnykh operatsij rosij'skoho informatsijnoho vplyvu v Ukraini za pershe pivrichchia 2021 roku* [Review of the main operations of Russian information influence in Ukraine for the first half of 2021] (2021). Kyiv, lypen. URL: https://drive.google.com/file/d/1iGc0ltCf-Yp23vN_8WukS7pZp5dSRAYv/view (in Ukrainian).
16. Parshykova A. (2018). *Mizhnarodnyj dosvid protydii hibrydnym zahrozam: zakonodavche rehuliuвання ta orhanizatsii z pytan' stratehichnykh komunikatsij* [International experience in combating hybrid threats: legislation and organizations on strategic communications]. Informatsijna dovidka, pidhotovlena Yevropejs'kym informatsijno-doslidnyts'kym tsentrom na zapyt narodnogo deputata Ukrainy. URL: <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29377.pdf> (in Ukrainian).
17. *Pytannia Tsentru protydii dezinformatsii: Ukaz Prezydenta Ukrainy № 187/2021 vid 07.05.2021* [Center for Counteracting Disinformation: Decree of the President of Ukraine № 187/2021 of 07.05.2021]. (2021). Prezydent Ukrainy. Ofitsijne Internet-predstavnytstvo. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1872021-38841> (in Ukrainian).
18. *Pro rishennia Rady natsional'noi bezpeky i oborony Ukrainy «Pro Stratehiiu kiberbezpeky Ukrainy: Ukaz Prezydenta Ukrainy № 447/2021 vid 14.05.2021»* [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine "On the Cyber Security Strategy of Ukraine": Decree of the President of Ukraine № 447/2021 of 14.05.2021]. (2021). *Verkhovna Rada Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/447/2021#Text> (in Ukrainian).
19. Putin V. (2021). *Ob istoricheskom edinstve rusksix i ukraincev* [About historical unity of Russians and Ukrainians]. 12.07.2021. URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/66181> (in Russian).
20. *Putin rozkazav, iak «bila i pukhnasta» Rosiia strazhdaie vid zamovnykh informkambanij* [Putin said how "white and fluffy" Russia suffers from commissioned information campaigns]. (2016). *Glavkom*. 01.12.2016 URL: <https://glavcom.ua/news/putin-rozkazav-yak-bila-i-pukhnasta-rosiia-strazhdaje-vid-zamovnih-informkambanij-385651.html> (in Ukrainian).
21. *Rezoliutsiia Yevropejs'koho parlamentu «Stratehichni komunikatsii Yevropejs'koho Soiuzu iak protydii propahandi tretikh storin» vid 23.10.2016* [European Parliament resolution of 23.10.2016 on EU strategic communication to counteract propaganda against it by third parties]. (2016). URL: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P8-TA-2016-0441+0+DOC+XML+V0//EN>.
22. Horbulin V. P. (ed.). (2017). *Svitova hibrydna vijna: ukrains'kyj front*. [World Hybrid War: the Ukrainian front]. Natsional'nyj instytut stratehichnykh doslidzen'. Kharkiv: Folio. 496 p. (in Ukrainian).
23. *StopFejk. Pro nas*. [StopFake. About us]. STOPFAKE.ORG. URL: <https://www.stopfake.org/uk/pro-nas/> (in Ukrainian).
24. *Stratehiia informatsijnoi bezpeky Ukrainy. Proekt* [Information Security Strategy of Ukraine [Project]. (2021). Pp. 3–4. URL: <https://mkip.gov.ua/files/pdf/45698712365.pdf> (in Ukrainian).
25. Chubenko A.H., Loshyts'kyj M.V. and others (2018). *Terminolohichnyj slovnyk z pytan' zapobihannia ta protydii lehalizatsii (vidmyvanniu) dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shliakhom, finansuvanniu terorizmu, finansuvanniu rozpovsiudzhennia zbroi masovoho znyschennia ta koruptsii* [Terminological dictionary on prevention and counteraction to legalization (laundering) of proceeds from crime, terrorist financing, financing the proliferation of weapons of mass destruction and corruption]. Kyiv: Vaite, 826 p. (in Ukrainian).

26. *Uriad skhvalyv Stratehiiu informatsijnoi bezpeky do 2025 roku* [The Government has approved the Information Security Strategy until 2025]. (2021). *Uriadovyj portal*. 15.09.2021. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-shvaliv-strategiyu-informacijnoyi-bezpeki-do-2025-roku> (in Ukrainian).

27. First O. (2018). «Kremlboty» iak instrument rosij's'koho vplyvu v sviti [Kremlin bots as an instrument of Russian influence in the world]. *ShPA. Shkola Politychnogo Analizu*. 05.10.2018. URL: <https://spa.ukma.edu.ua/news-and-events/kremlboty-iak-instrument-rosijskogo-vplyvu-v-sviti/> (in Ukrainian).

28. *Cherez masshtabnyj zbij u Facebook v Merezhu zlyly dani 1,5 mil'iarda liudej: robota kompanii paralizovana* [Due to a large-scale failure on Facebook, 1.5 billion people leaked data to the Web: the company's

work is paralyzed]. (2021). *Unian*. 04.10.2021. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-technology/3327122-zbij-u-facebook-spriciv-zliv-danih-15-milarda-koristuvaciv.html> (in Ukrainian).

29. Shatrov V. (2013). *Nedofederatsiia. Rehional'ni reformy Putina peretvoryly Rosiiu v neoimperiiu* [Sub-federation. Putin's regional reforms have turned Russia into a neo-empire]. *Ukrains'kyj tyzhden'*. № 8 (276). 21–27 liutogo.

30. *Yak rozpoznavaty Internet-troliv ta chomu z nymy krasche ne sperechatysia* [How to recognize Internet trolls and why it is better not to argue with them]. (2021). *ESET*. 31.05.2021. URL: <https://eset.ua/ua/blog/view/115/kak-raspoznat-internet-trolley-i-pochemu-s-nimi-luchshe-ne-sporit> (in Ukrainian).

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2021.29.19>
УДК [241+37.01](477)

Олена Петутіна

кандидат філософських наук, професор,
кафедра українознавства, культурології та історії науки,
Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»

ORCID: 0000-0001-9619-9592
Email: pochta210819@icloud.com

Марина Міщенко

кандидат філософських наук, доцент
кафедра українознавства, культурології та історії науки
Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»

ORCID: 0000-0001-8592-1009
Email: vykladach.ukr@gmail.com

РЕЛІГІЙНА СКЛАДОВА КАРТИНИ СВІТУ ВИКЛАДАЧА ТЕХНІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Анотація. Дана стаття присвячена вивченню місця та ролі релігійної складової в світогляді сучасного викладача. Принцип світськості в правовому полі України є гарантією свободи кожного самостійно ухвалювати рішення, самовизначатися в духовній сфері без втручання фактора влади. Свобода совісті, яку проголошує законодавство України, означає сповідання певної релігії, чи атеїстичний світогляд. При цьому важливим є загальне визнання значущості релігії, розуміння її історичної ролі, створення атмосфери терпимості та поваги до Іншого, відсутність стереотипів та забобонів. Відокремлення релігії від держави внаслідок секуляризації, нейтральність держави по відношенню до церкви, не означає байдужості до релігійних цінностей. XXI сторіччя, навпаки, ставить питання про залучення етичних та релігійних норм до виховного процесу для формування високодуховних якостей у молоді. Серед актуальних завдань духовного розвитку сучасної України – підняття рівня національно-патріотичної свідомості громадян. Це актуально в умовах глобалізації, входження вітчизняної системи вищої освіти в Болонський процес, бо підготовка майбутніх фахівців визначає одну з основних тенденцій захисту національних інтересів. При викладанні гуманітарних дисциплін важливо підкреслювати зв'язок релігії та становлення

української культури ще з часів Київської Русі, освітлювати значення для сучасної демократичної України мирного співіснування різних релігійних конфесій, освітлювати загальне історичне та культурне значення Томосу про автокефалію Православної Церкви України від 2019 року тощо. В цьому провідна роль належить викладачу, а головною характеристикою блоку соціально-гуманітарних дисциплін залишається вивчення особистості, її духовної культури в просторі і часі та педагогіки, спрямованої на всебічно розвинену сучасну людину.

Ключові слова: релігійна освіта, світська освіта, секуляризація, толерантність, етика, світогляд, національна свідомість, духовність.

Olena Petutina

Ph.D. in philosophy, Professor,
Department of Ukrainian studies,
Cultural studies and the History of science,
National Technical University
"Kharkiv Polytechnic Institute"

Maryna Mishchenko

Ph.D. in philosophy, Associate Professor,
Department of Ukrainian studies,
Cultural studies and the History of science,
National Technical University
"Kharkiv Polytechnic Institute"

RELIGIOUS COMPONENT IN THE WORLD PICTURE OF A LECTURER OF TECHNICAL UNIVERSITY

Abstract. This article is devoted to the study of the place and role of the religious component in the worldview of the contemporary teacher. The principle of secularism in the legal field of Ukraine is a guarantee of everyone's freedom to make decisions independently, to self-determine in the spiritual sphere without the intervention of the power factor. Freedom of conscience, proclaimed by the Law of Ukraine on Freedom of Conscience and Religious Organizations, means the confession of a certain religion or atheistic worldview. At the same time, it is important to generally recognize the weight of religion, understand its historical role, create an atmosphere of tolerance and respect for the Other, the absence of stereotypes and prejudices. Separation of religion from the state due to secularization, the neutrality of the state in relation to the church, does not mean indifference to religious values. The XXI century, on the contrary, raises the question of involving generally humane ethical religious norms in the educational process for the formation of highly spiritual qualities in young people. Among the urgent tasks of the spiritual development of contemporary Ukraine is raising the level of national-patriotic consciousness of citizens. The entry of the domestic higher education system into the Bologna process is relevant in globalization because training future professionals determines one of the outstanding trends in the protection of national interests. It is important to emphasize the connection between religion and the formation of Ukrainian culture since the times of Kievan Rus, to highlight the importance for modern democratic Ukraine of peaceful coexistence of different religious denominations, coverage of the general historical and cultural significance of the Tomos on Autocephaly of the Orthodox Church of Ukraine from 2019. The leading role belongs to the teacher, and the main characteristic of the block of social-humanitarian disciplines remains the study of personality, its spiritual culture in space and time and pedagogy aimed at a comprehensively developed man of today.

Keywords: religious education, secular education, secularization, tolerance, ethics, worldview, national consciousness, spirituality.

Постановка проблеми. Насичене подіями релігійне життя сучасної України в центрі постійної уваги політиків і науковців, громадських і релігійних організацій. Останнім часом усе більш дискусійною стає проблема інкорпорації релігійного компоненту в систему вищої школи України. Активізується діяльність зі студентами ЗВО християнських конфесій, міжнародних нетрадиційних релігійних організацій, Всесвітньої асамблеї ісламської молоді, буддистських і мусульманських культурних центрів, нових релігійних течій тощо.

Закон України «Про освіту» закріплює принципові положення про пріоритет загальнолюдських духовних цінностей, науковий характер освіти, її незалежність від політичних партій, суспільних і релігійних організацій. У Статті 6. Закону України «Про свободу совісті й релігійні організації» констатується, що: «Державна система освіти в Україні відділена від церкви (релігійних організацій), має світський характер. Доступ до різних видів і рівнів освіти надається громадянам незалежно від їх відношення до релігії» [3].

Разом з тим, Міністерство освіти і науки України підтримує необхідність діалогу між державою та релігійною спільнотою для подальшого вдосконалення державно-конфесійних відносин. Саме на цьому наголошував міністр освіти і науки України Сергій Шкарлет під час зустрічі з членами Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій, що відбулася 11 лютого 2021 р. Він зазначив важливу роль у забезпеченні такого діалогу через діяльність Громадської ради з питань співпраці з церквами та релігійними організаціями при МОН. «Духовна сфера є об'єднуючою для всіх людей. МОН відкрите для всіх, хто несе в суспільство мораль та спрямовує свої зусилля на об'єднання України» [4]. На засіданні Громадської ради 4 березня йшлося про потребу викладання предметів морального спрямування в закладах освіти, а також про важливість залучення ЗМІ до розвитку морально-духовної освіти. Сформовано пропозицію створення Робочої групи з опрацювання питань морального виховання. 23 серпня 2021 року укладено угоду про співпрацю МОН та Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій, в основі якої – ідея гармонізації державно-конфесійних відносин у галузі освіти, забезпечення права громадян на свободу совісті та формування моральності й духовності здобувачів освіти. «Різні Церкви і релігійні організації мають свої підходи. Цей документ передбачає щось, що є спільним для всіх – для християн різних конфесій, юдеїв, мусульман. Всі ми хочемо виконати свій обов'язок – дбати про всестороннє виховання наших дітей і молоді» [11].

Таким чином, створено умови для співпраці та актуалізовані питання моральності та духовності в освітньому процесі. Особливості такої співпраці закріплені в конституціях та нормативних актах багатьох країн Європи, і вони спираються на специфіку державно-церковних відносин. І навіть відокремлення і нейтральність держави по відношенню до релігій не має означати байдужості чи зневаги до існуючих в державі релігійних утворень. Найважливішою сферою суспільного буття, де інтереси держави і церкви завжди перетинаються є, безумовно, освіта, яка ґрунтується на духовних цінностях, передусім гуманізму, толерантності, патріотизму, національній самосвідомості. Для демократичної України сьогодні, що має в недалекому минулому історію політики атеїзму на рівні держави СРСР та стрімкого розвитку релігійних процесів в часи незалежності, актуальними залишаються проблеми взаємовідносин релігії/держави, релігії/освіти, залучення етичних норм релігій до світської освіти, а також визначення місця релігійних знань та релігійного світогляду в картині світу викладача.

Аналіз досліджень та публікацій.

Багатоаспектні проблеми взаємовідносин держави і релігії в освіті аналізуються у працях М. Бабія, Н. Бойченко, М. Гордієнка, В. Єленського, М. Заковича, В. Кременя, І. Кураса, О. Панасенка,

М. Рибачука, С. Онищука, І. Якухно та ін. Основна увага приділяється питанням розвитку системи духовної освіти в Україні та її взаємодії з освітою світською, насамперед у площині морального здоров'я нації та розбудови демократичних засад суспільства. Як справедливо зазначає І. Якухно: «Вагомість збалансованості духовного і світського в освітньому процесі зумовлена необхідністю виховання в індивідів толерантного ставлення до інакшості, формування відчуття власної причетності до відповідної культурно-духовної традиції та необхідності зв'язати своє життя з її ціннісними орієнтаціями <...> Релігійно-духовний чинник має враховуватися в системі вищої освіти за умов її трансформації та входження в Болонський процес» [12]. В роботах М. Рибачука досліджуються роль церкви у сфері освіти і науки, можливі аспекти співпраці в інтересах людини та суспільства [10]. О. Панасенко [6] аналізує релігійну мережу в Україні і наводить приклад позитивної реалізації співпраці держави та православ'я в сфері освіти.

На жаль, поза увагою науковців залишається проблема ролі релігії в духовній культурі викладача як суб'єкта освітньо-виховного процесу ЗВО. Разом з тим існує цікавий соціологічний матеріал, накопичений багатьма університетами, зокрема технічними.

Мета дослідження. Спираючись на соціологічні дослідження, що декілька років поспіль проводилися в НТУ «ХПІ» (2008-2010; 2015-2018), а також аналізуючи сучасні тенденції взаємовідносин релігійних конфесій та сфери освіти, стаття висвітлює релігійну складову картини світу викладача вищого навчального закладу (зокрема, технічного) та значення цієї складової для сучасного освітнього процесу.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, Україна ніколи не була «релігійною пустелею», навіть за радянських часів її релігійне життя характеризувалося як досить насичене, незважаючи на численні експерименти з викорінювання традиційних вірувань, коли участь релігійних інституцій у процесі соціалізації майже трьох поколінь громадян зводилася до мінімуму.

Для України початку XXI століття характерний бурхливий церковно-інституціональний розвиток і разом з тим зростання самодекларації релігійності (більш ніж 2/3 опитаних різними соціологічними службами [8; 9]); незначне зростання показників, що визначають послідовність релігійної поведінки; високий рівень ідентифікації громадян із «православ'ям взагалі» тобто культурним простором, де знімається питання про остаточну ідентичність.

Сьогодні дуже складно виділити єдиний тип релігійної культури в Україні, однак певні загальні риси конфесійно-культурної атмосфери в суспільстві все ж таки існують. Помітне заохочення в цій атмосфері має публічна риторика з приводу власної релігійності, вона навіть є показником респектабельності: політики, діячі культури, зірки

спорту підкреслюють особисте відношення до віри, що стає «справою індивідуального смаку» і суб'єктивної переваги. Разом з тим зростає привабливість нетрадиційних і східних вірувань (у тому числі й в освітньому середовищі), що акцентують увагу на самопізнанні й реалізації існуючого потенціалу, а також на спілкуванні зі світом за допомогою медитації, самозаглиблення та ін.

Основними характеристиками сучасної релігійної свідомості, на яку істотний вплив справляє секуляризація, є плюралізм, синкретизм, гетерогенність, динамізм на тлі яких відбувається поступове розмивання самої ідеї Бога. Поліконфесіональний характер релігійного життя, протиріччя інформаційного суспільства, урбанізація та інші фактори змінюють роль релігії й церкви насамперед у житті віруючих. Більшість із них втратили або зовсім не мають чітких уявлень про догмати – базисні аксіологічні принципи, що сповідуються всіма представниками даної конфесії як фундаментальні положення їхньої релігії. Хоча як і раніше, у масовій свідомості існує образ «справжнього віруючого», що послідовно виконує релігійні приписи, свято вірує в найважливіші положення своєї церкви, регулярно відвідує богослужіння та демонструє високоморальну поведінку в усіх сферах своєї життєдіяльності.

Разом із тим зростає кількість людей, що не спроможні сформувати чітку світоглядну орієнтацію; вони й не вважають себе істинно віруючими, але так чи інакше асоціюють себе з вірою батьків, оточення, народу взагалі. Багатьох сучасних мирян характеризує споживче, формальне відношення до віри, духовного наставника та відвідування храму. Як правило, миряни мало що знають про доктрину власної конфесії, не говорячи вже про інші релігійні традиції.

Плюралізм у конфесіональному просторі України веде до зміни традиційної системи соціальних функцій релігії та її ролі. В житті громадян, що не займаються політикою, вона усе більше переміщується із суспільного життя у сферу приватного буття, інституціональна релігійна свідомість замінюється особистісною. А тому підвищується значущість індивідуального вибору. Про це свідчать дані комплексних соціологічних досліджень «Викладач НТУ «ХПИ»», що проводилися протягом десяти останніх років. Серед їхніх завдань – аналіз ролі релігії у духовному житті педагога технічного університету.

Насамперед релігія сприяє залученню до культурних цінностей і національних традицій. Для майже 35% опитаних викладачів культуро транслююча функція релігії є пріоритетною. Понад 19% респондентів відзначили, що саме релігія є для них головним джерелом осягнення культурної спадщини. При цьому релігія забезпечує розвиток, збереження й передачу від покоління до покоління не тільки цінностей сакральної культури, а й народної. Приналежність більшості наших громадян до традиційних в Україні вірувань детермінована тісним

зв'язком релігійної й національної самосвідомості, при якому релігія в усьому багатстві її проявів виступає не тільки як особлива система, але й звичне культурне середовище, національний спосіб життя.

За результатами опитувань, майже для третини викладачів релігія – це найважливіший засіб морального вдосконалювання. Даний показник не є занадто низьким, бо в різних дослідженнях останніх років відзначається характерна тенденція: релігія втрачає роль морального імперативу життєдіяльності навіть для віруючих, Бог у їхній свідомості, як правило, далекий і абстрактний суддя, що виносить ухвали за земну поведінку. Вони дотримуються не стільки етики, скільки етикету релігії, насамперед обрядів, пов'язаних із особистим життям (в основному за необхідністю віддати данину традиції, суспільній думці). Доктринальні та практичні компоненти релігії відходять при цьому на другий план.

Більше 30% викладачів НТУ «ХПИ» вважають, що релігія допомагає їм долати протиріччя реального світу. І сьогодні актуальні слова Д. Мережковського про людину, що «живе у величезному сучасному місті, як у справжній первісній пустелі. Ні поезії, ні любові, ні віри в Бога. Хіба не може бути холодного звіриного серця у вченого, який, поринувши у свою крихітну схоластичну спеціальність, забув про людей і Бога», – запитував він у читача та з зажурило зауважував, – «Ми занадто захопилися матеріальною стороною культури, могутністю техніки, досить підозрілими дарунками цивілізації <...> Крім удосконалення комфорту, техніки, матеріальної сторони життя в усіх великих історичних культурах існує духовна, безкорислива зернина <...>, установлення нового зв'язку людського серця з божественним началом світу, з нескінченним» [5, с.173–174].

Людина завжди шукає у релігії розрядку, розраду, катарсис. Роз'єднаність, утома від щоденності й очевидності, незадоволеність своїм положенням, нездійсненність мрій та устремлень, а також потреба у співчутті, милосерді, безпеці – усе це спонукає звертатися до релігії. Дефіцит позитивних емоцій, що негативно впливає на психологічний стан людини, викликає в ній потребу впорядкувати свій духовний світ, привести його у стан цілісності й навіть гармонії. Релігія має можливість вивести людину з кола життєвих турбот, дозволяє задовольнити бажання, які в силу тих чи інших обставин не реалізуються. Вона здатна змінити свідомість людини, умови її буття. Дуже важливим є психологічний аспект компенсації – зняття стресу, зниження напруги, збереження душевної рівноваги й спокою. 29,6% опитаних викладачів серед призначень релігії виділяють саме її компенсаторну функцію й вважають, що релігія сприяє відновленню втраченої гармонії.

Як відомо, релігія формує власну картину світу, створює особливі, тільки їй властиві схеми вдосконалення громадському життю, прагне

визначити місце та роль особистості в системі природи й суспільства. І оскільки сучасна людина прагне знайти себе в різноманітті існуючих світоглядних парадигм, визначитися духовно, релігія як одна з найважливіших складових духовної культури закономірно включається в сферу її інтересів.

Духовні пошуки представників гуманітарно-технічної інтелігенції, викладачів у тому числі, перебувають у динамічному русі поступового прагматичного засвоєння певних знань про релігію, що не позбавлені протиріч між науковими й богословськими концепціями, між релігійною догматичністю й свободою в релігії, між дотриманням традиції й бажанням новизни, модернізації релігійного життя й культури.

Разом з тим формуються різноманітні синтетичні світоглядні уявлення, які сприяють органічному з'єднанню цінностей західних і східних культур, положень нових і прадавніх традиційних вірувань, релігійних ідей і неомістичних одкровенень, результатів наукового пошуку й ідеї богошукання. Поширюється інтерес до містики, віри в спілкування з духами, захоплення магією, знахарством, гаданнями, астрологією, що поєднують релігійне, світське, раціональне, найчастіше виступаючи еклектикою з положень різних доктрин, наукових концепцій і теорій.

Світоглядну функцію релігії у науковій літературі часто називають смисловизначальною або функцією «значень». Знання людини – навіщо вона існує, що відбуваються довкола, у чому сенс життя, як досягти щастя – роблять її сильною, впевненою у собі. Майже 16% опитаних вважають, що релігія надає зміст їхньому життю й тим самим надає можливість вирватися за межі обмеженості, підтримує надію на досягнення кращого майбутнього, на рятування від страждань, нещастя, самотності. Релігійний світогляд реалізується також через світовідчуження (емоційне прийняття або заперечення). У цьому зв'язку показовим є факт: для 3,7% респондентів релігія – головне джерело духовної насолоди.

Комунікативну функцію релігії виділяють серед її призначень тільки 2,1% викладачів університету. Можна припустити, що це віруючі люди, які спілкуються з одновірцями, а також із Богом, святими, душами предків, що виступають посередниками спілкування – у молитві, проповіді, обрядах, святах тощо. Слід зауважити, що зв'язок з божеством, яким би воно не було, є особлива форма внутрішнього діалогу. У його структурі: звертання до божества як істоти, здатної чути й реагувати; викладення йому своїх таємних переживань, помислів і бажань; надія на розуміння, співчуття й допомогу. Можливість саме такого спілкування обумовлена наявністю образів, створених художніми засобами.

Разом із тим результати проведених досліджень підтвердили актуальність проблеми свободи совісті. Як відомо, принцип свободи совісті

означає визнання прав людини на самостійний вибір своїх переконань, можливостей їхнього прояву в діях. У контексті, що нас цікавить, свобода совісті – багатоаспектний феномен, що охоплює різноманітні сфери культурного, світоглядного, морального самовизначення й самореалізації особистості; свобода віросповідання – тільки один, хоча й найважливіший компонент у її структурі.

На жаль, багатогранне по своїй суті поняття свободи совісті у нормативних документах і наукових публікаціях найчастіше зв'язується, а точніше отожднюється зі свободою буття релігії, з реалізацією прав різних груп віруючих, релігійних організацій; при цьому акцент, як правило, робиться на свободі прав релігійного об'єднання. Це призводить до того, що індивідуальне право на свободу совісті в поліконфесійній державі на практиці підмінюється правом віруючих, які вже зробили свій вибір. А як бути з тими, хто ще не самовизначився або з невіруючими? 28,0% опитаних викладачів НТУ «ХПИ» впевнені, що релігія в їхньому житті взагалі не має ніякого значення. У цьому зв'язку важливо задуматися над тим, чому публічне визнання себе невіруючим чи атеїстом, найчастіше вважається непристойним або чому в українських засобах масової інформації останніх років практично зникли матеріали критичного змісту про релігію.

Такі проблеми свідчать про порушення свободи совісті, демократичних норм, на яких ми прагнемо будувати наше суспільство, формувати його гуманітарно-технічну еліту. Принцип світськості в правовому полі України є гарантією свободи кожного самостійно ухвалювати рішення, самовизначатися в духовній сфері без втручання фактора влади. У демократичній державі жодна з конфесій («традиційна» або «нетрадиційна», велика або мала) не повинна нав'язувати віруючим, атеїстам, викладачам, студентам тощо свою доктрину, певну віровизнавчу ідентичність.

Європейський вибір України ставить перед нею цілий ряд вимог, одна з них – утвердження принципу світоглядного плюралізму. У цьому контексті світськість у системі вищої освіти покликана забезпечити студентів науковими знаннями про релігію, що передусім дають такі дисципліни як «Релігієзнавство», «Історія релігій світу», «Релігія і церква в історії України», «Культурологія». Їх вивчення в Україні може бути тільки позаконфесійним. Вони могли б зайняти провідні місця в блоці соціально-гуманітарних дисциплін, оскільки в їх центрі – особистість, її духовна культура в просторі й часі. Студенти б мали можливість вивчати релігію як історико-культурне й соціальне явище, ознайомитися з особливостями етнічних і світових релігій, з діяльністю провідних міжнародних релігійних організацій, їх участю в екуменічному, миротворчому, екологічному рухах, волонтерській діяльності, зі специфікою впливу релігії та церкви на сучасне життя в країні. Але ці курси вже давно не є нормативними; тільки в небагатьох технічних

університетах їх включено до переліку дисциплін вільного вибору студентів.

Сьогодні викладач для професійної, насамперед виховної роботи, повинен мати фундаментальні знання про сутність релігії, систему її моральних цінностей, історію релігійного мистецтва для того, щоб сформувати власну позицію у відношенні до накопиченого світового та національного духовного багатства. Звичайно ж основну роль тут відіграє самоосвіта. В НТУ «ХПІ» протягом багатьох років при Методичній раді університету плідно працювали семінари для викладачів і співробітників «Світи культури» і «Людина у релігіях світу». Проводилися вечори духовної поезії й музики, щорічний фестиваль «Великодній дзвін». Але сьогодні – це вже історія.

Висновки. Врегульовані державно-церковні відносини є особливою формою взаємозв'язку між інститутами світськими та релігійними організаціями. В основі цих відносин – законодавчо закріплені норми про місце релігії та церкви в суспільстві, і кожна держава окреслює їх самостійно. Сучасні демократичні держави мають враховувати інтереси всіх віруючих та невіруючих, вміло викристалізовувати загальногуманістичні норми в релігійній етиці та залучати це знання до формування здорової духовної атмосфери в суспільстві. Демонстрація історичної ролі та значущості релігії для загального духовного розвитку народу – це завдання сучасного педагога. Показати плюралізм вірувань, навчити толерантності та розтлумачити поняття релігійної свідомості, прояснити нерозривний зв'язок розвитку культури та релігії – це першооснова сучасної педагогіки вищої школи. Викладач повинен використовувати свій інтелектуальний потенціал для захисту й поширення універсальних цінностей – свободи, справедливості, рівності, толерантності, розвитку спроможності постійного самовдосконалення, подолання стереотипів, формування шанобливого відношення до різних релігій, прав народів і людини.

1. Бабій М. Принцип свободи совісті в сфері державної освіти: умови реалізації. *Релігійна панорама*. 2006. №3. С.49–53.

2. Бойченко Н. М. Етичні аспекти університетських цінностей. *Софія. Гуманітарно-релігієзнавчий вісник*. 2014. № 1. С. 37–43.

3. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text>

4. МОН завжди відкрите до діалогу з Всеукраїнською Радою Церков і релігійних організацій, – Сергій Шкарлет. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-zavzhdi-vidkrite-do-dialogu-z-vseukrayinskoyu-radoyu-cerkov-i-religijnih-organizacij-sergij-shkarlet>

5. Мережковский Д. С. Акрополь: Избр. лит.-критич. статьи. М.: Кн. Палата. 1991. 352 с.

6. Панасенко О. Основні тенденції розвитку релігійної освіти в Україні (на прикладі православ'я). *Філософія освіти*. 2012. № 1–2 (11). С. 273–305.

7. Петутина Е. А. Тенденции развития религиозной жизни Украины. *Філософія і релігія в пошуках духовних пріоритетів сучасного світу: 2013 р.: матеріали міськ. міжвуз. семінару*. Х.: ХНУБА. 2013. С. 153–155.

8. Релігійна самоідентифікація населення і ставлення до основних церков України: червень 2021 року. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1052&page=1&t=9>

9. Релігія і церква в українському суспільстві: 2000-2020 рр. (соціологічне дослідження). URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_religiya.pdf

10. Рибачук М. Ф. Національне відродження і релігія. К.: Асоціація «Україна», 1995. 208 с.

11. Угода про співпрацю між Міністерством освіти і науки України та Всеукраїнською Радою Церков і релігійних організацій. URL: <https://sobor.com.ua/news/spivpracya-mon-ta-vrciro>

12. Якушно І. І. Науково-методологічні та практичні проблеми взаємодії Церкви у державі в сфері освіти. URL: https://www.zippo.net.ua/index.php?page_id=134

References

1. Babii M. (2006). *Pryntsyv svobody sovisti v sferi derzhavnoi osvity: umovy realizatsii* [The principle of freedom of conscience in the field of public education: conditions for implementation]. *Relihiina panorama*. №3. P. 49–53. (in Ukrainian).

2. Boichenko N.M. (2014). *Etychni aspekty universytetskykh tsinnosti* [Ethical aspects of university values]. *Sofia. Humanitarno-relihiieznavchyi visnyk*. № 1. P. 37–43. (in Ukrainian).

3. *Zakon Ukrainy «Pro svobodu sovisti ta relihiini orhanizatsii* [Law of Ukraine "On Freedom of Conscience and Religious Organizations]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text> (in Ukrainian).

4. *MON zavzhdy vidkryte do dialohu z vseukrainskoiu radoiu tserkov i relihiinykh orhanizatsii, – Serhii Shkarlet* [The Ministry of Education and Science is always open to dialogue with the All-Ukrainian Council of Churches and Religious Organizations, – Serhiy Shkarlet]. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-zavzhdi-vidkrite-do-dialogu-z-vseukrayinskoyu-radoyu-cerkov-i-religijnih-organizacij-sergij-shkarlet>. (in Ukrainian).

5. Merezhkovskiy D. S. (1991). *Akropol: Yzbr. lyt-krytych. staty* [Acropolis: Izbr. lit.-critical. articles]. М.: Кн. Palata. 352 p. (in Russian).

6. Panasenko O. (2012). *Osnovni tendentsii rozvytku relihiinoi osvity v Ukraini (na prykladi pravoslavlia)*. [The main trends in the development of religious education in Ukraine (on the example of Orthodoxy)]. *Filosofii osvity*. № 1–2 (11). P. 273–305. (in Ukrainian).

7. Petutina E. A. (2013). *Tendentsyy razvytyia relyhyoznoi zhyzny Ukrainy* [Trends in the development

of religious life in Ukraine]. *Filosofia i religiiia v poshukakh dukhovnykh priorytetiv suchasnoho svitu: materialy misk. mizhvuz. seminaru*. Kh.: KhNUBA. P. 153–155. (in Russian).

8. *Relihiina samoidentyfikatsiia naseleunia i stavlennia do osnovnykh tse-rkov Ukrainy: cherven 2021 roku* [Religious self-identification of the population and attitude to the main churches of Ukraine: June 2021.]. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1052&page=1&t=9>(in Ukrainian).

9. *Relihiia i tserkva v ukrainskomu suspilstvi: 2000-2020 rr. (sotsiolo-hichne doslidzhennia)* [Religion and the church in Ukrainian society: 2000-2020 (sociological study)]. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_religiya.pdf (in Ukrainian).

10. Rybachuk M. F. (1995). *Natsionalne vidrodzhennia i religiiia* [National revival and religion]. K.: Asotsiatsiia «Ukraino». 208 p. (in Ukrainian).

11. *Uhoda pro spivpratsiu mizh Ministerstvom osvity i nauky Ukrainy ta Vseukrainskoiu Radoiu Tserkov i relihiinykh orhanizatsii* [Agreement on cooperation between the Ministry of Education and Science of Ukraine and the All-Ukrainian Council of Churches and Religious Organizations.]. URL: <https://sobor.com.ua/news/spivpracya-mon-ta-vrciro>. (in Ukrainian).

12. Iakukhno I.I. *Naukovo-metodolohichni ta praktychni problemy vzaiemodii Tserkvy u derzhavy v sfery osvity* [Scientific-methodological and practical problems of the Church's interaction with the state in the field of education.]. URL: https://www.zippo.net.ua/index.php?page_id=134. (in Ukrainian).

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2021.29.20>

UDC: 94:327.54 (4)“19”

Grygoriy Riy

Ph.D., Assistant Director of Analytical Center,
Chair of World History,
Faculty of History and Philosophy,
Borys Grinchenko Kyiv University,

ORCID: 0000-0002-1608-0960

Email: grygoriy.riy@gmail.com

REASONS FOR THE CREATION OF THE ANTI-BOLSHEVIK BLOC OF NATIONS (ABN): EASTERN EUROPEAN AND UKRAINIAN DIMENSIONS

Abstract. *The article is devoted to a relatively poorly studied page in the history of the Ukrainian diaspora, the Anti-Bolshevik Bloc of Nations (ABN), an anti-communist organization of the period of the Cold War. The author identifies the reasons for the emergence and formation of the ABN, which restored its operation on April 16, 1946 in Munich. Later, almost 20 diaspora groups from Eastern Europe and Central Asia were merged into this structure. The author analyzes the reasons for the participation of Eastern European and Ukrainian diasporas in the formation of the bloc. In particular, the author analyzes the materials of already existing studies on various types of anti-communist movements. The article focuses on the fact that the Eastern European anti-communist movement represented by the ABN was primarily anti-Bolshevik and differed from other anti-communist organizations, first of all, in the idea of establishing independent national states after the disintegration of the USSR.*

Special attention is paid to the role of the Organization of Ukrainian Nationalists (Bandera) – OUN(B) in the creation of the concept of joint struggle of enslaved nations. Some other similar Eastern European projects and their cooperation with the ABN, in particular, the Polish emigrant organization “Prometheus” and representatives of the Russian “White” movement, are also considered. The research also emphasizes that the concept of joint struggle of subjugated nations against imperial rule, which emerged in Eastern Europe at the beginning of the 19th century, lasted, respectively, until the 20th century. At the beginning of the Cold War, when anti-communism became an integrative ideology of Western countries, the ABN, led by Yaroslav Stetsko, managed to establish contacts with representatives of Asian and Latin American anti-communist organizations. This allowed them to become part of a transnational anti-communist network. The stages of formation and entry of the ABN into the transnational anti-communist network are determined. Recent researches and publications on the outlined problem are analyzed. The author bases his study on unpublished documents and materials.

Keywords: Anti-communism, Nationalism, Fascism, Anti-Bolshevik Blok of Nations (ABN), the Cold War, the World Anti-Communist League (WACL).

Григорій Рій

доктор філософії в галузі «Гуманітарні науки»,
заступник директора Аналітичного центру,
кафедра Всесвітньої історії,
факультет історії та філософії,
Київський університет імені Бориса Грінченка

СТВОРЕННЯ АНТИБОЛЬШЕВИЦЬКОГО БЛОКУ НАРОДІВ (АБН): СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКІ ТА УКРАЇНСЬКІ ЧИННИКИ

Анотація. Стаття присвячена малодослідженій сторінці історії української діаспори, а саме появі антикомуністичної організації часів Холодної війни - Антибольшовицького Блоку Народів (АБН). У статті визначено причини формування неурядової організації АБН. АБН було утворено 16 квітня 1946 року в Мюнхені. Пізніше до загальної структури організації входило понад десяток емігрантських діаспорних груп зі Східної Європи та Середньої Азії. Автор аналізує східноєвропейські та українські причини, які сприяли формуванню блоку. Зокрема, у статті проаналізовано матеріали вже існуючих досліджень щодо різних типів антикомуністичних рухів. Стаття показує, що східноєвропейський антикомунізм репрезентований АБН мав насамперед антибільшовицьке спрямування та відрізнявся від інших антибільшовицьких рухів тим, що був направлений на створення незалежних національних держав на теренах СРСР.

Окрім того визначено роль Організації Українських Націоналістів (бандерівців) – ОУН(б) в формуванні концепції спільної боротьби поневолених народів за утворення незалежних держав. Окреслено коло інших схожих східноєвропейських проєктів та їх співпрацю з АБН, зокрема із польською організацією «Прометей» та представниками російського білого руху в діаспорі. На початку Холодної війни, коли антикомунізм став інтегруючою ідеологією для Західних держав, керівництву АБН на чолі з Ярославом Стецьком вдалося встановити контакти з представниками азійських та латиноамериканських антикомуністичних організацій. Це дозволило їм стати складовою частиною транснаціональної антикомуністичної мережі. Визначено етапи формування та входження АБН до транснаціональної антикомуністичної мережі. Проаналізовано останні дослідження та публікації щодо окресленої проблеми. У статті використано документи і матеріали, які раніше не публікувалися.

Ключові слова: антикомунізм, націоналізм, фашизм, Антибольшевицький Блок Народів, Холодна війна, Світова Антикомуністична Ліга

Introduction

On the eve of the Cold war, anti-communism became an integrative ideology for Western countries. In March 1947, the President of the USA Harry S. Truman in his speech in Congress asked Americans to make a global commitment against communism [Ошибка! Источник ссылки не найден.]. After the communist coup in Czechoslovakia in 1948 and the blockade of West Berlin in 1948-1949, communism was seen as an existential threat for all democratic states. The world was divided into two opposite blocks: the Democratic (Free) world and the Communist world. Since then, different political groups (liberals, social democrats, Christian democrats, nationalists) in the Free world have united against communism. In this case, the French historian Jean-Francois Fayet pointed out seven types of anti-communism ideology: anti-communism of circumstance, anti-communism of indifference, anti-communism of denunciation, class-based anti-communism, anti-communism of the left, ideological anti-communism, and anti-communism of values. Becker suggested that anti-communism, like any other political ideology, could be incorporated into local cultures and even mixed with it, which is why he identified so many types of anti-communism. Fayet postulated that anti-communism has

never been an expression of only one party, class, or philosophy [5].

But these types had more in common with Western but not Eastern European anti-communist representatives. Since 1945, there have been more than 4 million displaced persons in Germany, Austria, and Italy. In 1946, after the repatriation of most displaced persons, about 1.2 million DPs remained in Germany and Austria [15]. In general, almost all of them were from Eastern Europe, in particular, from the USSR. They lived in displaced person camps. Anna Holian, a historian, defined two opposing groups among the representatives of DP camps: federalist and separatist. The first one was mostly represented by former Tsar's officers (the so-called White emigration from the Russian empire), who struggled to transform the USSR into a new political unity – a federal democratic Russia that included all the territories of the former Russian empire. The second one was represented by their federalist opponents, whose main political goal was the disintegration of the USSR into independent national states [10]. The representatives of the separatist groups were anti-Bolshevik rather than anti-communists because their enemy was not only communism as an ideology or political opposition, but also imperialism and national

enslavement of the countries of Eastern Europe and Central Asia. They were united in the Anti-Bolshevik Bloc of Nations (ABN).

Although there are a plethora of studies on anti-communist activities during the Cold War, authors have only tentatively touched upon the history of the ABN. The available literature indicates that one of the most well-founded interpretations belonged to Stéphanie Roulin and Giles Scott-Smith [27]. They identified the ABN as one of the three largest anti-communist organizations, along with Asian anti-communist organizations and Latin American movements that existed during the Cold War. Additional information can be found in another work by Scott-Smith [29] as well as in the authoritative paper by Sosenko [31].

In contrast, Stefanie Birkholz, a German political scientist, argues that 'the central actors of the ABN could mainly look back at the past cooperation of Nazi and came from authoritarian and fascist movements and organizations of the interwar period' [4, 18-34].

One cannot but fully agree with such an interpretation. Birkholz followed the interpretation of G. Rossoliński-Liebe⁷ [26] and J. P. Himka⁸ [Ошибка! Источник ссылки не найден.³⁴] and wrote that 'a central element of the ideology of the OUN has been an ethnic understanding of the nation since its foundation... In addition, the OUN was radically anti-democratic, rejected parliamentarism, was anti-Semitic and anti-communist, while pretending to be anti-capitalist', [34, 414]. Shkandriy, however, agrees with Motyl's argument concerning the difference between fascism and nationalism, according to which a fascist ideology can only develop when a national state already exists [1]. In addition, Zaitzev agrees with Motyl and Shkandriy and argues that the history of the OUN can be interpreted from a different designation – Ustashism [from the Croatian Ustaša] [Ошибка! Источник ссылки не найден.³⁵].

In conclusion, when we talk about the Eastern European anti-Bolshevik movement, we must agree that, although they cooperated in some ways with the Nazis, they did so because they were struggling against the Communists to establish their national states. First of all, they were anti-colonial national movements, which were needed for political support to destroy Versal's international system. At that time, Germany was the main revisionist force in Europe. But cooperation did not mean that you became Nazis or fascists just because of

some agreements, and the creation of an alliance with the USSR did not mean that American Democrats or British Conservatives became communists because they both cooperated and fought against German Nazis and Italian fascists.

Such cases of temporary cooperation during the World War II were reported in Western Ukraine, Belarus, Lithuania, Estonia, and Latvia. They were representatives of national movements from the USSR, whose main goal was the disintegration of the communist regimes. They were able to be 'chameleons' precisely because their ideology is fundamentally indifferent to the type of regime, political system or state that emerges in the newly created state [7]. It was a principle of *Realpolitik*. The official documents of the OUN indicated that the OUN's attitude toward other states and political movements depends on their anti-Bolshevik orientation [7]. After 1945, representatives of other newly-Soviet states of Eastern Europe, such as Croats, Hungarians, Czechs, Slovaks, and others became strongly anti-communist.

1943: anti-imperialist and anti-Bolshevik reasons

The ABN was formed under the final resolution of the first conference of enslaved nations. In late autumn 1943, the First Conference of Oppressed Nations was convened through the initiative of the Ukrainian underground liberation movement that was fighting against both the Russian Red Army and the Nazi Wehrmacht in Polesia. Participants represented 13 nationalities; Ukrainian (5 delegates), Belarusian (2), Georgian (5), Azerbaijani (6), Armenian (4), Tatar (2), Ossetian (2), Kabardian (1), Circassian (1), Bashkir (1), Chuvash (1), Uzbek (5), and Qazaq (1) [2, 30-37]; and resolved to establish a National Committee of Enslaved Nations for further coordination of the revolutionary liberation struggle.

What made it possible to hold such an ambitious conference during the "hot" phase of World War II on the Eastern Front? Several specific statements could be made.

First of all, it is the presence of multimillion and multinational armed formations, such as the Nazi Wehrmacht and the Communist Red Army. They were built on an ideological basis and the cult of personality. Both the Germans and the Soviets crossed the territory of Eastern Europe twice, which allowed for a large number of desertions, especially among soldiers, who represented other nations and did not identify themselves with the Russians or the Germans. Sometimes they were far from their homelands, did not want to continue fighting, deserted to the resistance movements.

For example, in the summer of 1943 on the territory of Volhynia (now in the western part of Ukraine), which was controlled by the Ukrainian Insurgent Army (UPA), Roman Petrenko, Head of the UPA's external relations department, wrote that during his trip across

⁷ In Rossoliński-Liebe's opinion the 'liberation struggle' or 'liberation war' practiced by the OUN and UPA could not have been liberation because it was not necessary to kill several thousand civilians to liberate Ukraine"

⁸ Historian John-Paul Himka's approach is more consistent, as he does not consider the national liberationist nature of the movement to be an obstacle to recognizing it as fascist.

controlled areas he met Hungarians, Lithuanians, Germans, some representatives of Central Asian nations, who deserted from the Wehrmacht, such as, Uzbeks, Qazaqs, Tajiks, Turkmens and others [22, 159-172]. Usually, these were single cases of desertion without any organized form. In the UPA, they were organized into small national armed groups. Later, when the Red Army closed in Volhynia, the cases of desertion highly increased. In the autumn of 1943, there were almost a hundred Russians among the UPA's armed forces, who represented themselves as Ukrainians, Belarusians, Cossacks from Kuban or Don.

Why did all of them join the UPA? First of all, because they needed security. The Communist Resistance Movement, Polish Armia Krajowa and different Ukrainian movements operated in the territories of Volhynia and Polesia in the autumn of 1943. Besides, the center of the Nazi occupation administration was situated in Rivne, Volyn. Secondly, on the eve of the WWII, future UPA commanders took part in a mass propaganda campaign, the main aim of which was to arouse national feelings among the peoples of the USSR. This campaign was part of the concept of the joint struggle of subjugated nations against the Bolsheviks.

The above-mentioned concept was the product of the intellectual work of the OUN members. In 1929, some Ukrainian organizations, such as the Ukrainian Military Organization, which united former Ukrainian soldiers and veterans of the Ukrainian War of Independence, gathered in Vienna for the First Congress of Ukrainian Nationalists, where the Organisation of Ukrainian Nationalists (OUN) was founded. Yevhen Konovalts, a former military commander of the Ukrainian People's Republic (UNR) army, was elected as leader of the OUN.

The concept of the struggle of subjugated nations was formulated and articulated in the OUN in the late 1930s. The idea of a joint struggle of enslaved peoples appeared in the OUN literature in August 1939, when the Roman Grand Assembly decided:

"The Great Assembly of Ukrainian Nationalists calls on all captive peoples of Ukraine, fighting for their liberation, to cooperate with the OUN" [33].

Then, in December 1940, the Manifesto proclaimed the ultimate goal not only of the OUN struggle, but also of the struggle of enslaved nations— to gain "freedom for the peoples and man" [21, 21].

Following the split in the organization in February 1940, both factions continued to support the idea of joint struggle. The resolutions of the Second Grand Assembly of the OUN (S. Bandera – OUN-B), convened in 1941, stated:

"...the OUN is fighting for the freedom of all the peoples enslaved by Moscow and their right to create own state..." [32, 11].

Therefore, since 1940, the idea of a 'joint struggle' has constantly appeared in the documents of

the OUN-B, and later traced in the appeals of the Ukrainian Insurgent Army (UPA). So much so that there was a special propaganda campaign for enslaved nations to spread this idea.

As mentioned earlier, in late autumn 1943, the First Conference of Enslaved Nations was held upon the initiative of the OUN-B and the UPA. Participants of the conference agreed to cooperate in the Committee of Enslaved Nations and:

"organize National Rebels of the Army, withdraw members of their nationalities from the Red Army, organize national-political forces on their territories and on Ukrainian territory, where many members of enslaved peoples are located" [32, 78].

Crucial to cooperation with other national movements was their attitude toward an independent Ukrainian state within its ethnic borders. The restoration of Ukrainian Statehood was placed by the OUN-B members in first place along with the joint struggle with other non-state nations:

"At the same time, Ukraine, as the bearer of progressive ideas among all enslaved peoples, becomes a decisive factor in the preparation of revolutions in the East" [32, 86].

And lastly, the First Conference of Enslaved Nations would not have been possible without the previously existing related projects in Eastern Europe and the process of disintegration of the Russian and Austria-Hungarian Empires. Thus, the idea of a joint struggle against imperial rule was not new. The first such meeting, in Prague in 1848 gathered representatives of the Czech, Slovak, Ukrainian, Polish, Serbian, Croatian, Montenegrin, and Russian communities. They aimed to transform the Habsburg Empire into a federal union based on the cooperation and amalgamation of the Austrian Slavs under the principle of securing national rights. However, the goal was not achieved, because the dominant trend of the era was differentiation, rather than integration of forces under the auspices of the Slavic ideal [24].

In the Russian Empire, the tendency to jointly solve the problem of nationalities appeared later, in the period of the "empire decay" [16]. National movements in the Russian Empire developed with varying intensity. Even after the overthrow of autocracy in February 1917, the idea of a federation remained. For example, in Kyiv, the Ukrainian Central Council convened a Congress from the 21st – 28th September 1917 to find ways to transform the former Russian Empire into a federal system [25, 7]. The Congress was attended by representatives of the Tatar, Georgian, Latvian, Jewish, Belarusian, Estonian, Moldavian, Don Cossack, Union of Cossack troops, and Buryat societies.

Mykhailo Hrushevsky, leader of the Ukrainian national movement in 1917, wrote in 1907 that "... without transforming Russia into a free union of peoples, its complete renewal of the grim remnants of the past is unthinkable" [11, 111]. Unfortunately, national interests

were stronger than common aspirations [12, 273], and the resolution of the Congress failed to be achieved. Instead, most Eastern European nations proclaimed their independence after the First World War. As noted by A. J. Motyl, the Austro-Hungarian Empire underwent profound reconstruction as such, and state power was more evenly balanced between the center and the periphery. Whereas in Russia, the empire suffered minimal destruction, which created the necessary conditions to allow the empire to revive, but with ideological change. Therefore, the Soviet Union can be considered a reincarnation of the former Russian Empire [13].

A. Rusnachenko concurred with Motyl's thesis and asserted that "...the desire to embody the imperial idea, in this case the communist one, through constant expansion. The last, like all other empires, was the ideal goal of the state" [14]. Similarly, the idea of national movements continued to exist in the Soviet Empire. Consequently, in the mid-1930s, through the use of terror and repression against elites, peasants, clerics, and others, the Communist regime attempted to resolve the problem of national movements in the most terrible of ways.

The newly formed Eastern European states of Poland, Romania, and Czechoslovakia viewed the Soviet Union as a threat. During the 1920s, their respective governments attempted to establish a 'Union of Defense' by signing a series of agreements. In August 1920, one such pact was signed in Belgrade between Czechoslovakia and the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. In 1921, Czechoslovakia concluded a similar treaty with Romania, and later with the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes.

However, an alternative political project known as Prometeism (or Prometheism) has been developed in Poland. The policy was named after Prometheus, the titan who gave Pandora a secret box. In my opinion, Prometeism can be said to have been one of the first anti-communist movements in Eastern Europe. Its aim was the destruction of the Soviet Union and the proclamation of national states within the former Soviet republic. Accordingly, the Polish government attempted to support national movements within the Soviet Union covertly. For example, they called upon Ukrainians to draw their own conclusions from cultural progress – in the sense of the Ukrainization policy – to establish an independence movement [30, 39].

The first such 'Promethean' organization was the "Union of Revived Nations", created in 1921 in Warsaw and united into a single entity, an emigrant from the former Tsarist Russia [13, 118]. The concept as a whole was aimed at securing Poland's interests. Józef Piłsudski initiated the strategy and, upon his return to power in 1926, the budget of the Prometeism project increased (nine thousand zloty in 1927 to 1,450,000 in 1932) [30, 41].

To summarize, the concept of joint struggle of the subjugated nations against imperial rule, which emerged

in Eastern Europe at the beginning of the 19th century lasted, accordingly, until the 20th century. As noted by Motyl, the USSR was typical of an empire, and, as such, there were national movements that did not recognize its borders, nor its quasi-national republics. Such movements were partially (and secretly) supported by the Polish and Japanese governments during the interwar periods. After failing to achieve its objectives in the National Struggle of 1917-21, the Ukrainian national movement was almost completely suppressed by the Communist regime, but thanks to its emigrant population, notably in Poland, the movement was able to restore its power. Within the Polish state, the Ukrainian national movement was represented in both legal and illegal forms. The failure of the legitimate Ukrainian political party to make concessions to the Polish authorities resulted in the establishment of illegal formations, firstly, the UMO and then the OUN. Thus, it can be argued that since its inception, the OUN has fought against both Polish and Soviet oppressors.

Despite the disparate attitudes of historians towards the ideology of the OUN, this paper attempts to highlight that among the membership the concept of a joint struggle with other enslaved nations was successively developed and realized by the UPA commanders at the First Conference of Enslaved Nations in autumn 1943. Implementation of this concept was consistent throughout the Second World War and subsequent years.

1946: early Cold War reasons

On the 16th of April 1946, an organization called the Anti-Bolshevik Bloc of Nations (ABN) was formed in the American Zone of Occupation in Munich. The main aim of the ABN, following the proclamation, was:

"the destruction of the Bolshevik regime and the reconstruction of the national states of their peoples, ... the struggle against Bolshevism and any other form of Russian imperialism...Our main aim is to fight Bolshevism in our own countries. It is only the foreign committee of the ABN that exists abroad, the greater part of our work is done in our native countries" [6].

Furthermore, members proclaimed that the ABN was against:

"... totalitarianism of all kinds, imperialism and militarism, national enslavement, socio-economic relations that allow human exploitation, spiritual and cultural oppression, terror..." [2, 30-37].

Fourteen national organizations, representing mostly Eastern European, but also Asian emigrant groups, came together to form one union. The ABN members represented the following nationalities: Estonians, Latvians, Lithuanians, White Ruthenians, Czechs, Slovaks, Hungarians, Serbs, Croats, Albanians, Bulgarians, Romanians, Ukrainians, Qazaqs, North Caucasians, Georgians, Turkmens and Azerbaijanis, Armenians, Tatars, the peoples of Idel-Ural and Siberia.

How did they all unite in the ABN? First, as shown above, the UPA had a strong tie with other

national movements during the Second World War. Second, the Nazis were interested in cooperation with representatives of subjugated nations at the end of the war. They were seen as a kind of buoy that would help not to fail in the war. There were developed two strategies to build such cooperation: 1) mobilization of all representatives around the Russian army of General Vlasov, which was formed as the de jure army of the Committee for the Liberation of the Peoples of Russia, but was de facto a military unit of the Wehrmacht; 2) to build on equal rights the national committee for Eastern Europeans with national military formations [2, 439].

The Nazi commanders chose the first strategy. In the autumn of 1944, they released the leaders of national movements, who had been imprisoned at the beginning of the war. Among them were Yaroslav Stetsko, a former Ukrainian prime minister, who proclaimed the restoration of Ukrainian independence on June 30, 1941 in Lviv, on the eve of the Nazi capture of the city, and one of the leaders of the OUN(b), who was imprisoned after he refused to withdraw the proclamation. After the war, Stetsko was responsible for the international policy of the OUN(B). Stepan Bandera, the OUN(B) leader, as well as Andriy Melnyk, the leader of the opposing fraction OUN(M) were also released [23, 56]. The Nazis hoped that they would agree to cooperate and create the Ukrainian National Committee. But they both refused and fled to the American occupational zone [14, 452].

Third, the future members of the ABN were mostly former DP's persons. The newly-organized Foreign Units of the OUN (or ZCH OUN from Zakordonni chastyny OUN) disseminated appeals, proclamations and another type among nations in the DP camps. There was a kind of propaganda campaign to restore national and anti-Bolshevik feelings.

As a result, in 1946 the ABN was established. Their first major international event was the Memorandum to the Peace Conference of the Foreign Ministers in Paris. The ABN members sought to persuade Western states and newly formed international organizations, such as the United Nations, to exert constant pressure on the USSR and its satellites. They also wanted to recognize full respect for the principle of the right to self-determination, which, due to persistent violations or favorable redistribution between influential countries, could not be respected in Eastern Europe. The main aim of the Memorandum was to convince the foreign ministers of Western governments to create a new political order in Eastern Europe, based on the principle of self-determination [2, 38] and recognition of the émigré political groups as a government in exile. They even appealed to the UN, which, in their opinion, might include representatives of national movements [2, 119].

"Continuing to recognize the Bolshevik regime means recognizing totalitarianism and rejecting the common goals and ideals of democracy, recognizing military aggression and violence against the rights of

peoples to self-determination as a means of building international relations" [2, 45] – the authors of the Memorandum stated.

The ABN members did not receive any reaction to their Memorandum. On April 10, 1949, the ABN organized the first public demonstration in Munich. There were from 3 to 10 thousand participants. The theme of the meeting was the suppression of national self-determination in the USSR. The demonstration was stopped in about an hour by the police that applied tear gas and bayonets to people. The police did this, because demonstrators changed the way of the event schedule. The speeches provoked a demonstration at the office of the Soviet mission in Munich, which was not part of the previously agreed plan [10]. The ABN Press Office later stated that the demonstration was spontaneous, provoked by the German Communists. The demonstration did not yield the desired results and the ABN did not receive broad support among the Germans [2, 153-158].

But public anticommunism gave something else – some kind of political support among the Germans Christian Democrats, who were popular among Bavarians. Later, ties with European conservative circles allowed the ABN to become part of the transnational anti-Communist network.

CIA documents revealed that the ABN, through its contacts with the German Christian Democrats, was able to attend the fifth meeting of the European Centre for Documentation and Information in Madrid [8], resulting in the opening of a Spanish branch and an official office [9].

The second phase was initiated by the Catholic Archbishop of Nanjing, Paul Yu, who was impressed that the ABN had such support among Catholics [35]. The result was a collaboration between the ABN and Asian anti-communists. Yu attempted to support, in every way possible, the Taiwanese in their struggle against Communist China. It is highly probable that because the ABN had strong support from influential Christian political parties in Europe, Yu agreed to assist them. In 1957, the ABN mission was opened in Taipei [3, 54-58].

"There is considerable sympathy among the Chinese for the ABN because, among several reasons, the Chinese and the ABN use identical slogans, summed up in 'Oppose Communism, Resist Russia'" [9] - states the CIA document.

Simultaneously, the ABN attempted to enter into close relations with the Inter-American Confederation for the Defense of the Continent and the Anti-Communist Popular Front. Yaroslav Stetsko invited their leaders to Munich, where the ABN headquarters was located. On the 18th of September 1957, Admiral Carlos Penna Botto (Brazil) and Jorge Prieto Lawrence (Mexico) arrived in Germany. The main purpose of the meeting was to discern common ways and plans for further cooperation in the struggle [3, 54-58].

Of particular relevance was the creation of a united anti-communist organization, but it was not until 1967 that the first Conference of the World Anti-Communist League was held.

Conclusion

The Anti-Bolshevik Bloc of Nations was an integral part of the transnational anti-communist network. The ABN's involvement and cooperation with representatives of other anti-communist movements can be distinguished through several key steps. The first stage was the unification of emigrant organizations around anti-communist ideas in Eastern Europe, 1946-1954. The second stage was the establishment of ties with Asian and Latin American anti-communist organizations in the mid-1950s. The third element was the formation of the World Anti-Communist League (WACL) in the mid-1960s, and, last but not least, was the ABN's activity within both the WACL and the European Freedom Council until the 1990s.

There is no denying that the ABN was the product of the ideological thoughts of the Organization of Ukrainian Nationalists, which was established in 1929. Nevertheless, upon discussing the OUN ideology, there is no doubt that it has been anti-communist since its inception. Its members developed the notion of a joint struggle amongst all enslaved nations in the USSR in the 1930s, and after World War II it extended its ideals among other Eastern European movements. Of course, there were other similar associations, such as the Promethean Atlantic Charter League and the International Movement for Liberty OUN-M, which attempted to create a joint organization called the Anti-Bolshevik League for the Liberation of Nations (in Ukrainian: Antybil'shovyt's'ka liha vyzvolennya narodiv, АЛОН), but it was not successful.

Thus, the ABN was the most influential anti-communist organization in Eastern Europe. It was not only the largest anti-Soviet underground movement in Ukraine, but also one of the largest in Eastern Europe that supported the anti-communist network and its goals.

"... Ukrainians are not only supporters of the ideas of the ABN, but they are also its practical implementers, including in the liberation struggle of other peoples based on mutual assistance and cooperation" [21, 199].

Therefore, there is no doubt that the OUN-B was one of the main representatives of the Ukrainian national movement after the war. Their use of anti-communist ideas puts the Ukrainian national movement at the forefront of the fight against the Soviet empire.

1. A roundtable on Myroslav Shkandrij's "Ukrainian nationalism: politics, ideology, and literature, 1929-1956". *Canadian Slavonic Papers*, 2017, 59(1-2), pp.131-152.

2. Антибольшевицький Блок Народів в світлі постанов Конференцій та інших матеріалів з діяльності 1941-1956 рр. (збірка документів).

Видання Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів, 1956. 357 р.

3. Антибольшевицький Блок Народів в світлі постанов Конференцій та інших матеріалів з діяльності 1941-1956 рр. (збірка документів). Частина 2. 1979. Мюнхен: Видання Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів. 462 с.

4. Birkholz, S. Die stärksten verbündetendes westens. Der antibolschewistische block der nationen 1946-1996. 2017. Hamburg: KVV konkret. 143 s.

5. Fayet, J. A century of anti-communisms: a roundtable discussion. *Twentieth Century Communism*, 2014, 1(6).

6. Fight of the ABN for the freedom of peoples and the freedom of the individual. *ABN Correspondence*, 1950, №1, p.1.

7. Форум, *Україна модерна*, 2014, №20. URL: <https://uamoderna.com/arkhiv/um-2013-20>.

8. *Freedom of information act electronic reading room, Central Intelligence Agency - CIA*. URL: https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/STETSKO,%20YAROSLAV_0082.pdf.

9. *Freedom of information act electronic reading room, Central Intelligence Agency - CIA*. URL: https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/STETSKO%2C%20YAROSLAV_0074.pdf

10. Holian A. Anticommunism in the streets: refugee politics in Cold war Germany. *Journal of Contemporary History*, 2010, 45(1), pp.134-161.

11. Грушевский, Михаил Сергеевич. Освобождение России и украинский вопрос: статьи и заметки / Мих. Грушевский. СПб., 1907. URL: <http://elib.shpl.ru/ru/nodes/16548-grushevskiy-m-s-osvobozhdenie-rossii-i-ukrainskiy-vopros-stati-i-zametki-spb-1907>

12. Каппелер А. Росія як поліетнічна імперія: виникнення, історія, розпад. – Львів: Вид-во Католицького Українського університету, 2005. 360с.

13. Комар В. Л. Концентрація прометеїзму в політиці Польщі (1921-1939 рр.): монографія. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2011. 360 с.

14. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. Париж; Нью-Йорк; Львів: 1993. 658 с.

15. Markus V. Displaced Persons. URL: <http://www.encyclopediaofukraine.com/display.asp?linkpath=pages/D\Displacedpersons.htm>.

16. Motyl A. Imperial Ends: The Decline, Collapse, and Revival of Empires. Columbia University Press, 2001. 128 p.

17. Motyl A. The Ukrainian Nationalist Movement and the Jews: Theoretical Reflections on Nationalism, Fascism, Rationality, Primordialism, and History. *POLIN: Jews and Ukrainians*, 2014, №26, pp. 275-295.

18. Motyl A. Putin's Russia as a Fascist Political System. *Communist and Post-Communist Studies*, 2014, Vol.49, Issue 1, pp. 25-36.

19. *Nationalism*. URL: <https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780199599868.001.0001/acref-9780199599868-e-1243?rkey=sxxc0G&result=1229>.

20. Nazis and axis collaborators were used to further U.S. anti-communist objectives in Europe--some immigrated to the united states. U.S. Government Accountability Office (U.S. GAO), 1985.

21. ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929-1955 рр. Збірник документів. Мюнхен, 1955, 371 с.

22. Петренко Р. За Україну, за її волю: спогади / за ред. Г. Петренко. - Львів ; Торонто : Літопис УПА, 1997. 277 с. (Літопис Української Повстанської Армії ; т. 27)

23. Посівнич М., Брелюс В. Нарис життя Дарії Ребет – “Орлян”. (Серія «Події і люди». Кн. 26). Торонто – Львів: В-во «Літопис УПА», 2013. 112 с.

24. Райківський І. Питання єдності русько-українського простору в громадській думці Галичини під час революції 1848-1849 рр. / І. Райківський . *Галичина*. 2013. Ч. 22–23. С. 159–168. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILA=&S21STR=Nikr_2013_22-23_19

25. Реєнт О. П., Андрусишин Б. І. З'їзд поневоленних народів (8–15 вересня 1917 р.) / АН України. Інститут історії України. К., 1994. 72 с.

26. Rossoliński-Liebe G. Stepan Bandera. The Life and Afterlife of Ukrainian Nationalist. Stuttgart, 2015. 670 p.

27. Roulin, S., Scott-Smith G. Transnational Anti-Communism and the Cold War. Palgrave Macmillan UK, 2014. 292 p.

28. Імперія (ї) і національно-визвольні рухи в Центральній і Східній Європі від середини ХХ століття / А. Русначенко. *Український визвольний рух: наук. зб.* Львів, 2005. Збірник 4. С. 35–42. URL: http://shron1.chtyvo.org.ua/Rusnachenko_Anatolii/Imperia_i_natsionalno-vyzvolni_rukhy_v_Tsentrlnii_i_Skhidnii_Yevropi_vid_se_redyny_XX_stolittia.pdf.

29. Scott-Smith, G. Western Anti-Communism and the Interdoc Network: Cold War Internationale. Palgrave Macmillan UK, 2012. 388 p.

30. Snyder, T. Sketches from a Secret War: A Polish Artist's Mission to Liberate Soviet Ukraine, New Haven and London, 2015. 347 p.

31. Sosenko, A. Eastern European Unity Under Russian Communism and the Anti-Bolshevik Bloc of Nations: Conception, Ideology, and Conferences. M.A., University of Illinois at Urbana-Champaign, 2010. URL: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.205.409&rep=rep1&type=pdf>.

32. Українська суспільно-політична думка в 20 столітті : док. і матеріали / упоряд.: Т. Гунчак, Р. Сольчаник. *Сучасність*, 1983. Т. 3. 1983. 381 с.

33. Відозва II-го Великого Збору Українських Націоналістів (Серпень 1939 р.). URL: <https://web.archive.org/web/20120711021540/http://oun-upa.org.ua/documents/oun03.html>

34. Zaitsev O. De-Mythologizing Bandera: Towards a Scholarly History of the Ukrainian Nationalist Movement. *Journal of Soviet and Post-Soviet Politics and Society*, 2015 Vol.1, Issue 2, pp. 411–420.

35. Zaitsev O. Fascism or ustashism? Ukrainian integral nationalism of the 1920s -1930s in comparative perspective. *Communist and post-communist studies*, 2015, Vol.48, pp.183–193.

Reference

1. A roundtable on Myroslav Shkandrij's "Ukrainian nationalism: politics, ideology, and literature, 1929–1956". (2017). *Canadian Slavonic Papers*. 131–52.

2. *Antybil'shevyts'kyi Bl'ok Narodiv: zbirka dokumentiv 1941–1956 rr* (1956). [Anti-Bolshevik Bloc of Nations: a collection of documents of 1941–1956]. 357 p. (in Ukrainian).

3. *Antybil'shevyts'kyi Bl'ok Narodiv: zbirka dokumentiv 1956-1966 rr*. (1979). [Anti-Bolshevik Bloc of Nations: a collection of documents of 1941–1956]. Vol. 2. Munich. 462 p. (in Ukrainian).

4. Birkholz, S. (2017). Die stärksten verbündetendes westens. Der antibolschewistische block der nationen 1946-1996. Hamburg: KVV konkret. (in German).

5. Fayet, J. (2014). A century of anti-communisms: a roundtable discussion. *Twentieth Century Communism*. (6).

6. Fight of the ABN for the freedom of peoples and the freedom of the individual. (1950). *ABN Correspondence*. (1), 1.

7. Forum. (2014). *Ukraina Moderna 20*. URL: <https://uamoderna.com/arkhiv/um-2013-20>. (in Ukrainian).

8. Freedom of information act electronic reading room | CIA FOIA (foia.cia.gov) Central Intelligence Agency – CIA. URL: https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/STETSKO,%20YAROSLAV_0082.pdf. (in English).

9. Freedom of information act electronic reading room | CIA FOIA (foia.cia.gov) Central Intelligence Agency – CIA. URL: https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/STETSKO%20C%20YAROSLAV_0074.pdf (in English).

10. Holian, A., (2010). Anticommunism in the streets: refugee politics in Cold war Germany. *Journal of Contemporary History*. 45(1), 134–61.

11. Hrushevs'kyi M. (1907). *Osvobozhdenye Rossyy y ukrajn'skyy vopros* [Liberation of Russia and the Ukrainian question]. СПб, URL: <http://elib.shpl.ru/ru/nodes/16548-grushevskiy-m-s-osvobozhdenie-rossii-i-ukrajn'skiy-vopros-stati-i-zametki-spb-1907> (in Russian).

12. Kappeler A. (2005). *Rosiya yak polietnichna imperiya: Vynyknennya. Istoriya. Rozpad*. [Russia as a polyethnic empire: Origin. History. Decay]. Lviv: Vydavnytstvo UKU. 360 p. (in Ukrainian).

13. Komar V. (2011). *Kontseptsija prometyizmu v politytsi Pol'shchi (1921-1939)*. [The concept of

Prometheanism in Polish politics (1921–1939)]. Ivano-Frankivs'k: Misto NV. 360 p. (in Ukrainian).

14. Kosyk V. (1993). *Ukraina I Nimechchyna v Druhii Svitovii Viini* [Ukraine and Germany in World War II]. Paris-New-York-Lviv: Atlas. 658 p. (in Ukrainian).

15. Markus V. (1984). "Displaced Persons". Internet Encyclopedia of Ukraine. URL: <http://www.encyclopediaofukraine.com/display.asp?linkpath=pages/D\Displacedpersons.htm>

16. Motyl A. (2001). *Imperial Ends: The Decline, Collapse, and Revival of Empires*. Columbia University Press. 128 p.

17. Motyl A. (2014). The Ukrainian Nationalist Movement and the Jews: Theoretical Reflections on Nationalism, Fascism, Rationality, Primordialism, and History. *POLIN: Jews and Ukrainians* 26:275–95.

18. Motyl A. (2016). Putin's Russia as a Fascist Political System. *Communist and Post-Communist Studies* 49, № 1: 25–36. URL: <https://doi.org/10.1016/j.postcomstud.2016.01.002>.

19. Nationalism. Oxford Reference. URL: <https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780199599868.001.0001/acref-9780199599868-e-1243?rkey=sxxc0G&result=1229>

20. Nazis and axis collaborators were used to further U.S. anti-communist objectives in Europe--some immigrated to the united states, (1985). U.S. Government Accountability Office (U.S. GAO)

21. *OUN u svitli postanov Velykykh Zboriv I Konferentsiy ta inshykh dokumentiv z borot'by (1929–55 rr.)*. 91955. [The OUN in the light of the resolutions of the Great Assembly, Conferences and other documents on the struggle of 1929-1955.]. Munich. 371 p. (in Ukrainian).

22. Petrenko R. (1997). «*Za Ukrainu, Za Yii Voliu*» (*Spoehady*) [For Ukraine, for its freedom (memories)]. Vydavnytstvo Litopys UPA. 279 p. (in Ukrainian).

23. Posivnych M., Brelus V. (2013). *Narys Zhyttia Darii Rebet – «Orlyan»* [Essay on the life of Daria Rebet - «Orlyan».] Toronto: Vydavnytstvo «Litopys UPA». 110 p. (in Ukrainian).

24. Raikivsky I. (2013). *Pytannya yednosti rus'ko-ukrayins'koho prostoru v hromasl'kiy dumtsi Halychyny pid chas revolyutsiyi 1848-1849 rr. (Do 165-yi richnytsi yevropeys'koyi "vesny narodiv" 1848 r. u Halychyni)* [The question of the unity of the Russian-Ukrainian space in the public opinion of Galicia during the revolution of 1848-1849 (To the 165th anniversary of the European "Spring of Nations" in 1848 in Galicia)]. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&Z21ID=&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&image_file_name=PDF/Nikp_2013_22-23_19.pdf. (in Ukrainian).

25. Reyent O., Andrusyshyn B. (1994). *Zydzd ponevolenykh narodiv (21-28 veresnya 1917 r.)*. [Congress of Enslaved Peoples (September 21-28, 1917)]. Kyiv: Istorychni zoshyty / NAN Ukrayiny, Instytut istoriyi (in Ukrainian).

26. Rossoliński-Liebe G. (2015). *Stepan Bandera. The Life and Afterlife of Ukrainian Nationalist*. Stuttgart. 670 p.

27. Roulin S., Scott-Smith G. (2014). *Transnational Anti-Communism and the Cold War*. Palgrave Macmillan UK. 292 p.

28. Rusnachenko A. (2005). *Imperiya(yi) i natsional'no-vyzvol'nirukhy v Tsentral'niy i Skhidniy Yevropi vid seredyny XX stolittya* [Empire (s) and national liberation movements in Central and Eastern Europe from the middle of the twentieth century]. URL: http://shron1.chtyvo.org.ua/Rusnachenko_Anatolii/Imperiya_i_natsionalno-vyzvolni_rukhy_v_Tsentralnii_i_Skhidnii_Yevropi_vid_seredyny_XX_stolittya.pdf. (in Ukrainian).

29. Scott-Smith G. (2012). *Western Anti-Communism and the Interdoc Network: Cold War Internationale*. Palgrave Macmillan UK. 388 p.

30. Snyder T. (2015). *Sketches from a Secret War: A Polish Artist's Mission to Liberate Soviet Ukraine*, New Haven and London. 347 p.

31. Sosenko A. (2010). *Eastern European Unity Under Russian Communism and the Anti-Bolshevik Bloc of Nations: Conception, Ideology, and Conferences*. M.A., University of Illinois at Urbana-Champaign. URL: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.205.409&rep=rep1&type=pdf>.

32. *Ukrayins'ka suspil'no-politychna dumka v 20 stolitti*. (1983) [Ukrainian socio-political thought in the twentieth century]. 3d volume. New York: Suchasnist'. 381 p. (in Ukrainian).

33. *Vidozva II-ho Velykoho Zboru Ukrayins'kykh Natsionalistiv (Serpen' 1939 r.)*. [Recall of the Second Grand Assembly of Ukrainian Nationalists (August 1939)]. URL: <https://web.archive.org/web/20120711021540/http://oun-upa.org.ua/documents/oun03.html> (in Ukrainian).

34. Zaitsev O. (2015). De-Mythologizing Bandera: Towards a Scholarly History of the Ukrainian Nationalist Movement. *Journal of Soviet and Post-Soviet Politics and Society*, 1(2): 411-20.

35. Zaitsev O. (2015). Fascism or ustashism? Ukrainian integral nationalism of the 1920s -1930s in comparative perspective. *Communist and post-communist studies*, 48:183–93.

Наталія Солонська

кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник,
Відділ зарубіжної україніки Інституту книгознавства,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

ORCID: 0000-003-1444-9354
Email: solonska.n@ukr.net

БОРИС ОЛЕКСАНДРІВ: МОРАЛЬНА ТРАВМА ЗА РАДЯНСЬКИХ ЧАСІВ ТА ЇЇ ПОДОЛАННЯ У КАНАДІ

Анотація. Мета статті полягає у приверненні уваги вчених та громадськості до надзвичайно актуальної у сучасному суспільстві наукової проблеми, що потребує монографічного дослідження, глибокого історико-політологічного та філософського аналізу, розроблення теоретичних засад до проблеми моральної травми, спричиненої вимушеною еміграцією. Це питання частково розглянуто з точки зору проблеми морального травмування українців, які змушені були емігрувати до Канади після Другої світової війни, висвітлено конфлікт між конкретною особистістю та антигуманною етикою режиму радянської влади, між мораллю її соціальної системи й людини; що опинилася в ситуації кардинального морального вибору життя і грати, життя і заслання в концентраційні табори, а, скоріше, фізичне знуцання, навіть смерть. Проаналізовано ціну морального вибору, який призвів до внутрішньоособистісного конфлікту. Зроблено спробу дослідити сутність вище названої проблеми; реконструювати конфлікт протилежних моральних цінностей, відмінних точок зору на визначення цінності життя кожної окремої людини і розуміння цієї цінності на прикладі її долі, проаналізувати її соціологізацію, адаптацію в новому для неї чужому мовному середовищі, в Канаді, країні з толерантною ідеологією; переосмислення переселенцем морально-психологічних орієнтирів.

Зазначено, що проблема моральної травматизації емігрантів навіть в емігрантознавстві, науці інтердисциплінарній за своєю концепцією, об'єкт досліджень якої становить еміграція, «*homo emigrans* – один з антропологічних типів (аспектів людини), таких як *homo socialis*, *homo oeconomicus*, *homo religiosus*, *homo politicus*» залишається поки що поза увагою науковців. З огляду на те, що проблема моральної травматизації емігрантів є в науці відкритою і те, що емігрантознавство є інтердисциплінарною наукою, пропонується виділити в ньому самостійний науковий напрям моральне емігрантознавство.

Моральну травму, спричинену вимушеною еміграцією з батьківщини, в статті представлено на прикладі долі відомого в Канаді українського поета, перекладача, науковця, редактора Бориса Олександрова (справжнє прізвище Борис Олександрович Грибінський (21 липня 1921, місто Ружин, Житомирщина, – 21 грудня 1979, Торонто, автора п'яти поетичних збірок, гумористичних і сатиричних творів, які підписував псевдонімом Свирид Ломачка, статей, розкиданих по різних канадських україномовних періодичних виданнях. Разом із Ю. Стефанюком і В. Софронюком-Левицьким він став засновником Канадського об'єднання українських письменників «Слово», був головою торонтівського відділу, членом президії письменницької організації в Нью-Йорку, майже впродовж двадцяти років працював директором п'яти бібліотек м. Торонто.

Ключові слова: вимушена еміграція, моральне травмування українців-емігрантів, моральне емігрантознавство, чуже мовне середовище, Борис Олександрів (Свирид Ломачка).

Natalia Solonska

Ph.D. in History, Senior Research Associate,
Department of Foreign Ukrainian, Institute of Bibliology
V. I. Vernadsky National Library of Ukraine, Kyiv

BORYS OLEKSANDRIV: MORAL TRAUMA IN THE SOVIET TIMES AND ITS OVERCOMING IN CANADA

Abstract. The purpose of the article to draw the attention of scientists and the public to an extremely relevant modern social and scientific problem that requires a monographic study, in-depth historical, political and philosophical analysis, development of theoretical foundations to the problem of moral trauma caused by forced

emigration. It examines the problem of moral trauma of Ukrainians who were forced to emigrate to Canada after World War II, highlights the conflict between the individual and the inhumane ethics of the Soviet regime, between the morals of its social system and man; who found herself in a situation of cardinal moral choice life and play, life and exile in concentration camps, but rather physical abuse, even death. The price of moral choice, which led to intrapersonal conflict, is analyzed. An attempt is made to explore the essence of the above problem; to reconstruct the conflict of opposing social morals, different points of view on determining the value of each

individual's life and understanding this value on the example of his destiny, to analyze its sociologization, adaptation in a new foreign language environment, in Canada, a country with tolerant ideology; rethinking of moral and psychological guidelines by the settler.

It is noted that the problem of moral trauma of emigrants, even in emigrant studies, an interdisciplinary science in its concept, the object of study of which is emigration, "homo emigrans – one of the anthropological types (human aspects), such as homo socialis, homo oeconomicus, homo religiosus, homo politicus" remains so far out of the attention of scientists. Given that the problem of moral trauma of emigrants is open in science and the fact that emigrant studies is an interdisciplinary science, it is proposed to allocate an independent scientific field – moral emigrant studies.

The moral trauma caused by forced emigration from the homeland is presented in the article on the example of the fate of the famous Ukrainian poet, translator, scientist, editor Borys Oleksandrov (real name – Borys Oleksandrovych Hrybinsky (July 21, 1921, Ruzhyn, Zhytomyr region, December 21, 1979, Toronto, the author of five poetry collections, humorous and satirical works, signed under the pseudonym Svirid Lomachka, articles scattered in various Canadian Ukrainian-language periodicals, and together with Yu. Slovo was the head of its Toronto branch, a member of the presidium of the New York Writers' Organization, and for almost twenty years the director of five Toronto libraries.

Keywords: *forced emigration, moral trauma of Ukrainian emigrants, moral emigration studies, foreign language environment, Borys Oleksandriv (Svirid Lomachka).*

Постановка проблеми. У статті пропонується розглянути один із випадків доволі складної, потребує делікатного підходу, проблеми, а саме моральної травматизації українців, які підпали під вимушену еміграцію з рідної батьківщини; висвітлити конфлікт між конкретною особистістю та антигуманною етикою режиму радянської влади, між тоталітарної мораллю її соціальної системи й людини; що опинилася в ситуації кардинального вибору життя і грати, або заслання в концентраційний табір, а, скоріше, фізичне знущання, навіть смерть. Здійснено спробу простежити конфлікт власного «я», національної свідомості з оточуючою радянською дійсністю («неправдива країна»), яка обернулася до молодшої людини («правдива людина») злом і несправедливістю: руйнацію моральних ідеалів, вихованих у родині, в школі; відчуття внутрішньої духовної дегармонізації; штучного негативного впливу на особистий моральний потенціал людини і загрозу його зменшення; відбити конфлікт антагоністичних суспільних моральних цінностей, відмінних точок зору на визначення цінності життя кожної людини; проаналізувати соціологізацію, адаптацію переселенця в новому для нього чужому мовному середовищі, в іншій країні (Канада).

На превеликий жаль, вимушена еміграція через неможливість проживати на батьківщині, оскільки перебування на її території означає приректи себе і членів своєї родини не просто на фізичні та моральні страждання, а нерідко й на тотальний фінал (яскравий приклад сьогодення, спричинений антигуманною політикою урядів деяких країн).

Отже, життя однієї людини, що вступила в конфлікт із ідеологічною системою радянсько періоду

в минулому столітті є відбиттям долі не тільки десятків тисяч переселенців з України післявоєнної (третьої) хвилі еміграції до Канади, а й тотожна характеру морального травмування, тотальному знеціненню життя сучасних біженців з інших країн.

Зазначену проблему представлено на прикладі життя одного з десятків тисяч емігрантів, на долі відомого в Канаді українського поета, перекладача, науковця, редактора, директора бібліотеки – Бориса Олександрова (справжнє прізвище Борис Олександрович Грибінський (21 липня 1921 – 21 грудня 1979)). Він автор п'яти поетичних збірок, гумористичних і сатиричних творів, які підписував псевдонімом Свирид Ломачка. Разом із Ю. Стефаніком і В. Софроновим-Левицьким став засновником Канадського об'єднання українських письменників «Слово», був головою його торонтівського відділу, членом президії письменницької організації в Нью-Йорку. Закінчив бібліотечне відділення Торонтського університету. Впродовж своєї творчої діяльності Борис Олександрів був редактором двох газет в Україні; співпрацював з цілою низкою видавництв («напр.: Вид-во Миколи Денисюка літературно-мистецький журнал «Звено» (Інсбрук), змішаний тип альманаху «Дзвін» (Зальцбург) Австрія), був журналістом, редактором газет «Промінь», «Наш Шлях» (Зальцбург) і співредактором таких видань, як «Промінь», «Літаври», «Нові дні»; головним редактором журналу «Молода Україна», співробітником газети «Новий шлях» і журналу «Сучасність». У повоєнному літературно-мистецькому журналі «Літаври». Десятки текстів поета покладено на ноти, що стали піснями. До віршів Б. Олександрова писали музику такі композитори, як Г. Китастий, Ф. Евсевський, В. Годзяцький, В. Шуть, Р. Бородієвич та ін. [8].

Мета пропонованої статті: проаналізувати сутність моральної травми, завданої особистості вимушеною еміграцією; вплив такого типу травматизації на подальший життєвий шлях переселенця, відповідальність за нанесену людині моральну шкоду, можливість чи неможливість її відшкодування; звернути увагу науковців на необхідність глибшого дослідження морального травмування людини у разі вимушеної чи примусової еміграції, зробити спробу дати визначення цій дефініції.

Аналіз досліджень. Моральні травми, що може зазнати людина, численні та різноманітні: від особистих образ на побутовому рівні до сильних, непоправних ударів долі. Порушуваної проблеми науковці торкаються в таких галузях наук, як: аксіологія, антропологія, історія етики та культури, слов'янська емігрантологія, моральна філософія, соціальна філософія, соціокомунікативістика, політологія, психологія, релігієзнавство, медична група наук, юриспруденція (кримінальна відповідальність) тощо.

Моральне травмування як категорія досліджується під різними кутами зору. Це праці з історії психології про мораль; праці, де аналізуються моральна шкода і компенсація за завдані нею страждання; з погляду етичної думки вивчаються проблеми філософії моралі; мораль і право у філософії; вибудовуються концепції теорії моралі в контексті етики духовності; виділено в окрему дисципліну моральну філософію; визначається оцінка протиморальних злочинів у кримінальному праві України; морального зла, завданого конкретній особі соціальною системою країни постійного проживання як проблеми історії етики і культури та багато ін. Але цілеспрямований аналіз морального травмування емігрантів (хоча Н. С. Хрустальова і не концентрує свою увагу саме на вимушеній еміграції) нам удалося виявити тільки в статті «Переживание психической травмы и печали в условиях эмиграции» [10]. На думку науковця, моральна травма продовжує існувати й в умовах імміграції, оскільки вона завжди є джерелом страху [10, с. 253].

Запропонована стаття ґрунтується на аналізі результатів опублікованих у зарубіжних та вітчизняних виданнях досліджень літературознавців, літературних критиків поетичної творчості Б. Олександрова. Це, зокрема: І. Боднарук, В. Боровий, Віра Ворскла, М. Гарасевич, Ю. Герич, В. Жила, А. Зборовський, І. Качуровський (Хв. Чичка), Ю. Клен, Ю. Клиновий, А. Коломиець, Ю. Копач, А. Левітський, Л. Луців, В. Скорупський, Яр. Славутич, Наталя Спольська-Томцьо, Ю. Шевельов (Шерех, Гр. Шевчук), А. Юриняк, М. Француженко-Вірний, Ганна Черінь; В. Базилевський, І. Накашидзе, Ф. Погребенник, М. Слабошпицький, Л. Череватенко. За хронологією публікацій: 1946 (2), 1951, 1966, 1970, 1971 (2), 1973, 1974, 1980 (3), 1981 (2), 1983 (2), 1992 (3), 1993, 1996, 1998, 2004, 2005, 2007, 2012, 2015.

У відомостях про життєвий шлях поета ми покладаємося і на співробітників Ружинської центральної бібліотеки, які підготували й провели літературну годину, присвячену 100-річчю від дня народження їх земляка «Також самотній і окремий ... Борис Олександрів». Не піддаємо сумніву достовірність інформації, оприлюдненої очільником Ружинського селищного осередку «Просвіти» В. Митюком [8].

Виклад основного матеріалу. Слово «травма» походить від грецького трайμα «рана». Цей термін традиційно використовується як медичний. В його поняття вкладається уявлення про фізичне пошкодження живої тканини під впливом зовнішніх чинників.

Моральна травма – явище антигуманне, насильницьке, несправедливе по відношенню до індивідууму, що спричинює внутрішньоособистісний конфлікт, руйнацію духовних ідеалів, зміну світогляду, низку конфліктних ситуацій у житті; часто непоправні душевні втрати; зміну морально-ціннісних вартостей, пригніченість від неможливості реалізувати природний потенціал особистості тощо. До моральних травм, викликаних вимушеною еміграцією, належать: розлучення з вітчизною, почуття провини перед залишеними рідними, друзями, ностальгія, болісна адаптація в новому соціокомунікаційному середовищі, нагальна необхідність вивчення чужої мови і повсякденного офіційного користування нею, несприйняття, інколи й вороже, зневажливе, оточуючим соціумом до національної культури переселенця, неможливість працевлаштування за професією (її не затребуваність), погані побутові умови, постійне недоїдання і навіть голодування, приниження від неможливості протистояти приниженню, нездатність захистити свою гідність та ін. Ці проблеми часто спричиняють людині нестерпні страждання. Вони позначаються на подальшому шляху іммігранта та його пристосуванні в новій країні проживання, реалізації інтелектуального потенціалу, що могло б принести користь і країні проживання.

Борис та його батько, Олександр Зосимович Грибінський, належали до третьої хвилі української еміграції, що пішла після Другої світової війни, коли Україну змушені були залишати ті, хто не міг сподіватися на справедливість і розважливість радянської влади, принципово не уявляли свого подальшого співіснування з комуністичною системою, мали іншу точку зору на моральні цінності, іншу моральну орієнтацію, тобто – існував морально-психологічний конфлікт людини з існуючою в імперській країні системою нейприйнятних для неї моральних засад.

Мала батьківщина Бориса Грибінського – містечко Ружин, що на річці Роставиці (Житомирщина). Його батька, Олександра Зосимовича, статистика (за іншими джерелами бухгалтера) Ружинського райфінвідділу, 2 березня 1938 р., за чийсь доносом було заарештовано

органами НКВД. Два роки Олександр Зосимович перебував за ґратами, під слідством. Від подальших фізичних і моральних страждань його врятував арешт М. Єжова. 28 січня 1940 р. ружинського бухгалтера, який не очорнив жодного з містян, було випущено на волю, а справу щодо нього припинено. Арешт батька перша травматична подія в житті сина; перша руйнація ідеалів і основ шкільного радянського виховання; перший моральний конфлікт юнака з радянською дійсністю. Попри численні негаразди, йому все-таки вдалося поступити до Київського педагогічного інституту (про Київський університет не йшлося з огляду на неблагонадійну репутацію родини). Це була друга травматична подія в житті Бориса, другий моральний конфлікт з існуючою системою. Інститут він не закінчив. Страшним ударом, руйнацією життєвих планів для всіх оточуючих став початок Другої світової війни. Ще одна травматична ситуація, і у кожного в тій війні вона була своя.

Обох чоловіків Грибінських, вважали неблагонадійними і «підірвана» репутація для старшого з них стала відмовою призватися на службу у лави радянської армії. Це ще один удар долі, до якого Борис не був підготовлений морально. Евакуюватися цілою родиною, разом з мамою і сестрами, не змогли через відсутність засобів пересування (як більшість простих людей) і опинилися на окупованій гітлерівцями території.

Борис Грибінський займався учительською та журналістською діяльністю, працював у літературному додатку до газети «Українське слово», в газеті «Літаври», редагованій Оленою Телігою, був головним редактором щотижневої україномовної газети «Козятинський вісник у Ружині» («Ружинський вісник»), що виходила з 1942 р. – до березня 1943 р. [4]. Тижневик літератури і мистецтва (недільне видання газети «Українське слово») «Літаври» спочатку видався в м. Житомир (№ 115) (тоді й міг співробітничати з її редакцією Б. Олександрів), потім у Києві. У виданні №3 О. Ольжич прозорливо надрукував твір: «Ми вийдем жорстоке зустріти»... Всі редактори та автори «Літаврів», як невдовзі показали події, стали «жертвами розп'ятих днів» [7]. Надалі важкі дні чекали на батька і сина Грибінських. У 1944 р. обидва виїжджають з України. Вдома залишаються мати Анастасія та сестри. Дорога була важкою, через Польщу, Чехословаччину до Австрії, у табір для переміщених осіб. Потім Зальцбург, де Борис стає редактором періодичних видань «Промінь», «Наш шлях», а також, щоб мати шматок хліба, працює різноробочим, вантажником і т. д. В 1948 р. разом із батьком переїжджає до Канади.

У 1950 р. Борис одружився зі Світлою Вакуловською, з часом – відомою україномовною канадською поеткою (псевдонім – Світлана Кузьменко). Йому пощастило в сімейному житті. Подружжя жило дружно і виховало двох достойних синів [2]. Кепкуючи з себе (з якою ж гіркою!) та узагальнюючи тодішню ситуацію, Б. Олександрів у

«Моїй біографії» напише про себе, як про: «публіциста і філософа, недобитка тоталітарних режимів» [4, с. 9–20].

Б. Олександрів почав друкуватися в 1938 р. в житомирській обласній пресі, а свою першу поетичну збірку «Мої дні» видав у 1946 р., у Зальцбурзі. На неї позитивно відгукнулися Юрій Клен, Авенарій Коломієць, Гр. Шевчук (Ю. Шевельов (Ю. Шерех)) та ін. В. Базилевський через багато років, аналізуючи його творчість, простежує вплив на поета учителів М. Рильського, В. Сосюри, Є. Плужника [1]. Наступні збірки Б. Олександрів з'явилися після тривалої перерви (по суті, через 20 років). Це «Туга за сонцем» (Торонто, 1967) і «Колокруг» (Торонто, 1972), що наполовину складаються з перекладів, «Камінний берег» (Нью-Йорк - Торонто, 1975). Аналізуючи збірку «Колокруг» А. Юриняк пише, що вона «являє собою мистецький осяг тої міри, що вже сьогодні забезпечує творцеві нетлінне ім'я і позицію в українській ліричній поезії» [Юриняк А. Критичним пером («Туга за сонцем» Бориса Олександрова). Лос-Анжелес, Каліфорнія, 1974. С. 115–119].

У багатьох відгуках на творчий доробок Б. Олександрова простежується одна спільна думка рецензентів: його поезія пронизана песимізмом, приреченістю; закидають йому закарбовану у віршах печаль, журбу. Утім, песимізм, приреченість, яку відчуває читач у віршах Б. Олександрова, на нашу думку, це не властивість його характеру. Як зазначають знайомі та друзі, що добре знали Б. Олександрова, зазначаючи те, що він був людиною дуже контактною, веселою, лагідною в спілкуванні, постійно жартував. Моральна травма через неможливість хоч би ще раз побачити рідну домівку, страх за своїх близьких, що залишилися у радянській Україні – все життя ярили душу поета [5; 6]. І у віршах він був самим собою, з відкритою душею, неприхованим болем, з моральною раною, спричиненою вимушеною еміграцією, що трансформувалася в поезії, звучала її рефреном, прийняла форму поетичних, а також гумористичних образів.

Б. Олександрів відомий у Канаді і як гуморист та сатирик. У цьому жанрі він друкувався під псевдонімом Свирид Ломачка. Вийшли друком його книги: «Свирид Ломачка в Канаді» (Торонто, 1953) та «Любов до ближнього» (Нью-Йорк — Торонто, 1961). «Свирид Ломачка належить до великих гумористів ... в умінні знайти і під певним кутом віддзеркалити кривизни доколільної дійсності, полягає, на нашу думку, секрет Ломаччиної генільності» [13, с. 3].

Крім поетичної творчості, гумористичних замальовок, Б. Олександрів активно друкувався у пресі з науковими статтями, рецензіями, зокрема, опублікував дослідження ««Слово о полку Ігоревім» – пам'ятник староукраїнської літератури» (Торонто, 1960). У «Молодій Україні» (березень 1961, №79, с. 35) надруковано наукову статтю «Тарас Шевченко і його «Послання». Б. Олександрів, аналізуючи твір акцентує на тому, що цей літературний шедевр

належить до найважливіших здобутків Шевченка. Наголошує, що Т. Шевченко «закінчує свій винятковий твір оптимістичними нотками».

Вагомий внесок Б. Олександрова присутній і в перекладацькій діяльності. Він переклав чимало «поетичних і прозових творів з англійської, французької, чеської, білоруської, російської та ін. мов. Окремим виданням опублікував у своєму перекладі збірку віршів А. Ахматової «Реквієм» (1973). Він є одним із трьох (поруч з І. Костецьким та В. Вовк) перекладачів великої антології квебекських поетів «Поезія/Квебек» (1972)». Б. Олександрів був одним із упорядників «Книги мистців і діячів української культури, учасників Першої зустрічі українських мистців Америки й Канади з громадянством у дні 3–5 липня 1954» (Торонто : [б. в.], 1954 (Друк. оо. Василіян)) та упорядником і співредактором інших видань; на громадських засадах виконував обов'язки редактора журналу-місячника ОДУМУ «Молода Україна» в 1951–1955, 1957–1961 рр. [3]. З творчим доробком Б. Олександрова можна ознайомитися в таких номерах журналу «Молода Україна», як: 1961: Ч. 79, 8485, 94, 98; 1965: Ч. 130; 1966: Ч. 136.

Поетичною творчістю, редакторськими справами Б. Олександрів займався в позаробочий час, безоплатно. Працював на різних роботах, адже треба було годувати сім'ю. Спонсорів ніколи не мав. Після двадцяти років проживання в Канаді нарешті, як підкреслюють його біографи, наважився вступити на бібліотечне відділення Торонтського університету і закінчив його. На жаль, інформація про те, що він був директором п'яти бібліотек м. Торонто лише передається зі статті в статтю як констатуюча. Досліджень із цієї теми поки що немає. Б. Олександрів працював у районі Лонг-Бренч (колишній муніципалітет на південно-заході міста). Log Branch Public Library припинила свою роботу в 2005 р. Отже, всі матеріали, які стосуються майже двадцятирічної бібліотечної діяльності Б. Олександрова, зберігаються в одному з торонтських архівів і чекають на подальше дослідження, як і його редакторська, перекладацька діяльність.

Поетові передчуття 1969 року вилилися у такі рядки: «А я вже став на ту лиху межу, / Яку мені накреслено зарання; «Не ступити на стьожки доріг, / Що у мареві куряться злотно. / Буде грудень, і мряка, і сніг...» [5]. 31.05.1979, за півроку до своєї загибелі, поет напише: «І не було ніде йому спокою. / Весь білий світ здавався чорним сном. / І ось тепер – цей камінь над тобою, / Над гробівцем, що вкрився бур'яном. / Цей хрест. І напис. Просто. Все до теми. / Ця вічна пам'ять – брама в забуття. / А він лежить – самотній і окремих, / Цілком такий, як був і за життя». Можливо, Б. Олександрів хотів піти з життя, як Петрарка, що «так і вмер в сутані, за столом, / На книгу віршів голову поклавши» (липень, 1974) [5; 14]. Однак сталося інакше. У грудні 1979 р., в

передріздвяний вечір, Борис Олександрів розвозив святкові подарунки співробітникам своїх бібліотек. Коли сідав у машину, його на смерть збив п'яний водій проїжджаючого авто... [9]. Подія вразила і морально боляче травмувала українську інтелігенцію Канади, про що, зокрема, свідчать некрологи, листи співчуття, надруковані в іммігрантських виданнях.

«Правдивий чоловік» з «неправдивої країни» похований у Торонто, на цвинтарі Park Lawn, поруч зі своїм батьком. Пам'ятним знаком над могилою, як зазначав Л. Череватенко, став скромний надгробок [11; 12].

Висновок. Простежено зростання проблеми морального травмування українців, які потрапили під вимушену еміграцію, на прикладі життєдіяльності Бориса Олександрова. Проаналізовано через призму його поетичної творчості індивідуальні особливості потерпілої, морально травмованої людини. Порушено питання про моральну відповідальність, засудження громадськістю за завдання моральної шкоди кожному з членів суспільства, оскільки це можна прирівняти до певної шкоди життю людини.

Оскільки дослідження проблеми моральної травми емігрантів є в науці відкритою, запропоновано в емігрантознавстві, інтердисциплінарній науці, започаткувати самостійний науковий напрям: моральне емігрантознавство, яке потребуватиме залучення цілої низки гуманітарних наук і дасть можливість відтворювати об'єктивні неупереджені картини вимушеної еміграції. Віддаючи належне глибоким літературознавчим працям, в яких висвітлено поетичний доробок Бориса Олександрова, наголошено на необхідності дослідження його творчого доробку: молодосліджену журналістську, редакторську, наукову, перекладацьку, бібліотечну діяльність, роботу з книгою, з формуванням фонду, з читачем, епістолярну спадщину та ін., що становлять безперечний інтерес для гуманітарних дисциплін.

1. Базилевський В. «Борис Олександрів (1921-1979). «Радість у журбі, тепло у смутку». *Слово*, 2012. 29. 12.

2. Вірний М. Борис Олександрів. До 70-річчя з дня народження поета (1921-1979). *Сучасність*, 1991. Ч. 7/8. С. 199–204.

3. Гринько М. О. Молода Україна. *Енциклопедія Сучасної України* : електронна версія [веб-сайт]. Київ, 2006.

URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=69017

4. Курилишин К. М. Козятинська газета в Ружині. *Енциклопедія Сучасної України*: електронна версія [веб-сайт]. Київ, 2006. URL

: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=8031

5. Олександрів-Грибінський Б. 100 поезій: вибрана лірика (1943-1979); упорядкувала С. Кузьменко; автор післямови та редактор Л. Череватенко. Київ: Юніверс, 2003. 152 с.

6. Олександрів-Грибінський Б. Чужі пісні у відгомні власному: переклади (1940-1979); упорядкувала С. Кузьменко. Київ: Юніверс, 2006. 136 с.

7. Ситник М. Кров на квітах (Пам'яті Олени Теліги, Івана Рогача і Івана Ірлявського, розстріляних в лютому 1942 р.). Орлик. Берхтесгаден, 1948. Число 2 (лютий).

8. 100 років від дня народження видатного українського письменника в діаспорі Бориса Олександрова. URL: <https://ruzhynska-gromada.gov.ua/news/1626870067/> (за Г. Махориним, М. Слабошпицьким

9. Французенко-Вірний М. Борис Олександрів. Заокеанські письменники України. Київ: Смолоскип, 2015. С. 147–162.

10. Хрусталева Н. С. Переживание психической травмы и печали в условиях эмиграции. Вестник Санкт-Петербургского университета. 2010. Вип. 1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/perezhivanie-psihicheskoy-travmy-i-pechali-v-usloviyah-emigratsii>

11. Череватенко Л. Вірю в сонце, і води, і зорі... Дніпро, 1990. №9. С. 99101.

12. Череватенко Л. „Я над буряним краєм літаю вітрами, і палає душа моя месним вогнем...” Дніпро, 1996. №9/10. С. 41–43.

13. Чичка Х. Професор Свирид Ломачка і сучасна українська гумористика. Свирид Ломачка в Канаді. Фейлетони. Торонто, 1951. С. 3–6.

References

1. Bazylevskiy V. (2012). «Borys Oleksandriv (1921–1979). «Radist u zhurbi, teplo u smutku» [Bazilevsky V. "Boris Alexandrov (1921–1979). "Joy in sorrow, warmth in sorrow"]. Slovo. 29. 12. (in Ukrainian).

2. Virnyi M. (1991). Borys Oleksandriv. Do 70-rychchia z dnia narodzhennia poeta (1921–1979) [Boris Alexandrov. To the 70th anniversary of the poet's birth (1921–1979)]. Suchasnist. Ch. 7/8. P. 199–204. (in Ukrainian).

3. Hrynko M. O. (2006). Moloda Ukraina [Young Ukraine]. Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy: elektronna versiiia [web-sait]. Kyiv. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=69017 (in Ukrainian).

4. Kurylyshyn K. M. (2006). Koziatynska hazeta v Ruzhyni [Koziatyn newspaper in Ruzhyn]. Entsyklopediia Cuchasnoi Ukrainy: elektronna versiiia

[web-sait]. Kyiv. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=8031 (in Ukrainian).

5. Oleksandriv-Hrybinskyi B. (2003). 100 poezii: vybrana liryka (1943–1979) [100 poems: selected lyrics (1943–1979)] / uporiad. S. Kuzmenko; avtor pisliamovy ta redaktor L. Cherevatenko. Kyiv: Yunivers. 152 p. (in Ukrainian).

6. Oleksandriv-Hrybinskyi B. (2006). Chuzhi pisni – u vidhomoni vlasnomu: pereklady (1940–1979) [Stranger songs in their own echo: translations (1940–1979)]; uporiad. S. Kuzmenko. Kyiv: Yunivers. 136 p. (in Ukrainian).

7. Sytnyk M. (1948). Krov na kvitakh (Pamiaty Oleny Telihy, Ivana Rohacha i Ivana Irljavskoho, rozstrilianykh v liutomu 1942 r.) [Blood on flowers (In memory of Elena Teliga, Ivan Rogach and Ivan Irljavsky, shot in February 1942)]. Orlyk. Berkhteshaden Ch. 2 (liutyi). (in Ukrainian).

8. 100 rokiv vid dnia narodzhennia vydatnoho ukrainskoho pysmennyka v diaspori Borysa Oleksandriva [100 years since the birth of the outstanding Ukrainian writer in the diaspora Borys Oleksandrov]. (2021). URL: <https://ruzhynska-gromada.gov.ua/news/1626870067/> (in Ukrainian).

9. Frantsuzhenko-Virnyi M. (2015). Borys Oleksandriv [Boris Alexandrov]. Zaokeanski pysmennyky Ukrainy. Kyiv: Smoloskyp. P. 147–162]. (in Ukrainian).

10. Khrustaleva N. S. (2010). Perezhyvanye psykhycheskoi travmy y pechaly v usloviakh emyhratsyy [Experiencing mental trauma and sadness in the conditions of emigration]. Vestnyk Sankt-Peterburhskoho unyversyteta. Vyp. 1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/perezhivanie-psihicheskoy-travmy-i-pechali-v-usloviyah-emigratsii> (in Russian).

11. Cherevatenko L. (1990). Viriu v sontse, i vody, i zori... [I believe in the sun, and water, and stars ...]. Dnipro, 1990. №9. P. 99–101. (in Ukrainian).

12. Cherevatenko L. (1996). „Ya nad burianym kraiem litaiu vitramy, i palaie dusha moia mesnym vohnem”...[“I fly over the stormy land with winds, and my soul burns with local fire ...”]. Dnipro, 1996. №9/10. P. 41–43. (in Ukrainian).

13. Chychka Kh. (1951). Profesor Svyryd Lomachka i suchasna ukrainska humorystyka [Professor Svirid Lomachka and modern Ukrainian humor]. Svyryd Lomachka v Kanadi. Toronto. P. 3–6. (in Ukrainian).

Людмила Сорочук

кандидат філологічних наук, науковий співробітник,
Центр українознавства філософського факультету,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ORCID:0000-0003-0478-356X
Email: LVS1166@ukr.net

ФУНКЦІОНУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЕТНОКУЛЬТУРНОЇ ТРАДИЦІЇ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ І ЗАГРОЗ

Анотація. Досліджується проблема функціонування української етнокультурної традиції в контексті сучасних викликів і загроз. Акцентується увага на необхідності збереження національних культурних надбань українців й ролі культурно-духовних пріоритетів, які формують повноцінне соціокультурне середовище та ціннісні орієнтири молодого покоління. Розглядаються особливості творення культурного простору в Україні та форми побутування українського фольклору в соціокультурному середовищі, враховуючи виклики і загрози сучасного світу. Обґрунтовується сутність народних традицій і звичаїв, як сфери культурних і духовних надбань, що впливають на комунікативну організацію людей із визначеними життєвими цінностями.

Розглядається сутність українського етнокультурного простору як об'єкту українознавчих досліджень. Доведено, що етнокультура – важливий фактор єдності нації та показник етнічної й національної самобутності серед інших народів, а також є одним із чинників відродження і збереження національної пам'яті. Зауважимо, що значну роль у наповненості національної пам'яті відіграють такі категорії: етнічна приналежність, ментальність, національні традиції, звичаї, культурні та світоглядні складові. Народна традиційна культура становить і соціокультурний сегмент національної пам'яті, що потенційно допомагає консолідації українського соціуму.

Розкрито питання про те, що українська культура впродовж тривалого часу нівелювалась, зазнавала цензурних заборон, ідеологічного тиску та знищення, особливо в радянський період, але попри труднощі настав час національно-культурного відродження етнокультурних надбань українців, що є пріоритетами збереження української ідентичності й утвердження незалежності української нації у світі.

Доведено, що етнокультура висвітлює невичерпний й багатогранний талант українців, які є носіями народної творчості. Тому, реагуючи на сучасні виклики й загрози, зміни в суспільному та політичному житті країни, серед людей творяться нові жанри фольклору, нові види народного мистецтва (молодіжна субкультура; графіті; політичні анекдоти, як жанр сміхової культури й ін.), які побутують у сучасному інформаційно-культурному просторі, висміюючи й осуджуючи конфліктні ситуації та негативні явища у соціумі. З'являються і нові засоби передачі фольклорної традиції, наприклад чати та відео у соціальних мережах. Українська нація модернізується, активно творить свій культурний простір незважаючи на пропаганду «руського мира», попри економічні негаразди, військовий конфлікт на сході нашої держави.

Підкреслюється роль етнокультури українців, як складової національної культури, яка має великий потенціал в утвердженні України у світовому культурному просторі, є потужним чинником деконфліктизації в українському суспільстві та консолідуючим фактором політичної єдності українців, особливо в сучасних умовах гібридної війни.

Ключові слова: етнокультурні традиції українців, соціокультурне середовище, етнокультурний простір, етнокультура як чинник деконфліктизації, культурний потенціал, сучасні виклики і загрози.

Liudmyla Sorochuk

Ph.D. in philology, Research Associate,
Center of Ukrainian Studies, Faculty of Philosophy,
Taras Shevchenko National University of Kyiv

FUNCTIONING OF UKRAINIAN ETHNOCULTURAL TRADITION IN THE CONDITIONS OF MODERN CHALLENGES AND THREATS

Abstract. The article examines the problem of the functioning of the Ukrainian ethnocultural tradition in the context of modern challenges and threats. Emphasis is placed on the need to preserve the national cultural heritage of Ukrainians and the role of cultural and spiritual priorities that form a full-fledged socio-cultural environment and

values of the younger generation. The peculiarities of the creation of cultural space in Ukraine and the forms of existence of Ukrainian folklore in the socio-cultural environment are considered, taking into account the challenges and threats of the modern world. The essence of folk traditions and customs as spheres of cultural and spiritual heritage, which influence the communicative organization of people with certain life values, is substantiated.

The article considers the essence of the Ukrainian ethnocultural space as an object of Ukrainian studies. It has been proved that ethnoculture is an important factor in the unity of a nation and is an indicator of ethnic and national identity among other peoples, as well as one of the factors of the revival and preservation of national memory. It should be noted that such categories as ethnicity, mentality, national traditions, customs, cultural and ideological components play a significant role in the content of national memory. Folk traditional culture is also a socio-cultural segment of national memory, which potentially helps to consolidate Ukrainian society.

It is revealed that Ukrainian culture has long been leveled, censored, ideologically pressured, and destroyed, especially during the Soviet era, but despite the difficulties. Now it is a national and cultural revival of Ukrainian ethnocultural heritage, which is a priority for preserving Ukrainian identity and establishing the independence of the Ukrainian nation in the world.

It is proved that ethnoculture highlights the inexhaustible and multifaceted talent of Ukrainians, who are the bearers of folk art. Therefore, responding to modern challenges and threats, changes in the social and political life of the country, new genres of folklore, new types of folk art (youth subculture; graffiti; political anecdotes, such as the genre of laughter culture, etc.) are created in information and cultural space, ridiculing and condemning conflict situations and negative phenomena in society. The Ukrainian nation is modernizing, is actively creating its cultural space despite the influence of the ideology of the "Russian world", despite the economic troubles, the military conflict in the east of our state.

The article emphasizes the role of Ukrainian ethnoculture as a component of national culture, which has great potential in establishing Ukraine in the world cultural space, is a powerful factor of deconflicting of Ukrainian society and a consolidating factor of the political unity of Ukrainians, especially in modern hybrid warfare.

Keywords: ethnocultural traditions of Ukrainians, sociocultural environment, ethnocultural space, ethnoculture as a factor of deconfliction, cultural potential, modern challenges, and threats.

Постановка проблеми. Етнокультурні традиції для українців завжди відігравали вирішальну роль у збереженні своєї неповторності, мови та національної ідентичності, адже культурний світ людини є визначальним чинником морально-естетичного розвитку, вираження ментальності й формування національної свідомості. Відомо, що етнокультура, як визначальна складова національної культури, також є носієм мови, показником етнічної самобутності, культурно-духовних пріоритетів. Актуальність зазначеної теми полягає в розкритті проблематики функціонування етнокультурної традиції в умовах сучасних викликів і загроз глобального світу, особливо у період нав'язливої пропаганди «руського мира», функціонування російськомовного культурного продукту в культурно-інформаційному просторі України. У наші дні, реагуючи на сучасні виклики й конфліктні ситуації в соціумі та зміни в економічному й політичному житті країни, дуже важливо об'єднувати зусилля українців щодо згуртування і консолідації громадян заради подолання проявів гібридної війни. Важливим є те, що завдяки державної підтримки, забезпечуючи фінансування у сфері культури та поширюючи національно-культурні надбання, поступово формується повноцінне культурне середовище, що сприяє деконфліктизації в українському суспільстві. «Збереження і примноження української національної культури має великий потенціал в утвердженні України у світовому культурному просторі, оскільки культурний простір займає вагоме місце у стратегії розвитку держави й допомагає знайти шляхи забезпечення національних інтересів» [13, с. 132].

Актуальними питаннями сьогодення є дослідження процесів відродження і функціонування етнокультури, як національного надбання, завдяки якому формується духовно-естетичний досвід кожної людини. Важливим є те, що на належному рівні має приділятися велика увага відновленню та примноженню традицій народної культури. Адже нові її форми, які виникають у сучасному соціокультурному просторі, перш за все народжуються під впливом традиційних жанрів унаслідок переосмислення цінностей, реакції на виклики сьогодення та задоволення культурних потреби людей. Зауважимо, що здебільшого на процеси культуротворення в українському соціумі впливають як внутрішні, так і зовнішні виклики та загрози. Серед зовнішніх – російська військова агресія, інформаційна війна, яка ведеться потужними та профінансованими силами російських медіа.

Аналіз наукових публікацій. Уникати загрози нівелювання та знецінення культурно-духовних надбань наших предків допоможе національно-мистецька культура, яка заснована на традиційній народній творчості. Ми говоримо про необхідність дослідження фольклорно-обрядових традицій українців у контексті сучасних проблем, як чинника деконфліктизації, у середовищі української нації в період гібридної війни. Надзвичайно розмаїтим і донині недостатньо вивченим постає світ народної культури та духовного надбання наших предків. Варто сказати, що в гуманітарній сфері акцентується увага на вивченні регіональних особливостей і форм побутування народного мистецтва в сучасному житті але науковців привертає увагу і дослідження нових форм функціонування народних традицій і

фольклору, як культурно-духовних пріоритетів, які формують повноцінне соціокультурне середовище та ціннісні орієнтири молодого покоління. Не менш важливим є зацікавленість у дослідженні й аналізі проблеми національного самоствердження українців у сучасному світі в контексті відновлення та реконструкції культурно-історичної пам'яті [3, 4, 5]. Висвітленню активної ролі культурної складової у процесах загальноцивілізаційного поступу, зокрема державотворенні в Україні присвятили свої наукові розвідки Ю. Богуцький, В. Андрущенко, Ж. Безвершук, Л. Новохатько, С. Павлюк. Інформацію про сучасну авангардну Україну, яка має величезні культурні багатства через філософсько-культурологічне бачення подав М. Попович у науковій праці «Культура» (2015); І. Дзюба у праці «Чи усвідомлюємо національну культуру як цілісність? З криниці літ: тритомовик (2001) [5]; М. Жулинський у роботі «Нація. Культура. Література: національно-культурні міфи та ідейно-естетичні пошуки української літератури» (2010) [6]. Про унікальність України в європейському соціокультурному просторі, яка змушена розв'язувати питання протистояння європейських і євразійських проєктів, що набули форми гібридної війни говорить у науковому дослідженні Л. Якубова «Євразійський розлам. Україна в добу гібридних викликів».

Пізнавальною у плані дослідження обрядового фольклору та реконструкції проведення в сучасних умовах народних свят, буде робота М. Шкоди «Традиції і свята українського народу (2008), а також наукове дослідження Т. Гундорової «Транзитна культура». Останнім часом науковці і практики звертають увагу на народну культуру (сільський тип культури, сільський туризм, сучасні народні промисли, проведення різних свят і ярмарків у сільській місцевості), серед них: Є. Подольська, В. Лихвар, Д. Погорілий. Цікавими дослідженнями креативних культур і сучасного стану культурних «проривів» у медіа просторі є наукові розвідки Т. Філіної, Ю. Коменецької, Г. Колтишевої. Варто згадати наукову розвідку М. Татаренко «Мистецтво та культура в медійну епоху». До активної розробки питань, пов'язаних з аналізом сучасних фольклорних текстів Серед науковців, які досліджували і продовжують студіювати народну традиційну культуру варто назвати О. Дея, С. Мишанича, Г. Нудьгу, М. Стельмаховича, О. Таланчук, Л. Дунаєвську, С. Грицу, Л. Копаницю, О. Івановську, М. Дмитренка, Л. Іваннікову, О. Чебанюк, В. Давидюка, В. Борисенко й ін. Цікавим є той факт, що дослідники не лише описували й аналізували давні обряди та народну пісенну культуру, а й порушували питання трансформації давніх вірувань й обрядодій і функціонування етнокультурних надбань у сучасному культурному просторі. Зазначені наукові дослідження показують цілісну картину розвитку різних сфер культури українства, аналізують характер і структуру етнокультури – її життєздатність і місце у світі, а також роль в утвердженні національного буття.

Метою статті є з'ясування сутності функціонування етнокультурної традиції в контексті сучасних викликів і загроз, адже культурне наповнення в українському інформаційному просторі, культурний діалог допомагає виявлення причин виникненням конфліктних ситуацій в українському соціумі та пошуків шляхів згуртування громадян України.

Викладення основного матеріалу. Українські етнокультурні традиції займають почесне місце в сучасній культурі та життєдіяльності українців. Відомо, що фольклор, обряди і звичаї, народне мистецтво з давнини відображали уявлення українців про навколишній світ, красу й закономірності у природі та емоційний стан наших предків. Людям важливо було виразити свої емоції, переживання, мрії в уснопоетичних текстах, рухах, речах побуту, орнаментах та ін., передаючи у такий спосіб, закодовану образно-символічну систему знань про світ. Найвагомим пластом етнокультури залишається усна народна творчість. Упродовж віків фольклорні тексти злилися з обрядодіями в гармонійну цілісність і віддзеркалюють багатогранний український світ. Відомо, що народна культура передається від покоління до покоління. Це є важливим фактором єдності народу та показником етнічної, національної особливості й самотності серед інших культур і народів. [14. с. 188].

Розмаїтим і донині недостатньо вивченим є арсенал народної творчості, нові жанри побутування українського фольклору та нові форми народного мистецтва в сучасному житті. Поза сумнівом, найвагомим пластом етнокультури залишається усна народна творчість. Упродовж віків фольклорні тексти злилися з обрядодіями в неповторну гармонійну цілісність і віддзеркалюють життя та світосприйняття наших предків. Фольклорна традиція, трансформуючись, донесла сучасним поколінням інформацію про давні вірування, сприйняття і ставлення до навколишнього світу, себто особливості давнього світогляду праукраїнців. Глибокозмістовні свята, традиції та звичаї розкривають духовний світ наших предків і репрезентують ментальність українців. Можна сказати, що це є стрижень, довкола якого, власне, і сформувалася традиція, адже фольклорні тексти репрезентують не лише поетику наших предків, що є реакцією на життєві події людей, а засвідчують давню культуру. Леся Храплива-Щур дуже влучно висловлює думку щодо місця народних традицій у сучасному житті: «Стародавні українські звичаї настільки гарні, змістовні й надто дорогі нам, щоб могли зникнути... Митці черпають із них натхнення, а діти навчаються поважати й подивляти в них скарби духа свого народу» [15, с. 14].

Вагомим є й узагальнення наукових пошуків у сфері соціогуманітаристики з питань дослідження постколоніальної доби в Україні та специфіки побутування етнокультурних традицій у сучасному житті. Як і багато століть тому, народні традиції та звичаї є одним із головних чинників збереження

етносу, а нині – відродженням нації. Важливі історичні події, зміни в державному устрої країни, новий статус в особистому житті, які глибоко торкнулися свідомості людини, дали імпульс для розвитку нових фольклорних жанрів, зокрема анекдотів, молодіжної субкультури, деяких жанрів дитячого фольклору, візуалізації нових форм народного мистецтва (мурали, стінопис, графіті). Про давні вірування в руслі «народної релігії» й тісний зв'язок із сучасним життям В. Борисенко подає в науковій розвідці «Вірування у повсякденному житті українців на початку XXI століття». Дослідниця пише про тісний зв'язок нових і традиційних вірувань, які не змогла викоринити радянська влада, а лише відправила їх у підпілля, тому всі ці вірування сьогодні відроджуються [2, с. 4].

Із плином часу деякі архаїчні обрядодійства й давні вірування втратили своє функціонування, але багато фольклорних текстів, елементів календарної й родинної обрядовості, трансформуючись збереглися дотепер і побутують у повсякденному житті, створивши основу національної культури українців. Відомо, що поняття *трансформація* (transformation – процеси перетворення і змін) є поширеним у сучасній науковій сфері й означає зміну, перетворення виду, форми, властивостей чого-небудь. «Нині трансформація народних вірувань відбувається в тісній взаємодії з інтенсивним розвитком науки і спирається не лише на сприйняття світу людиною та релігійні канони, але й на наукові думки», – зазначає А. Ніколаєва [9, с. 5]. Етнокультурні надбання українців упродовж тривалого часу зазнавали цензурних заборон та ідеологічного тиску. Сутність обрядодій, повнота їхніх соціокультурних функцій викривлялася, їхня роль применшувалася (особливо комуністичною (атеїстичною) ідеологією). Прикладом можуть бути цілі збірки записів «штучних» народних творів про комуністичну партію, Леніна, Сталіна й різних партійних «героїв», або ж іще таке народне висловлювання «Нам сонця не треба, нам партія світить» (власні записи автора). Тому в наші дні дослідження етнокультурної традиції є надзвичайно актуальним.

Багатьма дослідниками народної культури доведено, що усна народна творчість відтворює невичерпний й багатогранний талант людей, які придумують різні фольклорні тексти, реагуючи в такий спосіб, на суспільні зміни та політичні процеси, що відбуваються в державі, створюють нові види, жанри фольклору, що побутують у сучасному інформаційно-культурному просторі України. Є. Пащенко, досліджуючи політичний фольклор, зазначив: «Такі «твори» – результат штучного запліднення, і виникали вони не в народі, а в кабінетах «творців» [10, с. 4]. Прості люди, молодь, діти є одночасно творцями та розповсюджувачами фольклорних творів й носіями етнокультурних надбань. Засобами поширення фольклорних текстів (анекдотів і жартів) є традиційні для народної культури певні особи, безіменні та невизначені, проте

у XXI ст. до них додалися періодичні видання, листівки, інтернет мережі, навіть SMS, що передаються мобільними телефонами й ін. [10]. Культурологи, фольклористи мають чималий арсенал наукових досліджень молодіжних субкультур, адже серед студентів, які навчаються в освітніх закладах, активно твориться й побутує так званий, студентський фольклор, до того ж молодь є активним користувачем сучасними засобами комунікації. Студентство є однією з основних соціальних груп, що становлять молодіжну субкультуру. Описуючи різні обряди й повір'я, які побутують у молодіжному середовищі Валентина Борисенко акцентує увагу на те, що під час екзаменаційних випробувань студент начебто переноситься у світ символів, світ надреального [2, с. 5]. Використовуючи різні придумані історії, байки й анекдоти молоді люди часто уникають зіткнень інтересів і конфліктних ситуацій.

Сучасним видом народного розпису, особливо в молодіжному середовищі, є так звані графіті та мурали. Це – настінні написи та малюнки, виконані як у чорно-білих кольорах, так і в різнокольорових. Такі написи-малюнки (інколи цілі композиції), зазвичай, малюють на стінах будинків, парканах, закинутих стінах, й іноді (що неприпустимо) у заборонених місцях і мають свої традиції, різновиди та стилі. Написи й малюнки приховують у собі різну інформацію й мають підтекст, тобто смислове навантаження.. Вони дають хороший матеріал для вивчення настроїв, інтересів і проблем молоді, хоча почали вивчатися фольклористами порівняно недавно. Нині робляться спроби «приручити» цей вид вуличного мистецтва відведенням спеціальних зон й організовувати різні конкурси та фестивалі. Не менш цікавими для дослідників усної народної творчості є політичні анекдоти. Фольклорні жанри у XX ст. трансформувалися, більшість із них зникає, залишаючись лише у вигляді усних історичних пам'яток, проте, можна без перебільшення сказати, що у XX і XXI ст. залишився найпопулярніший фольклорний жанр – анекдот, як приклад розвиненої в минулому сміхової культури наших предків. «Анекдоти, – зазначає один із видатних дослідників українського фольклору Філарет Колесса, – це коротенькі, звичайно гумористичні оповідання, приклади й дотепи з побутовим характером ... зосереджуються на якомусь одному спостереженні, жарті, грі слів, звороті мови, прізвищі...» [8, с. 135]. Анекдоти, як один із жанрів сміхової культури українського народу, приваблювали багатьох дослідників, серед яких чільне місце займають видання М. Костомарова, І. Франка, С. Єфремова, О. Потебні й ін. Варто назвати й дисертаційне дослідження з цієї тематики «Традиційний анекдот у контексті сміхових явищ української культури» І. Кімакович, де авторкою наголошено, що в розвитку сучасного анекдоту важливу роль відіграли середньовічні різновиди розповідних жанрів: новели, фацеції, фабльо, шванк, фрашки тощо. Дослідниця

цілком слушно вважає, що «особливими прикметами традиційного анекдоту є фабульність... «внутрішня настановка» на достовірність... багатоплановість змісту, діалогічний характер викладу та підпорядкованість його функції у комунікативному процесі» [7, с. 5–6]. У радянський період розвивався, здебільшого побутовий анекдот. Політичні події у свідомості людей відсувалися на другий план. Розвиткові побутового анекдоту сприяв і той факт, що кожна окрема особистість і весь народ були штучно ізольованими від здійснення процесу управління державою, тому й реальні політичні процеси не так глибоко торкалися безпосереднього життя людей. Після здобуття Україною незалежності (1991), подолання ідеологічного радянського тиску, що стали переломним моментом в історії України й етапом у формуванні національної свідомості, породили безліч жартів і анекдотів, у яких іронічно коментуються й сатирично висміюються суспільно-політичні події та недолугість політичних лідерів. Українські події 2004 р., 2014 р., епідеміологічна ситуація 2019–2021 рр., знайшли своє віддзеркалення в усній народній творчості (майданний фольклор), репрезентуючи архетипізовані у свідомості народу форми, висміюючи «застарілу» систему управління, неадаптованість до нових нинішніх реалій, відсутність реакції на його виклики у представників офіційних правлячих кіл, що підвищує несприятливість і загрозливу ситуацію у суспільстві, а також нездатність організувати роботу із захисту прав, свободи слова та здоров'я громадян. Разом із тим, М. Бахтін наголошує на тому, що навіть так звана стара влада все одно викликає негативні емоції й навіть страх, які, у свою чергу, долаються сміхом. «Серйозність, – вважає вчений, – офіційна, авторитарна, пов'язана з насиллям, заборонами, обмеженнями. У такій серйозності завжди наявний елемент страху... Сміх передбачав перемогу над страхом» [1, с. 101]. Якщо провести аналогію з ситуацією в Україні, то можна дійти висновку, що сміхова культура стала засобом для розчинення страху серед громадян перед створеними викликами й загрозами сучасного світу. Неможливість на перших етапах протистояти зазначеним проблемам, виходом із напруженої ситуації стало поширення нових форм етнокультурної традиції. Це стосується і анекдотів, переробок-пародій, фейків, дражнілок і мирилок, які останнім часом отримали широке застосування в засобах масової інформації та інтернет-ресурсах. Ми проаналізували функціонування деяких сучасних жанрів народної культури, але в сучасному урбанізованому, насиченому різними інформаційними технологіями житті чимало фольклорних зразків на межі вимирання. Особливо це стосується такого класичного різновиду усної народної творчості, як колискові пісні (частково), деякі жанри календарної обрядовості, голосіння. На жаль, нині доводиться констатувати факт про майже повну втрату цієї фольклорної традиції. Нові виклики сучасного світу, нові технології, урбанізація,

присутність в інформаційному просторі іншопольованого продукту стали справжніми загрозами глобалізації й причиною забуття архаїчних фольклорних текстів, народних пісень і давніх промислів. Але, незважаючи на проблеми, які існують, варто зазначити, що за роки незалежності в нашій державі поступово почалися зрушення в розбудові національної культурної реальності та наповнення інформаційного простору україномовним культурним продуктом. Незважаючи на кризові явища й великий вплив радянської ідеології в постколоніальний період, національна культура стає одним із визначальних чинників розвитку українського суспільства, розбудови незалежності держави та формування національної ідентичності й консолідації українства. Зауважимо, що етнокультурні надбання є одним із чинників відродження та збереження національної культури й національної пам'яті. Значну роль у наповненості національної пам'яті відіграють такі категорії, як етнічна приналежність, ментальність, національні традиції, звичаї, культурні та світоглядні складові. «Сучасна гуманітаристика все частіше апелює до поняття національної пам'яті як міждисциплінарного поля наукових досліджень, осмислюючи широкий спектр проблем, зумовлених цим феноменом. Ще донедавна національна пам'ять у вітчизняній історіографії асоціювалась з обмеженим колом трагічних подій в історії України. Останнім часом з'явилися нові підходи до концепції національної пам'яті. Хоча ще тривають дискусії щодо визначення самого поняття «національна пам'ять». Включення до концептуального простору національної пам'яті інших складових, зокрема соціокультурних і духовних чинників, сприяє не лише збагаченню, але, що особливо важливо, реконструкції її об'єктивної структури... Національна пам'ять розглядається насамперед як пам'ять про минуле етносу, нації. Як прийнято вважати, вона вбирає елементи найрізноманітніших аспектів життя і досвіду нації [3]. Вагомим у період незалежності України стало визначення й затвердження державних символів і державних свят у системі культурного буття українців і їхньої ролі у згуртуванні українських громадян під час святкування різних подій і використання державної символіки. Оцінюючи ставлення українських громадян до культурних надбань у сучасних реаліях із урахуванням історичних фактів, варто наголосити на сутності та значенні державних символів і свят як чинника консолідації української нації, що стимулює підняття патріотизму та єдності громадянського суспільства [12, с. 88–92].

В умовах економічної нестабільності, військової агресії з боку РФ й активної пропаганди «руського мира» переконливою стає позиція, що культура, незважаючи на виклики сучасного світу, є одним із визначальних чинників стабілізації та деконфліктизації в українському суспільстві. М. Жулинський, досліджуючи національно-культурні міфи та реалії

українського суспільства, перспективи його національного самовизначення, зазначив: «Який же тип культури має бути покладений в основу української державності? Питання складне, бо культура завжди обстоює свій духовний суверенітет, на який зазіхає держава. Наша культура пережила, здається, небачений досі в світі державний терор і тотальний пресинг з боку влади (період панування комуністичного режиму – Л. С.), але її bastiони не були дощенту зруйновані. Цінності й традиції національної культури збереглися в багатьох формах, хоча понесені втрати страшні» [6, с. 127]. Хотілося б ще згадати слова М. Рябчука, культурного й політичного аналітика, який сказав: «Українська культура сьогодні, безумовно, значно багатша й різноманітніша, ніж чверть століття тому, ... А проте й нині уся ця сукупність яскравих культурних явищ не трансформується у функціональну цілісність і не витворює повнокровного культурного процесу. Незалежність дала українській культурі свободу від ідеологічних обмежень і репресивного тиску з боку КПСС та КГБ. Проте не визволила її з-під інерційної влади імперського дискурсу й не усунула його здатності до самозбереження та самовідтворення за допомогою неоколоніальних практик та інституцій» [11]. Тому, долаючи виклики й загрози сучасного глобального світу, важливим фактором є консолідація спільних зусиль громадянського суспільства в Україні, активної реалізації і втілення програм гуманітарної політики на державному рівні у напрямі ширення й функціонування українського культурно-інформаційного простору. Досліджуючи загрози національній безпеці в гуманітарній площині, О. Газізова акцентує увагу на ціннісно-сміслових аспектах етнокультурної політики зазначаючи: «Військова агресія РФ, анексія АР Крим, гібридна війна з РФ зробила очевидним той факт, що здатність протистояти ворогу формується не лише на рівні військових дій, але й на рівні світогляду, складовою якого є формування системи національних цінностей, мовної, освітньої й етнокультурної політики та повернення історичної пам'яті» [4, с. 60–67].

Висновки. Отже, оцінюючи повсякденні реальності суспільних відносин в українському соціумі, варто враховувати загрози і виклики сучасного світу. Ми дедалі більше переконуємося щодо збереження та примноження етнокультурної спадщини, виділяючи пріоритети як матеріальних, так і духовних культурних цінностей, а такий підхід руйнує застарілу (радянську) ідеологію. Українська культура, незважаючи на труднощі та кризові явища в постколоніальний період, стає одним із визначальних чинників деконфліктизації в суспільстві. Нині, у складний час для українського суспільства, попри фінансову кризу, політичну нестабільність, прояви гібридної війни, загострення воєнного конфлікту на сході України – українська нація модернізується й активно творить своє культурне поле. Українська етнокультурна традиція знаходить

нові форми побутування й функціонує в інформаційно-культурному просторі нашої держави для задоволення естетичних і культурних потреб та гармонізації людей з навколишнім світом.

1. Бахтин М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса. Москва: Художественная литература, 1990. 543 с.

2. Борисенко В. Вірування у повсякденному житті українців на початку ХХІ століття. *Етнічна історія народів Європи*. Збірник наукових праць. К.: УНІСЕРВ, 2003. Вип. 15. 136 с.

3. Буряк Л. Соціокультурний та духовний часопростір національної пам'яті: проблема структурування. *Національна пам'ять: соціокультурний та духовний виміри. Національна та історична пам'ять: Зб. наук. праць. Випуск 4*. К.: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2012. С. 42–51. URL: https://old.uinp.gov.ua/sites/default/files/userupload/zbi_rnyk4.pdf

4. Газізова О. Загрози національній безпеці в гуманітарній площині: ціннісно-сміслові аспекти. *Українознавчий альманах*, 2020. Вип. 27. С. 60–67.

5. Дзюба І. Чи усвідомлюємо національну культуру як цілісність? З криниці літ: тритомовик. К.: Обереги: Гелікон, 2001. Т. II. С. 578–594.

6. Жулинський М. Національна культура за умови формування нової суспільної солідарності в Україні. *Нація. Культура. Література: нац.-культ. Міфи та ідейно-естетичні пошуки української літератури*. Київ: Наукова думка, 2010. 560 с.

7. Кімакович І. Традиційний анекдот у контексті сміхових явищ української культури. Автореф. дис. канд. філол. наук. К., 1996. 24 с.

8. Колесса Ф. Українська усна словесність. Львів: Науково-популярна бібліотека Товариства "Просвіта", 1938. 643 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001149>

9. Ніколаєва А. В. Вірування у повсякденному житті українців (кінець ХХ – початок ХХІ ст.). Харків, 2009. 96 с.

10. Пащенко Є. «Уже гаї листом криє» (усна народна політична творчість). *Український політичний фольклор*. К.: Видавець Микола Дмитренко, 2008. 100 с.

11. Рябчук Микола. Українська культура після комунізму: між постколоніальним визволенням та неоколоніальним поневоленням. *Незалежний культурологічний часопис «І»*. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/voznayak/5148180b36ce9/>

12. Сорочук Л. Ідея консолідації нації в державних святах та символах України. *Українознавчий альманах*. Випуск 21. Київ, 2017. С. 88 – 92.

13. Сорочук Л. Роль національної культури у деконфліктизації українства. *Українознавчий альманах*. Випуск 27. К.: «Міленіум», 2020. 129–134 с.

14. Сорочук Л. Консолідуєчий потенціал етнокультурної традиції в українському зарубіжжі. *Українознавство*. №4 (77). 2020. С.183–190. URL:

<http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cac he:IMB3NmljWwEJ:journal.ndiu.org.ua/article/view/217493+&cd=3&hl=uk&ct=clnk&gl=ua>

15. Храплива-Щур Л. Щоденний побут. *Українські народні звичаї в теперішньому побуті*. К.: Управління освіти Київської державної обласної адміністрації, 1993. 77 с.

References

1. Bakhtyn M. (1990). *Tvorchestvo Fransua Rable u narodnaia kul'tura srednevekov'ia y Renessansa*. [Francois Rabelais' creativity and folk culture of the Middle Ages and Renaissance]. Moscow: Khudozhestvennaia lyteratura, 543 p. (In Russian).
2. Borysenko V. (2003). *Viruvannia u povsiakdennomu zhytti ukrainsiv na pochatku KhKhI stolittia*. [Beliefs in the daily life of Ukrainians at the beginning of the XXI century]. *Etnichna istoriia narodiv Yevropy*. Zbirnyk naukovykh prats'. K.: UNISERV, Vol. 15. 136 p. (In Ukrainian).
3. Buriak L. (2012). *Socio-cultural and spiritual chronotope of national memory: the problem of structure*. [Socio-cultural and spiritual space-time of national memory: the problem of structuring]. *Natsional'na pam'iat': sotsiokul'turnyj ta dukhovnyj vymiry. Natsional'na ta istorychna pam'iat'*. Zb. nauk. prats'. Vol. 4. K.: DP «NVTs «Priorityty», P.42–51. URL: <https://old.uinp.gov.ua/sites/default/files/userupload/zbirnyk4.pdf> (In Ukrainian).
4. Hazizova O. (2020). *Zahrozy natsionalnii bezpetsi v humanitarnii ploshchyni: tsinnisno-smyslovi aspekty*. [Threats to National Security in the Humanitarian Dimension: Value- and Sense-Bearing Aspects]. *Ukrainoznavchyi almanakh* Vol. 27. Pp. 60–67. (in Ukrainian).
5. Dziuba I. (2001). *Chy usvidomliuemo natsional'nu kul'turu iak tsilisnist'? Z krynytsi lit: trytomovyk*. [Are we aware of national culture as a whole? From the well of years: tritomovik]. K.: Oberehy: Helikon, T. II. Pp. 578–594. (In Ukrainian).
6. Zhulyns'kyj M. (2010). *Natsional'na kul'tura za umovy formuvannia novoï suspil'noi solidarosti v Ukraini*. [National culture in the formation of a new social solidarity in Ukraine]. Natsiia. Kul'tura. Literatura: nats.-kul't. Mify ta idejno-estetychni poshuky ukrains'koi literatury. Kyiv: Naukova dumka. 560 p. (In Ukrainian).
7. Kimakovych I. (1996). *Tradytsijnyj anekdot u konteksti smikhovykh iavysch ukrains'koi kul'tury*. [Traditional anecdote in the context of ridiculous phenomena of Ukrainian culture]. Avtoref. dys.. kand. filol. nauk. K., 24 p. (In Ukrainian).
8. Kolessa F. (1938). *Ukrains'ka usna slovesnist'*. [Ukrainian oral literature]. L'viv: Naukovo-populiarna biblioteka Tovarystva "Prosvita", 643 pp. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001149> (In Ukrainian).
9. Nikolaieva A.V. (2009). *Viruvannia u povsiakdennomu zhytti ukrainsiv (kinets' KhKh – pochatok KhKhI st.)*. [Beliefs in the daily life of Ukrainians (late XX - early XXI century)]. Kharkiv, 96 p. (In Ukrainian).
10. Paschenko Ye. (2008). *«Uzhe hai lystom kryie» (usna narodna politychna tvorchtist')*. [“He already covers the grove with a leaf” (oral folk political art)]. *Ukrains'kyj politychnyj fol'klor*. K.: Vydavets' Mykola Dmytrenko, 100 p. (In Ukrainian).
11. Riabchuk Mykola. *Ukrains'ka kul'tura pislia komunizmu: mizh postkolonial'nym vyzvolenniam ta neokolonial'nym ponevolenniam*. [Ukrainian culture after communism: between postcolonial liberation and neocolonial enslavement]. *Nezalezhnyj kul'turolohichnyj chasopys «Y»*. URL: <https://blogs.pravda.tsom.ua/authors/vozniak/5148180b36tse9/> (In Ukrainian).
12. Sorochuk L. (2017). *Ideia konsolidatsii natsii v derzhavnykh sviatakh ta symvolakh Ukrainy*. [The idea of consolidation of the nation in public holidays and symbols of Ukraine]. *Ukrainoznavchyi al'manakh*. Vol. 21. Kyiv, Pp. 88–92. (In Ukrainian).
13. Sorochuk L. (2020). *Rol' natsional'noi kul'tury u dekonfliktizatsii ukrainstva*. [The role of national culture in the deconflict of Ukrainians]. *Ukrainoznavchyi al'manakh*. Vol. 27. K.: «Milenium», Pp. 129–134. (In Ukrainian).
14. Sorochuk L. (2020). *Konsoliduiuchyj potentsial etnokul'turnoi tradytsii v ukrains'komu zarubizhzi*. [Consolidating potential of ethnocultural tradition in Ukrainian abroad]. *Ukrainoznavstvo*. №4 (77). Pp. 183–190. URL: <http://vebtsache.googleusertsonent.tsom/search?q=tsac he:IMB3NmljVvEJ:journal.ndiu.org.ua/artitsle/view/217493+&tsd=3&hl=uk&tst=tslnk&gl=ua> (In Ukrainian).
15. Khraplyva-Schur L. (1993). *Schodennyj pobut. Ukrains'ki narodni zvychai v teperishn'omu pobuti*. [Daily life. Ukrainian folk customs in the present life]. K.: Upravlinnia osvity Kyivs'koi derzhavnoi oblasnoi administratsii, 77 p. (In Ukrainian).

Юлія Стребкова

кандидат філософських наук, доцент,
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

ORCID: 0000-0001-9941-0330
Email: strebkova@i.ua

Вікторія Дранник

викладач кафедри філософії,
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

ORCID: 0000-0002-6704-0432
Email: dva4625@gmail.com

ВИКЛАДАННЯ ФІЛОСОФІЇ ЗА МЕТОДОМ «РІВНИЙ-РІВНОМУ» У КОНТЕКСТІ ДЕКОНФЛІКТИЗАЦІЇ ПЕДАГОГІЧНОГО ПРОЦЕСУ

Анотація. У статті розглянуто конфліктні ситуації між викладачем і студентами в умовах змішаної та дистанційної освіти. Осмислено специфіку вирішення конфліктних ситуацій у процесі викладання філософії у технічних університетах. Виявлено шлях розв'язання педагогічних конфліктів і уникнення негативних сценаріїв розвитку для викладачів семінарських занять з філософії, які втрапили у конфлікт «викладач-студенти». Презентовані результати досліджень та впровадження експериментального викладання філософії за методом «рівний-рівному» у технічному університеті. Експеримент було підготовлено у 2019 році на кафедрі філософії КПІ ім. Ігоря Сікорського. Результати експериментального викладання наведені на кінець 2020/2021 навчального року. Розроблені критерії відбору викладачів для участі у викладанні філософії за методом «рівний-рівному». Визначено умови ефективного застосування методу «рівний-рівному» для викладання філософії у технічному університеті. Зазначено, що причиною конфліктів між викладачем та студентом у технічних університетах при викладанні філософії можуть виступати гендерні стереотипи та упередження щодо жінок. Показано, що підхід «рівний-рівному» дає позитивні результати у контексті деконфліктизації як для викладачів, які брали участь у експерименті, так і для педагогічного процесу загалом. При застосуванні підходу «рівний-рівному» асистент, який веде семінарські заняття, стає по суті медіатором вирішення конфліктів студентів з лектором (peer mediator), оскільки належить одночасно до обох груп і не стає на чийсь сторону конфлікту. Підтримуючи вживання фемінітивів, властивих українській мові, все ж у статті вказуємо посади та статуси учасників освітнього процесу відповідно до чинних нормативних актів та класифікаторів.

Ключові слова: викладання філософії, методика рівний-рівному, педагогічний процес, конфлікт викладач-студенти, філософія для інженерів.

Julia Strebkova

Ph.D. in philosophy, Associate Professor,
National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»

Viktoriya Drannyk

Lecturer, Department of philosophy,
National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»

TEACHING OF PHILOSOPHY BY THE “PEER-TO-PEER” METHOD IN THE CONTEXT OF CONFLICT RESOLUTION IN PEDAGOGICAL PROCESS

Abstract. This paper reports on conflicts between teacher and student in a mixed and distance education. The specific of conflict resolution in the process of teaching philosophy in technical universities is comprehended. The way of solving pedagogical conflicts and avoiding the development of negative scenarios have been founded for assistant

lecturers and teachers of seminary lessons of philosophy, who had been involved in a conflict "teacher-students". The results of researches and implementation of experimental philosophy using "peer-to-peer" teaching method in technical university have been presented. The experiment had been prepared at the Department of Philosophy in National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute», in 2019. The results of experimental teaching are given at the end of the 2020/2021 school year. The criteria of selection assistant lecturers for participation in teaching philosophy with "peer-to-peer" method had been developed. Additionally, terms of effective usage of the "peer-to-peer" method for teaching philosophy in technical university had been determined. It is stated that the causes of conflicts between teacher and student in technical universities in the philosophy teaching can be gender stereotypes and preconception about women. It is shown that "peer-to-peer" approach gives positive results in the context of conflict resolution for the teachers, who participated in the experiment and for the pedagogical process in general. While using "peer-to-peer approach assistant, who lead the seminary lessons becomes essentially a peer mediator in resolving students' conflicts with the lecturer, as he belongs to both groups at the same time and does not take side of anyone. Despite supporting the usage of feminine which is native to Ukrainian language, yet in paper we indicate the positions and statuses of participants in the educational process in accordance with applicable regulations and classifiers.

Keywords: philosophy teaching, "peer-to-peer" methods, pedagogical process, conflict teacher-students, philosophy for engineers.

Актуальність дослідження. Навчання у сучасному університеті постає як організована робота, що об'єднує викладачів і студентів під егідою загальної мети отримання нових знань та освіти загалом. При цьому виникає питання щодо ступеня єдності цих учасників навчання, особливо при викладанні гуманітарних дисциплін студентам інженерних спеціальностей.

Епідемія COVID-19 загострила багато проблем вищої освіти. У зв'язку з переходом на дистанційну та змішану форму навчання конфлікти у площині викладач-студенти набули особливої актуальності. З'являється необхідність дієвих алгоритмів розв'язання педагогічних конфліктів. Є нагальна потреба у вдосконаленні організації навчального процесу, адже конструктивне розв'язання конфлікту може виступати джерелом інтелектуального розвитку студентів і викладачів, підвищувати ефективність та якість навчання.

Постановка проблеми. Філософські дисципліни вилучені з переліку обов'язкових дисциплін на національному рівні та у кожному університеті мають свій статус від нормативних до вибіркових (за вибором студентів, вибіркові освітні компоненти з міжфакультетського, факультетського чи кафедрального каталогів). Назви та обсяг філософських дисциплін для бакалаврів інженерних спеціальностей також змінюється щороку. У КПІ ім. Ігоря Сікорського дисципліна «Вступ до філософії» передбачає 9 лекцій і всього 9 семінарів. За такий короткий час студентам інженерних спеціальностей буває дуже важко зрозуміти всю масштабність та цілісність предмету філософії. Зауважимо, що за умов дистанційної освіти зникає багато можливостей безпосереднього спілкування з аудиторією. Зазначимо також, що викладачі гуманітарних дисциплін, як правило, відстають у володінні інформаційними технологіями. За таких обставин, комунікація значно ускладнюється і збільшується кількість конфліктних ситуацій.

До того ж, студенти технічних університетів апіорі скептично відносяться до будь-яких гуманітарних дисциплін: для них ці предмети дуже

розмиті та не конкретизовані, адже упродовж навчання вони звикають до чіткого формулювання завдання та тільки однієї правильної відповіді, яку можна довести. Завдання викладачів філософських дисциплін – донести цей предмет на доступний для студента мові, зацікавити так, щоб студент сам мав бажання і поринув у вивчення предмету філософії.

Аналіз наукових публікацій. Теоретичні та практичні аспекти сучасної конфліктології беруть свій початок ще з праць видатних філософів античності. Стародавні мислителі Греції та Риму: Аристотель, Платон, Геракліт, Епікур, Сократ, Горгій, Гіппій, Продік, Антифонт приділяли особливу увагу методам взаємодії між філософами та їх учнями. Філософія освіти об'єднувала спілкування, риторичку, маевтику, різноманітні діалоги, диспути та дискусії.

Питання конфліктогенності та деконфліктизації, актуалізоване на початку ХХ ст., пов'язане з науковим інтересом до міжособистісних конфліктів. Сучасні дослідники зазначають про більш складні конфлікти у доросліших учнів [6; 10], що зачіпають ширше коло світоглядних проблем, цінностей та переконань. Студенти сучасних закладів вищої освіти – повноцінні особистості з власним світосприйняттям. На нашу думку, усвідомлення існування та неминучості виникнення конфліктних ситуацій між викладачем та студентом може стати підґрунтям для навчання філософії у сучасних університетах.

Незважаючи на існуючий інтерес педагогіч-практиків [1; 2; 4; 5; 7; 9] щодо різноманітних методик викладання у контексті деконфліктизації педагогічного процесу – єдиної концепції «рівний-рівному» (peer-to-peer, англ.) на сьогодні не існує [1; 3; 6; 10]. Мало розробленим є застосування методу «рівний-рівному» у формальному академічному середовищі технічного університету, що і визначило мету дослідження.

Мета дослідження: вивчення та застосування методу «рівний-рівному» для деконфліктизації педагогічного процесу у технічному університеті.

Виклад основного матеріалу. У будь-якій студентській групі діють процеси, що направлені на

інтеграцію групи або її диференціацію. Окремі особистості чи частина групи можуть протиставляти свої переконання та цінності іншим. Разом з тим, у процесі викладання може відбуватися «боротьба» або протистояння поглядів між такими сторонами учбового процесу, як викладач і студентська група. При цьому викладач, який веде семінарські заняття частіше безпосередньо спілкується зі студентами і його особистість перебуває під більш пильною увагою студентів.

Варто відзначити, що причиною конфліктів між викладачем і студентом у технічних університетах при викладанні філософії можуть виступати гендерні стереотипи та упередження щодо жінок. На інженерних спеціальностях понад 80% студентів – хлопці. Лектори та викладачі чоловічої статі априорі сприймаються більш авторитетними [8]. У той же час, молоді викладачки, які ведуть семінарські заняття на технічних потоках, можуть втрапляти у ситуацію, за якої хлопці – лідери груп демонструють свою зверхність по відношенню до них. Третина опитаних нами жінок-викладачок відзначали зухвалу поведінку хлопців-студентів і провокування конфліктів на основі гендерних ролей. Також була зафіксована конфліктна ситуація, що загрожувала зривом заліку, але «згасла», коли до аудиторії приєднався студент-спортсмен, який демонстрував гіпермаскуліну поведінку. Однак більшість конфліктів педагогічного процесу пов'язані із незадоволенням розкладом, пар і консультацій, обсягом самостійної навчальної роботи, часом занять, розпорядженнями викладача тощо. Що відповідає стадії «потенційного формування суперечностей норм, цінностей, інтересів, поглядів, думок тощо». У подальшому суперечності переходять на рівень реальних взаємин викладача і студентів [2].

Специфіка філософських дисциплін полягає у тому, що конфлікт може зачіпати базові цінності особистості, вірування, переконання та уявлення про світ загалом. Частина студентів не обтяжена знаннями із соціальних наук, але має релігійний світогляд, що не визнає концепцій існування та взаємодії протилежностей і збудований на протистоянні та спрямований на знищення «інакшого». В результаті – студентська група втрачає єдність і поглинається конфліктною ситуацією, що погано відображається на навчанні. У цьому процесі відбувається втягування в конфлікт усе нових і нових студентів. Іншими словами, студентською групою «керує» конфліктна ситуація, а не викладач. Якщо такий педагогічний конфлікт викладач намагається «придушити» силою свого авторитету, конфлікт може набути внутрішнього суб'єктивного характеру, або перетвориться у відкриту протидію по лінії «викладач – студенти». У свою чергу, студенти намагаються підірвати авторитет викладача, виникає свого роду «замкнене коло».

Варто відзначити важливість інформаційних технологій у процесі розгортання конфліктів «викладач-студенти». Помилки, дискусійні

твердження і загалом будь-які дії викладача можуть бути записані та викладені у соціальні мережі або поширені через неформальні, але потужні та впливові інформаційні канали. Наприклад, всього лише один пост (повідомлення) на телеграм каналі «Плохой КПІ» одразу набирає близько 8000 переглядів. Всього ж канал має понад 12 тисяч підписників. Аналогічні джерела мають більшість сучасних університетів. Після такого розголосу увага учасників академічного процесу зосереджується на розгортанні конфлікту, а не на продуктивному навчанні. Позначаються конфлікти і на студентських рейтингах викладачів, і на результатах студентських опитувань.

На підготовчій стадії експерименту ми дослідили зазначені конфліктні процеси, обрали інформаційні джерела для аналізу та провели опитування викладачів та викладачок кафедри, які мали конфлікти зі студентами.

Після проведення поглибленого інтерв'ю з дев'ятьма викладачами кафедри було з'ясовано, що для продуктивного вирішення конфлікту не завжди варто робити акцент на авторитеті та знаннях викладачів. Хоча, лектори – розробники курсів, зазвичай мають високий авторитет у академічному середовищі та науковий спільноті, але, за словами однієї з учасниць: «невдоволені студенти – це попередження для будь-якого викладача, що його манера викладання, або вміння донести матеріал не на кращому рівні». На нашу думку, частина конфліктів, що виникають у процесі викладання філософії може бути вирішена викладачами, які ведуть семінарські заняття і не мають беззаперечного наукового авторитету. Тренери за принципом «рівний-рівному» («рівні викладачі», реєд educators) - це люди з числа представників цільової групи («рівні») - навчений представник цільової групи, який пройшов спеціальну підготовку, мотивований на роботу з цією цільовою групою і володіє достовірною інформацією, вміннями і навичками роботи з цією групою [1, с. 132]. То ж, ми визначили такі критерії відбору викладачів, учасників експерименту «рівний-рівному»:

- викладали філософські дисципліни;
- проводили лише семінарські заняття;
- не мали базової філософської освіти;
- не мали наукового ступеня;
- мали відносно молодий вік (не старше 40 років);
- мали рейтинг за оцінкою студентів нижче 3.0 (за п'ятибальною шкалою).

Як вище зазначалось, наразі не існує єдиного підходу до навчання «рівний-рівному»: «сьогодні «рівний-рівному» трактується не стільки як навчання, а як загальний підхід, принцип, метод, що реалізується через програму або цілісну технологію засобами інформування, консультування, навчання» [1, с. 131]. Різняться також підходи до визначень і тлумачень. Вітчизняні авторки [1; 3] вживають такі терміни та поняття: підхід «рівний-рівному»; принцип «рівний-рівному»; технологія «рівний-рівному»;

просвітництво за методом «рівний-рівному»; навчання «рівний-рівному»; консультування «рівний-рівному»; програма «рівний-рівному»; інформування «рівний-рівному».

На нашу думку, всі перелічені пункти можуть бути складовими у процесі розробки та проведення семінарів з філософії. Застосування підходу та принципу «рівний-рівному» дозволило викладачам семінарських занять з філософії наблизитись до правильного розуміння причин педагогічних конфліктів, також до їхнього розв'язання, а в деяких випадках і їх попередження.

Загалом, за словами учасників експерименту, навчання за принципом «рівний-рівному» дозволяє викладачам: прислуховуватися до того, що кажуть студенти; зрозуміти точку зору студента; поставити себе на місце студента технічної спеціальності та пояснювати матеріал на зрозумілій для них мові; не перенавантажувати студентів непотрібними завданнями у великому обсязі; не виглядати зарозумілим, не шукати своєї переваги: всі ми різні і маємо хист до різних наук; з любов'ю відноситися до своєї роботи та до студентів і приймати їх такими, які вони є; намагатися викладати предмет так, щоб було цікаво і зрозуміло для всіх.

Результати застосування методу «рівний-рівному» у викладанні філософії за 2020/2021 навчальний рік.

З боку педагогічних працівників підхід допоміг викладачам семінарів проявити свою педагогічну майстерність у підготовці семінарів; у колег подолати упереджене ставлення до асистентів, які не мали наукового ступеня або філософської освіти; покращилась комунікація і зменшились конфлікти «лектор – асистент». При застосуванні підходу «рівний-рівному» асистент, який веде семінарські заняття, стає по суті медіатором вирішення конфліктів студентів з лектором (peer mediator), оскільки належить одночасно до обох груп і не стає на чиюсь сторону конфлікту. Принцип «рівний-рівному» знімає страх викладачів, що через нестачу авторитету їхню кар'єру буде спалюжено, а репутацію підірвано.

З боку студентів. Метод викладання «рівний-рівному» створив певний психологічний комфорт: методики «рівний рівному» позбавляють остраху студентів, що їхні думки можуть бути висміяні або засуджені викладачем.

Педагогічний процес загалом. Покращилась якість викладання: жодного разу прізвище викладачів, які брали участь у експерименті, не з'являлося у скаргах на відслідковуваних інформаційних каналах; відбулося підвищення рейтингу викладачів за оцінкою студентів у середньому на 0,3 бали за п'ятибальною шкалою. Підвищується самооцінка учасників педагогічного процесу, виникає атмосфера довіри, заохочується вільний обмін ідеями та інформацією. Метод викладання «рівний-рівному», за якого студенти брали участь у оцінюванні одногрупників, допоміг

об'єктивному оцінюванню результатів навчання. Загалом, підхід «рівний – рівному» сприяє співпраці та вільному продукуванню нових педагогічних ідей.

Висновки та рекомендації. Метод «рівний-рівному» може бути застосований:

- у процесі викладання філософії для інженерних (негуманітарних) спеціальностей;
- для молодих викладачів без ступенів і звань;
- для асистентів, які ведуть семінарські заняття;
- Конкретні методики варто підбирати відповідно до навчальної програми, зокрема, з урахуванням обсягу аудиторного часу та самостійної роботи;
- результати можуть суттєво відрізнятися в залежності від форми навчання (очна, дистанційна, змішана);
- подальших досліджень потребують гендерні аспекти педагогічних конфліктів у сучасних закладах освіти;
- є потреба у розробці та вдосконаленні методик оцінювання результатів педагогічного експерименту в умовах дистанційної освіти.

Загалом, метод проведення семінарських занять з філософії за принципом «рівний-рівному» цілком відповідає положенням, що закріплені у етичному Кодексі честі Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського».

1. Гриценко Л. Метод «рівний-рівному» у взаємодії учасників груп підтримки та груп взаємодопомоги. *Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи*. Київ: Organization for Security and Cooperation in Europe, 2018. С. 117–194.
2. Конфліктологія : навч. посіб. для студ. ВНЗ інж.-пед. спец. / Д. В. Коваленко І.М. Шалімова, О. М. Керницький, В. А. Бурбиґа, О. Б. Кравченко; Укр. інж.-пед. акад. Х.: Точка, 2012. 221 с.
3. Лещук Н.О. Методика освіти «рівний-рівному»: навч. метод. посіб. Київ: Наш час, 2007. 104 с.
4. Панасенко Е. А. Експеримент у системі методів наукового дослідження в історико-педагогічній думці радянської доби. *Витоки педагогічної майстерності. Збірник наукових праць*. Полтава, 2011. С. 209–215.
5. Проблемы методологии педагогики и методики исследований: [монография]. Под ред. М.А. Данилова и Н.И. Болдырева. М.: Педагогика, 1971. 352 с.
6. Hessler R. Peer Mediation: A Qualitative Study of Youthful Frames of Power and Influence. *Conflict Resolution Quarterly* / R. Hessler, S. Hollis, C. Crowe. *Mediation Quarterly*. 2007. №15. С. 187–198.
7. Kuntuova I. Methods of Teaching Philosophy in Technical Higher Educational Institutions / I. Kuntuova, R. Mazhidenova, S. Mendybayev. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*. 2014. №112. С. 898–906.
8. Kimmel M. S. *The Gendered society*. State University of New York at Stony Brook. New York: Oxford University press, 2000. 315 с.

9. Laundon M., Cathcart A., Greer D. Teaching Philosophy Statements. *Journal of Management Education*. 2020. №44. С. 577–587.

10. Peer-to-peer teaching: Experience of 3rd year undergraduate sports therapy students and impact upon applied academic performance [S. Lowton-Smith, R. Morgan, M. Stanley та ін.]. *Journal Of Hospitality, Leisure, Sport & Tourism Education*. 2019. №25. 100196

<https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S1473837618301734>

References

1. Hrytsenok L. (2018). *Metod «rivnyj-rivnomu» u vzajemodii uchasnykiv hrup pidtrymky ta hrup vzajemodopomohy* ["Peer-to-peer" method in the interaction of members of support groups and mutual aid groups]. *Organization for Security and Cooperation in Europe*. Pp. 117–194. (in Ukrainian).

2. Kovalenko D., Shalimova I., Kernytskyj O., Burbyha V., Kravchenko O. (2012). *Konfliktolohiia: navch. posib. dlia stud. VNZ inzh.-ped. spets* [Conflictology: a textbook for university students of engineering and pedagogical specialties]. Kharkiv: Ukr. inzh.-ped. akad. 221 p. (in Ukrainian).

3. Leschuk N. (2007). *Metodyka osvity «rivnyj-rivnomu»* [Methods of education «peer-to-peer»: a textbook]. Kyiv: Nash chas. 104 p. (in Ukrainian).

4. Panasenko E. (2011). *Eksperyment u systemi metodiv naukovooho doslidzhennia v istoryko-pedahohichnij dumtsi radians'koi doby* [Experiment in the system of methods of scientific research in the

historical and pedagogical thought of the Soviet era]. *Vytoky Pedahohichnoi Majsternosti. Zbirnyk Naukovykh Prats*. Poltava. Pp. 209–215. (in Ukrainian).

5. Danylova M., Boldyreva N. (1971). *Problemy metodolohyy pedahohyky u metodyky yssledovanyj* [Problems of pedagogical methodology and research methods]. Moscow: Pedahohyka. 352 pp. (in Russian)

6. Hessler R., Hollis S. and Crowe C. (2007). Peer mediation: A qualitative study of youthful frames of power and influence. *Mediation Quarterly*. №15(3). Pp.187–198.

7. Kuntuova I., Mazhidenova R., Mendybayev S. (2014). Methods of Teaching Philosophy in Technical Higher Educational Institutions. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*. №112. Pp. 898–906. doi: <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.01.1247>

8. Kimmel Michael S. (2000). *The Gendered society*. State University of New York at Stony Brook. New York: Oxford University press. 315 pp.

9. Laundon M., Cathcart A. and Greer D. (2020). Teaching Philosophy Statements. *Journal of Management Education*. № 44(5). Pp. 577–587.

10. Lowton-Smith S., Morgan R., Stanley M., Hames T., Smith P., Lawson C., & Ledington Wright S. (2019). Peer-to-peer teaching: Experience of 3rd year undergraduate sports therapy students and impact upon applied academic performance. *Journal of Hospitality, Leisure, Sport & Tourism Education*. № 25. 100196. doi: 10.1016/j.jhlste.2019.04.002

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2021.29.24>
УДК 82-3

Світлана Телуха

кандидат історичних наук, доцент,
кафедра українознавства, культурології та історії науки,
Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»

ORCID: 0000-0002-8712-4270

Email: teluha.ss@gmail.com

ПРОБЛЕМИ ВНУТРІШНЬОГО ПЕРЕСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ (НА ОСНОВІ ІНТЕРВ'Ю МЕШКАНЦІВ/МЕШКАНОК СЕЛИЩА ВІЛЬЧА)

Анотація. Стаття фокусується на дослідженні наслідків аварії на ЧАЕС на основі методу усної історії. Авторка акцентує на тому, що Чорнобильська трагедія стала болісним і травматичним досвідом для жителів забрудненої радіаційної зони, які проживали довкола ЧАЕС і були змушені змінити усталений спосіб життя та переїхати на нове місце проживання. Спираючись на метод усної історії, праці й дослідження вітчизняних та зарубіжних авторів, у статті висвітлена історія селища Вільча через призму спогадів її жителів, переміщених з Поліського району та переселених до Вовчанського району. В публікації ставляться питання щодо гендерних особливостей пам'ятання та проговорювання певних тем і сюжетів. Звертається увага на теми, які є важливими для розуміння справжнього стану речей та причин переселення, адже вільчан переселили не організовано та планово, а разом з іншими жителями 30-ти кілометрової зони відчуження, вони самі вимагали переселення. Охарактеризовано сам процес переселення, труднощі, з якими зіштовхнулися нові жителі селища та різні наслідки переселення. Увага надана

гендерним особливостям, які є видимими під час інтерв'ю та способах представлення спогадів. Жіночі спогади та чоловічі, як підкреслено в статті, не є однакови, вони по-різному проговорюють свої історії. Жінки більше виражають емоції, враження, співпереживання з іншими учасниками події, детально описуючи ситуацію та предмети навколо них. Чоловічі спогади доволі лаконічні, характеристики більш точні, конкретні, сповнені характеристик технологічних процесів, зосередженості на процесі переселення та його деталях. Окреме місце в дослідженні займають місця пам'яті, які існують у вільчан, та слугують певною єднальною ланкою в їхніх розповідях між минулим та сьогоденням та є проявом комунікативної пам'яті жителів селища. Адже їх єднає Поліська Вільча, а відвідування її є певним «священним ритуалом», який не можна пропустити чи відмінити, адже це рідний край, який залишиться таким для вільчан назавжди.

Ключові слова: переселення, переселенці, внутрішньо-переміщені особи, спогади, інтерв'ю, адаптація, травма, пам'ять, досвід, місця пам'яті.

Svitlana Telukha

Ph.D. in History, associate Professor,
Department of Ukrainian Studies, Cultural Studies and History of Science
National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute"

PROBLEMS OF INTERNAL RESETTLEMENT IN UKRAINE (BASED ON THE INTERVIEWS WITH RESIDENTS OF VILCHA)

Abstract. *The article focuses on the study of the consequences of the Chernobyl accident based on the method of oral history. The author emphasizes that the Chernobyl tragedy was a painful and traumatic experience for the residents of the contaminated radiation zone who lived around the Chernobyl nuclear power plant, who were forced to change their established way of life and move to a new place of residence. Based on the method of oral history, work and research of domestic and foreign authors, the article covers the history of Vilcha through the prism of the memories of its inhabitants displaced from Polissya district and relocated to Vovchansk district. The publication raises questions about the cities of memory of the people of Vilcha, the gender features of the memory and speaking of certain topics and stories, highlights the communicative memory of the people of Vilcha about the past and present. Attention is paid to topics that are important for understanding the true state of affairs and the reasons for resettlement, because the people of Vilcha were relocated in an unorganized and planned manner, together with other residents of the 30 km exclusion zone, they themselves demanded resettlement. The resettlement process itself, the difficulties faced by the new villagers and the various consequences of resettlement are described. Attention is paid to gender characteristics that are visible during interviews and ways of presenting memories. Women's memories and men's, as emphasized in the article are different, they tell their stories differently, women express more emotions, impressions, empathy with other participants in the event, describing in detail the situation and objects around them. Men's memories are quite concise, the characteristics are more accurate, specific, full of characteristics of technological processes, focus on processes and its details. A special place in the study is occupied by the places of memory that exist in Vilcha, and serve as a link in their stories between past and present and is a manifestation of the communicative memory of the villagers. After all, they are united by Poliska Vilcha, and visiting it is a certain «sacred ritual» that cannot be missed or canceled, because it is a native land that will remain so for the people of Vilcha forever.*

Keywords: *resettlement, migrants, internally displaced persons, memories, interviews, adaptation, trauma, memory, experience, places of memory.*

Постановка проблеми. Чорнобильська трагедія в часовому просторі стає все далі від нас, але наслідки катастрофи продовжують бути поряд з нами достатньо близько. Вибух на четвертому енергоблоці 26 квітня 1986 року породив чималі зміни в суспільстві, його ментальності та світосприйнятті. Сьогодні доля сотень тисяч людей, пов'язаних із цими трагічними подіями, продовжує бути поза увагою науковців. Саме безпосередні учасники цієї події: евакуйовані, переміщені, переселені, ліквідатори та інші особи продовжують бути слабо долученими до колективної пам'яті про Чорнобильську катастрофу, залишаючись у рамках своєї «чорнобильської групи», як окремої суспільної категорії, з чіткою сегментацією окремих досвідів

усередині, що і ставить перед сучасними дослідниками завдання не розмежовувати їхній досвід, а розширювати його, створюючи науковий дискурс навколо події та даючи голос кожному актору.

Метою статті є дослідження пам'яті про Чорнобиль на основі використання усної історії як джерела та методу дослідження. Фокусом стало селище Вільча, що існує на мапі України в двох вимірах: існуючому та неіснуючому. Не існуюча Вільча – це селище Поліського району Київської області, що було виселене внаслідок аварії на ЧАЕС, існуюча Вільча – це селище Вовчанського району Харківської області. Нас цікавлять запитання, відповіді на які спробуємо знайти. Які місця пам'яті

існують у вільчан? Що говорять про переселення жінки та чоловіки? Як переселенці балансують у своїх розповідях між минулим та сучасним? Чи існують гендерні особливості у розповідях про переселення та життя в старій та новій Вільчі? В чому полягає комунікативна пам'ять жителів селища сьогодні? Дати відповіді на ці запитання допоможуть усно-історичні дослідження із залученням до розмови самих вільчан.

Аналіз наукових публікацій. Сьогодні існує чимала кількість опублікованих джерел та літератури, які об'єднані в ґрунтовні бібліографічні покажчики та збірники офіційних документів, які містять сотні джерел та публікацій, структурованих за хронологічним та тематичним принципом тощо [4; 5; 6; 7]. Дослідники звертають свою увагу на різні проблеми, що породив Чорнобиль, в тому числі й соціальні, моральні, ментальні та психологічні. Слід згадати публікацію американської дослідниці Кетті Карут «Почути травму», яка базується на записаних авторкою інтерв'ю з відомими дослідниками травми ХХ–ХХІ психологами, психоаналітиками, істориками, кінематографами, громадськими діячами, які розповідають про свій досвід роботи та дослідження травми, способи її виявлення та життя з травмою чи її позбавлення [8]. Публікації більш розлогих персональних інтерв'ю з учасниками подій належать відомій письменниці та дослідниці, лауреату Нобілевської премії Світлані Алексієвич, яка внесла вагомий вклад в художнє вираження «промислової аварії» в її відомій праці «Чернобыльская молитва. Хроники будущего», де постали імена, почуття та світ пересічних людей, учасників аварії [1]. Дослідники з усної історії при вивченні подібних травм саме методом біографічного інтерв'ю виявили, що респонденти у своїх розповідях про травму говорять інакше. Негативний досвід має свої певні сигнали, що вказують на наявність травми в наративах. Заслуговує уваги стаття О. Кісь, присвячена колективній пам'яті та історичній травмі у фокусі жіночих спогадів про Голодомор, в якій дослідниця подає широку історіографію та аналіз досліджень в колі цих питань [3]. Опублікована збірка усних історій «Вільча – переселене село», що містить історії вимушених переселенців, написані на основі інтерв'ю з мешканцями селища Вільча Вовчанського району Харківської області в рамках українсько-німецького проєкту «Вільча – переселене село», стала основним джерелом для написання даної статті [2].

Виклад основного матеріалу. Як і багато переселенців із забрудненої території, вільчанці згадують про замовчування інформації щодо реальної ситуації на ЧАЕС та відсутність необхідних заходів безпеки. Проте, вільчанців не відсиляли примусово чи одразу після вибуху на четвертому енергоблоці, їхня історія була іншою: вони вимагали переселення та боролися за нього. Переселення стало можливим лише в 1993 році, всі ці роки жителі Поліської Вільчі писали до офіційних структур звернення та заяви щодо непридатного для життя

радіаційного фону в селищі та стрімкого зростання чисельності захворювань населення, особливо серед дітей. Вільча Поліського району де-юре була знята з обліку 12 травня 1999 року. З 1992 року після зведення будинків на новому місці почався процес переселення та розселення на новому місці проживання – на теренах Вовчанського району Харківської області. Особливістю стало те, що односельчани мали змогу переселятися всі разом, обираючи собі сусідів та впливаючи на планування будівництва.

Так, Рижевський Петро Миколайович мав безпосередній стосунок до переселення, адже очолював комітет з переселення. Згадуючи подробиці переселення, він зазначає: «Вся ця мені оця схема була первинна зроблена, всіх бажаючих там же ж ішли, в кого є гаражі, обов'язково будинок будували з гаражем, щоб був. Сімейні батьки і діти вибрати, а склад сім'ї: двоє, троє, з дітьми четверо чи п'ятеро – і так підібрати. А будинки вже були на плані показано, які 2-кімнатні, де 3-кімнатні. І оце треба було ув'язати, кому який виділили, чи призначили по складу сім'ї, який може його зайняти. І родственники зв'язки, це ми сиділи після роботи, все це робили. Ну, але правда, ну, в більшості своїй так і вийшло, багато хто з родичів між собою поблизу, так як ми робили. Але ж, ну, роки йшли, це ж будувалося, перше було в 1992-му році, в кінці вересня перші переселенці сюди переїхали» [2, с. 159].

Петро Миколайович згадує про складність самого переселення, недоліки в будівельних роботах, конструкціях, порушення термінів здачі новобудов: «Ну, і переїхали сюди, я переїхав ще в березні (1993 р.). Будинок був недобудований, багато було, це ж була відкрита ось, балконні двері були, і це тераса була на вулиці. Тут двері, там двері, сквозняк. Це вже забудував. Всі двері були на 15 сантиметрів вище від підлоги, прийшлося перей... ну, коротше, багато розказувати. І тут було 60 сантиметрів вихід, з тазиком вийти не можна було на вулицю. Розрубав то, розширяв, підшив стелю, викопав погреб тут, ну переделав коротше... Дуже важко, дуже нервово і те, заселяється... Незрозуміла людина: жила у своєму будинку в теплі, в добрі, так сказати. Приїжджає – жовтень місяць, холод, грязь, дороги, все це будівельна техніка, будівельні роботи йдуть і води нема. Чи вже якщо вода є, газу нема або газ є, нема опалення, холодно. Нєкаториє... дехто за рушницю брався, та я вас постріляю там і прочеє. Ну, не мене, а будівельників» [2, с. 160].

Так, перші місяці після переселення загалом чоловіків турбували дві речі: по-перше, облаштувати оселю на новому місці, поки приїде родина, по-друге знайти роботу. Так, пан Олександр з цього приводу згадує: «Старались настроїть бит. Якби знали, що ми вже сюди приїхали, значить треба жити так, як уже привикать на новому місці...». Цікавими є спогади про речі, які вивозили із забрудненої зони: «Люди уїжджали, хотіли взяти із собою все, забирали даже те, що не треба. Вони брали дошки там, іржаві ті

каструлі, воно там не тре... тут не треба, но вони брали, все брали, от. Бо тому, що їхали в чужий край, не знали, що тут нас чекає, от» [2, с. 138]. Олександр Володимирович Брейтенфельд зазначає: «А людям робить було ніде в більшості. Я тоді, на момент, як ми переїхали сюди, мені було 34. От, самий, можна сказати, розквіт, треба кудись вкладати свої уміння і сили. Ну, а тим не менше, якраз почалась така ж епоха розпаду і все таке, що робит не було, важко було на роботу і... Це дуже було обтяжлива така ситуація – змиритися з тим, що немає роботи. У нас же, ну, крім от школа, водоканал наш, котрий городський, дитячий садок, магазини, оце можна сказати, що вся робота так. Воно взагалі-то при плануванні посьолка планувалось, що будуть якісь десь роботи, але воно все якось так поїхало, Союз розпався. А то можна сказати, що до кінця 1993-го року нам будували посьолок іще за рахунок Союзу, а потім уже чисто на Україну відійшло. Звичайно, що ресурсів не доставало» [2, с. 139]. Із спогадів Василя Сидоренка: «Важко, ще ж не було все побудовано дороги: дощ як пройшов, не можна було вийти – сапоги резинові – чорнозем. А малий ще був в нас, Саша, мав два місяці... Як тільки ходив, впав в чорнозем, вимазався ... Дружині каже: “Куди ви мене приперли?” Ну що грязь – чорна земля-грязь не сприймалося, в нас все було зелено, серед лісу – пісок, а це чорнозем. Важко було, а так глянеш – серед поля нічого ж немає».

Про велику проблему, що спіткала нових вільчан на новому місці та продовжує бути проблемою, говорять і жінки, проте вони говорять це від імені чоловіків, зводячи пошук роботи до чоловічої справи, пані Наталя Ткаченко зазначає: «И вот поэтому, когда вот смотришь на это, вспоминаешь, что у нас там было ну очень много заводов, очень много разных вот предприятий, и люди все были при работе, при деле, жизни рады... Совсем, совсем, совсем другое здесь стало. Мне кажется, если бы этот момент в жизни нашей, когда мы сюда переехали, был как-то решен, и, наверное, для многих людей в этой жизни, в частности, это, я уже могу сказать, для моего покойного мужа это было бы совсем другое. Совсем бы другая жизнь была». Продовжуючи, пані Наталя напряму пов'язує смерть чоловіка з відсутністю роботи в харківській Вільчі та переселенням: «Я вам честно говорю, я потеряла мужа в очень молодом возрасте, ему было 37 лет. Все проблемы у него начались из-за того, что здесь не было работы, понимаете?». При цьому жінки більше акцентують на влаштуванні дітей у школу, оздобленні садочка, пам'ятають, як ходили в резинових чоботах, гадаючи що більше ніколи не одягнуть інше взуття. Мешканка селища на ім'я Ганна говорить про те, що складно було адаптуватися до навколишнього середовища: «Що було дуже цікаво, ми приїхали із лісу, Полісся, де всюди ліс, річки, а тут голий степ. Отож така ностальгія по тому. ... І оця грязь. Це була осінь, де все перерито, тому що будівництво досі тут йшло. Ми

думали, що наш одяг і взуття буде – це резинові чоботи. Вистеляли кімнати ящиками картонними, бо грязюка нестерпна, і все поки що було таким недоробленим. І ото з дороги звернеш, так можна і погрузнути у грязь, та дощі. І діти шли, отак човгаючи, брудні, що треба було кожного дня мити оте взуття, прати все» [2, с. 48].

Трагічні сторони переселення згадують й інші жителі, особливо тяжко переживали переселення та адаптацію літні люди, які йшли з життя дуже швидко, губилися при переїзді чи починали тяжко хворіти.

Історії, які розповідали чоловіки та жінки про переселення, спільні в загальному наративі, адже всі вони говорять про складнощі на новому місці, труднощі з будівельними роботами, відсутність роботи та продуктів, адаптацію, дружбу та сприйняттям їх як новоселів, проте спосіб приговорювання цих проблем у них свій, специфічний. Ці спостереження не є чимось новим, і дослідники звертають на це увагу. Так, в статті І. Коваль-Фучило «Біографічний наратив: чоловічий варіант презентації досвіду примусового переселення із зони затоплення», авторка наголошує, що аналіз оповідей про примусове переселення із зони затоплення дає підстави стверджувати, що чоловічий і жіночий тексти порізному відтворюють цю подію [3, с. 173]. Репрезентація спогадів вільчанських жінок та чоловіків не однакова. З їхніх слів видно, як кожен проговорює свою історію, на чому саме робиться акцент, що саме деталізується та конкретизується, про що говорять стисло, а що описують в мікродеталях. Для жінок – це вираження емоцій, вражень, оцінок; співпереживання іншим учасникам події; деталізація події; емоційно-мовленнєве забарвлення спогадів. Для чоловіків – це лаконічність спогадів; сфокусованість на термінах, датах; конкретизація викладу; характеристика технологічного процесу та деталей.

Розмови з вільчанами вказують на існування великого пласту пережитої травми, пов'язаної із втратою рідного дому та величезної туги за Поліською Вільчею, вони не можуть забути те життя «до аварії», перебувають в певному полоні минулого. В цьому контексті важливим є дослідження пам'яті та місць пам'яті. Шерон Макдональд, яка досить влучно вводить термін «комплекс пам'яті», що включає взаємодію трьох важливих компонентів – пам'яті, спадщини, ідентичності [10, с. 3]. Комплекс пам'яті дослідниця розглядає як сукупність практик, впливів і фізичних об'єктів, що включає такі частини, як меморіальні послуги, ностальгія та історичні артефакти. Місця пам'яті є носіями спогадів про минуле завдяки історичним наративам, а їх історичний зміст легітимізується за допомогою таких форм меморіалізації, як виставки, книги місцевої історії та меморіальні таблиці. На думку дослідниці, така історична тематизація – представлення місця історичного минулого через набір загальнодоступних спогадів, має на меті формування в особистості ідентичності, відчуття приналежності до

певної спільноти та її історичного минулого, що актуалізується завдяки історичному нарративу у місцях пам'яті [10, с. 6]. Важливою є її думка про те, що місця пам'яті необхідно досліджувати з метою виявлення відмінностей у різних способах здійснення історії та пам'яті, а також для того, щоб почути численні голоси, залучені до процесу пам'ятання [10, с. 6].

Для вільчан окреме місце у спогадах та безпосередньому житті є Поліська Вільча, куди вони їздять щороку. Адже окрім інформаційної цінності, місця спогадів мають здатність загострювати почуття людини через чуттєве споглядання. Те, що не можуть передати письмові або візуальні засоби комунікації, відвідувачі можуть безпосередньо відчувати на місці історичних подій завдяки аурі місця, яку не можна передати жодним засобом комунікації.

Згідно офіційним документам, можливість відвідати рідний край мають усі, хто був відселений протягом другої половини 1980-х – початку 1990-х років. Без жодних дозволів раз на рік у період великодніх свят діє спрощена система пропуску в зону відселення. Люди їдуть на могили своїх предків (місцеві називають цей ритуал «поїхати на гробки»). Пам'ять про предків і відвідування їхніх могил є частиною української традиційної культури, а для людей, які були відселені, – цей ритуал є також зв'язком із рідною землею. Якби не були перешкоди – відстань, тривалий час поїздки чи великі грошові витрати – кожен з відселених намагається відвідати могили предків: «Це таке наболівше питання! Я повернув до старої Вільчі, а особливо на кладовище, то ж на “гробки”, в нас так кажуть, через п'ятнадцять років. Це дуже багато [часу]... А то такі святі місця – треба бути ж, а не получалось. Ну хоть своїх пращурів відвідати, хоть на кладовищі...» [2, с. 43].

Кожна поїздка до Поліської Вільчі – це дотик до життя та смерті, це іспит для всіх вільчан. Їм радісно та сумно водночас, вони плачуть та сміються «Просто ж важко дивитись на всі умови, що там. Ну, все заросло, все розвалено... Бувають такі хвилини ностальгії. Бувають, хочеться туди. Ну як поїхали туди, як подививсь, що там робиться, що там ото. Наче після війни там все позаросло» [2, с. 62].

Пані Алла згадувала, як там все було раніше: «В мене ось є фотографії тієї школи, в якій я працювала. Це в минулому році ми їздили. Ви бачите, частини даху вже немає, вона повалена... А це будинок, де ми з чоловіком жили. З 88 року до 93 року. Тут у нас донька народилася. А це вулиця, на якій ми проживали. Вулиця Лісна називалася. Біля лісу. Там знаходився деревообробний завод» [2, с. 63].

В спогадах про переселення, вільчанці часто наче «зависають» у минулому, вони пов'язані з життям до аварії, та несправданими надіями на життя та побут у Харківській Вільчі. Так, П. Гончаренко говорить: «...Хоча скучаємо, конечно. Туди приїжджаєм – там все розбито, розвалено, но все рівно їздимо подивитися на свої руїни, де ми жили, і те кортить. Вспомінаєм, сльози

навертаються» [2, с. 139]. Кожен житель проговорює свій сум та ностальгію, кожне інтерв'ю наповнене цими словами, голоси вільчан ідентифікують себе як спільнота, яка має спільне минуле та спільне сучасне життя. Так, Ганна Пінчук згадує: «Молодьож, конечно, вже привикла тут, вони вже наче удома, а ми, це, мабуть, як і всіх, де народився, туди тяне, як ту рибу на нерест. Туди нереститься, туди й приходить помирать. І ми ж туди їздим... Дуже болить, дуже, дуже, дуже болить... Як приїжджаєм, бачимо то все... Особенно першіє года, коли їхали... Там два-чотири роки не їздили, а потім почали їздити на родітельські дні, на гробки. І поки їдемо, говорить невозможно. Отак отут ком, всі плачуть. Багато кого приїжджало, то всі з'їжались з посьолка, хто куди переселився, хто в Київ, хто в Росію. І це була зустріч на кладбищах з родичами, із мертвими і живими друзями. А тепер чим далше, то менше і менше людей приїжджає. Хоча приїжджають, приїжджають... Хочеться [туди], то видно, що молодість була там. Молодіє були, і то завжди хочеться, що тоді було лучше. А шас старшими стали, осталось тільки вспомінать. Весело жили там» [2, с. 139].

Пані Наталія Ткаченко також продовжує традицію відвідувати стару Вільчу на батьківський день. Вона розповідала, як з сином їздили до Вільчі: «Вот мы ехали, я ему рассказывала, что мы приедем, и нам еще очень долго надо будет по улице идти, потому что так далеко наше кладбище там одно, а потом от школы там далеко надо будет идти, Алеша, ты наберись терпения, туда-сюда». Насправді ж, під тягарем спогадів сприйняття минулого стало іншим, меншим, ніби стисненим, але те, що здавалось меншим, не стало для пані Наталії менш значущим: «И мы, вы знаете, я сама удивилась, вот мы вот идем по улице, она конечно такая была широкая улица, оно сейчас все заросло, такое как... И вот, правильно, мы только вышли – и вот раз, повернули и мы уже дошли. Он говорит: “Мама, а ты говорила, далеко идти”. А оно какое-то, знаете, такое какое-то сделалось маленькое, как вот, вы знаете, как вот, сузилось, честно, вот прям на глазах... я сама не ждала... Я сколько ходила на работу в школу, это было далеко, ну, очень, а тут раз – и все» [2, с. 131].

Аура місця, яке рідне та таке близьке, не полишає його минулих жителів, навіть на рівні запахів, пані Наталя Ткаченко пам'ятає барвінок, який рясно цвіте у Вільчі. Ще одна деталь, в репрезентації «комплексу пам'яті» є спогад про перенесення спадщини до сучасності. Так, з останньої поїздки пані Наталія із сином привезли вивіску з адресою, де жила її мама: «И вот она мне каждый день напоминает. У меня на сарае на дверях написано “Алексеевская № 94” с той Вильчи. Это наша память, он говорит: пусть будет, вот. Вот так вот. Хоть что-то, хоть что-то...» [2, с. 132]. Тетяна Семенчук: Минуло вже 32 роки після аварії і 26 років після створення нової – харківської Вільчі. Але спогади про малу Батьківщину не вщухають: «Ви

знаєте, жоден сон мені, скільки я жила от в Кіровограді, поки вчилася, я жила в Прип'яті, я жила в Мінську, в Білорусії, мені, скільки б я не була на Вільчі там уже, переїхала на тій, новій Вільчі Харківської області, мені жоден сон не приснився, коли я в будь-якому місті. Мені всі сни сняться, що я тут. З цієї Вільчі» [2, с. 175].

Висновки і пропозиції. Сюжети про минуле життя у спогадах переселенців ілюструють колективне пам'ятання, адже їх об'єднує спільне минуле, вони примирилися з ним, навчилися жити на новому місці, в той же час продовжують бути замкненими межами свого селища, а їхній досвід не стає предметом дослідження та не є основою наукового дискурсу. Тому подальше вивчення та аналіз історії переселення, спогадів вільчан, комунікацій між ними, стане гарним прикладом співіснування спільнот, налагодженню зв'язку між минулим та сучасністю.

1. Алексеевич С. Чернобыльская молитва. Хроники будущего. 1997. 224 с.

2. Вільча – переселене село. Ред. Г. Грінченко, В. Науменко, С. Телуха. 2018. 390 с.

3. Кісь О. Колективна пам'ять та історична травма: теоретичні рефлексії на тлі жіночих спогадів про Голодомор. У пошуках власного голосу: Усна історія як теорія, метод, джерело. 2010. С. 171–191.

4. Наш біль – Чорнобиль. *Бібліографічний список*. 2000. 12 с.

5. Пушкарьова С. Устная история и гендерная история: сближение и перспективы развития. URL: <http://ecsocman.hse.ru/data/2015/04/05/1251182789/Pu shkaryova.pdf>

6. Чорнобильська катастрофа та її наслідки (до 30-річчя з дня аварії на ЧАЕС). *Бібліографічний покажчик*. 2016. 279 с. URL: <http://localhost:8080/xmlui/handle/123456789/46>

7. Ben Ezer Gadi. Trauma Signals in Life Stories. *Trauma and Life Stories: International Perspective* / Ed. by Kim Lacy Rogers, Selma Leydesdorff and Graham Dawson. Routledge studies in Memory and Narrative. London: Routledge, 1999. P. 29-39.

8. Caruth C. Unclaimed Experience: Trauma, Narratives, and Cambridge: Harvard University Press, 1992. 329 p.

9. Macdonald S. Memorylands: heritage and identity in Europe today. 2013. 293 p.

10. Misztal Barbara A. Theories of Social Remembering.. P. 161. URL: https://is.muni.cz/el/1423/podzim2013/SOC571E/um/Theories_of_Social_Remembering_22_to_38.pdf

References

1. Aleksyevych S. (1997). *Chernobulskaia molytva. Khronyky budushcheho* [Chernobyl prayer. Chronicles of the future]. 224 p. (in Russian).

2. *Vilcha – pereselene selo* [Vilcha – relocated village]. (2018). Ed. H. Hrinchenko, V. Naumenko, S. Telukha. 390 p. (in Ukrainian).

3. Kis O. (2010). *Kolektyvna pamiat ta istorychna travma: teoretychni refleksii na tli zhinochykh spohadiv pro Holodomor. U poshukakh vlasnoho holosy. Usna istoriia yak teoriia, metod, dzherelo* [Collective memory of that historical trauma: theoretical reflections on the other woman's thoughts about the Holodomor. In search of one's own voice: Oral history as a theory, method, source]. P. 171–191. (in Ukrainian).

4. *Nash bil – Chornobyl. Bibliografichnyi spysok* [Our pain is Chernobyl. Bibliographic list]. (2000). 12 p. (in Ukrainian).

5. Pushkarova S. (2015). *Ustnaia ystoriia y hendernaia ystoriia: sblyzhenye y perspektyvu razvytyia*. [Oral history and gender history: convergence and development prospects]. URL: <http://ecsocman.hse.ru/data/2015/04/05/1251182789/Pu shkaryova.pdf> (in Russian).

6. *Chornobylska katastrofa ta yii naslidky (do 30-richchia z dnia avarii na ChAES) Bibliografichnyi pokazhchyk* [The Chernobyl disaster and its consequences (to the 30th anniversary of the Chernobyl accident). Bibliographic index]. (2016). 279 p. URL: <http://localhost:8080/xmlui/handle/123456789/46> (in Ukrainian).

7. Ben Ezer Gadi (1999). Trauma Signals in Life Stories. *Trauma and Life Stories: International Perspective*. P. 29–39.

8. Caruth C. (1995). Unclaimed Experience: Trauma, Narratives, and Cambridge. 329 p.

9. Macdonald S. (2013). Memory lands: heritage and identity in Europe today. 293 p.

10. Misztal Barbara A. (2013). Theories of Social Remembering.. P. 161. URL: https://is.muni.cz/el/1423/podzim2013/SOC571E/um/Theories_of_Social_Remembering_22_to_38.pdf

Галина Усащенко

кандидат філологічних наук, доцент,
Інститут філології Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

ORCID: 0000-0003-0419-9590
E-mail: galyna.usatenko@gmail.com

Тамара Усащенко

доктор педагогічних наук,
старший науковий співробітник

ORCID: 0000-0002-7827-236X
E-mail: tamaraysatenko@gmail.com

УКРАЇНСЬКО-АВСТРАЛІЙСЬКЕ ЛІТЕРАТУРНЕ ВИДНОКОЛО: ВИКЛИКИ СТАНОВЛЕННЯ

Анотація. У статті розглядається роль української літератури у збереженні іммігрантами з України першої хвилі поселення в Австралії своєї культури та згасання інтересу до літератури в емігрантів-земляків наступних хвиль прибуття. Охарактеризовано посилену увагу перших українських переселенців до художньої літератури як унікального фактору збереження в умовах полікультурного суспільства ментальності, формування громадської ідентичності, розвитку світоглядно-когнітивних, соціо-гуманітарних, суспільно-політичних переконань громади, кожної особистості. Розкрито етапи, форми, методи, підходи в організації масової літературної освіти українських поселенців, активну діяльність літературних, нелітературних (культурних, спортивних, професійних), комерційних і некомерційних структур громади в організації літературного процесу: відбору для читання класичної літератури, фінансова підтримка письменників, участь у друкуванні літературних текстів, поширенні, наповненні літературою бібліотек тощо. Доведено внесок гуртків книголюбів у єднання спільноти, поліпшення спілкування, особистісних стосунків, підняття зацікавленості до читання української літератури, осмислення змісту прочитаного. Досліджено роль письменників, письменницьких асоціацій, організацій, літературних студій, вчених, громадських активістів в розгортанні культурно-мистецьких, літературних, літературознавчих, освітніх процесів. Відзначена особлива роль українознавчих центрів університетів в Австралії в розробці наукових основ літературної освіти, літературознавчих досліджень одночасно з вирішенням економічно-господарського облаштування, інтеграцією в громадське суспільство держави Австралія. Обґрунтовано вичленення з основ українознавства чинників україністики, україніки. Увагу приділено сучасним науковим літературознавчим дослідженням молодшої генерації вчених-українців, народжених в Австралії (теорії поля, мережі, естетики мистецтва та ін.) крізь призму постмодерністських ідей західноєвропейської культури. Охарактеризовано процес «вбудовування» українського літературного процесу в австралійський соціокультурний простір. Виокремлено зв'язки і співпрацю українознавчих центрів в Австралії з літературними інституціями України, міжнародними науковими літературознавчими, українознавчими центрами.

З'ясовано виникнення конфліктів, зіткнень інтересів, бажань, розуміння протилежних поглядів, що з'являються в процесі спілкування між українськими іммігрантами першої хвилі поселення та представниками наступних етапів, передумови яких базуються на об'єктивних та суб'єктивних умовах. Відзначено, що спільне рішення незгодженостей на основі співробітництва і вироблення конструктивних рішень далеке від позитивного вирішення. Виокремлені виклики, незгодженості емігрантської громади першої та наступних хвиль поселення, складності збереження ідентичності, мови, традицій, культури в полікультурному середовищі.

Ключові слова: література, українська література в Австралії, перша хвиля поселення українських іммігрантів, центри українознавства, читання, гуртки книголюбів, трансформація, асиміляція, міжнародні зв'язки.

Galyna Usatenko

Ph.D in philology, Associate Professor,
Institute of Philology, Taras Shevchenko National University of Kyiv

Tamara Usatenko

Prof. Dr. in Pedagogical Sciences

UKRAINIAN-AUSTRALIAN LITERARY HORIZON: CHALLENGES OF ESTABLISHMENT

Abstract. *The article considers the role of Ukrainian literature in the preservation of native culture in Australia of immigrants from Ukraine in the first wave of settlement and the decline of interest in literature in the country of emigrants in the next waves of arrival. The increased attention of the first Ukrainian immigrants to fiction as a unique factor in preserving the mentality in the multicultural society, the formation of public identity, the development of worldview and cognitive, socio-humanitarian, socio-political beliefs of the community, each individual.*

Stages, forms, methods, approaches in the organization of mass literary education of Ukrainian settlers, the activity of literary, non-literary (cultural, sports, professional), commercial and non-commercial structures of the community in the organization of literary process is revealed: selection for reading of classical literature, financial support of writers, participation in printing literary texts, distributing, filling libraries with literature, etc. The contribution of book lovers' circles to the unity of the community, improvement of communication, personal relations, raising interest in reading Ukrainian literature, comprehension of the content of what is read is proved. The role of writers, writers' associations, organizations, literary studios, scientists, public activists in the development of cultural, artistic, literary, educational processes has been studied. The special role of Ukrainian studies centers of universities in Australia in the development of scientific foundations of education, literary studies simultaneously with the solution of economic and economic development, integration into the civil society of the state of Australia. The isolation of the factors of Ukrainian studies from the basis of Ukrainian studies is substantiated. Attention is paid to modern literary studies of the young generation of Ukrainian scientists born in Australia (field theory, network, art aesthetics, etc.) through the prism of postmodernist ideas of Western European culture. It is noted about the integration of the Ukrainian literary network into the Australian socio-cultural space. The connections and cooperation of Ukrainian studies centers in Australia with literary institutions of Ukraine, international scientific literary studies, Ukrainian studies centers are highlighted.

The emergence of conflicts, conflicts of interest, desires, understanding of opposing views that appear in the process of communication between Ukrainian immigrants of the first wave of settlement and the representatives of the next stages, the preconditions of which are based on objective and subjective conditions. It is noted that the joint solution of inconsistencies based on cooperation and the development of constructive decisions is far from a positive clarification. Challenges, inconsistencies of the emigrant community of the first and subsequent waves of settlement, difficulties of preservation of identity, language, traditions, culture in the multicultural environment are found out.

Keywords: *literature, Ukrainian literature in Australia, the first wave of settlement of Ukrainian immigrants, centers of Ukrainian studies, reading, book lovers' circles, transformation, assimilation, international relations.*

Постановка проблеми. Іммігранти-українці першої хвилі поселення чисельністю 21000 прибували до Австралії без надійної матеріально-економічної підтримки і громадянських прав. У тяжкій праці, складних умовах вони виборювали право на постійне поселення. Отримавши дозвіл на проживання, самоорганізована, саморегульована українська громада створила різного типу організації, соціальні та культурні установи й інфраструктури. Члени громади, набувши майнові статки, придбали землю, будували житло, лікарні, церкви, будинки для

літніх людей, музеї, приміщення для газет та журналів, товариств, організацій. Розбудова культурного життя здійснювалася активним входженням української громади в усі сфери громадського життя, набуттям громадянських прав держави [2]. Установка переселенців на багатотисячову українську культуру господарювання, громадського управління, спілкування, естетично-мистецьких вподобань були ґрунтовною підмурівкою для побудови власного життєвіття на чужині. Активно впроваджувалося прагнення зберегти українську

мову, історичну пам'ять, календарно-обрядові святкові та повсякденні традиції, релігію. Збереження іммігрантами своєї самобутності в полікультурному середовищі ускладнювалося й кризовими процесами, які постали з середини ХХ– початку ХХІ ст. [6]. Фундаментальні зрушення в переддень третього тисячоліття, в добу розгортання глокалізаційних явищ (інформаційно-технологічних проривів, світоглядно-когнітивних навігацій; суспільно-політичних процесів, наукових, естетично-мистецьких, літературознавчих переосмислень тощо) не могли не позначитися на самовизначеності, облаштуванні української громади, у засвоєнні наукових, інформаційно-технологічних, соціально-політичних рис, якостей другої половини ХХ ст. [18]. Громада українських емігрантів першої хвилі поселення серед невідкладних проблем буття в Австралії визначала соціо-гуманітарні, у розв'язанні яких провідна роль покладалася на українську літературу, її функціонування, підтримку, засвоєння літературної спадщини та творення нових текстів.

Мета дослідження: проаналізувати умови піднесення української літератури на австралійському континенті іммігрантами-українцями першої хвилі поселення та згасання інтересу до літературних процесів серед прибулих в інші періоди.

Джерелами дослідження служили друковані матеріали [1-3, 6-8, 13, 15], «живі історії» українських емігрантів в Австралії [10,14,15,18].

Виклад основного матеріалу. Періодизація української літератури в Австралії взаємозумовлена з етапами прибуття на австралійський континент переселенців з України: 50-70 рр. ХХ ст. (переважно політична імміграція); 70-80 рр. (прибульці, виховані в радянській системі); 90-ті ХХІ ст. (економічно зацікавлені фахівці). Окрему генерацію становлять молоді громадяни українського походження, які народилися в Австралії. Увага зосереджується на літературних процесах серед українських емігрантів першої хвилі поселення – з 50-х р. часу прибуття в Австралію і до 1991 р. (спільної творчої діяльності з письменниками, літераторами держави Україна).

Українська література в Австралії розглядається як окреслений певним періодом літературний процес з особливими ознаками, пов'язаний із життєвими подіями українських емігрантів [7]. Художня література українських письменників Австралії характеризується своєрідністю тем, мотивів, образів, новими культурними традиціями, однак вона ґрунтується на традиціях української писемності, на збереженні українського національного, розвиваючи українське універсальне. Роль української художньої літератури в діаспорі охарактеризував Л. Рудницький: «Українська література заангажована на самоусвідомлення, утвердження руської (української) ідентичності. Це література з місією. Українські письменники у США, Канаді, Австралії, Західній Європі зберігають особисте національне коріння, ідентичність [9, с. 7–10].

У інституційному будівництві української

літератури в Австралії помітне значення відігравали емігрантські громадські організації, яких налічувалося більше 200. Особливу увагу привертають нелітературні громадські організації, які сприяли публікації текстів, підтримували авторів, розповсюджували друковані матеріали. Комерційні організації фінансували видання, брали участь у придбанні книг для бібліотек, сприяли розширенню газет, журналів. Широкий тематичний спектр продажу художньої, наукової, навчальної, музичної літератури здійснювали книгарні. Некомерційні і комерційні організації, використовуючи напруження науковців, письменників, інтелектуалів, громадських діячів, підтримували утворення клубів любителів книги, відомих як гуртки книголюбів. Гуртки організували талановиті активні діячі українського руху, вчителі «суботніх» шкіл, члени правління громад, подвижницька праця яких поціновується і донині. Про першого голову української громади переселенців – одного з перших засновників гуртків книголюбів – О. Кохановського розповів у радіопередачі «Українці Австралії» продюсер SBS (Радіо Австралії) Сергій Сербін. Талановитий інженер-емігрант з України О. Кохановський — один із авторів ідеї гідроенергетичної системи в Сніжних горах в Австралії, та втілення її в будівництво. Цим витвором інженерного мистецтва і досі пишаються австралійці. Інженерні послуги О. Кохановського ставлять його поруч з такими інженерами, як І. Сікорський, Б. Грабовський. Суспільно-політична діяльність О. Кохановського була спрямована на формування української громади першої хвилі поселення: на будівництво шкіл, церков, літературної освіти; підтримку написання, друкування і розповсюдження, критику, обговорення літературних творів. Поезія талановитого інженера знаходила відгуки серед читачів [10].

Понад 10 років одним із гуртків книголюбів керувала Олена Борис (Олена Борисенко) – співробітниця поштового відділення, палкий оберіг українського слова, тонкий знавець рідної мови, перекладачка, поетеса [12,14,15]. У рамках письменницького фестивалю, що відбувся у Сідней, з великим успіхом пройшла презентація книги поезій української поетеси Олени Борис «Розбите життя». Книга поезій Олени Борис стала одним із перших проєктів українців Австралії у контексті підготовки до відзначення 70-ліття поселення української громади на Зеленому континенті [11].

У гуртках книголюбів зосереджувалися основні форми літературної освіти української громади. Літературна освіта підтримувалася українськими громадами в усіх місцях, де вони були організовані: у церквах, школах, молодіжних організаціях, бібліотеках, різного типу агентствах, коопераціях, магазинах. Громади забезпечували місце для розмаїтої культурної діяльності. Організаційні форми гуртків, що сприяли літературній освіті, здобували громадське визнання, підтримку певних австралійських центрів. Члени гуртків книголюбів прагнули в колі громадського життя вдома

спілкуватися українською мовою, знаючи при цьому й англійську.

Визначальною діяльністю гуртків любителів книги було читання [4,14]. Увага до читання була зумовлена тим, що для багатьох прибулих український спадок художніх творів залишався непрочитаним. Проблема читання донині – в умовах розмаїття способів подачі інформації залишається актуальною і в Україні. «Саме цим пояснюються українські невдачі: політичні, соціальні, культурні, бо читання як розуміння й осмислення національної історії, традиції, досвіду – важлива підстава формування політичної нації» [13].

Читання охоплювало відбір художніх творів, знайомство із творчістю авторів, знання української поезії, творів письменників, розвиток власної рецепції прочитаного, поглиблення естетичного сприйняття словесного мистецтва, розширення лексико-семантичних значень, утвердження мови, збереження ідентичності тощо. На засіданні гуртків обговорювалася творчість українських поетів, письменників, заохочувалося написання текстів учасниками гуртка [2]. Книголюби підтримували введення української літератури в «суботні» школи, організацію місячників української книги, фестивалів, концертів, продаж книжок та періодичних видань, формування приватних бібліотек членами української громади; брали участь у наукових дискусіях. Члени гуртків читали лекції про авторів, аналізували тексти, вшановували пам'ять про письменників, обговорювали нові видання, матеріали в газетах та журналах. Книголюби сприяли просуванню друкованого слова в кожну родину. Відома сучасна дослідниця української літератури в Австралії Соня Мицак – представниця другого покоління українських емігрантів в Австралії – писала: «Наш девіз українська книга, журнал, газета мають бути в кожному українському домі» [18]. Офіційна влада, зокрема Рада з питань центральної освіти в Австралії (Центральна Шкільна Рада), оголошувала двомісячник українського слова там, де були поселення емігрантів-українців.

Провідну роль у розвитку української літератури в Австралії відігравали і відіграють письменники, професійні об'єднання літераторів, дослідники української словесності, вчені, викладачі університетів. У 1954 р. у Мельбурні була створена спілка українських письменників Австралії, що в 1976 р. отримала назву «Літературно-мистецький клуб імені Василя Симоненка». Клуб заохочував молодих письменників брати участь в «авторських» семінарах, конкурсах письменників, організовував публікацію кращих творів. Директором мистецько-літературного клубу імені Василя Симоненка був Дмитро Нитченко (псевдонім — Дмитро Чуб). Усвідомлюючи створення спільноти письменників-емігрантів на далекому континенті, Д. Нитченко виступав у ролі адвоката літератури, підтримуючи традиції української літератури, заохочуючи авторів до творення текстів, їх публікацій. Д. Нитченко був

редактором журналу «Новий обрій», в якому надавалася інформація про літературне життя української громади Австралії. Важливими інформаційними джерелами є праці Д. Нитченка «З літературно-видавничого життя в Австралії: бібліографічний звіт». У 1980 р. видав антологію поезії «Південний хрест»; пізніше — «Антологія до української прози в Австралії». Переклади англійською мовою творів українських письменників та знакові тексти письменників материкової України здійснював Ю. Ткач. Його компанія Bayda Books десятиліттями підтримує українську літературну культуру: перекладає, видає найважливіші твори українських письменників Австралії, художні твори письменників материкової України (класичні, 20-30 рр. ХХ ст., сучасного періоду). Художні твори українських письменників у перекладі стають відомими в діаспорі, у світовій спільноті [7].

В удосконаленні літературного процесу, написанні нових творів, пошуку єдності з українською літературою, дослідженні теорії літературознавства, визначну роль відіграли університети, наукові, навчальні українські центри, науковці академічних установ. Праця українських вчених була визнана і підтримана офіційною владою держави Австралія. Українська література (материкової землі і література, створена в Австралії) була введена в програми кафедр українознавства в університеті Монаша в Мельбурні та університеті Маккуорі в Сіднеї. Особливе значення в утвердженні української літератури на Зеленому континенті мала багатолітня праця організатора наукового та культурного життя місцевої української громади, очільника кафедри українознавства (україністики, україніки) М. Павлишина [17]. Наукові дослідження М. Павлишина, Г. Кошарської, Н. Вандерлос, С. Мицак та інших вчених-літераторів з питань літературознавства, зарубіжної україністики та славістики, українознавства, проблем постколоніальних студій та ін. засвідчили важливий внесок в соціогуманітаристику. Зв'язок літературознавчих осередків в Австралії з українознавчими (україністики, україніки) центрами в країнах Заходу і Сходу сприяли осучасненню методологічних основ дослідження.

Після визнання Австралією української держави 26 грудня 1991 р., були налагоджені зв'язки з Україною. ХХ століття для української громади в Австралії першої хвилі поселення – це період ізольованого від материкової України життя. Перебування українських емігрантів першої хвилі поселення на далекому континенті ускладнювалося значним впливом радянського керівництва на тогочасну російсько-центриську спрямованість Австралійського уряду. Серед перших результатів співпраці українських письменників України та Австралії були видання антології «Рідні голоси з далекого континенту. Твори сучасних українських письменників Австралії». В Україні були видані твори українських письменників зеленого континенту: Надії

Яреми, Григорія Вишневого, Олександра Лисенка, Івана Завади та ін., наукові дослідження М. Павлишина, С. Мицак, А. Акілли та ін. Окремі твори українських письменників Австралії були надруковані в Полтаві, а журнал «Нові обрії» почав друкувати твори сучасних письменників України [8]. Українські літературознавці, письменники відвідували письменників Австралії. Було налагоджено співробітництво між українськими академічними, освітніми літературними інституціями України та Австралії. Ряд українських поетів, прозаїків було прийнято до спілки письменників України.

Тісною і результативною є співпраця австралійських науковців із колегами із студій Гарвардського та окремих університетів Південної Америки і Європи. Не поривалася співпраця із інституціями української діаспори: Українським Вільним університетом у Мюнхені, Українським Католицьким університетом у Римі та його філіями в різних країнах; Науковим товариством імені Тараса Шевченка, літературним об'єднанням українських письменників «Слово», сформованим у Нью-Йорку у 50-х рр. ХХ ст. На міжнародному рівні підтримували зв'язки конкретні громадські організації, створені громадянами в Австралії українського походження, наприклад, Союз українців Австралії – СУА, який входить до Світової федерації українських жіночих організацій – СФУЖО, українські церкви в Австралії були частинами церков, що діяли в багатьох країнах світу. Союз українських організацій Австралії – СУОА, Спілка Української Молоді, Наукового товариства імені Тараса Шевченка, шкільництва, кооперативного руху та інші тримали зв'язок і координували діяльність зі світовими центрами [1, 3]. Літератори, громадські діячі брали участь у скликанні світового конгресу Вільних українців.

Широкі зв'язки науковців, літературознавців, письменників, громадських діячів спонукали до пошуків нових підходів в літературній освіті, наукових дослідженнях. Вивчення в Австралії української літератури вченими-літературознавцями нової генерації здійснювалися в контексті сучасних західноєвропейських концепцій: теорії поля, мережі, єдності матеріального та символічного вимірів, літературної праці, вивчення літератури як мистецтва, естетики словесного мистецтва, набуття нової значущості прочитання тексту, методів, його інтерпретації тощо [4].

У літературному процесі 60-80 рр. помітний відхід від традиційного аналізу змісту твору, структурних чинників (жанру, стилю, авторського нарративу, абстрактних узагальнень, універсалій тощо), натомість провідними стали діяльності, рецепції, деконструкції, новий історизм. В умовах полі-, мультикультурного суспільства Австралії поширення літератури серед емігрантської громади, відіграючи ідентифікаційну роль, сприяє збереженню мови, релігії, культури спілкування, оволодіння новими формами інформації. У наукових працях помітне зміцнення об'єкта інтерпретації літературного

твору сприяє послабленню традиції опису, включаючи теорії поля, аналізу, феноменів тексту; зростанню авторитету читача. Звернення уваги вчених на критику, формування канону, естетику словесного мистецтва вплинуло на поглиблення освіти, наукових досліджень в літературних та культурних студіях.

Дослідження України, українства спрямовується на розвиток збереження, представлення духовної, матеріальної спадщини, досвіду, традиційної культури, новітніх науково-техногенних досягнень. Українознавство в Австралії розвивалося на кафедрах університетів, у Фундації українознавчих студій в Австралії, у австралійському відділі Наукового товариства імені Тараса Шевченка, у видавництвах «Ластівка», «Книга» та ін. Відомі зв'язки з потужними центрами українознавства в Канаді (університети Саскачевана, Манітоби, Оттави, Торонто, Альберти). Українознавчі студії університетів підготували п'ятитомну «Енциклопедію України». Відома діяльність всесвітнього товариства плекання української мови Вінніпегу в рамках Французької асоціації за розвиток українознавства.

Поглиблені українознавчі дослідження зберігають та популяризують знання про українців, українство, Україну, започатковуючи основи україністики в обміні інформацією із представниками інших країн, держав, континентів.

Паралельно з ґрунтовними українознавчими дослідженнями, які проводилися в університетських центрах, з 60 рр. ХХ ст. розпочинають свою діяльність осередки україністики, серед яких одним із найбільш відомих є центр україністики імені М. Зерова. У США потужним центром українознавчих досліджень є Американська асоціація українців Гарвардського університету. У контексті українознавчих досліджень виокремилася поняття україніки. Україніка — міждисциплінарна галузь, що об'єднує матеріальну і духовну спадщину, сучасні науково-технологічні відкриття, мистецькі вироби, в збереженні яких зацікавлені архіви, фонди, бібліотеки, виставки, музеї, різного підпорядкування інституції, а також приватні колекціонери тощо.

Дослідження українознавчих основ літератури, культурно-мистецького життя українських поселенців різних етапів прибуття засвідчують трансформації, зміни, які не оминули як літературні процеси, так і непорозуміння між генераціями двох перших поколінь. Якщо батьки розбудовували свій український світ, максимально використовуючи українську літературу, зберігали рідну мову, історичну пам'ять, традиції, переосмислювати зміст давно прочитаного або й усвідомлювали нечитане, то друга генерація українців, народжених в Австралії, вихованих в полікультурному суспільстві, англomовному середовищі навчальних закладів творила разом з однолітками, всіма громадянами майбутню історію австралійської спільноти. Молодь перебувала в умовах посиленої асиміляції. Для багатьох Україна стає персоніфікована родичами. У

молоді другого покоління українських емігрантів формувалися інші погляди на життя, на щастя, як у покоління першої хвилі поселенців. Росте стурбованість української громади щодо сучасного і майбутнього українського організованого поселення в Австралії, продовжуються пошуки більш плідної співпраці повоєнної еміграції із новоприбулими в наступні десятиліття [11]. Новоприбулі поселенці з України кінця XX ст. початку XXI ст. приділяють все більше увагу економічним мотивам, ніж підтримці, оновленню збудованого; господарюванню, ніж літературно-мистецьким, соціо-гуманітарним, суспільно-політичним проблемам, їх не в останню чергу турбує перерозподіл керівних посад у громаді, формування своїх власних структур. Актуальну проблему українських іммігрантів різних періодів поселення становить спілкування «старих» з «новими». Зустрічаються емігранти, які дотримуються українських традицій, проте вони не мають можливості проводити час в українському середовищі. Серед новоприбулих є і такі, які розчарувавшись у фінансовій підтримці «старших» припиняють із ними контакти. Непорозуміння викликають приїжджі з України, у яких не сформоване ставлення до рідної мови, до релігії. Занепокоєння викладачів викликає також помітне скорочення годин у навчальних курсах університетів для вивчення української літератури порівняно з годинами для вивчення літератур інших європейських народів, а також те, що українська література не введена з лона славістики, а залишається в програмах російсько-імперської концепції «старшого брата» і «колиски народів».

Висновки. Отже, українська література в складних умовах облаштування українських іммігрантів першої хвилі поселення на австралійському континенті в середині XX століття відкрила свої глибинно утаємничені значення, відіграючи в емігрантській громаді на рівні з економічно-господарськими, суспільно-політичними, правовими викликами провідну життєствердуювальну роль. Українська громада першої хвилі поселення засвідчила організованість, визначені спільні завдання, єдність у їхньому виконанні, здійснила яскравий експеримент – ефективності масового читання писаних текстів.

Література в українській громаді перших років поселення розглядалася в конкретних практичних формах діяльності: у читанні класичних і сучасних творів української художньої літератури з України та творів, написаних рідною мовою в Австралії; у підготовці інформаційних матеріалів для газет та журналів, у перекладанні творів зарубіжної літератури та інше. Читання пропагувалося в контексті єдності громади, естетичної рецепції, збереженні мови, традицій, ментальності, ідентичності. Урізноманітнювалися методи роботи над писемними текстами у школах, літературних студіях, гуртках книголюбів, у співпраці із письменниками та видавцями України,

міжнародними організаціями.

Наукові дослідження українсько-австралійського літературного поля сформовані у літературних теоріях другої половини XX ст., на тлі динамічних змін, трансформацій, пошуків практичного втілення єдності розмаїття: автор-текст-читач, література як ідеологія – література як мистецтво, народознавство – українознавство (україністика), традиції – інновації, мова рідна – мова іноземна.

1. Вандерлос Н. Якою є українська жінка на світових широтах. *Українознавство*. 2001. Ч.1. С. 102–104.

2. *Енциклопедія Української Діаспори / Encyclopedia of Ukrainian Diaspora: [у 7 т.] /* під ред. В. Маркусь. Київ: ІНТЕЛ, 1995. Т. 4. 248 с.

3. *Енциклопедія українознавства* гол. ред. В. Кубійович. Перевидано в Україні. Львів, 2000. Т. 9. 3599 с.

4. Зубрицька М. «Ното legens: читання як соціокультурний феномен». Львів: Літопис, 2004. 352 с.

5. Ізер В. Процес читання: феноменологічне наближення. *Антологія світової літературно-критичної думки XX ст.* За ред. М. Зубрицької. 2-е вид., доп. Львів: Літопис, 2001. С. 261–276.

6. Мицак С. Українці в степах Альберти. Журнал «Критика». 2001. №6(44). С. 29–32. URL: <https://m.krytyka.com/ua/articles/ukrayintsi-v-stepakh-alberty>

7. Нитченко Д. З літературно-видавничого життя в Австралії: бібліографічна розвідка. ред. М. Павлишин [та ін.]. *Українці в Австралії*. Мельбурн, 1998. Том II. С. 656–686.

8. «Новий обрій: Альманах». *Література, мистецтво, культурне життя (До 55-ліття поселення українців в Австралії)* упорядкув. та заг. ред. Боженя Коваленко, Неван Грушецький. Мельбурн: Байда, 2005. Ч. 12. 224 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/periodika/14979-noviy-obriy-ch-12/>

9. Рудницький Л. Література з місією. Спроба огляду української емігрантської прози. *Нові дні*. 1975. Жовтень. С. 7–10.

10. Сербін С. Українці в Австралії. URL: <http://www.archive.ndiu.org.ua/fulltext.html?id=343>

11. Українці в Австралії: матеріали до історії поселення українців в Австралії/ за ред. Т. Ляхович. Мельбурн: Наукове Товариство ім. Шевченка в Австралії. 1998. Ч. 15. 862 с.

12. Усатенко Т., Марущенко М. А серце -- сполоханим птахом -- з "дому" додому рветься... (Олена Боріс). *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Українознавство*. 2018. Випуск 1(20). С. 60–65.

13. Харчук Р. Шевченко, його читачі й нечитачі у XIX столітті: Монографія. Київ: НАН України, Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка, 2021. 267 с.

14. Boris H. Sharde of Life. [Text]: poems, selected and ed. by Sonia Mysak. Seven Hills: Five senses education, 2016. 46 p.

15. Mycak S. Introduction. In: Boris H. Sharde of Life. [Text]: poems, selected and ed. by Sonia Mycak. Seven Hills: Five senses education, 2016. С. 6–14.

16. Mycak S. Reseaching Ukrainian Australian: towards a literary history. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»/ В. В. Трофимович (голов. ред.) [та ін.]. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2020. Вип. 31. С. 194–208.

17. Mycak S. Towards a Literary History: The Ukrainian Australian Literary Field. In: Cossacks in Jamaica, Ukraine at the Antipodes: Essays in Honor of Marko Pavlyshyn /Edited by Alessandro Achilli, Serhy Yekelchyk, and Dmytro Yesypenko. July. 2020. P. 499–514.

18. Ukraine Downunder – Українці Австралії”, 2020. URL: <https://uain.press/news/pro-zhyttya-ukrayinskoyi-diaspory-avstraliyi-vyjshla-knyzhka-1329540>

References

1. Vanderlos N. (2001). *Yakoiu ie ukrains'ka zhinka na svitovykh shyrotakh*. [What is a Ukrainian woman in the world]. *Ukrainoznavstvo*. №1. P. 102–104. (In Ukrainian).

2. *Entsyklopediia Ukrains'koi Diiaspory*. [Encyclopedia of the Ukrainian Diaspora]. (1995). v 7 tomach. / Ed. V. Markus. Kyiv: INTEL, Tom. 4. 248 p. (In Ukrainian).

3. *Entsyklopediia ukrainoznavstva*. [Encyclopedia of Ukrainian Studies]. (2000). hol. red. V. Kubijovych. Perevydannia v Ukraini. Lviv. Tom 9. 3599 p. (In Ukrainian).

4. Zubryts'ka M. (2004). «*Homo legens: chytannia iak sotsiokul'turnyj fenomen*». [“Homo legens: reading as a socio-cultural phenomenon”]. Lviv: Litopys, 352 p. (In Ukrainian).

5. Izer V. (2001). *Protses chytannia: fenomenologichne nablyzhennia*. [The process of reading: a phenomenological approximation]. *Antolohiia svitovoi literaturno-krytychnoi dumky KhKh st*. Za red. M. Zubryts'koi. 2-e vyd., dop. Lviv: Litopys, P. 261-276. (In Ukrainian).

6. Mycak S. (2001). *Ukrainsi v stepakh Al'berty* [Ukrainians in the steppes of Alberta]. *Journ. «Krytyka»*, Traven', № 6(44). P. 29–32. URL: <https://m.krytyka.com/ua/articles/ukrayintsi-v-stepakh-alberty> (In Ukrainian).

7. Nytchenko D. (1998). *Z literaturno-vydavnychoho zhyttia v Avstralii: bibliografichna rozvidka* [From the literary and publishing life in Australia: bibliographic research]. red. M. Pavlyshyn [ta in.]. *Ukrainsi v Avstralii*. Mel'born, Il. P. 656–686. (In Ukrainian).

8. «*Novyj obrj: Al'manakh*». *Literatura, mystetstvo, kul'turne zhyttia (Do 55-littia poselennia ukrainsiv v Avstralii)* [“New Horizon: Almanac”. Literature, art, cultural life (To the 55th anniversary of the settlement of Ukrainians in Australia)]. (2005).

uporiadkuv. ta zah. red. Bozhena Kova-lenko, Nevan Hrushets'kyj. Melbourne: Baida. Ch. 12. 224 p. URL: <https://diasporiana.org.ua/periodika/14979-noviy-obrych-12/> (In Ukrainian).

9. Rudnyts'kyj L. (1975). *Literatura z misiieiu. Sproba ohliadu ukrains'koi emihrant-s'koi prozy*. [Literature with a mission. An attempt to review Ukrainian emigrant prose]. *Novi dni. Zhovten'*. P. 7–10. (In Ukrainian).

10. Serbin S. *Ukrantsi v Avstralii*. [Ukrainians in Australia]. URL: <http://www.archive.ndiu.org.au/fulltext.html?id=343> (In Ukrainian).

11. *Ukrainsi v Avstralii: materiialy do istorii poselennia ukrainsiv v Avstralii*. [Ukrainians in Australia: materials on the history of the settlement of Ukrainians in Australia]. (1998). Za red. T. Liakhovych. Mel'burn, Vydavnytstvo: Naukove Tovarystvo im. Shevchenka v Avstralii. Ch. 15. 862 p. (In Ukrainian).

12. Usatenko T., Maruschenko M. (2018). *A serce - spoloxany`m ptaxom -- z "domu" dodomu rvet'sya...* (Olena Boris). [And the heart flares up like a bird from the "house" home bursts]. *Visnuk Natsional Tarasa Shevchenko University of Kyiv. Ukrainoznavstvo*. Vupusk 1(20). P. 60–65. (In Ukrainian).

13. Kharchuk R. (2021). *Shevchenko, joho chytachi j nechytachi u XX stolitti: Monohrafiia* [Shevchenko, his readers and non-readers in the XIX century: Monograph]. Kyiv: NAN Ukrainy, Instytut literatury im. T. H. Shevchenko. 267 p. (In Ukrainian).

14. Boris H. (2016). *Sharde of Life. [Text]: poems, selected and ed. by Sonia Mycak*. Seven Hills: Five senses education, 46 p.

15. Mycak S. (2020). *Towards a Literary History: The Ukrainian Australian Literary Field*. In: *Cossacks in Jamaica, Ukraine at the Antipodes: Essays in Honor of Marko Pavlyshyn* /Edited by Alessandro Achilli, Serhy Yekelchyk, and Dmytro Yesypenko. July. P. 499–514.

16. Mycak S. (2020). *Reseaching Ukrainian Australian: towards a literary history*. In: *Naukovi zapysky Natsional'noho universytetu «Ostroz'ka akademiia»*. Seriia «Istorychni nauky» /redkol.: V.V.Trofymovych (holov. red.) [ta in.]. Ostroh: Vydavnytstvo Natsional'noho universytetu «Ostroz'ka akademiia», Vyp. 31. P. 194–208.

17. Mycak S. (2016). Introduction. In: Boris H. Sharde of Life. [Text]: poems, selected and ed. by Sonia Mycak. Seven Hills: Five senses education, P. 6–14.

18. «*Ukraine Downunder – Ukrainsi Avstralii*» [“Ukraine Downunder - Ukrainians of Australia”]. (2020). URL: <https://uain.press/news/pro-zhyttya-ukrayinskoyi-diaspory-avstraliyi-vyjshla-knyzhka-1329540>

Юрій Фігурний

кандидат історичних наук,
завідувач відділу української етнології,
Науково-дослідний інститут українознавства
Міністерства освіти і науки України, м. Київ

ORCID: 0000-0002-6463-0920
Email: ukr.etnolog_fus@ukr.net

ВПЛИВ РЕВАНШИСТСЬКОЇ ПОЛІТИКИ КРЕМЛЯ НА РЕЛІГІЙНІ КОНФЛІКТИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Анотація. У статті проаналізовано вплив реваншистської політики Кремля на релігійні конфлікти в сучасній Україні. Розкрито, що Російська держава вже три століття існує у форматі імперії (кріпосницько-капіталістичної, тоталітарно-радянської, й авторитарної), упродовж цього часу Україна й українці були важливою складовою цих імперських державних утворень. З'ясовано, що майже чверть століття бездіяльність вітчизняної влади й активні антиукраїнські та антидержавницькі дії Російської Православної Церкви та її малоросійської філії – Української Православної Церкви Московського Патріархату посприяли впровадженню ними в український гуманітарний простір засадничих ідей, догматів і постулатів геополітичної доктрини «руського мира», які згодом призвели до так званої «руської весни» 2014 р. Доведено, що збройна й інформаційна агресія РФ на початку 2014 р. підсилена антиукраїнською діяльністю Української Православної Церкви Московського Патріархату, поставила під питання саме існування Української державності та української нації, але завдяки всеукраїнському патріотичному здвигу, у тому числі й державницькій політиці і позиції Української Православної Церкви Київського Патріархату ворог був зупинений. Показано, що для розбудови Православної Церкви України надзвичайно важливим є поєднання зусиль української влади, громадянського суспільства та вірян. Виявлено, що для остаточної перемоги над російським агресором, окрім військових, геополітичних, дипломатичних, політичних, економічних, етнокультурних чинників, треба буде обов'язково задіяти також сакральний-духовний фактор – об'єднання Українського Православ'я в Православну Церкву України та її національно-патріотичну державницьку діяльність для подолання реваншистської політики Кремля щодо української нації й усунення релігійних конфліктів у сучасній Україні.

Ключові слова: Україна, українці, Українське Православ'я, Українська Православна Церква Київського Патріархату, Українська Православна Церква Московського Патріархату, Православна Церква України, Російська Федерація, Російська Православна Церква, «руський мир».

Yuriy Fihurnyi

Ph.D. in History,
Head of Ukrainian Ethnology Department,
Research Institute of Ukrainian Studies by the
Ministry of Education and Science of Ukraine, Kyiv

THE INFLUENCE OF THE KREMLIN'S REVENGE POLICY ON RELIGIOUS CONFLICTS IN MODERN UKRAINE

Abstract. The article analyzes the influence of the Kremlin's revanchist policy on religious conflicts in modern Ukraine. It is revealed that the Russian state has existed for three centuries in the format of an empire (feudal-capitalist, totalitarian-Soviet, and autocratic), during which time Ukraine and Ukrainians were an important component of these imperial state formations. It was found that almost a quarter of a century of inactivity of the domestic authorities and active anti-Ukrainian and anti-state actions of the Russian Orthodox Church and its Little Russia branch of the Ukrainian Orthodox Church of the Moscow Patriarchate contributed to their introduction into the Ukrainian humanitarian space. later led to the so-called "Russian spring" in 2014. It is proved that the armed and information aggression of the Russian Federation in early 2014, intensified by the anti-Ukrainian activities of the Ukrainian Orthodox Church of the Moscow Patriarchate, called into question the very existence of Ukrainian statehood and the Ukrainian nation, but thanks to the all-Ukrainian The enemy was stopped by the Church of the Kyiv Patriarchate. It is shown that the combination of efforts of the Ukrainian authorities, civil society and believers is extremely important for the development of the Orthodox Church of Ukraine. It was revealed that for the final victory

over the Russian aggressor, in addition to military, geopolitical, diplomatic, political, economic, ethnocultural factors, it will be necessary to use the sacred-spiritual factor - the unification of Ukrainian Orthodoxy into the Orthodox Church of Ukraine and its national-patriotic state activity to overcome the Kremlin's revanchist policy towards the Ukrainian nation and eliminate religious conflicts in modern Ukraine.

Keywords: *Ukraine, Ukrainians, Ukrainian Orthodoxy, Ukrainian Orthodox Church of the Kyiv Patriarchate, Ukrainian Orthodox Church of the Moscow Patriarchate, Orthodox Church of Ukraine, Russian Federation, Russian Orthodox Church, Russian World.*

Постановка проблеми. Восьмий рік триває неоголошена російсько-українська гібридна війна. Головна арена протистояння реваншистській політиці Кремля щодо України – це схід нашої держави. Разом з тим, це цивілізаційне протистояння євразійської автократичної деспотії з європейською демократичною країною відбувається не лише у військовому, дипломатичному, економічному, фінансовому та інших вимірах, але й передусім у світоглядно-цивілізаційному, в якому релігійний чинник має дуже велике значення. Саме релігійне протистояння, інспіроване й підтримане російською владою та її посіпаками, упродовж вже 30 років знесилює і руйнує демократичні засади Української держави та євроатлантичні прагнення переважної частини громадян України.

Актуальність дослідження полягає в тому, що вивчаючи вплив реваншистської політики Кремля на релігійні конфлікти в сучасній Україні ми тим самим намагаємося об'єктивно та виважено проаналізувати вагому роль Українського Православ'я на вітчизняні етнокультурні, державотворчі на націєтворчі процеси, особливо в умовах неоголошеної російсько-української гібридної війни, зрозуміти витоки і суть новітнього російського імперіалізму, розкрити деструктивну діяльність в Україні Російської Православної Церкви (далі – РПЦ) та її сателіта – Української Православної Церкви Московського Патріархату (далі – УПЦ МП), охарактеризувати злочину сутність «русского мира», показати україноцентричну, державницьку, національно-патріотичну діяльність Української Православної Церкви Київського Патріархату (далі – УПЦ КП) та її визначну роль у творенні Православної Церкви України (далі – ПЦУ).

Наукова новизна статті полягає у розробці актуальної проблематики, яка, незважаючи на чималу кількість публікацій з цієї теми, залишається ще недостатньо вивченою і тому потребує подальших неупереджених студій.

Ця праця реалізується у межах виконання науково-дослідної роботи, що фінансується з державного бюджету «Етнокультурний розвиток сучасного українського суспільства в умовах політики реваншу Російської Федерації». Вона виконується в НДІУ МОН України відповідно до напрямку планової роботи відділу української етнології.

Аналіз досліджень і публікацій. Здійснюючи аналіз останніх фахових напрацювань, у яких започатковано розв'язання даної проблематики, ми можемо стверджувати, що вивчення впливу реваншистської політики Кремля на релігійні конфлікти в сучасній Україні стає важливим об'єктом

наукових розвідок. Окремі аспекти цієї актуальної тематики аналізували такі дослідники: Ю. Борейко, О. Єремєєв, С. Здіорук, С. Кагамлик, А. Колодний, В. Клос, В. Крисаченко, П. Павленко, М. Пірен, Я. Потапенко, І. Преловська, О. Саган, О. Чирков, О. Шуба та інші. Разом з тим, заявлена проблема залишається ще недостатньо вивченою й тому потребує подальшого наукового опрацювання.

Метою дослідження є критичний аналіз деструктивного впливу реваншистської політики Кремля на релігійні конфлікти в сучасній Україні та можливі шляхи його подолання. Для досягнення поставленої мети є доцільним вирішення таких дослідницьких завдань: стисло проаналізувати рівень наукової розробки теми; розкрити хижацьку сутність Російської держави; з'ясувати витоки й злочинну сутність «русского мира»; показати деструктивну діяльність в Україні філії РПЦ УПЦ МП; дослідити активний проукраїнський державницький чин УПЦ КП в умовах неоголошеної російсько-української гібридної війни та її конструктивну місію у творенні ПЦУ; розкрити важливу роль ПЦУ в подоланні релігійних конфліктів інспірованих і підживлюваних РФ.

Виклад основного матеріалу. Російська держава вже три століття існує у форматі імперії. Спочатку це була кріпосницько-капіталістична, потім тоталітарно-радянська, а тепер автократична імперія. Упродовж цього часу Україна й українці були важливою складовою цих імперських державних утворень. Навіть більше, саме завдяки військовій спілці Української Козацько-Гетьманської Держави під керівництвом Б. Хмельницького з Московським царством, Московія під орудою царя Олексія Михайловича послабила Річ Посполиту і дещо згодом за імператора Петра Олексійовича стала імперією.

Здавалося, що з руйнацією Союзу Радянських Соціалістичних Республік (далі – СРСР), Росія остаточно позбудеться свого імперського минулого та почне розвиватися як демократична і правова держава. Але оскільки Російська Федерація (далі – РФ) де-юре і де-факто є багатонаціональним утворенням, у складі якого перебуває дуже багато великих і малих етносів, які хотіли би з часом позбутися влади метрополії як, наприклад, чеченці, то РФ спроможна існувати лише як імперія. Мало того, Кремль не лише прагне зберегти свій імперський статус (дві чеченські війни це підтверджують), але й розширити свою територію, прагнучи з усіх сил повернення до кордонів СРСР 1991 р. Ці агресивні наміри Москва реалізує як за допомогою військової потуги (російсько-грузинська війна 2008 р., неоголошена російсько-українська

гібридна війна, що розпочалася у 2014 р.), так і за допомогою так званої «м'якої сили» – реваншистсько-імперської геополітичної доктрини «руський мир».

За своєю сутністю «руський мир» як політико-ідеологічний концепт – це не звичайний культурницький проєкт, а неоімперська геополітична ідеологічна доктрина, яка має на меті обґрунтувати теоретично та допомогти практично реінкарнувати РФ як наддержаву [8, с. 41].

На думку С. Кагамлик, сучасна російська інформаційна агресія виявила різні форми зомбування українського суспільства, однією з яких став проєкт «руського мира», що трактувався російськими неоімперськими ідеологами як особлива форма церковної єдності [3, с. 81].

З обранням Патріархом РПЦ Кирила (Гундяєва) ідеї «руського мира» набули так званого «сакрального» звучання. Так, у програмному виступі очільника РПЦ на III Асамблеї «руського мира» 3 листопада 2009 р., зокрема, було наголошено: «Ядром «руського мира» сьогодні є Росія, Україна, Білорусія. І святий преподобний Лаврентій Чернігівський висловив цю ідею відомою фразою: Росія, Україна, Білорусь – це і є свята Русь. Саме це розуміння «руського мира» закладено в сучасній самоназві нашої Церкви. Церква називається Російською не за етнічною ознакою. Це найменування вказує на те, що Російська православна церква виконує пастирську місію серед народів, що приймають російську духовну і культурну традицію як основу своєї національної ідентичності або принаймні як її істотну частину» [1].

Таким чином, Україну й українців поза їх бажанням було включено до ідеологічного концепту «руського мира» з усіма непередбачуваними для них наслідками. А саме: початкова «братня» співпраця, поступове «м'яке» поглинання, розтягнена у часі цілковита асиміляція й остаточна ліквідація України й українців як суверенної держави і самобутньої нації.

З цього приводу Я. Потапенко писав: «В контексті цієї великої геополітичної стратегії, однією із важливих складових якої постає концепція «руського міра» як «православної цивілізації» (що її, насправді, ніколи не існувало!), діяльність УПЦ (МП) як локальної філії РПЦ почасти зводиться до ролі інструментально-функціональної – як засобу пропаганди анти державницьких і антиукраїнських ідей, потужного ресурсу кремлівського неоімперіалізму та маргіналізації всього українського. Втілення в життя гасел «руського міра» посилювало практику русифікації України в період президентства Януковича, а сьогодні всіляко гальмує процеси формування української модерної ідентичності, підриває довіру до ліберальної демократії та західних цивілізаційних цінностей» [6, с. 294].

Проте Національна революція початку XXI ст. сплутала всі плани В. Путіна, і він вирішив остаточно закрити так зване «українське питання»,

анексувавши Крим та розпочавши військові дії на Сході України.

На думку П. Павленка, анексія Криму, утворення так званих «ДНР» і «ЛНР» є не лише продуктами кремлівської пропаганди 2014 року. До їх реалізації Росія готувалася щонайменше 10 років і доволі ґрунтовно. Принаймні, ще з 2004-2005 рр. відстежується поживалена увага російських ЗМІ, періодичних видань РПЦ і УПЦ МП до України, зокрема, стають мусуватися думки про утворення якоїсь «Новоросії» і навіть «Донецької Народної Республіки», обговорюються теми, з одного боку, про можливу громадянську війну в Україні, а з іншого, – про війну між Росією та Україною [5, с. 163].

Зрештою, ці імперські плани втілилися в життя у часи російсько-української війни, зауважує О. Єремєєв, УПЦ МП як структура жодного разу не визнала російську агресію як збройний напад іноземної держави, непоодинокими є випадки визнання або підтримки окремими священнослужителями російської анексії Криму та агресії на Донбасі, як на окупованих територіях так і на решті теренів України, її представники відмовилися вшановувати пам'ять про загиблих українських воїнів на Сході у Верховній Раді у травні 2015 р. [2, с. 218-220].

Керує і координує всю цю антиукраїнську політику очільник УПЦ МП Митрополит Онуфрій, а його поплічники фарисействують про власний патріотизм, боротьбу за мир в Україні, закликають до припинення війни, а насправді своїми реальними вчинками значно посилюють вплив реваншистської політики Кремля на релігійні конфлікти в сучасній Україні та сприяють поразці і дезінтеграції Української держави.

Саме тому П. Павленко справедливо наголошує: «УПЦ МП в особі митрополита Онуфрія, за кремлівськими зразками, по-перше, засуджує лише ту війну, яку веде Україна, боронячи свою територію від російської агресії, а по-друге, виступає за такий «мир», який би був вигідний саме Путінській Росії. Іншими словами, для цієї Церкви «справедливою», «священною» війною є винятково та війна, яку розв'язав проти України Путін разом зі своїм ідейним поплічником Патріархом Кирилом. То ж про яку українськість УПЦ МП може йти мова, коли остання у своїй сукупності власною позицією активно грала (і продовжує грати) на користь проросійським силам в Україні, допомагаючи в такий спосіб просувати і реалізовувати в Україні політичні інтереси Російської Федерації» [5, с. 171].

Для Українського Православ'я це стало великим випробуванням, але громадяни України усвідомили, хто є хто. Очільники УПЦ МП всіляко уникали згадки про Росію як агресора, а навпаки, постійно наголошували у своїх промовах перед вірянами і у виступах у засобах масової інформації, що це не міждержавний конфлікт, а громадянське протистояння, де «брат іде на брата», «Донбас треба почути» тощо.

На противагу цьому керівництво, клір і віряни УПЦ КП з перших днів збройного протистояння проявили свою громадянську позицію й стали на захист Української держави. Найбільш активні взяли за зброю, а багато священників УПЦ КП підтримали волонтерський рух та пішли на фронт капеланами. Зрештою, ворог був зупинений і активна фаза російсько-українського протистояння перейшла у пасивну.

Якщо УПЦ МП підтримала російську військову та інформаційну агресію супроти України, то УПЦ КП, мобілізувавши всі свої сили у протистоянні російському загарбнику та їх маріонеткам, посприяли зупиненню ворожого наступу, завершенню так званої «русской весны» та згортанню проєкту «Новоросси́я».

Неоголошена російсько-українська гібридна війна вкотре продемонструвала українцям важливість релігійного чинника загалом і наявність в Україні власної автокефальної Православної Церкви, яка буде українською не на словах, не на табличках і в офіційних документах, а насамперед у власних діях, матиме україноцентричну сутність і діятиме в інтересах українського народу.

УПЦ КП цілеспрямовано та системно консолідувала українство навколо ідеї створення ПЦУ. Зрештою, це подвижництво увінчалось першими успіхами. 11 жовтня 2018 р. Священний Синод Вселенського Патріархату прийняв рішення про надання автокефалії Українському Православ'ю. Згідно цього підсумкового документа відкликається Синодальний лист 1686 р. про тимчасову передачу РПЦ права призначати київських митрополитів. Найголовніше те, що відтепер Вселенський Патріархат заявив своє право та канонічну територію України, тим самим остаточно вивівши її з юрисдикції РПЦ. Згідно цього рішення РПЦ не лише остаточно втрачає Україну з її приходами і прибутками, а й перетворюється з провідної православної церковної організації у пересічну, а в умовах неоголошеної російсько-української гібридної війни для українства, його консолідації та остаточної перемоги над агресором це має величезне значення [9, с. 571–572].

У Києві 15 грудня 2018 р. відбувся Об'єднавчий собор архієреїв УПЦ КП, Української Автокефальної Православної Церкви (далі – УАПЦ) і УПЦ МП, на якому було обрано митрополита Епіфанія Предстоятелем ПЦУ. Новообраному очільнику Вселенським Патріархом Варфоломієм 6 січня 2019 р. було вручено Томос і тим самим нарешті Україна знову отримала власну суверенну автокефальну Українську Церкву. Знаково, що Вселенський Патріарх визнав канонічними усі православні церковні організації в Україні – УПЦ КП, УАПЦ, УПЦ МП, тим самим сприяючи їм у рівноправному діалозі та консолідації, що зрештою посприяло творенню та розбудові ПЦУ [9, с. 572].

Самодостатня, а не маріонеткова, Українська держава має обов'язково мати власну автокефальну

церкву, яка стане дієвим чинником у формуванні високодуховної Християнської України та українського етнокультурного простору. З цього приводу О. Чирков наголошує: «Для сучасного українського суспільства головними етнокультурними наслідками змін релігійної ситуації є такі: 1) з'явилися українські загальнонаціональні релігійні організації, до яких належить більшість віруючих громадян України, 2) українська мова почала повноправно функціонувати у релігійному житті, 3) відродилися обряди й традиції, пов'язані з релігійним життям, що були заборонені в СРСР чи призабулися через несприятливі суспільно-політичні обставини, 4) утворена на основі Київської митрополії українська помісна автокефальна православна церква набула найвищого канонічного статусу в Україні, 5) частка віруючих громад України, що вважають себе належними до Московського патріархату зменшилась у кілька разів» [10, с. 582].

З набуттям автокефального статуту ПЦУ повинна цілеспрямовано гуртувати українців. На цьому тернистому шляху їй буде активно протидіяти УПЦ МП, яка й надалі залишається маріонеткою у руках церковних ієрархів РПЦ та за своєю сутністю є агентом впливу РФ в Україні. Українська влада, розуміючи це, повинна була б допомогти ПЦУ подолати московську релігійну експансію, але чомусь урядова постанова 2019 р. про перейменування УПЦ МП в РПЦ в Україні не виконується, а новообраний ієрарх самоусунувся від її виконання.

Незважаючи на цей саботаж ПЦУ має стати центром об'єднання всіх проукраїнських сил і продовжувати цілеспрямовану розбудову державницької й україноцентричної Церкви.

З цього приводу С. Кагамлик зазначає: «Історичний акт надання Православній Церкві України Вселенським Патріархатом Томосу про автокефалію на початку 2019 року означав кінець колоніального стану Української Православної Церкви та знаменував початок нового, незалежного періоду в її історії. Водночас, як визначають експерти, об'єднавчий процес буде нелегким. З одного боку – активні переходи релігійних громад до новосторонньої Церкви, а з іншого – гостре протистояння з РПЦ, яка не хоче втрачати свою сферу впливу на Україну, а тому не визнає факт Томосу про автокефалію, як і її українська філія УПЦ МП» [3, с. 81].

Протоієрей В. Клос, у свою чергу, наголошує: «Саме завдяки всім борцям за волю та незалежність сьогодні ми маємо і державу, і автокефальну Церкву. Дивним може здаватись інше, що багато з тих, які називають себе українцями, й навіть патріотами своєї землі й далі тримається чужої Московської Церкви, яка тільки називає себе українською, але такою ніколи не була, бо служила і продовжує виконувати вказівки з Кремля» [4, с. 182].

Також важливим завданням для керівництва ПЦУ є визнання її на міжнародному рівні, у зв'язку з цим Блаженніший Митрополит Київський і всієї

України Епіфаній наголошує: «У мене теж є мрія. Мрія про день, коли всі без виключення Помісні Церкви послідувать канонічному рішенню Вселенського Патріархату і визнають нашу Помісну Православну Церкву України – рівноправною Церквою-Сестрою» [7, с. 13.].

Висновки. Таким чином, проаналізувавши вплив реваншистської політики Кремля на релігійні конфлікти в сучасній Україні, ми прийшли до таких підсумків. По-перше, Російська держава вже три століття існує у форматі імперії (кріпосницько-капіталістичної, тоталітарно-радянської, й автократичної), упродовж цього часу Україна й українці були важливою складовою цих хижацьких державних утворень. По-друге, майже чверть століття бездіяльність вітчизняної влади й активні антиукраїнські й антидержавницькі дії РПЦ та її малоросійської філії УПЦ МП посприяли впровадженню ними в український гуманітарний простір засадничих ідей, догматів і постулатів геополітичної доктрини «русского мира», які згодом призвели до так званої «русской весны» 2014 р. По-третє, збройна й інформаційна агресія РФ на початку 2014 р. підсилена антиукраїнською діяльністю УПЦ МП, поставила під питання саме існування Української державності та української нації, але завдяки всеукраїнському патріотичному здвигу, у тому числі й державницькій політиці та позиції УПЦ КП, ворог був зупинений. По-четверте, неоголошена російсько-українська гібридна війна призвела не лише до тимчасових територіальних втрат, величезних людських жертв, трагедій тощо, а й посприяла згуртуванню українства, творенню української політичної нації, суттєвому посиленню УПЦ КП і відповідно значному послабленню – УПЦ МП. По-п'яте, російська збройна й інформаційна агресія стала каталізатором єднання проукраїнських сил у протидії реваншистської політики Кремля щодо України та посприяла активізації процесу творення ПЦУ. По-шосте, об'єднання Українського Православ'я допоможе послабленню геополітичних амбіцій РПЦ та поставить край його домінуванню у східному християнському світі й значно посилить позиції Вселенського Патріархату. По-сьоме, для розбудови ПЦУ надзвичайно важливим є поєднання зусиль української влади, громадянського суспільства та вірян. По-восьме, для остаточної перемоги над російським агресором, окрім військових, геополітичних, дипломатичних, політичних, економічних, етнокультурних чинників, треба буде обов'язково задіяти також сакрально-духовний фактор – об'єднання Українського Православ'я в ПЦУ та її національно-патріотичну державницьку діяльність для подолання реваншистської політики Кремля щодо української нації й усунення релігійних конфліктів у сучасній Україні та в ім'я розбудови демократичної, духовної, правової, інноваційної, можливої і потужної Української Самостійної Соборної Держави.

1. Выступление Святейшего Патриарха Кирилла на торжественном открытии III Ассамблеи Русского мира, 3 ноября 2009. URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/928446.html>

2. Єрємеєв О.С. Проблеми та перспективи становлення Української Помісної Православної Церкви на сучасному етапі розвитку українського суспільства. *Православ'я в Україні: Збірник матеріалів V Міжнародної наукової конференції*. К., 2015. Ч. 1. С. 215–225.

3. Кагамлик С. Divide et impera. Російський централізм як конфліктизаційний чинник для українського православ'я в ретроспективі та сучасних реаліях. *Українознавчий альманах*. Випуск 25. К.: «Міленіум», 2019. С. 77–83.

4. Клос В. Автокефалія Української Церкви: огляд від Хрещення до Синодального Томосу. К., 2019. 190 с.

5. Павленко П. Ю. Українська Православна Церква Московського Патріархату – епіцентр російського неоімперіалізму в Україні (погляд через призму війни на Донбасі). *Православ'я в Україні: Збірник матеріалів V Міжнародної наукової конференції*. К., 2015. Ч. 1. С. 162–171.

6. Потапенко Я. П'ята російсько-українська війна: від майдану до східного фронту (підходи, оцінки, інтерпретації). Переяслав-Хмельницький: «Видавництво К С В», 2016. 304 с.

7. Промова Блаженнішого Митрополита Київського і Всієї України Епіфанія на церемонії вручення шанованої нагороди Athenagoras Human Right Award. *Православ'я в Україні: Збірник матеріалів IX Міжнародної наукової конференції*. К., 2019. С. 9–13.

8. Фігурний Ю. «Русский мир» – важливий чинник агресії Російської Федерації супроти України й українців. *Українознавство*. 2016. № 3 (60). С. 40–59.

9. Фігурний Ю. Розвиток Українського Православ'я на зламі тисячоліть: етнокультурні, державотворчі та націєтворчі аспекти. *Православ'я в Україні: Збірник матеріалів IX Міжнародної наукової конференції*. К., 2019. С. 564–573.

10. Чирков О. Зміни релігійної ситуації у світлі тенденцій етнокультурного розвитку України (1985–2019). *Православ'я в Україні: Збірник матеріалів IX Міжнародної наукової конференції*. К., 2019. С. 574–583.

References

1. *Vystuplenie Svyatejshego Patriarxa Kirilla na torzhestvennom otkrytii III Assamblei Russkogo mira, 3 noyabrya 2009.* (2006) [Speech by His Holiness Patriarch Kirill at the opening ceremony of the III Russian World Assembly, November 3, 2009]. URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/928446.html> (in Russian).

2. Yeriemieiev O.S. (2015). *Problemy ta perspektyvy stanovlennia Ukrain'skoi Pomisnoi Pravoslavnoi Tserkvy na suchasnomu etapi rozvytku ukrain'skoho suspil'stva.* [Problems and prospects of formation of the Ukrainian Local Orthodox Church at the present stage of development of Ukrainian society].

Pravoslav'ia v Ukraini: Zbirnyk materialiv V Mizhnarodnoi naukovi konferentsii. Kyiv. Ch. 1. Pp. 215–225. (in Ukrainian).

3. Kagamlik S. (2019). *Divide et impera. Rosijs'kyj tsentralizm iak konfliktyzatsijnyj chynnyk dlia ukrains'koho pravoslav'ia v retrospektyvi ta suchasnykh realiiakh* [Divide and empire. Russian centralism as a factor of conflict for Ukrainian Orthodoxy in retrospect and modern realities]. *Ukrainoznavchij al'manakh*. Kyiv: «Millennium». Vypusk 25. Pp. 77–83. (in Ukrainian).

4. Klos V. (2019). *Avtokefaliia Ukrains'koi Tserkvy: ohliad vid Khreschennia do Synodal'noho Tomosu* [Autocephaly of the Ukrainian Church: an overview from Baptism to the Synodal Thomas]. Kyiv. 190 p. (in Ukrainian).

5. Pavlenko P.Yu. (2015). *Ukrains'ka Pravoslavna Tserkva Moskovs'koho Patriarkhatu – epitsentr rosijs'koho neoimperializmu v Ukraini (pohliad cherez pryzmu vijny na Donbasi)* [The Ukrainian Orthodox Church of the Moscow Patriarchate is the epicenter of Russian neo-imperialism in Ukraine (viewed through the prism of the war in Donbas)]. *Pravoslav'ia v Ukraini: Zbirnyk materialiv V Mizhnarodnoi naukovi konferentsii*. Kyiv. Ch. 1. Pp. 162–171 (in Ukrainian).

6. Potapenko Ya. (2016). *P'iata rosijs'ko-ukrains'ka vijna: vid majdanu do skhidnoho frontu (pidkhody, otsinky, interpretatsii)* [The Fifth Russian-Ukrainian War: from the Maidan to the Eastern Front (approaches, assessments, interpretations)]. Pereyaslav-Khmelnytsky: KS Publishing House. 304 p. (in Ukrainian).

7. Promova Blazhennishoho Mytropolyta Kyivs'koho i Vsiiei Ukrainy Epifaniia na tseremonii vruchennia shanovanoi nahorody Athenagoras Human Right Award [Speech of His Beatitude Metropolitan of Kyiv and All Ukraine Epiphanius at the Athenagoras Human Right Award ceremony]. (2019). *Pravoslav'ia v Ukraini: Zbirnyk materialiv IX Mizhnarodnoi naukovi konferentsii*. Kyiv. Pp. 9–13. (in Ukrainian).

8. Figurnyi Yu. (2016). «*Rus'skyj myr*» – *vazhlyvyj chynnyk ahresii Rosijs'koi Federatsii suproty Ukrainy j ukrainsiv* ["Russian World" is an important factor in the aggression of the Russian Federation against Ukraine and Ukrainians]. *Ukrainoznavstvo*. № 3 (60). Pp. 40–59. (in Ukrainian).

9. Figurnyi Yu. (2019). *Rozvytok Ukrains'koho Pravoslav'ia na zlami tysiacholit': etnokul'turni, derzhavotvorchi ta natsiietvorchi aspekty* [The development of Ukrainian Orthodoxy at the turn of the millennium: ethnocultural, state-building and nation-building aspects]. *Pravoslav'ia v Ukraini: Zbirnyk materialiv IX Mizhnarodnoi naukovi konferentsii*. Kyiv. Pp. 564–573. (in Ukrainian).

10. Chirkov O. (2019). *Zminy relihijnoi sytuatsii u svitli tendentsij etnokul'turnoho rozvytku Ukrainy (1985–2019)* [Changes in the religious situation in the light of trends in ethnocultural development of Ukraine (1985–2019)]. *Pravoslav'ia v Ukraini: Zbirnyk materialiv IX Mizhnarodnoi naukovi konferentsii*. Kyiv. Pp. 574–583. (in Ukrainian).

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2021.29.27>
УДК 304(477)

Михайло Цюрупа

доктор філософських наук, професор,
кафедра військової підготовки,
Національний університет оборони України
імені Івана Черняхівського, м. Київ

ORCID: 0000-0003-0464-7939
Email: mvz999@ukr.net

ГУМАНІТАРНА КРИЗА У ЗОНАХ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ: НА ЩО СПОДІВАТИСЬ ЛЮДИНІ, «ЯКА НАДМІРУ СТРАЖДАЄ»

Анотація. У назву статті включено фрагмент скорботних міркувань Альбера Камю з актуальної у наш час програмної роботи «Чума» щодо марності багатьох зусиль людства по вирішенню так званих «вічних проблем»: напастей смертельних хвороб, соціального зла диктатур та війн. До них ми відносимо проблему зменшення надлюдських страждань за умов конфліктного воєнного часу.

Не дарма на питання, «чого слід чекати людині, що надміру страждає», Камю роздумами свого героя доктора Ріс не знаходить відповіді, полишаючи його вирішення на прийдешні покоління. Хоча філософія, на думку античних авторів, починається з осмислення страждань, проте європейська традиція, вказує французька дослідниця Е. Рудинеско в роботі «Філософи в обіймах бурі», починається з доволі пізнього звернення до митарств та поневірянь. Це вплинуло на той факт, що проблема гуманізації збройних конфліктів вирішувалась здебільшого у політично-правовій площині з прийняттям Женевських конвенцій 1949 р., а тексти Гуманітарних Маніфестів П. Куртца не торкалися стану гуманітарних криз під час збройних конфліктів.

Поширення збройних конфліктів майже по всіх регіонах планети, не зважаючи на пандемії та кліматичні кризи, викликає все більш жорстокі страждання, думки про які пересічна людина відкидає у «віддалений кут» свідомості, а ЗМІ зосереджені на акціях на полях бойових дій та на цікавих подіях за столом переговорів. У збройних акціях все більший відсоток цивільного населення (вже більше 90%), серед яких біля 400 мільйонів дітей, неймовірно страждають від не бачених раніше знущань над людською природою. «Нас не вважають за людей», – з гіркотою відзначала жінка з народності тиграй регіону Ефіопії, де відбувається збройне придушення сепаратистського руху.

Ми вважаємо, що у центрі роздумів щодо зменшення неминучих страждань слід поставити турботу про людяність в людині, а не матеріальну гуманітарну допомогу, при всій її значущості та вимірюваній у тонах продовольства, вазі. Варто звернути спеціальну увагу на світоглядні, філософські й моральні засади діяльності гуманітарних рухів, на гуманітарні практики за прикладом постатей «Праведників світу» для уникнення переходу від гуманітарних криз до катастроф.

Концепт запропонованого вирішення проблеми полягає у зверненні до необхідності дотримання принципових пунктів недопущення переходу від гуманітарної кризи до катастрофи. Такі принципові позиції є морально-правовими та світоглядними, а не тільки воєнно-політичними, спрямованими на врегулювання конфліктів офіційними засобами.

Гуманітарна криза означає такий переламний пункт життєвого простору всіх, хто знаходиться у зоні збройного конфлікту (а з них найнезахищенішими є діти, жінки, старі та літні люди), коли життя знаходиться на межі фізичного та духовного виживання. Гуманітарна катастрофа означає неприпустимий ступінь страждань десятків тисяч, а може й мільйонів людей. Безпосередньо воюючи захищені (якщо так можна висловитись) правом війни, бойовою мораллю та у цілому готові до страждань. Доки людство не втратило потенціал людяності та гуманного ставлення до всіх, згідно терміну арабського поета Сааді «адамійят», його потрібно реалізовувати не лише у матеріальній гуманітарній допомозі, але й у духовній сфері.

Ключові слова: збройний конфлікт, гуманітарна криза, гуманітарна катастрофа, філософія гуманізму, «Праведники світу».

Mikhailo Tsiurupa

Doctor of sciences in philosophy, Professor,
Department of Military Training,
National University of Defense of Ukraine, Kyiv

HUMANITARIAN CRISIS IN THE AREA OF ARMED CONFLICTS: HOPE OF A MAN, “WHO SUFFERS EXCESSIVELY”

Abstract. The title of the article includes the abstract of Albert Camus’s sad reflections on the relevant for nowadays programmatic work “The plague” concerning the uselessness of mankind’s multiple efforts to solve so-called “eternal problems”: disasters of lethal illnesses, social evil of dictatorships and wars. We attribute the problem of extreme sufferings in the times of warfare conflict to the list.

It was not for nothing, as doctor Rieux stated, Camus did not answer the question about what a person who extremely suffers should expect and left the future generation to address the problem. Philosophy, according to the ancient authors, starts with reflections on sufferings, although the European tradition, as the French Researcher E. Roudinesco points out in her work “Philosophy in turbulent times” starts with rather late turning to hardships. That influenced to fact that the problem of armed conflicts humanization was mainly solved on the political and legal level along with Geneva conventions in 1949, while the texts of P. Kurtz’s Humanitarian manifests did not refer to the state of humanitarian crises in warfare armed conflicts.

The spreading of armed conflicts in nearly all parts of the world with no regard to pandemics and climate crises is causing more and more severe sufferings the thoughts of which an ordinary person hides in the “remote part” of their mind while mass media focus on battlefield actions and interesting events at negotiating tables. Armed conflicts are involving bigger and bigger percentage of civil people (over 90% now) including about 400 million children who suffer extremely from harassment of human nature unseen before. “We are not treated as humans”, mentioned grievously a Tigrayan woman from Ethiopian region where an armed suppression of separatist movement is taking place.

We believe that the pivotal issue of relieving inevitable sufferings must include cherishing humanity in individuals rather than material humanitarian assistance in spite of its importance and being measured in tons of food. It is also essential to focus on ideological, philosophical, and moral principles of humanitarian movements’ activities, as well as on humanitarian techniques and examples of “Righteous among the Nations” characters in order to avoid transition from humanitarian crises to disasters.

The concept of the suggested solution of the problem implies resorting to the necessity of adhering to fundamental policies of preventing the transition from humanitarian crises to disasters. They are moral and legal and ideological and not merely military and political which aim at regulation by official means.

A humanitarian crisis involves a turning point in lives of all those people who are located in the armed conflict area with children, women and elderly being the least protected of all, when their lives are on the verge of physical and moral survival. A humanitarian disaster will lead to irreversible degree of suffering for tens of thousands or even millions of people. The directly involved in war are protected (if it is possible to say so) by the law of war, combat morality and are prepared for suffering as a whole. Unless people lost their humanity potential and humane attitude to everyone, the term "adamiyat" introduced by the Arabic poet Saadi should be implemented in the material humanitarian and spiritual spheres.

Keywords: *armed conflict, humanitarian crisis, humanitarian catastrophe, philosophy of humanism, "righteous world".*

Постановка проблеми. Страждання людини, як засвідчують знакові фрагменти текстів Священних книг світових релігій, є неодмінна ознака людської гріховності та водночас це початок тривалого шляху до спасіння душі, яка полишає земні справи на розсуд людської спільноти. А філософія, на думку раба і мислителя Епіктета, також починається з осмислення страждання як екзистенційної проблеми, яка здатна змінити людяність у людині. При відзначенні трагічної дати 80-х роковин трагедії у Бабиному Яру м. Києва, окупованому військами Вермахта, варто згадати не тільки кількість тисяч безвинно замучених, але й тезу знаменної книги «Банальність зла» Ханни Арендт [2], де стверджувалось, що жертви гітлерівців організовано та покійно йшли на страту. Вони втрачали надію на гуманізм та й не мали жаги до спротиву і звільнення, ставали начебто бездушними істотами машинерії насильства. Про машину насильства можна сказати словами Л'юїса Мемфорда, що це «Мегамашина» придушення людини та людяності, наповнена темними ірраціональними потягами до насилля.

Конфліктогенність сучасного світу породжує не тільки матеріальні втрати, руйнацію мирного життя внаслідок збройного протистояння сторін, але й невіру у совість людства, як зауважив Вацлав Гавел у роздумах щодо гуманітарної кризи у Лівані ще у 2005 р. У вказаному регіоні конфлікт знову загострився, і хоча на Сході України масштаб страждань цивільних осіб не такий значний, однак не можна обійти увагою небезпечну гуманітарну ситуацію, яка склалася в ОРДЛО. Особлива небезпека війн (за Стефаном Цвейгом) у тому, що вони руйнують єдність людства, до якого воно прагне увесь час після падіння Вавилонської вежі.

Єдність гуманітарних проблем породжує потребу у взаємодопомозі. Але, за словами постійного координатора ООН по гуманітарних питань у Лівані Н. Рочді (заява у інтерв'ю виданню Al Jazeera), ця взаємна «гуманітарна допомога – тимчасова, не усталена, короткотермінова» [17].

Звернення до притчі про муки Йова у біблійній площині, яка привернула увагу Льва Шестова в роботі «Киркегард и екзистенціальна філософія», мало на меті продемонструвати світоглядно-фундаментальний характер проблеми існування зла, відчаю, межі терпіння людини і

здатності переносити усі ті випробування [8]. Вказана проблема і сьогодні є надзвичайно актуальною, адже у конфліктуючих регіонах людські муки вже стали позамежними.

Знаменним для осмислення страждань сучасної людини став збройний етап етнонаціонального конфлікту в Ефіопії, де звірства, тортури, насильство над дітьми та жінками перевершують уявлення про «закономірний» запал жорстокості, про який оригінально писав доктор історичних наук Дм. Володкін, автор статті про опричнину Івана Грозного: «На війні, у бою, в запалі, у щойно захопленому місті, коли ратники ще розпалені нещодавньою сечею, траплялось різне. Крові вистачало. Але не у випадку безрозсудної розправи, пов'язаної з якоюсь "внутрішньою справою"» [5]. А у провінції Тиграї Ефіопії більше 1000 дівчат та жінок віком від 8 до 72 років були з'валтовані на очах чоловіків та дітей із нанесенням тілесних ушкоджень холоднокрівно, бо жертви «не були людьми», констатував Директор ВОЗ д-р Тедрос у доповіді про гуманітарну «жахливу кризу» [9].

Аналіз наукових публікацій. У анонсованій черговій книжці знаного психолога Гарварду (США) Стівена Пінкера під назвою «Рационалізм», автор, відомий тим, що «розкручує» свої твори з залученням глобальних лідерів, таких як Білл Гейтс та Білл Клінтон, Генрі Кісінджер та інших, висловив альтернативний погляд на проблеми та конфлікти сучасності. Він пише, що більшість людей обирає шлях вирішення проблеми або конфлікту позитивно. Спостерігається прогрес, хвороби лікуються більш ефективно, жорстокості стає менше у збройних конфліктах, бо вони ведуться «більш людяно», спілкування стає глобальним тощо [15]. А у попередній книзі «Кращі ангели нашої природи» (2011 р.) він зібрав чисельні данні щодо поступового зниження рівня насильства завдяки появі демократичних держав та ринковим відносинам. Отже, начебто вся справа у природному гуманітарному поступі людства, який сам собою виправить кризовий стан. Це нагадує думку Петера Слотердайка стосовно зайвості спекуляцій «цинічного розуму» навколо гуманістичних вимірів конфліктів.

Протилежну позицію з точки зору оптимізму висловив колишній двічі секретар РНБО України В.

Горбулін у роботі «Як нам перемогти Росію у війні майбутнього» [3]. Автор вважає, що будь який сучасний воєнно-політичний конфлікт здатен загостритись до рівня «війни майбутнього». Західні союзники України обережніші відносно такої оцінки та використовують термін 'deterrence' – стримування агресора. Щоправда і В. Горбулін раніше робив наголос на людському факторі, стверджував, що він не припускає можливості світової війни, бо Путін дуже «любить життя».

Отже, у політично-правовому полі припинити конфлікт вкрай складно. Це не така проста річ, як то вважає популярна авторка книги «Великий конфлікт» Аманда Ріплі (Ms. A. Ripley), відреценованої у авторитетному виданні «Крисченс сайенс монітор» [17]. Вона пропонує знайти порозуміння конфлікуючих сторін через обмін ролями, тобто, обміняти ролями ініціаторові з жертвою нападу.

В роботах політично-правового спрямування з вираженішим змістом (Гр. Перепелиці, Є. Бистрицького) вказувалось на виключно жорстокий характер конфліктів країн-родичів в Європі. Дослідниками осмислюються причини, перебіг, геополітичні наслідки конфліктів для України. Проте, навіть у творах філософського спрямування мислителі нерідко висловлюються іронічно щодо гуманності. Так, Сартр у знаковому романі «Нудота» вказує, що він бачив багатьох гуманістів, тих, хто любить себе, тих, хто любить інших, причому таких, якими він хоче, щоб ті були [13, с.121], а призабутий радянський критик Ф. Одуєв зауважує, що «гуманізм - це найбільш улюблене слово буржуазних філософів» [10, с. 281].

Метою даної статті є спроба окреслити шлях, який необхідно пройти, щоб страждання всіх, втягнутих у вир збройних конфліктів, не переростали у гуманітарну катастрофу. Ґрунтуючись на щирих устремліннях до гуманістичних начал життя, слід визнати наявність поширеної практики збройного вирішення конфліктів між етносами, народами, країнами. Більше того, автор вважає, що світ змінюється у бік поширення збройних конфліктів.

Виклад основного матеріалу. Наголошуючи на розвитку критичного мислення, С. Пінкер робить поширену помилку – схильність до абстрактних схем, заданих наперед, та небажання «поглянути правді в очі, там де вона є». Так, ще Г.Ф. Гегель у «Філософії права» висловив ідею, що війни сучасності (19 ст.) велись більш «гуманно», ніж за часів Середньовіччя. Він пише: «...у війні, як стані безправ'я, насильства та випадковості» проявляється певна історична тенденція, «вони відтепер ведуться більш гуманно» [3, с. 304]. На цій бездоказовій тезі аналіз гуманності війни завершується. Натомість новітні внутрішні збройні політичні протистояння у М'янмі, де за півроку 2021 р. військові вбили 75 дітей та більше 1000 заарештували. Цей приклад демонструє факт

зростання «нового варварства». Варварство попередніх поколінь проявлялось в конфліктах між етносами у Африці у формі інфантициду, створення «дітей-ампутантів», без рук, ніг. Це робилося для того, щоб вони не були здатні біологічно продовжити існування роду.

Герой роману Сартра «Смерть у душі» стосовно різних бід, на які наражається людство, скаже: «Гірше бути не могло: немає нічого гірше війни» [12, с.74]. Головний герой останнього твору Ж.-П. Сартра «Адам або перша людина» відчуває наступ війни як насунання зловісної хмари, тяжкої загрози, яку не можна зупинити. Для нього це як напад саранчі чи спустошливі грози над алжирським плоскогір'ям.

Для Люка Феррі, міністра культури Франції і мислителя, автора підручника з філософії та глибокої роботи «Людинобог» (1996 р.) (робота, на жаль, не перекладена російською та українською мовами), війна є поштовхом до філософського осмислення незбагненності життя: людина народжується для того, щоб зрозуміти свою крихкість через страждання. Логічне продовження цієї думки полягає у тому, що людство удосконалює знаряддя вбивства ефективніше, ніж системи освіти та охорони здоров'я. І це доводить ще раз випадок пандемії «Ковід-19».

Вельми сумно, що наприкінці 2020 р. український діяч старого режиму В. Фокін «не побачив» збройного конфлікту під час відвідування Донбасу, хоча в наявності були принаймні символи її. А між тим, у м. Авдіївка вже у 2018 р. К. Волкер (колишній спецпосланець США) мав розмову з вчителем, який втратив від обстрілів руки і ноги. У комітеті ООН обговорювався один з багатьох випадків розстрілу санітарної машини зі знаком Червоного Хреста (емблема МКЧХ), у якій загинули чоловіки та жінки. Це не символи, а жорстокі реалії антигуманності збройних конфліктів.

На думку Жилія Дельоза слід віднайти за симулякрами реалій та повтореннями ідей *дійсність скорботи і радості*, безлад встановлених людьми порядків. Поява нових модусів війни, де людина начебто відсторонена від безпосереднього вбивства та руйнувань, вимагає по-новому поглянути на військову мораль, на настанови вести війну справедливо, на поняття втрат. Збільшення відстані між вбивцею та жертвою та відсутність безпосереднього контакту справляє враження ігрової віртуальної ситуації, але страждання людини не зменшуються. Вбивство дітей дронами у Кабулі при поспішній евакуації персоналу США з Афганістану визнано й американським урядом як поразка. Варто визнати, що такі дії тільки посилюють ненависть до дій американців.

Сам смисл поняття «гуманітарна криза» означає екзистенційну загрозу для всього населення району конфлікту перед лицем непомірних страждань, не залежно від матеріальних та військових втрат.

Тому настанова буддизму «умиротворення в душі» має глибоке світоглядне підґрунтя викорінення наслідків руйнівного характеру збройних конфліктів, утвердження душевної чистоти кожної особистості. Війна настільки виснажує сили людини (хоча за Гегелем начебто «оздоровляє норови нації»), що переможені також стають морально деформованими. У Гегеля мораль окремої людини відрізняється від моралі суспільства, тому особистість може втратити здатність до людинолюбів та милосердя. Справедливо розкритикована теза Іллі Еренбургу «Вбий німця!» символічна тим, що до війни в романі «Вчитель Хуліо Хуаніто» письменник всіляко виступає проти антилюдяності першої світової.

У збройних конфліктах у Руанді (1994), а тепер - у Ефіопії (2020-2021), вражає масова безглузда різанина цивільних. Життя на планеті є абсолютною цінністю, тому екзистенційна загроза війни, на відміну від інших небезпек, які проявлять себе згодом, має найбільш актуальний характер. При цьому катастрофічні зміни торкаються всіх сфер життєдіяльності, способу життя, природи і духовного світу. «Скалічені війною» люди вже ніколи не стануть здоровими: характерною стала відмова молодих бійців у Колумбії об'єднання ФАРК погодитись з владою та з командуванням з 2016 р. припинити п'ятнадцятирічну громадянську війну. Війна стала способом існування для багатьох людей. Цей район знов став найнебезпечнішим у країні.

Новітня війна є продуктом цивілізації, її «обробкою», як не парадоксально, до «прийнятних» форм соціальної практики. Якщо навіть Лауреат премії миру 2009 року Барак Обама назвав війну подекуди «необхідною», то навряд чи варто цитувати апологетів війни. Ставлення до війни Обами зазнало еволюції від заперечення «поганої війни» Дж. Буша в Іраку до «хорошої війни» в Афганістані [14]. Інший Лауреат Нобеля 2019 року прем'єр міністр Ефіопії А. Абай ініціював збройне придушення сил народності провінції Тиграї, що знов-таки викликало катастрофічні наслідки.

Характерним є опис десятків тисяч полонених французів, для яких (вони так думають) війна вже закінчилась: «Напівживий, забутий, похований у затхлій війні натовп знову розпочинає путь...» [12, с.74]. Причому той, хто в душі зберіг готовність вести боротьбу, вважав, що вони «це матеріал», - пише Ж.-П. Сартр. Основна вада такого підходу полягає у тому, що збройний конфлікт не персоніфікований, позбавлений людського, особистісно-персонального виміру. Філософ В.В. Розанов, якого важко віднести до якогось філософського напрямку, казав: «У індивідуальному – основа історії, її центр, її смисл, її значущість: адже людина на противагу тварині, завжди особа; вона ніколи не «рід»; родове у неї несуттєве... Тут – таїна безуспішності науки та філософії у спробі зрозуміти людину, її життя, її історію» [11, с.174].

У зменшенні антилюдяності та згубності гуманітарної кризи з загальною метою недопущення гуманітарної катастрофи пропонується два напрямки зосередження зусиль: гуманістична ідея та гуманітарна практика. Стосовно останньої слід зважити на діяльність гуманітарних інституцій, започаткованих як реалізація ідеї допомоги пораненим Флоренс Найтінгел у середині XIX ст. На медалі у її честь викарбувано слова «за справжнє милосердя». Знаменита засновниця організації сестер милосердя прославилась ще й роботами зі статистики, її постать «Леді з лампою» стала символом неформального співчуття до поранених і хворих. Сьогодні бракує життєвого прикладу таких дієвих гуманістів, як Анрі Дюнан, Альберт Швейцер, Оскар Шиндлер, Рауль Валленберг.

Філософ і гуманіст Альберт Швейцер зауважив, що «впродовж двох поколінь прижились серед нас ідеї закінченої антигуманності, підкріплені авторитетом логічних принципів. У суспільстві склались погляди, які відволікають індивіда від гуманності. Все зі зростаючою легкістю кажуть про війни та завоювання, начебто йдеться про зіткнення за шахівницею» [1, с. 51].

Проте не забуті дві трагічні фігури Другої світової війни: Оскар Шиндлер (смерть його оплакували на п'яти континентах) та зниклий назавжди шведський дипломат Рауль Валленберг, який сказав про себе: «Людину, подібну мені, здолати неможливо». Смерть цього героя-гуманіста радянська влада приховувала більше 50 років. У США створений Комітет Р. Валленберга, «щоб увічнити гуманістичні ідеали і ненасильницьку мужність» цієї людини.

Гуманітарні інституції не набули особливого значення в Україні: МКЧХ має представництво в Україні, але гуманітарна допомога анонімна, не має адресної мети, а визначається вагою вантажів. 64 тони у цьому році відправлено у ОРДЛО, повідомляли Інтернет джерела, але якого характеру ця допомога, яким вразливим верствам вона надається, яка моральна підтримка? Про це мало відомо.

Світоглядні засади діяльності міжнародних гуманітарних інституцій, у тому числі й діючих на території України, ми висвітлювали у попередніх публікаціях, але разом із визнанням їхньої ролі слід зважити на критику на їхню адресу у контексті низької ефективності та зниження авторитету у нашій країні.

Щодо втрати великих гуманістів минулих століть, про які попереджав Ортега-і-Гасет, нині проблема полягає в тому, як «рекрутувати» чи заохочувати авторитетних особистостей до дієвого впливу на ситуацію у кожному із конкретних районів збройних конфліктів. Але дійсність постійно нагадує про себе не тільки руйнаціями, смертями, втратами у зоні збройних конфліктів, але і гуманітарними кризами.

Через 10 років після виходу книги «Краші ангели» С. Пінкера збройні конфлікти у Ємені привели за 1200 днів громадянської війни на межу виживання мільйони людей. Це найбільша гуманітарна криза останнього півстоліття. Сьогодні починається нова криза у Афганістані. Остання небезпечна кричущим запереченням прав дівчат та жінок.

Для України, яка у вирі збройного конфлікту на Сході втратила більше 20% промислового потенціалу, унікальну рекреаційну зону у Криму, гуманітарна криза виражена в тому, що два мільйони біженців, громадян України, кинули свої домівки. Вже загинуло майже 3 тисячі воїнів-патріотів. І ця криза може поглиблюватись у зв'язку із мілітарною шовіністичною пропагандою з боку РФ серед школярів та молоді ОРДЛО.

Висновки. Слід почати з визнання суворих реалій конфліктного стану відносин між спільнотами з неминучими жертвами та стражданнями у збройній боротьбі. «Війну не можливо заперечити. У ній або помирають, або живуть» [6, с.33], – пише Камю у «Філософії та романі».

Гуманітарна криза поглиблена «втратою гуманістичної практики та великих гуманістів», таких як Альберт Швейцер, Оскар Шиндлер, Рауль Валленберг. Ми сподіваємось на дієвість традиційних гуманітарних інституцій та добровольців Міжнародного Комітету Червоного Хреста, «Лікарів без кордонів», «Білих шоломів» та інших. До них поступово залучаються українські милосердні організації.

У наш час «завершеної антигуманності» слід формувати гуманістичний світогляд та культуру миру у конфлікному світі. Варто зважати на те, що втрати вояків з обох сторін тягнуть за собою ще більші втрати серед цивільного населення, зокрема, страждання мільйонів дітей, тому допомога обов'язково має включати гуманітарний аспект на основі людяності та милосердя.

Гуманітарна криза – це переламний момент життя тих, хто знаходиться у зоні збройного конфлікту та є найбільш не захищеними: діти, жінки, старі та літні люди. Їхнє життя знаходиться на межі фізичного та духовного виживання.

Гуманітарна катастрофа позначить незворотній ступінь страждань і смертей десятків тисяч, а може й мільйонів людей. Йдеться про те, що безпосередньо воюючі захищені (якщо так можна висловитись) правом війни, бойовою мораллю та в цілому готові до страждань. У Кодексі вояка Бусі вказувалось, що між життям і війною він обирає смерть, тоді як мирне населення сподівається на гуманність та гуманітарну діяльність від державних та міжнародних, світських та релігійних інституцій.

1. Альберт Швейцер. Благоговение перед жизнью. Пер. с нем. М.: Прогресс, 1992. 508 с.

2. Арент Х. Банальность зла. Айхман в Иерусалиме. Пер. з англ. М.: Европа, 2004. 424 с.

3. Гегель Г.В. Философия права. Пер. с нем. М.: Мысль, 1990. 524 с.

4. Горбулін В. Як нам перемогти Росію у війні майбутнього. Вид-во: Брайтс Букс, 2021. 248 с.

5. Дмитрий Володкин. Опричнина НКВД XVI века или Реформа Ивана Грозного? *Литературная газета*, 2015. 1 марта.

6. Камю А. Бунтующий человек. Философия. Политика. Искусство: Пер. с фр. М.: Политиздат, 1990. 415 с.

7. Камю А. Сторонній: роман. Чума: повість. Падіння: оповідання. Пер. з фр. К: Дніпро. 1989. 512 с.

8. Лев Шестов. Киркегард и экзистенциальная философия (Глас вопиющего в пустыне). М.: Прогресс-Гнозис, 1992. 304 с.

9. Люди зустрічаються із жахливою ситуацією. *Al Jazeera*. 2021. 17 May. URL: <https://www.aljazeera.com/news/2021/5/17/people-face-horrific-situation-in-ethiopia-tigray-who-chief>

10. Одуев С.Ф. Тропами Заратустры. М.: Мысль, 1976. 431 с.

11. Розанов В.В. Сочинения. М.: Сов. Россия, 1990. 592 с.

12. Сартр Ж.-П. Дороги свободы. Странная дружба. Том. III. Смерть в душе. Харьков: Фолио, 1997. 404 с.

13. Сартр Ж.-П. Стена. Пер. с франц. М.: Изд-во политической литературы, 1992.- 480 с.

14. Mark Lanier. The Afghan War and the Evolution of Obama. *N.Y. Times*. 2017. 1 jan. URL: nytdirect@nytimes.com.

15. Pinker progress: the celebrity science at the center of the cultured wars. *The Guardian*. 2021. 28 sept.

16. Stephen Hamphreis. Is any conflict unsolvable? This author doesn't think so. *CS Monitor*. 2021. 19 Oct. URL: [https://www.csmonitor.com/USA/Society/2021/0519/Is-any-conflict-unsolvable-This-author-doesn-t-think-so#:~:text="](https://www.csmonitor.com/USA/Society/2021/0519/Is-any-conflict-unsolvable-This-author-doesn-t-think-so#:~:text=)

17. UN urges Lebanon. *Al Jazeera*. 2021. 1 Oct. URL: <https://www.aljazeera.com/news/2021/10/1/un-lebanon-reforms-extreme-poverty-economic-crisis>

References

1. Albert Shveitser. (1992). *Blahohovenye pered zhyznju* [Reverence before life.]. М.: Progres. 532 p. (in Russian).

2. Arendt Kh. (2004). *Banalnost zla. Yeikhman u Yerusalyme* [Banality of evil. Aihman in Jerusalem.]. М.: Europe. 424 p. (in Russian).

3. Hehel H.V. (1990). *Fylosofyia prava* [The philosophy of law.]. М.: Thought. 524 p. (in Russian).

4. Horbulin V. (2021). *Yak nam peremohty Rosiiu u viini maibutnoho* [How to defeat Russia in the future war.]. Braits Bucs, 248 p. (in Ukrainian)

5. Dmytryi Volodkyn. (2015). *Oprychnyna NKVD XVI veka yly Reforma Yvana Hroznoho?* [Officials of the NKVD of the XVI century or the reform of Ivan the Terrible?]. Literary newspaper, March 1. (in Russian)

6. Kamiu A. (1990). *Buntuiushchyi chelovek. Fylosofyia. Polytyka. Yskusstvo* [Raving man. Philosophy. Politics. Art] M.: Polytyzdat. 415 p. (in Russian)
7. Kamiu A. (1989). *Storonni: roman. Chuma: povist. Padinnia: opovidannia*. [Chief: Roman. Plague: a story. Fall: the story]. K: Dnipro. 512 p. (in Ukrainian)
8. Lev Shestov. (1992). *Kyrkehard y ekzystentsyalnaia fylosofyia (Hlas vopyiushcheho v pustyne)* [Kierkegard and existencial phylosophy (vapor wisp in the Dezert)]. M.: Prohress-Hnozys. 304 p. (in Russian).
9. *Liudy zustrichaiutsia iz zhakhlyvoiu sytuatsiieiu.* (1992)[People meet with a terrible situation.] Al Jazeera.2021.17 May. (Translated from English to Russian).
10. Oduev S.F. (1992). *Tropamy Zaratustry* [Pathbustry Zarathustra]. M.: Think. 431 p. (in Russian)
11. Rozanov V.V. (1992). *Sochynenyia / Sost., pidhotov. Teksta y komment. A.L. Nalepyna.*[Essays]. M.: Soviet Russia. 592 p. (in Russian)
12. Sartr Zh.-P. (2004). *Dorohy svobody. Smert v dushe. Strannaia druzhba.*[Path of freedom. Death in the soul. Strange friendship] Tom. III. Harckiv. 424 p. (in Russian)
13. Sartr Zh.-P. (1992). *Styna* [The wall]. M.: Publishing House of Political Literature. 480 p. (in Russian).
14. Mark Lanler. (2017). The Afghan War and the Evolution of Obama. *N.Y. Times.* – 2017. 1 jan.
15. Pinker progress: the celebrity science at the center of the cultured wars. *The Guardian.* 2021. 28 sep.
16. Stephen Hamphreis. (2021). Is any conflict unsolvable? This author doesn't think so. *CS Monitor.* 2021. 19 Oct.
17. UN urges Lebanon. *Al Jazeera.*2021.1 Oct.

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2021.29.28>
УДК 340:352 (477.4)

Микола Щербак

доктор історичних наук, професор,
професор кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ORCID iD: 0000-0002-4636-9546
Email: proffessor49@i.ua

Надія Щербак

доктор історичних наук, професор,
професор кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права,
Київський інститут інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ORCID iD: 0000-0002-4636-9546
Email: historyk2017@i.ua

АРХІВНІ ДОКУМЕНТИ ПРО СОЦІАЛЬНИЙ АНТАГОНІЗМ У ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ ХІХ СТ.

Анотація. У статті висвітлюється специфіка Правобережної України і зазначається, що вона у ХІХ ст. була поліетнічним регіоном, який, маючи свою історію, характеризувався етнічними, конфесійними, соціально-економічними, адміністративними особливостями та навіть мав своє діюче законодавство. Упродовж усього зазначеного періоду правобережні українські землі залишалися полем гострого політичного і соціального протистояння.

Характеризуючи ситуацію на Правобережжі України, автори статті доводять, що з часів приєднання до Російської імперії царський уряд не врахував усіх особливостей цієї території. Він не звертав уваги на український народ, а бачив тут лише польську шляхту, яку намагався схилити на свій бік різними поступками.

В той же час більшість населення Правобережжя складала українці, які майже всі були селянами. На початку ХІХ ст. таких селян нараховувалося близько 3 млн. Земельна нерухомість на Правобережжі України знаходилася у власності невеликої кількості польських магнатів.

Робиться висновок про те, що після придушення польського повстання 1830-1831 рр. розпочалося активне проведення політики русифікації. Правобережна Україна стала полем гострого політичного і соціального протистояння. В цьому переконують архівні джерела, передусім, діловодні документи Канцелярії київського, подільського й волинського генерал-губернатора, що збереглися в Центральному державному історичному архіві України у м. Києві.

Авторами статті підкреслюється, що у другій половині XIX ст. питання скорочення польського землеволодіння на Правобережжі України було дуже важливим у діяльності місцевої адміністрації. Велика маса узаконовень та розпоряджень, які зміщені в збірниках законодавчих актів, численне листування між місцевою владою і центром, що зберігається в архівних фондах, свідчать про особливу його актуальність.

Ключові слова: генерал-губернатор, губернатор, земельна реформа, Правобережна Україна, Російська імперія, соціальний антагонізм.

Mykola Shcherbak

Doctor of Historical Sciences, Professor,
Department of Archival Studies and Special Branches of Historical Science,
Taras Shevchenko National University of Kyiv

Nadiia Shcherbak

Doctor of Historical Sciences, Professor,
Department of Constitutional, administrative and international law,
Kyiv Institute of Intellectual Property and law of the
National University "Odessa Law Academy", Kyiv

ARCHIVAL DOCUMENTS ABOUT SOCIAL ANTAGONISM IN THE DNIEPER UKRAINE IN THE 19th CENTURY

Abstract. The article highlights the specifics of the Right Bank of Ukraine and notes that it is in the XIX century was a polyethnic region, which, having its own history, was characterized by ethnic, religious, socio-economic, administrative features and even had its own legislation. Throughout this period, the right-bank Ukrainian lands remained a field of sharp political and social confrontation.

Describing the situation on the Right Bank of Ukraine, the authors of the article argue that since joining the Russian Empire, the tsarist government has not taken into account all the features of this territory. He did not pay attention to the Ukrainian people, but saw here only the Polish nobility, which he tried to persuade to his side by various concessions.

At the same time, the majority of the population of the Right Bank were Ukrainians, almost all of whom were peasants. At the beginning of the XIX century. There were about 3 million such peasants. Land real estate on the Right Bank of Ukraine was owned by a small number of Polish magnates.

It is concluded that after the suppression of the Polish uprising of 1830-1831, an active policy of Russification began. Right-bank Ukraine has become a field of sharp political and social confrontation. This is confirmed by archival sources, first of all, the office documents of the Chancellery of the Governor-General of Kyiv, Podil and Volyn, which are preserved in the Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv.

The authors of the article emphasize that in the second half of the XIX century. the issue of reducing Polish land ownership on the Right Bank of Ukraine was very important in the activities of the local administration. The large number of laws and regulations contained in the collections of legislative acts, the numerous correspondence between local authorities and the center, which is stored in the archives, testify to its special relevance.

Keywords: Governor-General, Governor, Land Reform, Right-Bank Ukraine, Russian Empire, Social Antagonism.

Постановка проблеми. Історична свідомість народів містить у собі багато мотивів нинішніх реалій – від побутового спілкування до рішень політиків на міждержавному рівні. У такому складному взаємозв'язку криються цінні уроки, переосмислювати які ми мусимо тепер. Опрацювання історичного досвіду, набутого під час перебування українських земель у складі іноетнічних держав, сприятиме уникненню повторення багатьох помилок, кращому розумінню тих процесів, що відбуваються сьогодні і відтак допоможе у

виробленні виваженої етнонаціональної політики незалежної України.

Правобережна Україна у XIX ст. – це поліетнічний регіон, який, маючи свою історію, характеризувався етнічними, конфесійними, соціально-економічними, адміністративними особливостями та навіть мав своє діюче законодавство. Упродовж усього досліджуваного періоду правобережні українські землі залишалися полем гострого політичного і соціального протистояння [1].

Метою даної статті є аналіз соціально-економічних процесів у Правобережній Україні XIX ст., серед яких яскраво простежувалось соціальний антагонізм. Оскільки реконструкція минулого розпочинається з аналізу історичних джерел, звернемося до тих, які безпосередньо проливають світло на події XIX ст. на Правобережжі України. При цьому зазначимо, що діловодні документи Канцелярії київського, подільського й волинського генерал-губернатора збереглися досить повно в Центральному державному історичному архіві України у м. Києві (фонд 442), який проаналізований вітчизняними дослідниками [11].

Діловодна служба Канцелярії генерал-губернатора організувалась на забезпечення вирішення поточних справ вищої посадової особи в регіоні. Документи, створені в результаті її діяльності, є важливим джерелом для з'ясування місця інституції у системі місцевих і вищих державних установ. Генерал-губернатор володів широким спектром інформації про ключові події в державі та регіоні, що дозволяло реально їх оцінювати та вловлювати тенденції політичного, соціально-економічного і культурного життя губерній, щоб направляти їхній розвиток у вигідне для імперії русло. Губернські установи і посадові особи зі свого боку коригували та узгоджували власні рішення з генерал-губернаторською Канцелярією.

При всій важливості законодавчого матеріалу відзначимо і його джерельну вразливість. Генерал-губернатори у своїй діяльності керувались не тільки і не стільки законами, як політичною доцільністю виконуваних завдань, покладених на них особисто імператорами.

Виклад основного матеріалу. Приєднані наприкінці XVIII ст. від Польщі до Російської імперії землі аж до початку XX ст. знаходилися на особливому становищі і боротьба царизму за них в окремі періоди набирала різних форм.

Зазначимо, що царський уряд не врахував усіх особливостей цих земель і, передусім, національних та соціальних протиріч. Він не зважав тут на українське населення, а бачив лише польську шляхту, яку намагався заманити на свій бік різними поступками. Ні про яку спільність релігії, близькість мов і культур з українцями царські урядовці не згадували. «...Держава, яка сама тоді базувалась на кріпосному праві, підтримала, а не ослабила владу польських панів над ... хлопом», – зауважував з цього приводу М. Драгоманов [5, с. 232-234].

Більшість населення Правобережжя у 1795 р. складали українці, які майже всі були селянами, що у XVI – XVII ст. були закріпачені польськими або полонізованими українськими панами. На початку XIX ст. таких селян нараховувалось близько 3 млн. У 1795 р. кріпаки складали 74% селян Волинської, 90% – Київської та 91% Подільської губерній [6, с. 115-119]. Закріпачення селянства стало наслідком політики польських магнатів на Правобережжі за часів Речі Посполитої.

Наприкінці XVIII ст. землі даної території знаходилися у власності невеликої кількості польських магнатів. Багаті володіння були у родини Потоцьких, зокрема: Станіславу Потоцькому належали Уманщина, Тульчинський, Могилівський, Дашівський ключі (тобто великі багатогалузеві господарства, які охоплювали від 5 до 15 поселень), Ольховецьке та інші староства у Брацлавському і Подільському воєводствах (всього 312 сіл і містечок); його брату П. Потоцькому – Ямпільський, Краснянський, Махновський, Любарський, Гусятинський ключі та інші села; Чарторийським – 165 поселень у Меджибіжському, Зіньківському, Грабовському, Старосинявському, Миколаївському ключах, Летичівському та Кам'янецькому староствах і 19 поселень на Волині; Браницьким – Білоцерківщина і Богуславське староство; Вороничам – Троянівський і Пилявський ключі; Любомирському – 168 сіл і містечок у Придністров'ї; Живуцьким – Новокосянтинівський, Лучинецький, Михайпільський ключі й інші села Подільського воєводства та півдня Волині; Оссолінським – Хмельницьке староство.

Соціально-економічна ситуація на Правобережжі була непростою, а відносини багатоземельної польської шляхти з українським селянством –напруженими. Царська влада з самого початку намагалася використовувати цей фактор у своїй політиці. Зокрема, щоб протиставити місцеве українське селянство польським панам, уряд Катерини II указом від 18 квітня 1793 р. на два роки звільнив його від сплати державних податків, постоїв військ та обов'язку безплатного перевезення військових вантажів. На правобережні міста поширювалася дія Жалуваної грамоти містам 1785 р. і дозволялося всі прибутки від торгівлі використовувати на потреби міського господарства.

Однак, на перших порах царський уряд все ж не ламав існуючих у цьому регіоні порядків, а намагався пристосувати до них своє законодавство. На Правобережжі у першій половині XIX ст. були ще поширені своєрідні форми землеволодіння, які залишилися тут у спадок від польських часів – інститут довічних старостинських володінь, емфітеутичне право, ленні володіння. Наприклад, на Поділлі частка старостинського землеволодіння складала 10%. Однак такі форми поступово відживали і володіння землею набувало загальноросійських рис. Зазначимо, що на Правобережжі особливого розвитку набув інститут так званого чиншового права. Пізніше, проблема облаштування чиншовиків в західних губерніях надовго привернула увагу влади. В першій чверті XIX ст. польські позиції на Правобережжі були досить міцними.

Після повстання 1830-1831 рр. та конфіскації частини польських маєтків все ж таки власність на землю з приписаними до нею українськими кріпаками належала майже виключно полякам. Українські селяни перебували у кріпосній залежності від польських панів,

серед яких виділялися великі родини магнатів Потоцьких, Браницьких, Сангушків та ін.

Численні архівні матеріали є свідченням жорстокого ставлення власників та їх управителів до кріпаків і згодом у боротьбі з поляками царський уряд намагався використати це соціальне протистояння. Вже в 1837 р. Комітет у справах Західних губерній вимагав від губернаторів призначення спеціальних чиновників та поліцейських для розгляду скарг від селян, які належали польським поміщикам чи католицькому духовенству.

Царська адміністрація, розуміючи, що корінні соціально-структурні зміни можна провести лише спираючись на селянство, в якому вона вбачала одновірного і одноетнічного спільника, намагалась використати соціальний антагонізм і виступала в ролі захисника закріпачених українських селян від свавілля польських поміщиків. Призначення генерал-губернатора Д.Г.Бібікова стало поворотним моментом у цій справі. Одним із перших заходів, здійснених ним, стала заборона римо-католицькому духовенству тілесно карати своїх селян, і надалі такі справи передавалися на судовий розгляд. Католицьке духовенство зобов'язувалось будувати та ремонтувати місцеві православні храми.

У 1839 р. новий генерал-губернатор виступив із пропозицією перевести селян на оброк з метою захисту їх від поміщика або посесора-поляка і від єврея-орендаря. Однак цей проект зустрів опозицію в міністерстві державного майна, яка вважала, що селяни не готові до відбування грошової повинності й у випадку недороду всі витрати ляжуть на казну. Але цей проект все ж отримав силу закону і поширився лише на казенних селян. За підрахунками М.Є. Слабченка вже 1844 р. на оброк було переведено 220 сіл [3, с. 70].

Із самого початку своєї діяльності Д.Г. Бібіков активно зайнявся збором інформації про зловживання польських поміщиків над кріпаками, яка згодом стала для нього своєрідною зброєю в боротьбі з польською шляхтою. По губерніях за вимогою генерал-губернатора були підготовлені списки про такі зловживання за три роки (1838-1840). Підготовлені вибірки, зроблені кримінальними палатами губерній, свідчили про жорстоке ставлення польських панів до своїх кріпаків, яких вони часто карали до каліцтва, а то й до смерті і сприймали гірше, ніж худобу. У вересні 1839 р. Бібіковим був розісланий «Проект пропозицій повітовим предводителям дворянства», в якому говорилося про виявлені владою великі зловживання і в якому предводителів польської шляхти закликали до розуміння та стеження за порядком. Такий текст був поширений серед справників і повітових начальників поліції.

З серпня 1841 р. Комітет у справах Західних губерній розглядав звіт Д. Бібікова про зловживання польських поміщиків у краї. Згодом для послаблення соціально-економічних позицій польської шляхти у 1847-1848 рр. на Правобережжі за ініціативою

київського генерал-губернатора Д. Бібікова була проведена інвентарна реформа, яка безпосередньо розроблялась в генерал-губернаторській канцелярії.

У канцелярії київського генерал-губернатора Д.Г. Бібікова були розроблені зразки інвентарів для маєтків краю, які після розгляду і внесення окремих змін були затвердженні Миколою I 26 травня 1847 р. під назвою «Правила для управління маєтками за затвердженими для них інвентарями в Київському генерал-губернаторстві». На їх підставі згодом складалися уставні грамоти, де мали бути визначені постійні поземельні відносини між кожним поміщиком і «тимчасово-зобов'язаними» селянами.

Згодом за ініціативою місцевої адміністрації Правила 26 травня 1847р. були дещо змінені, і 29 грудня 1848 р. Миколою I була затверджена їх нова редакція. На підставі цієї редакції були змінені інвентарі, складені раніше. Однак для цього губернським інвентарним комітетам знадобилось ще чотири роки. У вересні 1852 р. інвентарі були затверджені київським генерал-губернатором. Після цього вони з додаванням Правил 29 грудня 1848 р. були розіслані поміщикам через повітових предводителів дворянства.

Згідно Інвентарних правил були визначені відносини між поміщиками і приписними селянами. Встановлювалось, що земля, якою користувались селяни, залишалась у їх довічному користуванні, панщина була обмежена трьома днями для чоловіка та одним днем для жінки з "тяглого" господарства і двома днями для чоловіка і одним для жінки – з господарства, де не було ні коней, ні волів. Всі інші види повинностей скасовувались, відбування панщини у свята заборонялось. Не дозволялось також переносити дні панщини з одного тижня на інший або з одного місяця на інший, поміщик мав право переносити відбування панщини у полі на відбування панщини на фабриці. Землевласники були позбавлені права втручатись в особисте життя своїх підданих, карати їх без суду, самовільно здавати їх у рекрути або засилати до Сибіру.

Поміщик був зобов'язаний письмово повідомляти про внесення змін у визначеному порядку, констатуючи, що все погоджено з селянами. Контроль за дотриманням цього покладался одночасно на предводителя дворянства та справника.

Аналізуючи заходи царського уряду, спрямовані на русифікацію Правобережної України, його кроки по втягненню в орбіту свого впливу місцевого українського населення, зазначимо, що першість серед них все таки займали урядові кроки з вирішення дуже важливого і болючого земельного питання, в процесі, де влада намагалась використати існуючий у краї соціальний антагонізм між поляками і українцями, які зберігали велику чисельну перевагу над поляками.

Аби зробити православне духовенство правобережних губерній прихильниками свого режиму, уряд подбав про матеріальне забезпечення

священно- та церковнослужителів. На користь православного кліру вирішувалися судові справи із землевласниками (переважно поляками-католиками) щодо користування церковними землями. Більше того, державна політика спрямовувалася на поступове збільшення площі церковних володінь. Якщо в першому двадцятилітті XIX ст. площа церковних земель, зокрема, на Волині становила 25–30 десятин, то вже у 1840-х рр. священники та причетники користувалися вдвічі більшими земельними ділянками.

Уряд у 40-х рр. XIX ст. перевів духовенство на державне утримання. Кошти для цього були взяті від проведення секуляризації земель католицької церкви після польського повстання 1830-1831 рр.

Серію буржуазних реформ 60-70-х років XIX ст. було започатковано проведенням селянської реформи 1861 року.

Її правову основу в українських землях складала як спільні для всієї Російської імперії законодавчі акти, так і ціла низка призначених лише для українських губерній указів та постанов. В трьох місцевих положеннях, дія яких поширювалась на українські території, відбилася специфіка відносин між поміщиками та селянами, що історично склалися в різних районах України. Особливого ризику поземельного упорядкування поміщицьких селян Правобережної України (яке визначалося спеціальним місцевим положенням для Київської, Подільської та Волинської губерній) було те, що в його основу лягли інвентарні правила, затверджені 26 травня 1847 р. і 29 грудня 1848 р., згідно з якими селянам залишався у постійне і безстрокове користування наділ під назвою «мирська земля».

У другій половині 50-тих років XIX ст. після смерті Миколи I відбувався перелом у ставленні імперської влади до Правобережжя. Перші кроки уряду Олександра II були багатообіцяючими і дуже відрізнялись від попередньої консервативної політики влади. Була відмінена велика кількість існуючих заборон. Польським шляхтичам, які ще до того часу не змогли довести своє шляхетство, продовжили терміни пошуків свого родоводу. Наступила відміна обмежень, введених після європейських революційних рухів 1848-1849 рр., ліквідація військових поселень, скорочення армії, вільне отримання закордонних паспортів, послаблення цензурного тиску, надання більш широких можливостей у торгівлі з європейськими державами, впровадження досягнень наукової думки, анулювання недоїмок, звільнення податних станів на три роки від рекрутських наборів тощо. До коронації Олександра II 26 серпня 1856 р. була оголошена амністія політичним в'язням. Видано указ «О невчинании новых дел о конфискации имений лиц участвовавших в польском мятеже 1831 года», за яким припинявся розгляд справ, що були пов'язані з даним повстанням.

Олександр II лібералізував ставлення до Королівства Польського, скасувавши воєнний стан та

призначивши на місце померлого І. Паскевича новим намісником поміркованішого князя М. Горчакова. У травні 1856 р. новий імператор прибув до Варшави, де його вітала польська аристократія, сподіваючись на розширення польської автономії. Однак Олександр II охолодив такі сподівання, зазначивши, що єдиним шляхом для розвитку Польщі є подальше зближення з Росією.

Поляки, що проживали у правобережних українських губерніях, продовжували відігравати важливу роль у суспільно-політичному житті Південно-Західного краю і пояснювалось їх великими земельними володіннями. Найбільші маєтки знаходились на Волині. Місцева влада намагалась змінити ситуацію, зокрема, за генерал-губернаторства О. Дрентельна (1881-1888) нею було виявлено 90 незаконних актів, в результаті чого в осіб польської національності було відібрано 54 тис. дес. землі. Але, незважаючи на всі зусилля влади, на кінець XIX ст. в Південно-Західному краї поляки володіли ще майже половиною всіх земель [8, арк. 54-55].

Висновки. Отже, питання землеволодіння у другій половині XIX ст. було надзвичайно важливим у діяльності місцевої адміністрації правобережних українських губерній. Велика маса узаконень та розпоряджень, які вміщені в ПСЗ та інших збірниках законодавчих актів, численне листування між місцевою владою і центром, що зберігається в архівних фондах, свідчать про особливу його актуальність.

Намагаючись русифікувати правобережні українські землі і викоринити там все польське, і у 80-ті рр. уряд продовжував заохочувати приплив сюди російських чиновників, вчителів, православного духовенства. Зокрема, 13 червня 1886 р. були прийняті нові «Высочайше утвержденные Правила об особых преимуществах гражданской службы в отдаленных местностях, а также в губерниях Западных и Царства Польского». Згідно зі ст. 39 названого закону, особам російського походження, окрім місцевих жителів, надавалась надбавка до платні у таких розмірах: чиновникам канцелярій православних Духовних консисторій, канцелярій губернаторів, міських і повітових поліцейських управлінь та учителям парафіяльних училищ – 50 % одержуваної ними платні. Інші категорії службовців одержували надбавку в розмірі 20 %.

Зазначимо, що закон від 13 червня 1886 р. діяв протягом усього досліджуваного періоду. А в грудні 1909 р. київський генерал-губернатор Ф.Ф. Трепов отримав офіційного листа з міністерства внутрішніх справ, в якому повідомлялось, що при міністерстві фінансів створена комісія для перегляду діючого законодавства про особливі переваги служби в національних окраїнах. Нею розглядалось, між іншим, і питання про доцільність існування пільг для службовців у деяких західних губерніях. Генерал-губернатор повинен був

висловити детальні міркування на користь збереження чи, навпаки, на користь відміни пільг для службовців у губерніях Південно-Західного краю, а також надати фактичні дані, що могли б сприяти вирішенню даного питання в тому чи іншому напрямку, та повідомити при цьому, які саме посади буде найважче заміщати вихідцям із місцевого населення. З цією метою генерал-губернатор Ф.Ф.Трепов звернувся із запитом до губернаторів, попечителя навчального округу, митрополита і єпископів. Всі вони висловились за збереження пільг, якщо не всім, то хоч би деяким категоріям службовців та духовенства.

Таким чином, представники місцевої влади були зацікавлені у продовженні дії закону, що мав сприяти русифікації Правобережної України.

1. Бовуа Д. Шляхтич, кріпак і ревизор. Польська шляхта між царизмом та українськими масами (1831-1863 рр.): Пер. з франц. К., 1996.

2. Военно-статистический сборник России. Изд. 4-е, доп. СПб., 1871.

3. Гуржій І. Боротьба селян і робітників України проти феодально-кріпосницького гніту (з 80-х рр. XVIII ст. до 1861 р.). К., 1958.

4. Дорошенко Дмитро. Нарис історії України. У 2-х томах. Репринт. видання. Т. II. К., 1991.

5. Драгоманов М.П. Евреи и поляки в Юго-Западном крае. *Политические сочинения. Т.1. Центр и окраины.* М., 1908.

6. Кабузан В.М. Изменения в размещении населения в России в XVIII – первой половине XIX в. (По материалам ревизии). М., 1971.

7. Слабченко М. Матеріяли до соціально-економічної історії України XIX ст.: В 2-х тт. К., 1925-1927. Т.1.

8. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (ЦДІАК України), ф. 274. – Київське губернське жандармське управління, оп. 1, спр. 2792.

9. ЦДІАК України, ф. 442. - Канцелярія київського, подільського і волинського генерал-губернатора, оп. 544, спр. 237.

10. ЦДІАК України, ф. 442. - Канцелярія київського, подільського і волинського генерал-губернатора, оп. 639, спр. 767.

11. Шандра Валентина. Адміністративні установи Правобережної України кінця XVIII - початку XX ст. в російському законодавстві: джерелознавчий аналітичний огляд. *Студії Ін-ту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України.* Вип. 2. К., 1998.

Polish nobility between tsarism and the Ukrainian masses (1831-1863): Per. z francz. K. (in Ukrainian).

2. *Voенно-statystycheskyj sbornyk Rossy'y* [Military statistical collection of Russia]. Y'zd. 4-e, dop. SPb., 1871 (in Russian).

3. Gurzhij I. (1958). *Borot'ba selyan i robitny'kiv Ukrayiny' proty' feodal'no-kriposny'cz'kogo gnitu (z 80-x rr. XVIII st. do 1861 r.)* [The struggle of peasants and workers of Ukraine against feudal oppression (from the 80's of the XVIII century to 1861)]. K. (in Ukrainian).

4. Doroshenko Dmy'tro. (1991). *Nary's istoriyi Ukrayiny'* [Essay on the history of Ukraine]. U 2-x tomah. Repry'nt. vy'dannya. T. II. K., 1991 (in Ukrainian).

5. Dragomanov M.P. (1908). *Evrey' y' polyaky' v Yugo-Zapadnom krae* [Jews and Poles in the Southwestern Territory]. *Poly'ty'chesky'e sochy'neny'ya. T.1. Centr y' okray'ny.* M. (in Russian).

6. Kabuzan V.M. (1971). *Y'zmeneny'ya v razmeshheny' y' naseleny'ya v Rossy'y' v XVIII – pervoj polovy'ne XIX v. (Po matery'alam revy'zy'y')* [Changes in the distribution of the population in Russia in the XVIII - first half of the XIX century. (According to audit materials)]. M. (in Russian).

7. Slabchenko M. (1925-1927). *Materiyaly' do sociyal'no-ekonomichnoyi istoriyi Ukrayiny' XIX st.* [Materials on the socio-economic history of Ukraine in the XIX century]. V 2-x tt. T. 1. K. (in Ukrainian).

8. *Central'ny'j derzhavny'j istory'chny'j arxiv Ukrayiny' u m. Ky'yevi (CzDIAK Ukrayiny')*, f. 274. – *Ky'yivs'ke guberns'ke zhandarms'ke upravlinnya* [Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv (CDIAC of Ukraine), f. 274. - Kyiv Provincial Gendarmerie], op. 1, spr. 2792 (in Ukrainian).

9. *CzDIAK Ukrayiny'*, f. 442. - *Kancelyariya ky'yivs'kogo, podil's'kogo i voly'ns'kogo general-gubernatora* [CDIAC of Ukraine, f. 442. - Office of the Governor-General of Kyiv, Podolsk and Volyn], op. 544, spr. 237 (in Ukrainian).

10. *CzDIAK Ukrayiny'*, f. 442. - *Kancelyariya ky'yivs'kogo, podil's'kogo i voly'ns'kogo general-gubernatora* [CDIAC of Ukraine, f. 442. - Office of the Governor-General of Kyiv, Podolsk and Volyn], op. 639, spr. 767 (in Ukrainian).

11. Shandra Valenty'na. (1998). *Administraty'vni ustanovy' Pravoberezhnoyi Ukrayiny' kincy'a XVIII - pochatku XX st. v rosijs'komu zakonodavstvi: dzhereloznavchy'j anality'chny'j oglyad* [Administrative institutions of the Right Bank of Ukraine in the late XVIII - early XX centuries. in Russian legislation: source analytical review]. *Studiyi In-tu ukrayins'koyi arxeografiyi ta dzhereloznavstva im. M.S. Grushevs'kogo NAN Ukrayiny'*. Vy'p. 2. K. (in Ukrainian).

References

1. Bovua D. (1996). *Shlyaxty'ch, kripak i revizor. Pol's'ka shlyaxta mizh czary'zmot ta ukrayins'ky'my' masamy' (1831-1863 rr.)* [Nobleman, serf and auditor.

РЕЦЕНЗІЇ

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2021.29.29>
УДК 304(477)

Ірина Грабовська

кандидат філософських наук, старший науковий співробітник
Центр українознавства філософського факультету,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ORCID: 0000-0002-7416-9541
Researcher ID: A-6851-2019
Scopus-Author ID: 57216436547
Email: grabovskai@ukr.net

Лариса Наливайко

доктор юридичних наук, професор, проректор,
Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро
Заслужений юрист України,

ORCID: 0000-0002-7696-4223
Researcher ID: AAD-9641-2020
Scopus-Author ID: 57205587445
Email: larysa-nalyvaiko@ukr.net

ЧОЛОВІКИ-ФЕМІНІСТИ ПРО КОРИСНІСТЬ ФЕМІНІЗМУ ДЛЯ РОЗВИТКУ ОСОБИ ТА СПІЛЬНОТ

(Рецензія на книгу: Кауфман М., Кімвел М. Чоловіки про фемінізм.
К: Книголав, 2019. 208 с.)

Анотація. У рецензії на книгу «Чоловіки про фемінізм» двох знаних у світі феміністів Майкла Кауфмана та Майкла Кімвела йдеться про основні ідеї вказаної роботи та мотиви, які спонукали двох цілком самодостатніх дослідників та активістів боротьби за гендерну рівність та проти насилля над жінками у всьому світі вдатись до «колективного захисту» фемінізму як теорії та практики, а також світоглядної позиції особистості сучасного світу. Автори доводять «природність» виникнення та розвитку феміністичного руху, особливо в демократичних країнах, орієнтованих на людину як цінність та на захист її прав як одне з основних завдань сучасної держави. Книга орієнтована в основному на чоловічу половину спільнот і доводить «вигідність» феміністичного руху як для жінок, так і для чоловіків.

Ключові слова: фемінізм, Майкл Кауфман, Майкл Кімвел, гендерна теорія, права людини, особистісний вибір, розвиток спільнот, маскулінізм, фемінізм.

Iryna Grabovska

Ph.D. in Philosophy, Senior Research Associate,
Center of Ukrainian Studies, Faculty of Philosophy,
Taras Shevchenko National University of Kyiv

Larysa Nalyvaiko

Doctor of Law, Professor, Vice-Rector,
Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, Dnipro,
Honored Lawyer of Ukraine

FEMINIST MEN ON THE USEFULNESS OF FEMINISM FOR THE DEVELOPMENT OF PERSONS AND COMMUNITIES

(Book review: Kaufman M., Kimmel M. *Men about feminism*.
K: Knigolav, 2019. 208 p.)

Abstract. The review of the book "Men about Feminism" by two world-famous feminists Michael Kaufman and Michael Kimmel discusses the main ideas of this work. The review shows the motives that prompted two very self-sufficient researchers and activists to fight for gender equality and violence against women around the world to resort to the "collective defense" of feminism as a theory and practice, as a worldview of the modern world. of feminism as a theory and practice, as a worldview of the modern world. The authors prove the "naturalness" of the emergence and development of the feminist movement, especially in democratic countries, focused on man as a value and the protection of his rights as one of the main tasks of the modern state. The book focuses mainly on the male half of the community and proves the "benefits" of the feminist movement for both women and men.

Key words: feminism, Michael Kaufman, Michael Kimmel, gender theory, human rights, personal choice, community development, masculinity, femininity.

Серед видань із феміністичної та гендерної проблематики, які нещодавно стали доступні вітчизняному читачеві українською мовою, варто відзначити книгу 2019 року видавництва «Книголав» «Чоловіки про фемінізм» за авторства двох відомих світові Майклів – Майкла Кауфмана та Майкла Кіммела, активістів у боротьбі за гендерну рівність, проти насильства над жінками, феміністів, дослідників історії чоловіків та маскуліності, громадських діячів, експертними висновками яких послуговується чимало солідних міжнародних інституцій, зокрема ООН, у питаннях дотримання прав людини, рівності та рівноправності.

На жаль, як широка українська громадськість, так і наукова спільнота в цілому мало що знає про цих видатних наших сучасників, як і про гендерні дослідження загалом [2]. А між тим Майкл Кауфман – «оратор, письменник і консультант, відомий інноваційним підходом до залучення чоловіків і хлопчиків до боротьби за гендерну рівність. Активно співпрацює з ООН і національними урядами, неурядовими організаціями, корпораціями, профспілками й університетами. Один із засновників Кампанії білої стрічки — глобального руху чоловіків з метою припинити насильство чоловіків проти жінок» [5]. Одна з його робіт, що вже стала класикою гендерної теорії називається «Конструювання маскуліності та триада чоловічого насильства».

Не менш авторитетним є і Майкл Кімел — «американський соціолог, який спеціалізується на гендерних дослідженнях, профемініст. Кімел займає посаду професора соціології в університеті Стоні Брук (SBU) у Нью-Йорку, на базі якого в 2013 році заснував Центр Дослідження Чоловіків та Маскуліності. Співзасновник організації Чоловіків Проти Сексизму (NOMAS), засновник і редактор академічного журналу "Чоловіки та Маскуліність" (Men and Masculinities)» [6].

Автори книги «Чоловіки про фемінізм» відкрито позиціонують себе як прихильники феміністичного руху та за своєю громадянською активністю є профеміністами, тобто людьми, які не беруть прямої участі у феміністичних організаціях, а

є активістами профеміністичних рухів (англ. *Pro-feminism*). Такі діячі сповідують фактично всі феміністичні цінності та організують (у випадку з М. Кауфманом та М. Кімелом – очолюють) організації та рухи. Профеміністи борються проти насильства над жінками, за утвердження гендерної рівності та рівноправності, розвитку партнерських стосунків між статями. Часто профеміністи також є активними борцями проти порнографії, сексизму, проституції, сексіндустрії та торгівлі людьми. «Багато профеміністів політично активні, переважно в області гендерної рівності, прав жінок та боротьби з насильством проти жінок. У багатьох районах західного світу існують профеміністські чоловічі групи, які проводять профілактичну роботу проти насильства, семінари з питань сексуальних домагань на робочому місці, просвіту громадянського суспільства і психологічно консультують чоловіків, винних у скоєнні насильства. Профеміністи також беруть участь в охороні здоров'я чоловіків, навчанні чоловіків, розробці навчальних програм з питань гендерної рівності в школах. Профеміністи, які підтримують анти-порнографічний рух, виступають проти порнографії, лобіюючи Закон проти порнографії. Вони іноді співпрацюють з феміністками і жіночими службами, такими як центри боротьби з сімейним насильством і зґвалтуваннями» [7].

Все вище викладене напряму стосується авторів рецензованої роботи. У вступному слові до книги М. Кауфман та М. Кімел пояснюють, чому вони вирішили написати книгу «Чоловіки про фемінізм» так: «Ми обоє, тобто обидва Майкли, час від часу опиняємося в ситуаціях, коли змушені пояснювати чоловікам по колу одне й те саме (а автори об'їхали понад 200 країн світу, викладаючи свої ідеї та презентуючи власні роботи – прим. авт.) в університетах і коледжах, на зустрічах з місцевими спільнотами. Та не треба далеко ходити – нам доводиться пояснювати це навіть своїм синам!» [4, с. 12]. Як правило дослідники чують від слухачів чи читачів, особливо ж чоловічої статі, що фемінізм вже не потрібен. Його ідеї застаріли. Жінкам уже скрізь

відкрито дорогу до найвищих кар'єрних висот, не кажучи вже про свободу у стосунках та сексі. Принаймні це так, стверджують опоненти, коли мова заходить про високорозвинені країни чи цивілізацію Заходу в цілому. Що ситуація далеко не така райдужна, не кажучи вже про реальний стан речей у решті світу поза так званими «цивілізованими країнами Заходу» (та й тут не все так чудово, як видається на перший погляд), М. Кімел, як соціолог може довести із фактами, отриманими в наукових дослідженнях. Низка широко відомих робіт Майкла Кауфмана теж доводить думку про значно глибші гендерні проблеми сучасного світу і Заходу зокрема. Пов'язані з феміністичною та гендерною тематикою питання на пряму корелюються з домінуванням та мають значно глибше коріння в людській історії, ніж може здатися пересічному спостерігачеві, навіть якщо він і намагається заглибитись у специфіку гендерних стосунків у власному середовищі чи спільноті.

Книга «Чоловіки про фемінізм» написана у дуже зручному форматі – у вигляді абетки, де основні ідеї фемінізму переважають з поясненням розповсюджених стереотипів та помилок у поведінці щодо партнерів та колег як у сексуальному плані, так і в соціальному просторі. Такий спосіб викладення є не лише оригінальним, але й надзвичайно зручним при прочитанні та користуванні текстом. Робота легко читається. Викладена доступною для широкого кола читачів мовою. При цьому автори торкаються низки надзвичайно серйозних проблем, як от права людини і стать, рівноправність і рівність, гендеровані спільноти, маскуліність та фемініність, а також розуміння цих феноменів, расова дискримінація та її зв'язок із гендерним насиллям, домінування та партнерство між гендерами, квір- та гетеро-сексуальні проблеми тощо.

Автори стверджують, що впевнені у плідності як ідей, так і феміністичних практик. Вони вважають, що феміністичний рух «досі на часі» [4, с. 12]. Його ідеї корисні обом статям. Сам цей рух породив нову реальність, вивішив жінок світу на рівень суб'єкта життєдіяльності спільнот та примусивши теоретиків уважніше і, що важливо, з точки зору нових підходів подивитись на проблеми взаємодії між статями, на людську сексуальність та вираз владних стосунків через гендерну взаємодію. «...феміністична теорія досліджує світ із погляду жінок та їхнього досвіду і шукає способів досягти гендерної рівності» [4, с. 140], – зазначено в тексті книги. Але ж жінки насправді не з Венери, а чоловіки – не з Марса, тому способи порозуміння між гендерами існують, і так званий «жіночий погляд на світ» може бути цілком і чоловічим та навпаки. Отже, і суспільство гендерної рівності не така вже й утопія, як то стверджують скептики та антифеміністи [Див. про це детальніше: 1].

«Фемінізм справді потрібен усім, – заявляють автори книги «Чоловіки про фемінізм». – І саме цей аргумент ми б хотіли тут відстояти: хай там що

пишуть тисячі дурнодумців і хай які стереотипи сучасні медіа пов'язують із фемінізмом, цей рух – величезний дар і для нас, хлопців. Навіть коли певні його прояви видаються нам незручними чи незвичними. Фемінізм передбачає поліпшення міжособистісних стосунків. Підвищення якості життя для жінок, про яких ми дбаємо, і для нас самих. Звучить дивно, але це справді так» [4, с. 13].

Весь накопичений авторами багаторічний досвід у підсумку стисло викладений на сторінках книги Майкла Кауфмана та Майкла Кімела «Чоловіки про фемінізм». Вона є абеткою не лише для початківців в гендерних студіях та феміністичній теорії. Це фактично словник напрацьованого теоретичного досвіду у галузі гендерних досліджень та фемінізму, який може стати корисним довідником і для заангажованого науковця. І, безумовно, це дослідження буде дуже корисним для української наукової (й не тільки!) спільноти, адже сьогодні в Україні відбуваються радикальні гендерні трансформації, пов'язані в основному з рухом країни до Євросоюзу з його політикою та принципами гендерної паритетності та недискримінаційними практиками у сфері прав людини, пов'язаних зі статтю зокрема. На окрему увагу заслуговують і активні зміни, які відбуваються з українськими жінками та чоловіками через війну з російським агресором [1]. Також ця робота стане корисною при викладанні курсів з гендерної тематики у вищих навчальних закладах України, зокрема, при висвітленні конкретних питань освітнього курсу [Див., напр: 3].

Таким чином, книга М. Кауфмана та М. Кімела «Чоловіки про фемінізм» може стати у нагоді науковцям, викладачам, студентам, широкому колу читачів, зацікавлених вказаною проблематикою.

1. Власова Тетяна, Грабовська Ірина, Галицька Юлія. Актуальний гендер: міжнародний та український контекст. Монографія. К: Міленіум, 2018. 132 с.
2. Грабовська І. Специфіка сучасного українського фемінізму (соціофілософський зріз проблеми). *Українознавство*. 3(80). 2021. С. 194–204.
3. Грабовська Ірина, Наливайко Лариса, Обушний Микола. Гендер в освітньому процесі українських вишів як філософсько-світоглядна складова конфліктизаційної проблематики. *Українознавчий альманах*. Випуск 26, 2020. С. 57–65.
4. Кауфман М., Кімел М. Чоловіки про фемінізм. К: Книголав, 2019. 208 с
5. Майкл Кауфман *Вікіпедія*. URL: <https://genderindetail.org.ua/spetsialni-rubriki/heforshe/triada-cholovichogo-nasilstva-134030.html>
6. Майкл Скотт Кімел. *Вікіпедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B0%D0%B9%D0%BA%D0%BB_%D0%A1%D0%BA%D0%BE%D1%82%D1%82_%D0%9A%D1%96%D0%BC%D0%BC%D0%B5%D0%BB

7. Профемінізм *Вікіпедія*. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D1%84%D0%B5%D0%BC%D1%96%D0%BD%D1%96%D0%B7%D0%BC>

References

1. Vlasova T., Hrabovska I., Halytska Yu. (2018). *Aktualnyi hender: mizhnarodnyi ta ukraïnskyi kontekst* [Current gender: international and Ukrainian context]: monohrafiia. Kyiv. (in Ukrainian).

2. Grabovs`ka I. (2021). *Specy`fika suchasnogo ukraïns`kogo feminizmu (sociofilosofs`kyj zriz problemy)* [Specifics of modern ukrainian feminism (socio-philosophical section of the problem)]. *Ukrayinoznavstvo*. 3(80). 2021. P. 194–204. (in Ukrainian).

3. Grabovs`ka Iry`na, Naly`vajko Lary`sa, Obushnyj My`kola. (2020). *Gender v osvitr`omu procesi ukraïns`kyx vy`shiv yak filosofs`ko-svitoglyadna skladova konflikty`zaciynoyi problematy`ky* [Gender in the educational process at ukrainian high schools as philosophical and world-view component of conflict

studies]. *Ukrayinoznavchyj al`manax*. Vy`pusk 26. P. 57–65. (in Ukrainian).

4. Kaufman M., Kimmel M. (2019). *Choloviky` pro feminizm* [Men about feminism]. K: Kny`golav. 208 p. (in Ukrainian).

5. *Majkl Kaufman* [Michael Kaufman]. *Vikipediya*. URL: <https://genderindetail.org.ua/spetsialni-rubriki/heforshe/triada-cholovichogo-nasilstva-134030.html> (in Ukrainian).

6. *Majkl Skott Kimmel* [Michael Scott Kimmel]. *Vikipediya*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B0%D0%B9%D0%BA%D0%BB_%D0%A1%D0%BA%D0%BE%D1%82%D1%82_%D0%9A%D1%96%D0%BC%D0%BC%D0%B5%D0%BB (in Ukrainian).

7. *Profer`ninizm* [Pro-feminism]. *Vikipediya*. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D1%84%D0%B5%D0%BC%D1%96%D0%BD%D1%96%D0%B7%D0%BC> (in Ukrainian).

Наукове видання

УКРАЇНОЗНАВЧИЙ АЛЬМАНАХ

Випуск 29

Друкується за авторською редакцією

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей.

Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали. Передрук статей та розміщення їх в Інтернеті може бути здійснено тільки з дозволу автора та відповідального редактора Українознавчого альманаху.

Підписано до друку 25.10.2021 р. Формат 60×84 $\frac{1}{8}$. Папір офсетний.
Гарнітура Arial. Ум. друк. арк. 26,7. Обл.-вид. арк. 25,4. Замовлення № 97
Наклад 100 прим.

Видавництво «МІЛЕНІУМ» (Київ)

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 535 від 19.07.2001 р.

Видавництво «МІЛЕНІУМ» (Київ)

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 535 від 19.07.2001 р.

Видавництво «МІЛЕНІУМ»
м. Київ, вул. Фрунзе, 60
Тел.: +38 (067) 849-34-60
+38 (044) 222-50-84
E-mail: milenium_ofis @ukr.net